

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő ajánlása.
Zhu

XIII. KÖTET.

ZOLNAI GYULA dr.
Budapest,
II., Margit-rakpart 56.

BUDAPEST

1884

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

A Nyelvtudományi Intézet
Könyvtára

Leltári szám: F 2440 / 73

Lelt.
1980.

A MAGYAR NYELVŐR 1884. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Alexander Bernát	Irsik Ferencz
Baksai Károly	Joannovics György
Baksai Sándor	Kanyaró Ferencz
Balassa József	Karácson Imre
5 Ballagi Béla	35 Kardos Albert
Bartók Jenő	Katona Lajos
Belányi Tivadar	Kazay Gyula
Bodó Ádám	Kispál Mihály
Chiovini Ferencz	Kiss E. János
10 Csapodi István	40 Kolumbán Samu
Császár Lajos	Komáromy Lajos
Csomár István	Kornis Benő
Damó István	Koronczy Imre
Deák Farkas	Könnye Nándor
15 Fábián Károly	45 Kőrösi Sándor
Fái J. Béla	Kramer Gy.
Feleki Sándor	Kulcsár Endre
Ferenczi János	Kúnos Ignác
Fialowski Lajos	Lakatos Sámuel
20 Frecskay János	50 Lassu Pius
Füredi Ignác	Lauka József
Fürst Miksa	Lázár Virgil
Glosz Gizella	Lehr Albert
Goldziher Ignác	Lukács Lőrincz
25 Halász Ignác	55 Márki Sándor
Halász János	Mezei Ferencz
Haraszti Gyula	Mocsáry István
Herman Ottó	Muhi Zsigmond
Horváth Antal	Munkácsi Bernát
30 Hunfalvy Pál	60 M. Németh Sándor

- Olasz Károly
Pamlényi Sándor
Paszlavszky Sándor
Péter Dénes
65 Samu József
V. Sárffy Ignác
Simon György
Simonyi Zsigmond
Spitzer Arnold
70 Steiner Arnold
Sternfeld Zsigmond
Steuer János
Szakács Balázs
Szarvas Gábor
- 75 Szilasi Móricz
Szily Kálmán
ifj. Szinnyi József
Szuppiny Ödönné
Tóth Lajos
80 Tömlő Gyula
Varga Imre
Vass Bertalan
Vázsonyi I.
Veres Ferencz
85 Versényi György
Volf György
Vozári Gyula
-

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. JANUÁR 15.

I. füzet.

VALAMI AZ „Ó, Ő” ÉS „Ú, Ű” HANGOKRÓL.

Dévai Mátyás, az ő „Ortographia Ungarica Cracoviensis”-ében elősorolva a magyar nyelv hangjait, kétféle *ú*-t és *ű*-t különböztet meg, s jeleli őket: *u, ű; ű, ú*-nek. Mindkét *ű*-t, valamint az *ű*-t a diphthongusok közé számítja, de bővebb leírásukat nem adja; csak az *ű*-ről jegyzi meg, hogy „az *u* felett az két kis pont *i* helyett va g o n”. A rendes hangok az *u* és *ű*, a másik kettő a ritkább. Nézzük, van-e valami alapja Dévai e külömbsegtételeinek?

Irja az *ű* és *ú* hangot a következőkben: *lű, hűn; tű; kű; fű; bűv; gűlnec; iű, iűni, iűtt, iűdn; kűtt, tűttűc, tűttetec; kűn; vűrűlletec*; az *ű* (ő) névmás, *vűt, vűnnön, vűuc; mindenűtt, egűtt; kűzzűl*; és e ragokban: *-rűl, -űl; -tűl, -űl; -űl, -űl; -ű, -ű*.

A *lű*, ma *ló* (tő: *lova*-) hangzója a *v* beolvadásából származott; ép így e szavakban: *tű*, ma *tő* (*töve*-), *kű*, ma *kő* (*köve*-), *fű*, ma *fő* (v. ö. *föve-g*); a *bűv* így is fordul még elő *bűv*, ma *bő* és *bű* (v. ö. *böven, bővűl*); a *gyűl* ige a *jő* (*jövö*-) ige frequ. tovább képzése, tehát eredeti alakja **jövűl-* (MUSz. 182.); a *jű, jűni* ige ma *jő, jöni* teljesebb alakja *jövű-, jövűni*; a *tűtt*, ma *tűtt* ebből *tűvűtt*; a *kűn*, ma *kűn*, ebből *kűvűn*; az *vűrűlletec* ige *vű*-je abból magyarázható, hogy eredetileg *v*-vel kezdődött, s ez olvadt az utána következő hangzóba (MUSz. 949.); a *vű*, ma *ő* névmás eredetibb alakja *vűe*- (v. ö. *vűvé*); az *-ű, -ű* képző szintén *v* beolvadásából származott; eredeti alakja *-vűo, -vűö* (v. ö. finn *-va, -vű*), a Bécsi és Münchener codexben még gyakori alakok, és a népnyelvben ma is: *egyűgyűvek* Ny. II: 221. *egyszerűven* VII: 325, *izűven* V: 410 stb.; ezen alakok: *mindenűtt, egűtt* *ű*-je szintén *v* beolvadásából lett (v. ö. *mindenűvé, egyűvé*); így a *-lűl-, -tűl* rag eredeti alakja *tűvűl*, az *-űl, -űl*-é pedig *-vűol*. Ezek után *-rűl, rűl* ragban is

egy ily *v*-t kellene feltételeznünk. de tudjuk, hogy ennek eredeti alakja **rajol*, s ebben nincs *v*, ámde ott az *-ól*, *-ül* rag, mely mint láttuk *-ovol*-ból lett, s így a legrégebbi alak **rajovol*, **rajül*; ugyan-e rag van meg a *közzül* szóban. A *-ból*, *-ből* ragot azonban Dévai következetesen *o*, *ö*-vel írja.

Mindezekből láthatjuk azt, hogy Dévai e különbségtételének van alapja, amit ő azonban nem a hangok származását tekintve állapított meg, mint mi, mert hisz ezt ő legnagyobbbrészt nem ismerte, nem is ismerhette; hanem igenis megtette e különbséget a kiejtés alapján. Mivel ő e hangokat ily pontosan megkülömbözteti egymástól, kell, hogy különféleképp ejtette is; s e hangok természetét tekintve tán bizonyosnak mondhatjuk, hogy az ő *ü* és *ú* hangja *ou* és *öü* diphthongusok voltak, ezekből a mai nyelvben legnagyobbbrészt *ó* és *ö*, néha *ú* és *ü* lett. Már Dévai sem ír minden *v* beolvadásából lett *ó* és *ö* hangot *ü* és *ú*-vel, hanem sokat *ó* és *ö*-vel, mint pl. a *-ból*, *-ből* ragot, s ebből következtethetjük, hogy az ő kora már átmeneti korszak volt, midőn a diphthongusból kezdett kiválni a tiszta vocalis; egy másik munkájában már a *-ról*, *-ről* ragot is néha *ó*, *ö*-vel írja. Világos tehát, hogy egyedül az ő adatai alapján e hangokat nem jellemezhetjük elég pontosan.

De segítségünkre jő a nép nyelve. Sok dialektus mindazon szóban, melyet Dévai *ü*, *ú* hangja ellenében a mai köznyelv *ó*, *ö*-t ejt, *ú*-t és *ü*-t használ; így a debreczeni, nagyrészt a felsőbácskai is, s ezek a *-ból*, *-ből* helyett is *bul*, *biül*-t ejtenek. Némely nyelvjárás, mint a göcseji, ormánsági az *-ó*, *-ö* végű igenevet is *-u*, *-ü*-nek ejti; mint tudjuk, ennek is eredeti alakja *ovo*, *övö* (v. ö. *egyenlőven* Ny. VII: 425, *gyönyörves* IV. 142, *mulóvan* VIII: 94). Vannak azonban szavaink, melyeknek *ó*-ja szintén *v* beolvadásából származott, de sem Dévai nem írja *ü*-nak, sem egy nyelvjárás nem ejti *ú*-val. Hogy ezt megfejtessük, állítsuk szembe a két csoportot: *ló*, *lú* tő: *lova-t*; *kő*, *kü* tő: *köve-t*; *tő*, *tü* tő: *lövet*; *cső*, *csü* tő: *csöve-t*; *fő*, *fü* tő: *föve-g*; *ő*, *ú* tő: *övé*; *lő*, *lü* tő: *lövö-k*; *sző*, *szü* tő: *szövö-k* || *jó* tő: *java-k*; *szó* tő: *szava-k*; *tó* tő: *tava-k*; *só* tő: *sava-k*; *hó* tő: *hava-s*; *ó*-bor tő: *ava-s*.

Ez összeállításból világos, hogy amely szavakban a *v* előtt *o* (*ö*, *é*) állott, azokban jött létre az *ou* (*öü*) diphthongus; ez *ou*-ból lett aztán *ú*, s nyiltabbá válva lett belőle a mai *ó*;

épigy lett a francia *ou* diphthongusból *ú* hang. Amely szavakban pedig a *v* előtt *a* (*e*) állott, azokban *au* diphthongus jött létre, s ebből lett *ó*; épígy a francia *au* diphthongusból is *ó* hang vált.

Ugyanezen jelenséggel találkozunk, midőn az *l* olvad az előtte álló hangzóba némely nyelvjárásban. Így: *lésző*, *lészű* ebből: *lészél*; *fázó*, *fázú* ebből: *fázol*; *ködök*, *küdök* ebből: *köldök*; *óta*, *úta* ebből: *ólta*; *kódus*, *kúdus* ebből: *kol-dús*; *ókor*, *úkor* ebből: *olykor*; *csókógat*, *csókúgat* ebből: *csókolgat*; de csak *asztó* ebből: *asztal*; *bihó* ebből: *bival*; *fertő* ebből: *fertály*; *itő* ebből: *ital*; *lakodómat* ebből: *lakodalmat*.

Tehát itt az első csoportban előbb *ou* diphthongus lett. a másodikban pedig *au*. s ezekből lett az *ú* és *ó* hang.

BALASSA JÓZSEF.

A PLURÁLIS MINT FŐNÉVKÉPZŐ.

Szarvas Gábor a Nyelvőr XII. kötetében (534.) egy régebben közzétett észrevételem alapján a *réteg* szót a *rét* többes számi alakjából vezetvén le, megjegyzi. hogy „a *réteg* annyiban nevezetes jelenség nyelvünkben, hogy egy többes számi alak mint új, egyes számi főnév szerepel a mai beszédben s az eredeti többes alkotó *k* erejének meggyöngültével magából egy tulajdonságnevet is (*réteg-es*) eresztett.“

Nem a föntebbi magyarázat késztet jelen kis cikkem megírására, mert én is ugyanezt a magyarázatot vallom már évek óta, hanem igenis az, hogy nem járulhatok Szarvas Gábor ama nézetéhez, hogy a *réteg* szóban a plurálisnak új, egyes számi főnévként való szereplése valami magánosan álló, elszigetelt jelenség volna a magyar nyelvben.

Nagy Gyula már hat évvel ezelőtt, a Nyelvőr VII. kötetében (416.) a tőle közlött okiratbeli szavak között fölelevenítette az Árpádok korabeli *lovasokság* szót is, s azt a kérdést vetette utána, vajjon van-e rá több példa nyelvünkben, hogy valamely szó a többes szám ragján túl, még képzőt is vegyen magához?

E kérdés fölkelte érdeklődésemet, elmélkedtem rajta és a mennyire másnemű elfoglaltságaim engedték, hébe-hóba adatokat is gyűjtöttem hozzá. Most újra fölmerülvén e kérdés, idején levőnek látom eddigi adataim közlését. már

csak a végből is, hogy a kérdést ébren tartsuk s mind több és több nyelvbuvárt foglalkoztassunk vizsgálatával.

Az első adatokat a mai népnyelv szolgáltatta. Veszprém megyében (Ny. III. 323.) a falu tisztviselőt *birákok*-nak, Göcsejben (Ny. II. 133.) a lovakat *luakok*-nak, Földesen (Ny. III. 559) a műzsákat, mindig együtt hallván őket emlegetni, *mozsákok*-nak mondják. Gyermekkoromban, mikor csak ritka magyar embernek volt szabad puskát tartani, az alföldi parasztok akként ejtették törbe a nyulakat, hogy lószőrből vagy madzagból csinált hurkokat — töröket — raktak útjukba. Ezeket a töröket a parasztok, jól emlékszem, *törkök*-nek nevezték. Az utóbbi szó tehát ép olyan pleonasztikus plurális, mint a milyen a *birákok* és *luakok*, s az egyes számi *lörök k*-ja egyszerűen a többes számi *k*, nem pedig, mint Halász Ignác véli (Ny. X. 55.), a kicsinyítő *k* képző.

Hasonlóképen nem helyeselhetem Halász Ignácznak azt az állítását sem, hogy a *lovag*-beli *g* a hajdani kicsinyítő *-g*. Maga Halász is kénytelen föltenni, hogy itt a különben kicsinyítő képző méltóságot jelentő képzővé módosult. Mindenesetre nevezetes egy módosulás lenne ez, ha a dolog csakugyan így állana.

Szerintem a *lovag*-beli *g*-nek semmi köze a hajdani kicsinyítő *-g*-hez. Állításom igazolására egy-két nyelvtörténeti adatot bocsátok előre. Prágai János a Horologium Principum fordításában, 1628-ban a lovas katonát *lovagos katoná*-nak, a lovas vitézt *lovagos vitéz*-nek nevezi (Kreszn.), sőt még MA. közkézen forgó szótárában is a *lovagos* és *lovas* ugyanegyet, t. i. *eques*-t, jelent. Valamint a lovas katona olyan katona, a melyiknek lova van, ép úgy a *lovagos* katona is csak olyan katona lehet, a melyiknek *lovagja* van. Eredetileg tehát a *lovag* és *ló* egyet jelentett, valamint a göcsejiek-nél a *luak* és *ló* ma is egyet jelent. A plurális *luak*, vagy a mi helyesírásunkkal írva, *lovak* egyes számbeli szereplése a mint megvan ma, megvolt minden bizonynyal régebben is. Ettől az egyes számban szereplő plurális *lovak*-tól származott szerintem a *lovakolni* (utóbb *lovagolni*) ige, és a *lovakos* (utóbb *lovagos*) tulajdonságnév is, ezeknek egyikétől pedig későbbi elvonás útján a mai *lovag* főnév.

Hiába keresi Halász az *üreg* és *kéreg* szókban is a kicsinyítő *-g* képzőt. Calepinus szótárában az *üreges* tulajdonság-

név *multicavus* alatt található, ez pedig MA. szerint *soklyukú*-t tehát olyasmit jelent, a minek *sok üre van*. Falusi öreg emberek-től számtalanszor hallottam az *üreges-t ürekes*-nek ejteni E szerint az *üreg* is (hajdan *ürek*) az *ür*-nek egyszerűen plurálisra, a mi ép úgy, mint a réteg a rétegest, az *üregest* sarjadzotta. A *kéreg* alapszava, mint tudva van, a *kér* főnév, a mely P. P.-nál „meninx“ alatt *agy-kér* összetételben fordul elő és tulajdonképen agy-hártyát jelent. A hártyán mi legyen még kicsinyíteni való, hogy kéreg legyen belőle, azt nem tudom átlátni. A kéreg fogalmában a több hártyájúság, nem pedig a kis hártyájúság van meg. Ez okból én a *kéreg*-et (eredetileg *kérek*-et) a *kér* plurálisának tartom.

Nem ennyire bizonyos, de talán legalább is valószínű a többes számi eredet a következő főneveknél is:

ajak, labium (*aj*, crena, fissura v. ö. MUGSz. 722.)

ének, cantus (finn *ääne*, lp. *jäna* vox, sonus).

étel, cibus, epule (*ét*, cibus).

fészek, nidus (*fész* a H. B. ben).

hoportyog, crusta (*hoporty*, tuber, salebra).

könyök, cubitus (v. ö. MUGSz. 44.)

szemercseges, fővény szemekkel eltelt (*szemeres*, v. ö. Ny.

IX. 57.)

tarjag, pustula (*tarju*, v. ö. Kreszn.)

Némely helynév is bizonyoságot tesz a plurális egyes számi szerepléséről. Keszthelyhez közel van két falu; most Alsó- és Felső-*Páthok*, a XVI. században (a „400 levél“ tanúsága szerint) még *Páth* volt a nevek, sőt a nóta ma is *páhi* lányokról szól. A nyitramegyei Kis-, Nagy és Pusztá-Bodók a hajdanta nagyon elterjedt személynévtől *Bod*-tól, a hontmegyei *Bozok*, ugyanígy a régi *Boz* személynévtől (Ny. II. 201) ered kétség kívül. További példák: Boly falu Zemplénben és Baranyában, *Bolyok* (Kis- és Nagy-) faluk Borsodban; Mánd falu Szatmárban, *Mándok* mezőváros Szabolcsban; Mány falu és pusztá Fejérben, *Mányok* (Kis- és Nagy-) faluk Tolnában, s t. eff.

Azt hiszem, az itt közlött adatok, ha talán nem állja is ki mindannyiok a tűzpróbát, mégis elegendő bizonyítékot nyújtanak azon föntebbi állításom igazolására, hogy a plurálisnak egyes számi szereplése nem valami ritka jelenség a magyar nyelvben.

LUKÁCS LÖRINCZ.

AZ „-ÁSI, -ÉSI“ MELLÉKNÉVKÉPZÉS.*)

Szerfölött terjednek újabb időben az ilyféle kifejezések: eljárás*i* mód, választás*i* eljárás, tanácskozás*i* terem, kezelés*i* személyzet, közlekedés*i* eszközök stb. Hát még a technikai irodalomban! Ebben csak úgy hemzseg a sok: forgás*i* tengely, emelkedés*i* viszony, hajlás*i* félmérő, víznyomás*i* magasság, hajítás*i* távolság (recte messzeség) vegyítés*i* arány stb.

Tagadhatatlan, hogy az ilyen nem magyaros kitételek nagyon sértik fülét az olyan olvasónak, a kiből a magyar nyelvérzék még el nem tompult, mint a mostani „magyar írók“-nak, fájdalom, nagyobb részében, mert ezek már annyira jutottak, hogy az „olvasó közönség“ helyett „olvasás*i* közönség“-et képesek írni, mint ezt nem régen egy napi lapban, melynek számát is idézhetném, olvastam.

A sok helytelen *-ási -ési* végzetű névjelző sehol sem áradozik oly bőven, mint a műszaki nyelvben. Senkinek sem áll tehát annyira érdekében eme függő nyelvészeti kérdésre nézve tisztában lenni, mint annak, a kire a „Magyar műszaki szótár“ szerkesztésének gondja nehezedik.

Ez a körülmény indított engem az e tárgyról való elmélkedésre, melynek fonalán olyan eredményre jutottam, a mely ha nem is adna tökéletes, és minden egyes esetre kétségtelen szabályt, mégis sokkal tüzetesebb utbaigazítást nyújt, mint az eddig itt-ott elszórtan megjelent, futólagos tárgyalások.

Az analogia volt vezérfonalam, s e végre példakul és az adott szabály igazolására természetesen csak közhasználatú régi kitételeket kerestem össze, melyeknek helyességében nem kételkedhetik az, a kinek magyar nyelvérzéke van.

A szóban levő szerkezetben (*-ási, -ési* melléknév vagy *-ó, -ő* igenév + főnév) három viszonyt különböztethetünk meg: 1) A jelzett név alanya jelzőjének; pl. i r ó deák = a ki ír;

*) E cikket Kévész Samu küldte be hozzánk a következő sorok kíséretében: „Igen tisztelt Szerkesztő úr! Néhai Lauka Józsefnek a műszótárra vonatkozó jegyzeteit átvizsgálva, akadtam e kéziratra. Azt hiszem, hogy a hivatott tollból folyó cikk már magában véve is becses, más részt meg történetileg is érdekes, a mennyiben tíz évvel ennekelőtte írta az, a ki a tervezett magyar műszótár szerkesztésével volt megbízva. Az ő halálával meghalt az ügy is, s ekkoráig sem támadt fel.“

folyó vagy álló víz = mely foly vagy áll; égő gyer-
tya = a mely ég; s ilyenek még: termő föld, forró
viz. hajtó viz, élő fa. forgó kerék, hízó disznó, von-
tató hajó, süttö kemence sat.

Mindezek világos, kétségtelen cselekvő ige-
nevek, s az ilyenekben, magyar hirlapirót kivéve (mint az említett „olva-
sási közönség“ is bizonyítja), senki se tévedhet meg.

2) A jelzett név tárgya jelzőjének; mint: ivó viz — a
melyet isznak; szántó föld, = a melyet szántanak; vágó
marha = a melyet vágnak; ilyenek még: vető mag,
eladó leány, mosó ruha, varró ruha, tipró kerék,
olvasó könyv, furó lyuk sat. Mindezeket így is lehet
mondani: inni való viz, vetni való mag sat. Valamint az
előbbi, úgy az e pont alatti használat ellen csakis a teljesen
meggyöngült nyelvérzékű német fordítók szoktak véteni.

3) A jelzett név határozója jelzőjének. Itt két eset lehet-
séges. a) A jelzett név eszközhatározója jelzőjének, vagyis
az igenévjelölte cselekvés a jelzett név segítségével megy
végbe; mint: evő kanál = a melylyel esznek; varró tű
= a melylyel varrnak; író toll = a melylyel irnak; ilye-
nek még: ivó pohár, mosó viz, irtó kapa, főző kanál
tüzelő fa, evező lapát, sodró fa, való pör sat. Ezek-
nek egynémelyike szintén járja a *való*-val, pl. tüzelni
való fa.

Nem helyes tehát, bár többnyire így írják: „öntözési
csatorna“, hanem az elősorolt példák analogiájára „öntöző
csatorna“, t. i. az, a melylyel öntöznek.

b) A jelzett név helyhatározója jelzőjének, azaz az ige-
névjelölte cselekvés α) a jelzett néven β) vagy névben
megy végbe, ritkábban γ) irányul belé.

α) Író asztal = a melyen irnak; vágó szék = a
melyen vágnak; bukó gát = a melyen a víz le- vagy
átbukik. Ilyenek még: rakódó hely, járó deszka, szövő
szék, gyuró deszka, fekvő v. nyugvó hely, álló-ülő
hely, mulató hely, mozgó tér, induló pont sat.

Nem jók tehát: kifolyási cső, hajózási csatorna, ezek
helyett: kifolyó cső (melyen kifoly valami, pl. viz),
hajózó csatorna (melyen hajóznak).

β) Író- v. háló szoba = melyben irnak, v. hálnak;
fürdő- kád v. viz = a melyben fürdenek; mosdó tál =

a melyben mosdanak; ilyenek még: mosó teknő, imádkozó hely, dolgozó szoba, hordó edény sat. γ) Pököláda = a melybe pöknek, temetkező hely = a melybe temetnek.

Nem jó tehát: tanácskozási terem e. h. tanácskozó terem, gyülekezési hely e. h. gyülekező hely sat.

Találkozik a tárgyalt kitételek között egynehány, melyben a jelző viszonya a jelzethez kétféle kérdésre is megfelel; pl. hajózó csatorna, az melyen v. melyben hajóznak; ivó pohár, öntöző csatorna, az a melylyel v. melyből isznak v. öntöznek; induló pont az, a melyen v. melyből indulnak; de csak nagyon kevés igenév van, mely az 1), 2), 3) alatt említett viszonyokon kívül más, pl. melyből, melyről, mely után viszonyt mutatna jelzett és jelző között.

Hasonlóképp van néhány összetétel, melyben a jelzett és jelző közötti viszonyt „mely szerint“ fejezi ki legjobban; ilyenek pl. kezelő szabályzat az, mely szerint valamit kezelnek; himző minta, az mely szerint himzenek v. himet varrnak; ilyenek: keresztelő levél, választó törvény, építő terv, sat. melyek minden esetre magyarosabbak ezeknél: kezelési szabályzat, himzési minta sat.

Az eddig elsorolt összetételekben a jelző mindannyiban csak egy szóból áll; de vannak két, sőt három szóból álló jelzők is; a szabály ezekre nézve is ugyanaz, mint az egy szóból álló jelzőkre; pl. haszonleső kapzsiság, ellentmondó viszketeg, szörszálhasogató okoskodás, szemfényvesztő alakoskodás, sat.

Az *-ási*, *-ési*-n végződő névjelzőket mainap sok író használja merő megszokásból, a nélkül, hogy eszébe jutna arra gondolni, hogy az legtöbb esetben helytelen; de vannak a kik öntudatosan használják következő álokoskodás alapján: Hogy lehetne jó, mondják, levelező lap, építő hely, tanácskozó terem, sat. hisz ezek képtelenségek! a lap nem levelez, a hely nem épít, a terem nem tanácskozik sat. S ha figyelmeztetik őket, hogy az „evő kanál“ sem eszik, a „mulató hely“ se mulat, az „ebédlő terem“ sem ebédel, a „szántó föld“ se szánt, s mégis csak így vannak ezek jól a magyar nyelv törzsökös tulajdonsága szerint, még tovább mennek, ócsárolják a nyelvet, ráfogva, hogy az e tekintetben merev és

hiányos, holott az ő nyelvértékük hiányos és az idegenszerűséghez van szokva.

A cikkem kezdetén felsorolt *-ási, -ési* összetételek közül többekben a birtokviszonyt szorítja ki jogos és magyaros használatából amaz új divatos melléknévképző.

Steiner Zsigmond (Ny. I. 285.) gáncsolva az *-ási -ési*-féle jelző helytelen használatát, mondja: „lehet az ilyen kifejezéseket majd mindig részesülővel v. birtokviszonynyal pótolni.” Gyulai Béla pedig (Ny. II. 114.) egyenesen állítja, hogy a régiek az egyszerű birtokviszonynyal mindenütt gondosan kikerülték a szóban forgó hibás melléknév-alakot.

Hol van helyén *-ási -ési* helyett az *ó ő* igenév, az eléggé kiviláglik a főtebb kifejtett szabályokból.

Még könnyebben meghatározható az, hogy mikor lehet és kell az *-ási, -ési* helyett a birtokviszonyt használni. Az erre vonatkozó szabály egyszerűen így fejezhető ki: ha a jelzett név az *-ás, -és* cselekvésnévnek birtoka, akkor e viszonyt birtokos szerkezettel fejezzük ki.

Ezen szabály szerint a cikk kezdetén hibásnak jelzett példák így igazítandók ki: „az eljárás módja, az emelkedés viszonya, a hajlás félmérője, a viznyomás magassága, a hajítás messzesége, a vegyítés aránya, a támadás pontja (de jó *támadó* pont is), a hatás módja, a forgás területe, a kiterjedés foka, a mérés módja, a kifolyás akadálya, a mozgás szabálya.” Szintén helytelen szerkezet ez: *választási eljárás*, helyes magyarsággal így kell mondanunk: „a *választás* módja, rendje“.

Jóllehet azonban, hogy a régiek egészen jól ellehettek az *-ási -ési* melléknév-alak nélkül, a mi korunkban a tárgyakkal és fogalmakkal oly nagy a sokasága, és a szabatos s rövid kifejezések annyira szükségesek, hogy mi az *-ási -ési*-t nem nélkülözhetjük egészen. Helyesen jegyzi meg Volf Gy. a „Nyelvőr“-ben (I. 391.): „Nem mondom, hogy az *-ási, -ési* sohase jó“, a mihez én még hozzá teszem, hogy a hol szükséges, ott jó is, és nem csak szabad, de némely esetben kell is használnunk. Ilyen összetétel például „*becsületsértési pör*“, melynek helyességét Volf az említett helyen kétségbe vonta. Ebben se az *-ó -ő* igenév, se a birtokviszony nem volna helyén, s nem mondhatjuk se *becsületsértő*

pör, se becsületsértés pöre; mert a jelzett és jelző között nincs olyan viszony, mely az egyiket vagy másikat a kifejtett szabály szerint igazolná; ilyen szó továbbá fogyasztási adó; ezt se mondhatjuk ugyanazon ok miatt se fogyasztó adó-nak, se fogyasztás adójá-nak; ilyenek: lótenyésztési díjak, gőzhajózási személyjegy, fényüzési adó sat.

Záradékul még néhány szokásos kitévelt veszünk bírálat alá. „Országgyűlési többség, o. napló, o. tárgyalások, o. képviselő.“ ez mind a négy ily módon is helyes; azonban a három első színtoly jól birtokviszonynyal kifejezhető, de már a negyedik — általában értve — a birtokviszonyban helytelen; mert csak ha az országgyűlés pl. valamely ünnepélyes alkalommal, személyesíttetné magát, volnának az illetők az országgyűlés képviselői. Ily esetet kivéve tehát vagy országgyűlési vagy tán országos képviselő volnának a helyeselhető kitételek; az igenév ezekben nem volna helyes.

Lökési erő nem jó, hanem vagy lökő erő vagy lökés ereje, melyek között — a jelentményt illetőleg — különbség van; az első t. i. általánosan a lökő erőt (Stosskraft), az utóbbi egy bizonyos lökés erejét jelenti.

Vállalkozási szellem, ez is rossz, mert vagy vállalkozó szellem, v. vállalkozás szelleme, melyeknek jelentményében szintén árnyalat-különbség van; pl. „a vállalkozás szelleme újabb időben általában hanyatlott“; „Péterben nincs vállalkozó szellem“.

Igazságszolgáltatási hatóságok nem jó; vagy birtokviszony vagy igenév van helyén.

Szavazási nap helytelen; vagy szavazás napja. szavazó nap; mint pl. böjtölő nap, hushagyó kedd, hamvazó szerda sat.

Fényüzési tárgy nem jó; vagy birtokviszony, vagy igenév használandó. Fényüzési adó ellenben csak így helyes. Társalgási nyelv nem jó; birtokviszony vagy igenév.

Ha az idézett példákat figyelemmel egybevetjük, belőlük még azt is kivehetjük, hogy: a) az *-ási*, *-ési* és *-ó* *-ő* egymást egészen kizárják, azaz a mely esetben az adott szabály értelmében az igenévi alak van helyén, abban az *-ási*, *-ési*

soha se jó; b) a birtokviszony megfér mind az *-ó, -ő* igenévvél, mind pedig az *-ási, -ési* névjelzővel pl. támadó pont (melyen az erő támad) és támadás pontja; lökő erő és lökés ereje; országgyűlés többsége és országgyűlési többség; helyesírás szabálya és helyesírási szabály. Némely esetben azonban a jelentésre nézve árnyalati különbséget eredményez az egyik vagy másik használat.

LAUKA JÓZSEF.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

XV.

b) A hangmegfelelés csetei a szóközépbén és szóvégén.

I. Magánhangzók.

Egy elmés nyelvtudós a szó hangtestében a mássalhangzókat csontoknak, a magánhangzókat izmoknak nevezte, jelezni akarván e képekkel, hogy a magánhangzó sokkal változékonyabb, sokkal könnyebben van kitéve a különféle módosulásoknak, mint a szilárdabb természetű mássalhangzó. Kevés tere lehet a nyelvtudománynak, hol a magánhangzónak ezen chamaeleon-féle jelleme oly nehézségeket gördítene az eredeti alakok fölismerhetése ellen, mint az ugor összehasonlító nyelvészetben. Míg az indogermán nyelvekben, sőt az altaji nyelvcsalád más ágaiban, pl. a törökségben és mongolságban is egész aprólékossággal meg lehet állapítani az alapnyelvi alakok magánhangzóját: az ugor tőszók magánhangzóit eddigelé legfeljebb csak azon egy szempontból határozhattuk meg, hogy hangrendje szerint a mély, vagy magas hangú sorba tartozik-e; de néha — mint a Szótár több cikkéből meggyőződhetünk — még erre nézve is cserben hagynak az adatok. Ilyen körülmények között kétszeres kötelességünkké válik az ide vonatkozó ismeretanyag bolygatása, különösen arra czélözva, ha nem akadhatnánk-e jelenségekre, melyek bármilyen kis mértékben is, de az ugor alapnyelvi alakok magánhangzóinak szabatosabb ismeretére vezethetnek. Mert korántsem szabad hinnünk, hogy a magánhangzó alapnyelvi szókincs visszaállításában kisebb jelentőségű a mássalhangzónál; gondoljunk csak azon egy jelenségre, hogy hány mássalhangzó elemeiben teljesen egyező, de jelentésre merőben különböző tő található, melyeknek nyilván magán-

hangzóikkal kellett egymástól alakilag eltérni. Hogy egy világos esetre utaljunk, vegyük csak pl. a 2. és 3. személyű névmás (*te, ő*) ugor alakját; mindkettőre nézve a Szótár *dü* hangzást reconstruál s köztük kiejtésbeli különbséget nem képes megállapítani; noha e különbségnek a ‚te‘ és ‚ő‘ fogalomellentétes természetéből következett, okvetetlenül meg kellett lenni. Ez esetről, ha egyébre nézve nem, legalább a magánhangzó (nyílt, zárt) színében kell eltérést fölvennünk [de mellékesen megjegyezve eltérhetett a két alak a szókezdő mássalhangzóban is. úgy hogy a 2. személyű névmás ugor alakja *dü*, a 3-iké *dhü* (*ðü*) lehetett; l. Ny. XII: 395. lapján adott fejtegetéseinket]. Vizsgálni fogjuk tehát részletesen az ugor összehasonlító Szótárnak azon eredményeit is, melyek a magánhangzókra vonatkoznak, mit — kiindulva a magánhangzó főbb tulajdonságaiból — legcélszerűbben a következő három szempont szerint tehetünk: 1) időmérték, 2) hangrend, 3) hangszín.

1. Idő m é r t é k.

Időmérték tekintetében két fokot tapasztalunk az ugor nyelvek magánhangzóiban, u. m. rövidséget és hosszúságot. A hosszú magánhangzókhoz sorakoznak a kettőshangzók (diphthongusok) is, melyek — hacsak nem két magánhangzó közt levő mássalhangzó kieséséből, azaz nem fokozatosan történt elenyésztésből (pl. magy. *bial*, *loak*, *reád*, *tied*) keletkeztek — alkalmasan eredetibb hosszú magánhangzó megtöréséből magyarázhatók. Világosan kitűnik még az ilyen eredet pl. a finnben, hol az irodalmi *tuu-* hozni, *suo* mocsár, *tie* út, *yö* éj s több efféle alakoknak az észtkben *to*, *sō*, *tē*, *ō* felel meg, vagy a magyarban, hol a köznyelvi *szép*, *édes*, *kérem* szónak dialektikus *szieþ*, *iedes*, *kierem* változatai ismeretesek. Egy harmadik időmértéki fok létezését, mely körülbelül a héber svával volna hasonló értékű — a mennyiben forrásaink reá nézve határozott felvilágosítást nem nyújtanak — legfeljebb csak sejthetjük. Sejthetjük pedig azon nyelvekben, hol a hátrább eső hangsúly következtében a szó kezdetén mássalhangzócsoportok támadtak és e mássalhangzócsoportok dialektice magánhangzókkal bontódnak fel, mit pl. a mordM. *kštir* : *kištir* orsó, *kšte-* : *kište-* tánczolni, *psi* : *pisi* forró, votj. *slal* : *šlal* só, *tros* : *štros* elég s több

hasonló alakokban tapasztalunk. Hogy ilyen esetben a felbontó magánhangzó időmértékére nézve a svá fokon állhat, szépen tanúsítja a csuvas, tehát egy szintén hátul hangsúlyozó nyelv, melynek anatri dialektusában félhangzós *p̄arax̄* elhagyni, *p̄aru* borju, *k̄adard-* mutat, *k̄erü* sógor, *χ̄ével* nap alakokat találunk a virjali csuvas *prax̄-*, *pru-*, *ktart*, *krü-χ̄v̄äl* alakokkal szemben. — Tüzetesebb vizsgálatot kiválóan a magánhangzói hosszúság igényel, melynek már itt két teljesen különemű, egymással semmikép össze nem zavarható fajtát kell megkülönböztetnünk, u. m. 1) természetes hosszúságot, mely a környező hangoktól teljesen függetlenül, pusztán a magánhangzó hosszabb idejű kiejtése által keletkezett; 2) származott hosszúságot, midőn a magánhangzó alapjában rövid s kettős moráját a környező mássalhangzók befolyásának, esetleg teljes, vagy részben történt beolvadásának köszönheti. E kétféle hosszúság elterjedésére különböző arányokat tapasztalunk az ugor nyelvekben; jelesen mind a természetes, mind a származott hosszúság gyakori a magyar, vogul-osztják, lapp és finn nyelvekben, ellenben a másik három ugor nyelv, (a mordvin, cseremisiz és zürjén-votják) természetes hosszúságot általában nem s származottat is, különösen az első szótagban, igen ritkán tüntet fel. Az utóbbi esetre összesen pár példát böngészhattünk össze a Szótárból, melyek a következők: cser. *k̄ü*, *k̄ü*: magy. *kő* (*kövek*) | *ī*, *ej*: magy. *jég* | *ti*, *ti* tetü: f. *t̄üi*, lp. *t̄ikke* | *p̄ü*, *p̄üj*, *p̄ü*: magy. *fog* dens | *p̄öc*, *p̄öc* cauda; v. ö. magy. *far*, *farcsó-k* | *p̄i*, *pi* canis: magy. *fene* | *p̄ele*, *pele* dimidium; v. ö. magy. *fél*, osztj. *puñll* oldal || mord. *kou*, *kov* luna: magy. *hó* mensis (*havi*) | *lou*, *lov* schnee: magy. *lom* pruina || zürj. *p̄ija*, *p̄ila* nubilosus; v. ö. votják *p̄ilem* nubes, magy. *felhő* osztB. *p̄allñ*.

Ha figyelemmel vizsgáljuk, hogy miként oszlanak fel az ugor nyelvek a magánhangzói természetes hosszúságok szerint, azon meglepő jelenségre akadunk, hogy ugyanezen felosztás egy más hangtani szempontnál, a hangsúlynál is előfordul. Tudnunk kell nevezetesen, hogy a magyar, vogul-osztják, lapp és finn nyelvek, tehát azok, melyekben természetes hosszúságokat találunk általában az első szótagot hangsúlyozzák, míg velük ellentétben a másik három ugor nyelv jobbadán a hátrább eső szótagokat emeli ki

(még pedig a votják csekély kivétellel mindig az utolsó szótagot; a mordvin rendszeren a másodikat; a zürjén általában a második, illetőleg a következő szótagokat, néha az elsőt is; a cseremiszi vegyesen az első, második s következő szótagokat, de nagyobb arányban mégis a hátrább esőket). E sajtószerű összehasonlításból jogosan következtethetjük már eleve is, hogy a természetes hosszúság és hangsúly közt összefüggésnek kell lenni. De mielőtt e jelenséget érdeme szerint méltathatnók, szükséges előbb tudnunk, minő korra tehetjük a természetes hosszúságok keletkezését; az egyes nyelvek külön történetében, azaz újabb korban származtak-e, vagy pedig régebben, mikor még az ugor nyelvek teljes szétválása nem esett meg? Más szóval fejezve ki e kérdést, lehet-e hosszú magánhangzót tulajdonítani már az ugor alapnyelvnek is? A nyereső feleletet azon körülmény szabja meg, hogy található-e közös szókon több ugor nyelvben magánhangzói természetes hosszúság és ha igen, minő arányban.

Olyan adat, melyben a természetes (vagy legalább mai ismereteink szerint származottnak nem bizonyítható) hosszúság mind a négy ugor nyelv közös alakján előfordul, a Szótárból összesen csak négy mutatható ki, ezek: magy. kéz: vog. *kat*, osztj. *ket*, osztS. *kot*; lpE. *kiet*, *kieta*, lpF. *giet*, *gietta*; liv. *käiš* | magy. három: vog. *köröm*, vogL. *kürum*, osztS. *kuļem*, *koļem*, osztIrt. *zudem*; lpF. *goatmad* harmad; liv *kuolm* | magy. nyíl sagitta: vogB. *hāl*, lp. *huol*, *huola*, f. *nuole*, észt *nöle* | magy. ín nervus: vogB. *tun* sehne, osztS. *lan*, osztB. *lön*; lp. *suona*, *suon*, lpF. *suodna*; f. *suone*, észt *sõn* (*sõne*). Három ugor nyelvben található a természetes hosszúság a következő közös szókon: magy. lév, *lé*; vog. *lam*, vogL. *loam* suppe; lpF. *liema*; f. *lieme*, észt *lem* | magy. nyél-, *nyél*- glutire; f. *niela*-, észt *nela*-; lpF. *niella*- | magy. más: f. *muu*, észt *mu*; vog. *mot* (lehet. hogy származott hosszúság; v. ö. f. *mokoma* ein solcher, l. MÜgSz. 605. l.) | f. *viite* öt, észt *viš*; lp. *viita*; osztIrt. *vēt* || magy. ház; osztj. *kõt*; *hāt*, osztS. *kat*; lpF. *goatte* (a vog. *kval*, *kval* alak is eredetibb *kual*, *kuol* hangzásra utal) | új jarmel; vog. *tajt*; lpF. *soagje*, *soagja*. Csak két ugor nyelv közös alakján mutatkozó természetes hosszúságok: magy. hárs: f. *kuore*, észt *kõr* | f. *kuule*- audire; vogB. *kut*-, *kol*, *kuol*-,

osztS. *kuł-*. osztIrt. *ꞥud-* | f. *kuute* hat: osztj. *ꞥut*, osztS. *kut* | f. *köyte* strick: vog. *kuali* | f. *kiele* zunge: lp. *kiıldak* chorda | f. *kyynärä* cubitus: lp. *gainer* | f. *näätä* nyest: lpF. *nätte* | f. *miele* mens: lp. *miälä*, *miäl*, lpF. *miella* (v. ö. magy. el-mélked) | f. *nuore*, észt *nöre* juvenis: lp. *nuora*, *nuor*, lpF. *nuorra* || magy. k él-, *kel-*: vog. *kuat-*, *kval-*, osztIrt. *kid-* | k éreg: vog. *ker*, osztj. *kar* | k és: osztj. *kėje*, osztS. *kačex*, *kőčex* | h á l ó netz: osztIrt. *ꞥodaꞥ*, vog. *ꞥutap*, *ꞥuolꞥ* | h ú n y-, k ú m-: vogL. *kuꞥn-* | t é v e d-, t é b o l y o g-: osztIrt. *tēb-* irre gehen | d é r, d e r m e d-: osztIrt. *tārum* fest, stark | z á p (tojás): vogB. *sap*, vogP. *šap*, vogL. *šoaꞥ* | n é v: vogB. *nām* | n y í r betula: vog. *ńir* vessző | f é r e g: vog. *perik* | f é s z e k: osztIrt. *ꞥit* | v é r sanguis: vogP. *zur* | m á r t-: vogL. *mūr-*, vogB. *murm-* | m é r- metiri: vogL. *mārtel* | á r n y é k: osztB. *torim*; *turum*, osztIrt. *turum*, *turm* himmel | é r v e n a: osztB. *lēr* wurzel, vog. *tar*, vogL. *tgar*, *toarš* | é v-, í v- überreif werden: osztIrt. *tēbet* weich, osztB. *lēbit*, *lēꞥit* | í n servus: lp. *mana* infans | vog. *kāꞥsi* lunge: lp. *ꞥuoꞥsa* lactaria pulpa piscis | osztIrt. *totm*, osztS. *lutm-* stehlen: lp. *suol*, *suola* tolvaj | osztIrt. *ꞥotaj-* frieren, *ꞥotm-*, vogL. *ꞥöltaxꞥ-*: lp. *ꞥuoꞥleardere* | vog. *ꞥol-* falni, vogL. *ꞥuolm* bissen: lp. *ꞥuola* frustum | vog. *ūꞥ* schwiegervater, osztj. *ūꞥ*, *ōꞥ*: lp. *ꞥuoꞥꞥpa*. Az adatok ily nagy száma alapján azt hisszük, kellő valószínűséggel állíthatni, hogy a természetes hosszúságok keletkezése részben korábbra esik az egyes nyelvek külön történeténél; vagy másképen, hogy vannak hosszú magánhangzók, melyeknek eredete már az ugor alapnyelv, illetőleg a belőle vált kisebb (éjszaki és déli ugor) alapnyelvi ágak idejére tehető. Nem mond ellen e fölvetelnek, hogy tényleg egy pár eset mutatható ki, melyben az eredeti hosszúságot négy ugor nyelv őrizte volna meg. Számba kell itt vennünk, hogy az ugor nyelvek magánhangzóiban igen korán egy általános rövidülési hajlandóság kapott lábra, mely nemcsak hogy három főnyelvnek még származott (tehát egészen újabb kori) hosszúságait is megsemmisítette, hanem nagy rombolásokat vitt végbe azon nyelvekben is, melyek a magánhangzói hosszúság iránt conservatívek maradtak. Gondoljunk csak pl. a magyarra, hány rövid magánhangzó van a mai nyelvben. mely még az Érdy és Jordánszky codexek korában

hosszú volt s viszont hány hosszú magánhangzós alakja a köznyelvnek rövidült már meg a nyelvjárásokban.

Azon észlelet, hogy hosszú magánhangzókat lehet már az ugor alapnyelvnek is tulajdonítani, több fontos következményt von maga után. Elsőben is eszközt nyertünk benne, mellyel az ugor alapnyelvi alakok magánhangzóit egy fokkal pontosabban (azaz nemcsak a hangrend, hanem időmérték szempontjából is) meghatározhatjuk hosszúnak vévén fel azokat, melyeknek mai alakjaiban több nyelv természetes hosszúságokat tüntet fel. Ezzel ismét egy újabb módhoz jutottunk, mellyel látszólag egyező tőalakokat disparálhatunk. Nem kell pl. többé azonos alakú *ñulε* többől származtatnunk a magy. *nyal-* és *nyíl* szókat; mert a föntebbiek alapján az utóbbinak tőjéül *ñ̄ulε* vehető fel. Hasonlóképen alak szerint is különválaszthatók: ugor *k̄ulmε* (magy. *há-m*) és *k̄̄ulmε* (*három*), *t̄m̄ε* (*tanul*) és *t̄m̄ε* (*in nervus*), *k̄udε* (*hagy-*) és *k̄̄udε* (*ház*), *k̄ulε* (*hal-*) és *k̄̄ulε* (*hall-*), északi ugor *m̄arε* (*márt-*), és ugor *m̄arε* (*mar-*), északi ugor *m̄̄r̄ε* (*mér*) és ugor *m̄̄r̄ε* (*mered-*) stb.

Egy más, nem kevésbé fontos következtetés, melyre a fentebbi észlelet alapján juthatunk, az ugor alapnyelv hangsúlyozására vonatkozik. Ha áll az, hogy a természetes hosszúságok keletkezése részben már az ugor alapnyelv korára tehető, továbbá, hogy a természetes hosszúság és a hangsúly közt kapcsolat létezik — amint e nézetre már egy fentebb észrevett jelenség is jogosít — mi természetesebb, mint azon következtetés, hogy az ugor alapnyelvnek azon szótagot kellett hangsúlyoznia, melyen ma a természetes hosszúságokat tapasztaljuk. Már pedig az imént elsorolt adatokban a hosszúság kivétel nélkül az első szótagon fordul elő s ugyancsak az első szótagon van a természetes hosszúság általában azon esetekben is, midőn az csak egy főnyelv körében észlelhető. Nyilvánvaló tehát, hogy az ugor alapnyelvben a hangsúlynak az első szótagra kellett esnie. E tétel megerősítésére csupán azt kell még megmutatnunk 1) hogy természetes hosszúság és hangsúly között más nyelvekben is észlelhető összefüggés; 2) hogy ilyen esetben épen a hangsúlyozott szótag az, melyre a hosszúság esik. Mindkettőre világos példa az ujfelnémet nyelv, mely az eredetileg rövid hangsúlyozott szótagokat (hacsak

hosszú mássalhangzó, vagy mássalhangzó-csoport nem következett a rövid vocalis után) kevés kivétellel megnyújtotta. Az altaji nyelvekben is találunk rá bizonyító esetet, nevezetesen a mongolnak burjat dialektusában és a tunguzban. E nyelvekben gyakori tünetemény, hogy az utolsó szótag magánhangzója az általános rövidülési hajlandóság ellenére megnyúlik a nélkül, hogy e megnyúlásra a környező mássalhangzók hatottak volna. E jelenséget már Schiefner-Castrén grammatikái is a hangsúly befolyásával magyarázzák (l. mindkettőben a 4. lapon), mely tudvalevőleg e nyelvekben ugyancsak az utolsó szótagra esik.

Eddigelé más fogalmunk volt az ugor nyelvek eredeti hangsúlyozásáról. Kiindultunk nevezetesen abból, hogy a déli altaji nyelvek (a török, mongol és tunguz-mandsu) általában az utolsó szótagra vetik a hangnyomatékot, továbbá hogy három ugor főnyelv (a mordvin, cseremiszi és zürjén-votják) az esetek túlnyomó számában ma a hátrább eső szótagokat emeli ki, sőt a votják egészen török módra, csaknem mindig az utolsót. E jelenségek arra látszottak mutatni, hogy a többi ugor nyelvek elülhangsúlyozó módját nem lehet föltétlenül eredetinek tekintenünk, mit azon körülmény is támogatott, hogy a magyarban egy hangtani tüneteményre akadtunk, mely — legalább első tekintetre — szintén ellentmond az elülhangsúlyozás eredetiségének. E hangtani tünetemény abban áll, hogy a magyar pár szóban a szókezdő magánhangzót elejtette (ezen esetek: *napa* v. ö. f. *anoppi* id.; *mer-haurire* v. ö. vog. *amert*-, osztlrt. *emerd*-id.; *nő*-, *nőv*- *crescere* v. ö. osztB. *enim*-, vog, *jänim*- id.), mi Budenz szerint (MUGSz. 392. l.) „nyilván olyan korra mutat, melyben a magyar még nem oly kivétel nélkül, mint mostan, csakis a szónak első tagjára ejtette a hangsúlyt.“ E tények mindenesetre olyanok, melyek nem állanak összehangzásban azon eredménnyel, melyre az ugor hangsúlyt illetőleg fentebb jutottunk. De vizsgáljuk csak őket közelebbről. A mi a déli altaji nyelvek bizonyosságát illeti, ennél sokkal fontosabb, hogy a szamojéd — amint az első tagra eső sok természetes hosszúságból és a hátrább eső szótagok gyakori összerántásából következtethetjük — elől hangsúlyoz. S itt még egyszer ki kell emelnünk (l. Ny. XII: 487. l.) — a mivel különben lesz még alkalmunk fog-

lalkozni — hogy az altaji nyelvágak közül a szamojéd áll legközelebb az ugorsághoz, minélfogva az innen szerzett bizonyíték jelentősebb, mint bármely más nyelvágé. Hogy a hátrább eső hangsúly miként fejlődhetett ki ama három ugor nyelvben, megmagyarázza a votják nyelv, melyben a hangsúlyozás e módja legpraegnansabbul van kifejezve. Tudnunk kell nevezetesen, hogy a votjakra igen erősen hatott a törökség és pedig nemcsak szókincs dolgában — melyből több mint 120 ige és 500 névszó innen veszi eredetét — hanem alaktani és mondattani tekintetben is, s különösen az utóbbiban olyan fokon, minőre kevés analógiát találhatunk az összes nyelvek terén. Csodálhatjuk-e ily körülmények közt, hogy az átvett idegen elemekkel átjött hangsúlyuk is s hogy különösen nagy számuk következtében az eredeti szókincs hangsúlya is hozzájuk alkalmazkodott. Mert hogy a votják hangsúly nem volt mindig oly egyöntetűleg az utolsó szótagon mint ma, kétségtelenül kitűnik Müller szójegyzékéből is, mely a múlt század közepéből való s melynek adatai közt több elül hangsúlyozott szót is találunk. S ezzel, azt hisszük, megnyertük a kulcsot, mellyel a cseremis, mordvin és zürjén nyelvek hangsúlyozási módját is megfejtethetjük. Hogy mennyire hatott a cseremisre a törökség, ismeretes Budenz cseremis tanulmányaiból (NyK. III: 397.), hol csak a kimutatott török eredetű igék száma több mint 90. Mi csak azt akarjuk még hozzájegyezni, hogy — amennyire újabb textusok nyomán állítani lehet — a törökség hatása a cseremisre még nagyobb, mint a hogy Budenz munkájából kitűnik és nem sokkal áll hátrább a votjakra történt hatásnál. Természetes ezek alapján, hogy az eredeti hangsúly a cseremisben is megromlott, bár még nem annyira, mint a votjában, amennyiben elül hangsúlyozott szók még ma is jó számmal találhatók benne. A zürjénre és mordvinra nézve nem vehetjük fel a török hatást; mert ha vannak e nyelvekben is török elemek, ezeknek száma aránylag csekély, még kevesebb, mint a magyarban. De annál inkább mutatkozik bennük az orosz hatás, mely nyelvnek hangsúlya szintén különböző szótagokra esik, ép úgy, mint a nevezett ugor nyelvekben. A zürjén Szótárban csak úgy hemzsegnek az orosz elemek, még pedig vegyesen névszók és igék. A mordvinba átjött orosz elemekkel éppen a minap foglal-

kozott Budenz (NyK. XVI: 397. és 453. l.), kimutatván a moksa dialektusban mintegy 382 orosz szót, köztük 60 igét, és az erzában több mint 150 igét. Hogy az orosz alakokkal átjöhetett azok hangsúlya is, illetőleg hogy az eredeti hangsúly megromlása ilyen úton származtatható. bizonyítja a votják nyelv, hol az orosz elemekben — amint Wiedemann grammatikájából tudjuk (12. l) — a rendes hangsúlyozás ellenére általában megmarad az orosz hangsúly. A hátrább eső hangsúly eredetisége ellen szól az is. hogy a zürjén-votjában épen a szóvég szenvedett erős kopásokat s hogy a mordvin szókezdő mássalhangzócsoportok több esetben még ugyanegy dialektuson belül sem közkeletűek. Ezek után nem tulajdoníthatunk nagy súlyt ama fölemlített magyar hangtani tüneménynek sem, hiszen hasonló esetek positiv nyelvtörténetünkben sem ritkák, v. ö. *üst* : *csüst*, *jándék* : *ajándék*, *jeszke* : *ijeszke*, *vándék* : *ivándék*, *vad* : *ivad*, *jed* : *ijed*, *jába* : *hiába*, *stessék*, *csértesség* : *duc.sértesség*, *steen* : *adjon isten* stb. (l. Nyelvőr kalauz 75. l.).

Talán kelleténél messzebb tértünk el feladatunktól, midőn a természetes hosszúságok és az eredeti ugor hangsúly közti összefüggés fejtegetésébe bocsátkoztunk. De okadatulja eljárásunkat, hogy a hangtani tünemények okainak felismerésére alig van fontosabb tényező a hangsúlynál s hogy ennél fogva készséggel kell minden alkalmat, illetőleg eszközt megragadnunk, melytől amannak pontosabb megvilágítását remélhetjük. Előbbi megjegyzéseinkhez még csak azt kívánjuk hozzácsatolni, hogy midőn a természetes hosszúságok egy részét régibb (illetőleg ugor alapnyelvi) keletűnek vesszük fel, korántsem állíthatjuk ugyanazt minden előforduló esetről. Kétségtelen, hogy ugyanazon alapok, mely ama régibb hosszúságokat létrehozta, t. i. a hangsúly megtartotta ez irányú működését később, az egyes nyelvek külön történetében is. Csak ebből magyarázhatjuk a pusztán egy főnyelvre, esetleg ennek is csak egy dialektusára szorítókozó természetes hosszúságokat, melyekkel nagy számban különösen az osztyákban és lappban, de kisebb mértékben a vogulban, finnben és magyarban is találkozunk.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

IX.

A -ról rag.

A *-ról*, *-ről* ragnak a legtisztább jelentése: valamely fölszínről való lemenés pl. a víz lecsepeg az asztalról; az alma leesett a fáról; s ennek alapján elnevezték „leható” ragnak. De ha megvizsgáljuk csak legközöséesebb kifejezéseinket is, a melyeket a *-ról*-al naponként használunk, kitűnik: hogy a *-ról* nem kívánja meg, hogy a tárgy a fölszínről mindig csak lefelé haladjon. Haladhat az oldalt, rézsut vagy akár fölfelé is pl. a madár elrepült a háztetőről (akármely irányban); az első emeletről felmegyek a második emeletre; fokról fokra emelkedik v. száll; a követ felvette a földről; haza jött a mezőről.

E szerint a *-ról*-nak teljes jelentése: valamely fölszínről való elmenés, eltávozás.

a) Helységnevek. Eger városból, Tallyáról hozatá. Helt. canc. T. Pestről táborául indulla u. o. 14. Mátyást pedig Budáról Tsehországban Prágában küldé Liszny.: Krón. 329. a mely nagyobb hajóban Zierikzeerről Sluzába mentem Bethl.: Önél. I. 295. Németujvárból s Dobráról mentünk Rakiczánra u. o. 325. Anno 1665 die 20. febr. indúltunk meg együtt Potundorfrul Bez.: ut. napl. (Törtt. 1883. évf. II. füz.) irtam Megyesről Kgnek. Levelek 1670-ből u. o. Kassáru hozattam. Levelek 1710-ből u. o. Az mely posztót Pestrül kihozattam u. o. késő estve érkezvén Miskolczrúl u. o. Ungvárról lett parancsolatjához képpest u. o. Hegallyáról szállított u. o.

b) Egyéb helynevek és concret fogalmak. Iol prophetalt isayas propheta túrollatoc Münch. c. 219. hóg gondolhatom azt en magamrol Nagysz. c. 82. eez zent testöt a kereztfarol ala veueek Winkl. c. 119. es ruhayokath rolok le vonyyak Sánd. c. 230. senky ew rola ygaz yteletett nem adna Weszpr. c. 45. ezent kel à Concilio mokrol ertenunc es tartanunc Mon.: Apol. 275. En rollam ó népek roszsat gondolatok Petthö: Krón. 40. En metü késről szöllok Decsi: Adag. 94. Ab ipso lare incipe, Magadról kezd el az itéletet u. o. 44. Miért kel lene hát olykor, vétkes példárul, himet varrani Czegl.: Ike. 214. de ez is nem megvető helyrül jött Rák. lev. II. 23. ez egyszeri hadi expeditióról honn maradván Okmt. IX. 419. a' csillagoc szokott forgását visgáló (égbenézö) tudományrol: de astronomia Com. Jan. 16. Mint-hogy Ottlik uram Zboróra ment, magam a táborrül bejöttem. Levelek 1710-ből (Törtt. 1883. évf. II. füz.) Pusztá a szivem, mint a kopár öszi tarló, A melyről leszedte a

kalászt a sarló Ar.: Toldi 7. én. Hanem gondolkozott az ő farkasáról, Őt elnyelni vágyó rosz szívü bátyáról u. o. 5. Minden port lecsókolt ránczos orczájáról u. o. 10. És akkor nyakamba veszem az országot, Szél sem hoz felétek én rólam ujságot u. o. 4. Szabad a madárnak ágról ágra szállni Népk. Gyűjt. I. 192. magok, a mint öltözötükről látom, mészárosok u. o. 399. Adtam csókot a szegény legénynek, Mert tudom magamról, Jól esik szegénynek u. o. 249. Már megengedj mindenekről u. o. 203. Az én kedves rózsám rólam gondolkozik u. o. 192. leesett a lábáról s ágyban fekvő beteg lett u. o. II. 387. Hajadba van egy pántlika, Kösd a kalapomra, Ha elvisznek katonának, Rád emlékszem róla u. o. 25. Derül borúl a Dunáról, Jön a rózsám a tanyáról Ny. I. 330. mondj le rólam, nem bánom u. o. 273. Nem tehetek léra (róla). Örség.

c) Abstract fogalmak. A milyen értelemben fejezi ki a *-ról* az ablativust a concret fogalmak mellett, ép oly értelemben jelöli azt az abstract fogalmak mellett pl. értesültem a szomszédnak szándékáról, csak olyan mint: almát kaptam a szomszéd fájáról. Rola gionast nem twtem Virg. c. 262. vadolom magamat az en fogadasomnak meg z e g e s e r w l u. o. 259. en istenem r w l g o n o z t g o n d o l t a m s y u e m b e, Es az z e n t e k r w l u. o. 260. semmykeppen el nem hayol az ű hityről Sánd. c. 231. titkon megkeerdözze az abbatissaath ő e l e t y r ő l u. o. 237. Lathok en valamyt kyrel yghen bankodom Weszpr. c. 48. kyrel panaszt tezen az zenth Bernard u. o. 48. es az the terven yedrel meg taneytandod ewtet u. o. 38. az zentsegnek z a n d o k a r o l f a r k o t t a t o k D o m . c . 1 6 7 . a b o d o g z y z a n y a n a k s i r a l m a r o l v a l o e m e k e z e t W i n k l . c . 1 1 4 . D e r é c s z a u a t o l m á c z á l t a l e r r ő l l ő n , K á r o l l y C z a s z á r n a c k ö n y ö r g é s t e r r ő l t ő n H e l t . c a n c . H . R ó l l a g o n d i a v a l a P o d e b r a d i n a c u . o . B 2 . R ó l l a K á r o l l y n e m s o k a t g o n d o l k o d é c u . o . H 3 . E z e k r ő l v g y g o n d o l k o d i a t o c u . o . C 2 . T u t e l a e s u a e e s t f a c t u s , N ő e l k ő l t i m m á r ő a z g y e r m e k s e g r ő l D e c s i : A d a g . 3 6 3 , A l i u s f u t u r u s , v b i p r o p i u s a c c e s s e r i t p e r i c u l u m , N ő b i z o n y e l k e l z a z t r é f f á r o l i u s s e l ő b c z a k u . o . 3 8 1 . M i n d e n b ő l c z d o l g o k r o l o c k a l s z ó l y u . o . 4 2 4 . K i m i t t e h e t h á t r u l a C z e g l . : J k e . 3 5 . M i n k e t m i n d e n e k r o l t u d o s i t c z a t o k R e j t . l e v . 3 8 . E t h i c u s , d e r S i t t e n m e i s t e r , J ó e r k ő l t s ő k r o l , T a n i t ó m e s t e r C o m . V e s t . 1 2 8 . a u d i e n c z i á t a d n a k t i t o k - d o l g o k r o l E r d . é s p r o t . 4 3 . k e l l e t é k m o s t i r n o m i l y e n d o l o g r o l L e v . T ö r t . 1 8 8 3 . é v f . I I . f ü z . b a j o s k o d á s i m r o l i r h a t n é k u . o . h a n e m s z e r e t i , h o g y f e l e s é g e d l e g y e n , h á t t e g y e n r o l a N é p k . G y ű j t . I I . 3 7 8 .

d) Ok. A *-ról* teljes jelentésében az ablativus fogalma mindenesetre megengedi, hogy a *-ról* az oksági viszony jelöljeképe is állhasson; mindazonáltal. minthogy a

ról-ban mégis erősen érzik a decessivitas, az oksági viszony szerepében csak ritkán találjuk őt. Pl. Ees mindenkoron az ew zenthseghes vigaztala sarol Erewlnevk. Winkl. c. 112. minden uetkekrol meg feddi az embert Thewr. c. 313. (v. ő az akkori Clerust, mind restségérül, s mind gonosz életérül feddette Czegl.: Jke. 122.) Jay ennekem ilyen neemyw latsarol Winkl. c. 114. Rólla királynac vala nagy bánattya Helt. canc. B4. Mostani bátor beszédünkről bocsánatot kérünk Népk. Gyűjt. I. 10.

Mindezekről elkülönítjük még a következő példákat, melyek a *-ról*-nak ritkább használatát tüntetik föl, de a melyek azért annak alapjelentéséből szintén megmagyarázhatók. Pl. Zitam (őket) atyokrol, aniookrol, rokonsagirol Virg. c. 261. mert halalatlan voltam az vr istenek, az ew teremteserwl u. o. 259. mindezekrwl halalatlan voltam u. o. ky aldoztatol oltaron papy kezthől zenth halalodnak emlékezetyről. Peer c. 87. a' környül való tartományokról és határokról perlekedec Com. Jan. 143.

Különösebb példák még ezek: Es meghasad olayfaknac hege felrezeről napkeletre es napnugotra Bécsi c. 187. mert a zöreg apja sem látta, hogy színéről földoztak volna meg valamit Népk. Gyűjt. I. 478. szélről kötötte a derest u. o. II. 403.

KÖNNYE NÁNDOR.

MECSET-E VAGY MOSÉ?

Igaza van Tankó Sámuelnek, midőn a Nyelvőr XII. kötet deczemberi füzetében (552. lap) „A török szók írásáról“ című czikkben azt jegyzi meg a napi sajtóról, hogy a török — de mondjuk általán a keleti — szók átírásában nem elég gondot fordít az illető szóknak eredeti hangzására és a megfelelő magyar betűkön való átírásukra. Azonban e bajban az összes európai népszerű irodalom leledzik. sőt még a tudományos irodalomban sincsenek tisztában az átírás leghelyesebb s legkövetkezetesebb módjára nézve. Tanuság rá azok a folyton megújuló kísérletek, melyek a keleti szók transscriptiójára vonatkoznak. A hány iskola annyi átírásmód. Nem csuda tehát, hogy a népszerű irodalom az átírásra nézve nem bir kellő alappal.

Sokszor a tájékoztatlansághoz hozzájárul még a félreértés is, mely aztán néha valóságos csodabogaraknak a szülő anyja. Emlékszem rá, hogy egyik képes lapunk vagy két évvel ezelőtt konstantinápolyi képeket mutatott be. Lerajzolta többek között a fegyvergyárat és *Tofáná*-nak nevezte a gyárat is, a városrészt is. Ez a név helyesen így hangzik: *Top-cháne* (ágyu-ház); összetett szó. Valahol *Tophane*-nak

lehetett írva (a mint *ch* egyszerűsítésével gyakran találkozzunk is); a mi emberünk a *ph*-t magyartalannak találván, azt (ép úgy, mint *filozófia*) *f*-fel pótolta. Így került a *tofána* a konstantinápolyi helyrajzba; ez is a népetymológiának egyik újabb neme. (A magyar nép a török tulajdonnevekkel nagyon sokszor bánt el népetymológiai humorral. Csak egy érdekes példát említek: a *Zulfikár* tulajdonnévből Rákóczy *Zöldfikár*-t csinál [Magyar Könyvszemle 1882. évf. 337. l.]

De nem ezek végett akarok e folyóirat szivességével élni. Mint e sorok elé tett czímszó mutatja, a *mecset* szóról akarnék pár megjegyzést tenni. Hirlapjaink divatos hibái közé tartozik, hogy a török templomot a rég elterjedt *mecset* helyett újabb időben németesen *mosénak* szokták írni. Sokszor találkozhatunk a *mosé* szóval a legújabb „török idők“ óta politikai és szépirodalmi lapjainkban. De bár e réven át félős, hogy a *mosé* kiszoríthatná a helyesebb *mecset*-et rég szerzett jogaiból, még inkább láthatjuk veszélyeztetve ez utóbbi formának fennmaradását, mióta még Jókai is elismeri a *mosé* jogait a magyar nyelvben. „Minden poklokon keresztül“ című regényének egyik helyén az izmáelitákról szólóban azt mondja, hogy nekik „nem kell se templom, se *mosé*, se imám, se dervis“ (Budap. Hirlap 1883. november 20-iki tárczájában). És, hadd tegyem ezt is hozzá, még a tudományos irodalomba is talált utat a *mosé*. Kovács Ödön, jeles theologusunk a mint erre annak idején könyvéről irt bírálatomban (Magyar Tanügy 1878-iki évf. 186. lapján) reámutattam, ezt írja: „s csak a péntek napi déli imára kellett a *moséba* (templom) menni“ (A vallásbölcsezet kézi könyve, Budapest, 1877. I. k. 366. l.)

Pedig kár a *mecset*-et a *mosé* kedvéért odahagyni. A magyar nyelv, a spanyol mellett, mely *mesquita*-t mond, valamennyi európai nyelv között az egyedüli, mely a törökök templomát az eredeti név valódi hangzásához leghivebben nevezi el. Az arab-török nyelvben *meszdsed*-nek hangzik e név; semelyik nyelv se tartotta ezt a hangzást oly híven meg, mint a magyar nyelv *mecset* szava.

Hogy mennyi idős ez a szó nálunk, arra nézve nincsenek rendelkezésemre nyelvtörténeti adatok. Nagyon valószínű, hogy a török hódítás idejéből való. Egyáltalán véve érdekes volna a *meszdsed* szónak az európai nyelvekbe való felvételére nézve pontos adatokkal birni. Egy pár adatom van arra nézve, hogy a kereszties hadjáratok idejében és röviddel utánuk e szó még nem volt használatos az európai utazók és történetírók körében. Ekkor leginkább *Machomeria* v. *Machomaria*-nak nevezték a muhammedán templomot: „*Machomeria* Damietae per invocationem sanctae Trinitatis mutata est in Ecclesiam Beatae Virginis így ír Vitry-i Jakab (apud Bongars. Gesta Dei per Francos p. 1143) és Baldrik

érsek „Jeruzsálem történetében (u. o. 107. lapon) „et ea sepe-
 lierunt ultra pontem ad *Machomarianam* ante civitatis portam.“
 De még soká az eredeti elnevezés átvétele után is ingadozó
 a *mecset*-nek megfelelő latin elnevezés orthographiája.
 A XVI. században Martinus Baumgarten a Brei-
 tenbach, ki 1507-ben utazott a napkeleti országokban így
 ír „Abhinc quindecim fere passibus est *Muschkea Saracenorum*.
 sat. (Peregrinatio in Aegyptum sat. ed. Christ. Donaverius
 Norinb. 1594 p. 59) „In eâ templa eorum (*Muschkeas* dicunt)
 ad viginti quatuor millia esse“ sat. (u. o. 43. lap) és az
 1583-ban utazó Radziwill Miklós lengyel herceg mun-
 kájában (legalább annak latin fordításában): Fana, seu ele-
 gantiores *Moscheae* quae tures habent adjunctas sat. . . .
 sunt *Moscheae* mille et ducenta (Jerolymitana Peregrinatio
 ed. Thomas Frater, Győr 1753 p. 22). Szokottabb azonban
 a *Moschea* alak, melyet, hogy a sok közül még csak egyet
 idézzek, a haimendorfi Fűrer is használ (Itinerarium
 Aegypti sat. Norinb. 1620 p. 70: Alias enim quia hodie *Mo-
 schea* est Turcarum nemini Christiano introire fas est). Ezt
 a *moscheá*-t a német utazók az olaszból vették át, hol a
 (nyilván a spanyolból átvett) régibb *meschita* helyébe a
moschea alak lépett, melyből aztán a francia *mosquée*-t, az angol
mosque-ot csinált. A német nyelvben is ez idegen szó helyes
 hangzása nem *mosé* hanem *moské*. s így azok, kik nálunk
 a német alakot hozzák ismét forgalomba, helyesebben cse-
 lekesznek, ha a mult században író Decsy Sámuel pél-
 dájára *moské*-t írnak. „Minden igaz mahometánus — így olvas-
 suk az *Osmanographiában* (Bécs 1788. I. köt. 288. l.)
 köteles 24 órák alatt öt vésben imádkozni. A közönséges
 imádság házakat *Moskek*-nak nevezik.“ „Minden *Moske* eleibe
 vagyón egy cylinder forma torony építve“ sat. Érdekes az
 is, hogy Mikes Kelemen, ki általán a *mecset* szót hasz-
 nálja, rajta, úgy látszik, nem annyira a templomot mint a
 török templom tornyát, a mináretet, érti. „Hogy pediglen
 — így ír a Törökországi Levelek 180-ikében — minden
 megtudhassa az idejét ezeknek az imádságoknak, nem harang-
 szóval adnak jelt, mert náluk harang nincsen, hanem arra
 rendeltetett emberek vannak, kik *felmennék a mecsetbe*, az
 ujjokkal bedugván fülököt, egész teli torokkal éneklük sat. . . .
 Ezt mindenek meghallván megmosdanak, és a *templomba*
 mennek“ (Abafi kiadása 397. lap). Itt tehát a templom és a
 mecset között különbség van téve.

De hadd törődjenek a *mecset* szó alaki és jelentéstani
 történetével a nyelvtörténeti szótár előkészítői. E sorokkal
 nem volt egyéb czélom, mint hogy a régi bevett *mecset* mel-
 lett kardoskodjam a mindenképen helytelen *mosé* ellenében.

GOLDZIKER IGNÁCZ.

RÁBAKÖZI NYELVSAJÁTSÁGOK.

A) Hangtan.

A Rábaköz Sopron-megyének déli sík részét képezi, lakosai magyarok s földmiveléssel foglalkoznak; vallásra nézve nagyobbbrészt katolikusok (pápasták), a kisebb rész evangélikus (lutrános). Ezt azért jegyzem meg, mert a mint később látni fogjuk, van némi, bár csekély nyelvi eltérés is köztük. Tájnyelvünkről szólva, először némi hangtani, azután egyes grammatikai jelenségeket akarok fölemlíteni.

Egyik fő sajátága e tájszólásnak a kettős hangzókban nyilatkozik. Először is az *e* hangzót négyféleképp ejtik, van *e*, *é*, *ié*, (*jé*) és *é*; a két utolsó a hosszú *é*-ből származott (vagy talán megfordítva). A *megértés*, *megtérés*, *megérzés* szavakat például így mondják: *megiértés* stb. a középső *é* mindenikben *ié*-nek hangzik, az utolsó pedig hosszú *é*. E különbséget szorosan megtartják minden szónál s a ki minden irodalmi *é* helyett *ié*-t ejt, *i*-t pedig sehohsem, arról azt mondják: p á p i s t á s a n beszél. Ezen megkülönböztetést a hasonló hangzású szavaknál az értelmet jobban elválasztja. mint az irodalmi használat, p. o. *mész* és *mész* nálunk: *miész* és *miz*. Megfordítva zavart, kétértelműséget nem idéz elő. p. o. *kis*, *kés*, mert a főnév nem *kis*, hanem *kiés*. Szabályt nem állíthatok föl, mikor *ié*, mikor *i*, az *é*, de azt megjegyezhetem, hogy a következő képzők és ragoknál: *-és*, *-ség*, *-ék*, *-ény*, *-ész*, *-vén*, *-énk*, *-kony*, *-ként*, *-kép* mindig *i*-nek hangzik; a következőknél ellenben: *-él*, *-ély*, *-é*, *-né*, *-ié*-nek. P. o. *veris*, *mentsig*, *játtik*, *kelevény*, *kertisz*, *menvín*, *filínk*, *hajlíkony*, *ekként*, *akként*, *sokfélékép*. Ellenben: *köttél*, *vesziél*, *házié*, *királyné*. Az *-ély* képző azonban ritkább s e szót *vesziél(y)* tovább képezve vagy ragozva így használják: *vesziélék*, *vesziél(y)és*, *vesziél(y)nek* stb. Már szabálytalanabb a *lédny*-beli *é*-nek a kiejtése. E szót nálunk közönségesen *lián* vagy *lján*-nak ejtik.

Az *e* hangzó is kétféle rövid vagy hosszú. Ez utóbbi rendszeren az előbbiből keletkezik, ha utána valamely mássalhangzó elvész, s ilyenkor diphtongusnak hangzik: *ié* pl. *e l m e g y*: *iémegy*; *ö k e l m e*: *ükiémc*.

Ily gyakori kettős hangzó az *ó*-ból származott *uó*. Csak két szót tudok, melyekben az *ó* nem *uó*-vá, hanem *ü*-vá lesz, s ezek: *óta* és *lő* nálunk: *úta*, *lú*, különben pl. *h ó*: *huó*, *t ó*: *tuó* stb.

Járatos még az *uó* akkor is, ha az *o* vagy *u* hangzók után egy mássalhangzó kimarad. Pl. *olcsó*: *uócsuó*; *alma*: *uóma*; *alkalmatos*; *uókuómatos*; *almáriom*: *uómáriom* (így is mondják *uómárem*).

Hasonlóképp állunk az *ö*-vel, csak hogy itt gyakoribb azon eset, midőn *ü*-vé lesz. Pl. ~~*fató*: *fatü*~~; *kő*: *kü*; *lő*: *lü* de itt is tulnyomó a kettőshangzó akár eredeti az *ö*, akár

származott: Pl. Őr: *üör*; kenőcs: *kenyűöcsc*; lövöldöz: *lövüödöz*; tölt: *tüött*.

Összevonás által is keletkezik *ö*, s ez szinte *üö*-nek hangzik. P. o. *ü* veg: *üög*; *sü* veg: *süög*. A kettős hangzókra nézve általában azt mondhatjuk, hogy épen ellenkezőleg mondják ki, mint a Tisza melléken. Itt ugyanis, legalább a Nyírségben, olyan formán beszélnek: *Főü vőüt a főüd, méügsü termett*. Nálunk pedig: *Füü vüüt a füüd* stb; ámbár tán ott nem érezhető ki annyira a kettős hangzó.

Ragokban egészen más átalakulást találunk az *ó* és *ö*-re nézve. A *-ból*, *-tól*, *-ról* ragokban az *ó* átváltozik rövid *u*-vá, az *ö* pedig rövid *ü*-vé. P. o. *haragbul*, *kerbüül*. Hasonlókép a birtokos *-é* ragok előtt rövid *i*-vé lesz. P. o. *kezüvel*; de nem azért, mintha az egyes harmadik személy *keze* ugy hangzanék: *kezi*, mint néhol, nálunk ez csak *kezé*.

A képzőket s ragokat kötő *a*, *o*-ra nézve határozott szabályt lehet felállítani, mikor kell *a*-t, mikor *o*-t használni. Így írjuk: *káros*, *házás*, tehát *a*-s tőjű nevekhez egyszer *a*-val másszor *o*-val kötjük a képzőt. Tájnyelvünkben határozott szabályul lehet fölállítani, hogy *á* után nemcsak ragok s képzőkben, hanem tőszókban is *o*-nak kell állani. Tehát: *házos*, *házok*, *százon*, *káko*, (de *kákát* megmarad), *pávo*, *kapávol*, *kapávo*, stb.

A mássalhangzók is gyakran átváltoznak, ha egymásután csoportosan fordulnak elő akár két szó között, tehát egyiknek a végén s a másik elején. akár egy szóban. Az átváltozás rendszeren fokról-fokra történik s rendszeren az utolsó az erősebb. Ha az előtte való nem is hasonló fajú, tehát ha lágy hangra kemény következik, vagy megfordítva, akkor először hasonlóná lesz az első az utóbbihoz, sőt azonosul is vele, de azonosulásuk csak gutturalis, dentalis, labialis. spiransok között jöhet létre; kemények s lágyak közt ritkább. Pl. *hegyke*: *hetyke*; *kapzsi*: *kabzsi*; *egy szív egy lélek*; *éty szív (ész-szív) ét-lélék*; *pitypang*: *pippan fü*.

Ahol sok mássalhangzó jön össze, ki is marad közülök a nehezebben ejthető. Pl. *Tölgyfa*: *tölfa*; *kertbe*: *kerbe*. Használják a következő alakokat is: *Egy körü*, *egyenlő*: *ék-körös* (nagyságra is.); *két hónapos*: *két hónapis*; *alpáris* talán e. h. *alpáros*.

HALÁSZ JÁNOS.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA.

V.

B) Mondatfűzés.

A ragok teszik a szókat mondatrészekké, a kötőszók határozzák meg a mondatok jelentőségét és helyét a beszédben. S így, ha a mondatfűzés sajátságáról akarunk

szólni, voltaképen nem kell egyebet tennünk, mint a kötőszók alkalmazását kutatnunk.

Mielőtt a mellé- és alárendelt mondatokat sorba vennők, általában a következőket kell megjegyeznünk. A költői nyelv ritkábban használja a kötőszókat, mint a prózai. A költő gyors egymásutánban sorolja elő gondolatait, úgy a mint felmerülnek lelkében, sietve rajzolja képeit, a mint képzeletében átvonulnak. A gondolatok közti viszonyt sokszor maga se látja tisztán, nem is jelöli meg kötőszókkal az előadásban; a részek közti viszony kitalálását az olvasóra bizza. S így a költői nyelv lazább is, mint a prózai, de tartalmasabb, gyorsabb. Kivételt képez az elbeszélő stílus, mely nyugodtabb természetű s a szélesebb előadáshoz képest a prózához közeledő bonyodalmasabb mondatszerkezetet is használ. S itt a kötőszók is bővebben jelentkeznek. És ez jól van az epikai előadásban. A Zr. azonban kivételt tesz e tekintetben, mit sokan hibául rónak fel neki, széptani szempontból tekintve a dolgot. A Zrinyiászban csaknem minden strófa egy-egy önálló gondolategész; nem oly egymásba folyó, oly kapcsolatos, oly szervesen összefüggő, mint azt az epikai előadás természete megkívánná.

I. Mellérendelt mondatok.

1. Kapcsolt mondatok.

A mellérendelt mondatok kötőszóit Simonyi Zs. nyelvtanában is, és „A magyar kötőszókról“ irt önálló művében is részletesen és alaposan állította össze. Az ő elveit alapul véve fogom megvizsgálni a Zr. kötőszóinak rendes s a mai-tól eltérő használatát.

A kapcsolásra a Zrinyiászban azon kívül, hogy gyakran semmi kötőszót sem használ, ezen kötőszókat találjuk: és, s, sőt, szintén, mind-mind, is, sem, se, is nem. Lássuk ezeket egyenkint.

1. A kapcsolt mondatok és mondatrészek gyakran kötőszók nélkül soroltatnak össze, mint: Nem szégyenlik isteneiket elárulni. Ellenemre minden gonoszban merülni. I. 18. | Az ű panaszira nem hajtom fülemet, Ű nyavalyájokra nem tészem szememet. I. 22. | Minnyájan hallgatnak, várják bán tetszését. VI. 38. | Barátság, ártalom öszve nem férhetnek. VI. 41.

2. Az *és* (*s*) egyenrangú fő és mellékmondatokat s egyenrangú mondatrészeket kapcsol össze. De néha ellentétes és következtető kötőszók helyett is használjuk a kapcsolókat megfelelő mondatokban. S ez eset gyakran előkerül a Zrinyiászban is. Ilyen ellentét van a következő mondatokban: Méltóság, mely erős uraság oszlopa, S ihon most rosز gaznép lába alá nyomja. XII. 67. | Én küldök, és nem ők, osztán

ilyen módon Megcselekszem. XII. 68. | Tied és nem másé, lesz ennek jutalma. XII. 74. | Kiálnak énhozzám, s nem hallok meg őket. I. 22. | Ottan egy bátyámat szerencsen megölte, És én szemeimet eddig elkerülte. XIII. 20. | következtetés van ezekben: ő futhatott volna által az tengeren, S nem esmerszett volna hogy van viz az körmén. XIII. 28. | Ferhát megy sietve s Delimánt találja. XII. 70.

3. A *sőt* kötőszó, noha Zrinyi idejében már mai alakjában közdivatú volt, a Zrinyiaszban ritkán található: Sőt vitéz szüvel is megáldottam őket. I. 16. | De nem veszi Delimán tanácsát, Sőt hasznos orvosságtul betegszik. VIII. 94. | De nem jó Zrininek (lágylul szive), Sőt nő bátorsága. X. 6. | Nem igen örülnek, Sőt sűrű sirással égben üvöltének VIII. 9.

4. A *szintén* előfordul a Zrinyiaszban mint kötőszó és határozó s nincs mindig megkülönböztetve a *szinte*-től mely a *csaknem*-mel egyjelentésű. Szintén = is: Szigetvár bástyáját Zrini szintén nézte. VII. 14. | Nem akarsz elveszteni még szintén minket. IX. 33. | Talán szintén Delimán gyűlöl engemet. XII. 26. | A mi nyavalyánknak ez volt hea szintén. VII. 38. | — Szintén = hasonlóképen, úgy: Az dolmányt is szintén olyan kaftánból. II. 37. | Szintén is most ezek kétfelé kapdosnak. VI. 65. | Az mely szeret tégedet szintén mint magát. IX. 20. | — Szintén = szinte, csaknem: Mert szintén eszeveszett Alekto miatt. I. 46. | Szintén immár lóra ugrani akara. II. 14. | Mint szintén az Dunán az jeges sűrű sor. VII. 17. | Találá, és megjárá szintén középbe. IX. 67.

5. Pár helyen akadtam *mind-mind* kötőszóra is: Nem volt ez én vétkem, Mind lovam akarta, mind magam s fegyverem. XIII. 61. | Mind kegyetlen tatár, mind merész szerencsen. XII. 53.

6. Nagyon gyakran használtatik az *is* kötőszó, a mely tulajdonkép nem is egyéb, mint az *és*-nek hangilag és szórendileg megváltozott alakja. S ezen *és*-hez közeljáró értelme gyakran fel is lelhető a Zrinyiaszban, főleg mikor egyedül áll, mint: Mihent néked, nekem is módunk leszén benne. VII. 103. | Hát mikor oda megy. látja gyöngé társát, Hallja is fülével keserves sirását. XIII. 22.

Különben az *is* egyes fogalmakat vagy gondolatokat kapcsol mindig olyan értelemmel, hogy a kapcsolt rész még az előzményhez tartozik, s előfordul magánosan is, párosával is, de ritkábban. Egyedül áll pl. az *is* ebben: Ah, szüvem Delimán, Elöttem is unalmas volt pogány Rustán. XII. 27. | — párosával fordul elő ezekben: Mert immár szép nap is lovait elhajtá, Oczeanum tengerbe, sötét is vala. VII. 99. | Hogy te is visszatérsz, én is erre helyre. VII. 103. | Azonban Ajgás is Halul is érkezett. XI. 29. | Az mely Dunaparton innen is túl is áll. X. 74. | — *És* és *is* egyszerre is

megvannak ugyanazon mondatban, mint: És meg is áldám minden állapotjában I. 15. | Nappal és éjjel is bástyája töre-
tik. IX. 5. | Okosan nekünk megbeszéléd, Iágyon s harag-
gal is urad követségét. VI. 39. | — Néha megengedő mon-
datban jár az *is*, pl.: Nincs köztök hadtudó, ha volna *is*.
I. 65. | Szerencse üvéle nem játszott, mint mással, Ha ijesz-
teni is akarta csapással. II. 48. | Gyakran kiemelő az *is*,
mint: Végre is kezembn adja életedet. XI. 83. | Végtére
is veszélyre aztot ragadja. IX. 7. | Hogysem csak egyik is
éljen gyalázattal V. 90. | A szórendről később lesz szó;
annyit azonban az *is* helyéről eleve is megjegyezhetünk,
hogy annak elhelyezése általában szabályos: ha fogalmakat
köt, azok után, ha mondatokat. akkor az ige, vagy a főhang-
súlyos szó után foglal helyet.

7. Az *és* és *is* ellentéte az *és nem s is nem* vagyis *sem*.
A *sem, se* szintén gyakran használtatik kapcsolásra a Zri-
nyiászban. Ámbár a *sem* és *se*-nek egészen ellenkező értelme
van, mint a kapcsoló *és* és *is*-nek, mégis kapcsoló kötőszó;
mert mint helyesen mondja Simonyi, „a *sem* és *se* kötőszók
csak olyankor lépnek föl, mikor a tagadás van kapcsolva.
soha olyankor, mikor kapcsolat van tagadva“ (l. „A magyar
kötőszók“ 63. l.) A Zrinyiászban a *sem, se* szintén a tagadás
kapcsolására használtatik; különben még a következőket
kell megjegyeznünk róluk:

a) A *senki, semmi, soha, sehol* s efféle határozatlan név-
mások mellett a mai szokás ellenére igen ritkán találunk
sem, se-t, hanem mindig *nem, ne*-t, mint: Senki tartóztatni
nem meré utját I. 67. | Hogy változást rajta senki ne es-
mérne. VIII. 21. | Semmit nem mívelt ez. IX. 71. Ezek Az
tisztviselőknék soha nem engednek. I. 65. | Ezek soha oly
helyre nem fordultanak. I. 92. | Soha az scythákat senki
meg nem verte. Sem ü veszedelmeketsoha nem érte. I. 95. |
Sohul nem találták. I. 16. | Míg nagyon ritkán fordulnak
elő ilyenek: Bont, tör, merre gördül, és semmi sem tartja.
III. 78. | És semmit sem késik ott az ő halálán. XV. 91.

b) A *sem* jobbadán csak magánosan használtatik, pl.:
Mert szép Indus vizén túl török nem lakik, Sem ü császár-
juknak soha nem adózik. I. 100. | Még meg nem számláltuk
ázsiai népet, Sem europai hadakozó sereget. I. 102. | Elhit-
tem, vitéz Demirhám el nem bújik, Sem Idriz Zagatár ettül
nem rettenik. VIII. 88. | — a páros *sem-sem* szerfölött ritkán
jön elé: Nem is kell oly messzi nekünk fegyverkeznünk, Sem
annyit költenünk, sem annyit vesztenünk, sem győződe-
lemben nekünk kételkednünk. I. 41.

c) A *sem, se* használata a Zrinyiászban még nem oly
állandó, hogy helyettök helyel-közzel *is nem, is ne, és nem*
ne kerülne elé. Példák: Nem tér s meg nem ujul, de mégyen
halálra. VII. 42. || Én is nem kapálni jöttem ez vár alá.

VIII. 57. | De az pogány eb is nem kérkedik velünk. XIII. 91. | Még az várban is nem igen bizvást vagyunk. III. 15. | Még a hóstádban is mieink nem lagnak. III. 12. | De ti futástokban is nem láttok hasznót. III. 89. || Hogy helyt is magamnak itten ne találnék. III. 21. | Mi is ne maradjunk akkor ebben sánczba. VIII. 78.

d) Igen gyakran áll *sem* helyett *is* kötőszó valamely más tagadó szó mellett s akkor az *is*-nek kiemelő értelme van, mint: Nem volt egyiknek is kopjája az harczon. IV. 22. | Mert nem lüvi heában egy is puskáját. VII. 58. | Nem állhat soha is egyféle formára. VIII. 92. | Azt tudod-é, Zrinit nem láttam soha is. XII. 92. | Ha török nem marad csak egy is életben. U. o. 93. | Mi segítségünkről ne gondolj semmit is. XIII. 94. | Ő penig ezekre énnékem nem felel semmit is. IX. 91. | Bor miátt nem láthat Akármely okos is. IX. 51. | Ezerek között is soha nem vallott kárt. XIII. 3. | Melyről ő maga is semmit is nem tudott. XII. 107.

Eredeti szerkezet a következő, melyet Kiss J. „tagadva állítás“-nak nevez: Ne félj, hogy segítse senki magyarokat. I. 42. (Nyelvtud. közl. XV. 2. 231. l.)

Az összevont mondatok szintén a mondatok egy nemét teszik. Ezekről csak annyit jegyzek meg, hogy a Zr. nyelve az alany és állítmány egyeztetését illetőleg a mai szokást követi. Ha több 3-ik sz. alany van a mondatban, az állítmány vagy egyes, vagy többes számban áll, mint: Hajdu Mátyás, Nagy Máté előtte fekszik. X. 29. | Össekeveredtek már ebben az helyben Török és keresztény nagy kegyetlen-ségben. U. o. 30.

VASS BERTALAN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pápai Páriz Ferencz magyar orvosi nyelve.

Betegségek elnevezése :	magos helyről való esés, rokkanas; romlás; ájulás 378. l.
Az el-száradt tagokról; néha az egész test szárad el, néha pedig némely tagok 375. l.	túr, fekély: minden túr és fekély esik valami lágy részben, mellyet a sós rágó roz nedvesség ki-észen és ki-túr, a honnan a túr nevezetis-vötte a magyaroknál (népies etymologia); némely mély túr, némely csak szin túr 379. l.
valami tag ki-tekeredése vagy ki-menyülése; természetes helyekből ki-mozdulnak az erek-is és meg-tekerednek 375. lap.	túros fekélyek 380. l.
sugorodás: a tagok megsugorodnak és sugorodva maradnak 376. l.	némelyragadós mérgesnyavalyában, rühben, franczú-

ban való emberek izzadásgáról-is meg-esik. 380. l. a méreg ital és mérges marások 384. l.

kigyó marás, kigyómarta ember 387. l. varas béka fuvásával és vizelletivel árt; méh és darásmarások; veszett vagy dühös eb marása 388. l.

Az apró gyermekek külső és belső nyavalyái:

forrózás: gyakorta megforrózik 390. l.

feje ki-omlása, a fejeis ki-vész, varasodik 391. l.

olt-var 391. l.

igézet: a gyermekek forrózása, mellyet köznéven igézetnek hínak 291. l.

ijjedezés 394. l.

alatlanság: álmatlanság 394. l.

nyavalya-törés, ny. ki-törés, ny. rontás 395. l.

merevedés: néha a tagok megmerevednek a gyermekekben 396. l.

füle ki-járása: füle ki-jár 397. l.

ajaka-cserepezés: ajaka cserepezik és hasadoz 397. l.

száj-fájás, rothadás 397. l.

fog-hasadás: midőn fogok akar hasadni nagy kint látnak miatta 398. l.

békája: a gyermeknek a nyelve alatt békája indul 399. l.

has-fájás 402. l.

potrohosság 402. l.

has-szorulás: a hasa megszorul 403. l.

has-menés 304. l.

vég-hurka le-jöves; a remeséje ki-jő 304. l.

erőtetés 405. l.

geleszta 405. l.

sza-kadás: ha esés, ugrás vagy egyéb erőtetés miatt a gyermek meg-sza-kad és béli az ágyékába le-jár 407. l.

köldök meg-keles 407. l.

ki-párlás: ina, ágyéka. alfele kipárlik 408. l.

fokadékok 409. l.

eb-agja: vagyon olyan nyavalyájok-is a gyermekeknek, mellyben eleget szopnak, észnek. de még-is semmi láttattya rajtok nincsen. hanem el-száradnak, erőtlenednek. fogynak naponként, ezt a magyarok eb-agjának híják; e nyavalya pedig esik a bőr alatt termő szörféregtől; e férgek pedig kiváltképpen a vállalai között, a hátában és karjaiban teremnek-meg 409. l. (A PP. szótárában a. m. „comedones“. A mai orvosi tudomány olyanféle „szörférget“ nem ismer, a „comedo“ ártatlan pattanás, melynek hegye olyan forma, mint valami kukacznak a feje; bugátos neve különben „sirtüszeg“.)

(Megemlítendő a következő fontosabb sajtóhibák: XI. k. 574. l. 1. hasáb 11. sor: iracskák helyett inacs-kák; XI. 575. 1. 18.: sebteti h. sebhethi; XI. 575. 1. 23.: megszorul a lélek h. megsz. a bélek; XI. 576. 2. 2.: fenét hoz a lélekre h. fenét hoz a bélekre; XII. 45. 1. 11.: szive foyik h. szive fogik; XII. 126. 1. 6.: cámforos h. cáforos; XII. 225. 2. 16: sokször h. sokszor).

CSAPODI ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ezten. Erről a manap ismeretlen szóról terjedelmesebben először Mátyás Flórián értekezett a Nyelvtudományi Közlemények III. kötetében (336. l.) s kimutatta, hogy jelentése annyi mint: *h i c i p s e s a z i d ő* szóval összetéve (ezten + idő) a *n n u s t* jelent, a melylyel ugyanegy a mai *esztendő* szó; továbbá, hogy *ezten* a hét valamelyik napjára mutatva nyolczad napot, vagyis egy heti időt jelent: MA. szerint „eszten ez nap: octavo ab hinc die.“ Az *esztén*-nek „nyolczadik“ jelentését igazolják a régieknél található adatok, a melyekből néhányat idézünk: „Teleek be az wtann ezten nap: impleti sunt septem dies Jord: Cod. 19. Az zent testöt nagy nehezen vyheteek az zent egyhazhoz hol ott zent Bonifaciús martyrnak teste vala. Ott egheez ezten napyg temetetlen hagyaaak Érdy: Cod. 412. Az elmult eszten vasárnap meghallottuc MA: Scult. 9. harmad ezten napig harmincz keet kalongia bwzat adgion Szék: Okm. II: 302. Mi ezten szombat felé Filek felé közelítünk Mon: Okm. XXIV: 134.“ Szily Kálmán a ki pontosan ismerte az *ezten* szónak eme jelentését, az eddigi adatok számát egy fontossal szaporította. Közlése így hangzik: „Nem régiben a régi magyar kancellária Hivatalos Műszótárában (Bécs 1845) keresgélve valamit, a *quindena* (tizenötödnap) szó alatt ezt a magyar kitévelt találtam: *e z t e n k e d d*. Kerestem azután e szót Calepinus, Molnár Albert, Baróthi Szabó Dávid, Sándor István, Czuczor-Fogarasi és Ballagi szótáraiban, de sehol sem találtam. Van-e a Történeti Szótár szerkesztőinek udomásuk e szóról?“ — A rendelkezésünkre álló adatok közt egy sincs olyan, mely az *ezten*-nek *quindena* jelentését igazolná. Már az „*ezten*-idő“ s „*ezten*-nap“ kitételekből is következtetni lehetett, hogy az *ezten* egy bizonyos, majd kisebb majd nagyobb idő-kört (egy év, egy hét) jelentett; e következtetést a jelen adat csak valószínűbbé teszi, a mely szerint kérdésbeli szavunk a szokott egyheti időn kívül *k é t h e t e t* is jelentett. Egyébiránt, hogy a hét napjai közül miért van különösen a *kedd* kiválasztva az időkör kezdő- s végpontjának megjelölésére, az még megfejtendő kérdés marad. Vagy talán a *kedd*-ben itt egy különös jelentésű szóval van dolgunk? Ajánljuk nyelvészeink s történetbuváraink figyelmébe.

-mányoz, -ményez. Többször voltunk oly helyzetben, hogy különösen a hirlapirodalom nyelvének rostálgatásában a vétségek egymásutánja közt a *tanulmányoz, kedvzenményez*-féle használatot is fölemlítettük. Megrovásunkra szemünk elé tartották a népies használatú *veteményez, takarmányoz* szót; s ha, úgy mondának, a Nyelvőr ezek ellen nem tesz

kifogást, nem tehet a *tanulmányoz*, *kezdemenyyez*, *engedmenyyez*, *letétemenyyez* sat. ellen sem. Igaz, mi az erősségül fölhozott *takarományoz*, *vetemenyyez* helyességét nem tagadjuk, de azért a *kedvezmenyyez*-félék igaz példaképének nem fogadhatjuk el. Van a kettő közt különbség; s ezt akarjuk ez alkalommal megvilágosítani. Ha a *takaromány* és *vetemeny* származék szót alapszavukkal *takar* és *vet* igékkel egybevetjük, jelentés tekintetében szembetűnő eltérést tapasztalunk a kettő között; se a *vetemeny*-ben, de különösen a *takaromány*-ban nem érezzük többé a *vet* és *takar* alapjelentést; vagyis *takar* és *takarományoz* jelentésre nézve egymástól teljesen idegen fogalmak. De nem így áll a dolog a hibáztatott szókra nézve: „*Tanulmányozni* a kérdést“ semmivel se mond mást, se többet, se kevesebbet, mint: „*tanulni* a kérdést“. S így a többiek is: „Ki *kezdemenyyezte* az ellenszegülést?“ = *kez d t e*. „A pénz a bíró kezébe *tétemenyyezte* le.“ = *t e t t e l e*. „A kormány *engedélyezte* a szárnyvonal építését“ = *m e g e n g e d t e*. Az alapigével szemben származékigékre csak ott van szükségünk s alkalmazásuk csak oly esetekben engedhető meg, a melyekben a *-mány* képzős név jelentése kisebb-nagyobb mértékben eltér az alapige jelentésétől. Ebből a szempontból itélve meg tehát őket, helyesek: *indítványoz*, *utaltványoz*, *nyugtatóványoz*, mert az *indít* (in bevegung setzen), *utal* (weisen), *nyugtató* (beruhigen) egyszerű igéknek erősebb fokú jelentésmódosulatai s tőlük egészen különböző fogalmak kifejezői. Ellenben *adományoz*, *hagyományoz*, *kérvényez*, minthogy jelentésük az *ad*, *hagy*, *kér* alapigékével ugyanegy, mint teljesen szükségtelenek nem helyesíthetők.

SZARVAS GÁBOR.

APRÓLÉKOK.

A Nyelvőr szerkesztőjének. Igen tisztelt szerkesztő úr! Nagy örömmel olvastam, a miket t. szerkesztő úr a nyelvhibákról s teendőinkről a Budapesti Szemle januári füzetében irt, mert szavai talán kissé meghökkentik közönségünknek azt a — fájdalom — igen tetemes részét, mely nyelvünk dolgában nagyon optimista s a mindinkább terjedő hanyatlást látni sem akarja. Örömet némileg megzavarta a B. Sz. kitűnő szerkesztőjének a cikkhez csatolt ama megjegyzése: „Mi valóban örvendünk, hogy a Nyelvőr a szókötés s általában a mondatok magyarosságát fontosabbnak tartja némely hibáztatható vagy védhető új szók mellőzésénél.“ Vádat olvastam ki e szavakból, olyan vádat, hogy a „Nyelvőr“ eddig nem „a szókötés s általában a mondatok magyarosságát“ tartotta fontosabbnak a hibásan alkotott új szók mellőzésénél. Hát a rossz szók meg a hibás szókötések nem édes testvérek-e? Mikor amazokat ütötték, tán emezeket dédel-

gették? Az a kiváló prózairó, ki a Budapesti Szemlét szerkeszti, igen jól tudja, hogy a nyelv kényes jószág, s a baj, ha egyszer befészkelte magát benne, habár csak hibás szók formájában is, hamar tovább terjed, s minden tagját megtámadja. A hibás szók alkotása s terjedése ép oly biztos jele a nyelv romlásának, mint a helytelen szókötések. Együtt, karöltve, jelennek meg s egyiküket sem szabad kimélnünk. A ki minduntalan „igényel valamit“, holott bátran „követelhetne valamit“, vagy „számot tarthatna valamire“, az csak úgy elállja a helyes magyarság útját, mint az, a ki a *túlérett* gyümölcsöt se szedi le a fáról, a nyelv *fölött* soha sem *gondolkodik*, s mindig olyanok *után kutat*, mik szeme előtt hevernek . . . De tulajdonkép nem erről akartam szólni; szerkesztő úrnak a dolga, hogy védekezék, ha szükségesnek látja. Midőn szerkesztő úrnak sorait s a B. Sz. szerkesztőjének megjegyzéseit olvastam, oly magyartalanságokra gondoltam, melyeket egyikük sem említ, s melyeknek igen kifejelett példája ép a B. Sz. januári számában szúrta szememet. Értem az olyakat, melyekben szó s szókötés nem épen hibás, legalább nem szükségképen az, de a mondatkötés egészen az érthetlenségig magyartalan s tudja isten, miféle fán termett. Ilyeneket találtam Ballagi Aladárnak külömben vonzó s elevenen irt cikkében I. Frigyes Vilmos, porosz királyról; engedje meg, hogy néhányat belőlük bemutassak olvasóinak. A cikk végén az író „összegezni“ akarja a király jellemének ellentétes vonásait, s ezt az „összegezést“ azzal az általános reflexióval kezdi, hogy „emberi erények, valamint a bűnök, kapcsolatosak. Az egyneműek vonzzák egymást; erény erényhez tapad, bűn a bűnre torlódik.“ Ezt a szabályt így alkalmazza Frigyes Vilmosra: „Ha Frigyes Vilmost takarékosnak tartjuk, e szép tulajdon tözsomszédságában ott találjuk egyszerűségét, testi tisztaságát s a lelkit: becsületességét . . .“ Miféle magyarosság ez: ha takarékosnak tartjuk, ott találjuk egyszerűségét? Hát ha nem tartjuk annak, mit találunk akkor? A szerző valószínűleg azt akarta mondani, hogy bizonyos jó tulajdonságok együtt szoktak járni; Frigyes Vilmos takarékos volt s ime egyszerű is. testileg, lelkileg tiszta ember is volt. Ezt ügyes író sokkal jobban fejezhetné ki, mint a hogy én kísérletkép mondtam; de hogy magyartalanabbul lehessen kifejezni, mint B. A. szavaival, abban erősen kétkedem. B. A. az ellentétes vonások további „összegezésében“ is szerencsétlenül jár. Nem szólok az „összegezés“ tartalmáról; biz én nem értettem, de hát nem is tartozik rám, még kevésbé e folyóiratra. De e homályos s egészen magyartalan stilus bemutatására még a következő helyet idézem: „Egy új világnak mintegy előre vetett árnyéka: a

modern társadalom tulajdonai ezek, szemben a középkori társadalom tulajdonaival. (Ez folytatása az előbb idézett helynek, de azért mégsem tudom, hogy miféle tulajdonok ezek? A takarékoság, testi s lelki tisztaság csak a modern társadalom tulajdonai? De a mint mondtam: Nem tartozik rám). Egy új világnak, melyben a brandenburg-hohenzollerni háznak nagy szerepe lesz, mert ez erőteljes tagja fölismerte annak természeti törvényeit, s példájával megmutatta, mikép kell azok szerint élni, ha boldogulni akarunk az új aerában. *Az új világszellem erőszakosan nyilvánul tetteiben, melyek soliditását homályba borítja, elsötétíti. még a mai világ előtt is — rettenetes vére. Az az iszonyú kedély, mely királyi pálcza helyett bunkós bottal országol.*“ Ugy-e bár, kérem, rendkívüli stílus? Miféle új világszellem ez? Talán a kor szellemét gondolja a szerző? Kinek a tetteiről van itt szó? Az új világszellem tetteiről vagy a királyéről? Kinek a vére borítja homályba a tettek soliditását? S miféle soliditás ez? S miért még a mai világ előtt is? S honnét jő az a kedély, mely az utolsó csonka mondatban bunkós bottal országol? Ha a magyar mondatkötés szabályai szerint értelmezzük e mondatokat, sehogy sem érthetjük. mert akkor a szerző azt mondja, hogy az új világszellem tettei erőszakosak, hogy e tettek soliditását elsötétíti az új világszellem rettenetes vére, mely vér a mai világ előtt is rettenetes, s tulajdonkép nem egyéb mint egy iszonyú kedély, mely királyi pálcza helyett bunkós bottal országol. Igaz szívből mondom, hogy e mondatok, midőn először olvastam, egészen megzavartak, azután meg mint valami fölötte borzasztó rejtvény, fölötte zaklattak. Nem vagyok nagyon járatos a historiában, nem értek a nyelvükön, gondolám magamban. Az „összegezést“ valóban mostanáig sem értettem meg. De ha igaz az, a mit végre sejteni kezdtem. hogy az utóbb megjelölt mondatok körülbelül annyit jelentenek, Frigyes Vilmos egészben derék király volt, csak hogy zabolátlan temperamentuma homályt vet jó tulajdonságaira is, akkor Ballagi Aladár lehet kitünő historikus, kiváló „összegezője“ jellemző vonásoknak, s tudja isten mi minden még. de mondatkötései, főleg ha filozofiailag foglalja össze az adatokat. egészen magyartalanok s stílusának soliditását homályba borítják, elsötétítik. még a mai világ előtt is, e stílus rettenetes fordulatai. Méltóztassék t. szerkesztő úr, ha szavaimban igazságot talál, leveletem kiadni s a jövőben a magyartalan mondatkötésre s kifejezésmódra is egy kis figyelmet fordítani. Igaz tisztelője ALSZEGI PÉTER.

Forduljunk a néphez. Író embereink, különösen pedig a szakmunkák írói nem fogynak ki a panaszból, hogy mégis csak hiányos, fogyatékos ez a mi nyelvünk; nincs szavunk

erre, amarra a fogalomra! S a panasznak természetesen az a vége, hogy csinálnunk kell új szókat. S csinálnak. A csinálmány pedig rendesen fonák, izetlen; nem is lehet más. mert majdnem kivétel nélkül idegen rámára készült. Pedig csak kissé körül kellene tekintenünk, s nagy sokszor meg lehetnők készen, a mire szükségünk van. „Segítsen rajtam, mondá a napokban egy ismerősöm. Nekem szükségem volna erre a szóra *überklug*, ha a *tülokos*-t nem használhatom, mit mondjak helyette?” A mit gondoltam, ajánlottam neki, egyet, kettőt, hármát; de egyik se nyerte meg tetszését. Aztán tovább kérdezősködött, máshoz fordult jó tanácsért. S ott utba is igazították. Az új német-magyar szótár készítője. Volf György, már följegyzett volt magának egy szót a Nyelvőr tájszavaiból, mely az *überklug* leendő magyar egyértékésének volt kiszemelve s melynél alkalmasabbat. találóbbat az *über* és *klug* kettős lánczához bilincselte reflexio bajosan vajúdhatott volna ki. Ez az *okosdi* = a ki mindenkinél okosabb akar lenni. Sok *kincs hever így* egyik-másik zugba rejtve s oly kevesen vannak az igaz hazafiságukban büszkélkedő magyarok közt, a kik napfényre hoznák őket s átadnák a közforgalomnak. Pedig mennyien vagyunk papok, tanítók, hivatalbeliek; ügyvédek, orvosok, gazdatisztek, a kikhez a nép fia ügyes-bajos dolgaiban annyiszor segítségért fordul! Ha csak mindegyik egy-egy szemecskét szedne föl az így elejtett jó magból, hogy meg volna rakva egyszerre gazdag áldással nyelvünk tárháza! Azért nagy köszönettel tartozunk azoknak, a kik az ily adatok fontosságát, becsét átértve, följegyzik, közzéteszik s ezzel az enyészettől megőrzik. Az Egyetértés múlt évi 247. száma M o k o s K á r o l y tól hozott egy érdekes kis közleményt, a melyet egész terjedelmében beigtatunk a Nyelvőr lapjaiba. részint hogy megóvjuk az elpusztulástól, részint hogy gyűjtőink figyelmét ráfordítsuk a közlött szókra és kifejezésekre. A közlemény így hangzik: „Az „Egyetértés“ egyik régibb számának irodalmi rovatában egy a „Századok“-ból kivonatolva átvett érdekes cikk jelent meg a *királyi regösökről* vagy regemondókról, mely igen becses irodalomtörténeti adatokat, régi népszokásokat és nyelvemlékeket tartalmaz. A többi közt egy Göcsej (Zalamegye) és Kénos (Erdély. Udvarhely közelében) falvakban fenmaradt köszöntő verset ismertet, melynek refrainje többféle változatban ilyképen hangzik: „Rőt ökör, régi törvény, hajj regő rajtunk!“ Vagy: „Riétöki rigi törvény, hej, regő rajtam!“ Vagy: „Röjtököm. régi törvény, hej, regő rejtem!“ A „*regő rejtem*“ vagy „*rajtam*“, vagy „*rajtunk*“ szók megértetésére talán felvilágosítást nyújtanak a következő adatok. A múlt télen történt, hogy a cserői (puszta Pest-Kis-Kunmegyében, Berczel határában) pinczében boregyenlősítéssel foglalkozván, a jelen-

levő napszámosoknak s esetleg lejött tanyai béreseknek az utasítások között azt is elmondtam, hogy mit miért kell a mondott módon hajtani végre. Ekkor egyik fiatal béres-ember felszólal, hogy: „Ahhát narrejem; aztat mi nem értyük!” (t. i. Az hát nagy rejtem; azt mi nem értjük!) Nyilvánvaló, hogy a nagy *rejtem* alatt nagy *titkot*, nagy *rejtélyt* akart érteni. Végtelen sajnálom, hogy a fiatal ember nevét, lakhelyét föl nem jegyezhettem, mert azóta sem láttam. Ha azonban meggondoljuk, hogy *rejték*, mint határozatlan (alanyi ragozású) ige főnévi alakjában a rejtekhelylyel egyjelentésű, s mint ilyen manapság is mindenütt használatban van: miért is ne jelenthetné a *rejtem* (tárgyi ragozású) ige főnévi alakja meg magát a tárgyat, a *rejtelmet*, mely a *rejtekekben* van? Ez annyival inkább lehetséges, mert hisz a tárgyi ragozású igénél (*rejtem*) inkább a tárgy, (a mit elrejték) lép előtérbe, mint a cselekmény (az elrejtés), míg az alanyi ige (*rejték*) első sorban az elrejtés fogalmát tünteti elénk s magának a tárgynak, mely meg sincs nevezve, jut a másodrendű szerep. Ezzel kapcsolatban legyen szabad megemlítenem, hogy gyermekkoromban egy izben boldogult atyámmal a rév-komáromi megyeház börtönét meglátogatván, ott egy Somogy megyéből, isten tudja, hogyan ama vidékre szakadt öreg juhászszal eredtünk szóba. Ki, midőn azt kérdeztük tőle, hogyan került a börtönbe, azt felelte, hogy: „*Rajtónak* fogtak. uram.“ T. i. orgazdának, rejtőnek. Ugyancsak a *rajtó* szót Kis-Kun-Halason is hallottam egy feleselő fiatal házaspártól *titkár*, *bizalmas barát* értelemben, m. évi július 6-án pedig egy Rác Panna nevű, vándorczigánycsaphoz tartozó asszonytól *csempész*, *dugárus* helyett, a ki azt bizonyosan valahol a néptől tanulta. Ezekből az sejthető, hogy a *rajt* és *rejt* szavak valaha egyenlő jelentésűek voltak s valamivel való eltakarást, elrejtést, titkos dolgot jelentettek. Így a *regő rajtam*, vagy *regő rejtem*, azaz *rege titok* (mert még nincs elmondva) mindegy, a *regő rajtunk* pedig csak a *rajtam* újabb korból eredő elferdítése lehet, talán mert többen énekelték a verset s a *rajtam* helyett jobbnak látták a *rajtunk*-ot mondani. E szavakat talán többen is ismerik a fönt elmondott értelemben, de még aligha irtak róluk valahol. Részemről pedig azt hiszem, hogy nyelvünk minden legkisebb emléke a multból, a legcsekélyebb szócska, kincs nekünk, melyet a feledésbe merülni hagynunk nem szabad, hanem mint ősi birtokot megőrizni s utódainknak átadni kötelességünk.

A magyar és a horvát nyelv. A horvát képviselőházban, így olvastuk nem rég a lapok tudósításaiban, Tuskan képviselő kikelt a magyar nyelv ellen, a melybe, mint mondá, igen sok szó ment át a horvát nyelvből; s a kormány mégis

rájuk akarja erőltetni a horvátokra a magyar nyelvet. Azt nem tagadhatjuk, de nem is akarjuk tagadni, hogy ne volna sok szó nyelvünkben, a mely különösen a déli szlávországból került hozzánk; de hogy ezzel Tuskanéknak valami különös okuk lehetne dicsekedni, annak megítélésére, őszintén megvalljuk, a mi agyunk nincs kellően megalkotva. Akárhogy erőltetjük ugyanis magunkat, sehogy sem akar a fejünkbe férni, a mire Tuskanék céloznak, hogy a kölcsönadó népnek utódaiban is szükségképen műveltebbnek kell lennie annál, a mely tőle kölcsönzött. Igen sok szót vettünk át mi magyarok a töröktől is; de azért műveltség dolgában, gondoljuk, talán csak mégsem állunk alattuk a törököknek. A görög nyelv szavaival tömve vannak a legműveltebb európai nyelvek; sőt arab szókat is találhatni bennük szép számmal; de ez egymaga, s ezt meg fogják engedni oda lent a Kulpa vidékén is, nem elég ok arra, hogy a mai görögöket és arabokat műveltebbeknek állítsuk a spanyolnál, francziánál sat. De még egy más pontra nézve is tévedésben látszik lenni a t. képviselő; midőn t. i. azt hiszi — legalább magasra emelt hangjából azt lehet kiolvasni — hogy azok a szavak, a melyek tőlük jutottak át hozzánk, azok mind az ő sajátjuk, az ő eredeti birtokuk. Pedig, erről könnyű volna ma már meggyőződést szereznie, nem így áll a dolog. Csak egy-két példáját említünk meg neki. Ó-gör. *βίος*, köz.-lat. *bicarium*, ó-fném. *bēchar* (ma: becher), horv. *pehar*, magyar *pohár*. Ó-gör. *κάδος*, lat. *cadus*, horv. *káda*, magy. *kád*. Ó-gör. *παρῖππος*, köz.-lat. *parhippus*, horv. *parip*, magy. *paripa* sat. S még egy egész csapatot találhat Miklosichnál (Die fremdwörter in den slav. sprachen.). Végül, hogy egyéb adatokból hallgassunk csak Jambressich latin-horvát szótárát (Zágráb 1742.) vegye kezébe a t. képviselő, s abban találni fog, a melyeknek egy részét az újabb horvát szótárok ugyan ki szokták hagyogatni, de a melyek a nép ajkán még ma is élnek, egy jó csomó horvát szót, a melyek a magyarból valók. Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk belőlük a következők: *aldujem*: sacrifico (aldov: sacrificium, aldomaš: honorarium); magy. *áld-ok*; *batrivo*: animosus, magy. *bátor*; *birsak*: mulcta, magy. *birság*; *engedujem*: concedo, magyar *enged-ek*; *darap, falat*: frustum, magy. *darab, falat*; *gingav*: debilis, magy. *genge* (gyenge); *hasen*: utilitas, magy. *haszon*; *hintov*: carpentum, magy. *hintó*; *kočiš*: auriga, magy. *kocsis*; *orsag*: regio, provincia (varaš glavni vu orszagu: metropolis) magy. *ország*; *rovaš*: crena, magy. *rovás*; *tolvaj*: praedo, latro, magy. *tolvaj*; *šantav*: claudus (šantam: claudico, šantanje: claudicatio), magy. *sánta*; *varaš*: civitas urbs (varaški: civicus, varašec: civis), magy. *város* sat. Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy ez nekik szégyenükre válnék, de azt sem, mintha mi ezért egy fejvel nagyobbnek képzelnök magunkat.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Az orthographia szerint hogyan írjuk helyesebben: „*úrnak*“ vagy ekként: „*urnak*“. A jelesebb írók, s a közönség is majd így, majd úgy írják e szót. Kérünk felvilágosítást: helyesírásiilag melyik szabatosabb?

Felelet. A két tövű nevek, mint *tő* (*töve*), *fű* (*füve*), *kő* (*köve*), *hó* (*hava*-), *tó* (*tava*-) a többesalkotót *-k*, a személy- és tárgyragot *-m*, *-t*, továbbá az *s* melléknév képzőt, valamint az igeképzőket is a tellyes, a többieket pedig a csonkult tőhöz veszik föl; pl. *töve-k*, *köve-m*, *müve-t*, *hava-s*, *hava-z*, *müve-l* sat. ellenben *kő-nek*, *tó-hoz*, *fű-re* sat. Ezekhez tartozik a kérdésben lévő *úr* szó is, mint: *ura-k*, *ura-m*, *ura-t*, *ura-cs*, *ura-z*, *ura-lkodik*; de: *úr-é*, *úr-nak*, *úr-tól*, *úr-i* sat.

2. Kérdés. Az egészen más értékenyű s azért hibás *házasodik* helyett mondhatjuk ugyan: *nősülök*, ha férfiről van szó, *férjesülök*, ha nőről, de mit mondjunk a szintén mást jelentő hibás *házasság* helyett? Nem volna jó *nászolás*?

Felelet. A *házasság* egyházi és világi törvények oltalma alatt áll; már csak azért se tanácsos tehát merész kézzel hozzá nyúlni; de meg nem is jelent semmi mást, mint a tisztelt kérdező gondolja: mert *házasság* magyarul csakis annyi mint *ehe*, *házasodik* pedig: *heiraten*, különben így okoskodva el kellene vetnünk a *nyerges* (*sattler*), *nyakas* (*starrköpfig*), *szemtelen* (*unverschämt*) sat. sat. szókat is, mert *nyerges* lehet a ló, de ember nem; a *nyakas* se jó, mert nyaka minden embernek van, tehát minden ember *nyakas*; a *szemtelen* meg épen képtelenség, mert azt teszi, hogy nincs szeme. pedig tudjuk jól, hogy van s hogy nagyon is jó a szeme.

3. Kérdés. Jó-e „A váczi süketnémák intézete“? Nem volna-e helyesebb így: „A süketnémák váczi intézete“? Mert nem a süketnémák vácziak, hanem az intézet.

Felelet. Ebben a kapcsolatban az *intézet* szónak első s legközelebb álló meghatározója a birtokos, vagyis az, a kié a kinek számára való az intézet; tehát: „az elmeháborodottak v. tébolyodottak, vakok, süketnémák intézete“. Ezek tehát voltaképen egységes fogalmak s pl. „*tébolyodottak intézete*“ jelenti azt a helyet, a hol a *tébolyodottak* tartózkodnak — új magyar szóval: *téboly-da*. „*Árvák, vakok sat. intézete*“ pedig lehet minden városban: Budapesten, Győrött, Kassán sat.; ezek tehát a városok szerint megkülömböztetve lesznek: „a budapesti, győri, kassai *árvák, vakok-intézete*“ Vagyis a *győri* melléknév nem az *árvák, vakok* sat., hanem az „*árvák, vakok-intézete*“ egységes fogalomnak a jelzője. Észertint lesz: a váczi süketnémák intézete.

4. Kérdés. Elsőbb rendű íróink regényeiben gyakran fordul elő e kifejezés „*vállat vonított*“. Mit jelent ez? Vonítani csak kutya szokott, és vonítani csak hangot lehet, de szájjal, nem vállal. Az ember a vállát felvonhatja, vonogathatja, de azt sem vonítani sem vonítatni nem képes. — Széltében használják írásban és beszédben e szót „*önző*“ az egoist értelmében, pedig „*ego*“ nem „*ön*“ hanem „*én*“, tehát *énző* nem *önző*. — Divatba jött és pedig tekintélyes íróknál is ezen kifejezés „*bele ártja magát*.“ Ennek pedig semmi értelme. Ártani lehet magának vagy másnak, de magát ártani nem. A józan értelem ellenében valamely régi nyomtatványban olvasható hihetleg toll vagy sajtó hibából eredő kifejezés tekintély nem lehet; mert perbe, harczba bele avatkozhatik, sárba, piszokba bele keveredhetnek, az az bele merülhet, bele márthatja magát az ember, de hogy valamibe bele árhassa magát, olyan nincs.

Felelet. A három használat egyike ellen se tehetni kifogást. „*Vállat v o n v. v o n o g a t*“ mellett szokásban van, ha nem is mindenütt, de több helyen a „*vállat v o n í t*“ is; s a kik élnek vele, épen nem vétenek a nyelvszokás ellen. A mint mondhatjuk *mer v. merit, tosz v. toszít* (taszít), *vet v. vetít*, úgy mondhatjuk azt is, hogy *von v. vonít*, s az aztán mindegy, hogy *vállat, hangot* vagy más egyebet-e. — A ki az *ön* szót helyesnek tartja, az *önző*-t se kárhóztathatja. Egoismusnak igaz, hogy *ego: én* az alapszava, de a ki ebből azt okoskodja ki, hogy a magyarban is *én*-nek kell lennie az alapszónak, annak azt is követelnie kell, hogy pl. a magyar *viselet* ne azt tegye, hogy *öltözet*, hanem szentmihály lova, mert a latin *feretrum*-nak ez a jelentése; és sok más egyéb furcsaságot. Magyaros észjárás szerint nevezhetnök az egoistát *magaszerető*-nek; tudvalevő pedig, hogy az *ön* szót a parasztosnak tartott *mag* helyébe alkották. — „*Beledártani* magát valamibe“ egészen közönséges, mindennapos használat; s csak csodálkozunk lehet rajta, hogy még ezen is főnakadhat valaki s mint hibás kifejezést kiküszöböltetni kívánja.

5. Kérdés. Világosan emlékszem még vissza gimnazista korom egyes eseményeire. Ugy tudom, mintha tegnap történt volna, pedig van már 26—27 éve, hogy Xenophonnak ezt a mondását: Πάντων χρημάτων κράτιστον φίλος σαφής και ἀγαθός, valamelyik iskolatársam így fordítá: „Valamennyi kincs között legbecsesebb a megbízható és jó barát“, és hogy jeles professzorunk (maga is szerzetes volt) gúnyolódva kérdezé: „Franciskánus vagy kapucinus barát?“ Azóta mindig ügyeltem arra, hogy a barátot az amiculus értelemben mindig birtokragosan használjam, mert birtokos rag nélkül monachus jelentést tulajdonítottam e szónak. E meg-

különböztetés értelmében Xenophon fönebb említett mondatát így fordítanám magyarra: „A megbízható és jó barátunk valamennyi kincs között a legbecsesebb“. Ámde mai nap szelvében olvasom: „A két barát“ (die beiden freunde), „az egyik barát a másikat támogatja“, „a jó barát s í t. A Nyelvőr t. szerkesztője talán megteszi nekem azt a szivességet, hogy e tekintetben félvilágosítást nyújt.

Felelet. Való, hogy a magyar nyelvszokás a pusztán álló, személyragtalan *barát* szóban *monachust* érez, s azért a *amicus* jelentésében amattól való megkülönböztetése végett rendszerint megnevezi birtokosát vagyis személyragosan használja; pl. Szerencsében sok a jó barátunk. Két három alig van ezer barátom közül.“ E nyelvszokásnak volt hű tolmácsa Páriz Pápai szótára, midőn a *lat. amicus* magyar egyértékesét így fejezi ki: (*barátom*).“ De ez a használat nem kivételtelen; vannak ugyanis esetek, a melyekben a birtokos megnevezése egyáltalában nincs helyén, s ilyenkor *amicus* jelentésben is személyrag nélkül áll a *barát*; pl. „Egyik barát a másíknak védője, oltalma. A két jó barát haraggal vált el egymástól.“ Így használva nem csak mai, hanem régíbb íróíknál is előfordul; pl. „Az aranynek tűz, baleset próbája barátnak. Több jó barátokra tégy szert kiderült üdödben“ BSzabó: Magy. Vir. Sőt közmondásaink tanúsága szerint nemcsak az irodalom, hanem a népnelv is használja a maga helyén, különösen közmondásszerű mondatokban személyrag nélkül; pl. „Fehér hollú, fekete hattyú az igaz barát. Nem minden bokorban fekszik a jó barát. Jobb néha egy jó barát. mint száz atyafi. Eb a ki nem barát.“

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr gyűjtőihez.

1. A nép ismeri-e a *Csaba-ire* s a *Pimpinella* nevet?
2. Az elsőt hogyan ejti ki; *Csaba* v. *Csába, ire* v. *ürme*?
3. A másodikat talán így mondja: *Pipinella* vagy *Bípenella*?
4. A *Csaba-királyfiról* regél-e a nép?
5. Van-e olyan dinnye, melyet *Csapa, Csápa, Czapa* v. *Czápa* névvel jelelnek?

FIALOWSZKY LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólamódo k.

Szebernyés idő (viharos idő).

Ugy nevet csak úgy göcög (nagyon nevet).

Kovács t u veszi a szenet (másod kézből vesz valamit, a ki t. i. drágábban adja).

Lusta éb bor ez (gyenge).

Én Varga vagyok tetőtű tapig (t. i. az a nevem).

Menküszívó házba lakó? (Villámhárítóval ellátott házban lakol?)

Nincsen is jó dóga, ha aszongya (nem jól teszi).

Még a széna a lábán van (nincs lekaszálva).

Most má' észógalok hazáig (el tudok menni).

(Veszprém).

STEINER ARNOLD.

Közmondások.

Olcsó fának hideg a lángja. (Pl. a fenyőfa olcsó, de szaporátlan melegű. V. ö. olcsó húsnak hig a leve.)

Nehezebb a toll a szekerczénél.

Jobb a biztos „ma“, mint a bizonytalan „holnap“.

Sokféle változatban előjön. Ilyenek: Jobb ma egy veréb, mint holnap egy t u zok. v. Jobb ma nekem egy-kettő, mint holnap tizenkettő. Jelentése valamennyinek egy.

Ne hajigálgjon az, kinek üvegből a háza.

Ami a markodban az az igazság. (V. ö. Nem azé a madár, aki elszalasztja.)

Három asszony kész vásár.

A lapos kalap is kitalálhatja. (Égyenlő: könnyen megfejthető dolog. Valamikor a tudósok magas tetejű, kürtös kalapokat viseltek s a parasztok laposat. Mondják rébuszokra, melyeket egyszerű voltak miatt könnyű kitalálni.)

Bort iszik a vitéz, s nem fáj tőle a melle. (Vitéz alatt magyar értendő. A km. azt akarja értetni, hogy a magyar ember bort szokott inni s nem pl. sört.)

Hivatlan kutyának czoki a neve. (V. ö. Fogadatlan prokátor-nak ajtó mögött a helye.)

Az ördög se tudja lólábát elrejteni. (V. ö. ezekkel: Kilóg, mint a lopott hus a kutya szájából. [a kutya nem szokott akkora darab hust kapni, hogy el ne férjen a szájában, ha nagy, azt bizonyosan l o p t a]. Kilátszik a lóláb. Ertelme: nehéz dolog úgy lopni, úgy hazudni, hogy azt észre ne vegyék).

Lépes mézre mindig akad bogár.

Ne fogj kezét a szénégetővel. (Mert kormos lesz. Ne társalogj a rosszakkal.)

A vénasszony füle hegyesebb a nyúlénál. (A pletykaszerető vénasszonyok megtudnak mindent, akárhogy rejtegetjük is előlük).

Bolondra száll a füst. (Az ostobának van szerencséje.)

Egyik szög kitolja a másikat.

Három garas nem egy tallér.

A vényasszony nyelve élesebb a borotvánál.

V. SÁRFFY IGNÁCZ.

Gazdasági levelek.

II.

Már a kéri ut helött, (?) ha mingyár másik urtul köllene is mögvönni, inkább mögvönném, mindsön (esztendő átul mennyi dolog van vele: télön a havat mögéri (— alig győzi) az embör háyni, nyáron mög mihás éggy esső van, mingyár elhorgya és a sok czivakodás van érte. Mast is köllött álagóni (= zálogolni) a kocsikat.

Még miút(a) a zuraság elmönt, azuta ögyebet ném tuttam tönni, mind a csutát kivágotam és havat hányottam. Már ném tudom ugyan Fehérváron millen üdő vót, haném Babodon hanvazó szérdán ollan förmeteg volt, hogy akkora fujátok vannak: embör magossága van.

A gránijom (= granarium) kulycs benn maratt, de azér nincs baj, mer ugy sém lóhet ötetni a hó miátt, mer elfujtotta a hó a vizet, a répa még a jövő hétön ölég lössz az ökröknek és marháknak. Két tehén mögborjazott mast a hétön. Az egyyiknek üszeje van, a másiknak bikája van. A Függe ökör beteg már 4égy nap uta. A mivel lóhet, orvosolom, de ném akar kérézni. — Bizony a mezeji munka miátt még igön ráér léjönni, mer még isten tuggya, mikor lóhet a mezzön dolgozni. Már möggyütt uj csapláros. Sémmi külömos ujság nincsen nálunk. Maradok jóakarója. Kelt Babodon márczius 6-án 1881.

12.

Tisztölöm a tekintetes uraságot! Nálunk a hó már ugyancsak elveszött, csak a gödrökbe találkozik, de a föld a mezeji munkára nézve nagyon sáros. Ugy hiszöm, hogy még a József napnak az innenéső felin ném sokkal előbb kezgyük a mezeji munkát. A karóhasogatás igen nagyba mönt a hétön, de hordani ném lóhetött a rossz ut mihátt. A mútkori levelembé irt beteg ökör meggyógyút, sémmi baja nincsen. A répa utolla (lé lött fülleszve 12-én. Magrépát möghagytam. Sémmi ujság nincsen. Kelt Babodon márczius 13-án. 1881.

HALÁSZ IGNÁCZ.

T á j s z ó k.

A T á j s z ó t á r á r v á i.

Szótáriróink, kik „nagy“ és „teljes“ jelzőkkel bocsátották világga szótáraikat, úgy látszik nem igen voltak tekintettel azokra a szókra, melyek szótárirodalmunkban nem jutottak a könyv szélére,

a sor bekezdésére. Nem kicsi pedig azoknak a szónak a száma, melyek ily sorkezdő szót magyarázatkép kísérnek és ezáltal, hogy más szó értelmét meghatározzák egyszersmind a maguk forgalmi értékét is megmondják. Ez ismeretlenül maradt szavak egy részét közlöm alább, egy részét mondom, mert csak böngészve szedtem össze s nem állok jól, hogy egy más részét nem felejtettem még ott a Tájszótár rejtekeiben. Az elhagyott árvák ezek:

Lejártatni (ajbor alatt): a pálinka főzésben az először lejártatást a városiak ajbornak, a falusiak viricsnek hívják, melyből feltéve s ujra lejártatva lesz pálinka.

Lejárás (l. allybor): gabona pálinka első lejárása.

hálálni (l. aklálom): imígy amúgy összeigazítani.

elszínleni (l. alázni s felezni): kifogásokkal valamit elszínleni akarni. Sületlen fogásokkal valaminek elszínlésén igyekezni.

kötte (l. aprókötte): himlőhelyes, **megkötte** (l. aprókötte): megkötte az apró, meghimlőzött.

bejártás (l. avatás): beiktatás, bejártás.

galatyló (l. babba): szép, a kis galatyló gyerekeknel.

pikó (l. bagófó): premonda czipó.

ráfeledkezik (l. bámész): együgyű, ki mindenre bámul.

pellelés (l. bere): kender mag-nak hüvelyét, a berét, a szél pelleléskor elhordja.

láp (l. biszke): a talp, tutaj. **czejte** (l. biszke): biszke gamós rúd, melybe a czejte (?) gúzza vagy kötele akasztatik.

ükölni (l. böfögni): étel után ükölni.

bucskáztatni (l. böktetni): a kötőrudat a fején keresztül bucskáztatni.

péra (l. burgonya): kolompér.

csundaság (l. bü): csúf, büség.

megéledni (l. csámporodni):

ser- és pálinka viritsnek meg-savanyodása a nélkül, hogy meg-éledett volna.

tova fog (l. csellembokolni): mikor valaki beszédben most ide majd tova fog, a dolgot nem egyenesen adja elő.

sodrék (l. fóris): fonalon levő görös vagy csomó.

hullaj (l. füttyelőtya): a nyájnak hullája, mustráltja, dögrovásra menendő.

lefező (l. gucsma): kalpag lecsüngő lefezővel.

billedezni (l. kukkadozni): szunyókálva elé billedezni.

örje (l. lenge): olyan lengeteg az ingem, hogy az örje is alig tartja, (mikor a fonal egybeszövése szinte szélel megyen.)

pónya (l. magvető): a miből a magot vetik.

magát elkötni (l. makron-czás): nyakas, akaratos, magát elkötő.

paranyó (l. más): a burók teszi azt a szijasabb vagy paranyóbb hártványzatot.

tilink (l. másolás): másolás vagy városi módon tilink.

torul (l. mered): feszül.

mohókodni (l. motozni): csömörleni.

összerételni (l. nemez): összerételten vászonból készült vánkos.

veriték fogó (l. nemez): nyereg alá való veritékfogó vászon.

FRECSKAY JÁNOS.

Lakodalmi köszöntők.

Uram uram, násznagy-uram, mégis nagy-nagy uram! Egy vagy két szóm vána kégyelműkhő; ném égyéb az első: Dicsértessék a Jézus neve.

Ez ez háznak ura, ez háznak násznagygya, násznagnak vőférgye, vőférnek vőlegénye, mennyasszonynak nyoszolulánya, nyoszolulánynak közvendéggye. Ide hagassanak ifjak, néméssek, szeréncsét várandó szép szüzek; tülem most tanúnak Istent áldani.

Áldom és magasztalom az Úrnak szent nevét, hogy méghagyta érnünk ezt a mai szent napot, a melynek jobb részit elmullattuk. Kivánom ez rám köjétkéző éczaka, bárkive, jó szőröncséve.

Kedves jó barátom, a házasságro vót kedved, látom. Ezt a rendét tartsd még, javallom:

Üstér, aranyér, czifra ruháér, lányt é né végy koszoruér. Inkább szeressed jámborságáér, és előtted való szép járásáér.

Lábbo nyomozott vadat né keress, üres tarisznyávo loat sé keress, kecskét gyaptyuér né fizess; nyötlen legénnek ezén rénd helés. Jóléhet, hogy én ném tróbátom, jó barátom házáná láttam, ott az asszony dógát főtáláltam, ahol az uráho ilen szót hallottam.

Egyé, igyá, ha hoztá; üres konyhára mér házasottá. Mond még, mit attá, hogy mögkésztsem. Égyé könyeret, nincs egyéb anná. Szégén legén ném tud mit tenni szégyénletibe. Vész vizet, száraz könyerit avva öntözi, rossz asszonya dógát sirva könyvezi.

Koporsóig jász a dóga annak, kinek a szömire il feleletét hánnak.

Azér adom tudodra tanácsom, né vesd hátro, magad bajáér, né hággy nagy fáro, né ményny észsze fejed lágyáro.

Erős dolog erőtlen embérnek, nagy fát lévágnyi csonka kéznek, és gazdag lányt evénnyi a szégén legénnek.

Isten engedgyen nekéd csak égyget, kive hótig ész, égy tiszta szüzet. Istenre kérlek, né végy e kevélet. Ruháson né kaptýá, ki után né pásztorkodgyá.

(Kis-Kanizsa, Zalam.) KORONCZY IMRE.

Gyermekversikék.

I.

Egyedém, bégyedém, bökmőcske,
Hová való ményecske?
Szántófüldre ugrosi,
Egérlukba bujdosi,
Dib-dáb daruláb,
Ketten fogtunk égyy bikát.
Neköd attuk a lukát.

II.

Ántom titinom,
Szivből kafinom,
Rokó, rokó, víjá, vájá, vót.

III.

Éggy, kettő, három, négy,	Háját szörözgetni.
Ökőr, bika hová mégy?	Minek az a háj?
Kecskemétre lószórér.	Kocsit kenőgetni.
Minek az a lószór?	Minek az a kocsi?
Szitát kötögetni.	Fát hordogatni.
Minek az a szita?	Minek az a fa?
Korpát szitágotni.	Házat építeni.
Minek az a korpa?	Minek az a ház?
Disznót hízlágotni.	Szép lányokat, mőnyecskéket
Minek az a disznó?	Bele csalogatni.

(Nagy-Kőrös).

BALLAGI BÉLA.

Mondókák.

Cserép tányír, fakanál,
Ha eltörik se nagy kár.

Csitu paszuj
Ne bolondujj!

Fére, bajusztalan száj!
Örom alatt ne piszkájj!

Répa retek mogyoró,
Ritkán rikkant jókor reggel a rigó.

Kicsi nekem ez a ház,
Kirugom az ódalát.

Száraz köszvín, hún vagy most
Mír nem rántod össze most?

Jó az öreg a háznál,
Ha kár nincs is kárt csinál.

Száraz turó, reszelő,
Fírhe ment a meszelő.

Fére tüdő a májtúl,
Szalaggy legíny a jántúl.

(Debreczen).

VOZÁRY GYULA.

Mesterműszók.

(Magyar Néplap 1857. 76 és 77. szám.)

A t a k á c s s á g m e s t e r s z ó i.

— Sárváry közleménye. —

Hogy a továbbit megértsük: a szövszék alkotó részeit kell ismernünk.

A szövszék négy lábon áll, mintegy ölnyire egymástól keresztfák által tartós egészszé alakítva s támfák (?) által mozdatlatlanná téve. Ha a szék reng, sántít, azt mondja, ilyenben szőni nem lehet, rajta azonnal javítani kell, s a székfőállítás nem kis mesterség.

Főrészei ezek: a pad, mely a fal közelében a széken keresztül fektetvén, a szövénynek munkahelyül szolgál, jobbra háta mögött a cséveláda s mellette a kámpó vagy szolgapálcza, melylyel a kisikamlott vetéllőt vagy csévéváltóhelyében föl-

veszi. A dorongok, ezek: a mell, csuszó és vászondorong, tehát háromféle. Melldorong, mely közvetlen a szövő mellét érinti; közte s a bordaláda között történik a vászon-égyengetés; csuszó, mely a teljesen kész vásznat lecsusztatja; a vászondorong a szék alján van, jobb kerék végén foglal helyet s rá a kész vásznat lábával is ráhajtja a takács. Az első helyen említett műtételnél főszerepet játszik a fonáldorong, melyre a fonál föltekertetik, ez lenne tehát a negyedik dorong; ennek jobb végén szinte a kisebb kerék, azt egy S alakú czifrázott fa fékezi, neve Máté; felső végéhez zsineg köttetik ez — homordad alakban a szövő jobbján a szék végéhez erősítetik s tetszés vagy szükség szerint megrátatik, leeresztetik, a vászontágítás vagy szorításnál fontos szerepet játszik.

A föltekert fonál hosszának mondatik, a mi bele szövetik belének; az a jó gazdasszony által felgombolítatik, ha nem, darabbá alakítatik s a takács által fölcsévéltetik s rendszeren nagy arasznyi hosszú nád vagy bodzából metszett csévékre hajtani a takács dolga. Ezen csövek jó ujjnyi hosszúak, vetéllőbe tétetnek s peczekkel leszoríttatnak; a vetéllő igen kemény fából faragott sima, könnyen sikamló s ily alakú a középén kivájt eszköz; a vájt üregbe helyeztetik a kis cséve s üregénél fogva a peczek által foroghatóvá tétetik. Ügyes takács a jó fonálnál ezt igen sebesen tudja hányni vetni: minden keresztül vetett szálat levesz, ez bordával történik s az arányos súly a bordaláddal adatik meg. A borda nádból készült tenyéryi széles és szurkos fonállal négy domború pácza közé ügyesen és egyaránt beszorított fogas. Ebbe behúzatnak a fonálszálak, azután ily alakú könnyen ingatható ládába beszoríttatik. A borda ingatagsága a ládában ékek által eszközöltetik; a láda jobb szárnyán csügg a székkés, melynek nyele — hogy sikamlós ne legyen — rendszeren nyúttal tekertetik be, és igen éles, hogy a legkisebb pozdorját is egy vonással levigye. A fonálvetést, csévelést rendszeren nők hajtják végre. Sok esetben a tanultabb inasok is alkalmaztatnak e műtetre, de szívesebben látják őket a székben, hol is versenyt kenynek, eresztenek, húznak, — fonalat a szerszámba — sodornak, míg a kezdők többnyire csévelnek s nyúttöt készítenek.

FRECSKAY JÁNOS.

Családnevek.

Andocsi, Bori, Borisza, Banna, Bunyi, Bán, Burján, Béd, Bodó, Bózsa, Botka, Barát, Barada, Czakó, Csóka, Csonka, Czompó, Czanka, Csinna, Csörgő, Csidei, Csanádi, Csoknyai, Csordás, Csákány, Csósz, Deák, Filótás, Gazsó, Gulyás, Gelencsér, Györök, Györe, Gyarmathi, Gombár, Gombos, Hartal, Hártya, Hajnal, Harman, Harangozó, Hevesi, Házi, Jávör, Jónás, Kajtor, Kéri, Kajos, Karikó, Kardos, Kovács, Körmendi, Kertész, Maczkó, Major, Mágó, Molnár, Móri,

Pálinkás, Pataki, Pánczél, Pálfi, Pázmándi, Pék, Pintér, Simon, Sovány, Súdó, Szarka, Szikora, Szokolai, Szili, Szőlősi, Szoboszlai, Szalók, Szekeres, Szénási, Tabi, Turi, Töki, Tanárki, Thóti, Törzsök, Varju, Vida, Vörös, Vajda, Vértesi, Zima.

(Lovasberény, Fehérmege). FELEKI SÁNDOR.

Gúnynevek.

Félkegyelmű, fatuskó, faszent, istengyásza, földterhe, hóborgós, vizeszü, liba, mamlasz, manka, boczi, bolyókás, fajankó, nadragulyás, oktondi, sültbolond, nyámész, tökfefű, töksi, buksi, hígeszü, nápész, igyetlen, igyefogyott, málészájú, megbomlott az eszed, penyészes, hamupepejke, kupzihér, hunyoridiszno, alamuszi, csámpás, bámész, bamba, te háznyüge, nyámmogó, csámcsogó, csajtos, kastos, mocskos, fityakos, buglyos, trotykos, czundros, pisze, lusta, sunnda.

(Szürnyeg).

CSOMÁR ISTVÁN.

Néprománczok.

G y ö n t y ú k J o z s o .

Jaj de magos az árnyiki erdő,
Abba' lakik bétjár tizenkettő,
Gyöntyúk Jozso a letelső bétjár,
Tizénhat pandurral is szembeáll.

„Szembeállok tizénhat pandurral,
Tekintetés főszolgabíróval!“
Gyöntyúk Jozso tölti a puskáját,
Akkor a lány keservesen néz rá,

„Né nézz kis lány! Nem á'sz a szavamra! ?
Agyonlőlek, halva visznek haza.“
„Készebb léssék a lövésre álnyi,
Mint szüzességémtő' megválnyi.“

„Lányok, lányok! rólam tanoljatok.
A szent-falyi felé né járjatok,
Mer' ha szent-falyi felé jártok,
Mellássátok, maj' tyík is így jártok.“

(Palóczság, Karancsallya). MOCSÁRY ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1834. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Zamat.

Sokat hallottunk már a magyarság zamatjáról, szóljunk egyszer a zamat magyarságáról is. Költők szokták emlegetni, hogy nekik valami koboldszerű alakjaik vannak, kik őket munkájukban segíteni szokták; ott ülnek kalamárisuk tetején, vagy tolluk hegyén, inspiratioval látják el, ha lelkük elsivárult, gondolkoznak, sőt irnak helyettük, midőn a kastaliai forrás számukra kiapadt. A tudományos dolgokkal foglalkozónak is vannak ilyen koboldjai. Csakhogy ezek nem oly jószágos tündérek ám, mint a költőké, hanem faggató daemonok, kik kitűzött munkájától minduntalan eltérítik a kutatót, ha Makóban keres valamit, Jeruzsálembe csalogatják s mindaddig üldözik bosszantásaikkal, míg szerencsés módon valahogy nem sikerült kézrekeríteni őket s a szokásos vizsgáló birói „ki ő, mi ő s merre van hazája?”-féle kérdések útján megnyugtató ítéletet formálni róluk. „Kitérítő“, vagy „önként előre tolakodó kérdések“ — e száraz, költői néven ismeri őket a tudományos világ s gyűlöli, hogy keveset ne mondjunk, „teljes szívéből és lelkéből“.

Ilyen koboldom nekem már jó ideje ez az öt tagból álló hangcsoport: *zamat*. Nem a kalamáris tetejéről vonta magára figyelmemet, hanem sokkal prózaibb helyről, egy rossz nyomású szótár szemet bántó útvesztőjéből. Egész más dologgal bibelődtem akkor, mikor feltűnt előttem; a *zaj*, *záp*, *zár*, *zavar*-adatok mellé törzsökös magyar eredetű szokat kerestem, melyek szintén *z* hanggal kezdődjenek — szükségem volt t. i. erre egy hangtani kérdés szempontjából, melyre Budenz Összehasonlító Szótárának ismertetése vezetett. Élémbe kerültek a *zab*, *zabola*, *zálog*, *zanót*, *zápor*, *zarándok*, *zászló*, *zátony*, *zavár*, *zelnicze*, *zubbony*, de ezek mint két-

ségtelenül szláv eredetű szók czéлом tekintetéből használhatatlanok voltak. Ugyancsak a szlávság gyanúja terhelte a *zöld*, *záf*-fog és *zuzmara* szókat, míg *zománcz*, *zeller*, *zeczelszék*, *zacskó* mint világosan német eredetűek szintén nem jöhettek számba. A mi közkeletű szó még található volt a *z* kezdőbetű alatt, annak nagyobb része hangutánzó (*zihál*, *zokog*, *zuhog*; *zuhatar*, *zivatar*; *zág*, *zűbörög*, *zökken*, *zeng*, *zakatol*, *zörög*), melyek pedig tudvalevőleg, ott hol régi törzsökös elemekről van szó, nem sokat nyomnak a latban. Ilyen forma rosta-operatio után mindössze csak négy szó került ki kifogástalanul a *z*-s kezdetű szóanyagból, u. m. *zús* (*zúza*), *zaklat*, *zagyva* és *zamat*, melyeknek hogy mikép lehetne megfejteti eredetét, ezóta folytonos kíváncsiságom tárgya. A *zús* és *zaklat* igék egész tisztán magukon hordják a magyar eredet bélyegét, a *zagyva*-nak hangteste sem olyan, mely miatt akár szláv, akár német, vagy pláne török származásúnak vélhetnök; de hát a *zamat*?

Megnéztem, mert néha-néha vannak szerencsés pillanatai, melyekben oly ötletei születnek, a melyek, ha nem is egyenes, de kerülő úton eligazítanak bennünket, a mit kerestünk, a tisztás felé — megnéztem, mit mond rá a NSzótár. Kérdésemre egyik levelén ezt a feleletet adta: „*zamat*: a gyümölcsnek, vagy szeszes italnak, különösen a bornak sajátmű íze és szaga, kivált mely az ínyeket kedvesen ingerli. *Szamócza*, *ananász zamatja*. *Ezen bornak igen jó zamatja van*. Más kiejtéssel: *szamat*. Átvitt értelemben, a mi a kedélyi szellemi és erkölcsi élvezetet mintegy fűszerezi. *Beszédén a finom társalgás zamatja ömlik el*. *Vallásos zamatú szónoklat*. Mennyiben az izlési érzék a szaglással legszorosabb viszonyban áll, ennél fogva alapértelemre és *gyökhangra* nézve rokonok vele *szag*, *szamócza*, *szimat*.” Deukalion és Pyrrha sem távozhattak nagyobb kétséggel Delphiből, mint én e sorok olvasása után. Hogyan értssem ezeket? töprenkedém magamban. Hogyan függhetnek össze *szag* és *zamat*, hogyan származhatott a szláv törzsökű *szamócza* egy gyökérből pl. a *szag*-gal is? Először arra gondoltam, hogy talán volt régebben a magyarban egy *zam*-, vagy *szam*-alakú, 'szagolni, izlelni' jelentésű ige, melynek a *zamat* afféle sarjadéka lehetne, mint *irat* az *ír*-é, vagy *virradat* a *virrad*-é; de hát a régi szótárakban, kezdve Molnár Alberten, végezve Páriz Pápai 1801-i

kiadásán, sem a *zam-* igét, de nagy bámulatomra magát a *zamat* szót sem találtam. Az avas szagú szótárak forgatásából mindenesetre megtanultam annyit, hogy a *zamat* még a mult század második felében se lehetett közkeletű szó s hogy eshetőleg a nyelvújítás hozta különösebb divatba. De hogy honnan eredhetett, e kérdés továbbra is koboldom maradt; míg végre egy véletlen megadta az Ariadne fonalát hozzá.

Történt t. i. a Nyelvőr szerkesztőségének jóváhagyásából, hogy nekem jusson osztályrészüln a Nyelvőrkalauz adatainak rendezése. Ez nem volt valami kellemes munka. de hasznos már csak annyiból is, hogy alkalmam nyílt általa annak a sok nyelvtudományi anyagnak, mely a Nyelvőr első 10 kötetében össze van hordva, összefoglaló áttekintésére. Egy czédulán a következőket olvastam: e, héba beszél ké nekém; a ké borának *zamakja* nincs. Eszék vidéke; Ny. VIII: 180. Ime, az én koboldom új öltözékben! Vége volt az igéből való származás és *-at* képzős hypothesisnek; tisztán láttam, hogy a *zamat*-nak hangalaki megelőzője *zamak* volt, ép úgy mint a következő szókban: *előte*: előke. *cselőte*: cselőke, *lusztos*: lucskos. *pamut*: pamuk, *kurkál*: turkál. *tüdök*: köldök, *öklük*: ötlük, *csöklük-boklik*: csetlik-botlik (v. ö. *csökönyös*); *töpöröd*: *köpöröd* (l. Nyelvőrkalauz 63.); v. ö. *torok*: finn *kurkku*, *telek* strick: finn *köyte* stb. S ettől kezdve datálódik az én tamáskodásom is, tekintve a *zamat* igazi magyar eredetét. Egy siralmas példa forgott mindig eszemben, a *zamak* alakkal oly igen egyező hangzású *zomok* szóé. Nagy tekintélyű volt hajdan e szó, díszes nemességére nemcsak a jó Toldy hivatkozott, hanem a külömben oly óvatos Osszehasonlító Szótár is, mely amaz ősiségnek még finn. zürjén és cszeremisiz okleveleit is akarta ismerni. De egyszerre csak Szarvas kimutatja, hogy *zomok* bizony csak szláv-ból szalajtott indigena, a „kigyó” jelentésű szláv *smuk* szónak magyar ruhába bujtatott mása, melynek a törzsökös magyar szók országházában nincs szavazatjoga. Hátha a *zamak* is ilyesféle szláv alaktól származott, gondolám; s megnéztem Miklosichot, keresgettem szláv szótárakban rokonait; de hiába, kutatásom sikertelen volt; s ha a *zamat* szó valami személy lenne, bizonyára bocsánatot kértem volna tőle gyanúsításomért.

Idő telt s én tovább rendezgettem a Nyelvőrkalauz adatait. Egyszerre csak ismét elém terem az én koboldom, még pedig megint új ruhában. A kalauzczedulácska ezúttal a Ny. VIII. kötetének 224. lapjára hivatkozott, hol mint veszprémmegyei szólás ez van följegyezve: jó *izmatya* van ennek a bornak (zamos), melyhez később még egy somogyi adatot is találtam: jó *izmatú* bor ez. (Ny. XII: 471.).

Az új ruha elárulta az én koboldomat; mert most már teljesen meg voltam győződve róla, hogy a *zamat* csak idegen eredetű lehet, egy kettős mássalhangzóval kezdődő szláv, vagy német szónak mása, melyből egyrésztől *izmat* vált, mint az *iskola*, *istráng*, *istálló*, *asztal*, *cszkába*, *asztag*, *eszterha* stb. szavakban történt, másrésztől *zamak*, *zamat*, mint ez analogiában *szalona*, *szekrény*, *szalma*, *szerda*, *szilva*, *szemét* stb. találjuk (v. ö. szerb *slanina*, ószl. *skrijina*, szerb *slama*, ószl. *sréda*, *sliva*, úszl. *smet*). A kétféle hangbeli alakulásra példaként szolgálhatnak: *szerha* és *eszterha*, *isgáncz* és *zsigáncz*, *osztováta* és *szováta*, *otromba* és *toromba*.

Az volt már most csak a kérdés, hogy melyik idegen nyelv az, melyről a *zamat* kerülhetett. Minthogy a szlávságban már egyszer kudarcot vallott idegenítő buzgóságom, igen természetesen csak a némethez fordulhattam. A magyarban jelentkező hármassalak *szamat*, *zamat*, *izmat* alapján egy német *smak* szóra következtethetünk, melyben mindenki felismerheti az ujfelnémet *geschmack* utórészét, a *schmecken* ige főnévi származékát. Ha még ezekhez hozzávetjük, hogy a középfelnémetben *smac*, *smah* volt az említett szónak alakja s hogy jelentése első sorban szag volt (pl. *nasweis hund*, *die den feind sin smack vernemen*; *der geier* — *übertrifft den menschen* — *mit dem smack*, *wan der smeckt daz âs gar verr*. Schmeller 2. kiad. II: 542.) kérdésünket teljesen megoldottnak tekinthetjük.

Ime koboldom története, melyet immár befejezhetnék, ha a nagy Szótár nem említette volna fel a *zamat* szóval kapcsolatban a *szimat*-ot is. Azt hisszük, itt jó helyen tapogatózott a nevezett mű. A *szimat* szagot, különösen a vad állat szagát jelenti és a *szimatol*- sem egyéb mint 'szagolni'. E szerint a *szimat* egy mellékalakja a *zamat*-nak, mely a német alak szókezdő *sz*-jét is megőrizte; a

magánhangzói változást is igazolhatja sok más analogia, így: *tímár*: olasz *tomara*, *szimócza*: *szamócza*, *kigónyol*: *gúnyol*, *korcsima*: *korcsoma*, *kapinya*: *koponya*. *hajdinába*, *orginál*, *alacsín* stb.

MUNKÁCSI BERNÁT.

S Z Ó R E N D.

I.

A Nyelvőrnek (1883-i) 8-ik füzetében („Szórendi szörszállh a s o g a t á s o k”) így szól Simonyi Zsigmond: „. . . nem jól tesszük, hogy évről évre halogatjuk a szórendi jelenségek részletezését.” Egyetérték vele; és tárgyak is ezennel egy ilyen részletet: az *is* szórendi szerepét, a melyről már tizenkét évvel ezelőtt értekeztem (Nyelvőr I. „Szórend” cz. cikksorozat).

Fennemlített cikkében S. Zs. is e kötőszóval foglalkozik, több tételre hivatkozva s példáimat idézve. Ama tételt meg fogom magyarázni és kiegészíteni. De mindenekelőtt ráakarok mutatni a szórendi kérdések taglalásának egy nagy fogyatkozására.

A legtöbben ugyanis nem különböztetik és nem osztályozzák a fogalmakat; e nélkül pedig bajos eligazodni a szók elrakása terén; mert a szerkezet a fogalmak különböző minősége szerint is nem egyszer változik. Szem előtt tartja ezt Vadnay Lajos „A magyaros szórendről” cz. munkájában (1867); szabatosan megkülönböztetvén a *h a t á r o z o t t* fogalmat a *h a t á r o z a t l a n t* ól. Fennemlített értekezésemben (1872) én is kiemelem szórendünk e mozzanatát, jelezvén egyszersmind több másnemű fogalomnak is szórendi szerepét. Arany János „A szórend” cz. cikkében (Ny. 1873. II. 9. 10.) a „*p o s i t i v* és *n e g a t i v* jellemű mondatot” magyarázza. Talpraesett példáiból legott kitetszik az e részben ellentétes fogalmak szórendintéző ereje.

Tárgyam megvilágítására előrebocsátom a következőket:

Arany János szórendi schemája megbecsülhetetlen. Ide is iktatom tájékoztatóul a szerkezetváltozás *m i k é p j e* iránt; de azzal a módosítással, hogy én nem *á l l í t ó* és *t a g a d ó*, hanem *r e n d e s* és *n y o m o s í t ó* mondatot állítok egymás mellé. Ez a *t á g* forma, a mellett, hogy ugyanazt a szórendbeli eredményt mutatja fel, jóval több és különbözőbb cso-

portot foglal magában, mint amaz. Az állító és tagadó elnevezéseket egyébiránt Arany sem veszi szószerint. Használ e mellett plus és minus kifejezéseket is, a melyek egybevágznak az én formámmal a mondatnak akár jelentése, akár szórende jelölésében.

Ha rendes mondatban p u s z t á n és m a g á b a n áll az ige, nyomosító mondat természetesen csak úgy válhatik belőle, ha legalább egy szóval bővül: i r o k, és: én irok, ott irok, nem irok.

De ha nem áll p u s z t á n, akkor kétféle szerkezet alakul, mind rendes, mind nyomosító; jelesül:

Csupáncsak h a t á r o z o t t módú igével így: (Arany példái) *)

1. *Rendes.*2. *Nyomosító.*

Le irom.	H o l irom l e ?	I t t irom l e.
T u d t á r a adták.	N e h e z e n adták t u d t á r a.	A z t adták t u d - t á r a.
J ó l m e g t a n u l t a.	N e m t a n u l t a j ó l m e g.	J ó l t a n u l t a m e g, (de roszúl adta elé).

H a t á r o z a t l a n (módosított) és segéd- vagy pótló-igével (módosító igével) így:

3.

4.

L e f o g o m i r n i.	K i f o g j a l e i r n i.	H o l n a p f o g o m l e i r n i.
B e v a n a z é n s z ű - r ö m ú j j a k ö t v e.	R o s s z u l v a n a s z ű r ö m ú j j a b e - k ö t v e.	A z é n s z ű r ö m ú j j a v a n b e k ö t v e.
T u d t á r a a k a r t á k a d n i.	N e m i g e n a k a r t á k t u d t á r a a d n i.	N a g y o n a k a r t á k t u d t á r a a d n i, (de stb.)
E l t á l á l o m v i n n i.	K é s ő n t á l á l o m e l v i n n i.	A k k o r t á l á l o m e l v i n n i, (mi- k o r n e m l e s z o t t - h o n).

*) A hátravetett igekötőnél, stb.-nél a ritkított írás csak a szórend-változást tünteti ki. Ezeknek a hangsúlya igen különböző lehet; gyakran nincs is rajtuk.

„Tehát“, így folytatja Arany, „az igekötő nem válik el, s a határozó szó közvetlen a főige előtt áll az 1. és 4-ik esetben; elválik pedig a 2. és 3-ik esetben, úgy, hogy következő schema áll elé: $\frac{1}{3} \times \frac{2}{4}$.“

Mondja azután: „Ha akármelyik mondatcsoport e schemától eltér, s hangsúlyát másuvá veti, már nyomatékosná válik.“ Ez így is van; csak hogy az én schemám 2. és 4. alatt máris feltünteti a rendes nyomosítást, ugyanazt, a mely Aranynál csak a második, még itt be nem mutatott schemában szerepel 1. és 3. alatt.

A fokozott nyomosításra is rátérek később. De most a fogalmak különböző nyomatossága megállapításánál a rendes módon nyomosító mondatra van szükségem. Lássuk a fogalmak osztályozását.

A fogalmakat a szórendre befolyó nyelvtani értékük szerint elsőben is két főosztályba sorozom. Vannak ugyanis: rendszerint nem-nyomatos, az élőbeszédben rendszerint hangsúlytalan fogalmak. Ezeket eszméink menetele szerint megszorítás nélkül nyomosíthatjuk. Vannak másrészt: természet szerint nyomatosak, rendszeren hangsúlyosak. Ezek nyomatosságát magának az illető szónak a jelentése, vagy a mondatban való állása határozza meg.

I. főosztály. Rendszerint nem-nyomatos fogalmak. Különös sajátosságuk az, hogy a) nem tagadó (negatív) természetűek; b) — a mi különösen a névszókra értendő, — határozottak. Ilyen: a tulajdonnév, a névmások (kivéve a minőségmutatót: *ilyen, olyan* stb., meg a visszamutatót: *a ki, a mi* stb.); végül és általában minden név, vagy névül szereplő szó, ha névelővel, tárgymutató (*az, ez* névmással, határozott számnévvel vagy másnemű, eléggé meghatározó jelzővel áll a mondatban. („Másnemű, eléggé meghatározó jelző“ az, a mely nem általában, hanem csak az illető mondatban teszi határozottá a szót, különösen a gyakran névelő stb. nélkül álló birtoknevet.)

Míndezek, hol nyomosító szók közbejöttével, hol e nélkül, többé-kevésbé nyomosíthatók; tehát különösen is kiemelhetők ige-jelölte nyomatékkal (elsőrendű vagy főnyomatékkal). Nyomaték e szerint: a szórend által kitüntetett nyelvtani jelentőség vagy nyomatosság.

Példáimban többnyire kiegészített állítmányt használok, hogy a szórend különbsége mindannyiszor kitűnjék.

a)

Főnyomaték nélkül.

Ott me g álltam.
 Innen ki nézhetsz.
 Ma vissza jön.
 Holnap föl kell lépnie.
 Azon a módon meg kellett
 volna alkudnunk.
 Egyszer - másszor tud t á r a
 lehet adni.

Főnyomatékkal.

Ott álltam me g.
 Innen nézhetsz ki.
 Ma jön vissza.
 Holnap kell föllépnie.
 Azon a módon kellett volna
 megalkudnunk.
 Csak egyszer - másszor
 lehet tud t á r a adni.

b)

Vilmos me g jött.
 Szegedről ide várják.
 Velem ki lehet békülni.
 Magamat itt hon talál sz.

Vilmos jött me g.
 Szegedről várják ide.
 Én velem lehet kibékülni.
 Csak ma ga ma ta ta lálnál itt-
 hon.

A tiédet me g ta láltuk.
 Egy telket eladott már.
 Azt me g érttettem.
 Sugáruti házamat me g akarja
 ven ni.
 Csákó ökrömnek ba ja van.*)
 A piros (kendő) job ban
 tetszik.

A tiédet ta láltuk me g.
 Egy telket adott el.
 Csak az t érttettem me g.
 Sugáruti házamat akarja
 megven ni.
 Csákó ökrömnek van ba ja.
 A piros tetszik job ban.

II. főosztály. Természetszerint nyomatos fogalmak. Három alosztályra szakadnak. Az első és másodosztálybeli mind állító, — a harmadikba tartozók első csoportja tagadó; a második csoportba pedig a határozatlan fogalmak esnek.

i. alosztály. Állító (positív) természetűek. Ezek, bármily erős is a hangsúly rajtuk, sehogysz fogadnak el elsőrendű nyomatékokat. Ilyenek: a) a mennyiséget tért, időt, módot egyetemes voltában jelelők (minden,

*) Itt az illető jelzők eléggé meghatározzák a birtoknevet; de már nem a következőkben: Sugáruti házam több van énnekem; Csákó ökröm is volt már.

valamennyi sat.; mindenütt, mindenfelé; mindig, tüstént; mindenképen sat.; b) az erősen állító, igenlők és a plus-t más tekintetben is kitüntető szók egész serge (bizonyosan, mindenesetre, hihetőség, alkalmasint, leginkább, válhatalanul sat.); c) az is-kapcsolta fogalmak közül a rendszerint nem-nyomatások, t. i. éppen azok, a melyek (is nélkül) erősen hangsúlyozva, főnyomatékot kívánnak (I. I. főosztály).

Mindezek és általában a maguktól nyomatos (vagy is-sel nyomosított), de nem főnyomatékú fogalmak, erős hangsúlyuk megtartása mellett is utána állhatnak az igének (elviszem mindjárt; elviszem ezt is sat.); ellenben az akár természetszerint főnyomatékú, akár a mondat céljához mérve különösen kiemelt fogalmak szórend-jelölte nyomatosságának mellözhetetlen föltétele éppen az, hogy közvetlenül megelőzzék az igét. Csak a sajtáságos természetű határozatlan fogalom tesz kivételt ez alól; de erről később lesz szó.

P é l d á k.

Az ellentét kitüntetésére szembeállítom a különböző nyomatosságú fogalmakat.

*Főnyomatékkal.**Főnyomaték nélkül.*

a)

A vendégek érkeztek meg.	Mindnyájan megérkeztek. Eljöttek valamennyien.
— — — — —	
A két telkét adta el.	Mind a két telkét eladta.
A telkeit adta el.	A telkeit mind eladta.
Ott állt meg.	Mindenütt megállt.
Délután viszem oda.	Tüstént oda viszem. Oda viszem azonnal.
— — — — —	
Ezen az uton próbálta meg.	Megpróbálta mindenféle módon. Mindenképen megkísértette.
— — — — —	

b)

Nehezen van ott. Bajosan jött vissza sat. (Még	Bizonyosan ott van. Kétségkívül vissza jött
--	---

eddig nem tárgyalt negatív fogalmak).	már. Megbukott alkalmazásint. Hihetőleg eltévedt; Szüntelen hátranéz. Folyvást lehordja. Többnyire elhibázza. Kudarczot vall rendszeren. Válmhatatlanul összeügg. Leginkább kitünteti. Legjobban megfelel a czélnak. Nagyon elbizta magát.
— — — — —	
— — — — —	
— — — — —	
— — — — —	
— — — — —	
— — — — —	
— — — — —	
— — — — —	

c)

Ott kerestem föl.	Ott is fölkerestem.
Ma akar oda menni.	Ma is oda akar menni.
Holnap kell föllépnie.	Holnap is föl kell lépnie.
A leányt szeretném kivinni.	A leányt is ki szeretném vinni.

E szerint minden körülmények között, hibás az olyan elrakás mint: Mindnyájan érkeztek meg. Mindent foglal magában. Örökre vezett el sat.; Bizonyosan lesz ott. Leginkább tűnik ki. Válmhatatlanul függ össze. Jobban felel meg sat.; Ott is kerestem föl (nemcsak itt). Holnap is kell föllépnie.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVÜNK ÉS SZÓTÁRIRODALMUNK.

Ismeretes a híres Scaliger József epigrammája a szótárírásról; hisz harmadfél száz év óta alig jelent meg „Lexicon“ vagy „Dictionarium“, mely homlokára ne tette volna. Így idézte jó Pápai Páriz Ferenczünk is, mert ő is meg volt győződve, hogy a lexicographus szánandóbb a gályarabnál. Ez epigramma kétségkívül nagyot mond; de annyi igaz, hogy a szótárírást az összes irodalmi munkák közt a legterhesebb. A kételkedők olvassák el Littré causerieját: „Comment j'ai fait mon Dictionnaire de la langue française“ (Études et glanures. Paris, 1880.); ott részletes és igaz képét szemlélhetik a szótáríró hosszadalmas, fáradságos és emésztő munkásságának.

De vannak a szegény rabszolgának örömei is, még pedig olyan örömei, a melyekben más irónak nincs vagy csak ritkán van része. A nyelv senki előtt sem tárja ki szavainak gazdagságát, kifejezéseinek finomságát, sajátosságainak szépségét, egész bőséjét és pompáját oly teljesen, mint a szótáriró előtt. Teendői közt rengeteg sok ugyan a pusztán mechanikus, szörnyű száraz és lélekölő, de viszont többoldalú és változatosabb munka sincs az övénél. Nincs az az emberi tudomány vagy foglalkozás, mely ő hozzá be ne kopogtatna, neki bőséges ajándékokkal ne kedveskednék. És vajmi igazán mondhatja Tompával: „Bámultam a végtelen tengert S fűszálon függő harmatot; Hozzám a búsult menny dörgése S a méhedongás elhatott; Néztem a volkán égő poklába, A fénybogárkát simogattam; Hallám a vihar szárnyát zúgni S az ért kalászt zizegni halkan“. Most a csillagok közt jár s a következő pillanatban már ismét a földön botorkál; nála az aoristus tőszomszédja az aortának s az apostatát nyomban követi az apostol. Munkája oly sokoldalú s oly változatos mint maga az élet. Szóval a szegény lexicographus talán mégsem a legszerencsétlenebb istenteremtése.

Különösen tanulságos és szinte ingerlő két élő nyelv szókincsének összemérése. Azt nézni, mire képes két Proteus, nem lehet élvezetesebb. Ha pedig a két összehasonlított nyelv közül az egyik a dúsgazdag német s a másik a mind-egyre szegénynek híresztelt magyar, akkor az eredmény rendkívül meglepő. Évek óta foglalkozom e két nyelv egybevetésével s arra a fölötte örvendetes tapasztalatra jutottam, hogy a magyar nyelvnek egyáltalában nincs oka pirulni. Ellenkezőleg, meggyőződtem róla nem egyszer, hanem számtalanszor, hogy gazdagsága méretlen és mérhetetlen. Mennyi kincset halmozott össze a Nyelvőr tizenkét év alatt, pedig igen sok tájékról még egy betűnyi közleményt se kapott! És mennyi lappang még a régi nyelvben, a mit majd csak a Nyelvtörténeti Szótár fog fölszínre hozni! Bármily gazdag a német nyelv, a magyarnak bámulatos, valóban páratlan igebeli bőséjét csak irigyelheti.

Annak megítélésére, hogy a magyar nyelv a némettel szemben mennyiben mondható szegénynek, elég annyit említenem, hogy munkában levő két nyelvű szótáram német-magyar részének mostanáig elkészült első tizedében nem

akadtam oly szóra vagy szólásmódra, a legrejtettebb műszókat és legnémetebb idiotismusokat sem véve ki, melynek ne találtam volna legalább megközelítő, legtöbbször pedig tökéletesen megfelelő magyar párját. Merem állítani, hogy valahányszor a magyart megakaszthatni német szóval vagy szólásmóddal, ugyanannyiszor megakaszthatni a németet is magyar szóval vagy szólásmóddal. Egyben a német gazdagabb, de másban ismét a magyar bővelkedik.

Igaz, hogy gyakorlati szempontból nem mindegy, műszókban rejlik-e az a gazdagság vagy cifra káromkodásokban. De a viszony nem is ez; a magyar nyelv egyebet is föl tud mutatni. Hogy csak néhány igen közönséges dolgot említsek, ki tudja körülírás nélkül, jól németül kifejezni azt, hogy élhetetlen ember, meg azt, hogy életrevaló ember, meg hogy kisütött a nap, meg hogy meghibbant a dereka, meg hogy a nedves só összeállsat. Ilyet pedig százával, sőt ezrével lehetne idézni. De műszókban sem vagyunk oly szegények, hogy szegyenkeznünk vagy sopánkodnunk kellene. A tudományos műszó a németben is nagyobbára idegen s a kölcsönvétel nekünk is szabad. A mesterműszókkal meg úgy vagyunk mint a közönséges életbeli kifejezésekkel. Egyben a német, egyben a magyar gazdagabb. Asztalos műszó a németben van több; ellenben halász, pásztor, bőrgyártó, gombkötő, csapó, szűrszabó műszókban a magyar gazdagabb, sőt a szűrszabóságot a német nem is ismeri. Sokban ismét egyformán áll a két nyelv; így pl. földművelő és takács műszókban a magyar bizonyára van olyan gazdag mint a német. Meg vagyok győződve, hogy az Akadémia készülöben levő mesterműszótárából az eredmény még kedvezőbbnek fog bizonyulni.

„Keressetek és találtok“, mondja az evangélium. Hogy e tanácsot követve csakugyan célt érünk, arról a magam tapasztalatából igen sok példát idézhetnék. Hadd mondjak el legalább egyet. Szótárom német-magyar részében az *Ankehr* szónál megakadtam. Nem találtam erdőgazdasági értelmére magyar szót. Ott van ugyan a Divald és Wagner szerkesztette „Erdészeti műszótárban“ (Pest, 1868.) a „csuszor-natorok“, de annak első része világos koholmány, mely *csuszni* és *csatorna* szókból van kotyvasztva. Ezzel ugyan be nem mocskolom a szótáromat, inkább maradjon el az *Ankehr*,

úgyis nagyon speciális műszó. De aztán megfontoltam, hogy kihagynom még sem szabad, mert van rá rossz szó, mely, ha háborítlan marad, bizonyosan megrögzik. Tehát mea culpa csináltam a *csuszornatorok*ból a dolognak tökéletesen megfelelően *csusztatótorkot*. Jóval későbbben egyszer megtalálom a Nyelvőrben, a mire szükségem lett volna. A székyeknél ugyanis a facusztató pályát egyszerűen *csoszónak* nevezik. Az *Ankchr* tehát szépen lehetett volna *csoszótorok* vagy *csoszótorka* s szófaragó fáradságom egészen szükségtelen, egészen hiába való volt. Örömmel mondom, a „Keresettek és találtak“ még eddig mindig fogantatásnak bizonyult.

Ezt vegyék szívükre különösen a speciális szótárok szerkesztői. Higyék meg, tömérdek sokat fognak találni, a minek létét még sejteni sem merték volna. Nyelvünk egy szótáriróink által még alig érintett, minden jel szerint dúsgazdag kincsbánya. Ha ők, a szakemberek nem kutatják a műszókat, ki tegye helyettük? Az egyetemes szótár szerkesztőjének elég dolga van a közszókkal; ha még a műszókat is neki kell nyomoznia, akkor Matuzsálem korára szorúl. De meg különben is egy egész sereg műszót, mint csak igen csekély közönségre tartozót, munkájából kirekeszteni kénytelen, s a mit fölvesz, arra is szaktekintély kell neki, mert mindentudó csak az isten. Mindaddig, míg műszótáriróink nemcsak hogy nem kérdezősködnek, nem kutatnak, a régibb magyar szakirodalmat gondosan át nem vizsgálják, hanem még a Tájzsótárt, Kresznericset és a Nyelvört se használják, műnyelvünk nyomorogni s minden szótáriróidalmunk tespedni fog. A szegénység kétféle, vagy nincs meg, a mi kell, vagy megvan, csak nem férni hozzá. A mi állapotunk az utóbbi. De azt jegyezzük meg magunknak, az igazi szegényt sajnálni lehet; az olyan mifajta, csupán csak hanyagságból szegény akármi egyebet, csak szánalmat nem érdemel. Ideje, nagy ideje már, hogy szótáriróink, kivált műszótáriróink, fúrás-faragás helyett a kutatást, gyűjtést, megválogatást és megállapítást tartsák kötelességüknek.

De a német nyelv nem csak extensive, hanem intensive is gazdag; sok a szólásmódja, sok a rokonértelmű szava. Igaz, nagyon igaz; mindamellet csak ismételhetem, a mit már fentebb mondtam, hogy munkámban még eddig nem

mifajta

akadtam olyan német szólásmódra, melynek megfelelő magyar párját ne találtam volna. A mi pedig a rokonértelmű szókat illeti, megint úgy áll a dolog, hogy a nagy vetekedésben hol az egyik hol a másik nyelv kerekedik fölül, de győztesnek egyikük sem mondható. Igaz, hogy a magyar nem tesz különbséget *Blume* és *Blüte* közt, de a német se tesz ám *rügy* és *bimbó* közt, *tanuló* és *tanítvány* közt sat. A ki azt akarja látni, hogy mire képes a magyar nyelv a némettel szemben, az nézze meg például, mi mindent kénytelen a német az ő *alt* szavával kifejezni, mire a magyarnak egész kis szótára van. Ezúttal mellőzöm a részletes kimutatást, máskorra hagyván fenn magamnak azt a szabadságot, hogy szótáromból bővebben mutassak be ilyes, a magyar nyelvnek mindenkép becsületére váló bizonyítékokat. Brassai egyszer türelmét vesztve, hogy „mindig csak a nyelvünk pudendáját nézzük“, arra fakadt, hogy „szegény annak az esze, a ki a nyelvet mondja szegénynek.“ Nem mondom, hogy szó szerint, de értelem szerint bizonyára igaza van; mert csakugyan nem a nyelv a hibás, hanem nyelvismeretünk szegény. E meggyőződést pedig, újra kiemelem, nem a képzeletből, hanem a tapasztalatból, a valóságból merítettem.

VOLF GYÖRGY.

CSABA-ÍRE.

Bármilyen éri az embert, legyen az jó vagy rossz, a nép hitében nem a természet erőinek kifolyása, hanem titkos hatalmaknak működése.

Ha szűkölködés vagy szenvedés éri, azt szűkségfű vagy bajfű okozta; ellenök ismét csak titkos erők segítenek. Az ember nyomasztó helyzetén csupán valamely aranyvonozó, zárnýtófű változtathat; bajára is csak rendkívüli, váratlan, alig sejtett hatalmak nyújthatnak írt. Ézer meg ezer gyökér, fű-fa, virág sat. kínálkozik ugyan; de ezek is csak akkor hatnak, erejük csak úgy nyilatkozik, ha az ember ért fölhasználásukhoz. Minderre azonban csak a „tudós“ képes. De hát az együgyű, az egyszerű embernek okvetetlen el kell-e vesznie, ha különben nem a szerencse fia közé tartozik?

Nem; az ő számára is van hathatós szer, melyet csak meg kell keresnie, s ha megtalálta, jól megőriznie: akkor

minden veszélylyel bátran szembe szállhat. Ez t. i. a görög hagyomány mindent gyógyító füve (mindenre ír). a panaczea (πάνακτις). Sokan használták sikerrel; azért mások is szerették volna megtalálni; mert e fű olyan mint a tudás. Csupán annak használ, a ki maga fáradozott érte s úgy jött rá; ellenben kölcsön véve, vásárolva vagy ajándékuul nincs ereje.

Theophrastos a *Ferula Opopanax*-ban kereste; Dioscorides az *Echinophora tenuifolia*-ban látta; Plinius és Columella a *Thymus incanus*-ban tisztelték, és Nicander a *Hypericum origanifolium*-nak tartotta, — valamennyien siker nélkül.

A vallásban elmerengő középkor is remélte, hogy megeli. Ezt a földi zarándokolást talán mégis meg lehetne egy kissé nyújtani, nem azért, mintha a porhüvely, a hiú világ megérdemelné; hanem, hogy az ember még tovább dicsőít-hesse a világ Urát! Azonban sem az örvényfű *Inula Helennium*, melyben Platearius bizott, sem Hermolaus Barbarusnak *Cachrysilibanotica*-ja nem műveltek csodát. E férfiak is hiába fáradoztak; a panaczeát eredmény nélkül keresték; ők is — porlanak!

A higgadtabb Matthiolus is járt utána, remélvén, hogy majd talán legalább olyan füre bukkan, melynek többféle orvosló hatása van. De még az ő szerényebb várakozása sem nyert kielégítést; csakhogy ez önhitt, és hiúságában másokat a halálba kergető férfi nem volt elég őszinte, hogy kutatásának sikertelenségét bevallja. Ő Dioscorides sokértelmű leírásához — kigondolt rajzot csatol.

És így Chiron, Heracles és Asclepios csodafüvét a „tudósok“ előtt az emberiség kárára a titok leple födi. De hisz ők nem is méltók arra, hogy ismerjék. Hány mulasztást követnek el tudva? A jót ismerve, akárhányszor, mégis épen a rosszat választják. Nem ok nélkül panaszkodik a szalerno i orvos e gondatlanságon: *Cur moriatur homo, cui salvia crescit in horto?*

A „tudósok“ bizony hiába keresik a csodafüveket, mert keblükben többnyire hiányzik a hit. Pedig az istenek nem az ő körükből választják kegyelteiket, hanem azok közül. a kik „hisznek.“ Csak ily választottak nyernek isteni kegyel-

met, hogy a kinyilatkoztatással a halandók ezreit boldogítsák.

Genczius illiriai királynak az istenek adják a szert, melylyel elhulló népét orvosolja. Innen van a Genczius füve, Gencziána elnevezés (*Gentiana cruciata* L.).

Szt.-László a pogány kunok ellen vezeti seregét; de vitézeinek sorát a döghalál kezdi ritkítani. És a pusztító vész hatalmát az ég kegyelmével egy fű töri meg, melynek neve azóta: Szt.-László füve. Belőle Páriz-Pápai (*Pax corporis* című művében) kettőt ismer. Az egyik („kis“ Szt.-László füve) a keresztes tárnics, *Gentiana cruciata* L., a másik (minden jelző nélkül) a sárga tárnics, *Gentiana lutea* L.

Midőn a mirigyhalál 811-ben Nagy Károly hadait aggasztó módon tizedeli vala, s a hatalmas fejedelmi családnak már legszebb sarját is letépte, akkor a fiát gyászoló atya, s népe veszedelmén kesergő császár buzgó imára fakadt Istenhez segítségért. Álmában angyal jelent meg előtte s azt tanácsolta, lőjön nyilat a levegőbe; ennek hegye majd megmutatja a gyógyító erejű füvet. S íme a meglelt orvosszer elhárította a további vést. Azóta Károlytövis, *Carlina* nevet visel. Rajta a molyhos bábakalács, *Carlina vulgaris* L. értendő, melyet a nép sötét virága miatt fekete tövis néven is ismer; megkülönböztetésül a fehér tövis-től, a valódi bábakalács-tól, *Carlina acaulis* L. (németül *Alpachäs*, boszorkánysajt, bábasajt). E két tövis a kilenczerejű fűvek közé tartozik és csodatevő hatású. A ki magánál tartja, kilencz utitársa erejét vonja magába, és soha sem fárad el. *Melius* (*Herbarium*, 44-ik folio, 2-ik oldalán) így szól róla: „Ez fekete *Chamaeleon* gyökerét ha szagolod, nállad hordozod, fáratságot el űz.“ — Hasonló erejű a rekettye, *Genista tinctoria* L. melynek hatását *Beythe András* (*Füves kőműv* 16-ik folio 2-ik oldalán) dicséri: „Vton iáronak iö belöle pälczát czinálnij, mert oly ereie vagyon, hogy az napnak izdosága meg nem süthetij.“ *Anjoui Henrik* e végre hordozhatta magánál a *plantagenestá-t*, mely szokása folytán utódjait is „*Plantagenét*“ névvel jelelték.

A csodafüveket az ég mutatta meg. Ilyen égi adomány a *Csaba-íre* is.

Hatásáról *Clusius Károly* belga tudós, ki 1573-tól 1588-ig hazánkban *Battyhány Boldizsár* gróf németujvári

birtokán tartózkodott. Beythe István (B. I. született 1528 körül, † 1612-ben.) lelkész értesítése nyomán beszél. *Stirpium nomenclator pannonicus, Antverpiae* 1584-ben, tehát háromszáz év előtt jelent meg. Szavai a következők:

„*Pimpinella Germanica, Saxifraga, Chaba ire, h. e. Chabae emplastrum.* Nam ferunt Chabam regem, Attilae Regis minorem filium ex Honorij Caesaris filia. post parentis mortem (cum uniuersum regnum Vngariae intestino bello concuteretur, atque acre proelium commissum esset, quod inter se dissentirent. cuinam filiorum Attilae Regnum cedere deberet, eoque proelio omnes Vngari occubuissent) solum superstitem remansisse cum 15.000 viris, et illis quidem omnibus vulneratis, quos haec herba curasse dicitur. unde factum est, ut postea ab eo appellationem sumserit.

[Chaba íre azaz Csaba tapasza. Azt mondják t. i. hogy Chaba király, Attila királynak Honorius császár leányától született ifjabbik fia az atyja halála után (midőn egész Magyarországot beháború zaklatta és a Magyarok heves csatában — mivel egymás közt nem tudtak megegyezni a fölött. a királyság Atilla melyik fiára szálljon, mind elestek) 15.000 sebesült vitézzel egyedül maradt meg s hogy katonáit ezen fűvel kigyógyította volna; innét van. hogy a fű ezután tőle nyerte elnevezését.]

Ezen regének van-e régibb alakja, nem tudjuk: de amint majd látni fogjuk. ezután többször ismétlődik. Ez alkalommal meg akarjuk kísértetni azon kérdés eldöntését, melyik fűvet érthetjük rajta.

Erre a belga tudós szavai „*Pimpinella Germanica, Saxifraga*“ elég határozottan felelnek. Az utóbbi névvel mindig egy ernyőst jeleltek. melyet Linné is *Pimpinella Saxifragá*-nak nevezett el. Ha még hozzá Clusius nagyobb művének (*Historia plantarum rariorum, Antverpiae, 1601*) második részében a cxcvi-ik oldalon álló *Pimpinella* cikket s a „*Pimpinella Germanica, Saxifragá*“-t ábrázoló fametszetet is megtekintjük, akkor kétségbevonhatatlan, hogy fűvészünk és értesítője a t ö m j é n e s P i m p i n e l l á t (*Pimpinella Saxifraga L.*) értik.

De a Magyar Fűvészkönyv szerzői mégis egészen más növényt neveztek el Csaba ír-nek, t. i. a rózsavirágukhoz tartozó *Poterium Sanguisorba L.* nevű fajt. A nép szerintük Csaba íre névvel ezt a növényt jeleli.

Ily módon két növényfajunk volna, melynek magyar neve ugyanaz. Mivel az egyik az ernyősök családjába tartozik s az ánizs közel rokona, a másik meg a rózsavirágúak elszigetelt rokonságú tagja, nem végezhetünk velük oly könnyen, mint a Szt-László fűvel vagy Károly-tövisével.

A „Csaba-ire“ elnevezés melyiket illeti meg igazán, azt nem lehet oly könnyen eldönteni.

Clusius nem csak nagy tudós, de egyszersmind lelkiismeretes férfi is, azért belenyugodhatnánk állításába. De belső okok tiltakoznak ellene.

Clusius növénye t. i. oszlató, lágyító hatású sebek forrasztására nem alkalmas; a másik ellenben épen szorító. Diószegi az Orvosi Fűvészkönyv 314-ik oldalán 573. sz. a. *Tsábair* (Poterium) cikkében így szól: „Gyengénn összehúzó, szorító erővel bír; a' sebek begyógyulását segíli. Ez az a' plánta, meljet Tsába az Attila fija, sebes katonáinak gyógyítására fordított, nem pedig a tömjénes Pimpinella (Pimpinella Saxifraga), meljnek egészen más munkáji vagynak a' testbenn. Még akkor csak a' Signatúrákból, vagy szembe-tűnő különös formájukból okoskodtak a' plántáknak orvosi ereiekről; ezeknél fogva ez a' Tsábair vérszín bugájánál fogva ajánlotta magát a' vér állatásra; nem is tsalódtak meg benne, mert szerencsére épen összehúzó erővel bír, és annál fogva a' vért elállítja s a' sebgyógyítást segíli.“

Az Orvosi Fűvészkönyv ezen okolása oly természetesnek látszik, hogy bátran el lehetne fogadni. De a mondák s regék nem támaszkodnak észokokra; még hozzá az is tekintetbe jó, hogy sokszor helytelen, sőt ártalmas orvosi szer is nyer alkalmazást. A csodaszereket ma is megveszik jó drágán azok, a kik hisznek; hát még az uj kor elején?

A mondottakból nem dönthetjük el, melyik az igazi „Csabaire“, valljon az ernyősvirágzatú-e, vagy pedig a rózsaképu? Igaz ugyan, hogy Diószegi Orvosi Fűvészkönyvének 392-ik oldalán (az Igazító Lajstromban) a tömjénes Pimpinellát (Pimpinella Saxifraga) is annak ismeri el, de csak jelzővel, *vad* Tsábaire, tehát nem igazinak.

Mínthogy a dolog így áll, azért egyebet nem tehetünk, mint azt, hogy a kérdést eldöntetlennek tekintjük s nyomozását megkisértjük.

De mivel azon eshetőség sincsen kizárva, hogy Diószegiék *Csábair*-je nem függ össze a *Csabaire* kifejezéssel, s a zavart csak a hangzás hasonlósága okozta, úgy, hogy mégis két növényről lehetne szó; ez okból mindenekelőtt tisztába kell jönnünk a kifejezés helyesírásával.

FIALOWSKY LAJOS.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

X.

A -től rag.

A -től rag alapjelentése: valamitől való távolodás. E rag az ablativitas fogalmát legbővebben fejezi ki. a mennyiben ha egyik tárgy a másiknak bármelyik oldalától, vagy egyáltalán közeléből bármely irányba távolodik, a -től alkalmas annak megjelölésére. Pl. Jövök a szomszéd-tól; a fazekat elvették a tüztől; a szekrényt eltolták a faltól; levelet kapott a barátjától stb.

a) Helynevek és concret fogalmak. És mend paradisumben uolov gimilcictul munda neki elnie. H. B. Heon tilutoa vot ig fa gimilcictvl u. o. Hadlava choltat terumteve istentvl u. o. Ki kér tőlled ág neki, es tőlled kölcnön veuőtől el ne fordvl' Münch. c. 201. Ez keep valamy okert ez clastrontvl el vitetevt volt Dom. c. 166. nyer kegilmeth az nagy wr istentől Thewr. c. 286. am ü e-ű nktől tünectec semmi bántástoc nem volt Várad. Disp. 36. a' Deszpottol eg fion változec ki Szek. Cron. 208. Eger-tül nem meszsze táborát iartatà Helt. Canc. 14. A fő Bassac egy ember től küldénc. Leueleket, várbeli vitezeknc u. o. Ha lehet tőlem érte lészek Decs.: Adag. 233. Kapu fától venni bucuíat u. o. 366. Czak az lehes az mit tőlled mondnak. u. o. 270. meg kérduénn előszször zent Pétertől, ha inkább szeretné ötet Csepr. Isk. 408. Mindenféle ajándékot ő tüle megnyerhatsz Vit. én. II. 67. a' dühös eb víztől felő beteggé tézsi az embert Com. Jan. 44. praestò, jelen, szemtül-szembe Com. Vest. 142. possum. lehet-tőlem u. o. 141. részetskéknek egymástól el-váladságok Ap. Enc. 127. hogy mellic A postoltul tanultak legyen Mon. Apol. 335. Bár töb ostor ne vólna Ránc Istentől hozva, Isac ezis súlyos pózna Hogy így lettec Tőlünc el táuozaa Bal.: Gen. ac Magn. 16. Ihonis im attulis akartok meg fosztanunc Csákt.: Róm. fő assz. 4. Tudom honnan szívta ezt; az így szollo Nihusiustól Czegl.: Jke. 161. Ládd-é, hogy el-pártoltak a' Jesuiták-tul ezek? u. o. 174. az ételtől magokat el-fogják Misk.: Vadk. 41. Gyúla Hertzegnc Szent István Királytol elpártolása, s a'

miatt az Erdélyi birodalomtól elesése után Gyöngy.: Char. 4. Hova, hová nem lett? elosont a háztól Ar.: Toldi 8. Mitől van, kitől van. Nem kerek az alja? Népk. Gyűjt. I. 167. tőlem jó hirt hallasz u. o. 88. A hollótúl ne küld (a levelet) u. o. II. 5. Félre tőlem te fattyú u. o. 25. Isten ucsse megütöm. Kitelik ám tőlem u. o. 26. elkezdi hát torkaszakadtából, a mint csak telt tőle u. o. 386. süttött, főzött, hogy a vendég éhen ne távozzék el hajlékától u. o. 380.

b) Abstract fogalmak. Es zoboducha vot urdung ildetuitol es pucul kinzotiatvvl H. B. kynek vigaztalasatwl, bankodnac vala meg valny Dom. c. 182. meg nem alla az ev futasatvl u. o. 212. pokolnac kennyatul nem feltem Virg. c. 259. oltalmaz meg az örök haláltwl Peer c. 84. mert az alázatosság az elmeth megh yresseyty az hewolkodastwl Weszpr. c. 47. megh zwnik vala dolgától Pont. hist. 157. De meg tudgya immár az iót az gonoztúl válaztania Decsi: Adag. 23. a' valóban való dolgoktól (à seriis) néha meg szünnyel Com. Jan. 208. a' penitentia tartatlanokat a' Sacramentumoktól eltiltya u. o. 126. Oh ha a' gonosságtól magunkat megtartóztatnánk Com. Vest. 63. a' ki a' Patereket a' haláltúl meg mentette Petthő Krón. 59. a' mely helyen ú egyszer el-eset, felette igen tartattúl, s-mégh nézésétül-is annak, irtoz Czepl.: Jke. 61. irtózat a' tsipő-mondásoktul Fal.: Udvt. assz. 11. Legények megónak tőle Népk. Gyűjt. I. 208.

c) Szenvedő alakra. Mikor kedeg latangatoc iherlemet a' hadtól megkörnékeztetni Münch. c. 329. a haiocska kedeg a' haboctól háigaltatikuala Münch. c. 219. És senkytvl nem hytetnek ystennek lenny Weszpr. c. 45. a' meőrzag, es mind az zentők ő tőle ekősiltettenec Nagy sz. c. 85. myndőniktől tiztöltetyk vala Sánd. c. 237. es ez el' dolgokerth tülőnk nylwan meg myweltessenek Sánd. c. 230. eez keserues anya feel emeltheteek a feedrel az ew hugaitól Winkl. c. 114. e neepthevl megh vagyok mewetwen ees vltwan u. o. 117. ky aldoztatol oltaron papy kezthől Peer c. 87. De végre Kunoktól mind le vágatának Helt. canc. 12. az Izrael szekere bezzegh nem ilyen Lőz érektől vezetetik Bal: Epin. 3. Gazdájátúl pelyvával tartatik Czepl.: Jke. 61. E' tülle irt versek szerént rendelte életét-is u. o. 123. egy apátzátul hivattatván, hogy az ú benne lévő ördöghőt ki-üzze u. o. 148. Ne igyál avagy ne egyél, hanem ha szomjuságtól és éhségtől ősztonőztetvén Com. Vest. 214. Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom. Ar.: Toldi 12. Ettél-e már tőlem rotytyantottat? Ny. I. 272.

d) Ok. Minthogy az ok rendesen valahonnan jön. a -tól

ragot, mint az ablativitas alkalmas mutatóját, gyakran találjuk az ok funkciójában. A' zozattol égbe rezkettec en aia-
kim Bécsi c. 161. igen megfelelmenec ő orcaitól u. o. 9.
ördögöknek laatassaatul igón meg yiede Sánd. c. 237.
Csalárdságtól Király erőssen fel vala Helt. canc. 15.
Menni én nem merec hozzád magyaroctól u. o. 11.
Viadaltokban leszen ártalmasság, Nap hewségétől,
fegyvertől fáratság u. o. H. 3. Néki vigh-lakastul
az hasa potrohos Czegl.: Jke. 17. Ugy-é, hogy az Isteni
hatalomtul vagyon az u. o. 37. a' lábokban, mellyet az
apró szümdölcsöcskék-is hideg meg-vételtül való csomoc
nyavalgatnac Com. Jan. 58. A' kék útés hely a' veréstül
vagyon u. o. 61. az attül vagyon, hogy . . . Fal.: Udv.
emb. 169. örömtől ittak Pet.: Ján. vit. Nyirkos volt a
sirdomb a harmattól Ar.: Toldi 9. szokatlan világosság
látszott közelemben, a melytől igen megdöbbsentem Népk.
Gyűjt. I. 86. kiálthatsz én tőlem százat is u. o. 385.

e) Hasonlítás. A régi nyelvben, különösen a codex-
ekben a *-től* sokszor található e viszony kifejezőjekép. Mas
tollèmtől rokomb (alias me propinquier) Bécsi c. 8. hason-
latic az mustarmaghoz, ki iollehet minden magtól kúsőbb
mikor kedeg neuend, nağob minden kapoztanal Münch.
c. 216. Mentől vtolbzer kedeg mendenec utana a' nem-
beri u. o. 233. Ab amicitia nihil alienius: a' barátságtól
semmi nincs idegennyebb az hizelkedésnél Com. Jan. 205.
Mentül hamarább Népk. Gyűjt. II. 419.

f) Rész. A rész fogalmára a *-től* a Halotti beszédben
kétszer is előkerül. ysa ki nopum emdul az gimilstvvl
es evoc oz tiluvt gimilstvvl. Egyéb nyelvemlékeinkben
azonban e funktiója aligha lesz található.

Előfordul még néha ezen kérdésre h o v á? Jánost pedig
a lábtól fektették Népk. Gyűjt. II. 421. Végre a szép hol-
dat (az éj) előkerítette S ezüst koszorúnak fejtül oda tette
Arany: Toldi 5.

Ezen kérdésre h o l? Főtül való fája ki vagyon rovázva,
Népk. Gyűjt. I. 212. KÖNNYE NÁNDOR.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA.

VI.

2. *Ellentétes mondatok.*

Az ellentétes mondatok a következő kötőszókkal fűzet-
nek össze a Zrinyiászban: azonban, pedig, de, hanem, mégis,
mindazáltal, csak, azért.

a) Az *azonban* kötőszó nem használtatik oly gyakran,
mint ma, bár elégszer előkerül a Zrinyiászban; de eredeti

időjelentése többé kevésbé mindig érezhető s nem fejezi ki az ellentétet oly élesen, mint ma; pl.: Azonban dühössen öszvegyüjté hadát (azonközben)- II. 5. | Az én jövődömet csak jó isten tudja. Halj meg te azonban. III. 100. | Azonban Idriz vezér oda érkezik. IX. 68. | Azonban egy galamb Szigetbül röppenék. XIII. 86.

b) A *pedig* (*penig*, *peniglen*), mely Simonyi fejtegetése szerint (A m. kötösz. 140. l.) szintén idői eredetű, a leggyengébb ellentétes kötöszó. Inkább csak megkülönböztet. részletez, szembeállít. Sokszor csak az esemény fonalának vitelére, majd magyarázás, kifejtésre szolgál, mely utóbbi esetben a mondatot kezdheti is, különben pedig mindig a második szembeállított tag mögött foglal helyet. Helyesen mondja Simonyi (U. o. 143.), hogy „ez a *pedig* mintegy közép helyet foglal el a kapcsoló és az ellentétes kötöszók közt.“ A Zrinyiaszban ugyanily szerepe van a *pedig*nek: Nagy vigan Alekto eltünék ott mindjárt . . . . Ű penig felugrott. I. 46. | De ő is rákerül valaha az törben . . . . Én penig ez éjjel leszek szerencsétlen. III. 25. | Elveszett ama jó vitéz Mehmet pasa, Mi penig szaladunk. III. 87. | Egy erős kéz miatt lelked pokolban száll; Engem penig mennyország vár kívánsággal. III. 98. | Ki kergeti lovát, ki lovára ugrik, Ki penig berekben gyalázattal bujik. VI. 64. | Ő szerecsen tökkel tett szégyent nagy Pánnak, Énekével pedig szép bibil madárnak. X. 56. | Hogy rettenetes harcban Demirhám lankad, Vid pediglen magával még jobban birhat XI. 75. | Néha öltözik vigadó orczában, Néha penig futkos teljes háboruban. X. 1. | Elméjében ennek iszonyu tudomány, Az neve peniglen Alderán. XIV. 13. | — A következő mondatban erősebb ellentétes jelentése van: Láttatik hogy a tűz száll keresztyénekre, Pedig inkább rá hull pogány törökre. XIV. 82.

c) az ellenmondás viszonyát legközönségesebben a *de* és *hanem* kötöszókkal szoktuk kifejezni. Ámbár a Zr. rendesen megszorításra használja a *de*-t, megkülönböztetésre a *hanem*-et, mindazáltal benne is gyakran helyettesíti az egyik a másikat, főleg *de* a *hanem*-et. Különben lássuk először a *de* használatát a Zrinyiaszban.

1) Rendes használata: Gondolá, mindenben árt késődelmesség. De leginkább hadi dologban árt restség. II. 1. | *Ám* légyen ez nékem legutolsó óra; De te életed életednek lesz ára. III. 97. | *Bár* ha újabb boszuval óriást szülne, . . . De még is vadabb Demirhámnál nem lenne. VI. 5.

2) A *de* sokszor használtatik *hanem* értelemben, mint: Nem nekünk, nem nekünk uram, tisztességet, De szent nevednek adj örök böcsületet. II. 75. | Mi holt társainkat is itten ne hagyjuk, De érdemek szerint mi temetést adjunk. IV. 17. | Nem vagyunk immár drinápoli mezőben, De kaur kardjá-

nak kitettetett helyen. III. 11. | Nem ijede Rahmat, de nagy bátran monda. III. 105. | Nem akar elfutni, de akar halni még. III. 109. | Boldog az, ki jóban el nem bizza magát, De kész szível várja szerencse forgását. IV. 5. | Mert nem adá Budát az király fiának, De nagy hitetlenül megtartá magának. V. 32.

3) Mint nyomosító nagyon gyakran használtatik a *de*. Példák: Egy fekete szerecsen ló volt alatta, De képiró falra szebbet nem írhatna. II. 32. | Nem segét meg téged soha török harcban, Higyj néki, de nem térsz soha Szíriában. VI. 98.

4) Az erősítésnek egyik módja a fokozás; a *de* mint fokozó is többször előfordul; így: Forgasd fel az egész magyar históriát. De még az régit is, az görög krónikát. II. 58. | Az ló fekete volt, de szebb Pegazusnál. VIII. 1. | Soha nem volt ily úr törökök közt talán. De talán nélkü is bátran azt mondhatom. II. 44—45.

5) Ezeken kívül néha-néha még a következő kötésszók helyett használtatik *de* a Zrinyiaszban: *de* áll mégis helyett: Noha Mehmetnek van tudatlan népe, . . . De mi ugy gondoljuk. III. 46. | Száz Zrini jüjjön vassal, tűzzel, De megyek ellenére vitézséggel. XIII. 57. — *de* = *pedig*: Ló meg nem győzheti az nagy söppedéket, De gyalog (gyalog pedig) megáztatja minden fegyverét. VI. 75.

d) A *hanem* a mai nyelvhasználat szerint a Zrinyiaszban is megkülönböztetésre szolgál, mint: Nem kapa az mi győzedelmünk, Hanem rettenetes aczélos fegyverünk. VIII. 54. | Nem így fia sasnak én igaz sas lések; Hanem elfajzott veszteni való kölkök. V. 87. | — Gyakran társul az *inkább*-val az ellenmondás erősítése végett, mint: Magadat itten ne szerencsétlensed, Hanem inkább én tanácsomat kövessed. III. 16. | — Ilyenkor aztán a *hanem* néha el is marad, s csak az *inkább* fejezi ki az ellentétet; pl.: Nem hajol Juranics az ilyen beszédre: Inkább mérgesedik ily hitegetésre. IX. 26. | — vagy a *hanem*-et *sőt* helyettesíti: Nem mennek utána az török seregek, Sőt inkább közülök, hogy kiment, örülnek. VI. 111. | — Néha már *de* helyett áll a *hanem*, mint: De mivel orvosságot elmúlt üdőre Nem lehet csinálni, bánkódjunk helyére. Hanem én csak Mahometért arra kérlek. XIII. 67. 68.

e) *mégis*, *mégsem*, *mindazáltal* kötésszók használata olyan Zrinyinél is, mint mai nyelvünkben, csak hogy míg a *mégis* elég gyakran előkerül, addig a *mindazáltal*-al ritkábban találkozunk.

f) A *csak* kötésszónak ellentétes értelme van a következőkben: Nem is mondhatom ezt harcznak s viadalnak. Csak (*hanem*) rettenetes iszonyu vérontásnak. VI. 71. | Vitézséggel is soha nem kérkedem . . . Csak (*de*) alázatosan

nagyságodat kérem. IV. 47. | Mindenik okokat hoz erre eleget, Csak nem (*mégsem*) hajol császár. XIII. 80. | — Különös, hogy e kötőszó, melynek alapjelentése a korlátozás, kicsinyítés, néha a korlátolt fogalom kiemelésére, erősítésére szolgál, s ennek szép példáit találjuk a Zrinyiászban is, mint: Csak gyorsan utánnok lovakon szágódjunk. III. 57. | Csak jó egészségben maradjon te fejed. IX. 38. | Mindenik csak alig várja azt az üdőt. XV. 10.

g) Az *azért* kötőszó a Zrinyiászban csaknem mindig következtető mondatot kapcsol ritkán ellentétet, mint: Hogy Szigetvárában meghal, tudta, tudom; *Azért mindamellet, el nem bízta magát, én gondolom.* IV. 9. | Károssal serkengetsz engemet. *Azért, hogy (de bár) nem esmérlek, nézlek tégedet.* VII. 89.

VASS BERTALAN.

RÁBAKÖZI NYELVSAJÁTSÁGOK.

B) Mondattan.

A mondattani jelenségek megfigyeléséhez már bővebb tanulmány volna szükséges; a mi itt-ott lekötötte a figyelmet, azt a következőkben foglalhatom össze. Érdekes a *még* kötőszónak tág alkalmazása. Leggyakrabban *és* helyett, pl. Ha té nem vónál még a kalán, ki énné még a levest? Té még én, ammä (az már) kettő. Ellentét kifejezésére: pl. Én émenék, té még itt maraccz. Ni, a gólák még má itt vannak. Té még visszagyüttél? Használják *mégint* helyett, ekkor hangnyomattal s jobbára *még-még* alakban. Pl. Csak fölveszi, még leteszi. *Még-még* itt vagy?

Hangilleszkedés nálunk ritkább, de van rá példa: nep-estig: napestig; dölögté nap: dologtevő nap; de mötte nincs, e helyett azt mondják: mütä; mi(üta)óta. Használják a személyes infinitivust, pl. Aggy énném; attak-é énnéd; aggy énnyiök (enniök h.); sőt még így is: énném való, énnéd való, ebból: enni való. A *kéll* igét személyesen és személytelenül is használják, pl.: El köll menném; és: el köllök mennyi; vissza köllött gyünnöm; és: vissza köllöttem gyünnyi. Sőt ha a személyes névmás ki van téve, egyikhez sem tesznek személyragot, pl. Mindétig (mindéltig) én köll elménnyi. E két utóbbi mód szokásosabb.

A *van* kihagyása igen gyakori, pl. Hadd besszillén, azér a szája (azért van, arra van). Sajátságos értelmet nyer utazást vagy valahová menést jelentő igék mellett, pl. Háv (hová) van apád? A mezzőre. Itthon vannak-e? Nincsenek, a mezzőre vannak, vagy: Oda vannak a hamba (hanyba) szénagyűjtésre. Valahová utazást s rövid ideit ott tartózkodást fejez ki. Ilyféle kifejezések a következő fölkiáltások is: Ilá legyek! Oda van! (Vége van!)

Gyakran fordulnak elő egyszerű igék helyett páros, bokor kifejezések, pl. *Vírit vészi* (megöli); majd eszre hozlak; azután *látni* igével: törvényt lát v. tész, igazlátó (főlügyelő, ellenőr). *Telik*: Kedvé telik; a méll esztelen, kitellik tülö. *Vet*: számot vet, fejit rá veti (vállalkozik). ügyet vet; vetni valakire (gondoskodni róla). *Tud*: rátunnyi (kipótolni); hozzátunnyi (beleszámítani); aszt tuttam (azt gondoltam). *Út*: annyáro ütött (ráfajzott). *Kapni* valamin (igen szeretni); rá kelni (hozzá fogni). *Szógál*: az ablak az utcára szógál; a nap beszógál a nyiláson; a rudnak a másik vége ide átszógál (átnyulik, tartozik).

Vannak aztán egyes tán elavult most már magokban véve teljesen érthetetlen szavak, melyeket csak bizonyos összeköttetésben használnak, pl. *Fut csak úgy sórgyázik* (gyermekekről); *fut csak úgy őringül*, (igen sebes futásról); *üti, mind a gyimot*; egészen tippá tették a kertet; *mind szét főt a krumpli, szakká főt*. Használatosak az efféle kifejezések is: Egy kis parajt mit hoztam a malacoknak. *Elloptak két csomó kendéremet*.

HALÁSZ JÁNOS.

ÉSZREVÉTELEK

a „Kazinczy idegenszerűségei“ cikksorozatra.

I.

Emberi gyarlóság az oka, hogy a kire egyszer rákapnak, annak aztán erényeit sem látják, sőt gyakran erényeit is épen hibáknak róják föl. Így vagyunk mostanában Kazinczyval. Mert ő a nyelvbővítésben kétségkívül sok hibát követett el, sokan nem akarják látni, hogy a széphalmi reformátor mily óriási hatást gyakorolt nemcsak nyelvünk fejlesztésére, hanem közvetve társadalmi életünk nemesítése és szunnyadó politikai életünk ébresztésére is. Aztán, midőn a nyelvújítás körüli hibáit felsorolják (s ezt helyesen teszik), összekeverik a tiszta búzát is a konkolylyal, azt gondolván, hogy a hol sok a konkoly, ott már tiszta szem nem is lehet. Pedig nem volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Kazinczy nemcsak az idegen utánzása által újított, hanem, mint a régi- és népnyelv ismerője, archaismusok felélesztése, népies sajtáságok fölvétele, s a nyelvünkben meglevő képes kifejezésre való hajlam felhasználása által is. Mindezt tekintetbe véve, nemcsak rossz, hanem jó oldalakat is födözhetnénk föl Kazinczy munkálkodásában, s a nyelvével való foglalkozásból nemcsak negatív, hanem pozitív tanulságokat is vonhatnánk. Milyen szépen mondja Arany János, s milyen szépen illik ide:

Mértékkal a bíró feleket juháztat.

Közöli a vágást, engedve hibáztat!

E cikk szűk körében nekem nem lehet célom a bíró „józan okos mérték“-ére vetni Kazinczy nyelvbővítési terjedelmes munkálkodását; hanem Szerkesztő úr engedelmével csak aprólékosságokra szorítkozom ez alkalommal, csak helyreigazításokra; ki akarván mutatni, hogy a Nyelvőr tavalyi évfolyamának „Kazinczy idegenszerűségei“ című cikkében a bíráló, Radó Antal, nem egy kifejezést idegenszerűnek mond, olyat is, a mely egészen helyes és magyaros. Lássuk a legfeltűnőbb eseteket:

„A felkiáltások alakját — mondja a bíráló, — gyakran teszi K.-nál németessé [e helyett: gyakran németessé teszi K.-nál] a *hog*y használata.“ (Ny. XII. 365.) S ez okon megrója ezeket is: „Hogy nekem épen ma teszik e bajt!“ — „Hogy te feledni nem tudod azt a parancsolgatást.“ Pedig e szókihagyási alakzat (itt: a főmondat elhallgatása) széltére járja a magyarban nemcsak a káromlási formákban, (ezek pedig már csak nem idegenszerűek!) hanem egyáltalában indulatos kifejezésekben, hol a kihagyásnak lélektani okát is belátjuk. Szelídebb példák: Hogy a manó vigye el! — Hogy épen most kellett jönnöd! sat. Kazinczy fentebbi két mondatában nem a *hog*y, hanem más okozza a sajátosságot, vagy épen soloeciŕmust: az elsöben a „bajt tenni“ kifejezés, bár a „tesz“ igének régiesen s vidékiesen sokkal szélesebb használata van, mint a mai irodalmi nyelvben; a másodikban meg a szórend, mely így: „Hogy te nem tudod feledni“ sat. jobb volna. De a bíráló nem ezeket, hanem amazokat veszi észre.

Az „*egy*“ használatát, mint határozatlan névmását, németesnek tartja a bíráló ezekben: „Osttán meg még *egy*!“ (hol az *egy* szerinte „*valami*“ helyett áll). „Az *egysz*er nincs különben“ (XII. 366.) — Szerintem az *egy* mind a két mondatban számnév. Különben az sem való, hogy az *egy* határozatlan névmás használata e helyett: *valami*, helytelen volna; hisz pl. e két mondat: „Itt volt valami mesterember“, és „Itt volt egy mesterember“ majdnem egyet jelent, s egyik mondat sem helytelen.

A következőkben (l. Ny. XII. 417—420) némely ige idegenszerű használatára látunk példákat idézve. Ezek közül is sok megállja a helyét, s nem esik kifogás alá. „Volna csak *kiáll*ta már a kín?“ A „*kiáll*“ igének az „*elsz*ernd“ del synonym jelentése közhasználatú a magyar nép nyelvében; így mondják: *kiáll*ja a csapást, sokat *kiáll*, ezt ki nem állhatom, *kiáll*hatatlan. Nagyon ismeretes a *kiáll* igének épen a *kín* főnév tárgyasetével való összekötése egy közmondás-szerű kifejezésben, melyet frivol volta miatt itt nem akarok idézni. — A bírálót az ejthette itt tévedésbe, hogy a *kiáll* ezen használatának szöröl szóra megfelel a németben az *ausstehen* ige. De furcsa volna szabályúl venni föl, hogyha

két nyelvben valamely szólás teljesen egyezik, az már az egyikben szükségkép idegenszerűség! Ez esetben pl. graecismusnak kellene mondanunk a *talál* igének a *τυγχάνω*-val azonos sajátosságos használatát az ilyenfélékben: El találta magát szólani. — Ép így nem tartom idegenszerűnek a „*csinál*“ ige használatát Kazinczy ezen rosszalt mondataiban: „Nem csinállok belőle titkot.“ „Szeretnék valami jó estvét csinálni magamnak.“ Valamint a „*fekszik*“ igéét ebben: „A te javad úgy szívemen feküdt“ — a magyarban is jogsúlt képes kifejezésnek tartom. — A „*hagy*“ igének épen nem németes, s nem a míveltető igét pótolni akaró a használata ezekben: „Ha több szóval akarsz élni, én neked azt szabadon hagyom.“ „Ülve akarva hagyni a hűgomat.“ Az elsőben legfőlebb a „szabadságodban“ helyett a rövidebb „szabadon“-nak használata a sajátzerű, s a másodikban csupán a *-va, -ve* ismétlése okoz nem egyebet, csak pongyolaságot. — Nem németes a „*jön*“ ige sem e mondatban: „Mindenek fölött, hogy a pénz bejöjjön.“ Hisz a *jövedelem* már Molnár Albertnél megvan *einkommen* értelemben; s népünk szélére él az ilyen személyesítésfélékkel: Sok pénz kimegy, de be kevés jön. Nem lehet érteni, hogy eshetett megrovás alá a „*megy*“ ige rovatjában ez a mondat; „Hasznokra fordíták az üres estvét és *kimentek* (sie sind ausgegangen).“ — Úgy szintén a „*tart*“ alatt ezt; „Azokat nem lehet úgy zsinórton tartani.“ — A bíráló megrójjá a „*kiteszi magát*“ kifejezésnek a *veszélyeztetni*-vel egyértelmű átvitt használatát ebben: „Kitennéd érte bordáidat?“: holott ennek régisége ha tovább nem, Zrinyiig felvihető: „A csatában magam *kitettem* eze rért.“ Megrójjá ezt a mondatot is: „Meglátjátok, kivel *tevétek* fel“; pedig ez igének az „*összetűz*“-zel egyértékű használatát az Akadémia Nagy Szótára is, s nézetem szerint egész jogosan magyarosnak tartja. — Mit szóljak ezekről: „*feleséget venni*“, „*búcsút venni*“, „*nézetet felvenni*“, ha ezeket is az index verborum prohibitorumba látom besorozva? Hisz az elsőnek ösrégisége mellett amazonként kardosodik minden *eladó* leány; a másodikhoz való jogát nem hagyja a *kapufélfa*, meg a *jakép* (Erd. Közm. 1229. 1230.); a harmadiknak meg tőszomszédja és a képben osztályos atyafia a *hitet felvenni*, *nevet felvenni* magyar kifejezések. — Azt sem tartom idegenszerű bővítésnek, ha Kazinczy a *lehúz* helyett a synonym „*levon*“-t („Három pajtásomat *levonatta*“) használja *megcsapatta* értelemben. A használat legfőlebb szokatlan, sőt tréfás értelemben az sem; hisz Döbrögivel is így tett Ludas Matyi azon versezet szerint, melyet 3 *levonásban* irt meg Fazekas Mihály.

Az októberi számban (XII. 459—461.) többek közt az igemódok és igenemek közül előforduló idegenszerűségekkel foglalkozik a bíráló. A föltételes mód használatát hibáztatja

egyebek közt e két mondatban: „Óhajtanám, *maradnál* az én Esztellám mellett.“ „A követ azt tanácsolta, hogy Marie neki *bocsátana meg*.“ Mind a két mondatban a föltételes mód bizonytalanságot, ingadozást jelezhet, s amott az óhajtás itt a tanács szerény voltát fejezheti ki. Így Aranynál: „Nemde nem a Toldi Lőrincz fia *volnál?*“ Az, hogy a föltételes mód Aranynál főmondatban fordul elő, Kazinczynál meg mellékmondatokban, a dolog lényegén nem változtat semmit. — Idegenszerűnek tartja a cikkíró a visszaható ígét ebben: „A dajka *megcsalta* vala *magát*.“ Megjegyzendő itt, hogy a „*megcsalja magát*“ nem ítéhető el mindenestül; mert bár használata némely esetben németes a *csatlakozik* helyett: más esetben azzal fel nem cserélhető s így használata jogosult. Így pl. a ki nem találja föl barátjában, a mit tőle várt, az *csalatoszik* barátjában; az pedig, a ki egyenlő osztálynál tévedésből többet ad a másíknak, nem *csalatoszik*, hanem *megcsalja magát*. Így járt alighanem a Kazinczy dajkája is.

KOMÁROMY LAJOS.

EGY JELES FORDÍTÓ.

Simonyi „Csurgóért“ akar „meghalni“, Bánóczinak Fái Béláért fáj a szíve, én Győry Vilmosnak adom a pálmát, a kit a Nyelvőr valamelyik minapi száma „jelesebb“ fordítónak dicsér, pedig ő több, ő — jeles fordító. A ki nem hiszi szómat, olvassa el csak Don Quijote-ját, s egyet fog velem érteni. Ez a könyv a jó fordítás minden kellékének megfelel s tele van — a mi épen fordított műveinkben fehér holló — a legmagyarosabb szólásokkal, fordulatokkal. De Győry V. ezeket okkal-móddal, helyén, tárgy és jellem szerint alkalmazza, nem tűzdeli velök agyon az előadását; nem purpureus pannusok nála, hanem szépen beleolvadnak az egészbe, s az egész az, a mi „late splendet“. Ha pedig tudni akarod, honnan veszi magát Győri V.-nál ez a törülmetszett magyarság, azt is megmondom. Ő vidéki lelkész korában nemcsak tanította a népet, de tanult is tőle; volt alkalmam látni azt a vaskos kötetet, melybe a nép szájáról ellesett tősgyökeres kifejezéseket, közmondásokat koronként belejegyezte. De mért-hogy e gyűjteményből jóformán semmit se bocsátott közre? Felelet a munkái, melyek valóságos kincstára a jó magyarságnak.

Mintegy szavaim hitelére, álljon itt az említett regényből egy darab, melyet nem kikerestem, csak úgy nyitottam rá.

„*Sancho Panza levele hitveséhez Panza Terezához.*“ „Ha eddig néha meglazsnakoltak is, úgy éltem a mellett mint a kis király; ha most igazi kormányzóvá leszek, bőröm adja meg az árát. Ezt te, kedves Terezá, most még nem érted,

hanem utóbb majd megtudod. Jegyezd meg, Tereza, az a határozott kívánságom, hogy kocsin járj, megillet az már téged, mert eb járjon gyalog ezentúl. Te kormányzóné vagy, tartsd rá magad, senki ne hágjon a sarkadra. Itt küldök egy zöld vadász-zubbonyt, a mit a kegyelmes herczegasszonytól kaptam; csinálj belőle szoknyát meg derekat leányunknak. A mint e tájon szele jár, a gazdámot Don Quijotet okos bolondnak s mulatságos filkónak tartják, de meg hogy én se vagyok alább való. Voltunk a Montesinos barlangjában, s a bölcs Merlin rám tette a kezét, hogy általam oldják fel a varázs alól a Dulcinea del Tobosot, a kit otthon Lorenzo Aldonzának hívnak. Három ezer három száz korbácsütéssel öt híjján, a mit magamra kell fenekelnem, úgy fel lesz oldva a varázs alól mint a tulajdon édes anyja ki e világra szülte. Hanem erről egy kukkot se szólj ám senki-nek, mert ha másnak is az orrára kötöd, az egyik majd fehérnek mondja, a másik meg feketének. Egy pár nap mulva megyek is már a kormányzóságot átvenni, s mondhatom hogy nagy örömmel megyek, majd teszek ott szert pénzmagra, mert a mint hallottam minden új kormányzónak rendszeren ez a kívánsága. Mihelyest egy kissé körülnéztem, mindjárt megüzenem hozzám jőjj-e s nálam maradj-e vagy sem. A szürkének kutyabaja, s neked is friss, jó egészséget kíván, én meg el nem válnék tőle, nem én még ha török császárrá tennének is. A herczegné asszonyom ezerszer csókoltatja kezeidet, csókoltasd te vissza két ezerszer, mert, a mint gazdám mondja, semmi se kerül kevesebbe, és semmi se olcsóbb mint az udvariasság. Isten nem akarta hogy megint találjak egy olyan százaranyos utitáskát mint a minap; de azért ne busulj, édes Terezám, még annak se baja, a ki maga húzza a tűzharangot, s majd talpra állít bennünket a kormányzóság. Csak az az egy ütött szeget a fejembe, hogy azt mondják, ha egyszer megizilem a kormányzóságot, lerágom utána a kezem fejit. Ha ez igaz, akkor ugyan busásan megadom az árát; egyébiránt az is igaz, hogy a csonkáknek és bénáknek is van mit aprítaniok a tejbe az összekoldult alamizsnából. Így tehát vagy egy vagy más módon mégis csak megszeded magadat és jó dolgod lesz. Segítsen is rá az isten a mint lehet, engem pedig tartson meg szolgálatoadra. — Kelt ezen várban, julius 20-dikán az 1614-dik esztendőben.“ „L'érjed a kormányzó *Sancho Panza*.“

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Eszterházy Miklós munkái. 1582—1645. (Toldy kiadás).

Közmondások és szólások.

- Sebet akarván gyógyétanunk, ki köll azt mutatnunk. 194.
 Ehez is nagyobb pácza köllene. 196.
 Ezzel nem köllene késni, mert ezt, mint az salátaételt, mohón köll fogni. 196.
 Félek, hogy magunk cselédi baklik meg. 197.
 Jó pap holtig tanol. 204.
 Falu fejében nem alkalmas kardot vonni. 209. (Maga mondja, hogy ez „közönséges proverbium“.)
 Nem széd a török is mások kosárjába eperjet. 213.
 A sebbe olajt és nem epét szoktunk tölteni. 216.
 Nem tévelyeg az, a ki elvesztett útját megtalálja. U. o.
 A szüntelen való fájdalom szüntelen való nyögést szokott causálni. 220.
 Kákán való csomókeresés ez is. 225.
 Édes a méz, de ártalmas annak is a soka. U. o.
 Orvosságot megismért betegségnek szoktak nyújtani. 235.
 A hangyának is vagyon haragja. („Azt sokszor szokták mondani.“) 241. és 324.
 Ne legyünk úgy, mint az egymástól elhányatott söprő. 283.
 Szeget üthetett a fejében. 285.
 Magos ugyan a cégére, de veszedelmes és mérges ital vagyon alatta. 290.
 Pók szállott ez aránt való füvemre is. 314.
 Nem méhek (nem szorgalmasak) kegyelmetek. 315.
 Fellázasztják az pórságot is, hogy mézőket elszedvén, megölessék a bogarát is. 321.
 Ide hátra még az ugordója ennek a nótának. 322.
 Az ki azelőtt alatta volt, az sem vette még ki tollas kérőjét. U. o.
 Míg olajában tart az mécsnek, tüze sem aluszik meg. 330.
 Hogyha csak a mások szájával eszünk és idegenekre támaszkodunk, éhel halunk meg. („Magyar példabeszédként.“ Tört. Tár. 1881. — 715.1.)
 Isten kicsinyek által is nagy dolgokat szokott cselekedni. (Horváth, Magyarország. Tört. V. 377.)
 Király röstjeként várni a király segedelmét. U. o. 379.
 Úgy járnak, mint a mely fazekat összevernek, más szedi a cserepét is fel. U. o.
 (Luthernek) oly mosdatlan, istállóban való, bokorszőkő, hitván kajtor csöcselék szájában valók a tréfai, hogy minden szemérmertességszerető böcsületes személyeknek méltán fel-emeléné a gyomrát 30.
 Gyakran az aranyos pohárban és az édes italokban méreg találtatik. 36.

Ezeknek az igéknek mind újja s mind galléra vagyon; azért szintén oly szépen magukra vehetik az kegyelmed valóságán való tanítók is, mintha ugyan hozzájuk szabták volna. 63.

Gyakran oly dolgot is lehetetlennek szoktunk közbeszédben mondani, a mely egyáltalában nem lehetetlen, hanem igen nehezen lehet meg. 115.

Ha az ebeken állana a lóhalál, mind az kövére halna meg. („Közönséges példabeszéd ez, édes Nádasdi uram.“) 147.

Káromkodás okos és szíves embert meg nem indíthat, hanem az kemence mellett fonogató fogatlan kofáknak elméjéhez való. 176.

MÁRKI SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ezten. A homályos *eszten* szónak jelentését a Mátyás Florián felhozta és az idei Nyelvőr 32. lapján közölt példák egészen bizonyossá teszik. Kivált az „elmult ezten vasárnap“, meg „harmad ezten napig“ (= az elmúlt hét vasárnapja, harmad hétig) meggyőzők. Szily Kálmán a régi magyar kancellária Hivatalos Műszótárában az *eszen-kedd* szót is találá, *quindena*-t (tizenötödnap, francziául *quince jours*), azaz két hetet jelent. A Szily kérdésére, ha van-e tudomásuk e szórul a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőinek? ezek azt felelik: „A rendelkezésünkre álló adatok közt egy sincs olyan, mely az ezten-nek *quindena* jelentését igazolná.“ A Régi Magyar Nyelvemlékek III. kötetének 306. lapján találunk egy jeles igazolást. Bethlen Gábor 1621. május 22-ikén ezt írá Thurzó Szaniszlónak: „Una hirundo non facit ver, két s három vármegyék sem tesznek egy országot. Nem vármegyéről vármegyére köll az Császár diplomájának parióját hurczoltatni Forgách Sigmonddal, ha az országnak régi megírott törvényének és szabadságának módját szeme előtt akarja viselni, hanem in generali diaeta kelletik annak promulgálásának lenni, mellyre mi ihon ez jövő eszten keddet rendeltük az vármegyéknek.“

HUNFALVY PÁL.

Ezten. E szóra nézve a minap közlöttekhez még két adatot csatolhatok. Egyiket a RMNyelvemlékek III. 306. lapján olvassuk. Ott Jászay Pál közöl Bethlen Gábornak egy 1621. május 22-én kelt leveléből hosszabb idézetet, mely így végződik: (l. főntebb. Szerk.) Jászay ott azt a véleményt nyilvánítja, hogy *eszen kedd* = *quindena*, e mai nap ketted fordulata. Nyilván innen vette (mert a RMNy. III. kötete 1842-ben jelent meg) az 1845-i Műszótár az *eszen-kedd quindena* jelentését, mely az embert arra a gondolatra vinné, hogy itt a *kedd*-ben valami általános időtjelentő szó lappang (nekem az *ekkedig*-beli *kéd* jutott eszembe). Azonban a multkor idézett adatok közt ott van: „az elmúlt *eszten vasárnap*“

meghallottuk“, azaz ma egy hete vasárnap; és: „mi *ezten szombat* felé Filek felé közelítünk“, vagyis mához egy hétre szombat felé. Ezek szerint az *ezten kedd* sem lehet egyéb, mint mához egy hétre kedden, s a „quindena“ jelentés tévedésen alapszik, mely Jászaynak, ki egynél több adatot nem ismert, könnyen megbocsátható. (Hogy 1621. május 22. csakugyan keddi nap volt-e, azt khronologusaink könnyen megmondhatnák). — A másik adat egy 1553-i levélben olvasható a Tudománytár IX. 69. lapján, és ez nevezetes annyiban, hogy míg az eddig ismert adatokban az *ezten* mindenütt melléknévi van használva, itt maga veszi fel a viszonyragot s főnévi szerepel: „Ez kj vasarnap jö estenre, hattunk gulest Somkerekre, hunot az kjral meltosagarol szollunk.“ Ennek véleményem szerint nem az az értelme, „a mely vasárnap mára következik“ (akkor azt írná, hogy: jövő vasárnapra), hanem: a mely vasárnap mához egy hétre következik, azaz a mához egy hétre eső nap után.

SIMONYI ZSIGMOND.

A pluralis mint névképző. Ugyancsak a Nyelvőr XIII. 3—5. lapján Lukács Lőrincz példákkal akarja bizonyítani, hogy a pluralisi alak néha singularis jelentésűvé lett, s mint ilyen új képzőket vett föl. A göcsei *luakok* (lovak), a veszprémmegyei *birákok* (birák) kétségen kívül valók: de a tájszók gyűjtői, nem tudom, felhoznak-e valami képzős, p. o. luakoki, birákokok-ság-féle szókat is? Lukács idézi a Nyelvőr VII. 416. lapján közölt *lovasok-ság* szót, a mely a pluralis névszó-képzősségét bizonyítaná. Azonban az oklevél döntenéi akaró szava: „jobagiones monasterii scti Benedicti juxta Granum servientes in proprio equo, qui wlgo luosicsag dicuntur“ nem egészen világos. Lehet, hogy „az ic tollhibából csúszott be oi helyett“, mint a közlő véli, lehet, hogy egyéb baja is van a szónak; lehet, hogy *luas-ság*-ot akart írni az oklevél, a melynek egyébiránt diplomaticus hü lemásolásáról sincs bizonyítékom. De fogadjuk el, hogy a szó csakugyan így olvasható: *lovasok-ság*, s hogy ez alakban hasonlója a *kapitányoki* szónak, melyet valamelyik régibb könyvből kijegyeztem, de azt most meg nem nevezhetem. Tehát négy feltűnő szóalak: *luakok*, *birákok*, *lovasok-ság*, *kapitányoki* volna előttünk; de ha „una hirundo non facit ver“, talán négy szóalak sem tehet még új nyelvszabályt, hogy ne mondjam, új nyelvkategoriát. Szarvas Gábor a *rétég* szóról gyanítá, hogy talán a többes számi *réték*-nek hasonfele, mely *rétég-es* tulajdonságnevet éreztett. Lukács Lőrincz is emlékezik, hogy gyermekkorában a parasztok törkök-ben, nem török-ben fogják vala a nyulakat. Mit tartsunk ezekről? Nyelvünkben vannak *g* s vannak *k* képzős névszók; ezekről azt gyanítja Lukács, hogy többes jelentésűek lehettek valaha, tehát igazán plu-

ralisok. Így az *üreges* szót Calepinus *multicavus*-nak MA. sok lyukú-nak magyarázza, az pedig nem más, mint „a minék sok üre van“. Ámde a *multicavus*-ság, sok lyukúság nem az *üreg*- (vagy *ürek*)-ben, hanem ennek *s* képzőjében lappang. Nem a *hal*, de a *hal-a-s* jelent sok halat. A *g* és *k*-nak többes jelentése épen nem tetszik ki a *jóg* (*dextera manus*), *balog* (*sinistra manus*) szóból: ezekben a *g* (*og*) képző nyilván az egyesnek jelentésével jár. Nem tetszik ki a *lélek* szóból sem, mert a keresztenység első hirdetői nyilván *egyes*, nem *többes* jelentésűnek találák a pogány magyar nyelvben, máskülömben nem merték volna a keresztyén „anima“ kifejezésére használni. s a HB-ben nem olvasnók: „wimagguc uromc isten kegilmét ez lelicert, hug iorgossun w neki“. — uimaggomuc ez scegin ember lilkiért, kit vr ez nopun . . . mente.“ Hogy a *fészek*, *lélek*, *torok* stb. *k* képzővel valók, mutatja a régi magyar *fész* (HB.), a vogul *lil*, *tur* stb., de hogy ezen *k* nem járt többesi jelentéssel, a HB. eme szólása is: *turchuc at mige zocoztia vola* (torkokat, nem torkaikat, megszakasztja vala) bizonyítja. Az is bizonyos, hogy a *g* képzőnek nem volt kicsinyítő jelentése: de tulajdon jelentését szintűgy nem tudom, mint nem a *k*-ét. *Lovag* nyilván az, ki lovon jár, mint *gyalog az*, ki *gyal* (finn *jalk*), azaz lábán jár. S *lovag* más jelentésű, mint *lovagos*. ezt magam példája bizonyítja. *Lovas* ember vagyok, mert van egy-két lovam: de nem vagyok *lovagos* ember, mert nem tudok lovagolni. Mondjuk: *lovag* szekeret, *ökrös* szekeret (melyet ló húz, ökrös húz), de nem mondjuk: *lovagos* szekeret. Mit tartsunk ezek után a *réteg*, *réteges*-ről? Szeretném először is a Nyelvtörténeti szótár szerkesztőitől megtudni: mikor tűnik először föl a *réteg* szó? Nem-e Baróti Szabó Dávid csinálta szó? Mert PP. nem ösmerte még. Az, hogy a *réteges* szó a népnelvben is használatos, mit Szarvas Gábor állít, még nem bizonyítja, „hogy a *réteg* szónak a XV. században már rég járatosnak kellett lennie“. Az új szók nálunk hamarabb terjednek el a nép között, mint másutt; színház, színész stb. stb. talán minden faluban már ismeretesek. De tegyük föl, hogy igen régiak a Baróti Szabó *réteg*, *rétekes*-ei: nem bizonyítanak egyebet vagy többet, mint az *üszög*, *üszök*, meg az *üszögös*, *üszökös* búza. A latin példa: *literae*, hogy magyarul „levél“, sem teszi hihetővé, hogy *réteg* annyi, mint a latin *p'licae*, a német *falten*; mert a *réteges*-nek sokaságot tevő jelentése nem a *g*-ben (*réteg*) vagy *k*-ban (*rétek*) lappang, hanem az *s* képzőben. Mit tartsunk a *török-ök* szórul, melyet Lukács gyermekkorában a parasztok *török* helyett használtak volna? Hajdan *fész* volt a mai *fész-ek* helyett: vajjon a magyar nyelv története ellen vétenénk-e, ha állítanók, hogy *török* is lehetséges volt a mai *tör* mellett. Csak-

ugyan a *tör* szó *török* alakban is előfordúl, s erről a Nagy-Szótár azt írja, hogy 1) fából vagy csontból való vastagabb árfélét; 2) némely tiszai vidéken lószörből vagy czernából készült hurkot jelent. PP. *törk*-nek és *török*-nek írja. Ennek többese tehát *törkök*, s ilyen *törkökkel* fognak madarakat, nyulakat. A többi szók is, melyeket Lukács pluralisi eredetűeknek hajlandó tartani, bizony singularis *k* vagy *g* képzővel alakultak. A helynevekkel még hajosabb valamit bizonyítani; s ha van Alsó és Felső Páhok, mely a XVI. században Páh volt, s ha ma is még páhi ember van, páhoki helyett: ez is a *tör* és *törk*, *töröh*, a *fész* és *fészek*, *fészek* sorjába való. Egyetlen pluralis veszen fel mind birtokos mind viszonyító ragokat: a genitivus absolutus *é*-nek pluralisa, mint: *Pál*, *Pál-é*, *Pálék*; *Páléi*, *Pálékéi*; *Pálit*, *Pálékét*; *Pálnak*, *Pálékének* stb. HUNFALVY PÁL.

Réteg. Hunfalvy Pál, a mint látjuk, nem hajlandó azt a nézetet elfogadni, hogy a pluralis alak singularis jelentésűvé válhatik, s hogy ez új jelentésében képzőt is vehet föl. A bizonyító példákat sorra veszi s a *réteg* szóhoz jutva azt kérdi: „Mit tartunk ezek után a *réteg*, *réteges*ről? Szeretném tudni, mikor tűnik először föl a *réteg* szó? Nem-e Baróti Szabó Dávid csinálta szó? Mert PP. nem ösmerte még.“ E kérdésre most is csak azt kell válaszolnom, a mit a *réteg* szó tárgyalása alkalmával mondtam, hogy t. i. a *réteg* alakot régi íróink nem ismerik, s először Szabó Dávid jegyezte föl. Aztán tovább folytatja kérdését: „Az, hogy a *réteges* szó a népnelvben is használatos, mit Szarvas Gábor állít, még nem bizonyítja, hogy a *réteg* szónak a XV. században már rég járatosnak kellett lennie. Az új szók nálunk hamarabb terjednek el a nép között, mint másutt.“ Erre azt felelem, hogy a *réteg* népies szó, nem csupán én állítom, hanem állítja, a kire hivatkoztam, Szabó Dávid, továbbá Simai Kristóf, meg a Tájsszótár is. Hogy pedig, ha dem. *-g* képzős szó volna — mert deverbális *ek* (*ék: rejt-ek, rejt-ék*) képzőt itt nem vehetünk föl — legalább is három, négy száz év előtt kellett volna keletkeznie, azt majdnem egész bizonyossággal állíthatni, mert e képző eleveenségének igazolására az utóbb lefolyt századok irodalmában nem találunk erősítő adatokat. A *-g* képző teljes megmerevültségének, életteleniségének kétségtelen bizonyítéka az érthetlenség, meg a visszatetszés, melyet a vele képzett szók keltenének bennünk, pl. *hegyeg* (*hegy + eg*), *ebeg* (*eb + eg*) sat. A mit H. a *réteg* lehető új voltának bizonyítékául fölhoz, hogy t. i. az új szók hamarabb terjednek el nálunk a nép között, mint másutt, ez maga is bizonyításra szorul. Hogy valamely új szó a népnél lábba kapjon, különösen oly rövid, a jelen esetben, alig két-három évtized alatt, szükségképi föltétel, hogy a közlés

gyorsan, mennél sűrűbben történjék, s hogy a szó az életnek mindennapos szava legyen. A réteg azonban e föltételek egyikét sem egyesíti magában; e század elején ugyanis gyors közlésről szó sem lehetett, valamint azt sem állíthatja valaki, hogy a **réteg* az életnek valami nagyon használt szava volna. Hogy „nálunk hamarabb terjednek el az új szók, mint másutt“, ennek okát sokáig kutattam, fürkésztem, de fáradságom sikertelen maradt, sehogy se tudtam megjelteni. Aztán így rekeszti be szavait: „a *réteges*-nek sokaságot tevő jelentése nem a *g*-ben (*réteg*) vagy *k*-ban (*rétek*) lappang, hanem az *s* képzőben.“ Szóljanak az adatok: „*réteg*: sok *rét*-ből állóság“ Szabó Dávid; „*réteg*: azaz *sok* részes, foltos darabkák, össze nem farradt, és hegedt Szilánkok.“ Kassai József. S magam is jól emlékszem gyermekkoromból, hogy a *réteg*-et csakis kollektív jelentésben szokták használni a mi vidékünkön (Bácska); különösen a vasra mondták: „ez nem jó vas, rétege van neki“. Röviden összefoglalva a mondottakat: a) a *réteg* nem lehet régi szó; b) nem a nyelvújítás szava; c) kétségtelenül a *rét* származéka; d) *rét*-ből újabb korban nem lehetett *rét-eg*; e) a *réteges* mellett van egy *rétekes* alak is: következik, minthogy a *réteg*-nek világosan kollektív jelentése van = sok *rét*, hogy a két, *réteg* és *rétek*, alak közül az utóbbi az eredetibb, s minthogy az *-ek* deverbális képző, ez a jelen esetben csakis többes számi alak lehet.

SZARVAS GÁBOR.

A genitivus dativus helyett. Ujabbán sűrűn akadok egy szólásmódra, melyet fonákságnak tartok s melyre úgy látszik, nem igen vetettek ügyet, úgy hogy mindinkább terjed; noha talán csak meg kellene nyilvánosan bélyegezni s útját állhatnók neki. Értem a genitivusnak a dativussal való fölcserélését oly esetekben, melyekben talán a szórend zavarja! meg a gyöngébb nyelvérzékét. Így a minap azt olvastam: „Mindenképen azon volt, hogy kedvébe járjon barátainak“. Minthogy barátainak itt nyilvánvaló dativus, mert *neki* járok kedvébe, helyesen így lesz: Mindenképen azon volt, hogy kedvükbe járjon barátainak. A ki nem hiszi, próbáljon barátainak helyébe *nekik*-et tenni; lehetetlen azt mondani: Mindenképen azon volt, hogy nekik kedvébe járjon. Az efféle szólások egész sora gyűlt össze jegyzőkönyvemben: *Hasznát* vette tapasztalatainak, helyesen: *hasznukat* vette tapasztalatainak; mikor a tolvaj már messze volt, jutott az embereknek *eszébe* . . . e helyett: *eszükbe*; a lovasoknak *ártalmára* volt, hogy . . . e helyett: *ártalmukra* volt; a futókna k javára szolgált, e h. *javukra* szolgált; sőt azt is olvastam: a körülményeknek nem volt elég *hatalma*, e h. *hatalmuk*. Ide sorozom azt a szólást, mely már annyira elterjedt, hogy a hibással szemben már-már a helyes tetszik hibásnak, vagy legalább nehézkesnek:

daczára, ellenére mellett majdnem mindenki elhagyja a *nak*-*nek*-et. Senki sem ütközik meg benne, ha azt olvassa: Ig é-
re-*te*i *daczára*, *biztatásai* ellenére, noha világos, hogy
nem az ígéretek *daczáról* van szó, hanem hogy az ígéretek-
nek *daczolunk*, a *biztatásoknak* állunk ellen. Mindezekben az
esetekben a hiba forrása nézetem szerint az, a miről az idé-
zett szólások taglalása útján könnyen meggyőződünk. Ha azt
mondom, hogy a tapasztalatnak hasznát veszem, nem azt
akarom mondani, hogy veszem (megveszem) a tapasztalat
tulajdonát, a hasznót, hanem, hogy hasznát veszem a tapaszt-
alatnak; nem is hagyhatom itt el a *nak* ragot, a mint
elhagyhatnám, ha a szólás birtokviszonyon alapulna. Az ész
az ember birtoka; de ha azt mondom, hogy valakinek eszébe
jut valami, nem e birtokviszonyt fejezem ki, hanem az észbe
jutást elválaszthatatlan kifejezésnek érzem, mely dativust
kíván maga mellé. Igaz ugyan, hogy a mi *nak*-*nek* ragunk
eredetileg csak dativus-jelző, egyéb nyelvekben is a dativus
a birtokos megelőzésére is szolgál (Dem Vater sein Haus);
de ebből nem következik, hogy megfordítva birtokviszony-
nak nézzük a dativ-viszonyt is. Régente úgy mondták: a
királyoknak koronájuk istentől való, de ebből nem követ-
kezik, hogy most meg így beszéljünk: a királyoknak koro-
nája van. Ma bizonyos megállapodásra jutott nyelvünk e
tekintetben: más szerkezettel élünk, ha a *nak*, *nek* genitivust,
mással, ha dativust jelez. Egyébiránt a grammatikai tagla-
lásban járatosabbak talán jobban fogják formulázni s magya-
rázni kifogásomat, én csak a tényt akartam konstatálni s
ha valóban terjedő fonáksággal állunk szemben, ennek irtá-
sát *figyelmükbe* (nem pedig, mint széltében mondják, figyel-
mébe) ajánlani a nyelv hivatott őreinek. ALEXANDER BERNÁT.

APRÓLÉKOK.

Hogy ne legyen ok panaszra. Papiros kosár, te a
nehezteléseknek kövér földü veteményes ágya, mennyi hara-
gos kel ki belőled, a ki mint jó barát köszöntött be vala-
mely szerkesztőség szobájába! Ráadásul néha még az igaz-
ságtalanság vádját is megtermed számunkra! Ha egy vagy
más halva szülött dolgozatra rá kellett boritanunk a gyászos
szemfődelet, nem egyszer kellett olvasnunk a szemrehányást,
hogy félünk az igazságtól, nem merjük meghallgatni az
ellenvéleményt. Néha megtörtént, ha a dolgozat épen idő-
szerű vagy valamely fontosabb kérdés fejtegetésével foglal-
alkozott, de elveire s következtéseire nézve megállhatatlan
volt, hogy magunk bocsátkoztunk bele fejtegetésébe. Ilyen-
kor aztán az esett meg egy párszor velünk, hogy elszer-
zéssel, idegen cifrákkal való pipeskedéssel vádoltak ben-

nünket. Nem szeretnénk igazságtalanok hirében állani; azért ha csak teljesen nem értéktelenek, koronként megemlítjük e helyütt az egy vagy más tekintetből nem közölhető dolgozatokat, természetesen, ha csak kitevését nem követeli, a szerző nevének elhallgatásával, s röviden megteesszük rájuk a magunk észrevételeit.

Ezzenkedd. Hunfalvyn és Simonyin kívül még két helyről kaptunk e szóra vonatkozó észrevételeket. Az egyik, miután előre bocsátja, hogy ideje nem engedi, hogy az *ezzenkedd* irodalmi használatának körülményesen utána nézzen, azonban azt hiszi, talán a nélkül is szabad lesz hozzá szólnia e különös szó megfejtéséhez, azon kezdi, hogy „az *ezzen* szóban mindenki mai *ezen* szavunkra ismerhet, mely a *t* betűt a szótagok által követelt súlyegyen miatt elveszté.” Ezzel készen lévén áttér a szónak második tagjára, a *kedd*-re. „Ez összetételben: ezzenkedd“, úgy mond, „véleményem szerint a „kedd“ nem a hét egyik napjának értelmében fordul elő, hanem a *ketted* sorszámnévnek összevonása; *ezzenkedd* tehát alig jelenthet egyebet, mint ugyanazon nap másodszori, vagy második előfordulását, mi természetesen mindannyiszor a 15-ik napra esik.“ — A másik így szól: „Én a magam részéről a *kedd d*-jében semmi mást nem képzelek, mint a sokszor hallott ‚első-d-ik, kettő-d-dik‘ osztó számnév képzőjét. Gyermekek koromban a hét napjainak nevére így tanítottak; hetfű hetibe, kedd kedvibe, szereda szerelmébe, csütörtök csűribbe, péntek pitvarába, vasárnap kétszer az isten házába. Ezt csak azért említettem fel, mert kerestem, ha nincs-e a *kedv*-nek valami köze a *keddel*, talán a munka *kedv*, vagy más valami nem rejlik-e benne, de én nem találom. A kérdés azon részét. „hogy a hét napjai közül miért van különösen a *kedd* kiválasztva az időkor kezdő s végpontjának megjelölésére,“ úgy gondolom megfejthetőnek, ha gondolatban visszamegyünk egy pár századdal a keresztyénség ama korára, melyben az ünnepek megtartása szigorúan parancsolva volt. Még én is emlékszem rá, hogy egy embert, akit jól ismertem, mert a vasárnapot meg nem tartotta, illetőleg többször megrontotta, arra büntettek, hogy Karácsony első napján egész templom alatt a cinteremben álljon. úrvacsorában ne részesüljön és kijövet eklézsiát köveszen. Mennyivel szigorúbb lehetett az eljárás a keresztyénség első századaiban! Ha az ember valami munkához kezd, előkészületeket kell tenni kivált nagyobb munkához. A régi időben vasárnap ezt nem teheték. A falusi nép sokszor harmadik, negyedik községbe járt *ur d ó g á r a*, hetfűn jókor reggel indult el s azon nap, ha oda ért, magának is. marhájának is pihennie kellett, meg igyekezett is azon, hogy ezt a napot könnyen tölthesse el, úgy is beszámították neki

az urdógába. Ha a falusi ember városba ment ügyes-bajos dolgának elvégzésére, hetfűn bement, kedden végezhetette azt el sat. A mesterlegényeknek a hetfű valóságos potyanap még néhol most is, s csak kedden kezdenek a rendes munkához, könnyen válhatott tehát a „kedd“ a munkakör kezdőpontjává.“ — Mind e sok szónak pedig egy a vége, az t. i. először, hogy az *ezten* szó nivoltáról semmi bizonyosat nem tudunk, másodsor, hogy, az *eztenkedd*-beli *kedd* a hét egyik napját, a dies Martis-t (dienstag) jelöli, s a mint Simonyi véleményünk szerint is helyesen sejtí, az idézett *eztenkedd* nem egyéb, mint: keddhez egy hétre s a *quindena* jelentés minden valószínűség szerint ráfogás, s tévedésen alapszik.

Czímjavítás. „Jóllehet nem tartozom azok közé, a kik feltétlenül elítélik a *-da. -de* képzőt, írja egy Budapesten kelt levél, mégis már régen szurja szememet azon kitekert felirat, mely a Váci utcában. szemben a nagy Kristóffal olvasható, s mely ekképen hangzik: *Dohány és szivar különlegességek árudája!* Már hosszú ideje várom, hogy a Magyar Nyelvőr, a mely annyira megbotránykozni szokott a *tanoda, cukrázda* sat. képzések fölött, mikor rovja meg ezen szemet sértő czímiratot; de mint eddig hiába vártam. Ennek folytán nyelvérzékem kényszerít felszólalni. s talán ha, a mint gondolom, nézetem helyes, a következő kifejezést ajánlani azon botrányos helyett. *Áruda*, a mint mindenki tudja, itt azt jelenti, a mit a németben: *Verkaufslocalität*, e helyett lenne: *eladó hely*. A különlegességek helyett is jobbnak találnám a különzések szót; javaslatom szerint tehát, ha az elfogadtatnék, az új felirat ekként volna irandó: *Dohány és szivar különzések eladó helye!* Kérem a t. szerkesztőséget e szerény javaslatomat a Helyreigazítások közé felvenni.“ — Főlvettük, de az ajánlott javítást éppen nem pártolhatjuk. Ha nekünk kellene a tagadhatatlanul fonák főlirat helyett mást ajánlalnunk, javaslatunk talán ebben találna megállapodást: *Választékszivarok tára. vagy: árulása.*

A helynevek. A Nyelvőr X. köt. 466. lapján kifogást tettünk a helynevek olyatén magyarázata ellen, a minőket R. Ensel Sándor közölt. például az *Ócsa, Kalocsa* és *Perbete* nevezetéről, azt állítván, hogy *Kalocsa* a görög *kalos* és *oikia* szók összetételéből ered, a *Perbete* nevezet pedig onnan támadt, hogy a helység lakói majdnem mindnyájan perbe keveredvén, egymást „perbe-te“ szavakkal gúnyolták. E kifogásainkra a szerző egy czáfolatot küldött be hozzánk, a melyet azonban okainak erőtlen volta miatt nem közhettünk. Hosszabb idő mulva kaptunk egy második iratot, a melynek bevezetése így hangzik: Minthogy az *Ócsa* és

Perbete nevezetekre vonatkozó válaszom nem került a szerkesztőség elé, indítatva érzem magamat, bár kissé késetten, azt újból a következőkben beküldeni. Erre következik bizonyítása annak, hogy az *Ócsa* nevet lehet a gör. *oikia*-ból magyarázni, valamint *Kalocsá-t* is *kalos* és *oikia*-ból, mert „Jankovics Miklós tudósunk is a Pestmegyében fekvő Apostag nevét szintén a görögből magyarázta és bizonyította, hogy e községben levő régi templom is görög építkezés.“ Erre az a feleletünk, ha Jankovics az *Apostag*-ot görögből magyarázta, abból még nem következik, hogy helyesen magyarázta; de ha történeti adatok alapján helyesen magyarázta volna is, abból újra nem következik, hogy *Ócsá-t Madocsá-t, Kalocsá-t* görög nevezetekre lehet visszavinnünk. Tulajdonneveket, különösen pedig a helyneveket, ha még oly világosaknak látszanak is, kellő adatok nélkül magyarázunk nem lehet, nem szabad. A szómagyarázó sehol sincs annyira kiteve a csalódásnak, mint a néha legcsodálatosabban változó helységneveknél. Idézzük, a mit erre nézve Arnold V. „Ansiedelungen und Wanderungen Deutscher Stämme“ czimű művében mond: Helyneveink legtöbbször annyira elvan kopva és megcsontítva, hogy mai alakjukból az egykorit alig lehet fölismerni. Ez az eset ugyan egyéb szónál is megtörténik, de mégsem oly mértékben, mint a helyneveknél; míg amott a változás bizonyos szabályossággal megy végbe, emitt gyakorta a leghihetlenebb ugrásokat tapasztaljuk. Csak meg kell figyelni, miként ejti ki néhutt a köznép a helységneveket, midőn pl. Hechelmannskirchen helyett *Hechelmich, Ulrichstein* h. *Mulnstein*-t sat. mond, s megfoghatónak találjuk, hogy az idők hosszú folyamán keresztül e változások gyakorta még tetemesbek, még fölismerhetlenebbek. Ha tehát tévedni, vagy csalékony következtetésekbe bonyolódni nem akarunk, minden egyes névnél föl kell kutatnunk első alakját, s azt minden változatában mai alakjáig nyomóznunk. Minden magyarázatot, mely a szó mai alakjából indul ki, előre is tévesztettnek mondható. S mégis mi gyakran vétének e szabály ellen! Különösen a történetírók nem szoktak mindig mentek maradni az illetén tévedésektől. Keresték, kutatták például, hogy a két *Dagobertshausen*, egyike *Melsungen*, a másika *Marburg* mellett, visszavezethető-e *Dagobert* királyra, a nélkül hogy eszükbe ötlött volna kérdeni, vajjon e két név valóban így hangzott-e a hajdan korban is. A visszafelé nyomozás megérteti velünk, hogy a *Melsungen* melletti *Dagobertshausen* az egész középkoron keresztül *Dageboldes*- vagy *Taboldeshusen* alakban volt járatos; tehát legfőljebb csak a második vihető vissza *Dagobert*re.“ (26—29. l.) Különben hogy a távolban ne keressünk, ki ismerne rá a *Wudiasch, Hansbeck, Turwall* alakok-

ban *Buda-Örs, Hamzsabég, Török-Bálint* szomszéd helységek nevezetére? Tegyük föl, hogy a magyar nevezetek idővel kivesznének, vajjon micsoda következtetést vonhatna le eredetökre nézve ez eltorzított alakokból akármely nyelvkutató? A felelet rá nem nehéz.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó l á s m ó d o k.

A kocsmáros csalásbú él, haszonbú ruhászkodik.
 A kocsmáros főaggya a ruhádat, a züdvégy mög léhuzza.
 Erős mint a söreczet, három itcze égy főzet.
 Konyít a dologhon.
 Kiesött a dérékszög, (mondják, ha aszszony hajtja a lovat).
 Kutyanymba hágott (rossz útra tért).
 Hogy mén a munkád hé? sé lé sé fő (sehogy se).
 Fúj, mint a vadkan (dühös).
 Kirugott a hámbú.
 Mögkenyték keresetlen bottà (megverték).
 Nem éri fő ököllé (észszel).
 Ugy mén a dõga, mint a karikaesapás (rendesen).
 Komája a dolog (dologkerülő).
 Rá táti (tátja) a száját (megkivánja).
 Égy adok többet ér három igérdmögñé.
 Üres a kémény (nincs benne füstölni való hús).
 Nem füstöl a kéményük (nem főznek ebédet).
 Mögerett a nyelve (beszédessé lett).
 É gázolta a bérít (elverte).
 Rövid embör kend ahon (csekély, tehetetlen).
 Nyakkal (fejfel) esett a vagyomba.
 Ráhúszták a cigánynadrágot (megverték).
 Csábrádiék felé áll a szája (görbén).
 Kifüstölték a házbú (megugrasztották).
 As se tuggya bűe vagy bá (értelmetlen).
 Szögénységöt mög a köhögést nem löhet étitkolni.
 Ki a farát emelinti, száját is mögvendégöli (a ki dolgozik, eszik).

(Tisza-vidék).

FERENCZI JÁNOS.

no?

Népregék.

A nagy - harsányi hegy.

Ott van ni az a nagy högy. A villányi ódal szép zöd, rajta terém az a híres jó bor. A nagyobbik, a harsányi ódal peding kopasz, nincs rajta sémme, olan, mintha a zördög szántotta vóna fő. 'Sz az is szántotta. Vót égy szép paraszt mönyecske, akit a zördög mög akart keríteni. De a zasszony ném atta oda magát.

— Láék csak — mongya éccér a zördög — mióta járok máán hozzád, ha (mikor) leszél há a zennyém? Kivány akármit, mögtészém érted.

Na, gondolja magába a zasszony, majd megmenekszem én tőled. Ha estétül éféli kakaskukorékolásig aszt a högyet fészántod, osztáng légyek a tied.

Alig estelédétt, üstöllést dologho látott a zördög. Még jó messzi vót éfél, már a högy nagyobb része fè vót szántva.

Látta aszt a zasszony a kis házba, csak úgy tépte két kitára font haját, sén-rén. De most eszibe jut valami. Kimögy a zudvarra, két kezivel verni kezdi a bonczát s kukurékol hozzá. Mõghajják a falu kakasai, õk is kukurékolni kezdenek. A zördög szégyenkézve futott a pokolba, soha többet nem látta szép asszony. De a högynek az a része, a kit fészántott, soha sè terem sémmit.

(N.-Harsány, Baranya m.) VERSÉNYI GYÖRGY.

Babonák.

Csereg a szarka, vendég jön; billeg a farka, legény jön, még pedig áról felõl, a mære a farka áll.

Mikor a menyasszonyt a vőlegény haza viszi s az ajtón kilépnek, húz a lábával. A hányat húz annyi léányt húz magával.

A ki először sárga pillangót lát, egéssz nyáron beteges lessz.

Ujjesztendõbe a cseléccség a zudvaron kereken áll sostonnal csattogtat. Akkor a zudvar egéssz esztendõbe szerencsés lessz.

A mejék esztendõbe sok magyaró terem, abban a zesztendõbe sok léány menyen férhez.

Ha valaki útra menyen, addig ne seperjenek, a még el nem indul, me külömben szerencsétlenség éri a zúton.

Ha a zember magán valamit vár, magához várja a szegénységet.

Miko először meglátod a hódat, végy ki pénst a zsebedből s mongyad: pénzel kaptál, pénzel haggyál.

A züres böcsõt nem jó rengetni, a se jó, ha többen rengetik, me meghal a gyermek.

Ha valakinek ebfiing van a nyelvin, mongya: ha köt, ma köt, hónap köt, hónapután akkora legyen mind a papné segge. Bizonosan elmúlik.

Ha a zember a budába néz, kihull a foga.

Ha a léány a kenyeret nem egyenesen vágja, nagy ajaku ura lessz; ha egéssz egyenesen vágja, még abba a zesztendõbe férhez menyen.

Ha a kicsi gyermeket ócska ruhába ötöztetik, mindég szegény lessz.

Ujjesztendõbe nem adnak ki semmit a háztól, me akkor egész esztendõbe adnak.

Ha a szarvasbogár szarvát a haj végibe kötik, jobban nõ.

(Hidalmás, Kolozs m.) VERSÉNYI GYÖRGY.

Közmondások.

Vaknak nézik, pedig süket.

A pap is kenyérért prédikál. (Székely eredetű közm.).

Kutyák is tudnak egymással beszélni.

Bolond pap az, a ki nem akar püspökké lenni.

Azt gondolja a hal, hogy ökör ette meg. (Ha valaki a halra vizet iszik. — Ilyenek: A hal uszni szeret. Nem szereti a hal a harmadik vizet. [Első viz, a honnan kifogták, második a melyben megtisztították, harmadik lenne, melyet megevése után rá isznak. Ezt a vizet már nem szereti.] Értsd: a halra bort kell inni.)

Egyik szó apja a másiknak.

Ökör iszik egyedül, ember párosával. (Nem élvezet egyedül mulatni.)

Hallgatás — bikafingás. (Kurtított közm. Egész jelentése: a ki nem hallgat, annak bikafing jár. Hallottam kukoriczafosztás alkalomával, midőn valaki mesélt. A mesélőnek ez volt a bevezetése.)

Nincs kolbászból fonva a kerítés. (Nem Eldorádó ez, hanem olyan hely, hol dolgozni kell. Rest cselédekre használja gazdájuk.)

Szörnyű szél, a melyik meg nem áll. (Szüntelenül czivakodó emberekre alkalmaztatik.)

Jobban szereti a számár a tövist a szénánál. (Mért szereti jobban? Azért mert számár.)

Ne rugdalózzál ha mezitláb vagy. (V. ö. Addig nyújtózkodjál, meddig a takaród ér.)

Pénz beszél, kutya ugat.

Egy-két napi dinom-dánom, száz esztendősz szánom-bánom.

Más ruhájába törüli a kését. (Másra hártja a bajt.)

Kutyának kutya a barátja. (Similis simili gaudet.)

A kinek nagy van, leül vele nyugszik. (Hamar elfáradó, kövér emberre mondják.)

Nagy tudós a tudománya, de nincsen vágott dohánya. (Van esze, de nincs szerencséje. L. Arany: Tudós macskája.)

V. SÁRFFY IGNÁCZ.

Gazdasági levelek.

13.

Május 22-én 1881. — Az akolbul a trágyahordás kifogyott, az állási trágyát égyuttal el is szórattam. Majd körülbelü a téglaházi táblára ölég fog lőnni a szívási szolmával égyütt, és én ugy hiszöm, hogy jobb is lössz azt a táblát betölteni mind két felé belekapni.

A planerzás nagya mén, de a gépész még felém se vót azuta, miut(a) elmönt. Ném tudom, hogy mit akar, hogy ugy elát a munkátul. A látrányijak az irtással annnyira vannak, hogy még 3 embőré vetetlen, a többjüé el van látval. A téglás szinte dolgozik. A krumpli és kukoriczaföldet minnyájájét mögfogasóttam. A rozsok

kitünő szépök, de a tardallaji (= a tardi határ alján levő) buza is, csakhogy sok benne a rozs és konkó. Az árpavetésök szinte szépök. A luczérna mögkezdvel hetfén lössz.

14.

Tisztölt uraságom! A góré és répakazalt mögcsináltam, a csutának nagyobb részit behortam, a mi csak késszen ált, de góréhoz a vessző ném lött ölég, hanem úgy lopéntottam hozzája. — A bérésék az irtást szántyák, a kocsisok pedig Boglárra járnak fával. A kocsik, szekerek úgy összetörtek a boglári fölmönetellel, hogy mögéröm őket mögcsinálni. Kelt Babodon november 16-án 1881.

HALÁSZ IGNÁCZ.

T á j s z ó k.

A T á j s z ó t á r á r v á i.

- Ondokolni (l. nyebelegni): nebelegni, haszontalankodni.   p e r g ő s (l. pergő): esztergályos.
 sepelyegni (l. nyirkuszkodom): utána ásítok.   m a k k (l. peterke): az épület borna fája végének bevését által készült makk, mely a kivését fába eresztetik.
 ónyas (l. nyúlas): nyúlszívű.   t u t a l y o s p i c z e (l. picze): halfogó horog, mely a vízben lebeg.
 megoklani (l. oklani): megszenvedni.   c s o r v a s z (l. pimasz): paraszt pimók.
 elszellenni (l. eloldallani): félreállani.   p a r a v e t ő (l. pöczkös): a halászoknál (Tán egy az ör-vesszővel.
 olvadék (l. olu): liquor.   i g a (l. rés v. sajtó orsó): kágyilló.
 szerkezni (l. osontani): hivatalul valahová menni, szemtelenül oda menni.   v i c s o g ó i d ő (l. ragya): mikor majd a nap süt, majd esik.
 vitálozni (l. osztozni): szóval veszekedni.   f e j z é s (l. rozslani): a buza fejezése előtt sat.
 hunnvalú (l. podgyász): mindenféle házi eszköz, genyegunya, ruha.   b e s e r l e n i (l. seres): a fonál összesodrodik, összebederedik.
 kipányvázni és felbök-dődni (l. pányvázni): kipányvázattam a rétemet azaz poznákat bökdöstettem fel, hogy tudják: meddig az enyém, vagy másé.   k i k u p a s í t a n i (l. talabor): kiválúzni, kihornyolni, kivölgyelni.
 keresztület, (l. pászta): az aratók által keresztületbe kiszakasztott arató gabona.   l e j á r t a t n i (l. tisztálni): mikor pálinkát főznek s a malótát előre lejártatják, ezt viricsnek nevezik.
 ör-vessző (l. pecczó): leső szákhöz tartozó ör-vessző.   l e n g e d é k v á s z o n (l. ernyett vászon): ha már szálai szakadozottak.
 nyujtás (l. penderíteni): penderits bár egy nyujtást: fonj bár egy nyujtást.   t i s z t a l a j (l. tisztálni): mikor

- a viricset ismét lejártatják az a tisztalaj. megtorkolni (l. torkolni): az ekében a gaz megtorkolik.
- tusu (l. tomb): fölemelt tereh alá dugott dúcz. Lejárás (l. virics): első lejárása a keverésnek.
- tárhajó (l. tombác): két tombác a malomház alá, egy pedig tárhajó gyanánt tétetik a késségen kívül. Lejártatni (l. virics): a sert pálinkát, mikor előbb lejártatják, az első jártatás neveztetik viricsnek.
- késség (l. tombác): a malom kerék összesége (közlő).

FRECSKAY JÁNOS.

Népbotánika.

Barackkafa: Prunus Armeniaca.

Beléndek: Hyosciamus niger.

Bojtocska: Bellis perennis.

Bojtorváng: A keserű lapu, Arctium lappa, szára és termése, mely horgas s könnyen egymásba ragadó termésből laptákat csinálnak a gyerekek, és alkonyatkor a szárnyas-egér (denevér) elé hajtják fel, ekként kiabálva: „Tünde-elő, gyer elő!” — Ugyanazt a termést, melyet „a stigliczek” télen át esznek, S.-A.-Ujhely vidékén gordony-nak hívják.

Bóbiska: Cherophyllum bulbosum. „Mán nem jó a bóbiska, mondják a gyerekek, mer zengett a zég.”

Czinádó: Chelidonium maius.

Czigánymogyoró: Xanthium strumarium.

Czirseprő: Sorghum vulgare.

Csicsóka: Helianthus tuberosus.

Csinál: Urtica urens.

Csudafa: Datura stramonium.

Dékény: Typha. Méhkest csinálnak belőle és házfedésre használják; ha kiszárad a hordó, a bognár dékényvel tömi be a nyilást.

Dődike: Centaurea cyanus. „Egzsámentre koszorót csinálnak a cselédek dődikébül.”

Éczetfa: Rhus typhinum.

Egerfark: Achillea millefolia.

Édeskefa: Taxus baccata. Tiszafa; édes piros gyümölcsét igen szeretik a parasztgyerekek. Deregyőben tekintélyes Tiszafa-példányok vannak az urasági kertben. „A filegória körül édeskefa van.”

Fekete gyűrű: Cornus sauguinea.

Ficzfa: Salix.

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Gyermekjátékok.

A k ó t y a j á t é k . *)

Simonyi Zsigmond az Akadémia február 4-iki ülésén a Nyelv-történeti Szótárról tett közléseiben a homályos eredetű és értelmű k ó t y a szót is említette. A lapok tudósításait olvasva, eszembe jutott egy gyermekkoromból igen élénken emlékezetemben maradt játék, melyet Nagy-Szalontán az iskolás fiúk szelvében játsznak, (k ó t y a, „j á c c z u n k k ó t y á t, „k ó t y á z z u n k“) s melynek leírását a következőkben kísértem meg:

A k ó t y a, mint a mely valamennyi laptajáték közt a legváltozatosabb s a legnagyobb erőt és fürgeséget kívánja meg, legkedveltebb játéka a nagyobb fiúknak, s a másik, szintén igen kedvelt játék: a k i f u t ó (néha k i f u t ó s d i is; Nagyváradon már: m é t a, l a n g a m é t a) csak ott szorítja ki, a hol a társaság nagyobb, sem hogy mindenki játszhatnék, a mennyiben a k ó t y á t legfőlebb csak nyolczasban (n y o c z a s k ó t y a) lehet játszani, s így is annyira komplikált már, hogy ritkán játsszák. Szokottabb a h a t o s, és legrendesebb a n é g y e s k ó t y a, melynek — hogy úgy mondjam: csonka változata a k e t t ő s k ó t y a.

A normális, azaz n é g y e s k ó t y á t így játsszák:

Legelőször is két gödröcskét vájnak sarokkal (a kinek jó patkós sarka van, addig forog, a míg jókora, a lapda nagyságának megfelelő üreget nem vájt) a földbe, egymástól 10—15—20 lépésnyire, a játzóké ereje és nagysága szerint. Ez a két gödröcske a k ó t y a - j u k. A játzóké közül kettő bent van, kettő kint. A bentvalók a két k ó t y a j u k b a állnak úgy, hogy sarkuk mellett a laptát bele ne lehessen a lyukba tenni. Közökben a k ó t y a f a, melyet másutt, pl. Nagyváradon, ütőfának vagy kampónak (Szalontán a k a m p ó (k a m p ó s d i) egy külön laptajátékot jelent, melyet úgy játszanak, hogy a k i b e n t van, az féllengőst, máskép k a m p ó t üt, s a k i k i n t v a l ó k közül a laptát megkapja, az kerül be, amaz pedig k i m é g y, s. i. t.) neveznek. Hátuk mögött, folyvást a k ó t y a j u k a t lesve áll a két ellenfél; ezeknek a dolga a laptát féladni, vagyis a tulsó félen álló játzó felé hajtani, úgy hogy ez a kótyafával elüthesse. A mint elütötte, a két bentvaló k ó t y á r á m é g y (erigygy, erigygyeték kótyára“): azaz, a k ó t y a j u k a t elhagyva közelednek egymáshoz s összeütik a k ó t y a f á t. Ennek természetesen igen gyorsan kell megtörténni, kivált ha laptá nem esett igen messzire, mert a másik kettő, míg emezek k ó t y á n vannak, azon iparkodik, hogy a laptát elfogja s valamelyik k ó t y a j u k b a beletegye. Ha ez sikerült, akkor a két pár szerepet cserél, vagyis a bentvalók „ki vannak téve“ („ki vagy tve!“ „kitéttelek!“). Ugyancsak ki vannak téve

*) Nagyon kívánatos volna, ha t gyűjtők az itt adott példát követve, nemcsak a különféle játékokat, hanem a lakodalmi, halotti s egyéb szokásokat is a műkifejezések közbeszövésével híven s részletesen leírva koronként közzé tennék.
Szerk.

a bentvalók, ha a kintvalók egyike az elütött laptát a levegőben el- azaz megkapja. Válságos a helyzet, ha a laptá közel esett, vagy a kótyafa épen csak érintette: c z é c z c z é t t e, c z é c z c z e n t é t t e, p é c z c z e n t e t t e. (Mind a három, de kivált a középső ilyenkor a kintvalók rendes harci kiáltása. Az egyik kintvaló hamar felkapja a közel esett laptát s most a tulsó félen állónak kell kótyára jönnie, („gyere kótyára!“) míg az emitt álló nem mozdulhat ki a lyukból, mert különben kiteszik. A rendes fogás ilyenkor az, hogy a kótyára jövő, — mialatt az ellenfél az üresen maradt lyuk mellett leskelődő társának hajítja át a laptát, — ezt elüsse, hogy azután kényelmesen üthesse össze a mássikkal a kótyafát. Az elütés igen ritkán sikerül s rendkívüli ügyességet kíván meg, mert amaz fellengősen hajítja a laptát. Hússzor is eredménytelenül kell néha visszaszaladni a lyukra s előlről kezdeni a sokszor kétes kótya-ütést (mégvót a kótya!“ — „némvót még!“) s a hosszú válság vége jobbadán a kitévés.

A hatos kótyát ugyanígy játszzák, csakhogy két pár lyukkal; azaz négyen vannak bent, ketten pedig kint. A kitévés csak azt a párt illeti, a melynél az egyik lyukba a laptát beletették. Kótyára minden esetben mind a két párnak egyszerre kell mennie; magában az egyik pár csak akkor megy, ha szélességből, vigyázatlanságból nem ütötték össze a kótyafát; a másik pár pedig, mely a játék törvényének megfelelt, ilyenkor nyugodtan várakozik, vagy ezzel a fölmentő jelszóval, melyet elmulasztani nem szabad: „Kótya ajukba — savójukba!“ (némelyek így is mondják: „Só a jukamba!“) félre ül.

A nyóczas kótyában két pár van kint és kettő bent. A játék egyébként ugyanaz, mint a hatos.

A nyóczasnál (néha a négyesnél is) a két felekézet sorsvetés útján alakul meg, még pedig ily módon: A legjobbnak elismert két játékos mint ellenfél szembe áll egymással, s ekkor vetnek arra, hogy ki választ először, azaz kinek van joga maga mellé venni a többiek közül a legjobb játékost. A vetés (kótyavetés?) így történik. Az egyik függőlegesen fölveti a kótyafát, a másik pedig jobbkézrel megkapja. Most amaz úgy illeszti kezét a fa felső részére, hogy az pontosan érintse (írje) a másiknak a kezét s így fogják végig a botot. (Vajon nem ez a kézzel foghatóan egymásra licitálás alapja-e a kótya-vetye kifejezésnek? E sorok írója ezzel talán tisztába hozta azt is, hogy Simonyi kérdése szerint „miféle tárgy volt az a kótya“ melyet régente (ha talán nem is az árveréseknél) vetettek, s úgy hiszi, hogy ha „ottan az táborban hánytak kótyavetést“, ez azt jelenti, hogy sorsot vetettek: kié legyen az elsőség. A Kriza „hosszú fácskája“, a melylyel a „legénykék“ „kótyáznak“, s a laptát jelentő székely „kotyka“ is talál a fentebbiekben némi magyarázatot.) A kinek a keze a bot végére jut: az választ. Ha azonban csak fél-marékkal vagy csupán újjal foghatja meg a bot végét, a másiknak jogában áll azt

kis újja lódtásával háromszorra kiütni a kezéből, ha lehet, s ez esetben ő választ. (Ugyanígy választanak a kifutónál is.) Azt, hogy melyik felekezet legyen először bent, vagy az említett módon, vagy „sas-krajczár“-vetéssel (a régebbi pénz egyik felén sas, másik felén „krajczár“ szó volt) döntenek el.

A kettős kótya igen tökéletlen s csak kezdők, gyermekek játszáknak. Egy van bent s egy kint; kótyára egy meghatározott helyre, kútághoz, dézsához stb. kell menni. FÁI J. BÉLA.

Mesterműszók.

(Magyar Néplap 1857. 76 és 77 szám.)

A t a k á c s s á g m e s t e r s z ó i.

— Sárváry közleménye. —

A bordaláda előtt állanak a szerszámok, ezeket már ismerjük; függnek csinvatmadzagon, ezek pedig apró csigákon. A csinvatmadzag négyágú fonadék, s néha serkentő szokott lenni. A szerszám fölött vannak a sefték, számra öt; a főbbek ezek: vezető, választó. Hogy a fonál nyíladozása következtében a sefték le ne sikamoljanak margit tartja őket; a margit szíj vagy zsinigre akasztott kampó, az alvégen kő vagy vasgolyó adja a súlyt. A szerszámok alatt hosszában sámlák húzódnak számra közönségesen négy. Ezek a szerszámhoz szinte csinvatmadzaggal csatolják; ha négy nyüstös vászon, vagyis csinvat szövetik, mind a négy külön nyomatik le; midőn rendes vászon készül, kettő-kettő egyszerre.

A sámla többnyire fenyűből készült jó másfél rőf hosszú lécz, ez amaz eszköz, melyet a takács rugdálni mondatik. Sávolys egyéb czifrázott készítményeknél ezek száma harminczra is növekedik, ekkor a nyüstök száma is nagyobb. Ezek a szövőszék főbb részei.

Nézzük most a takács további működését. A fonál már föl van tekerve és besodorva, a sefték is bele vannak huzva. A besodort fonál elé most egy az elő s utó-végen pálczával ellátott vászon alkalmaztatik, felső vége ily alakban $\wedge\wedge\wedge\wedge\wedge$ madzagok által a szerszámban maradt rojthoz csatoltatik; alvége a vászondorongan levő üregbe szorítottatik s az ezen levő kerék s az ezt fékező kallantya által kellő feszültségbe hozatik, ez kezdővászonnak mondatik.

Most szék hosszában a kifeszített fonálon kenés kezdődik. A kenés borosta és kenyűvel történik, nagy szerepet játszik a szék kés és fagygyú is. A borosta inda vagy kemény szűrőből készült tenyéryní széles és jó araszthosszú kefe; a kenyű finom lisztből főzött hig pép, ez teszi a fonálszalakat tükörsimává, mi hogy maradóbbr legyen fagygyúval simított meg, a kiálló szálkák, pozdorják kés segélyével nyestetnek le. Az így elkészített fonál egy szék hosszának mondatik. Most következik a le-

eresztés vagyis a fonálnak székhosszanként a vászondorongra hajtása, a szakadt vagy kuszált szálak összekötése, kócz és pozdorjától megtisztítása. A leeresztésre a kenés következtek. Most kezdődik a szövés azaz a fonálnak vászonná alakítása. A vászon gyarapodását a vetéllő által átdobált belfonál eszközli. A kezdés lassan halad; ha már egy pár ujjnyi, a vászonfeszítővel adatik meg a kellő szélesség. Ha már fél, vagy rőfnyi hosszú a vászon, dörgölőfa segítségével megsimíttatik. A végmunka bevégezésnek mondatik, hol a fonál végéhez végzövászon alkalmaztatik s ez ép oly szolgálatot tesz, mint kezdövászon, csakhogy ez a vászon-, az a fonáldorongra alkalmaztatik.

Még ezek megjegyzendők: kenyőpad, mely a szék előtt áll s a kisebb egyéniségeknek állványul szolgál, ez nem egyéb-mint egy alacsony lócza. A lapoczká, ez tenyéri széles, kis-ujjnyi lyukakkal és nyéllal ellátott táblácska, midőn a fonál vettek, a szálak ezen eregettetnek át a vetőfára. A vetőfa kerekben rendszeren jobbra hajtatik s minden fordulóval négy rőföt ölelvén át, annyiszor fordul a hányszor négy rőf hosszú a vászon. A csévek vagy gombolyagok üregekkel ellátott hosszúkás ládába alkalmaztatnak, ez a vetőláda.

FRECSKAY JÁNOS.

Néprománczok.

Szücs Marcsa.

(Változata: Arany-Gyulai Népkölt. gyűjt. I. 212.)

Este késű, lelkém,
Hátot üt az óra,
Mindén eladó lány
Készül a fonóba.

„Gyerték lány-pajtásim!
Kisírjeték haza;
Mer' nem megyék többet
E té fonótokba.“

Szegény Szücs Marcsa is
Oda indolt vóna,
Ha a csillagos ég
Be nem borolt vóna.

A szegény Szücs Marcását
El is kísértették,
A feketé földbe,
El is, eltemették.

Beborút, beborút,
Be is sététédett,
A szegény Szücs Marcsa
El is tévelygédett.

„Gyerték lánypajtásim!
Rólam tanoljatok,
A legényeknek
Csókot né aggyatok.

Mer' ha csókot attok,
Minnyájan így jártok:
A feketé földet
?i Húzzák té réátok.“

(Palóczság, Lapujtó). MOCSÁRY ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^{*} hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Egy idegën szócsalád.

Hullám, hajtás (rügy) mirigy, magzat, kelme, jelvény szemre egymástól szerfölött távol eső fogalmak. valójában mégis egybetartoznak s a legszorosabb rokonsági kötelék fúzi őket együvé.

Ha az Akadémia ebben az alakjában adná föl e kérdést, s megfejtésére, a mellyel rendelkezik, a legnagyobb jutalmát tűzné is ki, jós tehetség nélkül is előre meg lehetne mondani, hogy jutalomtétele megfejtetlennek marad. Pedig van nyelvünkben egy négy tagból álló szócsalád, a mely a föntebbi hat fogalmat egyesíti magában. E négy szó származását, s a mi vele karöltve jár, egybetartozásukat akarom ez alkalommal kimutatni.

A „Török-magyar kori történeti emlékek“ (Okmánytár) I. 401. lapján a következőket olvashatni: „Taxa vestium . . . mulierum : csömörlet mentétül 2 ft. 50. d. csömörlet szoknyátul 2 ft. 50 d.

Kérdés, mi ez a *csömörlet*? Ámbár nem valószínű, de vajjon mégis származéka-e talán az eléggé ismert *csömör* szónak?

De mielőtt az unokáról szólunk, ismerkedjünk meg előbb a nagyapával.

Van egy tájszavunk, — a Tájszótár szerint Szeged és Kecskemét vidékén használják; de használják Bácskában is, én legalább első gyermekkorom óta ismerem — ez a **csuma** szó. A Tájszótár ekként értelmezi: „gyümölcs szára p. o. meggy v. cseresznye csumája. Ebből lesz: *csumázni*, gyümölcszárrel szagatosdit játszani.“ Baróthi Szabónál (Magy. Vir. Toldalék): „*Tsumma* : a lë-fosztott tengerinek (kukuritzának,

török-buzának, málnák) levelei, mellyekkel öszve kötöttettek a tsők v. kalászkok. Egy tső-, v. kalász-kukuritza.“ Kassai szótárában pedig ezt olvassuk: „A pétsi *tsumma* szóról ír Szabó. Ezt a Hegyalján Tengeri héjának, vagy hajának nevezik.“ (*tsumma* alatt). A *tseme* szónál pedig ezt találjuk: „*tseme* v. *tsoma*: germen, surculus, ramus novellus; hinc: *káposzta-tsima* (egri szó).“ Ennek alaki rokona a székely *csuma* vagy *csoma*: „mirigyes pestis“ (Tsz.). „Gyakran hallani: hogy a csoma vigyen el! tán pestis?“ (Kriza).

A NSzótár szerint a *csuma* egy hajtású a *csomó* szóval; közös gyökerük *csom*, a mely kerekdedséget, gömbölyűséget jelent s rokon a *gom* gyökérrel, melyből *gom-b*, *gom-oly* sat. származtak.

A NSzótár e kijelentése épen nem áll összhangzásban a mult idők tanúinak vallomásával. Szótáraink im ezeket mondják róla: Calepinus: „*cyma*. Tenerior delicatiorque cum aliarum herbarum, tum praecipue brassicae cauliculus, qui in prima germinatione in summa stirpe provenit. Germ. Ein keimle, das zart stängele an den herwachsenden kreyteren. Ung. *czima*.“ Molnár Albertnél a magyar részben: „*cima*: *cyma*, die zarten schösslein an hohem köhl und andern kraut.“ Ugyanígy Pápai Páriznál is.

Ez adatokból kétségtelenné válik, a) hogy a magyar nyelv *czima* szava s a latin *cyma* mind alakrá mind jelentésre nézve egymást teljesen földik. Hogy a Calepinusnál előforduló *czima* szó szókezdő *cz*-jének kezdetben csakugyan a mai *cz* s nem *cs* értéke volt, az egyes írók helyesírásából egészen világossá válik; nevezetesen Cal. és PP. a *cs*-t következetesen *ts*-sel írják; PP. azonkívül a szót a *cs*-re egyáltalában nem használt *tz*-vel jelöli: *tzima*. b) Az első változás, a melyen a szó nyelvünkben keresztül ment, a kezdő *cz* hangnak, mint ez legkivált magas hangok előtt történni szokott (úszl. *cec*: magy. *csecs*; ószl. *cerü*: magy. *cser*: úszl. *cép*: magy. *csép* sat.) megsűrűsödése volt: *czima*-ból lett *csima*, majd *csuma*, *csoma*. Kétségtelenné válik eszerint, c) hogy semmi rokonságban sincs a *csomó*-val, annál kevesbbé pedig a *gomb*-bal.

A lat. *cyma* majd egyenest, majd kerülő uton belejutott többjébe az európai nyelveknek: ol. *cima*, fr. *cime*, rum. *chimę* (Diez), úszl. szrb. *cima* (Mikl.).

Ch. sz.
7

A magyar egyenest a latinból való; a latin pedig a gör. *κῆμα*-nak a mása, melynek jelentései: a) hullám, b) magzat. c) gyöngye hajtása a fának, növénynek.

A székely átok *csomáját* („Hogy a c s o m a vigyen el“) a NSzótárral én is egynek tartom a *szár* jelentésű *csumával*, azzal a különbséggel természetesen, hogy a mirigy, kelevény (rossz seb) jelentést nem a c s o m ó b ó l, hanem a fakadásból magyarázom, mely egyként teszen hajtást (a fán) és daganatot, kelést. pörsenést (a testen), mely nyílt sebbé is válhatik. (V.ö. a németben: „die bäume schlagen aus“: a fák hajtának, és „ausschlag“: var. pörsenés.)

... Tudvalevő, hogy a lat. *cyma* eredetijének, a gör. *κῆμα*-nak *κῆματ-* a töve s a többes nominativusa *κῆματα*. lat. *cymata*, vagyis a növénynek e g y hajtása: *cyma*; t ö b b (sok) hajtása: *cymata*.

A trágya szó tárgyalásánál (Nyr. XII. 157.) láttuk, hogy ez a köz. lat. *tragca*-nak a mása, mely a gör. *τράγμα* többesének: *τράγματα* rövidült *tragata* alakjából állott elő, s a kölcsön vevő nyelvekben mint egyes számú név van használatban. Az ilyen *a* végű többes számú nevet a mi nyelvünk is egyes számúnak tekinti s a többség kifejezésére *-k* képzővel látja el még abban az esetben is, ha világosan érzi a latin szónak többes erejét; pl. a k t a (acta): a k t á k (Nyr. XII. 121.), k o l l e k t a (collecta): k o l l e k t á - k, k o r r e k t a (correcta): k o r r e k t á - k, p o s z t i l l a (postilla): p o s z t i l l á - k, b u k o l i k a : b u k o l i k á - k sat.

A szókölcsönzések története, a mint ez majd a későbbi összeállításokból ki fog derülni, megbizonyítja, hogy a latin nyelvből kölcsönzött szavaink közül a degnagyobb számot a növényország szolgáltatta. E kölcsönvételek egyikének tartom én az imént említett *cymata* többes alakot is, a melynek, mint egyesének is (*czima*) kezdetben *czimata* hangzása volt, s mely később, mint amaz, *csimata*, *csimota*, *csomota* hangalakot öltött; utóbb pedig, a mint ez igen sok kölcsönvett szavunkkal megtörtént (l. Nyr. XII. 196.) magas hangúvá: *csömöte*, *cséméte* változott át.

A hangfejlődésnek itt előadott menetét a nyelvtörténeti adatok is igazolják: *cymota* TelC. 137. *chymota* KulcsC. 27. *čomota* DöbrC. 138. *chomota* Hofgr. 358. *csömöte* Bar.: LPar. 147. *tsemete* Com.: Jan. 17.

Hogy a szó kölcsönvételének korában az eredeti *cymata*-nak többes ereje még elég erősen érezhető volt, bizonyosságra az a tény, hogy kezdetben nyelvünkben is majdnem kivétel nélkül a többesben volt használatos. Példák: „Megelegedenek *chymotak* ba (KulcsC. 27.) Az fattyu *czemetéc* mély gyökeret nem vetne (Kár.: Bibl. 637). Az fa ha levágattatik ismét meguyjul és az ő *czemetéi* meg nem szűnnek (MA; Bibl. 457.) A coráll kővek a tengeri *tsemeté*knek ágatskái (Com.: Jan. 17.) Fialat veszsők, *csemeté*c (71). Adgy énnem a fának *tsemetéi*ben (Hall.: HHist. II. 59). az föld színén elterjedett *csemeté*ket az szél nem bántja (Mon. HHist. Okm. XXIII. 704.)“

... Van a *cymat*-tőnek a latinban a gör. *κύμα* alapjelentéséhez (hullám) csatlakozó újabb hajtása, a *cymatilis*: tengerszinű (kékes) melléknév, s ebből a *cymatile* főnév, mely Freund szótára szerint annyi mint „ein wasserblaues kleid.“

Ennek a latin névnek az én véleményem szerint a mi nyelvünkben meghonosodott mása az a *csemelet* szó (*czimá-tel*, *csemetel*, s hangátvetéssel: *csemelet*), a mely egy párszor régi iróinknál előfordul: „ennek az hukanak eg' *czídmóliet* zokniat kudót volt Caspar Doctor (LevT. 110. 199). *chinálainak* egy *chemelet* zoknat (Radv.: Csal. III. 186). S. Pál kőpenieget viselt, nem seliem ruhat, *czemelietet* (MA.: Apol. 284).“

Ez az én nézetem ellenkezésben áll ama másik nézettel, a melynek már a NSzótár is kifejezést adott, hogy t. i. *csemelet* szavunk a fr. *camelot* szónak a képmása. Nem véve figyelembe azt a tetemes bökkenőt, hogy a francziában van ugyan *camelote*, de nincs *chamelote*, a *k:cs* hangváltozás pedig nyelvünkben a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, ez a föltevés ily alakjában már azért is elfogadhatatlan, mert a XV. XVI. században a franczia nyelvvel való érintkezés majdnem semmi volt. Másként áll a dolog azonban, ha kölcsönadónak a német nyelvet tekintjük, a melyből különösen a reformatio korában igen sok szó került át nyelvünkbe. Nincs semmi hatással a kérdésre, hogy mikor történt meg, azért nem is bolygatjuk, de az tény, hogy a fr. *camelote* a németben *schamelot*, *schamlot*, *schamblat* alakokban volt járatos (Schmell). Ez alakok közül a *schamelot*-ot tartani *csemelet*-ünk eredetijének nem hogy valami nehézségbe ütköznék,

hanem mind jelentésbeli (glattes wollenzeug aus kamel Sand : Fremdw.), mind hangbeli momentumok (s : cs változásra vö. serpenyő : cserpenyő Nyr. IV. 42. sikkaszt : csikkaszt I. 232 ; mély hangú szavak magas hangúvá váltára l. Nyr. XII. 196.) szerfölött valószínűvé teszik.

Nagyban növeli e valószínűséget még Molnár Albertnek következő helye :

„Keresztelő Jánosról azt írja sz. Mathe, hogy teveszörből csnált köntöst viselt legyen. és bőr övet az ő ágyékán. Christus Urunk is bizonyította, hogy Keresztelő Jánoson semmi lágy és friss ruha nem láttatott legyen sem éreztetett. Az kik olyant akarnának látni, mennének az Királyok házaikba. Ugy volt azért öltözve az mint az ő rendi és alkalmatossága hozta, nem friss, nem-is igen rosszas. Azért alittyák az tudós emberek, hogy ez a teveször, köz gyapiu csemelet volt legyen.“ (Disc. de summo bono 226.)

Az idézetnek világosan beszélő, tisztán érthető szavai, hogy teveször = *csemelet*, továbbá az a tény, hogy *schamelot* = *camelote*: „ouvrage mal fait; marchandise de mauvaise qualité“ (Littré). majdnem ránk erőszakolják a föltevést, hogy a magy. *csemelet* ném. *schamelot*.

Kezdetben magam is fejhajtva álltam, meghódoltam e vélemény előtt; de az az adat, a melyre később a szó nyomozása közben ráakadtam, e föltevéstől eltérített s más nézet elfogadására kényszerített.

Calepinus a *cymatilis* szót ekként értelmezi: „*cymatilis* vestis dicitur, que undarum colore m refert, ab undis, et fluctibus dicta, quae κόρατα a Graecis nominantur. A n g. Darkblewe. G e r m. Himmelblaw. U n g. Habos tsömelyet színű.“

Ebből világos, hogy a *csemelet* nem, a melyből készült, a kelmének anyagát, hanem színét jelentette, vagyis hogy *csemelet* nem – teveször, hanem habos. hullámzatos, tehát alakilag s jelentésileg ugyanaz, a mi a *cymatilis*.

Calepinus tanúsága tehát, a ki szótáriróink közül elsőnek jegyzette föl az ő korában már minden valószínűség szerint megállapodott jelentésével a *csemelet* szót, ebben az esetben döntő vallomás, döntő annál inkább, mert utódai csak megerősítik szavát: „*cymatilis*: Habos színt mutató MA. PP ; *csemelet*: *cymatilis*, himmelblau MA. *tsemelet*: *cymatilis*, gewässertes tuch.“ PP.

Nem lehetetlen azonban, hogy a habos, kékes jelentésű *csemelet* szót rokon hangzásánál fogva a későbbiek a *schamelot* „teveszörszövet“ kifejezésére alkalmazták. Vagy annak lehetősége sincs kizárva, hogy itt két külön kölcsönvétellel van dolgunk, úgy hogy *csemelet* = 1) *cymatile*: habos (selyem) ruha, 2) *schamelot*: teveszörszövet.

A kezdetben idézett *csömörlet* (*csömölet*-ből) népetimologia szülötte, olyan, minőt a németben is láttunk, mely a *schamelot*-ból *schamblatt*-ot csinált.

. . . Van végre a *cyma* szónak szintén a gör. *κῶμα* „wulst“ (wulst der ionischen säule) jelentésére épült még egy közép-latin hajtása: *cymeria*: ‚imposita summae galeae figura‘ Duc., mely az európai nyelvek legtöbbször átkerült: ,ol. *cimiero*, fr. *cimier*, spany. *cimera*: zeichen oder schmuck oben auf dem helme, rum. *țimiriu*: kennzeichen, schild, kfn. *zimier*, *zimverde*.‘ (Diez); úszl. *cimer*: insigne, szrb. *cimer*: ein bestandtheil des pfluges, aushängeschild, rut. *cymet*: wappen‘ (Mikl. Fremdw.); ‚*zimier*: rückenstück des hirsches, aus gleichbed. mhd. zimber, zimere: nach frz. *cimier*: lendenstück‘ (Kluge); magy. **czímer**: 1), armus, die schulter MA. „Tégy az fazékba lapotzkáiát, és t z é m e r e t“ (Kár.: Bibl. 131). „Az áldozatok jobb falattya. szegye, és t z é m e r e Papoknak adatott.“ (Pázm.: Préd. 946). 2) stemma, insignia Cal. MA. kranz. PP. „Te ember, kié ez a *zimier*, mellyet lelkeden visélsz?“ (Pázm. Préd. 1090). „A hajónak *zimere* vala Castor és Pollux“. (MA.: Bibl. d. 135.) „Az pénzen a fejedelemnek képe, avagy *czimere* vagyon.“ (Tel.: Évang. II. 474.) 3) crista, federbusch MA. „Bársony süvegecskét feltenni és egy szép toll *cimert* belé.“ (MA.; Disc. de summo bono 141.) 4) signum scutarium PP. „Az orzagnac *cymeret* metted fel.“ (EhrC. 75). „At’t’anac neue a *cimerben* ninčen.“ (Bécsi C. 275.) „Az ő zászlóiban arany koronás keselő vala meg iruán. es eszt e t z i m e r t visseltéc mind az magyaroc.“ (Helt.: Krón. 14.)

A magyar a szót kétségtelenül a némettől vette kölcsön. Az olasztól s rumuntól való átvétel ellen hangtani s jelentésbeli mozzanatok szólnak. A szlávtól való kölcsönzés pedig az a körülmény tiltja elfogadnunk, hogy az átvétel nálunk jó régi (legalább is már a XV. században), a szláv-ságban pedig későbbi időben történt. Marad tehát hátra a

kfnémet *zimier* szava, melyet alak és jelentés egyként a mi *czímer*-ünk eredetijének, igaz példaképének vallanak. Nevezetesen a jelentésre nézve csak a németben találjuk meg a magyarban is járatos 1) „a levágott marhának, borjúnak, juhnak sat. czombja.“ NSzótár. („Szegy salatát barany czemert, sülue chenaltas.“ KalNagysz 1579. B 5.) jelentést: „bei zerlegung zahmer und wilder thiere der rücken. bes. des hinterviertels“ (Sand.); aztán 2) a további értelemfejlődésnek alapul szolgáló „képpel, vagy akármely tárgyak rajzával ékesített paizs“ (NSzótár) jelentést: „verzierung des wulstes auf dem helm, meist irgend ein thier [löwe, adler, schwan etc.] vorstellend.“ (Schmell.)

... Végre, hogy a latin-görög *cyma* magyar családfájában semmi hézag ne maradjon, a bevándorlott s rég megtelepedett *csuma*, *csemete*, *csemelet*, *czímer* tagok sora után oda kell még iktatnunk a család legifjabb sarjadékát, a már honi földön született *czím* (titulus) szót is, mely a legutóbb említett *czímer* elkopásából keletkezett. A vég *-er* tagot, a mint tudjuk, a nyelvújítás királyvize olvasztotta le róla.

SZARVAS GÁBOR.

S Z Ó R E N D

II.

2) alosztály. Ide a kettős természetűeket (az ingadozókat) sorozom; a melyek t. i. kivételesen ige-adta nyomatékot is fogadnak el. A velők rendesen együttjáró emphasis, magában véve, teljesen beéri az egyenesrendű állítmánynyal. De gyakran magukhoz ragadják az állítmányegészítő szónak a csekélyebb súlyát; és ekkor meg is szünik emphatikus voltak. Nem minden ilyen kifejezés alkalmas reá, legalább nem minden állítmánynyal szemben. A rendes nyomatosságnak a fokozása itt több körülménytől függhet; ilyen a többi között: a különböző jelentés, más mondatban való (előleges vagy utólagos) magyarázás, párvonalban, ellentétben állás.

Példák:

A.

Bátran ki állja a versenyt. Bátran lép föl ebben az
— — — — — ügyben.

Ez egyaránt ki terjed mindenemű szerződésekre (a szerződések különbsége nélkül).	A melegség itt egyaránt oszlik el mindenfelé (egyenlően).
Ennyire eltérnek a nézetek!	(A különbség csekély; nézd!) Ennyire tér el a két hőmérő egymástól.
Most gyorsan végre hajtom, (azután megyek).	Most gyorsan hajthattam végre. (A multkor nem lehetett);
— — — — —	— — — — —
Úgy elintézi, hogy jobban se kell.	Úgy intézi el, (hogy ne támadjon új zavar).
Jól megtanulta.	Jól tanulta meg, (de rosszul adta elé. — Arany. Ny. II. 8. 9.)
— — — — —	— — — — —
— — — — —	— — — — —
Beh szépen leírja azt a jelenetet!	Ma szépen írta le a fogalmazványt, (tegnap rútul).

B)

Ennyit elmondhatok belőle.	Ennyit mondott el belőle.
Annyit bevettem ebből az orvosságból, (hogy már sat.)	(A mennyit rendelt az orvos), annyit vettem be.
Több tételt kihagyott belőle.	(A kelletinél) több tételt hagyott ki.
Oly nagyot levágott a kolbászból (Ar. 7. 8).	Oly nagy terhet vállalt el, (a minő sat.)
„hogy kifáradás nélkül nagy utat elbirsz“ (Ar., Arist. ford. „A békák“ II. 240.)	Nagy lépésre szánta el magát. Nagy feladatot tüztél ki magadnak.
„Messze utat is megtennék.“ (Ar. „A lovagok.“ I. 45.)	Messze útról várjuk vissza.

Ezek a 2) alatti névszók a határozatlan fogalmak egyik csoportjához tartoznak. Szintoly rugalmasak, mint az 1) alatti határozók sat. Mind a két faj szórendünknek egyik kényes oldalát érinti. Gyakoriak is a vétségek e részben; mert sokakat megcsal ilyenkor a mindig erős hangsúly; és támad efféle szórend: Oly nagyot vágott le. Sokszor hozta fel! Mennyire tér el ettől! sat.

3) alosztály. Csupa főnyomatékú fogalomból áll. Ezek: a) a nem-positív és a negatív természetűek,

u. m. a kérdő, kétkedő, tagadó és általában a minus-t jelező szók; b) a határozatlan fogalmak; szorosán véve: a határozatlanok legnagyobb része, derékhada; de „a potiori valet argumentatio“. — kiegészítve: „et nomenclatio.“ — Mi az a határozatlan fogalom? Az, a melyben az I.-főosztálybeli határozott névszónak a tulajdonságai egytől-egyig hiányzanak; tehát nem tulajdonnév sat.; se névelővel. tárgymutató névmással, se határozott számnévvel vagy másféle meghatározó szóval nem áll a mondatban.

A harmadosztálybeli fogalmak nyomatos rendű állítmányt kívánnak; jelesül a határozatlanok akkor is, a mikor még nem előzik az igét, sőt a mikor nem is rajtuk van a hangsúly, illetőleg az erősebb hangsúly.

Példák:

Állítók.

A k i t e l f o g t a k . A h á n y a n
i t t v a g y t o k .

H o g y e l p á h o l n á m .

M e n n y i r e l e m e n t a z á r a !

M i h e l y t b e v é g e z t e m .

K ö n n y e n á t e s e t t r a j t a .

B ő v e n k i m é r t e a z i t c z e t .

P á l v i s s z a j ő .

M e g c s i n á l j a .

V e l e m i s k ö z l ő t t é k .

Kérdők, tagadók, tiltók stb.

K i t f o g t a k e l ? H á n y a n v a g y -
t o k i t t ?

H o g y p á h o l n á d e l ? !

M e n n y i r e m e n t l e a z á r a ?

A l i g v é g e z t e m b e .

N e h e z e n e s e t t á t r a j t a .

S z ű k e n m é r t e k i .

P á l n e m j ő v i s s z a .

N e c s i n á l j a m e g .

V e l e m s e k ö z l ő t t é k .

Határozottak.

A s e b é s z k i m e n t .

L e v i s z e m a z i r a t o k a t .

O d a k ű l d t e a z ű g y v é d e t .

A l o v a i m k i v o l t a k á l l í t v a .

— — — — —

— — — — —

E z a k é t p a r i p á m i s o t t l e s z .

E z t a s o k é r t é k t e l e n t á r g y a t

b e k ű l d ő d c s a k u g y a n ?

— — — — —

— — — — —

Határozatlanok.

S e b é s z m e n t k i ; (o r v o s
n e m m e n t) .

V i s z e k l e i r a t o k a t .

K ű l d ő t t o d a ű g y v é d e t .

L o v a i m v o l t a k k i á l l í t v a .

(S z a r v a s m a r h á m n e m

v o l t .)

P a r i p á m i s l e s z o t t , k e t t ő .

E f f é l e é r t é k t e l e n t á r g y a -

k a t k ű l d e s z b e ? k ű l d e s z

b e c s a k u g y a n e f f é l e é r t é k -

t e l e n h o l m i t ?

Felügyel a kis gyermekekre. Kis gyermekekre ügyel föl.
 A tudósokkal is összejöttem. Tudósokkal is jöttem
 össze.

A határozatlan fogalomnak a szerepe, mint látjuk, igen különös. Az állítmány nyomatos rende itt nem jár egy nyomon a hangsúlylyal; se azzal a szabálylyal, mely szerint az ige követi a főnyomatékú fogalmat. Hogy nem minden határozatlan fogalom halad ezen az uton, mutatják a 2) alosztálynak B) alatti példái: több tételt kihagyott; nagy utat elbirsz sat., vagyis: a bizonytalan mennyiség, nagyság, terjedelem, teher jelzői bizonyos fajta állítmányok kapcsán. Sőt még a 3. alosztályba tartozók se zárnak ki minden kivételt. De részletekbe ható vizsgálatra most nem vállalkozhatom. A példák felhozatalában egyébiránt gondosan kerültem az olyant, a mely kétséget támaszthatna. Ilyen, például az adverbialis természetű (névragos és névutós) szó, mint a melynek határozott vagy határozatlan volta nem foly be a szórendre.

Ezzel befejeztem az osztályozást. Rövid vázlata im ez:

I. Rendszerint nem-nyomatosak.

II. Természetszerint nyomatosak.

Az utóbbiak: 1. állító természetűek, ige-jelölte nyomaték nélkül, 2. állító természetűek, rendesen ige-jelölte nyomaték nélkül; kivételesen azzal. 3. a) tagadó természetűek (kérdő, kétkedő, tiltó, tagadó szók); b) határozatlanok. Mindkét csoportbeli főnyomatékú.

Párvonalba téve így csoportosúlnak:

Rendszerint nem-nyomatos — természetsszerint nyomatos.

Állító természetű — tagadó természetű.

Határozott — határozatlan.

E szerint a mondat is: rendes és nyomosító; állító jellemű (plus mondat) és tagadó jellemű (minus mondat) sat. sat. Ámde ez külön része a kérdésnek.*)

Az ígéről, illetőleg állítmányról sem szabad megfelejt-

*) Ezek: rendes, értelmező, simán közlő sat. nem fedezik az állító mondatnak minden csoportját; pl. Örökre elveszett! Ez rendes szerkezetű, de nem rendes kifejezésű mondat. Szabatosabb műszó nem létében a rendes szót használom.

keznünk. Fogalmat jelez az is, különböző nyomatossággal. Valahányszor nem nyomosít, mindannyiszor magán van a súly; a mely is annál nagyobb, minél kevésbé oszlik el a többi fogalom között. Rendszerint legnagyobb akkor, a mikor az állítmány hangsúlyosan megelőzi a vele legszorosabban egybekapcsolt hangsúlytalan fogalmat.

Példák.

Rendes mondat.

Ma beadom a tervet.
Holnap megtehetem.
Az ellenpárt megbukott.
Rám nézve elveszett.

Nyomosító mondat.

Beadom ma a tervet.
Megtehetem holnap.
Megbukott az ellenpárt.
Elveszett az rám nézve.

És itt véget ér a mondatnak rendesen nyomosító szerepe, és követi a fokozott illetőleg módosuló nyomosítás; a mikor a mondat, Arany szerint, „másúvaveti a hangsúlyát.“ Eszközli azt részint, és kiválóan az állítmány, részint másféle mondatrész. Az utóbbiak azzal, hogy tagadó és tiltó mondatban a *nem sem, ne se* szókat az ige helyett, maguk követik; az állítmány úgy, hogy közbe veszi a szócskakat; vagy úgy, hogy utánuk teszi saját kiegészítőjét (igekötő sat.), és így mindkét esetben egyenes-rendűvé lesz. Állító mondatban végre ugyancsak az állítmány úgy nyer fokozott nyomatékot, ha hangsúlyosan és fordított rendben áll, többnyire legelül; és végre, ha még ez sem elég, akkor, — jelesül a parancsoló mondatban (a tiltóban a már előrebocsátottak szerint is) — visszatér az egyenes rendre.

Én meg visszatérek a főschémához, a melynek alapján a következő szerkezetek alakulnak:

Rendesen.

Pál nem volt itt.
— — — — —
Ott nem kell keresni.
Igy nem fogja elbocsátani.
Most ne végy házakat.
— — — — —
Azt ne tedd.
— — — — —

*A tagadó és tiltó szók után álló
különfélc beszédrészekkel.**Fokozottan.*

Nem Pál volt itt, (hanem István).
Nem ott kell azt keresni.
Nem így fogja elbocsátani.
Ne házakat végy te most, (hanem telkeket).
Ne azt tedd, (hanem beszélj vele).

*Nyomatos állitmánynyal.**Közbenálló tagadó szók.*

Mit nem gondoltál még ki?	Mit ki nem gondolnak az
— — — — —	emberek?!
Tudod, hogy kit nem csalt	Hát kit me g nem csalt az?!
me g eddigelé?	— — — — —
Nem elégítette ki.	A mig ki nem elégíti, (mind-
— — — — —	addig sat.)
Nincs bekötve a szűröm	Ha a szűröm újja be nincs
újja.	k ö t v e, (kihullott volna.
— — — — —	Arany).
Nem megy oda.	Az o d a nem megy. (Bizo-
— — — — —	nyos lehetsz benne).
Nem igen vette föl.	F ö l sem vette,
Nem is köszönte meg.	M e g sem is k ö s z ö n t e.

Állitmány-egészítő a tagadó szó után.

(L. A r a n y c z i k k é t).

Nem ment ki.	Nem ki ment, (hanem kilök-
— — — — —	ték).
Nem akarták tudtára adni.	Nem tudtára akarták
— — — — —	adni, (hanem kérdőre vonni).
— — — — —	<i>kérdő-tagzdó formában lap-</i>
— — — — —	<i> pangó állítás.</i>
Nem lopták el?	Nézem: hát nem ellopták
— — — — —	a pénzemet?!
Nem szökött el?	Hát nem elszökött az a
— — — — —	gyerek megint?!
Nem fért volna el másutt?	Nem elfért volna ez más-
— — — — —	utt is?!
Nem parancsolták meg?	Nem me g parancsolták, hogy
— — — — —	eljőj?!

Állító mondat.

Már be csukta a boltot.	Nézd: csukja be a boltot
— — — — —	ijedtében!
Mikor összehépti a kötelez-	Tépi össze az iratokat!
vényt, (mit csináljak vele?)	V á g j a földhöz a csészé-
— — — — —	ket!

Most fölviszem a könyveket. (Otthon van már).	(Hova sietsz?) Viszem föl a könyveket.
Összeszedte a holmit.	„Szedi össze a nép, a mi féltő, drága.“ (Ar. Toldi szer. 89.)
Ha eszembe jut — —	„Jut eszembe, oh jut! szende mosolygásod.“ (Ar. Toldi, sz. 184.)
Észrevehetted ugyan. (de sat.)	„No azt vettem észre (Ar. T. sz. 24.)

Rendes parancsolás, tiltás. Fokozott parancsolás, tiltás.

(Arany példái).

Állj meg. Ne állj meg.	Megállj hé! Meg ne állj!
Vidd el. Ne vidd el.	El vidd (azt az ostort innen)!
— — — — —	El ne vidd!
Tudd meg. Ne tudj róla semmit.	Meg tudd, (hogy megbánod!) Meg ne tudj semmit!

A fokozott nyomatosság példái teljesen igazolják Arany-nak azt a tételét, mely szerint: „a nyelv az állító szerkezetnek tagadóra és viszont való változtatása által különös erőt. nyomatékot ad a beszédnek.“ Csakugyan leleményes a magyar nyelv geniusza: Hol közbeékel szókkal módosítja, hol megfordítja vagy visszafordítja a szerkezetet; mindannyiszor más-más értelmet és jellemet adván a mondatnak. De takarékos is egyszersmind és mindenről gondoskodik. Ime: a már „ab ovo“ nyomatatos, amúgy is hangsúlyos kifejezések egyik részére, a mely nem szorult különös kiemelésre, nem is pazarolja szórendváltató erejét, hanem fentartja a többiek számára, t. i. az eredeti mivoltában nem-nyomatatos, a negatív, a kettős természetű és végül a határozatlanul (elvontan) szereplő fogalom részére. Eljárása logikus; mert, például, a tagadást, a minus-t csak a nyomatatos rend jelölheti hatásosan; szintúgy az elvontan álló fogalmat is; mint a mely egyenesen rászorult arra, hogy elvontságát a szórendnek különösen kiemelő formája tüntesse ki s mintegy figyeltesse rá a hallót vagy olvasót.

A fogalmak különböző jelentősége és természete, mint láttuk, nagyon is befoly a szórendre. E különböző nyelvtani érték és a főschema változásai fölmutatásával szóren-

dünk főbb mozzanatait kívántam ismertetni és a szerkezet-változások folyamatát, nagyjából kivonva, könnyen áttekinthetővé tenni. Hogy a részletek tárgyalásánál is mennyire szükséges a fogalmak nyelvtani értékére ügyelni, majd kitetszik az is szórendi szerepének most következő rövid taglalásából.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NÉMET-MAGYAR EGYBEVETÉSEK.

I.

A múlt számban máskorra hagytam fenn magamnak azt a szabadságot, hogy munkában levő német-magyar és magyar-német szótárom első részéből bővebben is bemutassak oly egybevetéseket, melyekből kitűnik, mire képes a magyar nyelv a némettel szemben. E szabadsággal élve ez alkalommal bemutatom a német *alt* magyar párjait, melyekre a múltkor már utaltam is. Lássuk tehát mi mindent kénytelen a német az ő *alt* szavával kifejezni vagyis hányféle szava van a magyarnak az egy német *alt* fogalmára.

E melléknév jelentései nagyjában négy csoportra oszthatók. Az első csoportba azokat teszem, melyek általában csak bizonyos idő elérését mutatják tekintet nélkül ez idő mekkora voltára. A többi csoportot legjobban antonymummal, ellenkező szóval lehet megvilágítani. A második csoport antonymuma fiatal, a harmadiké új meg friss, a negyediké mai vagy mostani. A második csoportbeli jelentések értelme tehát tagadóan kifejezve: nem fiatal, a harmadik csoportbelié: nem új és nem friss, a negyedik csoportbelié: nem mai vagy nem mostani.

Az első csoport általános magyar szava idős: pl. der Knabe ist dazu noch nicht *alt* genug: a fiú arra még nem elég idős: wie *alt* ist er? mennyi idős? Az utóbbít így is kérdezhetjük: milyen korú? A wir sind gleich *alt* is magyarul vagy: egy idősök vagyunk, vagy pedig: egy korúak vagyunk. Ugyancsak a gleich *alt*-ra van még: egy vívású, egy ívású, egy korácsu, egy korásu; ezek azonban az irodalomban nem igen használatosak. Nagyon eltér a kifejezés, mikor meg van szabva az idő mértéke; pl. einen Tag *alt*: egy napos; eine Woche *alt*: egy

hetes; einen Monat *alt*: egy hónapos; ein Jahr *alt*: egy éves, egy esztendő s. Er ist über ein Jahr *alt*: egy évesnél (egy esztendősnél) több, egy évesnél (egy esztendősnél) idősebb, egy éven (egy esztendőn) fölül van. Itt már bajos volna a fölött német szónak szabatosan kijelölni a magyar párját vagy párjait. Er ist einen Tag *älter* als ich: egy nappal idősebb nálam. Ebben csak a constructió üt el. Az eddigiekben az *alt* mindig praedicativum volt; mint jelző comparativusban magyarul rendesen idősebb vagy kiemelve idősebbik; pl. der *ältere* Sohn; az idősebb fiú; der *ältere* von beiden: az idősebbik; ellenben der *ältere* Bruder egy szóval: bátya, és die *ältere* Schwester: néne.

A második csoport az életkorra vonatkozik s így csak élőre vagy személyesítettre illik. Itt egész sor szavunk van: öreg, vén, idős, koros, éltés, élemedett. Ezek közül az utolsó négy csak emberről mondható, az első kettő állatról is, a vén még fáról is. E kettőnek kicsinyítője is van; pl. etwas *alt*: öregecske, vénecske. Mind ezekhez, mai értelmé szerint, legmagasabb fokul csatlakozik még a *agg*, melyet németül csak körülírva sehr *alt*-tal lehet kifejezni. Az *agg* ma oly teljesen adja a fogalmat, hogy e szót nem is fokozzuk; az *aggabb* és *legaggabb* alakokat ma nem használjuk. A régi nyelvben e szónak nem volt ily abszolút, csupán nagy kort jelentő értelme s nem csak emberre alkalmazták, mint ma, hanem állatra, fára, sőt élettelenre is; tehát nem csak ebbe a csoportba tartozott, hanem még a következőbe is átnyúlt. Így előfordul a régieknél: *agg eb*, *agg fa*, *agg lant*, *agg rege* stb. Ennek maradványa a mai nyelvben az *alter* Junggesell-nek megfelelő *agglegény*. A kisebb fokú idős, koros, éltés, élemedett mind gyöngédebben fejezi ki a kort mint az öreg s ez ismét kiméletesebben mint a vén, melynek ma már többnyire sértő, sőt gyakran megvető értelme van. De azért die *Ältesten* des Volkes ma is a nép vénei: mert e kifejezés még abból az időből való, mikor a vén még nem volt sértő. A megvető szólásokban *alt* mindig vén; pl. *alter* Schuft: vén gazember, *alte* Jungfer: vén leány; *alte* Schachtel: vén csoroszllya, vén szatyor. Az *altcs* Weib fordítása attól függ, tisztességes értelemben veendő-e vagy

pedig sértő szándékkal legyen mondva; első esetben: öreg asszony, utóbbiban: vén asszony. Azonképen in seinen *alten* Tagen is vagy: öregségében, öreg korában, vagy: vénségében, vén korában. Fáról azonban, ha nagy életkorát jelöljük, mindig csak azt mondjuk, hogy vén, valamint állatról is. Az utóbbira alkalmazzuk ugyan az öreg szót is, de akkor nem nagy életkorát, hanem fias voltát akarjuk kifejezni; így pl. eine *alte* Katze: vén macska, ellenben die *alte* Katze spielt mit ihren Jungen: az öreg macska a fiaival játszik. A mi a kor nagyságát illeti, az öreg és vén egyenlő értékű; a különbség csak az, hogy az előbbi soha sem sértő, az utóbbi ellenben mindig az. E különbség már az *alt* werden kifejezéseibe. az öregszik, megöregszik, és vénül, vénheszik, megvénül, megvénheszik igékbe is átszivárog. Szintúgy az *alt* machen kissé tisztességesebben: öregít, megöregít. kiméletlenebbül: vénít, megvénít. Említést érdemel még jung und *alt*, magyarul: örege apraja. és jung gewohnt, *alt* gethan, magyarul: ifjú szokás öreg gyakorlás. Végül a bányászok műnyelvében der *alte* Mann: betemetett bánya.

A harmadik csoport az újnak, frissnek ellenkezőjét jelenti. Általános magyar szava régi; pl. mein *alter* Freund: régi jó barátom; ein *alter* Diener: régi szolga; das ist noch der *alte* Hund: ez még a régi kutya; da steht noch der *alte* Baum: itt még a régi fa áll. Itt semmi tekintet sincs az életkorra; az én régi jó barátom és a régi szolga nem szükséges, hogy öreg legyen, ép oly kevéssé kell a régi kutyának és a régi fának vénnek lenni. Életteleneknél természetesen ily különbség nincs; ezeknél az *alt* rendesen régi; pl. ein Mann von *altem* Schrot und Korn, ein Mann von *altem* Schlage: régi szabású ember, régi fajta ember; die gute *alte* Zeit: a régi jó idő; den 21. Feber *alten* Stils: február 21-én régi számítás szerint (az idén: márczius 4-én); das ist eine *alte* Geschichte: az régi história; das *alte* Lied, die *alte* Leier: a régi nóta. A régi mellett gyakori még az *o*; pl. *alter* Wein: *o* bor; das *alte* Testament; az *o* szövetség (testamentom); das *alte* Jahr: az *o* év (esztendő); die *alte* Welt: az *o* világ. Az *alte* Mode *o* divatnak is, régi divatnak is fordítható. Jelentésbeli különbség

is érezhető a régi és ó közt; így pl. az ó bor mellett van régi bor is; de amaz az újjal, ez pedig a frissel áll szemben. A kettő tehát nem mindegy. Az *alte* Sitte nem csak régi szokás, hanem ősi szokás is lehet. Ugy szintén *alte* Butter régi vaj is meg, ha már romlott. a vas vaj is; valamint ein *altes* Gebäude vagy egyszerűen régi épület vagy pedig rozszant épület, a szerint a mint vagy pusztán csak hosszú idő óta fennálló, vagy pedig egyúttal romladozó is értendő rajta. Néhány esetben ócska használatos; pl. *altes* Eisen: ócska vas; *alte* Bücher: ócska könyv; *alte* Sachen: ócska holmi; *alte* Kleider: ócska ruha. Az utóbbit a népnyelv a vét vagy a vit ruhának is mondja. A régi és ócska közt is érezni különbséget. Nem csak ócska hanem régi könyv is van, úgyszintén holmi és ruha is; de az ócska kopottas, nyűtt, holott a régi teljesen ép lehet. Az átvitt értelmű *altes* Zeug magyarul elavult dolog. Egészen elűtő ein *alter* Sünder és ein *alter* Fehler. Amazon a német rendszerint nem vén. hanem megrögzött vagy megátalkodott bűnöst ért; az utóbbival sem mindig régi, hanem többnyire szintén megrögzött vagy meggyökerezett hibát akar kifejezni.

A negyedik csoport ellenkezője a mainak, mostaninak. Itt is régi az általános szó, de társai hajdani és ókori; pl. die *alten* Griechen: a régi vagy hajdani görögök; die *alten* Völker: az ókori népek; die *alte* Welt: az ókori világ. Külön megemlítendő die *alte* Zeit: ókor, régi kor, hajdan kor, és vor *alter* Zeit: hajdan, hajdanában, régente. Az idevaló és az előbbi csoportba tartozó régi közt az a határozott különbség van, hogy az utóbb említett még meglevőt, az idevaló pedig elmúltat jelent.

Hátra van még az *alt*-nak főnévi használata. Himnemű alakja, der *Alte*, magyarul rendesen: az öreg vagy öreg ember, kivételesen: az agg vagy aggastyán. Házastársak közt mint megszólítás *Alter!* magyarul apjuk! A mein *Alter* a különös viszonyok szerint magyarul hol apám, hol följebbvalóm, hol férjem vagy apjukom. Mellékesen megjegyzem, hogy a magyarban öregem is járja, de azon testvérbátyánkat szoktuk érteni; azt meg a német nem mondja mein *Alter*-nak. Többször meine *Alten*: szü-

leim; unsere *Alten*: őseink; die *Alten*: a régiek. A közmondások természetesen nem fordíthatók, hanem csak helyettesíthetők; így: wie die *Alten* sungen, so zwitschern die Jungen; magyarul: a mint János fújja, Jancsika úgy ropja; és die *Alten* zum Rath, die Jungen zur That; magyarul: a vénnek esze, az ifjúnak ereje sokat tehet. A nőnemű alak, die *Alte*, többnyire: öreg asszony, néha: anyóka. Házastársak közt mint megszólítás *Alte!* magyarul anyjuk! Itt is a különös viszony határozza meg, hogy meine *Alte* anyám legyen-e vagy feleségem, vagy akár anyukom.

Ime ennyifélet kénytelen a német azzal az egy *alt* szóval kifejezni. Hányféle viszony és mennyi finomság, a mit csak éreztetni is képtelen! Ha többet nem bizonyít ez egybevetés, azt az egyet világosan mutatja, hogy a német nyelv tökéletességeivel szemben van a magyarnak is mire hivatkoznia.

VOLF GYÖRGY.

CSABA-ÍRE.

II.

Főntebb kétféle alakkal találkoztunk és pedig: Csába-ír vagy Csába-íre (hosszú első magánhangzóval) és Csaba-íre (rövid *a* hangzóval). A birtokrag használata s az egy vagy két szóba való írás, mint majd látni fogjuk, közönbős, mert az értelemre nem foly be.

Mivel kétféle írásmód van, kérdésünket így kell föltennünk.

Helyese mind a két írásmód. Ha nem, melyik az.

A mai kiejtésre (ha ezen növénynev a nép ajkán egyébként él), nem támaszkodhatunk; mert a kiejtés esetleg fölöttlő kétfélesége épen az írásmód ingadozásából is eredhetne.

Mivel orthographiai kérdésről van szó, azért az előbb kifejtett okból a mai irodalmat sem vehetjük tekintetbe. Ha tehát az irodalom tanúbizonyására akarunk hivatkozni, akkor csak azon művekhez fordulhatunk útbaigazításért, melyek a Magyar fűvészkönyv előtt jelentek meg.

Hogy a tanuvalloások fölsorolásában sorrendet kell föllállítanunk, azt bizonyítgatni fölösleges. Sorrendünkben nem követhetjük az irodalom fejlődését, hanem megfordítva kell mennünk, azaz a megállapodott írásmódú. következetes helyesírású újabb munkákból indulunk ki s úgy megyünk visszafelé az orthographiai önkény vagy pontatlanság kor-szakába.

A puhatolt adatokat inkább kimerítően adjuk, hogy a későbbi magyarázatokban ne kelljen ismétlésekbe bocsát-koznunk.

Diószegiék legközelebbi fűvészelőde *Weszelszki Antal*, kinek „Fa- és fűszeres-könyve“ 1798-ban jelent meg. A 348. oldalon a 396. sz. a „Pimpinella major et minor saxifraga“ cikkében a Csaba-íre kifejezés nem is olvasható. Helyette B á b a - í r e elnevezést találjuk. Azon megjegyzése, hogy „A Pásternák forma leveleinek karimája rovatos, másfél réfnyi üres szárai tetején borított kosár-formán feje virá-gi állanak“... A kisebbik a dajkák tejét szaporítja, a Magyar nevét tán innét kapta... Az ember kaponyája ha megsebe-sítettett, néhány kifatsart friss tseppek egybe begyógyítják“, kétségbevonhatatlanul az ernyős Pimpinella L. fajokra vall. — A 349-ik oldal 397. cikke így hangzik: „Pimpinella sanguisorba officinalis spicis cylindricis“... „Magy C s a b a - í r e“ (é k e z é s n é l k ü l) „Van kétféle: Kissebb és nagyobb, a levelei egymás ellenében állók, a szárai tetején gyűszű forma virágocskái sárga fonalyatskákkal szemléltetnek, a gyökere szorító“ „... A levelek zúzva nyersen, vagy azok-nak pora mindenféle sebeket hathatósan gyógyítanak, a mint hallánk. A lovaknak abrakban szokták adni, hogy a férge-ket az által a lovakból kiveszejttsék.“

A további szövegben Csaba királyfi regéjét közli s a királyfi nevét ékezetlenül írja. A növény jellemzése ugyan nem elég kimerítő, de a következő (azaz történelmileg meg-előző) adatokból kitéjük, hogy itt a Poterium Sanguisorba L. kis és nagy (tavaszi és őszi) alakja értendő, vagy pedig ez és a Sanguisorba officinalis L.

Benkő József 1792-ben a Nemnich-féle szótárban (All-gemeines Polyglotten-Lexikon der Naturgeschichte. Ham-burg) a Pimpinella Saxifraga L. neveül R á k f a r k f ű és C s á b a - í r e (ékezett) szókat közli. — A Poterium L. cím

alatt nincsen magyar név. A Sanguisorba L. magyar neve véd-fű (szedő hibájából vér-fű helyett).

Ugyancsak *Benkő József* írta *Molnár János* könyvházának I-ső szakaszában 1783. (319—432 oldalon) a „Nomenclatura botanica“ nevű lajstromot. A 331. oldalon ez áll: Classis IV. Tetrandria. Sanguisorba officinalis Hung. Vérfű (Csába-íre [tehát ékezeve]).

A 351. oldalon ez: „Classis V. Pentandria: Pimpinella Saxifraga (alba) Hung. Csába-íre (azaz ékezéssel); Rák-fark-fű; Bipinella; (Bába-íre-fű). — A 424 oldalon: Classis XXI. Monoecia: Poterium sanguisorba (Pimpinella rubra off.) Hung. Vér állító fű; Germ. Roth Bibernell, Blutkraut, Megelkraut. — A „Magyar könyvház“ II. szakasza (405.—432.) az előbb említett három növény közt csak ezt említi (413. old.) „Pimpinella saxifraga“ — Rák-fark-fű — Csába-íre (ékezeve).

Csapó József: Új füves és Virágos Magyar Kert (Pozsony, 1775.) című művének 51-ik oldalán 51. sz. a. így szól: „Csába-íre, Csába üröm, Csába Ire, Csába üröm (csupa ékezett á), Dinnyeszagu-fű; Istenszakálla-fűnek vétek nevezni. Deák: Pimpinella Sanguisorba pratensis major flore spicato C. Bauhini et minor hirsuta laevis Ejusdem“... „Ez fűnek levelei toll formára állanak, tsipkések; a szárai s ágai verhenyegessek; Ágai végén gyöszű forma gesztenye színű termés vagyon s körül sok apró kék virágotskák állanak, kiknek közepébe sárga fonalatskák kinöve látszanak. Kétféle ez: kisebb és nagyobb, az első terem füves mezőkön; A másik kövér nedves földben.“ — Semmi kétség, hogy itt a Sanguisorba officinalis L és a Poterium Sanguisorba L, vagy az utóbbinak változatai értendők. Ugyanazon cikk az 52-ik oldalon az ismeretes regét mondja el s következetesen Csába (ékezett) alakot használ. A könyv végén álló lajstrom is ékezi a fű nevének első magánhangzóját. A 18. oldalon a 12-ik cikk füve a Bába-Íre-fű. Deák: Pimpinella alba officinarum. Pimpinella Saxifraga... Vagyon kisebb és nagyobb... az virágai fellyül borított kosár-formára össze állanak.“ Itt is a Pimpinella L. fajait kell érteni.

Páriz Pápai az 1762-iki Dictionarium-kiadás 1016-ik oldalán: „Tsába-íre (ékezetlenül) Pimpinella. Bibernell

olvasható. Az 1782-iki kiadás II-ik részének 357-ik oldalán ugyanaz áll. — Az 1762-iki kiadás 526-ik s az 1782-ikinek I. részében, a 428-ik oldalon ezt olvashatjuk: „Pimpinella, ae f. 1. Bába-íre-fű. Item Pimpinella sanguisorba Isten szakállá-fű.“ Az utóbbi magyarázat mutatja, hogy a jelzős Pimpinellán a rózsavirágú Sanguisorba L és Poterium L érthető, jelző nélkül pedig az ernyős Pimpinella L veendő. Énnélfogva Csaba-íre az utóbbi. (A régibb kiadásokat nem ismerem, de ha azt is szemügyre vesszük, hogy Bod Péter, az utóbbinak kiadója nem tér el a helyesírásban, föltehetjük, hogy Páriz-Pápai is az ékezetlen írásmódot használja, vagyis azt, melyet a Dictionarium első szerkesztője Molnár Albert követ.)

Páriz-Pápai „Pax corporis“ című 1690-ben megjelent műve a VII-ik könyv 6-ik részében „A Pestisről szóló fejezetben ezeket mondja: „A gyökerek között ezek hiresebbek: az Angelika, Zedoaria, Imperatoria, Bába kalátsa avagy Carlina, T s á b a - í r e (ékeztve), Szt.-László füve s gyökere sat.“ A bennünket érdeklő növény itt minden valószínűséggel a Pimpinella L. fajait illeti meg, mivel neve csupa lágyító s oszlató szereké között áll. A későbbi kiadás megfelelő helye is az ékezett írásmódot követi.

Lippai János az 1664-iki Pasoni Kert II-ik könyvének azaz Veteményes Kertjének VIII-ik részében Cl. sz. a. (117. old.) a Pimpinelláról többek között ezeket mondja: „*Pimpinella*, Pimpinella, avagy Csaba üröm (ékezés nélkül) . . . kiknek a földön elterjedt levelei vannak, egy szálon mind két felől egy-néhány kerekdedek, csipkések a karaján, szép zöldek és egy kevéssé hegyesek. Mikor magba akar menni, a kórójának tetején apró veres színű fejcskék nőnek; kikben a magocskák nevednek; minek utánna a zöld virág szálacskái lehullanak. Száraz földet szeret és nap-fényt; ha magúl vetik és jól meg-nő, elültethetni. Egy-néhány esztendeig megtart, télben sem vész el a gyökere; kit ha megbokrosodik, egymástúl elszaggatván ültethetni.“

„Kétféle a Pimpinella, eggyik mezei, másik kerti; amannak nagyobbak a levelei, de a szaga s ereje csaknem mindegy.“

„Pimpinellával a misculantia salátában élnek, mikor

még gyengék a levelei. sásábban is; de borba tenni és róla innya kedvesebb. Mert annak jó dinnye szagot és ízt ad; megis erősíti. mintha megfűszerszámozták volna.“ „*Pimpinella*, vagy a mint némellyek nevezik Deákul *Sanguisorba*, mindennemű vérfolyást meg állít az emberbe;... Ha a levelét megtörök és flastrom módgyára a sebre kötik, igen kiszárasztja azt. Ha megszarattyák és porrá török, annak is hasonló ereje vagyon, kinek vérét is meg állítja. Sőt a kinek orra vére foly, csak kezében tarcsa a gyökerét, úgy hogy meg-melegüljön, megállítja azt.“ — A későbbi kiadás (254-ik oldal) megegyezik vele. Az idézetből világos, hogy a mezei a *Sanguisorba officinalis* L, a kerti pedig *Poterium Sanguisorba* L.

Tseh Márton (Lovak orvosságos megpróbált új Könyvetskéje. Nből ford. Lócse. 1656) a 14. oldalon ezeket mondja: „Próbált Recepta, az magát ki-rágó féreg ellen, kit portzelnak neveznek, mely a bőr és hus között vagyon. Végy Myrrhát, Tsába-üröm gyökeret (ékezett írásmód) stb.“ A munkának 1676-iki kiadása kérdés szavunkról a 12. lapon ezt írja: „Csaba (ékezéssel) üröm gyökerét, deákul pimpinellát.“ Amint Veszelszki megjegyzéséből következtethetjük, itt a *Sanguisorba officinalis* L vagy a *Poterium sanguisorba* L fajt kell érteni.

Dictionarium quatuor linguarum (Latinae, Hungaricae, Bohemicae et Germanicae, Viennae Austriae 1641) a 47-ik oldalon a következő módon nyilatkozik: „*Pimpinella*, *Pimpinella*, *Bedrnjik*, *Bibenellen*, *Chaba-üröm* (rövid hangzóval) à *Chaba*.“ Értelme a föntebbiek alapján nem határozható meg.

Szenczi Molnár Albert *Dictionariuma* (Nürnberg 1604) II-ik részében olvashatjuk: „*Csaba-ire* (röviden), *Pimpinella*“, amit a későbbi kiadások is így irnak. Mivel a latin-magyar rész semmit sem mond róla, megfejtése bizonytalan.

Szikszai Fabricius Basilius *Nomenclaturájában* (Sárvár 1602) a 8-ik oldalon kezdődő szakasz („herbarum nomina“) szavai között a mű 19-ik oldalán e passzus olvasható: „*Pimpinella*, *Pimpinellae*, *Bibenellen*, *Chaba-üröm* (ékezetlenül à *Chaba*, minore filio *Attilae*, qui cum de imperio dimicaret, cum fratre *Aladario*, vulneratos suos milites hac herba dicitur curasse.“ (Chabától, Attila ifjabbik

fiától, a ki, midőn bátyjával Aladárral az ország birtokaért harczolt, sebesült katonáit, mint mondják, ezen füvel gyógyította.) Faja bizonytalan.

Beythe András (Fives Kőnöv, Nijmet-Vivarat. 1596) a 99-ik folio első oldalán mutatja be a Pimpinella, Saxifragat, Chyaba-íre (ékezetlenül irt), dinnye zagu fiv magyar neveken. „Termezetij. Melegítő és zarató. Haznáj. Ha borban megfőződ és megizod hideg lelesről is; vizeletöt indít, küvet ront, veseket es hoiagot tisztit.“ Ennyi az egész, a mit Beythe András róla mond. De ebből is látjuk, hogy ő épen a dinnyeszagú füvet, t. i. a Sanguisorba officinalis L-t és a Poterium sanguisorbát L. nevezi el Csaba-írének.

Frankovith Gergely 1588-ban „Hasznos és felette szikseges könyv“ című művének 18-ik lapján említi: A 16-ik lapon kezdődik egy orvosi rendelvény, melynek czíme: „Serapium kenescznek Isten segítsegeből chijnalasa.“ A 18-ik lapon mint 85-ik orvosság „Chyaba-íre gyökere“ (ékezetlenül) olvasható. Mivel a rendelvény oszlató s szorító, hűtő s melegítő szereket összevissza kevertet, a kérdéses szónak megfelelő növény nem határozható meg.

Beythe István diktálta azon 1584-iki lajstromot, melyből Clusius föntebbi regéjét idéztük. Ez még egy Pimpinellát említi, az t. i. Pimpinella Italica, Pimpinella, hoc est, latino nomine vocant (Pimpinella, azaz, latin névvel nevezik.)

Melius Péter Herbáriumának (Kolosvár, 1578) több helyén olvashatjuk a kipuhatólandó nevet. A 67-ik folio első oldalán ez áll: „Ha penig az Daucussal, azaz à Czába-íréuel (ékezeve) à vagy à Saxifragával együtt borban főzed.“ — A 81-dik folio első oldalán így szól: Ennek (t. i. a Ketske szakállu fűnec = Spiraea)... à þára négy þegű, mint az Czaba-íré nec „(ékezés nélkül). — A 104-ik folio első oldalán: „Végý... Daucus magot, azaz, Pimpinella, Czaba-íre magot“ (ékezett magánhangzóval). — 129-ik folio másik oldalán: „A másic kissebb Valeriána... Hasonló Czaba-íréhöz, üres à þára.“ (ékezetlenül). — Végre a 130-ik folio első oldalán: „à negyedic Phu... igen hasonló à Czaba-íréhez“ (ékezés nélkül). Szerzőnk e szerint kétféle írásmódot használ. A Herbarium adatai, melyek szerint a Csaba-

ire *Daucus* nevet is visel, szára üres, továbbá a bogernyős Valeriánával való összehasonlítás az ernyős növényre utalnak. A négyélű szár csak erőszakosan tulajdonítható a *Pimpinella Saxifraga* L fajnak, a *Poterium* őszi alakját, különösen az úgynevezett polyganumot W. K. azonban jellemzi.

Géresi Kálmán a Magyar Nyelvőr II-ik kötetének (azaz 1873-iki évfolyamának) 68. oldalán közöl 1416-ból egy orvosi rendelvényt, melyben a kérdéses szó *C z y a b a i r e* ékezetlen alakban fordul elő

Pesti Gábor, Calepinus, Verantius és Loderecker, valamint a Szebeni Dictionarium nem tartalmazzák kifejezésünket. Egyéb művek és források nem állottak rendelkezésünkre.

FIALOWSKI LAJOS.

A TÖBBES SZÁM TOVÁBBKÉPZÉSE.

E tárgyhoz mostanában többen hozzászóltak, a nélkül, hogy kétségtelen példát idéztek volna egyebet, mint a nyelvjárási *lovakok*-féle alakokat. Pedig ezek csak olyan pleonasztikus képzések, mint pl. *szebbebb, ötöt, aztat, nálammúl. tölem-től* sat. sat. — A *rétég*-nek többesi eredetét magam is valószínűnek tartom. A kik azonban eddig e tárgyhoz szóltak, azok ennek a képzésmódnak a *l e h e t ő s é g é t* sem bizonyították még be biztos példákban; már pedig, hogy valamely jelenséget valószínűnek tartsunk, mindenekelőtt a lehetőségéről kell meggyőződve lennünk. Ezen a hiányon kívánok segíteni a következő adatok közlésével.

Legegyszerűbbnek az az eset fog föltűnni, a melyben a többes szám a mértékjelentő -nyi képzőt veszi föl. Így olvassuk Forró Curtius-fordításában (XVII. sz.) az 536. lapon: „sok felette nagy *fa-derekekni ágak* az földbe aláhajtattak“: *plerique rami instar ingentium stipitum flexi in humum.* (Így olvastam mostanában egy magánlevélben: „erről *kötetekenyt* tudnék írni“). *(Improvvisatio)*

Továbbá az ellátottságot kifejező *ü, ü* és *s*-féle képzés. Az előbbire példa az effélékben termékeny Geleji Katona Istvánnak következő körmönfont kifejezése (Titkok titka 20): „az egy állatú és *három személyekü* Elohim Isten“. Az *s* képzőre kétségtelen példa nincs, de Szarvas G. nagyon valószínűvé tette a *rétékés, rétégés* szónak ilyen eredetét; s talán

(nem föltétlenül igaz-
ságos?)

így magyarázódnak még: *üregés* = üres, *vörhenyegés* = vörhenyész, *szémércségés* = „szemercses, fővény szemekkel telt“ (Krizsa), és *kövecségés* (? Érdy c. 434 b: „*kövecségés földön*“). Az utóbbi három nem is igen fordul elő az *s* nélkül.

De vannak aztán *i*-vel továbbképzett kétségtelen többesek. Medgyesi Pálnak (XVII. sz.) van egy munkája: „*Ilét napoki* edgyütt beszélgetések“; és Kónyi Marmontel fordításában az egyik regének ez a címe: „*A havasoki juhász né*“ = az *alpesi* juhász né. Evvel a képzéssel eredetileg azonos az *é* végű birtokos alak: *havasoké, embéreké* stb. — Érdekes továbbá a többesnek az összetétel első tagjául való szereplése, mely a régiségben elég közönséges; p. „*kik ajtókat tartók* valának“: *qui janitores erant*, Bécsi c. Eszter 2: 21; a *mindenek-látó* Isten, Pázm. Luth. 433; *házasság és clededelek tiltó* eretnokség, Matkó BCsák. 26; „*az erek vígds-ról*“ Cizio A 1. stb. stb. A *-né*-vel való összetétel már megint a szóképzéshez való átmenet (hogyan a *-né* szó képzővé válik. azt világosan mutatja a *kovácsné*-féle szók mélyhangú rago; zása: *kovácsné-nak*, nem *kovács-nének*): „nézte a Görög Fejedelmeknéket“ Mikes lev. 389. l. Kulcsár kiad. — Ide tartoznak végre azok az esetek, melyekben a többes szám gyűjtő fogalomná válik, vagy pedig valami félreértés útján lesz belőle egyes szám. Gyűjtőfélék: „ezféle irások számtalan vagyon“ Born. préd. 203; „ilyenféle áldozatok hat volt“ MA. bibl. I: 88; „a Proletárok olyan darab“, „Csiky Proletárok-ját“ Beöthy Zs. P. Napló 31. évf. 22. tca; az *akták, regáliák* mellett az egyest így mondjuk: *akta* („Frivol akta“ Mikszáthtól), *regália*. pedig ezek valóságos latin plurálisok így keletkezett talán a székely *félék* e h. *féle* [„félék: felekezeti ember; ez a mű félénkünk“, így közli Imecs J. a csiki szók közt M. Nyelvészet VI: 371, innen vette át Kriza és CzF., valamint más dolgokban sem mentek a forrásokra, úgy ezt is csak Kriza után közlik elferdítve; különben a székely Gyarmathinál is olvassuk: „ez a baraczkmag a másik féléke, nem a dévai“, Nyelvmester II: 186. l.] — Félreértés okozta a következőket: *bírákok* (a *bírák* egyes számnak véve, mert az igazi, eleven többes szám ma *bírók*); „*jujubák*: Ziziphus, Brustbeerlin; idegen gyümölcs, más országban terem“ Melius Herb. 28, „*tökök, ugorkák, jajubákok*: cucurbitae, cucumeres, jujubae seu ziziphae“ Comen. Janua 25.

Hogy a többesi fogalom gyűjtő fogalommá válhatik, arra már Szarvas G. idézte a latin *literac*-féléket (s ilyen plurale tantum-ok a finnben is vannak, l. A jelentéstan alapvonalai 42.; l.) E mellé még csak azt a közönséges jelenséget akarom fölemlíteni, hogy a román nyelvekben azon latin neutrumok, melyek jobbra többesben fordultak elő, utóbb singulárisok lettek, még pedig az *a* vég miatt nőneműek; pl. lat. *folia*: ol. *la foglia*, fr. *la feuille*; *opera* sat. Ugyanaz a fejlődés, melyet fönt a magyar *aktá*-ban láttunk. — A helységnevek közül, melyeket Lukács L. idéz, *Bod*: *Bodok*, *Mánd*: *Mándok* sat. nem sokat bizonyíthatnak, mert a két-két alaknak összefüggése nincs bebizonyítva. Az egy *Páh*: *Páhok* bizonyít kétségtelenül a többesnek megmerevedhetése mellett, mert a kettőnek azonossága bizonyos, és minthogy két *Páh* volt egymás mellett, a többesnek a ratiója is világos. (Ha Hunfalvy Pál azt mondja: „ma is még *páhi* ember van *páhoki* helyett“, ez félreértésen alapszik; Lukács L. csak annyit mondott, hogy „a nóta ma is páhi lányokról szól:“ a rendszeren használt melléknévi alak kétségkívül *páhoki*.) Egy hasonló kétségtelen példát találtam a Helységnévtárban; ez *Óhegy* vagy *Óhegyek*, Zólyom megyében. Érdekes volna tudni, képezik-e ott is már ezt a melléknévet belőle: *óhegyeki* e h. *óhegyi*. — A többi szóra nézve, melyeket Lukács L. a többesi alakból magyarázott (a fönt említettem *üreges*, *szémercségés* szókon kívül), ez az eredet legalább is kétes; a nagyobb részre nézve valószínűtlen. A legtöbb ugyanis olyan régi korból való, melyre nézve nem ítélni meg, vajjon akkor a kicsinyítő *k*, *g* nem volt-e még élő képző. Aztán p. *lovagolni* csak egy lovon szokás s a *lovagos katonának* csak egy lova szokott lenni; lovagjaink tehát némi joggal követelhetnének lovagias elégtételt attól, a ki váltig vitatná, hogy *lovag* = *lovak*. (Mi nyelvészekül örülhetünk, ha Ballagit nem vonják felelősségre azért, hogy a *telivér* szó használatát csak lovakra és arisztokratákra szorítja, holott Czuczor és Fogarasi szerint még minden ember lehetett telivér.) — Lukács L. az állítólagos régi *lovasság*-ra hivatkozik, de erre jól jegyzi meg Hunfalvy Pál, hogy „az oklevél dönteni akaró szava nem egészen világos.“ Az oklevél mondatát így közölte Nagy Gyula: „jobagiones servientes in proprio equo, qni vulgo *luosicsag* dicuntur.“ A közlő azt

hiszi, hogy „az *ic* hihetőleg tollhibából csúszott be a szóba *oc* helyett.“ Én sokkal hihetőbbnek tartom, hogy a hol a (talán kopott) kéziratban „luosicfag“ látszik, voltaképpen ez volt írva s ez olvasandó: „luosiobag“ azaz lovas jobbágy. Ezt kívánja a helynek értelme, de a kopott „ob“ betűk könnyen voltak *cí*-nek vélhetők. — Hunfalvy Pál ezzel végzi megjegyzéseit: „Egyetlen pluralis veszen fel mind birtokos, mind viszonyító ragokat: a genitivus absolutus pluralisa, mint: *Pálé, Pálék; Pálei, Pálékéi; Pálét, Pálékét, Pálénak, Pálékénak.*“ Meg kell vallanom, nem értem, mit akar ezzel mondani. Hiszen a viszonyító ragokat minden plurális fölveheti; az úgynevezett „birtokos ragok“ közül pedig a *Pálék* alak sem vehet föl mást, mint az *é* és *é-i* végzeteket, ezeket pedig szinten fölveheti minden többes szám: *emberek-é, emberek-é-i, házaké, házakéi*; s valamint nem mondjuk, hogy *emberkem, házakod*, ép oly kevéssé mondhatjuk ezeket: *Pálékom, Pálékod* stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

GENITIVUSNAK LÁTSZÓ DATIVUS.

A „Nyelvőr“ II. füzetében Alexander Bernát „A genitivus dativus helyett“ czímen néhány hibás szólást közöl. A szóban levő hibák abban állnak, hogy némely írók a *-nek* ragos dativust genitivusnak nézik, és ennek következtében a szavakat nem úgy egyeztetik, a hogy a dativus kívánna, p. A körülményeknek nem volt elég hatalma (e helyett: *hatalmuk*); a futóknak javára szolgált (e h.: *javukra* sz.)

E hibás egyeztetés kétféleképen nyilvánul, még pedig 1) úgy, hogy a többes számú dativus a birtokszó ragjában úgy tűnik föl, mintha e dativus egyes számban levő birtokos eset volna, mint ezt az imént idézett két mondat elég világosan mutatja; 2) úgy, hogy a birtokszó személyragja más személyű, mint a birtokosnak vélt *-nek* ragos szó. Mind a szám, mind a személybeli vétségre Petőfi János Vitéze nyújt alkalmas példákat.

Számbeli egyezés elleni vétség van e mondatában; „Van a tündéreknek virágnyszolyája, e h. *virágnyszolyájuk* — személybeli pedig ebben: Magamnak is ugyan kutyául lett dolga e h. *dolgom*. (Éz utóbbira Szarvas G. a „Nyelvőr“ I. évi folyamának 25. lapján figyelmeztetett.) Látni való,

hogy a szóban forgó hibák nem legújabb keltűek és nem is csupán magyartalan írónál találhatók. Annál inkább rajta kell lennünk, hogy e megrögzött és mindinkább terjedő nyelvhibákat irtsuk, pusztítsuk.

Joannovics „A *-nek* névrag“ címén egy terjedelmes és példákban nagyon gazdag cikksorban (Nyelvőr II.) fejtegette a két rendbeli *-nek*-es eseteket és egyeztetésüket, de a dolog lényegére nézve mégis kétségben hagyja az olvasót, a mennyiben 3. cikkében ellene mond annak, a mit a 2. cikkben ezt illetőleg állított.

Ugyanis a 214. lapon ezt írja Joannovics: „É szerint, ha a részes tágy (dativus) egyáltalában lehetne birtokos, akkor sok más igével (és nem csak a „van“-nal való viszonyánál fogva is lehetne az; ámde az én nézetem szerint egyáltalában nincs birtoka.“ A 255. lapon pedig így nyilatkozik: „Alig van szabály kivétel nélkül. Az itt idézett példákban jobbadán olyan birtokszókkal találkozunk, a melyek a tulajdonítórágos szóban kifejezett tárgyaknak külön-külön vett sajátját teszik.“

Látni való, hogy Joannovics maga is ingadozván, egyik kezével lerontja, a mit a másikkal épített, mert ha „kivétel“ létezését megengedjük és nem mondjuk meg, hogy melyik hát a kivételes és melyik a szabályos szólás, akkor egész szabályunk halomra dől, és az olvasó csak annyit tanult fejtegetésünkből, hogy vele együtt más sincs tisztában a fölvetett kérdéssel.

És valóban a kérdéses ügyben való eligazodás nem épen könnyű dolog. Gyakran a szórend némi megváltoztatása is elég, hogy egyazon mondatban a kérdéses szó majd birtokos, majd tulajdonító eset gyanánt szerepeljen, mint a következő (Joannovics cikkéből való) példák mutatják:

Birtokossal	Részes tárggyal.
A szomszédok terve az volt, hogy	A szomszédoknak az volt a tervük, hogy . . . . .
Fegyvert adsz elleneid kezébe.	Elleneidnek fegyvert adsz a kezükbe.
Emezek családi neve Asztalos.	Émezeknek Asztalos a családnevük.

A genitivus és dativusnak megkülönböztetését főképen az nehezíti meg, hogy sok esetben látszólag a dativusnak

is van birtoka. pl. Hazádnak rendületlenül légy híve! „Látzólag“ mondom, mert ha a rá vonatkozó birtokragos szó (itt „híve“) csakugyan a -nak-os szónak közvetlen birtoka, azonnal megszűnik dativusi mivolta, és lesz az, a mi, t. i. genitivus. Ámde hogyan tudjuk meg, vajjon csak látszó vagy valóságos birtokviszony forog-e fönn?

Hogy erre megfelelhessenek, előbb egy kis kitérést kell tennem.

A -nek eredeti jelentése legvilágosabban efféle szókészségekben nyilvánul; Hegy-nek megy, fal-nak rohan. E példákban hathatósan kiderül, hogy e névragok eredetileg irányt jelölnek és a hová? merre? kérdésekre felelnek meg. Innen az efféle mondatrészeket újabb időben igen helyesen vég-határozóknak mondjuk; a mi a dativus fogalmának is teljesen megfelel. Másként áll a dolog a genitivusi -nek raggal, noha származása mind a kettőnek azonegy. Míg ugyanis a dativussal szemben a birtokszó úgy tünteti föl tárgyát, mint a -nek-es tárgy-hoz tartozó, oda való valamit, addig a genitivussal szemben máris annak tényleges birtokában levőnek képzeljük a birtokot. Ennek alaposabb megértetésére nagyon alkalmasnak vélem a következő német példát. A német t. i. kétféleképen fejezi ki a birtokviszonyt, a szerint, a mint Wessen ist? vagy Wem gehört? a föltett kérdés. *(az a kérdés már ritka)*

A ‚Wessen ist dieses Kind?‘ kérdésre így kellene p. felelni: Des Nachbars (= A szomszédé). A ‚Wem gehört dieses Kind?‘ kérdésre ellenben szabatosan csak így felelhetünk: Dem Nachbar (= A szomszédnak). Első tekintetre azt vélné az ember, hogy a két kifejezés tökéletesen egyre megy, és a lényegre nézve csakugyan azonosak, de a kifejezés és felfogás alakjára nézve az a különbség köztük, hogy az előbbi esetben tényleges birtoklást, az utóbbiban csak oda tartozást, oda valóságot értünk. Hasonló jelenség a magyarban ez a kétféle kérdés: „Honnan való?“ és „hová való?“ Az előbbi kérdés a genitivusnak felel meg, az utóbbi a dativusnak.

Hogy mikép szolgálhat a -nek rag ily ellentétes irányok (milyenek a honnan s hová kérdéseknek megfelelők) jelölésére, arra nyelvünk nem egy példát szolgáltat. Senki sem akad fönn rajta, ha pl. azt olvassa, hogy: Éjszakra (házánk-

Ellipsis: tól) van Galicia, nyugatra Ausztria sat. e h.: éjszako n, nyugato n. Vagy: Bátyám oda át van. Minden felé beszélük, e. h.: (átellen be n, minden üt t). Így magyarázandó véleményem szerint az is, hogy az eredetileg csak dativust (hová? jelölő *-nek* ragot idő multán a genitivus jelzésére is használták.

A mondottak nyomán most már megállapíthatjuk, hogy a *-nek*-es szót csak akkor tekinthetjük genitivusnak, ha közte és a birtokszó jelölte tárgy között tényleges és közvetlen birtokviszony áll fenn. Ily esetben némi módosítás vagy a szórend változtatásával a *-nek* el is hagyható.) Ha ellenben a *-nek* rag valamely ige vonzataként szerepel (és el nem hagyható), dativusnak tekintendő. Ilyenkor a *-nek*-es szóval viszonyuló birtokragos szó annak nem egyenes birtokaként szerepel, hanem csak rá mutat vissza, mert a *-nek* ragot az ige kívánja és nem a birtokviszony.

Ennek megvilágítására szolgáljon a következő példa: Add vissza Pálnak a pénzét! Itt a „pénzét“ szó birtoka ugyan Pálnak, de ezt a birtokot nem a *-nek* rag jelzi, mert ez az „ad“ igének dativusi vonzata. A birtokost itt hozzá kell gondolni, még pedig ilyen formán: Add vissza Pálnak „az ő“ pénzét. E két szó „az ő“ helyettesíti aztán a ki nem tett közvetlen birtokost.

Hogy a birtokszó ilyenkor nem tekinthető a *-nek*-es szó egyenes vonzatának, abból is kitűnik, hogy a birtokszónak birtokosragját el is hagyhatjuk, így: Add vissza Pálnak a pénz(é)t, mit a genitivus soha meg nem enged. Nem mondhatjuk p. „Pálnak a pénzét nem láttam“ helyett ezt: Pálnak a pénz't nem láttam.

Ebből azt látjuk, hogy a genitivusi *-nek*-es szó és birtoka közt sokkal szorosabb a viszony, mint a dativusi *-nek* és közvetett birtoka közt, mert itt a közbe lépő ige nagyon lazítja a viszonyt.

A viszony ezen kétfélesége magyarázza meg azt is, hogy miért nem egyezik a birtokszó személyragjának a száma és személye többes genitivusával, holott a többes dativussal mindig egyezik, mint a következő példa mutatja: Genitivus: Nem láttam Páléknak a pénzét. Dativus: Add vissza Páléknak a pénzüket. A felelet egyszerű: a genitivusbeli birtokviszony oly szoros, hogy a genitivus többesragja

mellett teljesen fölösleges volna a birtokos többes voltát a birtokszóban is megjelölni; de a dativussal szemben a kapcsolat lazasága szükségessé teszi a többesre való visszamutatást.

A további példákkal való visszamutatást mellőzöm, annyival is inkább, mivel jobb és több példát úgy sem állíthatnék össze, mint a mennyit s a minőt Joannovics említett cikksorában találunk.

Végül még Alexander egyik tévedésére akarok rámutatni, a cikkíró ugyanis hibáztatja az „igéretei daczára“-féle szólásokban a *-nek* elhagyását, mert szerinte „világos, hogy nem az igéreték daczáról van szó, hanem hogy az igéreték nek daczolunk.“ Nem kutatom, mi tévesztette meg a t. cikkírót, de annyi áll, hogy nem valami nek daczolunk, hanem valamivel. Abban sem értek egyet vele, hogy „igéretei“ és „daczára“ közt dativusi viszony forog fönn. Hisz ez esetben így kellene szólni: „igéreteink daczukra.“ Vajjon helyeselné-e ezt a helyreigazítás t. írója?

FÜREDI IGNÁCZ.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA.

VII.

3. *Választó mondatok.*

A választó mondatok kötői a Zrinyiaszban a *v a g y* és *a v a g y*, melyek itt a ritkábban előforduló kötőszók közé tartoznak, s majd egyes fogalmakat, majd egész mondatokat fűznek együvé. Így pl. magánosan álló *v a g y* fordul elő: X: 50, IX: 73; páros *v a g y* II: 48, III: 104, 81, VII: 11. *V a g y - v a g y*, *a k á r - a k á r* ebben: *V a g y* éjjel *v a g y* nappal mondod, elindulok. IX: 12.

4. *Következtető mondatok.*

Ezek a *t e h á t* (hát, tehát) és a *z é r t* kötőszókkal fűzettek össze a Zrinyiaszban. Mind a két kötőszó igen gyakran előfordul. Az előbbi a Zrinyiaszban még gyakran, sőt lehet mondani általában idői jelentésben, vagy legalább úgy használtatik, hogy az időre vonatkozás nagyon erősen kiérezhető; míg a szorosan vett, okbeli következtetésre *t e h á t* ritkábban, rendszeren *z é r t* kötőszóval él a költő. Pl. Időjelentéssel: *M a g a* is holnap... *M e g i n d u l*... *H í t* (akkor; megindult

Ozmán ugyanazon órában. VI. 56. | *Hát* (akkor) nagy kiáltást hall. IX. 64. | De nem hallhatni Az nagy kiáltás közt, heában fáradni ő neki *hát* (akkor) itten. XI. 84. | *Hát* (akkor). jün Alapi Gáspár. V. 48. | Ozmán elvesztette bolondul az hadát; *Tehát* (akkor) mi vallottuk annak gyalázatját. VIII. 51. | -- Következtető értelemben: Az haszontalannak véli csavargását; *Hát*, császár sátorában elröjti magát. XIII. 87. | Bánatját lágyítsa, noha ugy sem igen, *Tahát* boszut állok az egész Szigeten. VII. 8.

Még egyféle jelentésben előfordul a t e h á t a Zr. nyelvben, de akkor nem annyira kötőszó, mint inkább erősítő, beszédfolytató szócska gyanánt szerepel; így: *Hát* miért (mintha volna; ugyan, vagy de miért, hol a d e nyomosító) idejét vesztened hiában Szép ifuságodnak. XII. 35. | Tegnap az bölcsesség hamar adott hátát, Mindnyájan olyanok ebben hadban *tahát*? VIII. 51. | Futsz, Radivoj tülem s én szivemtül *tahát*? IX. 20.

5. Magyarázó mondatok.

Ilyen mondat is megakad egy-kettő, mint: Hová indulatok, ti nyomorult ebek? . . . *Hiszem lám* magam is tihozzátok mégyek. VI. 78. | Én uram s császáram, miért ezt szenvedtem? *Hiszem* jobb lett volna Vidtul ölettetnem. XIII. 65. | Jün Medvei Benedek hatalmas Bikával, *Mondom*, bizony hatalmas Bika Andrással. V. 54. | Ez fia volt Kajeri gondviselőnek. *Mondom*, Orchamusnak, Mahomet vérenek. VI. 2. | Áldott légy, jó Zrini, ki így őket rontád; — . . . *Ugyanis* tetüled vár minden jót hazád. VIII. 10. | Az utóbbi példában az *ugyanis*-nak eredeti bizonyító, erősítő jelentése még sokkal jobban fölérezhető, mint ma.

II. Alárendelt mondatok.

1. Alanyi mondatok.

Az alanyi mondatok semmi különösséget nem mutatnak. Megemlíthetjük, hogy a h o g y kötőszó gyakran ki is van hagyva, mint: Nem szükség, (—) néktek sokat szóljak. III. 42. | Nem illik tehozzád, (—) sirj mint egy üdőtlen. IX. 82.

2. Tárgyi mondatok.

Kötőszójuk a h o g y, mely azonban gyakran el is marad a Zrinyiászbán. Például: Higyjed, (—) Szigetvárban éh

farkasok vannak. III. 12. | Oh hányszor megbánta, (— Szállotta Szigetet! XV. 61. | És nékem meghagyók, (—) szóznak tegeyek véget. XV. 108.

3. Határozói mondatok.

a) Helyhatározói mondatok.

Álljon itt néhány példa: *Hol* nagy haszon vagyon, nem látszik kicsiny kár. VI. 21. | Hamar kű esik ott, *hon* az ég zörrenik. VI. 79. | Elmegyen oda, *As hová* meghattad. I. 48. | Három helyen nagy sáncz csináltatik, *As honnan* ágyúkkal Szigetvár lövetik. IX. 5. | Talál utat Vida magának szablyával, Mint az emésztő tűz *merre* megyen lánggal. VI. 110. | *Valamerre* megyen két vajda fegyverrel, Fest sátozt és földet. IX. 50. | Végre *hon* legtöbb ordít, arra ügetnek. IX. 46. | Megnyitja gégejét, *merre* bement halál. X. 73.

b) Állapothatározói mondatok.

Ezeknek a mondatfűzését nehéz megállapítani, mert valamint az egyszerű állapothatározók, mint mondatrészek, átvitt értelmű kifejezések, melyek a legkülönbébb alakban, a legsajátosabb árnyalatban fejezhetik ki a határozást, úgy az állapothatározó mondatok is a legkülönbébb viszonyba léphetnek a főmondattal s mégis többnyire ugyanazon kötőszókkal fűzetnek össze. Legszokottabb kötőszavuk a *h o g y*. De ugyanez sokszor használtatik a módhatározó mondatok kapcsolására is, a miért aztán a mód- s állapothatározó mondatok határai sokszor egybefolynak. Nehéz megkülönböztetni egymástól a vég- és célhatározó mondatokat, úgy szintén az ok- és eredethatározókat. A következő mondatokról is gyakran nehéz ítéletet hozni, vajjon mód- vagy állapothatározás rejlik-e bennük. S ennek némileg abban leljük magyarázatát, hogy a *h o g y* kötőszónak igen kiterjedt alkalmazása van, mely tulajdonkép maga is az állapot- vagy módhatározói *h o g y a n* (valahogyan) határozatlan névmásból rövidült kötőszóvá. Hogy a *h o g y a n* módot is, állapotot is jelenthet, világos abból, hogy mindkét nemű határozót lehet a *h o g y a n*-nal kérdezni. A föntebbi osztályozásra támaszkodva, a következőkben foglalhatjuk össze a Zrínyiász e nemű sajátosságait.

VASS BERTALAN.

ÉSZREVÉTELEK.

a „Kazinczy idegenszerűségei“ cikksorozatra.

II.

A novemberi füzetben (Ny. XII, 511.—514.) megrótt kifejezések közül is szó fér egyikhez-másikhoz.

A cikkiró ezen mondatban: „Kinek arcza *pirost* ragyog“, helytelennek tartja a „*pirost*“ határozó használatát, mint a mely szerinte „graecismus.“ Épen így megrója a „*kíest*“ határozót ebben: „Nem látlak ezután *kíest* lebegni“; aztán még ebben a mondatban: „*Nehézt* foly haja a szélben“ a „*nehézt*“ határozót. Igen, mert a cikkiró e határozók végén levő *t*-t tárgyragnak vevén, azt hitte, hogy ezekben Kazinczy a görög accusativus limitationis-*t* utánozza. Furcsa ötlet, mikor Kazinczy e mondatokat Ossziánból fordítja! Hogyan csúszhatott volna Ossziánból tollára graecismus?! Könnyű belátni, hogy a felhozott határozók mind-egyikében a *t* nem tárgy-, hanem módrag, mely különösen *s* végű melléknevekhez járul ily minőségében, mint pl. ezekben a közhasználatú szavakban: *vegyest, elegyest, örömet, képest* stb. A régi nyelvben még kiterjedtebb volt a *t*-nek ily használata; pl. Benigna asszony imádságos könyvében előfordulnak ezek: „*kívánatos*“, „*méltóságos*“, „*ajétatos*“, „*reszkedtetöst*“, „*rettenctöst*“ stb. Kazinczy tehát itt épen nem jár idegen úton, legfőlebb csak a szokás ellenére bővíti a *t* módragnak fogyatékosná válni kezdő használatát. Ezt teszi a „*nehézt*“-nél is, melyet hangtanilag az „egy részt“, „más részt“ analógiája alá vonhatunk. Hagyján tehát a graecismus! — Nem foghatom fel, mért lenne idegenszerű az „*elégségig*“ határozó is ebben a mondatban: „Megfontoltam mindent az *elégségig*.“ Az *elégség* szó már Molnár Albertnél megvan, s az *ig* rag alkalmazása ép oly magyaros, mint pl. ebben: *Torkig* vagyok vele.

„Itt állék körülfogva a legsűrűbb *setéttől*.“ — „Óh te szeretett, jó *édes!*“ — „Elenyésze arczájáról a *piros*.“ Ezekben a mondatokban a megjelölt három melléknévnek főnevek helyett való használatát németesnek tartja a cikkiró. Megengedem, hogy a németben az e fajta fölcserelésnek nagyobb tere van mint a magyarban; mindamelllett e felhozott esetekben a melléknévnek főnévi használata teljesen magyaros. Állításom bizonyítására elég volna tán csupán a

nyelvérzék tanúskodására hivatkoznom; de minthogy ez nem elég szigorú tudományos eljárás, lássunk más bizonyítékokat: Erdélyi J. Közmondásai közt a 6865. így hangzik: „*Sötétben* tapogatózni.“ Ebben a *sötét* egyenlő ezzel: *sötétség*. — Az *édes*-t illetőleg azon tiszai nyelvhasználatra hivatkozom (másutt is meglehet, mely szerint a gyermek röviden csak *édes*-nek hívja az anyját, még pedig mind a megszólításban, mind azon kívül; vagy a házastársak egymást („De a férj unszolja: gyer közelebb *édes!*“ Arany). Ha ennek azt vetnék ellenében, hogy a Kazinczy itt megrótt mondatában Klárka Egmontot szólítja *édes*-nek, tehát az egyik szerető a másikat: erre a használatra is szolgálhatok példával, még pedig Arany Jánostól. Az „Egri Leány“-ban László azt mondja kedvesének: „Hogy ne mennék *édes?* majd itt ér a hajnal.“ — A *pirosra* nézve pedig hadd említsem fel azt, hogy, szintén a Tiszántúl, épen a napokban *égi pirosnak* nevezte a nép a keleti és nyugoti égen föltetsző szokatlan *pirosságot*.

A „Névutókról“ szóló cikkben helytelenül van meg róva a *felől* és *kívül* használata. Ez az idézett mondat: „Egy kinálást teszek, mely *felől* jóvá tetszik hagyni“ — mint az összefüggésből kitetszik, e helyett van: Egy ajánlatot teszek, mely *felől* ön helyeslőleg fog nyilatkozni. — Látni való tehát, hogy itt nem a *felől* használata az idegenszerűség, mert ezt a helyi névutót igen gyakran használjuk átvitt értelemben, különösen a nyilvánítást jelentő igék mellett, minők pl. gondol, gyanít, vél. stb.; hanem a *jóvá hagyok valakit* kifejezésben van a hiba, melynek a magyarban semmi értelme, minthogy a *jóvá hagy* tárgya csak dolog szokott lenni és személy nem. — A másik mondat ez: „Magamon *kívül* valék.“ Ha itt *eszméletlenségről, öntudatlanságról* stb. van szó (s a cikkíró egy szóval sem mondja, hogy nem arról van): akkor a megrovás csak kákán való görcskeresés. A *magán kívül lenni* kifejezés helyes voltáról l. a Nyr. IV. 338. lapját.

Áttérve a „Ragok“-ra, ki kell vennünk az idegenszerűségek közül a *nak, nek* rag némely megrótt használatát, mint a melyek legfőlebb csak ritkák és szokatlanok. A kérdéses mondatok íme ezek: 1. „Akkor *nekem* mindent az újság kecske fogott körül.“ 2. „Te *nekem* még mindig sebes

vagy“ (az összefüggés szerint egyenlő ezzel: Te nekem még mindig nem vagy elég vigyázó). 3 „Enyéimek lévén, *néki* is övéik.“ — A két első mondatban a *nekem* dativus ethicus, melynek a magyarban is van helye. Az Alsó-Tisza vidékén nagyon szokásos az ilyes beszéd: „Elmehetsz, hanem aztán ott *nekem* rosszul ne viseld magadat.“ (Az apa mondja szomszédba kéredző fiának). Ilyen ez is: „Itt *nekem* nem maradsz“ (Kármány). — A 3-ik mondatban a *néki* a következő birtokosnévmás nyomósítására szolgál; mint pl. e beszélgetésben: Á: Kié ez a könyv? B: *Nekem* nem enyim! — melyet senki sem fog magyartalannak mondani. Kár, hogy a cikkíró e 3-ik mondat lapszámát nem pontosan idézi; mert az előzőkkel és következőkkel összevetve e mondatot, még biztosabban lehetett volna felőle itélni.

A deczemberi füzetben (Ny. XII. 559—560) helyre kell igazítani a következőket:

Az Osszián fordításából idézett három mondatban idegenszerűnek bélyegzi a cikkíró a *ha* időhatározónak kérdő mondatban *mikor* helyetti használatát: Ilyen megrótt mondat pl. ez: „Hát Ossziánnak *ha* tér meg ifjusága?“ Ennek helyessége mellett fölösleges apologiát tartanom; hisz mindenki ismeri a költőknél a *ha*-nak ilyenféle, most ugyan már ritka, mert *régies*, de magyaros használatát. És használja a nép is. Gyermekkoromból emlékszem egy babonára, melyben, de csakis ebben, még mindig alkalmazza a szegedvidéki nép a *ha*-t a kérdő *mikor* helyett. Ha valakinek pattanás van a nyelve hegyén, azt hiszik, arra legjobb orvosság a következő párbeszéd: „Hólyag kött (— kelt) a nyelvemön!“ — „*Ila* kött?“ — „Ma kött.“ sat

A szórendről szólva, kifogásolja a cikkíró ezt a mondatot: „*Magadra vigyázz!*“ A helytelenségnek azt adja okául, hogy a *magadra* nincs ellentétben pl. ezzel: ne én rám! Tehát szerinte a szórend ez volna: Vigyázz magadra! — Nem veszi tekintetbe a cikkíró, hogy a magyar nyelv az által, hogy parancsoló mondatban a határozót eléje, vagy utána teszi az igének. szóval a szórend által, a parancsolás szigorúbb vagy enyhébb voltára vonatkozó árnyalatot fejezhet ki. (V. ö. Simonyi. Rendszeres Magyar Nyelvt. 400. §.) Úgy hogy „vigyázz magadra“ szelídebb, jelentéktlenebb, magadra vigyázz“ szigorúbb, komolyabb figyelmeztetés. Bát-

ran feltehetjük, hogy ez idézett mondatban, mely Egmont fordításában fordul elő, az anya Klárikának nagyon komolyan akarja szívére kötni figyelmeztetéseit.

Hogy a szórendről mindent elmondjak, a mi ide tartozik, nem hagyhatom említés nélkül az idegenszerűségek írójának épen e cikkekben előforduló szórendi idegenszerűségeit sem. Egyre már rámutattam az előbbi számban. (Ny. XIII 74); de van még egy pár. A Nyelvőr XII. kötetének 559. lapján ezt mondja a cikkíró: „A német sok olyan helyen teszi ki a személyes névmást“ — e helyett: kiteszi. Itt ugyanis a „sok“ mint ú. n. erősítő kifejezés kormányozza a szórendet. (V. ö. Simonyi id. m. 516. §.) Ilyen fajta a cikkírónak ez a mondata is: „A főnév meghatározóját sok oly esetben teszi annak utána, a mely esetekben“ sat. (Ny. XII. 511.); e helyett: A főnév meghatározóját sok oly esetben utána teszi a főnévnek sat.

E töredékes észrevételek írása közben mind jobban világossá lett előttem, hogy mind a cikkíró, mind én biztosabban ítélhattünk volna egyik-másik idegenszerűségről, ha nyelvtudományi irodalmunkban kellő segédeszközöket találhattunk volna az efféle munkához. S általában véve e dolgot, kifejezést akarok itt adni azon véleményemnek, hogy a magyar nyelvújítás és most is folyton tartó nyelvfejlődés idegenszerűségeiről kimerítőleg és lehető biztossággal mindaddig ítéletet nem hozhatunk, míg rendelkezésünkre nem áll: 1) A Nyelvtörténeti Szótár. 2) Egy minél teljesebb tájszótár. 3) A szólásmódoknak a régi nyelvből, jelenkori jelesebb íróinkból s a nép nyelvéből összeszedett szótárszerű egybeállítás. KOMÁROMY LAJOS.

I R O D A L O M.

B u d e n z - A l b u m. Szerkesztették Dr. Halász Ignác, Dr. Simonyi Zsigmond és Dr. Szinnyei József. — Budapest, 1884. Hornyánszky Viktornál.

I.

Huszonöt éve, hogy Budenz József, az ugor összehasonlító nyelvészeti korszakalkotó művelője, átlépte hazánk határait. Tudományos lelkesedés volt az, mi őt ellenállhatatlanul felénk ragadta, lelkesedés nyelvünk iránt, melynek

ismeretét és szeretetét még első hazájából hozta magával, és azon tudomány iránt, melynek legnagyobb bajnokát, valódi mesterét ünneplik ma benne hálás tanítványai. Huszonkét éve, hogy még mint ifju nyelvész a Magyar Akadémiában székét ez emlékezetes szavakkal foglalta el: „Történet szerint lett vala a magyar nyelv mivoltával első ismerkedésem; de ez ellentállhatatlanul ragadá kedvemet egy olyan nyelv megtanulására, mellyel a nyelvtudásnak egy addig nem sejtett, annyi különös jelenségekkel meglepő világa tárul vala ki előttem, ezer változatos virányain a nyomozónak akár holtig való gyönyörködötet ígérgetve.“ (Akad. Értes. Új foly. II: 158). Hogy mily erős volt e lelkesedés lángja, mily igaz szív sugallatai az idézett szavak s mily ingathatatlan az eltökélt szándék, mellyel Budenz erejét és tehetőségét „állhatatosan egy tudomány művelésére“ ígérte fordítani: arról egy negyedszázados szakadatlan munkásság fényes eredményei beszélnek, s jubileumán tanítványainak hálás buzgalma tanuskodik, kik magyar nyelvészetünk történetében messzeható érdemei elismeréseül emlékiratot adtak ki s tiszteletére az egyetemen ünnepet rendeznek.

Nem szentelhetjük e sorokat ez érdemeknek úgyis gyarló ecsetelésére; az Album, mely nevét viseli, az életrajzban avatott tollból behatóan méltatja őt s összes önálló művei s értekezéseinek gazdag repertoriumában munkásságának teljes képét is nyújtja. Mi csak az emlékkönyvet akarjuk olvasóinknak bemutatni, melynek főtörekvése volt, hogy az érdemes férfiú nevéhez valóban méltó legyen.

Az Album, a melegen írt életrajzon*) s a Markovics Sándortól összállított ama repertoriumon kívül, változatos gazdag tartalmával nyelvészetünknek csaknem összes irányait felöleli. A nagy számú speciális magyar nyelvészeti dolgozatokon kívül — melyeknek alább fogunk bővebb ismertetésébe bocsátkozni — finn nyelvi kérdéseket tárgyal a Finn-Magyar Szótár érdemes írója Dr. Szinnyei József „A finn ígéképzés-tanból“ „Mássalhangzók gyengülése a finn nyelvben“ és „A pää (fej) szó szerepe a finn nyelvben“ cikkeivel. Az első az ugor -l és -j frequ. képzőknek finn ala-

*) Az életrajzhoz megemlítjük, hogy az „Ugor nyelvek összehasonlító Alaktana“ ma már sajtó alatt van s a szóképzést tárgyaló első rész a Nyelvt. Közl. legközelebbi (XVIII.) kötetében fog megjelenni.

kulataival foglalkozik, az előbbinek megmagyarázza a tövégi hangzóra gyakorolt színező hatását (-*ele*), az utóbbinak különféle (<*aja*, *äjä*, <*i*; <*aa*, *ää*) változatait pedig a vepsz dialektus adata alapján egy eredeti közös <*aita*, *äitä* alakból vezeti le. A második cikk az irodalmi finnben meglehetősen következetességgel mutatkozó ú. n. mássalhangzógyengülésnek dialektikus eltéréseit állítja össze s ezeknek benyomulásából magyarázza az irodalmi nyelvben szórványosan fellépő ingadozásokat. „A *pää* (fej) szó szerepe“ szintén igen hasznos és tanulságos cikk, a mennyiben módot nyújt e szó sokféle jelentéseinek s használatbeli nuanceinak együttes áttekintésére, s összeállítja a belőle kiinduló származékszóknek etymologikus csoportját is.

A „lapp nyelvjárásokról“ Dr. Halász Ignác — kitől „Svéd-lapp nyelvtant“ és „Orosz-lapp nyelvtani vázlatot“ is birunk — alapos összehasonlító tanulmányt ad. Kiemeli azon pontokat, melyekben a finnmarki, Enare-melléki és kólai dialektusok egymással szorosabb közelséget mutatnak, míg a negyedik, az ú. n. svéd-lapp, e háromtól eltérőleg több tekintetben eredetibb hangfokot tüntetvén föl, azon következtetésre ad jogot, hogy neki kellett az egységes ős-lapp nyelvből először kiválnia. E nyelvjárás tanulmányozása végett nyert Halász lappföldi útjára akadémiai segílyt.

Általánosabb ugor összehasonlító nyelvészetbe vág Szinnyi másik dolgozata „Adalékok az ugor nyelvek jelentéstanához.“ Ebben mintegy 70 alapszónak mutatja ki azon megközelíthető ős-eredeti jelentését, melyből az egyes ugor nyelvekben fellépő jelentésfejlődések alkalmasan kimagyarázhatók. — Ide sorozhatjuk Négyesy László cikkét „Az ugor összehasonlító verstanról.“ Új tudományágnak, az ugor összehasonlító rhythmikának előhangja ez érdekes dolgozat. Tárgyalván az ugor népek meglevő versformáit, rámutat két fő jellemvonásukra: az alliterációra és parallelizmusra, hangsúlyozza e tudományszak lehetséges voltát s kijelöli első teendőit.

Hogy az ethnographia és népköltés se maradjon képviseletlenül, az ugarság iránt érdeklődők megtalálják az Albumban nyelvrokonaink nép- és földrajzi ismertetését is, szintén Szinnyeitől („Az ugor népek“), s a Halász bemutatatta „Lapp népdalok“—on kívül olvashatják Vikár Béla találó fordí-

tásában az észtek népeposzának, a „Kalevi Poeg“-nek I. énekét, az „Előhanggal“ együtt, melyet Simonyi Zs. ültetett át.

Utoljára hagytuk a legterjedelmesebb cikket, Munkácsy Bernát úttörő dolgozatát: „Az altaji nyelvek számképzésé“-ről. Ez azzal a nevezetességével is közre munkál az emlékkönyv tudományos becsének emelésében, hogy, mint címe is mutatja, az ugor összehasonlító nyelvészet határain kívül általános altáji összehasonlító nyelvészetet nyit meg irodalmunkban; behatóan tárgyalja u. i. az altájiság 5 ágában a numerusképzés összes ismert eseteit (ide számítva a számneveknél divatos collectivképzést is), s kellő módszerrel végzett egybevetése — hogy csak a legkiválóbbat említsem — azt a fontos eredményt állapíthatja meg, hogy az altáji nyelvek valamennyijének egy közös pluralis jelölő *t-t s* (a szamojéd kivételével, hol ennek nyomai nem találhatók) egy közös *g* collectiv számnévképzőt kellett még történelemelőtti egységük korában kifejteniök.

A változatos tartalom e rövidre célzott jelezése után a magyar tárgyú dolgozatok bemutatására kell áttérnünk. Ezek a következők: *hangtani*: Balassa József „A magyar nyelv hangjai“; *alaktani*: Dr. Simonyi Zsigmond „Önállósított határozók“ és Körösi Sándor „A ritmus hatása a szóképződésre“, etymologiai Tömlő Gyula „Bennünket, benneteket“ című cikke; *jelentéstani* adalékok: Kúnos Ignác „A .ki. igekötő használata“ és Könnye Nándor „Az *ó ö* képzős igenév a régi magyar nyelvben“ dolgozatai. Ezéken kívül Kardos Albert közli „A göcseji nyelvjárás alaktanát“, Háhn Adolf tárgyalja „Gyarmathi Nyelvmesterét“, Kasztner Géza „Faludi Ferencz nyelvéről“ értekezik, Volf György pedig a „Debreceni Codex“-nek adja bibliographiai ismertetését. — Mindezek tárgyuknál fogva, kiválóan érdekelvén e specialis magyar nyelvészeti folyóiratot, részletesebben is fogunk velük foglalkozni, abban a sorrendben, a mint az Albumban következnek.

E szakkör cikksorozatát Simonyi Zsigmond értekezése az „Önállósított határozók“-ról nyítja meg. Ez először tárgyalja rendszeresen azon nyelvi jelenséget, hogy a határozók (tehát már ragos alakok) a gyakori használat folyamán viszonyított v. i. függő voltakat feledtetve önálló

névszóként lépnek fel a nyelvtudatban s így nemcsak jelzői és független nominativusi szerepre lesznek alkalmassá, hanem még tovább ragozás, sőt további névi vagy igei képzések alapjává is válhatnak. Ez érdekes sajátságot számos rokon és idegen nyelv analogiájával világítja meg a cikk, s magából a magyar nyelvből melyben e fejlődés közönséges és szemlátomást előre halad — ezernél több példát állít össze és magyaráz, azzal a mintaszerű. élesen különböztető rendszerességgel és alapos felfogással, mely ismert tulajdonai a szerzőt ünnepeztünk legjelesebb tanítványává emelik. — Első stádiumát a határozók önállóságra törekvésének azon esetek tüntetik föl, midőn jelző ül illetőleg összetételi előtagokként szerepelnek. pl. *által-út, törve-borsó, fönnszóval*. Ily kifejezések 3-féleképp keletkezhetnek: a) az *által-járárs, ki-térés* (melyeknek alapszava deverb. névszó)-féle főnevek analogiája útján: *által-út, ki-út; át-ház, vissz-hang, viszon-válass*; b) egy-egy közben állott igenév kihagyásából: *távol (levő) vidék, törve-borsó, tejbé-kása*; c) hamis analogia szülöttje a mai *fönnszóval* régi *föl-szóval* h., s mintájára aztán *fönns hang(on), fenn-álmok, föntebb gondolat* stb. Második fokra jut e fejlődésben a határozó akkor, midőn jobbra kihagyás útján önálló nominativussá teszi őt a nyelvhasználat: a *távol, a viznek túlján, hátulja* vminek, a *reggel, éjjel* stb. Innen már igen természetes a tovább haladás; ha egyszer főnévvé (ill. önálló névszóvá) váltak, mi sem tarthatja vissza őket további ragok és névutók fölvetelétől, habár mindnyájuk nem jutott is külön nominativusi használatra. Megtoldhatók az ily határozók leggyakrabban a *-ról, -ra, -nek, -ig; -ben, -an, -leg, -nál* ragokkal s a *felé, felől* névutókkal: *hátúlról, távolra, fölnek-lenek* (Göcsej). *oddig, rögtönben, megéntleg, félignél* (föllebb tölteni); *hátra felé, arról felől* stb. — Legmesszebb menő fejlődés, midőn a határozók önálló névszói minőségüknél fogva igei és névszói képzéseket eresztenek. Fölvehetik a dimin. képzőket: *messzeskén, továbbad*; az *-i* melléknév képzőt, de a nyelvadatainak obiectiv vallomása szerint csupán a) a nem rendes ragú határozó szók: *fönti, alábbi, mai, rögtöni* stb. b) a névutós főnevek: *dunántúli, földfölötti, -utáni. -szerinti* stb. c) a rendes ragú határozók közül is csak a *mód- és időhatározó szók: önkénti, egyedüli; éjjeli, eddigi* stb.

de soha sem járúl helyhatározó-ragú szóhoz, tehát hibásak s ma valóban ritkábban is hallhatók a *hátlóli* eltávozás, *magamróli* gondoskodás-félék. Fölvehetik továbbá az *-s* (*alantus, vízszintes, esetleges* stb.), *-só -sö* (*háttúló, közbűlső* stb.), *-ság, -ség* (*nyilvánosság, mostanság, biztosság* stb.) és *-at -et* (*közelet, környület, fölület* stb.) névszóképzőket; az *-l* (*hátrál, el-átal*-ja útját [átlló is helyes!], *viisszál* stb.) és *-z* (*tétováz, helyettemez, kölcsönöz* stb.) denominalis igeképzőket s még egy-két kevés példában előforduló igeképzőt. — A cikk ezután összeállítja egyenként mindazon határozókat, melyek-e fejlődést nyelvünkben felmutatják, három csoportba osztva az esetek sokaságát: *ragos névszók, névutós szók* és *határozó szók* címe alatt. A „Nyelvőr“ olvasóira nézve azon eredményeivel is érdekes lehet e — mondhatnók — monographia, mik egyes neologizmusokra nézve az orthologusok itéletét meg fogják változtatni. Ezek összegezésére azonban most ki nem terjeszkedhetünk.

Balassa József cikke először adja a magyar nyelv hangjainak tudományos osztályozását. Kifejti előbb a hangtani vizsgálatok terén eddig elért eredmények alapján azon elveket, melyek a hangok felosztásánál kiinduló pontul kell hogy szolgáljanak, aztán kellő okadatulással előterjeszti rendszerét s beilleszti ennek megállapított schémájába mindazon hangokat, melyek nyelvünkben kétségtelenül constatálhatók. — A hangok — mint fejtegeti — a tüdőből kiindult levegő megakasztásának helye szerint 1) *zöng hangok*, 2) *vegyes vagy zöngés*, 3) *zöng nélküli hangokra* oszthatók fel. Az 1) csoportba valók a vocalisok, liquidák (*ly; l, r*) és nasalisok (*ñ, ny, n; m*); a 2)-ba a lágy spiransok (*j, sz; z; v*) és lágy explosívák (*g; gy, ds; d, dz; ð*); a 3)-ba a kemény spiransok (*s, sz, f*) és kemény explosívák (*k; ty, cs; t, c; p*). A 2. és 3. csoportban a levegő-megakasztás módja szerint nyílt és zárt hangok vannak megkülömböztetve. nyílnak nevezi a (lágy és kemény) spiransokat, zártnak a (lágy és kemény) explosívákat. Az inyhangok rovatában megkülömbözteti a nyelv lapjával (*ly, ny; j, gy; ty*) s a nyelv hegyével képzetteket (*l, r; sz, ds; s, cs*); a foghangoknak a fog hegyénél (*n, d, t*) s a fog tövével képződőket (*z, dz; sz, c*), azokat alsó, ezeket felső foghangoknak nevezvén; az ajakhangokat pedig bilabialisokra

(*m, b, p*) és labiodentalisokra (*v, f*) osztja fel. — A magánhangzókat mindenek előtt a) a j a k m ü k ö d é s n é l k ü l e j t é t t e k r e, b) a j a k h a n g o k r a o s z t á l y o z z a. A nyelv vizs z i n t e s m o z g á s á t véve alapúl, megkülömböztet α) hátsó (az ú. n. mélyhangok), β) m e l l s ő (magas, ill. éles) hangokat; f ü g g ő l e g e s i r á n y ú m o z g á s a s z e r i n t p e d i g f e l s ő [a β): *i, i* | b α): *ú, u (u)*; b β): *ü, ü (ü)*], k ö z é p s ő [a β): *é, é (ē)* | b α): *ó, o (o)*; b β): *ö, ö (ö)*] és a l s ó v o c a l i s o k a t [a α): *á, á*; a β): *e (e)* | b α): *a (a)*], melyek közül ismét az *á; ú, ó* és *i, é; ü, ö* s z ű k, a többiek széles hangok. A *h*-nak e rendszerbe nem található hely, nem is illik bele, mert e hang tulajdonkép nem is igazi consonans, hanem csak a vocalisok kezdetének egy módja, mit a német hangtanok *vocalinsatz*-nak neveznek.

Körösi Sándor („A rhythmus hatása a szóképződésre“) szintén érdekes nyelvi jelenségekkel foglalkozik. Már Simonyi észrevette, hogy egyes képzőink feltűnően csak kéttagú tőhöz szeretnek járulni, mintegy biztosítani akarván maguknak a 3-dik szótagot megillető mellékhangsúlyt (l. Jelentést. alapv. 24. l. jz.). Körösi cikke e tüneményt bővebben fejtegeti s bár nem vindicálhatja magának sem a kimerítő, sem a kifogástalanul rendszeres tárgyalás érdemét, de egyes tények megállapítása miatt mindenesetre figyelemre méltó. Több anyag egybevetése után, mint a mennyit a cikkiró felhasznál, bizonyára másképp fogjuk nem egy ~~értelme~~ ^{szerepelés} formulázni. Dolgozatából a következőket lehet itt kiemelni. D i t r o c h a i k u s képződések: 1) a denom. -*odik* nem járulhat egytagú névszókhöz; *szépedik, kékedik, zöldedik* nem lehetségesek. Rhythmusi érzékünk ilyenkor -*ül* képzőt kíván: *szépül* stb. Ha mégis egytagúból akarunk képezni, valami közvető augmentatív-féle képzővel kell megtoldanunk: *nagy-obb-odik, rosszabbodik; nyers-es-edik, sokasodik*. Így a két tagú de hangzós végű mellékneveknél is az -*s* képzőt alkalmazzuk: *sárgás-odik, sűrűsödik*. 2) az -*ül-ül* denom. képző egytagúakhoz szeret függedni: *rútül, kékül* stb., s ezért a kéttagú hangzós végűeknél e véghangzót is magába olvasztja: *sárg-ül, ritk-ül*. 3) a deverb. és denom. -*kod-ik* ^{három} szótaggá szeret helyezkedni: *ver-c-kedik, törekedik* stb. de az iktelen -*kod* csak második szótagúl állhat: *nyomkod, csapkod, csipked* stb. (A mit az -*odik* deverb. képzőről észrevesz, az egyoldalúan és nem

eléggé világosan van megállapítva.) 4) a *-dalom -delém* képzőbokor mindig ditrochaeusra törekszik: *gyöz-c-delém, veszcdelem*. — Háromtagú ütemre különösen a *-gat-gel, -mány, és vány* [de van *járvány, kérvény, látvány!*] képzők törekesznek: *irogat, iromány, kelevény* stb. (Az elsőre is vannak ugyan ily példáink: *faggat, szaggat (fak-, szak-), duggat*). A *-dogál, -dégél*-vel ma szintén három tagú ütemet alkotunk: *álldogál, üldögél* stb. (Régen *nevetdegél* is, ma *nevetgél*) — Ily jelenségnek tartja Kőrösi az ú. n. pleonastikus rag- és képzőismélteléseket is, mint *szobbb, aztat, bírákok*. Nem tagadhatni ugyan, az igaz, e rovatba vágó esetek egy részénél bizonyos rhythmusra törekvést, de vannak oly pleonastikus alakjaink is, melyekben a bővülésekre főmotivumot minden valószínűséggel az első módosító elem elhomályosulása (legalább nyelvérzékünk előtt) szolgáltatott.

A Debreczeni Codexet akarjuk még e füzetben, Volf tanulmánya alapján ismertetni. Ez 1753-ban került a debreczeni collegium könyvtárába, mikor még sem a HB. sem a MargL. nem volt felfedezve. 316 papiros levélből áll, mely 6 kéz írása ugyan, de Volf — Toldyval szemben — az egészet egy codexnek tartja. Korát illetőleg a 4-dik kéz egy feljegyzéséből az 1519. évet okoskodhatjuk ki s egyéb jelek is arra mutatnak, hogy a könyv a XVI. század első negyedéből való. Az egész codex félreismerhetetlenül latinból való fordítás nyomait mutatja; eredetije sz. Bonaventura „De perfectione vitae ad Sorores opusculum“ és Temesvári Pelbárt „Sermones Pomerii de Sanctis“ című munkája. Részletesen van még leírva a codex egész története, mely különben első teljes és hű kiadását a Nyelvelmléktár XI. kötetében fogja bírni. Mondanunk sem kell, hogy azzal az alaposággal és aprólékos gondnal találkozunk e tanulmányban is, mely Volf codex-bibliographiáit a nyelvész előtt oly becsesekké teszi.

TÖMLÖ GYULA.

A TÖRVÉNY NYELVE.

Legem brevem esse oportet. De nem csak a rövidség kelléke a törvénynek, hanem kelléke a világosság, érthetőség is; s minthogy a törvény a közjó előmozdítását s a rossznak meggátlását célozza, maga nem lehet példaadója, a mit tilt, a rossznak, a helytelenségnek.

Újabb törvényeinket e kellékek tekintetében nem lehet

minden esetben minden kifogástól mentnek mondanunk; különösen az utóbbi, a törvénytisztelet, a nyelv törvényeinek tisztelete, nem részesül mindenkor abban a méltatásban, a melyet, ha egyéb nem. már maga a jó példaadás is megkövetelne.

Előttünk van az épen most tárgyalásra kerülő új ipartörvény. Figyelemmel átolvastuk, s csak újlag meggyőződünk róla, hogy a magyar nyelv jogászainknak, a kiknek tollából került ki ez a törvényjavaslat, nagyon de nagyon mostoha gyermeke.

Nem terjeszkedhetünk ki mindenre, mert akkor sorra kellene vennünk a törvényjavaslatnak majdnem minden para grafusát; azért csak néhányát említjük meg a fölöttről helytelenségeknek.

Szórendi vétségek. „A ki ipart *üzni szándékozik*, tartozik szándékát bejelenteni.“ (4 §.) — helyesen: a ki ipart szándékozik üzni. — „Azok, kik a felsorolt iparágak valamelyikét üzték, azt ezentúl is folytathatják, azonban a szabályrendeletek határozatait *megtartani tartoznak*“ (17 §.) — helyesen; meg tartoznak tartani. — „Kik kifogást *tenni akarnak*, a kifogást szóval vagy írásban *előadni kötelesek*“ (22 §.) — helyesen: a kik kifogást akarnak tenni, kifogásukat kötelesek szóval vagy írásban előadni. — „Sütők, mészárosok és kéményseprők az elkezdett iparüzletet félbe nem szakíthatják, hanem, ha azt *abba hagyni szándékoznak*, kötelesek szándékukat bejelenteni“ (49 §.) — helyesen: ha azt abba szándékoznak hagyni. — „Minden ipartestület az alapszabályokat a kereskedelemügyi miniszternek *bemutatni köteles*“ (120, 142 §§.) — helyesen: be köteles mutatni. — „A mesterek a segélypénztárhoz *hozzájárulni tartoznak*“ (124 §.) — helyesen: hozzá tartoznak járulni.

Hibás szók: *szálloda* (5 §.), *uszoda*, *szappanfőzde*, *firnászfőzde*, *fém-öntőde* (20 §.), *áruda* (40 §.). A helyes használatra maga a törvényjavaslat szolgáltat több példát, nevezetesen a 20 §. következő helye: „üzlettelepek, melyek a közönséget háborgatják ... Ide tartoznak: gázkészítő, gáztartó intézetek, ásványolajfinomítók, kátránykészítők, koromégetők, mész- és gipszégető kemenczék, pörköltő kemenczék, gyors

fehéritők, csontégetők, csontszárítók, csontzuzók, csontfőzők és csontfehéritők, faggyuolvasztók, gyertyaöntők, döngnyuzó helyek“ stb. Ha ezek jók s megértésükre nézve semmi kétség se foroghat föl s a kétértelműség kikerülése tekintetéből nincs szükség például *koromégetőde*, *pörköldé*, *csontzuzda* stb. képzésekre. bizonyára *szálloda* helyett *szálló*, *szappanfőzde* h. *szappanfőző*, *fém-öntőde* h. *fém-öntő* (hely, ház, intézet stb.) sem okoznának legcsekélyebb zavart se.

Jelentés tekintetében hibásan van alkalmazva a *vizsga* szó ebben: „az iparbeli vizsgának letétele helyt nem foglalhat“ (142 §.). *Vizsga* tudvalevőleg annyi mint „spähend, forschend“; „prüfung“ ellenben, a mit itt jelenteni akar: *v i z s g á l a t*.

Nincs helyén a műveltető *-tat* képző ebben: „megállapítandó, hogy a szolgáltatásért mily fizetés követelhető“ (13 §.) — *s z o l g á l a t* helyett; továbbá az *i* képző ezekben: „a súlyszerinti árak a kicsinybeni eladásnál ki függesztessenek“ (48. §.) — „az ipartestület e részbeni határozata“ (168 §.). Ragos szók általában véve továbbképzésekre alkalmatlanok. Nem mondhatjuk: az ágybanⁱ heverés, falunⁱ tartózkodás, fáraⁱ mászás, lányhozⁱ járás, falurólⁱ érkezés stb.; hanem: ágyban heverés, falun tartózkodás fára mászás. lányhoz járás, faluról érkezés. Helyesen volna tehát: „k i c s i n y b e n eladás, e r é s z b e n való határozat“; de amaz francia német kifejezés s ajánlatosabb helyette a „r é s z l e t e s eladás“; a második helyen pedig az „e részben“ puszta szószaporítás; röviden: „az ipartestületnek ez a határozata.“

Legjava részét a helytelenségeknek azonban a német *s z a b á s ú h a s z n á l a t o k* teszik. A törvényjavaslat. mint általában jogászaiknak minden fogalmazványa — tisztelet a kivételeknek — azt a benyomást teszi ránk, mintha magyarul megtanult német ember tollából került volna ki. Szók, szó- és mondatszerkezetek, szólások, észjárás, sőt némely esetben szóképzés, szó és mondatrend is erős hangon német forrásra vallanak.

„Az üzlet beszüntethető (153 §.)“; németül: „einstellen“. a melyet a jogászvilág egy része *bedállítani*-val fordít, más része azonban. a mely e helyen az *állít* fonákságát fölismerete, helyébe a különben szabatos *szünteti* igét iktatta, de

a német *ein* nak megfelelő *be* igekötőt megtartotta — helyesen: az üzlet megszüntethető.

Az, ez = derselbe. „Robbanó szerek készítése és az *azokkal* való kereskedés“ (5 §.) (der verkauf derselben) — jól: s a v e l ü k való kereskedés. „A telep s az *azon* felállítandó épületek“ (21 §.) (die errichtung auf d e m s e l b e n) — jól: s a r a j t a felállítandó épületek. „Alaptalan kifogások esetében az *ezekből* származó költségek“ (27 §.) — jól: s a *belőlük* származó költségek. Ilyenek még: „A gyáros a munkást orvosi segélylyel elláthatja s az *ezeért* járó összegeket béréből levonhatja“ (110 §.) — jól: az é r t ü k járó összeget.

Annak, azoknak = dessen, deren. „A szabályrendelet egyes községek számára *azok* külön viszonyai szerint (nach den verhältnissen derselben) eltérő intézkedéseket tartalmazhat“ (6. §.) — jól: külön viszonyai k szerint. „A tanonc az iparosnak engedelmességgel tartozik; 18 éves koráig *ennek* atyai fegyelme alatt áll“ (59. §.) — helyesen: s a z ő atyai fegyelme alatt áll . . . „hogy a munkások elbocsátása által *azoknak* bérét leszállítsák (154. §.) — jól: b é r ü k e t. „Mihelyt ily összebeszélések az iparhatóság értésére jutnak, *azok* megszüntetésére békéltető bizottság alakítását rendeli el“ (155. §.) — jól: m e g s z ü n t e t é s ü k r e.

Mellett = bei. „Minden iparosnak joga van minták előmutatása *mellett* (*bei* vorweisung) megrendeléseket teljesíteni“ (44. §.). — helyesen: (vagy) előmutatására, (vagy) előmutatásával. Ilyenek még: „Valamennyi törvényhatóság köteles a 7—16. §-ok figyelembevételé *mellett* [= figyelembe vételével] szabályrendeletet hozni (6. §.) .É lajstrom a legközelebbi országgyűlés jóvágyásának fentartása *mellett* [= fentartásával] módosítható (20. §.) Szakértők kihallgatása *mellett* [= kihallgatása után] minden körülmények megvizsgálandók (23. §.) A végzés a megszabott feltételek *mellett* [= feltételek a l a t t] írásban kiadandó (25. §.) Készítményeit eladni csak az iparhatóságnál történt bejelentés *mellett* [= u t á n] szabad (45. §.) Jogában áll az iparhatóságnak a jogok épségben tartása *mellett* [= tartásával] külön intézkedéseket tenni (47. §.). Az iparos a segéd alkalmazását a munkakönyv előmutatása *mellett* [= előmutatásával] az iparhatóságnak bejelenti (96. §.).“

Németes szó szerkezetek: gyűanyag (31. §.) =

brenn material. *tanidő* (61. §.) = *Lehrzeit*; de: *felmondási határidő* (85. §.) = *kündigungs termin*, *születési hely* (105 §.) = *geburtsort*. Ilyenek még: *eladási telep* (112. §.), *italmérési üzlet* (175. §.), *csatornázási vállalat* (175. §.). E szerkezet helyes használatára nézve különben maga a szöveg is szolgál példákkal; ilyenek: *házaló kereskedés* (175. §., *gipszégető kemenczék*, *pörkölő kemenczék*, *házfedő-nemez* (20. §.) stb.; továbbá: *bánásmód* (106. §.), *hatáskör* (120. §.) stb.

Ide tartozik a törvényjavaslatban nagy szerepet játszó *tanonc* is. *-onc*, *-encz*, *-öncz* tudvalevőleg — ném. *-ling*, mint: *schüb-ling*: *tol-oncz*, *sträf-ling*: *fegy-encz*, *günst-ling*: *kegy-encz*, s a *lehr-ling* szerint: *tanonc*, *tanuló* helyett *tan(ul)-ból* épen úgy, mint volna *kerülő* helyett *ker(ül)-ből*: *keröncz*. Ez a szó is különben, ha szabad úgy neveznünk, a párjások osztályába tartozik; egyikük a németnek, a másik meg a magyarnak való. *Kedvellen* például a németnek *verstimmt*, de *verstimmt* magyarul *lehangolt*; *nyújtasság* németül *herzlichkeit*, de *herzlichkeit* magyarul *szívélinesség*; *szivére venni* ném. *beherzigen*, de *beherzigen* magy. *megsziveltetni* sat. Ha németre fordítunk, akkor az *inas* is *lehrling*, de ha németből fordítunk, akkor már *lehrling* = *tanonc*.

E hibáztatásokra, tudjuk jól, hisz annyiszor hallottuk, van felelet, egy minden alkalommal könnyen elővonható kényelmes felelet: egy ág, de két hajtás. Az egyik: „Legyen bár rossz a használt kitétel, de már általánosan el van fogadva. a szokás megszentesítette!” A másik: „Megengedjük, hogy a hibáztatott szók a nyelv törvényeinek megsértésével készültek, de szükség van rájuk, nem tudunk jobbat adni helyettük.” Sokan közülünk zokon veszik, hogy a művelt külföld kevéssé ismer bennünket s nincs mindenben jól értesülve viszonyainkról. Én azt hiszem, hogy e miatt panaszra nem nagy okunk van; gondolom, jobb, ha nem tudják, hogy Magyarországon proklamálva van az elv, hogy a szokás bizonyos esetben szentesíti a rosszat; jobb, ha nem hivatkozhatnak rá, hogy van egy nyelv a világon, a magyarok nyelve, a melyen egy sereg fogalmat nem lehet másképp, csakis rossz szóval kifejezni.

Csak nem szolgáltatjuk ki magunkról s nyelvünkről ezt a szegénységi bizonyítványt?!

SZARVAS GÁBOR.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. APRILIS 15.

IV. füzet.

VOLT-E A MAGYAR NYELVNEK TAGADÓ IGÉJE?

I.

A magyar nyelvben a tagadást és tiltást a *nem* és *ne* határozó szókkal fejezzük ki, míg ellenben a tagadás és tiltás kifejezésére a legtöbb ugor nyelv (sőt néhány más altaji nyelv is, nevezetesen a szamojéd és a mongol) egy bizonyos igével él, a mely személyragozva járúl a tagadósítandó igének bizonyos változatlan alakja mellé. Ennélfogva önkénytelenül is fölmerül az a kérdés, hogy vajjon a magyar nyelv mindig adverbiummal fejezte-e ki a tagadást és tiltást, vagy volt-e valaha olyan idő, mikor a többi ugor nyelvek módjára szintén bizonyos igéket használt e célra?

A tagadó igének a legtöbb rokon nyelvben megvolta valószínűvé teszi azt, hogy a magyar nyelvnek is volt valamikor ilyen igéje; mert nem hihető, hogy a mi nyelvünk a tagadás kifejezésében kezdettől fogva eltért volna rokonaitól. Mi azonban nem elégedhetünk meg ezen a priori valószínűséggel. Nekünk kutatnunk kell, hogy vannak-e a mai magyar nyelvben nyomai a közös ugor tagadó igének?

Hogy e nyomokat hol kell keresnünk, azt nem nehéz kitalálni; egyébiránt erre nézve útba igazítanak a rokon nyelvek. A tagadó igének ragozása, mely valamikor kétségkívül teljes volt, most már több ugor nyelvben megfogyatkozott; azokban a nyelvekben is, a melyekben ezen igének ragozása még meglehetősen teljes, a közbeszédben és dialektice már fogyatkozásokat vehetünk észre; sőt némely dialektusban a tagadó igének nincs is már igei szerepe, hanem valószínű tagadó adverbiummá van merevedve. Tehát a tulajdonképpeni kérdés, mellyel itt foglalkoznunk kell, az: hogy

vajjon a magyar nyelvnek tagadó és tiltó adverbiumai nem olyan megmerevedettalakjai-e egy hajdani tagadó igének, a milyeneket néhány rokon nyelvben találhatunk?

Mielőtt azonban ennek a kérdésnek tárgyalásába bocsátkoznánk, előbb egy pillantást kell vetnünk a rokon nyelvekre.

Lássuk először is: mely rokon nyelvekben, és mennyire van meg a tagadó ige?

A. *A tagadó igének előfordulása a rokon nyelvekben.*

I. Déli ugor ág.

1. Finn. — A finn irodalmi nyelv kizárólag igével fejezi ki a tagadást és tiltást. A tagadó igének van ind. praesense, imperativusa és optativusa.

Egyes dialektusok e tekintetben is eltéréseket mutatnak föl az irodalmi nyelvtől. Így pl. sok helyütt (Eurajoki, Lappi, Pyhämaa, Laitila, Uusikirkko, Rauma, Karjalohja, Nurmijärvi-ben) a tagadó igének indic. praes. többes számi 3. személye azonos az egyes sz. 3. személyével: *eivät* helyett *ei*. — Némely helyen (pl. déli Pohjanmaaban) az egyes szám ragozása rendes, a többesben azonban a tagadó ige közönségesen változatlan (*ei*) alakban járúl a tagadósítandó főigének változatlan alakja elé, és a személy jelölésére az illető személyes névmások járúlnak a kettő közé; *ei me*, *ei te*, a 3. személyben a mutató névmás: *ei ne*. — Lappajärviben (Savo-ban) gyakran az egyes számban ragozatlan a tagadó ige: *ei minä*, *ei sinä*. — Hiányos a tagadó ige ragozása éjszaki Hämeben is: *ei minä*, *ei*, *ei hän* v. *se*; *ei myö*, *ette* v. *ei työ*, *eivät* v. *ei hyö*. — Kisko-ban minden személyben változatlan (*ei*)₂ úgy szintén legtöbbszörre a wermlandi (svéd és norvég-országi) kivándorlott finneknél is. Mindezen dialektusokban azonban a tagadó szó megtartotta igei természetét, mert a főige mindig változatlan alakjában áll mellette; de hellyel-közzel a tagadó ige már kezd adverbiummá válni, mint pl. Nurmijärviben, a hol a többesi harmadik személy tagadósításánál a tagadó ige ragozatlan, a fő-ige pedig személyragos: *ei ovat(ten)*, *ei menevät(ten)*, *ei sanovat(ten)*.

Az orosz-karjalai dialektusban a tagadó ige ra-

gozása rendes; csak annyiban tér el az irodalmi nyelvtől, hogy a többesi 3. sz. azonos az egyes-számival, (*ei*), sőt néha ennél is rövidebb (*e'*).

Az *ész*-ben a tagadó ige ragozása nagyon hiányos. Az indicativus ragozott alakjaival Wiedemann csak a legkeletibb és legéjszakibb részekben találkozott, s ott is csak az egyes 1. és többes 3. személlyel; általában a 3. személyű alak használatos valamennyi személyben. Csak az imperativusban vannak meg a ragos alakok, de ebben sem teljesen.

A *lív*-ben és *vót*-ban még teljes a negatív ige ragozása.

A *vepsz*-ben is teljes, de a finntől némileg eltérő.

2. *Mordvin*. — Itt a tagadó ige működése nagyon szűk térre szorult, mert most már csak az ind. praeteritum és az imperativus tagadósítására használják; a többi alakok tagadósítása másképpen történik.

3. *Cseremis*z. — Ragozása teljesebb mint a finnben, mert van ind. praesense és praeterituma, potentialisa és imperativusa.

II. Éjszaki ugor ág.

1. *Lapp*. — A *lpS*-ban a tagadó igének van ind. praesense és praeterituma, imperativusa és optativusa. A többi dialektusban a ragozás hiányosabb. Az *lpR*-ban csak ind. praes. és imperativus van.

2. *Zürjén-votj*k. Megvan a tagadó igének ind. praesense, praeterituma és imperativusa.

3. *Vogul-osztj*k. Tagadó ige nincs; a tagadást adverbiummal fejezik ki, mely a ragozott ige-alak elé járul. (szóval ragozott)

B. A tagadó és tiltó igének elemzése.

Nagyon terjedelmessé tenné dolgozatunkat, ha valamennyi ugor nyelv tagadó igéjének ragozását közölnök itten; azt megtalálhatják olvasóink az illető grammatikákban; azért csak a főalakok közlésére szorítkozunk, melyekből következtetéseinket levonhatjuk.

1. *Fin*n: ind. praes. tö : *e-*; imp. *älä*, *elä* (*ät*, *et*).

2. *Mordvin*: ind. praes. alapjául szolgáló igető: *M. aš-* v. *es-*; *E. ez-* v. *ej-*; imp. : *M. ta-*; *E. ila*, *ili*.

3. Cseremisiz: ind. praes. tö: *a-* (*a-*); praet. : *e-*; potent. : *e-*; imp. *i-*.

II. 1. Lapp. LpS. ind. praes. és praet. *i-*, *e-*; imp. *ele-*, *äle-*, *ale-* (*el-*, *äl-*, *al-*); lpR. praes. *l-*, *ji-*; imp. *iel-*, *jel-*, *jiet-*.

2. Zürjén-votják: praes. *o-*; V. *u-*; praet. *e-* *i-*; V. *ö-*.

Vagyis: a tagadó igének indicativusi töve a legtöbb ugor nyelvben egy rövid vocalisból áll, és nyilván való, hogy ezen alakok egy közös forrásból eredtek. Még pedig a jóval nagyobb többség alapján azt kell föltételeznünk, hogy az eredeti ugor tagadó ige magashangú volt.

Csak a mordvin alakok térnek el a többiektől, mert tesesebbek; de ezekről is ki lehet mutatni, hogy azonosak amazokkal. A mordM. *aš-* v. *ez-* és E. *ez-* (*ej-*) mellett ugyanis létezik egy *af*, E. *a* tagadó szó, mely névszók és igék tagadósisására szolgál. Nagyon valószínű, hogy ez az *af* egyező a finn *epä* (= *e-* verbum negativum + *pä* nom. verbale képző) szóval; vagyis hogy így taglalandó: *a* + *f* az *-f* nem egyéb, mint az ismeretes nomen acti v. actionis-képző, mint pl. ezekben: *kantf* teher: *kandä-* hordani, *eräf* élet: *erä-* élni igétől. A tiszta igető tehát *a-* (*e-*, Erza *e-*). Az *aš-*beli *-š* nyilván frequentativ-képző, melynek változata az *ez-*beli *-z*; az *ej-*beli *-j* pedig azonos a *-j* continuativ-képzővel. (V. ö. e képzőket Budenz *Moksa és Erza-mordvin nyelvtan*-ában 65. és 66. l.) É szerint a mordvin tagadó igének alapszava szintén csak egy rövid hangzóból állónak tekinthető.

Már most az a kérdés: mit tartsunk az imperativusi tövekről? A cseremisizben tiszta *-i* (vagyis a tagadó igének pusztá alapszava) képezi az imperativusi tövet, s ehhez járúl a sing. 2. *-l* személyrag (kivételesen, mert a cseremisizben különben ragtalan az imperativus egyes sz. 2. személye), és a plur. 2. *-da*; az *epše*, *inše*, *epššt*, *inššt* voltaképpen nem imperativusi, hanem potentialisi alakok, *-ne*, (*-ne*) képzővel képezve az *e-*, *i-* alapszóból.

A többi nyelvek tagadó imperativusában egy *-l*-lel látjuk megtoldva az alap-igét. Talán nem tévedünk, ha azt sejtjük, hogy ez az *-l* itt képző, még pedig azonos az ugor nyelvekben részint egymagában, részint más képzőkkel kapcsolatban előforduló *-l* momentan v. intensiv képzővel, mely a cselekvés hirtelen beállását v. erősségét, energiáját jelez-

vén. nagyon alkalmas a tiltó ige tövének képzésére. illetőleg arra, hogy az egyszerűen tagadó igét speciálisabb, energikusabb értelművé tegye.

Teljesen eltérő a többitől a mordM. *la-* igető, melyről majd alább lesz szó.

C. *A tagadó és tiltó igének nyomai a vogul-osztjákban és a magyarban.*

Az ugor nyelvek éjszaki ágában csak a lapp és a zürjén-votják tartotta fenn a tagadó igét; de minthogy ez megvan a déli ágnak mind a három nyelvében, s az éjszaki ághoz tartozók közül is kettőben: bátran föltehetjük, hogy megvolt eredetileg a vogulban, osztjákban és a magyarban is. Most már ezekben a tagadó (és tiltó) ige helyét tagadó (és tiltó) adverbiumok töltik be. Kérdés, hogy ezek az adverbiumok minő eredetűek? Függetlenek-e a többi nyelvek tagadó (és tiltó) igéjétől, vagy pedig csak ennek megmerevedett, adverbiummá vált maradványai? Vizsgáljuk e három nyelvet közelebbről.

1. A vogulban „nem” = *at* és „ne” = *ul*. Az utóbbi alakban könnyű fölismerni a többi nyelvek tiltó igéjének, azaz a tagadó imperativusnak mását. Ha pedig egyszer fölismertük, akkor joggal föltételezhetjük, hogy az *-l* ebben is képző, mint a többiben, tehát az alapszó csak *u*. Ebből meg azt következtethetjük, hogy az *at* („nem”)-beli *a* megfelel az *ul*-beli *u*-nak, tehát a *-t* szintén képző, még pedig hihetőleg a vogulban (és a többi ugor nyelvekben is) előforduló *-t* mom.-intensiv igeképző; v.ö. vog. *gut-* sebesen folyni: *qu-* folyni; *tükt-* hinreichen: *tüg-* legen, stecken. E szerint tehát valószínű, hogy az *at* tulajdonképpen nem egyéb, mint a tagadó igének valamely alakja (nyilván praes. egyes számi 3. személye), mely adverbiummá merevedett; az *ul* pedig adverbiummá merevedett imperativusi alak, hihetőleg a sing. 3. sz.-nek kopott végű maradványa, ebből: *ule (v.ö. *ole* legyen, *vaje* vigyen, *-maje* adjon.)

2. Az osztjákban „nem” = *an*, „ne” = *al*. Az utóbbi nyilván megfelel a vogul *ul*-nak, tehát szintén adverbiummá merevedett imperativusi alaknak tartható; az *an* mellett találunk még egy teljesebb *anla* („nem. nem is”) alakot, mely hihetőleg *-nt* frequ. képzővel, (mint *χulint-* hő-

hogyni az alos
 hogy eni a, a mi
 meg ante. To
 nem különben
 jelenet, mi
 a. a. a. a. a.
 t. a. a. a. a.
 a. a. a. a. a.
 a. a. a. a. a.

ren, anhören: *γul*-hören; *šošint*-begiessen: *šoš-*) alakult az *n*-tagadó igéből, tehát szintén adverbiummá merevedett igelaknak vehető.

Miután így a vogulban és osztjákban sikerült megtalálnunk a tagadó igének maradványait. vegyük szemügyre a magyar tagadó és tiltó adverbiumokat is.

3. A magy. *ném* és *né* minden bizonnyal összefüggenek egymással. De összefüggenek-e az ugor nyelvek tagadó igéjével is? Nehézséget okoz az, hogy a közös ugor tagadó ige vocalis-kezdetű. míg ellenben a magyar szavak *n*-en kezdődnek. Föltehetnők ugyan, hogy a tagadó igének eredeti alakja *n*-en kezdődött. s ez a szókezdő consonans idő folytán lekopott minden ugor nyelv tagadó igéjének elejéről, egyedül a magyarban maradt meg; csak az a bökkenő, hogy a szókezdő *n*-nek elkopására nagyon kevés példát ismerünk az ugor nyelvekben (v. ö. az *apró*, *emlit*, *old* cikkeket: MÜgSz. 747., 787. és 837. ll.) s ezek közül is az *apró* szónak *n* kezdetű vogul és osztják megfelelői, a finn nyelv tanúsága szerint, hihetőleg egy *t* (*d*) kezdetű alap-alakból fejlődtek, úgy hogy az *apró* szó elején nem *n*, hanem *t* elkopását kell feltételeznünk, a mi már gyakoribb és biztosabb példákkal igazolható.

De íme, ez az *apró* szó nyomra vezet. E nyomon haladva ráakadunk a mordM. tagadó igének egy sajátosság alakjára: *ta-*, melyet fönnebb magyarázatlanul hagyunk. Ez a *ta-* a mordvin nyelv hangtani sajátosságainak tanúsága szerint (v. ö. *tä* ez: *tasta* ebből; *alä* ember, atya: plur. *alat*, stb.) eredetibb *tä*-ből keletkezettnek tekinthető. Már most juttassuk eszünkbe, hogy több ugor nyelvben, nem számos ugyan, de biztos példákön, észlelhetjük az eredeti szókezdő *t* (*d*)-nek *n*-re változását; v. ö. lp. *taste* és *naste* csillag; f. *nouse* = ész *touze* emelkedni; oszt. *tebit* zürj. *nebid*, *nebit* puha; f. *tuore*, *tuoree* friss: *nuore* fiatal, stb. Ezek alapján föltételezhetjük, hogy a magy. *né* is ilyen *t*:*n* hangváltással keletkezett eredetibb **tä*-ből (= mordM. *tä*-). Csak az a kérdés, minő viszonyban áll a mord. *tä*- (*ta*-) a tagadó igéhez? Véleményünk szerint ez tekinthető a mostani vocalis-kezdetű alakok eredetijének, melynek kezdő *t*-je a többiekben elenyészett, éppúgy mint sok más szón is (v. ö. MÜgor-Szótár 879. l.)

Legbiztosabb példája a szókezdő *t* elejtésének az ugor nyelvek távolra mutató névmása: *ts*, melynek dentalis-kezdetű alakja megvan minden ugor nyelvben (f. *tuo*; mord. *to*: *tosa* dort; cser. *tu*; lp. *tuo*, lpF. *duo*, *do*; oszt. *to*; vog. *to*; votj. *tu*; zürj. *tl*; magy. *to* -: *tova*, *túl*, *taval*, *tahát*); de e mellett több nyelvben vannak kezdő-dentalis-vesztett alakok is, pl. cser. *umbal* (e h.* *tumbal*) pars ulterior; mord. *oma* alter, alius, ulterior; votj. *otn* dort, *otís* von dort, *otsi* dahin; *oó*, *ozi* so, *ozik* ebenso; magy. *az* (*oz*), *azon*, *ottan* (*ott*), *oda*, *onnan*, *onnet*, *ollyan*, *úgy*. — Azonban érdekes ez a névmás még azért is, mert kezdő dentalisa a fokozatos (t. i. *s*-en át való) elkopáson kívül némely nyelvben más változást is szenvedett, t. i. *n*-né vált, pl. a finnben *tuo* pluralis-töve: *nuo*; mord. *tona*: plur. *nona* (nom. -at); cser. *tudo*: plur. *nuno*. Vagyis az eredeti dentalis egyrészt ilyképpen fejlődött: *t* (*d*): *s*: (*h*): *’*; másrészt meg: *t* (*d*): *n*.

Ennek analogiájára föltehetjük, hogy a tagadó igének *e*- és *né* alakjai szintén egy közös *te*- alapszóból fejlődtek, melyet a mordM. dialektus még fönn is tartott *ta*- (= *tä*-) alakban.

A * *té*-ből alakult magy. *né* adverbiummá merevült imperativusi alaknak tartható: *né-j, összevonva: *né* és rövidülve: *né*.

De milyen alak a *ném*? Az *-m* az egyes számi első személyre vall. Kevésbé gyakori eset ugyan, hogy az első személy merevedjék adverbiummá, kötő- v. indulatszóvá, de mégis van rá nyelvünkben néhány biztos példa; nevezetesen: *talán*, *tén* (régibb íróknál, pl. Faludinál: *talám*) ebből: *találom*; *hiszen*, *hisz*, *iszen*, *isz* (Faludinál: *iszem*) ebből: *hiszem*; *lám* ebből: *látom*. E szerint a *ném* is adverbiummá merevedett első személyű alaknak tekinthető, melynek *m*-je az első személyre mutató személyrag. Valószínű azonban, hogy ez nem közvetlenül járult a *né*- igetőhöz, hanem valamely mássalhangzós képzőnek közvetítésével, mert a magyar szóközépi és szóvégi *m* főleg akkor maradt meg, ha megelőző consonansra (*l*, *r*, *j*) támaszkodott, s maga e támogató consonans nagyrészt elenyészett (v. ö. finn *silmä*: magy. *szem*, f. *solmu*: m. *csomó*; vog. *kajm*: magy. *hím*; votj. *pajm* : magy. *bámul*). Az előbbieken láttuk már, hogy a legtöbb ugor nyelv tagadó igéje *-l* képzővel tovább képezve jelenik

meg bizonyos alakokban, ennél fogva föltehetjük, hogy a magy. *ném*-nek *m*-je előtt is ez lappang, vagyis hogy a *ném* eredetibb *nělm* (*něl-m*)-ből lett.

A *ně*-nek *něj*, *né*, a *něm*-nek pedig eredetibb *nělm* alakja mellett szól az is, hogy mind a kettő előfordul a régi nyelvben hosszú vocalissal is; u. m.: „es *ny* adyatok“ (*ní*, Komjátinál; az *i* éppen arra vall, hogy a *ně* szó vocalisában egy eredeti *j* rejlik); *neem* (Tihanyi cod. 113.) Még gyakrabban található hosszú vocalissal a *s ně*. *s něm*-ből összevont *sě*, *sěm* szavak; u. m. „*see* égfele *see* másfele el ne hayol’ (Nagyszombati cod. 23.); *see* (Thewrewk cod. 61. 130); *seh* (Debreczeni leg. ; „s egyebet *seh* tennek benne“ (Komj.); meeg *seem* adtál soha énnekem csak egy bárány fiát is (Pesti Gábor, Lukács ev. XV.)

(Mellesleg megjegyezzük, hogy a szamojéd nyelvben, nevezetesen a juraki dialektusban, a tagadó ige praesensének első személye *ńidm* v. *ńim*-nek hangzik; ebben a tö *ńi*. a személyrag pedig *-dm*, *-m*. vagyis ugyanaz, mint a magy. *ném*-beli *-m*).

LFJ. SZINNYEI JÓZSEF.

Ні і ні і д.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Filkó.

Egy nevezetes változással akarom az olvasót ez alkalommal megismertetni; nevezetes e változás mind jelentés, de különösen nevezetes alak tekintetében, a mennyiben az eredeti szó hangtestéből, mire az a mi nyelvünkbe került, alig hogy csak egyetlen egy izecske maradt meg; azt akarom kimutatni, miként lett a „szólló vessző“-ből idővel „oktondi“, s hogy vált a *pampinus* elvégre *filkó*-vá.

Az alaki változás menete, rendje a következő volt: α) lat. *pampinus*; β) fr. *pampre*; γ) ném. *pampel*; δ) lengy. *paufil*; ε) cseh-tót *filek*; ξ) magy. *filkó*.

A Nyelvőr olvasóinak bizonyára van már annyi tájékozottságuk, hogy bármennyire föltűnőnek tessenek is, a *filkó*-nak a *pampinus*-szal egységes voltát ne tartsák lehetetlennek. A lehetőség azonban még nem valóság, s az előbbtől hosszú az út s néha elég küzdelmes az utóbbinak lakásához; hogy a megengedéstől a meggyőződésig jussunk

el, az utat megbízható kalauzok, hiteles adatok társaságában kell megtennünk.

Kezdetben az előrehaladás s egész a lengyel *panfil*-ig való megérkezés nincs nagy nehézségekkel egybekötve; hogy a latin *pampinus* a francziában *pampre*, ez meg a németben *pamper*, *pampel* alakot öltött, a maguk dolgához értő s teljesen megbízható tudósok szavának bizonyítékok idézése nélkül is könnyen elhíhetjük: „fr. *pampre*, pr. (provenzalisch) *pampol* von *pampinus*“ (Diez Etym. Wörtb. II. 395.); „*pampre*, pr. *pampol*. esp. et ital. *pampano*, du lat. *pampinus*“ (Littré); „*pamper* von fr. *pampre*“ (Sand.); „*pampel*, *pampfili*, (Schmell.).

Hogy a lengy. *panfil* a dialektikus ném. *pamphil*-nak tökéletes hasonmása, az szemellátható s nem szorúl bizonyításra.

Hátra van a cseh-tót *filek* keletkezésének megmagyarázása, vagyis: miként lett a *panfil*-ből *filek*.

Egy alkalommal társalgás közben szóba került a *Sándor* keresztnévnek az *Alexander*-ből való különös alakulása. Az tudva volt többünk előtt, hogy *Sándor* a déli szláv *Skander* névnek megmagyarosodott alakja, ez pedig a török *Iszkender*-nek a hasonmása; de hogy miként lett a törökben *Alexander*-ből *Iszkender*, erről nem tudunk magunknak számot adni. A homályt Goldziher Ignác fölvilágosítása oszlatta el, mely röviden így foglalható össze: Az arab-(török) az *Alexander*-beli *Al* tagot articulushoz tartván, mint fölös részt elhagyta s a szót *Ekszander*, *Eszkander*-re rövidítette.

Igaz-e nem-e, nem tudom, de mint való dolgot beszéltek a következő párbeszédet, mely az ötvenes években egy Bachhivatalnok s egy magyar úr közt folyt le: „Wie heissen Sie?“ — ‚Hertelendy.‘ — A hivatalnok írja: T e l e n d i. — ‚Bitte, nicht Telendi, sondern Hertelendy.‘ — „Hier gibt's keinen herrn, das merken Sie sich!“ Ha megtörtént, a [pan]fil egyazon eset volna ezzel a [Herr]Telendi-vel s hasonló jelenség az [Al]Exander-rel; azaz a cseh-tót nyelv a *panfil*-ből az első tagot, a megtisztelő *pan*(úr) czímszót, mely azt a személyt, a kit a *panfil* névvel neveztek, egyáltalán meg nem illette, időjárástával mint fölösét elhagyta, s egyszerűen *fil*, majd a dem. -ek képzővel megtoldva *filek*-nek mondotta.

A magy. *filkó* egy megelőző *filka* alaknak a módosulása (vö. [zsákcsa] zsácska: zsacska, kutya: kutyó, lat. furca: magy. furkó), s a *filek* casus obliquusain: *filka* sat. alapszik.

Áttérve a jelentésre, a mi először is a francziát illeti, ez eredetijének, a latin szónak értelmét mind maig, megtartotta: *pampinus*: weinranke, *pampre*: weinrebe, weinranke.

Már jóval föltünőbb, sőt nagyonis föltünő az eltérés a franczia s a német közt: fr. *pampre*: weinranke, ném. *pamper*: der grüne ober (Sand.).

Nem vagyok annyira jártas-keltes a kártyaművészet mesterségében, hogy apróra s egész biztossággal meg tudnám mondani, miként vált a „szőlőlomb“ (*pamper*) a zöld fölső nevévé, de úgy gondolom, hogy az első régi német paraszt kártyákon — talán nem követek el merész dolgot, ha fölteszem a magyar emberről, hogy volt már úgynevezett ferblikártya a kezében — a zöld fölsőt egy szőlőlevél ábrázolta, mely egy fölkúszó venyigének fölső részéről csüngött oldalt alá. A személy, valószínűen valami bohókás, nevetséges figura, később kerülhetett a kártyára.

A bajor dialektusban a *pampel*, *pamphil* már nem a zöld, hanem a makkfilkó neve: „eichelbube im karten-spiel“, mint Schmeller bizonyítja, a ki idézetül Abraham a Sancta Clara következő szavait csatolja hozzá: „Der Absalon ist durch einen Aichbaum um's Leben kommen. aber dass viel andere umb ihr Leben, absonderlich aber umb ihr Lebens-Mittl kommen, ist nit Ursach der Aichbaum, wol aber der Aichel-Ober, den man sonst zu mehreren Ehren den Pamphilium nennt.“

A lengyelben, Linde szótárának tanúsága szerint, a két. zöld és makk jelentés közül az utóbbiban használatos a szó: „*Pamfil*: der eichelober.“

A kezdetben csak a zöld s makkfölsőre szorítkozó jelentés, úgy látszik, mert e nyelv szótáraiban nem találunk rá igazoló adatokra, idő folytában már magában a németben kiszélesedett s kiterjedt a másik két színre, a tökre s vörösre is, úgy hogy *pamphil* általában fölsőt, minden különbség nélkül bármelyik fölsőt jelentette.

Hogy valamelyik dialektusban (talán az osztrákban, vagy a magyarországi németségnél) érvényben kell vagy

kellett lennie ez általánosabb jelentésnek, hiteles tanú rá Bernolák szótára (Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum), mely a következő vallomást teszi róla: „*Der Pamfili*: der Ober im Kartenspiele.“

S a cseh-tótban a *filek* már ez általánosabbá vált „fölső“ jelentésben járja, mely aztán a csehben is, tótban is idővel még jobban szétágazott, úgy hogy amabban *filkař* már annyi mint „kártyás“ s *filkovati*: „kártyázni“; emebben pedig *filek*: „1. superior in chartifoliis. der Pamfili, der Ober im Kartenspiele: filkó, felső a kártya-játékban. ‚Bud’eme sa hrař na Filka zeleného: pro viridi superiore ludemus, wir werden auf den grünen Pamfili spielen: zöld filkóra fogunk játszani!‘ 2. Nech sem gá Filek, ked’ to prawda neři; dispeream, si vere non narro: ich soll ein schelm sein, wenn das nicht wahr ist: huncz vut legyek, ha ez nem igaz.“ (Bern.)

A lengyel is a „makkfölső“ jelentésen kívül fejlesztett ki egy újabbat: „*pamfil*: ein gewisses Kartenspiel“ (Linde) s a kártyajátéknak egy bizonyos nemét jelölte vele.

A magyarban az általánosodott „fölső“ jelentésből még két új hajtás serkedt ki: „1. Bizonyos kártyajáték neme, melyben a filkólap főszerepet játszik; 2. ostoba, buta“. (NSz.). =

A főtebb mondottakhoz két megjegyzést kell csatolnom. Az egyik, hogy a Bernolák-féle adatra Lindtner Ernő figyelmeztetett, s ugyanakkor közölte velem egyszerűsmind azt a nézetét is, hogy „e szerint *filkó* és *filek* egy és ugyanazon szó volna.“ A másik, hogy a filkó tárgyalásánál a NSzótár is megemlíti a tót *filek*-et, de sicut suus est mos. nescio quid meditans nugarum, totus in illis, a *filkó*-t mégis a *fél* (föl) szóból származtatja, úgy hogy *filkó* voltaképen annyi volna mint *fél-kó* vagy *föl-kó*. SZARVAS GÁBOR.

CSABA-ÍRE.

III.

Pesti Gábor. Calepinus, Verantius, Loderecker. Apáczai-Cseri és Comenius műveiben s a Szebeni Dictionáriumban e szó nincsen meg; más kútfőhöz nem férhettünk.

A fölhasznált művek írásmódja eltér a szókezdő mássalhangzócsoporthoz s az első magánhangzóban. A *ch*, *chy*, *cz*,

czy, *ts* és *cs* alakokat már Molnár Albert (grammaticájában) is egyhangzásuaknak ismeri el, t. i. a mai *cs*-nek.

A magánhangzó jelelésében *Melius Péter* és *Páriz-Pápai* az *a* betűt majd egyszerűen, majd ékeztve írják; ez okból *rájok nem támaszkodhatunk*. Páriz-Pápai dictionáriuma ugyan azon írásmódot követi, melyet a mű első szerkesztője, MA. használt. Mivel a szótár későbbi átdolgozója Bod Péter is megtartja és saját tekintélyével fődözi. azért Páriz-Pápai is az ékezetlen írásmód támaszául fogadhatnók el; de az ő másik műve, a Pax Corporis puhatolt kifejezésünket ékeztve írja. E mű újabb átdolgozója is megtartja az írásmódot. Ily módon az új tanúk is lekötik egymást szavazatukkal, minél-fogva sem Páriz-Pápaira, sem műveinek későbbi kiadóira nem támaszkodhatunk.

Melius Péter sem szolgálhat tanúbizonyságul; mert ugyanazon műben kétféle írásmódot használ. Ezen nem lehet csodálkoznunk, ha a helyesírás akkori határozatlanságát s az ékeztés ritka használatát tekintjük. Szótövek, képzők és ragok össze-vissza majd ékeztve, majd ékezetlenül állanak. az összetett szók néha egybe, néha külön írva; össze nem tartozók egygyé olvasztva.

A hátralevő kútfőket az írásmód szerint két csoportba oszthatjuk, a szerint a mint a magánhangzót röviden vagy hosszan írják.

Ékeztve: 1656 Tseh, 1775. Csapó. 1785. Benkő; ékezetlen: 1414. Rendelés, 1583. Beythe István, 1588. Frankovith, 1596. Beythe András. 1602. Szikszai, 1600. Szenczi Molnár, 1641. Dictionarium, 1664. Lippai. 1798. Weszelszki.

Az ékezetlen írásmód mellett kilencz forrás, ellene három tanúskodik. Így a többség az előbbit igazolja. De a kilencz kútfő között még kettőt kell visszautasítanunk, t. i. az *Orvosi rendelést* és *Beythe István művét*, mivel amaz az ékeztést épen nem, emez pedig nem következetesen alkalmazza.

Így volna hét forrásunk, a mely a *Csaba-íre* alak mellett nyilatkozik, három az ékeztettet használja. Azonban az adatok száma nem bizonyít az igazság mellett. Hátha oly források is vannak. melyek a szám ellenében az értelmet vethetik latba. Nézzük a kifejezés jelentését.

Beythe István, Szikszai és a Bécsi dictionarium (vagyis az ékezetlen írásmódot követő régibb kútfők) a név alatt

Attila király fiának fűvét értik, a mint ezt határozottan meg is mondják.

De az *újabbkori* író. Csapó is (a ki a szót ékezetesen írja) a hún királyfi nevéhez köti a fűvet.

Ebből látszólag az következik, hogy az írásmód kétfélesége a királyfi neve írásának ingadozásán alapszik. Ma is használatos *ad* és *ád*, — *hagy* és *hágy*, — *kacsa* és *kácsa*, — *arpa* és *árpa* az ország különböző vidékei szerint. Így lehetne *Csaba* is, meg *Csába* is.

Azonban szájhagyomány, történelem és költészet a királyfi nevét csak rövid hangzóval ismerik. Épen felidézett tanuink régiebbjei is így ismerik. A költészetben nem akadunk oly műre, mely a szóban hosszú magánhangzót használna. Csak botanikai művek térnek el. De azon fűvészeink, kik nem állanak a fűvészkönyv befolyása alatt, így írnak: *Csaba-íre*. Sőt Ipolyi, Barra és mások a fűvészkönyv ellenére is az utóbbi alakot írják. Az utóbbinak hangzása is már oly biztos, hogy p. Csapodi István még Páriz-Pápai orvosi nyelvének szemelgetésében is (l. XII. 176.) a „Pax Corporis“-nak kifejezését *Tsába-íre* ösztönszerűleg nem hűen, de helyesen ez alakban mutatja be: *csaba-íre-fű*.

De hát honnét származik Fazekas. Diószegi, Benkő és Csapó ékezetes írásmódja?

Ezen kérdés földerítésére vizsgáljuk meg a föntebbi szerzőknek rendelkezésére álló munkák helyesírását.

A Magyar Fűvészkönyv íróinak azon növénylajstromok kínálkoztak, melyeket Benkő állított össze. Bennök a latin tudományos (akkor tisztán Linnéféle) kifejezés a magyar népiesekkel van szembe állítva. Az ékezetes írásmód innen került a Fűvészkönyvbe. Szerzőink annál inkább bele nyugodhattak, mert Benkőnek forrásmunkája és támasza, Csapó, a ki Crantz nyomán szintén a Linnéféle neveket adja, nemcsak a növény, hanem a királyfi nevét is nyújtott magánhangzóval írja.

Hát Csapó honnan vette az írásmódot? Talán Tseh vagy Páriz-Pápaiból, a kik Meliust használták föl? Onnan is vehette, de minden bizonynyal az utóbbinak Herbáriumából. Csapó nem pontos ember, a ki fölszínesen dolgozik, Meliusnál a 67.ik folio első oldalán találkozáván a *Czába irénec* alakkal, nyomban papírra teszi s nem is nézi többé, hogy más helyes-

írása is van, sőt annak kedvéért a más művekben talált alakokat is ékezi. A következetesség kedvéért a királyfi nevét hozzáidomítja és elköveti az eredendő bünt, melytől még Kúnos Ignác (Ny. XII. 203.) sem bír teljesen megszabadulni.

Így érthető, hogy Fazekas-Diószegi, maguk előtt látva Benkőt, Csapót, Tsehet és Meliust, az ékezetes írásmódot használják. Legerősebb támaszuk a fölületes Csapó, a kinek egy másik kifejezése majdnem egész mondatot alkotott. A „Füves és Virágos Magyar Kert“ szerzője. t. i. a Herbarium 166-ik lapja első oldalán a *Catanance, Szeretetre haytó, Erősítő fű* cikkében a *Gym nyelvő fű* kifejezéssel találkozik. „A leuele elterül a földön, mint a Gym nyelvő fűnek“ és alább: „Hosszu a leuele, mint a Gym nyelvő fűnec.“ — És lám, Csapónk a *Gym nyelvő fű* (azaz *gínnyelvű fű, szarvas nyelv fű, Scolopendrium officinarum L.*) szónak mediaevalis, szakállatlan nagy kezdőbetűjét *C*-nek nézvén, belőle a rejtélyes *Czím nyelvű fűvet* csinálta. Ezt művének 66. oldalán 10. sz. alatt ismerteti és a *Catanance lutea*-val hozzá egybe (Mellékesen megjegyezzük, hogy Fuchsius, Tragus, Lonicerus és kortársaik *Catanancéja* a Sárga Rezeta, *Reseda lutea L.*, s hogy a Linnéfélé! *Catanancé-t* akkor még nem ismerték).

És a Csapó-alkotta *Tzím nyelvű fű* ott diszeleg Diószegi Orvosi Fűvészkönyvének lajstromában (394-ik oldalon) mint népies (!) kifejezés. Ő a nyelvújítás körömcavarjával *Sárga Tzímű* (*Catanance lutea*) megállított nevet csinál belőle, mely a Csábair-rel együtt a több jóakarattal mint tudományal szerkesztett Nagy Szótárba is belekerült.

Ezen tapasztalatból kiindulva vakmerőség nélkül állíthatjuk, hogy a „*Csába-ire*“ alak is csak ilyen-fajta népies kifejezés*). Ebből készült a rövidebb *Csábair*. A rövidebb alakot megértjük, ha *Földi János* [Rövid Kritika a Magyar Fűvésztudományról Bécs 1793.] művének szavait a 22. oldalon elolvassuk: „Nemi Neveknek, a' mennyire lehet, rövideket, illendőket, szépen hangzókat kell választani.“ A Magyar Fűvészkönyv szerzői csak e szabályt követik, midőn a növények nemi nevét még összetétel esetére is megrövidítik és

*) Nagyon jó lesz Diószegiék népies kifejezéscinek eredetét kipulcolni F. L.

egy szóban írják. Ezt előtők is megtették. Példa rá *bab-ír* (Laurus) és *Melius vas-ír* (Verbena) kifejezése.

Ezzel kimutattuk volna, hogy a kérdéses növény nevét, ha Attila király fiához, Csabához akarjuk fűzni, csupán ékezetlenül szabad írunk.

De hátha azok, a kik ékezetes írásmódú nevet irnak, a füvet csak tévedésből tulajdonítják a hún királyfinak, mert a név jelentését nem tudják? Van-e egyáltalán jelentése?

Elemezzük: *Csába-íre*. A kifejezés második része *Beythe István* s a szótárírók szerint azt jelenti: *emplastrum, unguentum, tapasz, kenet*; de azt is jelentheti, mit a németek *heil, hart* szóval fejeznek ki, azaz orvoszert, p. *vas-ír. eisenheil*; sőt azt is „olaj,” p. o. *bab-ír*, németül *lor-öl*. Mindegyik értelem elfogadható.

Az elő rész „*Csába*“ MA. és a többi szótáríró szerint *Stupidus, Delirus, Ostoba, Bolond*.

Nézzük már most, mily növények jutottak e jelzőhöz: *bolond, csába*.

Mindenekelőtt a kábító, észtompító hatásúak, p. *bolond-fű* (*Atropa Mandragora L.* és *A. Belladonna L.*) *bolond-mák* (*Hyoscyinus niger L.* és rokonai), *bolondgombsat*.

Azonkívül a szerfelett nagyra vagy szélesre nyúló termetet is e jelző mutatja, p. *bolond-kender* (az utóbbinak a kenderes földből kimagasló bújása bokros alakja).

Akárhány növény neve kezdődik „*bolond, bolondító*“ szóval, de ezzel *csába*, egyebet nem találunk, mint épen a kérdéseset.

Mivel ilyes jelzőjú növénynév más népeknél is van, vizsgáljuk a különböző nyelvek megfelelő szókincsét.

A román nyelvek, mivel a szóösszetétel majdnem lehetetlen s a birtokviszony nehézkes, annyi fünevet sem mutatnak föl mint a latin s szótáraikban a „*bolond*“ mint növényjelző nem található.

A szláv nyelvek növénynevekben gazdagok, de a kérdéses jelzőt füvekre nem igen alkalmazzák.

Legtöbbel találkozunk a személyeskedő tréfán mulató németeknél. Náluk a „*Narr-, Dumm-, Tölpel-, Toll-*“ összetételű növénynevek igen számosak és vagy a mérges, vagy a fölötté különös termetű fajokat jelelik; pl. *tollkirsche, narrenmohn, narrenschwamm* sat. mérges; *dumme-*

rian, dummer Hans (Bolond Istók) a kirívó alkatú *Inula dysenterica* L. Rérti Sertecsek.

De a mi növényeink, a Pimpinella L., Poterium L. és Sanguisorba L. se nem mérgesek, se nem furcsa, sőt inkább szerény külsejű növények. Ezen körülménynél fogva ily nevet meg sem érdemelnek.

Dolgozatunk következő részében a főttebbi növények európai neveit föl is soroljuk; de olyant, mely a „bolond“ fogalmára csak emlékeztetne is, hiába keresünk közöttük.

Ezekből tehát bátran következtethetjük, hogy az ékezetes alak nem más mint kritika nélkül átvett sajtóhiba és hogy a növény nevének egyedüli helyes írásmódja, mivel a nyújtott magánhangzós alakot mind a hagyomány, mind a jelentés kizárja: *Csaba-íre*. De hátha a rövid hangzójú is jelent valamit? Mondai név-e?

Ezen kérdés a növénynév magyarázatába vág bele, azért áttérünk dolgozatunknak valódi főadatára, jelentésére.

FIALOWSZKY LAJOS.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

Ha zalai lakostól kérdjük, merre fekszik Göcsej, nehezen találunk reá, mert nincs ember, ki magát göcsejinek vallaná. s még kevésbbé akad falu, mely elismerné, hogy határa már Göcsej földjéhez tartozik. A Göcsej szívében is, mint Novában vagy Pákán, bizonytalán odább utasítanak bennünket a szomszéd faluba, hogy csak ott érjük Göcsejt. — Ugy látszik e név gúnyból ragadt a vidékre, azért tiltakozik ellene népe, míg a keleti magyarság ugyancsak büszkén vallja magát székelynek és emlegeti őseül Attilát. Valamint a *székely*, ugy a *Göcsej* szónak kielégítő magyarázatát eddigelé még nem hallottuk. A nép maga azt hiszi, hogy *göcsös*, *göcsörtös* (göröngyös, hantos, dombos) voltával érdemelte ki a vidék *Göcsej* nevét; és ez etimológiának hódol a göcseji nép és nyelvnek majd mindenik, tudós és kevésbbé tudós leírója.¹⁾

¹ Plander Nándor. Tudományos Gyűjtemény 1832 II. k. és 1838. VI. k.

² Vass József. Dunántúli nyelvjárás. Jutalmazott pályamunka. Pest 1860

³ Kövály Béla. Göcseji népdalok. Magyar Könyvsház Budapest 1870.

De ez értelmezést épp' oly kevéssé fogadhatom el, mint azt, mely Szekszárdot (Szegzárd) Béla király szöghájától származtatja.

A zalai nép tehát nem világosít fel bennünket Göcsej fekvéséről és kiterjedéséről; sőt a nyelv sem szolgálhat biztos határmutatóul; egyrészt, mert a göcseji nyelv mind hangtani, mind alaktani sajátágaival igen gyakran átcsap a tőle délnyugatra eső hetési, valamint az északkeletfelé Vasme gyébe nyuló őrségi nyelvjárásba, úgy hogy Szarvas a három dialektust nem is választja el egymástól; másrészt magában Göcsejben is mutatnak az egyesfalvak oly nemű eltéréseket, a melyek egy kis szörszárhasogatással legalább is két táj- szólás föl vételét engedik meg.

Pontos meghatározásaért tehát a földrajzhoz kell fordulnunk, a mely Göcsej területét körülbelöl 15 négyszög mérföldre szabja, fekvését pedig a Zala, Cserta és Válicka folyók közé szorítja. E folyók völgyein több mint száz helység éri egymást; közülök Göcsej közepén Nova és Páka emelkednek ki, a határon pedig a keleti Zala-Egerszeg és a nyugati Alsó-Lendva nevezetesek, melyek, népesség- és miveltségöknél fogva és mint a közigazgatás központjai a városhoz közelednek.

Nincs szándékomban Göcsejnek sem történetével, sem néprajzával foglalkozni, noha mindkettő érdemes a tanulmányra; itt csak azon történelmi véleményről¹⁾ kell megemlékezni, a mely a külön göcseji nép és külön nyelvjárás előállítását akarja megmagyarázni. E szerint a nyugati magyarság ez őrei, éppen úgy, mint a keleti őrségül szolgáló székelyek, régiebb lakói e hazának, mint a tulajdonképpen magyarok, s egyenesen a húnoktól erednek. Ugyanis Attila birodalmának föl bomlása után a húnok egy része Illyricumba, onnan a mai Göcsejbe vonult, a hol vérét és nyelvét egyesíté a Nagy-Károlytól szintén a Dráva mellé kére szorított avarokkal; az így támadt nyelvet Árpád honfoglaló magyarjai szintúgy megérték, mint a székelyt. Vass József²⁾ e föltevés hitelül a göcseji és székely dialektus soknemű egyezésére hivatkozik, a mely szerinte annyira megy, hogy őt göcseji létére a székelyföldön rokonul fogadták.

¹⁾ Péczely József A magyarok történetei. Debreczen 1837.

²⁾ A dunántúli nyelvjárás. Pest 1860

K. A.

Valóban a két szélső magyar nyelvjárás hasonlósága nem tagadható, de sem ez, sem hiteles történeti adatok nem támogatják a föntebbi föltevést, sőt mellette még az a hagyomány sem szól, a mely a székelyek hún származásának még napjainkig is több hívőt tudott szerezni. A göcsejieket valamint a székelyeket valószínűleg egyik Árpádházbeli királyunk, talán Szent László telepíté az ország fenyegetett széleire határörökül; ezt bizonyítaná a Göcsejvel határos Őrség és az itt található több, Őr nevű (Felső-Őr, Őri-Szent-Péter) község.

A két nyelvjárás hasonlóságát pedig az fejthetné meg, hogy mind a székelyek, mind a göcsejiek a nagy magyarságtól elszakadva, jórészt idegen népek közé szorítva, számos régiséget megőriztek, újabb fejlődésükben is többször egybetalálkoztak.

E talán nem fölösleges bevezetés után a göcseji nyelvnek képét kellene papirra vetnem azon főbb vonásaiban, melyek e dialektust nemcsak az alföldi és erdélyi magyarság nyelvétől, hanem a közelálló tájszólásoktól is elválasztják. A megkülönböztetést régebben történeti szempontok, újabban is inkább külsőségek döntötték el.

A magyar tudós társaság korábbi kiadványaiban, Toldy Ferenc irodalomtörténeti műveiben, Vass Józsefnek idézett pályamunkájában az a nézet uralkodik, hogy a magyar nyelv két fő nyelvjárásra oszlik, mely megoszlása a honfoglalás koráig vihető vissza. Ugyanis már biborban született Konstantin császár két nyelvről emlékezik, u. m. tisztáról, melyet a magyarság nagy többsége beszélt és egy másikról, mellyel történetíróink értelmezése szerint a magyarral rokon és vele együtt bevándorolt kisebb nemzetségek éltek, mint a kúnok, jászok, palócok sat. Innen eredt az a legújabb időkig fentartott balvélekedés, hogy mind az, mi a köznyelvtől eltér, palóc nyelvjárás, a mely mellett legfőlebb a székely beszéd állhat meg, mint külön dialektus.

A palóc nyelv ismét két ágra szakad, éjszakira, mely a Mátra környékén honos, és délire, a mely a Dunántúl némely megyéjében, leginkább a Balaton mentén, Somogyban és Zalában járatos.

Ma már tudjuk, hogy e felfogás minden alap nélküli. A magyar nyelv legalább négy nagyobb terjedelmű

dialektust (dunántúli, duna-tisza-közi, tiszántúli és székely) foglal magában, melyek innét több kisebb-nagyobb körű tájszólásra aprózódnak föl.

De a nyelvészek is inkább külsőségek, főkép a hangzás után indulva, vették föl a göcseji nyelvet önálló nyelvjárássul. Pedig nem a magánhangzók megnyújtása vagy meg rövidítése, sem mássalhangzók kivetése vagy betoldása, sőt még nem is valamely képző megőrzése vagy elkoptatása ütik egy-egy nyelvjárásra a megkülönböztetés főbélyegét, hanem sokkal inkább az ezernyi jelentéstani árnyéklatban és számos mondattani finomságban nyilvánuló külön észjárás, önálló gondolkozásmód. Fájdalom eddigelé jelentésbeli tü neményekre és mondattani fordulatokra kevés figyelemmel voltak akár a gyűjtők akár a feldolgozók; pedig a ki csupán hang- és alaktani jelenségekről akar egy nyelvjárást megítélni és másokkal egybevetni, az aligha jár jobb úton mint az a filologus, a ki Petőfi és Arany stilusa között jellemzőbb eltérést nem talál, minthogy egyik *higyen-t*, másik *higgyent* ír, vagy hogy egyik a történelmi múlt (ira), másik a végzett jelen alakjával (irott) él gyakrabban: mert két író vagy költő nyelve nem különbözik jobban egymástól, mint a göcseji és székely, vagy a palóc és alföldi nép dialectusa. A vend és horvát nemzetiségektől környezett, német hatásnak hódoló, völgyes-dombos vidéken lakó göcseji ember nem csak máskép ejti, mint az idegen befolyásnak kevésbé kitett siksági magyar, vagy az erdős bércek közé ékelt, oláh nyelvtől szorongatott székely, hanem más értelemben használja és a mondatban is máskép rendezi a szavakat.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a nyelvjárások leírásában a hang- és alaktan figyelmen kívül hagyható; sőt ma még mindig e kettőnek vagyunk kénytelenek első helyet juttatni, mert a jelentés- és mondatbeli tü nemények távolról sincsenek oly mértékben összegyűjtve és földolgozva, hogy valamely nyelvjárásnak jellemzésére, a többtől való elkülönzésére teljes sikerrel alkalmazhatók volnának.

A göcseji nyelv rajzában tehát mi is mindenekelőtt a hang- és alaktani vonásokat fogjuk fölhasználni, de a képnek világosabbá, élénkebbé tételére a jelentés- és mondattani vonások is hozzá fognak járulni.

A tiszamelléki kiejtéshez általában az irodalmi nyelv-

hez, szokott fület Göcsejben mindenekelőtt a kettős magánhangzók, (leggyakorabbak: *uó, üő, íé*) ütik meg, noha a diftongizálás nemcsak e nyelvjárás sajátja. Általában a göcseji dialektus jellemző tulajdonai közül nincs egy sem, mellyel a magyar szónak nem igen terjedelmes határán, másutt is ne találkozhatnánk, de a nyelvi jelenségeknél, mint a nagy világban mindenütt, sokkal kevésbé kérdéses a: *mi?* mint a: *milyen?*

Szintoly szembe vagy inkább fülbe ötlő a hangzó illeszkedésnek sokkal csekélyebb foka Göcsejben, mint a többi magyarságban, a mennyiben némely ragot csakis egy alakjában, magas vagy mélyhanggal ismer.

Az irodalomban alig jelölt, a közép Tisza mentén pedig alig ismert közép *e* számos töben, képzőben és ragban az *ö*-vel cserél helyet, noha ez elől itt távolról sem hátrál meg annyira, mint Szeged környékén.

A mássalhangzók hangtana terén jellemzi e nyelvjárást az a kegyetlenség, a mellyel az *l* és *r* hangokat pusztítja, másrészt az a kimélet, mellyel szó közepén is, de kivált szó elején az idegenből vett szavak konszonáns csoportjait megőrzi.

Az alaktani tünetények közül főismertetőjelül szolgál a személyjeles szók többesének kettős képzése (faimak, loaidak;) nem kevésbé bélyegzi a göcseji beszédet, hogy az *ikes* igeragozást alig zavarta egybe az iktelennel, s hogy a tárgy jelét a föltétes igének hármadik személyén mindig, a jelentőmódú igén felette gyakran megőrizte (innája, megverje: megveri.)

A jelentéstan körében a tropusok minden faja és ezernyi példája ad e nyelvjárásnak sajátos szint. Metafora és metonímia, a jelentés megszorítása és általánosítása, finom nyelvi differenciálás, (nagyobb részt oly esetekben, hol már az irodalmi vagy köznyelv rokon vagy analog példával szolgálhat) lépten-nyomon előfordúl a göcseji ember ajkán; csakhogy éles fül kell a rendszerint fölötte finom tünetények észrevételére s még élesebb elme a bennök nyilatkozó észjárás, nyelvszellem fölfogására.

Minderre példát idézni a részletes tárgyalás feladata, valamint a mondattanba vágó néhány igen érdekes jelenségről is ott lesz helyén bővebben szólanom; most csak a *meg lesz csinálva, fel lesz szántva*-féle mondatszerkezetről em-

lékezem meg, mely a régi szenvedő igét szorította ki és a köznyelv határozatlan alanyú (az ember megcsinálja. megcsinálják, megcsináljuk sat.) fordulatait pótolja.

E néhány vonással kísértettük meg a göcseji nyelvjárásnak általános képét rajzolni, melynek homályosságát talán a hang-, alak-, jelentés- és mondattani jelenségek tüzetesebb fejtegetése fogja eloszlatni.

KARDOS ALBERT.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

XI.

A -nek rag.

A tulajdonító *-nak*, *-nek* közül az eredetibb alak a *-nek*. A Halotti Beszédben még a mély hangú szavak mellett is *-nek*-et találunk, pl. *mugánec*, *halálnec*, *pukulnec* stb.; a későbbi codexekben azonban már a hangvonzat szerint a mélyhangú szók mellett *-nak*, a magas hangúak mellett *-nek* fordul elő.

Jelentését tekintve a *-nek* a latív ragokhoz tartozik s mindazon mondatok. melyek e raggal vannak szerkesztve, a lativitás alapján könnyen megfejthetők és lényegökben ezen kérdésekre felelnek: *hová?* *merre?* *mi felé?* *merre felé?* pl. a török seregek *Szegednek* nyomúltak; a szél *délnek* fú; neki esett a *falnak*; ne menj a *víznek* stb.

a) Irányulás, feléje menés. *Rőzgédnec* (felé nagy titkony, el ki czellegénc Helt. Canc. K. Felhő megy keletnek, Szilágynak, Erdélynek Népk. gy. I. 265. Zúg az éji bogár, neki megy a falnak Arany (Családi kör). Búcsút vévén lábát útnak egyengette Ar.: Toldi 4.én. Azzá útnak eresztette Ny. IV. 280.

b) Tulajdonítás, részére valóság. számára valóság. A *-nek* ezekben annyit jelent. mint részére, számára, a mi a lativitást mindenestre feltételezi. pl. *alamizsnát adok a szegénynek* (= részére, feléje). es odutta vola neki paradisumut hazóá HB. *kinec odut hotolm ovdonia u. o. Num heon muganec ge mend w foianec halalut evec u. o. hug legenec neki seged uromc scine eleut u. o. Ge mundoa neki meret num eneyc u. o. es (bara) — meghirdete mendeneket mellec őneki törtentekuala*

Bécsi c. 37. elmene innen kietlenhel're maganac Münch. c. 218. hogh az Zentseghes zaad enghömeth vigasztalnya ees neköm zolnya meg fogyatkozoth Winkl. c. 116. Jai ennekem u. o. 118. halat ada az felseges istennek Dom. c. 170. mert az alazatosag helth zerez az zeretetnek Weszpr. c. 47. Idwez leg kegesseges wram bizon igazsag nekönk Peer c. 85. Zepplötelen zyz maria nyer irgalmath ez naph my nekönk u. o. 87. vallom istennek bwnwsse magamat Virg. c. 262. mert az zolas art az gyonasnak u. o. 258. Legen hala az zenth haromsagnak Thewr. c. 287. Adton adja magát akar kinekis Decs.: Adag. 394. Az Székely pokolbais el megyen, csak fizessenek néki u. o. 215. Fogd az semmit s tartcz magadnak u. o. 306. Az minemü mosdót tü tartotok énnékem, énis olyan kendöt tü néktök u. o. 246. Töüéc hirrre hammar az Bela Kiralynac Helt.: Canc. 3. Nosza hát, féket a' Szamárnac, s veszzöt a' Bolondnac Czegl.: Japh. 63. nem szoktak süketnek két misét mondani u. o. 223. Semmit a' mi másé, te magadnac az ő hire nélkül ne tulajdonics Com. Jan. 190. vessen nékiek valami enniek valót Misk.: Vadk. 348. anyádkorut ha magadnak vészesz feleségnek Vit. én. I. 59. fényes névjegyemnek hitelt adjatok. Tört. VIII. 323. Hogy petrenczét hordjak akárki fiának Arany: Toldi 4. én. Azt gondolnák hogy fut, ugy menésnek indult u. o. 9. én. en elmennék nekedykomának Népk. Gyüjt. I. 429. Mért busulsz te bus gerlicze, Párod repül nekedy ide u. o. 213. Hoztam főségednek egy göndör báránykát u. o. 32. Most varrattam nekedy Kerekalju szoknyát u. o. 165. Néköm is füttyentett valamikor a sárga rigó Ny. I. 323. odadtam szívemet az búbanatnak u. o. 328.

Ugyanezen alapon fejthetők meg azon constructiók is, a melyekben a tulajdonítandó dolog verbálisan van kifejezve. Pl. engedek neki — engedést teszek neki; igérek neki = ígéretet teszek neki stb. Ilyenek: Engedve urdung intetvinek HB. A zsidóknak kedeg láttatott uj világosság tamadni Bécsi c. 39. Azert kelletet ennekem predikalnom u. o. 78. Az kewel zizek nec illic esnyek Weszpr. c. 48. Mykoron hallotta volna ew annyat siruan ees neeky kenyereghwen Winkl. c. 117. Imagh erethewnk... hogh meltook legewnk christusnak yheretynek u. o. 113. nem

engedők en bűnre tanaccozonak Sánd. c. 231. vagy mi-
kor meg ternyi nekic történyec Helt. Canc. 7. Allyatoc
ellene az Pogán népekne c u. o. 15. Mert à mi lehetetlen
emberecnek, Lehetséges bizony az ió Istennek u. o. Y.
Czak addig áll ő fogadásának, az míg az aiton ki lépik
Decsi: Adag. 121. hagynál nekem nyugodnom Vit. én.
II. 148. az orvosokra tréfás csúf beszéd az, hogy csak ő
nékic szabad büntetetlen megölni Com. Jan. 174. Az Nap
fenyre öntött moslek, mit arthat az szep világ hossa gh-
nak Bal.: Epin. 2. Nincsen hű lelkének hová fordulnia
Ar.: Toldi 4. én. Lyányom, lyányom nem higyj a legény-
nek Addig szeret mig nem tesz övének Népk. Gyüjt.
I. 199, Megvert engem az Uristen, Hogy az ő szavának
hittem u. o. I. 213. Kár volna fekete két szemem Holló-
nak kiásni, vékony gyors gatyámat Szélnék lebegtetni
u. o. II. 21. Szép asszonymnak jónak, A jó járó lónak,
Kár meg öregedni (Népdal).

Ide tartozhatik a sajátító esetbeli *-nek* is, mely
tulajdonképen szintén azt jelenti, hogy valami valakinek
számára, részére való. Pl. Károlynak háza a ház Károlyé,
Károly számára való (v. ö. fr. la maison appartient à Charles):
halálnec halalálál Holz HB. Es oz gimilsnek vol ke-
serev uola vize u. o. az zenthseghes zyw kybe az istennek
mynden bewlcheseghenek ees tudomanyanak ken-
che vagyon eel reitven Winkl. c. 116. ez lelkökkeeth lattatik
uala enny. kyk ő neky gyomraaben az kennak myatta
semmye leznek uala Sánd. c. 236. Philep Demeter neki
társa vala. Helt.: Canc. Y. Meg égette néki valaha az kezét
Decs.: Adag. 135. Fél-lábod te néked-is a koporsóban
Czegl.: Japh. 218. neked ajánlom tizenkét vitéznek drága
sok marháját Arany: Toldi 11. én. Szerelmes szívemnek
gyémántos Marisa Népk. Gyüjt. I. 212.

c) Cél, bizonyos célra valóság. mit a *-nek*
latív jelentése könnyen megenged. Jó volnál halálnak
Decs.: Adag. 295. Nem is teremtöztem béresnek, vil-
lásnak Ar.: Toldi 4. én. Vendég katonának minek
járt nyomába Népk. Gyüjt. I. 235. Ennek látni jönnek
szüzek, szép leányok u. o. 172. Neked látni jönnek
szüzek u. o. 173. Virágdat ne öntözd, Koszorúnak
se kötözd u. o. 218. Kettős párnát küldjön feje aljának

u. o. 205, Állj be, pajtás bakának u. o. 237. A kis nyulat megtették szakácsnak u. o. 436. Nem állnál mellém kenyeres pajtásnak u. o. 390. Kár a szegény legényt katonának fogni u. o. 227. az az egy dió bizony nem sok szalonnát ér, ő haza sem viszi csúfnak u. o. II. 476. Mi a manónak tettet azt a tüt a zsákba? u. o. II. 420. Bársony párnát küldjön feje allyának Ny. I. 328. Nem nézek én, minek néznék az égre u. o. 275.

Ezzel összefüggésben a *-nek* még a valamivé, valaminek való, nyilvánítás, declaratio értelmében is előfordul. Pl.: Meg gondoluan kedeg papa. istennek zolgayatzent damancos atyankat lenny mynden keppen zerezetesnek, aytatosnak es myndenekben malaztosnak ez dolgot evnek hadny meltonak esmere Dom. c. 166. Tanehad arra tenmagadat ammit masnac ivnac esmersz Nagysz. c. 82. magadat yobnak ne alehad. Weszpr. c. 43. olyan nak yelenel mynth Myrra fanak őnyalabya Thewr. c. 30. Szent Peteris mester hazugoknac neuzei őket Mon.: Apol. 5. Azzokat őc véléc igen nagy erőnek Helt. Canc. 14. meg az Isten sem láthattia se tudhattia aszt löttnek lenni, à mi nem volt, s vgyan valónak lenni à mi ninczi Csepr. Isk. 384. ezért írja ütet a' Jesuita Éretneknek Czegl.: Japh. 131. minden Ember méltán tartana, tisztességem vesztet álnok rosz embernek u. o. 244. miért kellett minden lévben, locs Embernek lenni u. o. 93. neutralistáknak. az az, Egyik semnek neveztetnek ~~h~~nsk.: vadk. 275. az Eőzetis Ghörliczenek itéli Bal.: Epin. 4. a meg-lött dolgot nem löttnek beszéli Com. Jan. 185. Ne szidd kúrva fattyának kurafi csináltának Vit. én. I. 424. Nagy üres tér maradt a korlátan belül. olyan, hogy egy marhavásárnak is elég lenne Ar.: Toldi 11. én. Óriás szunyognak képzelné valaki (a kutágast) u. o. 1. én. Ösmeri-e ezt anyjának? Népk. Gyűjt. I. 197.

KÖNNYE NÁNDOR.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA.

VIII.

a) Állapothatározói mondatok szoros értelemben.

1. Ezek a főmondat valamelyik részének állapotát jelentik, melyben az van, volt vagy lesz, bár ezen állapot sokszor

csak homályosan sejthető. Kötőszavuk a *hogy* vagy vonatkozó névmás, pl.: Megelégszik császár, h o g y lába alá nyomta Zrinit. XII. 74. | Hazudott előttem Mahomet profétám (abban). H o g y kezemben léssen az szép arany almám. VIII. 13. | Nincsen bizodalmok ő nekik semmiben, Csak abban, k i füg-gött. XIV. 48.

2. A megengedő mondatok szintén az állapot-határozó mondatok közé tartoznak, mert azon állapotot fejezik ki, melyben azon körülményeket, melyek között a főmondat alanya cselekszik; még pedig mindig olyan mozzanatot tartalmaznak, mely az alany cselekvése ellen működik s azt fejezik ki, hogy az alany ellentétes viszonyok közt, a cselekvésre nézve kedvezőtlen állapotban van, de azért mégis cselekszik. E mondatok a Zrinyiászban a következő kötőszókkal fűzetnek a főmondathoz: bár, bárha, ha is, noha, holott. Pl. De bár az úgy légyen, eljűjön az német, Rák-háton tinétek hoz ő segítséget. VI. 31. | De bár öltözzék rettenetes formára. Megmutatja XV. 16. | Bár pattantyust huzz magadnak . . . . Bár tüzzel állj ellen én buzogányomnak, de étke léssz ebeknek és az hollóknak. III. 106. | Mint látható, a bár után mindig felszólító mód következik. Különben a módokról fönnebb volt szó. Ennél vadabbat az föld sem teremthetne. Bár ha újabb boszuval óriást szülne VI. 5. | Szeret magadat is, ha nem is hitedet. VI. 12. | Kiért élt szent lelke, ha teste meg is holt. I. 5. | Azt mondja, hogy bemegy erővel Szigetben, Ha török nem marad csak egy is életben. XII. 57 || Mégis, noha a sötét volt, viznek jancsárság Gázolva indult VI. 76. | Majd Zrinire megyek, Noha kevélykedik isteni erővel. XV. 82. | Noha nem örömet, de nem tud mit tenni Bán. XI. 48. | Menethám meglátja az én hűségemet. Noha immár későn. VI. 100. || Hova ragadtattam én könnyű pennámtul, Holott tanulhatnék Daedalus fiátul. IX. 1. | A tanács elbomlék, Holott szólni ellene nem igyekezék senki is. XIII. 58. | E helyen még nagyon érezhető a holott-nak eredeti hely-jelentése.

β) Eredethatározó mondatok.

Eredethatározó mondat kevés van a Zrinyiászban. Ilyen pl.: De fél, h o g y szerecsen hirt viszen udvarban. XIII 16. | Ettől rettegetem, Dicséretlen ágybul. *hogy* éltemet küldjem. VII. 30. | S általában ritkábban használunk eredethatározó

mondatokat, mint mondatrészeket. Többször okhatározó mondatokkal fejezzük ki azt a határozást is, mely a cselekvés eredetét jelenti. Mert az eredet- és okhatározás rokonok, sőt ez az előbbinek csak egy külön fajtát teszi. Így a Zrinyiászban is; pl.: Talán azért gyűlöl, (—) Rustán társa voltam, S én azért szeretem, hogy szabadítottam. XII. 27. | Nehéz volna eldönteni, az ok vagy eredethatározás van-e kifejezve inkább e mondatokban? Sőt mind a kettő egyszerre.

Azonban a föltételes mondatok szintén az eredethatározók közé sorolandók. Nézetem szerint Simonyi talán nem egészen helyesen számítja e mondatokat a szorosan vett állapothatározó mondatok közé. A föltételes mondat ugyanis mindig olyas valomit rejt magában, mi a főmondat cselekvésének eredetét jelenti. S egyszersmind az egész mondat eredethatározóba rövidíthető. Viszont az eredethatározó föltételes mondatná bővíthető ki. Pl.: Félek a haláltól. Haláltól, ez eredethatározó. Alakítsuk át a fönnebbi mondatot összetetté, akkor lesz: Félek, hogy meghalok; sőt ha még a „haláltól“ eredethatározóban rejlő jövőre vonatkozást is ki akarjuk fejezni, okvetetlen föltételes mondatot kell használnunk, így: Félek, ha t h a meghalok. És ismét föltételes mondatot eredethatározóba vonhatunk össze; pl.: Ha velem jössz, elmegyek = j ö v é s e d r e, jövősed következtében elmegyek, tehát elmenésem onnan ered, hogy velem jössz. Vagy: Ha csak említik a halált, megretten a halál említésére, említésétől is megretten. Ezen próbákból azt hiszem joggal lehet állítani, hogy a föltételes mondatok az eredethatározók közé tartoznak. Ilyen föltételes mondat pedig nagyon sok van a Zrinyiászban, s köztiszavuk mindig a *ha* vagy *hogya*. Egy párszor óhajtasra is használtatik a *ha* kötőszó, mint: Oh, ha ment lehetne némely ember ettől. XI. 2. Ha hadat s Szigetet te elkerülhetnél. X. 57.

γ) Véghatározói mondatok.

Ezeket általában nehéz megkülönböztetni a célhatározó mondatoktól. Az a különbség közöttök, hogy az előbbiek a főmondat cselekvésének végeredményét fejezik ki, az utóbbiak pedig a cselekvés, illetve a cselekvő célját, szándékát tüntetik föl. A Zrinyiász nyelvében gyakran fordulnak elő véghatározói mondatok, mindig *hogy* kötőszóval, mint: Császár mindenfelé parancsol ostromot (nem azon célból, hanem arra

a végre), H o g y mindenik vigyen ki tüzet, ki vasot. XIII. 100. | Ezek mind esküvének szigeti grófnak, H o g y véle az várban meghalni akarnak (mire esküvének, nem mi czélből?) V. 63. | Égnék ura, mit vétettem ellened, H o g y ennyire kelljen rám kegyetlenkedned? XII. 98.

c M ó d h a t á r o z ó i m o n d a t o k.

Ide tartoznak a szorosabb értelemben vett módhatározó (vagyis: hasonlító és következtető), ok- és célhatározó mondatok. Mindenik fajtára számos példa fordul elő a Zrinyiászban.

α) Hasonlító mondatok.

Ezek a következő kötőszókkal fűzetnek a főmondathoz: *mint, valamint, miként, hogy, hogysen, mennyi, mintha, mintegy, csak*. Példák: *Mint* az lángos, harap, ha nádiban ütközött. *Mint* az sebes vizár, ha hegyből érkezett: Oly kegyetlenségben Zrini most öltözött. XV. 64. || Próbál az Isten bennünket, *Valamint* az ötvös tűzben arany művet. XV. 3. | Scythiából, azt mondom, kihoztam őket, *Miként* Aegyptusből az zsidó népeket. I. 14. || Nem úgy én e minap magamat viseltem, *Hogy* rólam kétséget hagyjak te szüvedben. IX. 21. || Előbb elfogy éltem, *Hogysen* kimondhassam kegyelmét istennek. V. 23. | *Mennyire* bővölködöl te keménységgel, Annyira tüzedet illik oltanom el. V. 91. | *Mentül* nagyobb hegyen forgó szerencse ül, Annál nagyobb kárral és sebességgel dül. IV. 2. || Oly szépen folyt szava, *mintha* kevert mézben volna. VI. 3. | Futtok egymás után, *mintegy* szerencsések. XII. 49. | Már minden ruhája nem más *csak* török vér. VI. 70.

β) Következményes mondatok.

Ezek mindig valami meglepőt, váratlant tartalmaznak a főmondat cselekvésére nézve; a cselekvésnek bizonyos eredmény van tulajdonítva, mit a következő mondat fejez ki. Ezeknek kötőszavok az *ugy hogy*. Például: Eztet a tatárok vevék kerületbe, *Ugy hogy* nem maradt semmi reménységbe. IX. 61. | Egyszersmind Deli Vidot köröskörül vék *Úgy hogy* kezén kívül nincs semmi reménység. VI. 102. | *Vagy* megkisebbedett-é az én hatalmam. úgy) *Hogy* én ezt az embert megbirnya nem tudom? XII. 3.

γ) Okhatározó mondatok.

Az okhatározó mondatok a Zrinyiászban ezen kötőszókkal kapcsolhatók: *mert, mivel, mivelhogy, hogy, mint-hogy*. *Mert* igen sokszor, *hogy* gyakran, *mivel* párszor, *mivelhogy* és *minthogy* egyszer kétszer fordul elő. Így: Nem kell kétségben esettekkel játszani, *Mert* mint dühös ördögök, készek kárt tenni. VIII. 41. || Nem akarsz elveszteni még zintén minket, *Mivel* adsz közünkben ily erős szüveket. IX. 33. | Ezt szultán Szulimán, *mivel* szeret téged. Izente általunk. VI. 36. || És *mivelhogy* látja az mi hűségünket, Égben szép koronát nekünk készítettett. XV. 3. || Azért is áldom az én istenemet, *Hogy* hallanod hatta végső beszédemet. V. 77. || Örül az Csontos Pál, *hogy* aztot meglátta. VII. 24. | Sőt inkább közölök *hogy* kiment örülnek. VI. 111. || *Mint-hogy* győzhetetlen Kézzeled téged megáldott isten, Ihon én is rabul mégyek teelődben. XII. 41. | *De minthogy* parancsol. VIII. 31.

A *mert*-nek egy különös s ma is közönséges használataival gyakran találkozunk a Zrinyiász nyelvében. A *mert* ugyanis nem okkötő, hanem egyszerűen kapcsoló vagy magyarázó jelentésben használtatik, csupán a beszéd fonolának tovább eresztésére szolgál, rokonértelmű az *és, aztán, ugyanis* kötőszókkal. Vagy legalább is, ilyenkor a *mert*-tel kötött mondat nem a főmondat cselekvésének okát foglalja magában, hanem a beszélő állításának indító okaira céloz, azt mondja meg, *mért* állítja a költő Zrinyi a történeteket, nem azt, *hogy mért, mi okból* történt a cselekvés. Pl.: De mindazonáltal néki megy horvát bán. Utat csinál karddal iszonyu hatalmán. *Mert* (ugyanis) nem mér állani senki eleiben. XV. 96. | *De* isten angyala elvevé erejét, *Mert* Zrinyi paizsán megtompítá hegyét. XV. 86. | Alig volt talám egy, az ki hirt vihetett Az török császárnak, *mert* (ugyanis) a többi elveszett. V. 22. | Gyorsan az kölcsönért kölcsönt megfordítá, *Mert* (ugyanis) kardjával együtt jobb kezét elcsapá. III. 83)

d) Időhatározói mondatok.

Az időhatározó mondatokat fűző kötőszók dolgában nagy bőség uralkodik a Zrinyiász nyelvében. A következő kötőszók használatosak: időpontot jelölők: *mikor* (az mikor), *mihent* (mihánt), *midőn, hogy, ha, hol* (az hon); időtartamra

vonatkozók: *miulta*, *míg* (míg nem), *valamig*, *meddig*, *valameddig*. Ezek azonban mind az egyidejűség megjelölésére szolgálnak. Az elő- és utóidejűség meghatározására manap használt *miután* és *mielőtt* a Zrinyiászban nem fordulnak elő. Egy helyen találtam ezt: Minekutána már szép hajnal Szekere mindeneket indított gyönyörűségre... Eljőve az gyors hír császár táborában. VII. 1. 2. | A *miután* helyett általában a nagyon széles használatnak örvendő *mihent*-et, *mikor*-t, vagy *hogy*-ot találjuk; a *mielőtt*-et pedig szereti az *előbb* *hogyesem*-mel körülírva kifejezni Zrinyiásznunk.

A *mikor* egy időpontra vonatkozik s akkor egyértelmű a *midőn*-nel, mint: Aczélos paizs tartott meg magamat, Mikor Babócsáról ellövök lovamat. V. 19. | Ihon csak nem régen nem látánk-é csudát, Mikor Isten kezünkben adá Korotnát? V. 20. | Mikor sötét vala Demirhám így szólal. VII. 101. |; — vagy vonatkozik több időpontra s akkor a *valahányszor* vagy *ha* helyett áll; így: Higyétek nem fenébb ennél az oroszán. Mikor török seregben keveredve van. V. 49. | Csak néked Jehova. az mikor szolgáltam, Akkor megelégedtem. V. 81. | Nem félek császárnak én ravaszságátul, Mikor kérdezhetek tanácsot szablyámtul. XII. 91. |; — vagy állhat *miután* helyett is: Mikor mind ezeket Zrini vivé rendben. . . Tartozása szerint irá levélben. V. 69.

A *mihent* (*mihánt*) múltra és jövőre vonatkozással is gyakran használtatik, pl.; De mihent (mult), jó Zrini az halomra juta, Egy Dervis nevü török ottan meglátá. VI. 62. Mihánt félre álla az vitéz kapitány, Jó százötven karddal Novákovics Iván. V. 43. | Mihent Isten engedi az hajnalt látnunk, Kimenjünk az várbul. XV. 8.

A *midőn* nagyon ritkán fordul elő: Nagy Sándor meglátá scytha bátorságát. Midőn véve nehezen meg egy küsziklát. I. 96. | Engemet pedig, midőn írom ezeket. Mars haragos dobja s trombita felzörget. IX. 3.

A *hogy* gyakran köt időhatározó mondatokat, mint: Demirhám hogy eztet meghallá, Nagy demeczki kardot kezében ragada. VII. 92. | Demirhám hogy látja utolját, Duplázni akarja vitézséges voltát. XIV. 111. | Ily nagy szomorúságát Zrini hogy látá, Vitéz Ibráhimot ily szóval szóllettá. IV. 42.

A *ha* többször jön elő időhatározó jelentésben: Némelyek

egymás közt igen vagdalkoznak. Esmeretlen népek ha öszve találkoznak. IV. 87. | Ha az fülemüle sirását hallgatja. Annak bújához magáét hasonlítja; Ha derült egeket az ő szeme látja, Kumilla szépségét nagyobbnak találja. XII. 11.

A *hol* néha szintén időhatározó mondatot köt, a mit nem találhatunk különösnek, ha meggondoljuk, hogy az időhatározót hányszor fejezzük ki helyhatározó raggal, hogy a *mihelyt*, *mihelyest* szintén helyjelentésű, hogy a Zrinyiaszban az *ottan* helyhatározó igen gyakran az időhatározó *legott* értelemben használtatik; pl.: *H o l* (mikor) pedig Szigetvárat nevével kéred. Jó követ, tudnod köll az mit mondok néked. VI. 43. | Lovát sarkantyúval megindítá bátran, *A z h o n* (mikor) immár népe csaknem futásban van. III. 71.

Időtartást jelentenek a következő időhatározó mondatok: *Mi u l t a*, elvévén életét Lajosnak, Sokan koronáért mast is vonyakodnak. I. 56. || *Lám vártalak addig*, míg csühödöl vala. VII. 88. | — A *míg* mellé, ha az az időtartamnak jövőbe eső határára vonatkozik, mindig oda teszi a Zrinyiasz a *nem*-et, mit napjainkban oly sokszor és helytelenül hagynak el. Pl.: Titkon te ellehetsz valamely városban, *Míg* tőlünk *nem* értesz mit bizonyosabban. XI. 35. | E szokásától csak akkor tér el, ha a mellékmondat az egész időtartamra vonatkozik, mint: *Míg* felkél, megvárom a szép holdvilágot. IX. 17. | *Hiretek meg nem* hal, *míg* folynak alá sebes vizek. IX. 77. | — Azonban természetes, hogy ilyenkor is kitétetik a *nem*, ha a mondat különben is tagadó értelmű, pl: *Míg* az nap meg *nem* áll, *míg* az magyar nemzet Karddal oltalmazza az keresztyén hitet, *Élni fog* nevetek. IX. 78. — A *míg* helyett néha az eredetibb *meddig*, *valameddig*, *valamig* használtatik, mint: *Meddig* Mehmet azokat heában üzé, *Addig* vitéz Zrini az lesbül kijöve. III. 60. | *V a l a m e d d i g* látom, ő árt keresztyénnek, *Barátság*, ártalom öszve *nem* férhetnek. VI. 41. | *El nem* rontja üdö cselekedetünket, *V a l a m i g* világ lesz. V. 25.

4. *Jelzői mondatok.*

A főnévi jelző mondat, ha birtokos helyett áll, *hogy*-gyal köttetik a főmondathoz, mint: *Vagyon* immár két heti. *H o g y* az török császár készíti kardját rám. V. 70. | *É s h o g y* Ibrahim basa ötet meggyőzte. Oka volt. véletlenül életét veszté. VIII. 70.

A melléknévi jelző mondat a vonatkozó névmás legkülönbözőbb alakjaival van a főmondathoz fűzve. ritkán a *hogy*-gyal is; így: Begyógyult már sebed, kit azelőtt csinált. XII. 5. | Az nagy vas lakatot, ki egy lóterh vala. X. 89. | Ne irtózzunk halálra menni, mely örök öröme grádicsot fog adni. XV. 5. | Add meg ezt a várat, Melyet meg nem tarthatsz. VI. 20. | Oly nagy merészség szállott szüvemben; Az minem üt soha nem tudok éltében. IX. 18. | Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben Bocsátják lölköket isten eleiben. XV. 105. | Nincsen már hely, az hová feljebb vihessed. VI. 33. | Lészen oly üdö is hogy benned vidámság Úgy fog tündökleni. V. 93. | Ne légyen fejedben az a birodalom. Hogy az kit egyenként te meggyőztél. VI. 35.

VASS BERTALAN.

I R O D A L O M.

Budenz-Album. Budenz József XXV. éves nyelvészeti működése emlékére kiadják Tanítványai. (Budenz J. arcképevel.) A tiszta jövedelem a Reguly-alap javára fordíttatik — Budapest, Akadémiai könyvkereskedés (Knoll Károly és társa), 1884.*)

II.

Folytatva ismertetésünket, a dolgozatok sorrendje szerint Háhn Adolf cikkével kell foglalkoznunk. Nyelvészettörténeti szempontból mindig hasznos és érdekes régibb nyelvészek munkáit fölkeresni és tanulmányozni, sőt tüzetes korszerinti méltatásukba is bocsátkozni. Érdekesé teszi a velük foglalkozást a kínálkozó alkalom, mely a tudás emez ágának egy előző, talán éppen bölcső-korába ad bepillantást; hasznossá másrészt azon megbecsülhetetlen tanulságok, melyeket a haladó tudománynak tévedés érlelte tapasztalataiból meríthetünk. Ebből a szempontból tartjuk hasznosnak Háhn Adolf jelen dolgozatát is. Gyarmathi Sámuel „Okoskodva tanító Magyar Nyelvmestere“, mely másik munkáját, a sok tekintetben nevezetes „Affinitas linguae Hungaricae“-t (1799.) öt évvel előzte meg, — mint a dolgozat írja — azon pályaművek egyike volt, melyeknek együttes felhasználásából pályabíráik az úgynevezett „Debreczeni Grammatikát“ (1795.)

*) A múlt füzetben a czímen kívül még a következő értelemzavaró hibák javítandók:

138.	1. alúlr.	3.	sorban:	hangoknak:	hangoknál
139.	"	4.	"	három:	3.
139.	"	16.	"	értelmét:	észrevételét
139.	" felúlr.	7.	"	z:	z̄

szerkesztették. Gyarmathi. kinek „Affinitas“-ában annyi figyelemre méltó, korához képest meglepő észrevételt olvashatunk, melyeket az ugor összehasonlító nyelvészet mai álláspontján is helyeseknek ismer el, Nyelvmesterében sokkal csekélyebb fontosságú s kevesebb eredménnyel dicsekedhető munkát alkotott ugyan, s dicsérendő céljától, a nyelvbeli jelenségek rendszeres tárgyalásától, általában messze maradt: de érdeme, hogy kimondta grammatikánk emancipálását a latin nyelvtan hatása alól, hogy grammatikai műszavainkat ő magyarítja meg először teljesen, hogy a mondattan rendszeresebb tárgyalásával először ő nála találkozunk, s hogy — mi egymaga is elismerésre tarthat számot — teljességre törekvésében a nyelvtényeknek oly óriási halmazát gyűjti össze, minőt egyetlen addigi munkában sem találhatunk. Hibája viszont, hogy kategoriáinak kitöltése végett sokszor ferdítésektől, szókoholástól sem idegenkedik. Egyes észrevételei közül megemlítjük, hogy a zárt („középszerű“, mint ő nevezi) *é*-t észreveszi, a kétjegyű mássalhangzók orthographikus egyszerűsítését már meg akarja kísérteni; látja, hogy „igaz magyar szó nem kezdődik két mássalhangzón“ (a *drága, trágár, trágya* szókat mindazáltal igaz magyaroknak tartja, melyek szerinte előbb így hangzottak: *darága, tarágár* stb.), hogy a főnevek is részt vehetnek a „hasonlításban“ (comparatio); észreveszi, hogy a fosztómelléknevek ragtalan alakban is állhatnak határozókül (*hirtelen* rosszul lenni). De soloecismusnak bélyegzi az *érzi, pohárt* stb. alakokat, tót eredetűnek tartja a *-ka -ke* dimin. képzőt, a magyar szónak 244 esetet tulajdonít; szeretné, ha a személynévmasok ragozása rendes lenne (*én, ének, énnék* stb.), a mi különben pium desideriuma volt nyelvújítóinknak is. stb. Műszavai: *magánértő* a. m. főnév, ezek közt *tulajdon* (propria) és *közönséges* (appellativa) nevek, az utóbbiakat 4 kategoriára osztja: *mérők* (*öbnyi, ujjnyi*), *leírók* (*magasságú, mélységű, eszü*, melyek e szerint főnevek), *állalváltoztatók* (*katonává, pappá*), *tulajdonítók* (*dicséretül, jelül*; — de a két utolsóról másutt azt jegyzi meg, hogy „inkább határozók“); *mássalértő* a. m. melléknév, *nemző szó*: articulus; *hasonlítás*: comparatio, *foglalás*: coniugatio, *hajtogatás*: declinatio; *nevező, vádló, bíró, adó* casusok stb. Mindezeknek bizonyos szempontok köré csoportosuló részletesebb bírálata, s a mű korát szemmel tartó tárgyilagosaabb hang bizonyára nagyban emelték volna a dolgozat külső értékét is.

A „Bennünket, benneteket“ cikk azt a többször fölmerült felfogást igyekszik meggyőzővé tenni, hogy czímbeli névmásaink csak a személyragozott *benn* (*bennünk, bennetek*) tárgyragosított alakjainak tarthatók. Ismeretes u. i., hogy a *-ben* ragot régi nyelvünk partitívus értelemmel is használta (l. Ny. II: 89, VI: 162 és XII: 165. ll.), mely aztán, mint a

finn Partitivus, a részleges tárgy (obiectum parziale) jelölésének szerepét is alkalmasan fölvehette, a minthogy a megfelelő latin szerkezetek Accusativusát valóban ezzel a raggal látjuk fedezve az ilyenekben: *zeed vala ew benne: colligebat illud* JordC. 139. Enak oryas *fyaxban* es latank oth: *stirpem* Enac vidimus ibi, 146. stb. Még Bornemisznál (XVI. száz.) nagy számmal olvasunk ilyeneket: hogy megváltana mi *bennünc*, hogy megtartana *bennünc* minden ellenséginc ellen stb. stb., s az őt megelőző íróknál és codexekben is, pl. *ilezie wt*, es *tiv bennetuc* HB. istennek szenti kérlek *bennetek* ThewrC. 167. ki segejt meg *bennetök* Monum. hist. Irók, III. 171. stb. Később azonban, midőn a *-ben* ragnak partitivusi használata kiveszni indult, az idézett személyragos (*benn-ünk* stb.) alakoknak obiectum-értelme sem látszott forma szerint eléggé szembeszökőnek s kénytelen volt nyelvünk — már az egyszerű határozói *bennünk*, *bennetek*-től való megkülönböztetés céljából s egyéb személyragos névszók tárgyalakjainak analogiája miatt is — idő folytán újból, elevenebb jeggyel (-t) jelölni meg rajtuk a homályosuló tárgyi viszonyt. Így lép fel már Bornemisznál (az előbbi alakokkal még vegyest), utána aztán mind sűrűbben, majd manap kizárólag a tárgyraggal megtoldott *bennünket*, *benneteket*. A részkiemelés legtermészetesebb lévén a többes fogalomnál, a *-ben* rag partitivusi érteleme személynévmásainknak is éppen többes alakjaiban tarthatta fenn magát legtovábbra, s így a tárgyrag szüksége természetes, hogy csak ezeknél lett idővel érezhetővé (egyes számú *bennemet* stb. nonsensek). Hogy csak az 1. és 2. szem. alakok fejlődtek így (mert *bennüket* nem használatos), az észjárás átmenete módjából érhetjük meg. Az ily mondatokban u. i., mint Monoszlainál „*igazetnac bennünc*“, v. 2. személylyel „*igazítanak bennetek*“, az átmenet akadály nélkül eshetett meg, ekként: *igazítanak bennünket*, *igazítanak benneteket*, mert a mondat igéje megmaradt a l a n y i ragozású formájában (v. ö. *igazítanak* minket, *igazítanak* titeket); ellenben az *igazít bennük* félekben az igealaknak is változnia kellett volna (*igazítják bennüket*, v. ö. *igazítják* őket), mi az önkénytelen átsiklást meggátolta.*)

*) A kérdéssel foglalkozók közül a felsoroltakhoz még Brassait kell említenünk, ki „Magyar mondatában“ (Akad. Értes. Új foly. III: 333. 1. jz.) ez alakokat félreértés szülte tudákos csinálmánynak tartja: „Valaki — magyar, már nyelvtani értelemben magyar, bizonyosan nem volt, — meg talált látni egy ilyen kifejezést, mint „sokat levágott *bennük*.“ Nem értette, — fogta magát hát, kipótolta a hiedelme szerint hiányzó *-at*, *-et* ragot s kész volt a *bennüket*. Világos, hogy ezt megehetette olyan tudós, a ki nyelvünket csak könyvből, grammatikából tanulta“ stb. A nyelvtörténet, mint láttuk, ez esetben is rámutatott a valódi tényállásra: látjuk, hogy névmásalakjaink időben fellépett s nyomon is követhető természetes fejlődések, — a mit ismét a Nyeivtörténeti Szótárnak köszönhetünk.

Kardos Albert a „Göcseji nyelvjárás alakтанát“ mutatja be, mint egyik részletét a „Göcseji nyelvjárás“ rendszeres és teljes feldolgozásának. A részletes tanulmány, mely tudomásunk szerint a Nyelvőr lapjain — mint kívánatos is — egész terjedelmében fog megjelenni, rég érezhető hiányt pótol nyelvjárásaink irodalmában. Ha a magyar nyelvészetnek csak ez egy feladatkörét tekintjük is, egész kincses bánya áll előttünk, mely nem talált még sem kutatót, sem színvonalon álló újabb feldolgozót. Nem is említve, hogy hazánknak egész területeit nevezheti a nyelvészet — annyi hazafias felhívás daczára — még ma is terra incognitának, legkiválóbb és fontosabb dialektusainkról sem bírnak mindről alapos leirással. A palóczok nyelve eddigelé nincs feldolgozva, a székelység nyelvjárása is megkivánna egy újabb ismertetést, s így számos kisebb nyelvjáróterületeink. Anynyival nagyobb elismeréssel fogadhatjuk a „Göcseji nyelvjárás“ ez újabb tudományos tárgyalását, mert a grammatika azon fejezeteivel is behatóbban foglalkozik, melyek eddigi leiróinkat, kevés dicsérendő kivétellel, csak felületesen vagy éppenséggel nem érdekelték. Az Alumban közölt alaktanai rész után ítélve, méltán óhajthatni az egész mielőbbi megjelenését, addig pedig ezen általános megjegyzések mellett bővebb ismertetésbe vagy bírálatba is bocsátkozni sem szükségesnek, sem idején levőnek nem tarthatjuk.

Kasztner Géza cikke „Faludi Ferencz nyelvéről“ irodalomtörténetileg is érdekes. Méltatja Faludi tősgyökeres magyarságát, s a mély irodalomtörténeti hatást, melyet prózánk fejlődésére gyakorolt; kiemeli s az eredetivel való egybevetés alapján be is mutatja, mennyire ura F. nyelvünknek még fordításaiban is. Irodalomtörténetíróink, nem ismerve eddig F. fordításainak eredetijeit, csak eleven magyarságukból gyanígtatták, hogy nem lehet bennük szolgálai utánzattal dolgunk. Az értekezés írójának sikerült az „Udvari Ember“ német és francia eredetijét a N. Múzeum könyvtárában fölfedezni, — amabból az első száz maxima, ebből a két utolsó század van fordítva, a mint a címlapok nyíltan mondják. Ráakadt még e munkának hazánkban elterjedt latin fordításaira is, melyeket F. valószínűleg szintén használt. Mind a három nyelvből közöl az értekező egy pár fejezetet, szemben F. megfelelő helyeivel, legalkalmasabb módját adva, hogy fordítói eljárásáról közvetlen ítélhessünk. E bevezetés után mutatvánnyal is szolgál F. nyelvéből, legnagyobbbrészt „Nemes Ember“-éből. „Ízelítőül egy teljesebb munkálat előtt.“ Örvendünk, hogy ekként prózánk újáteremtőjéről is szerencsénk lehet nyelvtani feldolgozást bírni, hisz mindnyájan egyetértünk a dolgozat írójával, hogy „nem lehet elég súlyt adni a szónak, mennyire kívánatos volna több, több ilyen jelesebb régi írónak

nyelvéről egy-egy pontos összeállítást, hogy úgy mondjam, grammatikai monografiát bírnunk. Mily könnyebbségére válnék ez a jövőbeni Nyelvtörténeti Szótár mellett a grammatizálásnak, azt csak az tudja, a ki a magyar nyelvtan egyes kérdéseiben akarván tüzetesebben kutatni, a speciális anyag gyűjtését és kombinálását együtt és egyszerre kénytelen végezni.“ A mi az anyagfeldolgozást illeti, a teljes munkálat alapjául mostani rendszerét már a használhatóság szempontjából sem mernők egészeben ajánlani, egyes részleteiben pedig élesebb distinciót óhajtánánk. Stylistikánk haszonnal fogadhatja a végül csatolt érdekes összeállítást a ‚beszélés‘ és ‚meghalás‘ fogalmának Faludi használta kifejezésmódjaiból.

Könnye Nándor cikke az -ó -ő képzős igenév használatát mutatván ki a régi nyelvben, meggyőző czáfolatúl fog szolgálni azon dilettans ellenvetésre, mellyel az ily orthologikus javításokat fogadták volt, mint *járó*: járda, *látóhatár* láthatár, *hordószék* hordszék, *rakodó* rakpart stb., lévén szerintük „járó csak az, a ki jár; vigadó az, a ki vigad“ stb. Egy pillantás a rokonyelvek megfelelő képzőinek funkciókörére, s — hogy oly messze ne menjünk — saját nyelvünk története is megadja a kellő választ hiteltleneinknek. Régi nyelvünkben, mint ma is, kétfélekép fordul elő -ó -ő képzős igenevünk: főnévvel, mint jelző, vagy önállóan, mely esetben fogalmi ellipsis utján maradt magára. Mint jelző 1) tisztán azt fejezi, hogy mit csinál a jelzett személy vagy tárgy, más szóval: a jelzett fogalom valóban teszi azt, a mit az igenév jelent; pl. a) egyszerűen, kiegészítés nélkül: *szolgáló* leány, *rettentő* csuda, *bánkodó* sas stb.; b) tárggyal bővítve: *csömör szerző* étel, *viadal tanító* mester, *nyom hajtó* kopó; jól *maga viselő*, *mi tévő* legyek, *a mondó* vagyok stb.; c) határozóval bővítve: *égbé néző* mester (astronomus) ÉrsC., *elcsején erő* gyümölcs stb. 2) a jelzett dolog directe nem végzi az igenévben kifejezett cselekvést, az igenév értelme csupán „reávalóság, azon célra valóság“: a) helynevek: *háló* ház EhrC., *bejáró* kapu, *elrejtő* hely, ez városnak szép *lövő udvari* és *kertei* (lövőölde), *íróház* Mikesnél (iroda); *könyvnyomtató* műhely pl. Csombor Mátyásnál; *alálátó* hely a kápolnában stb.; b) eszköznevek: *szántóvas*, *irtó* kapa, *felkötő* sarkantyú, *fejő* sajtár, *fürjésző* háló; *ökörhajtó* ostor, *énekes könyv tartó* polcz stb.; c) céljelölők: *vágó* barom, *hintő* víz, *kaszáló* fű, *kiházasztó* leányok stb.; 3) különféle átviteles használatokat és mellékárnyékatokat foglal össze e pont, melyeknek egy része az előbbiekre is alkalmasan beilleszthető lett volna. Itt tárgyalja a *gyertyaszentelő* boldog asszony, *hamvaszó* szerda, *húshagyó* kedd, továbbá a *nevető* állapot, *elmenő* szándék stb.-félüket, a necessitást jelölő ily példákat: nincs abban *kivető* (kivetendő, kivetni való), nem *megvető* dolog (ma: nem meg-

vetendő), Déva vára nem lévén most *föltő* s több más érdekes jelentésmozzanatokat. Ezek után azon esetek ismertetésére tér át, midőn a jelzett szó gyakori használat folytán fölöslegesnek mutatkozván, az igenév egymaga vette föl a teljesebb fogalom jelölését, képzőnk funkciója egyébként az előbbi szakaszban érintettekkel jelentésfejlődésileg teljesen megegyező marad.

Kúnos Ignác „A *ki* igekötő használatát“ bő anyaggal tárgyalván, számbaveendő adalékok nyújt a magyar jelentésstanhoz, grammatikánknak ez alig cultivált fontos szakaszához. A *ki* ama leggyakrabban használt hat igekötő egyike, melyek páronként egymással ellentétes irányt neveznek meg. A *meg* és *el* ugyanis a tér hosszában illetve szélességében, a *le* és *fel* magasságában vagy mélységében, a *be* és *ki* pedig egy körülzárt részében haladó mozgásnak jelölői. Az első párnak Budenztól birjuk (NyK. II. III.) alapvető tárgyalását, mely e nemű fejtegetéseknek máig is mintaképe; a *le*- és *fel*-lel Kúnos (Ny. IX. XI.), a *be* szerepével Komáromy (Ny. III.) foglalkozott. Jelen tanulmánnyal tehát hat leggyakoribb igekötőnk használatát mondhatjuk általában tisztázottnak. A *ki*-nek sokfelé ágazó funkcióit 3 fő jelentésmozzanat szerint osztályozza a dolgozat, u. m.: 1) kifelé haladás, 2) célhoz jutás, 3) célon túl haladás. Első és legeredetibb a pusztán „kifelé haladás“ jelölése. Ily igéink ismét több csoportban vannak tárgyalva: a) Legtermészetesebb és eredetibb a *ki* a mozgást jelentő igék mellett, mikor is bizonyos térnek, körnek, helynek, belsőjéből távolodást vagy távolítást jelöl. Pl. *kimenni*, *kihozni*, *kiszállani*, *kiszaladni* stb. így értelmezendők: „kifelé való irányban menni, hozni, szállani“ stb. b) Nem mozgást jelentő igék is fölvehetik a *ki*-t, miáltal eredeti fogalmukba képzeletünk egy új árnyéklatot, a mozgás képzetét vegyíti bele, mint *kifénylik*, *kitündöklük*, *kiviláglik*, *kimered* stb., melyek éppen a cselekvés „külsőségbe jutása“ miatt mozgóknak tűnnek föl képzeletünkben. Külön csoportot alkotnak azon igék, melyek „kettős cselekvést látszanak kifejezni“, mint: úgy aztán *kimarta* őt a többi érte (Arany), hol egyik cselekvés a marás, másik meg ennek eredménye. Ilyenek: *ki-tagad* az örökségből, *kiiktat*, *kiperzsel*, *kifüstöl*, *kihörpent* stb. Előbbi pontjából is bizvást ide foghatta volna a *kiátkozta* az ekléziából, *kiszólitotta* a világból, (*kiiktörtöl*, *kidobol*), *kizár* igéket. d) Két átviteles használatú igét tárgyal végül, ezek a *kikezd* (oldalát kikezdte annak sarkantyúja, Arany) és *kitud* (a vagyonból), utóbbi tulajdonkép a. m. „az illetőnek bizonyos helyen levését, még pedig tudtunkkal ott levését megszüntetni.“ Második fő kategóriát a célhoz jutást jelentő igék alkotják, melyek az eredeti jelentéssel szemben a kifelé haladásnak már végét, eredményét is kifejezik. *Ki-*

elégíteni pl. a. m. „addig elégítem, míg a folytonos elégítésből ki nem fogytam: elégítéssel eszközöltem, hogy a kívánt eredményhez eljussak“. Élesebb megfigyeléssel itt is több mellékárnyalatot vehetünk észre: a) „a cselekvés célhoz jutása alkalmával megszűnést fejez ki“: *kiszolgálni* (a 3 évet) *kidbrándítani*, *kibeszélgetni* magát, *kiheveri* a bajt stb.; b) „eredményességet“ pl. *kivirágozik* a. m. a virágzás állapota, „mind jobban meg jobban halad, míg teljesen eléri az eredményt“; ilyenek még: *kiszöldül*, *kibimbózik*, *kiféherít*, *kifényesít*, *kimeszei* stb.; c) egyesekben a beállítás árnyéklata fejlődött ki, azaz a célhoz jutással mintegy egyidejűleg történik a cselekvés beállása, pl. *kigyúl*, *kisűt*, *kicsattan* stb. A jelentés fokozatos haladása végső pontját a „célon túl haladó *ki*“ -ben éri el, mely a dolgozat harmadik fejezetét képezi. Ilyen igéink: *kiöregedni*, *kitanúlni* vmiből, *kiszabni* (vkít a ruhából, úgy hogy aztán meg se fér benne) stb. Végül egybeállítja a terjedelmes tanulmány latin és német hatás szülte *ki* igékötös igéink közül a leggyakrabban használtakat.

Nem tehetem, hogy külön is meg ne emlékezzem még a „Kalevi Poeg“ jeles fordításáról, mely ha valódi költői becsét méltatni nem tartozik is a Nyelvőr feladatához, népköltésünk jellemző vonásait élénken visszatükröző bájaival s zamatos népies nyelvvel e helyen is legőszintébb elismerésünket érdemli meg. Költői irodalmunk érdekében is kívánjuk, hogy Vikár Béla szép törekvését az ész nemzeti eposz teljes átültetésében a legfényesebb siker koronázza.

Nem szorúl ezek után az Album ajánlatra. Alig van alkalma a tudományos irodalom iránt érdeklődő közönségnek ily ritka jelességű emlékkönyvhöz, hisz áldozatával, melyért ily szellemi kincset kap cserébe, egy hazafias tudományos cél is mozdít elő: nyelvrokonaink nyelvének — argentum terris abditum! — tudományos bűvárlását teszi hazánkfiakra nézve lehetővé.

TÖMLŐ GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A „Tájszótár árvái“. A Nyr. XIII. 91. l. Freckay János egy sorozatot közöl, melyben négy halász mesterszó ugyanannyi hibás értelmezéssel legott szemet szúr. Kijavítom, mert eltelik még néhány hónap, míg halászkönyvem, benne a mesterszó-gyűjtemény közközre kerülhet.

Örvessző nem egy a peccső-vel. Az örvesszót a jég alatt való halászatnál az őregháló behúzásánál használják, úgy, hogy egy vesszőt dugnak a lékbe, ezt megböki a jég alatt hajtott rúd, melyhez a háló vonókötele erősítve van, a vessző meginog s a halász megtudja, hogy a rúd vége

elérte a szomszéd léket; ekkor az őrvesszőt egy lékkel tovább viszik.

Pedző (pecczó): egy ujnyi darabka fa, fonalra kötve s a víz színén úszva; a fonal a *feljáró-őr* s leszolgál a háló fölött kifeszített kereszt fonalakig: a *kereszt őrig*; mihelyt a hal a hálóba kerül, megmozgatja a kereszt őrt, ez a feljáró őrt, ez a pedzőt s ez utóbbi a halászt, ki a hálót emeli.

Ez a két mestersző a Bodroghözben él.

Tutalyos picze: oly horog, melynek uszó fácskája, tehát jeladó pedzője van; különben a pedző és picze egy és ugyanaz: a horog pedzi a halat, a hal pedzi a jeladó uszófát. (Szeged).

Paravető: az a legény, a ki a hálónak parákkal föl-szerelt, tehát uszó részét a vízbe veti illetőleg onnan kiszedi. (Csongrád).

Megjegyezem, hogy a halász mesterszavak értelmezése igen nehéz s csak akkor sikerül, ha a szerszámot szerkezet és alkalmazás szerint pontosan ismerjük. A halásznép szóbeli magyarázata rendszerint igen bő s ehhez képest hómályos is.

HERMAN OTTO.

Szójalt hal. Figyelmeztettek reá, hogy a Nyr. valamelyik év folyamában a *szójalt halat* kutatta, de biztos értelmezését nem találta; (Adta, I. Nyr. VIII. 38. Szerk.) Ha így van, az értelmezést megadhatom.

Az u. n. *hasító tanyákon*, azaz ott, a hol a halakat besózás és a levegőn való szárítás végett fölhasogatják, a nagyobb halat *megszójaltják*, azaz késsel hosszában s többszörösen meghasítják, hogy könnyebben száradjon. Az analógia ott van a régi betyár juszticziában, melynek egyik vallató módja az volt, hogy szíjat hasogattak az ember hátáról.

Ide tartozik a TSz. következő két szava is: *szívacs*, holzspán, papucskéreg (Baranya) és *szívacs*, *szíjas-gyaluforgács* (Kállay gy.). Vékát és zsomport kötő *hasított* rekettye v. fűz vessző (Kemenesalja).

De van egy más alak is s ez a *szívolt hal*, *szívolás*.

Ennek értelmezését nagyokosan megadja Miskolci Gáspár uram „Egy jeles Vadkert“ című munkájában (1769) az 561-dik oldal alsó részén. ekképen: „Az *Asellus* avagy *Stokfis*, (noha ez a' Német nevezet közönséges nevek több egyébféle tengeri sós és *szívolt* Halaknak, főképen pedig azoknak, a melyek elébb pörölylyel avagy fejsze fokkal erősen megveretttven lágyittatnak meg, hogy könnyebben megfőzhessik). Ezek pedig azért neveztetnek *Asellusoknak*, magyarul *Apró Szamárotskákknak*, mert ők, jóllehet külső-képen reá nézve igen szépek, de *megszívoltva* soha különben meg nem főzhetik. hanemha mint a Szamárt elébb jól megverik, úgy főzhetik aztán meg.“

Ez tökéletes magyar észjárás, az analógiák egész soro-

zata. Pöröllyel, fejszefokkal megporhanyítani a kökeményre szárított halat, hogy *megszívhasa* magát folyadékkal s így könnyen fővjön *szívolni*. Bottal, husánggal a Szamárotska hátát megszívolni, hogy makacsságra hajló természete *engedjen* a helyzet kényszerűségének = *kapacsitálni*.

HERMAN OTTÓ.

A genitivus dativus helyett. A mit Alexander ezen cím alatt fejtegetett, azzal bizonyára mindenki egyetért. Én is csak egy mondatára akarok megjegyzést tenni. Azt mondja ugyanis, hogy erre a fonákságra „nem igen vetettek ügyet, úgy hogy mindinkább terjed.“ A dativus és genitivus összetévesztéséről behatóan értekezett már *Joannovics Gy.* a nek névragról szólóban az 1873-diki Nyelvőr 153., 213. s köv. lapjain, s úgy látszik, ő tőle indítva vett föl e szerkezet elleni intést a boldogult *Ihász Gábor, nyelvtudónak* 1875-diki kiadásába (189. §.). Azonban maga ez a rendhagyó szerkezet már sokkal régiebb. Legalább is a XVI. század utolsó negyedéig visszakisérhetjük, s azóta számos írónál, sőt még a népnyelvben is találunk rá példákat, mint a következő idézetek mutatják: „sok nyomorusági vagynak az igazaknak:“ multae tribulationes iustorum, Károlyi 34. zsolt. 20 (újabb kiadásában: sok nyomorusági vagynak az igaznak; Kulcsár c.: sok háboruságok vagyon igazaknak); hamar vége lenne azoknak az fájdalmaknak. Lépes PTük. 412; böcsüllőinek kevés e s ze vagyon, Sámbar 3. Kérd. Fel. 778; ezeknek az igéknek mind újja s mind galléra vagyon. Eszterházy M. XVII. sz. Nyelvőr XIII: 79; az asszonyoknak egész esztendő által csak az a dolga, Mikes 37. lev.; ezeknek [a katonáknak] ölésért vagyon fizetése, Orczy I. Költ. Holmi 44; vagyon pedig ebben módja mindeneknek 79; mennyi küszködése van fejedelmeknek, mennyi ezer baja koronás fejeknek 111; pedig ő nem volt a legmelegebb barátja a franciáknak Kaz. lev. I: 144; természete ez már magyar embereknek, Arany „Családi kör“; az élőknek egy híja sincs „Keveháza“; híre van a vásárhelyi lányoknak, Népk. gy. II: 128. (Sőt dativus nélkül is találkozik ilyen fölcserelés: „látták szolgálaim a költöző tatárt, de számát ki nem tanulhatták“ Monum. Irok XV: 556; „ha a borok a hordókból az aknáján kifolynak“ Lippai, Cal. oec. 64. — Viszont egyes helyett többesre viszonyítás: „mind egy módon való adójok vagyon ez három falunak“ RMNy. II. b: 8.) Hasonló összetévesztése a genitivusnak a dativussal: „magamnak is ugyan kutyául lett dolga“ Pet. Ján. vit. Szarvas Ny. I: 25 és Komáromy Ny. I: 408. hibáztatják, de Szász K. u. o. 358. l. és Lehr, Toldi 468 nem tartják hibának; az utóbbi avval menti, hogy itt „a magam még erősen érezteti a főnévi voltát.“ Jobbnak tartom Szász K. mentségét, ki egyszerűen arra hivatkozik, hogy „mond-

juk: a magam dolga, a magad kalapja.“ Bizonyára csak ez az analogia lebegett Petöfi előtt, mikor azt a sort leírta. A számbeli következetlenség még leginkább akkor menthető, ha olyan állandó kifejezéseket használunk, minők: végére járni, utána járni stb. Például: „bizonyos útát mutat, melyen végére mehetünk azoknak is, a melyeket fel nem jegyzett“ Pázm. Luth. 25; „s a ki csak hollandi volt, utána nekik:“ und was wir holländer waren, grad hintendrein Kaz. munk. VIII: 112; „föladata lett volna mind-ezeknek utána járni“ Bp. Szemle 32. k. 314. l.

SIMONYI ZSIGMOND.

Eszten kedd. Bethlen Gábornak 1621. május 22-én Thurzó Szaniszlóhoz írt levelében (Régi M. Ny. III. 306. előforduló *esztén kedd* szóról Jászay Pál azt vélte, hogy az mához két hetet tesz, Simonyi Zsigmond pedig (Ny. XIII. 80) nyelvtörténeti adatokkal bizonyítja, hogy az nem jelenthet egyebet, mint mához egy hétre keddent.

Ha Simonyi magyarázata a helyes, a mint hogy csakugyan annak látszik, úgy 1621. május 22-én keddi napnak kellett lenni. Vajjon az volt-e? A kronologia azt feleli rá: kedd is volt, nem is volt kedd, a szerint a mint vesszük. 1621-ben ugyanis a Gergely-féle naptár május 22-je szombati napra (tehát nem keddre), ellenben a Julius Caesar-féle naptár május 22-je csakugyan keddre esett. Már most megint az a kérdés, hogy Bethlen Gábor miféle naptár szerint szokta keltezni iratait?

Szilágyi Sándor, a Bethlen-korszak legavatottabb buvára azt írja nekem, hogy Bethlen idejében sem Magyarországon, sem Erdélyben nem használta már senki az óhitű naptárt. Ha tehát Bethlen a Gergely-féle naptár május 22-jén írta Thurzóhoz a levelét, akkor az *esztén kedd*-en nem érthetett mához egy hétre kedd-et, mert az nap szombat volt. Tehát vagy-vagy! Ha a nyelvésznek igazat adok, nincs igaza a történetbuvárnak, és viszont. Vagy Bethlen tán elhibította a dátumot? Egy szóval, a kérdés még nincs tisztázva!

SZILY KÁLMÁN.

Ezten. A minapi közlemény megjelenése után nyomban három felől is kaptam szíves fölvilágosítást az 1621-ki levél „ezten kedd„-jére nézve. Azt ugyanis bizonyossággal tudjuk (l. Horváth M. V. k. 250. l.), hogy a Bethlen G. összehitta országgyűlés csakugyan keddi nap nyílt meg, még pedig június 1-jén. A levél azonban nem keddi napon volt írva, mert azon évben május 22-e szombatra esett. (Mind a két keletnek heti napját biztosan meg lehet állapítani — valamint minden más dátumét is — az olyan chronologiai táblákból, a minőkből pl. Grotefend „Handbuch der Historischen Chronologie“ című kézikönyve áll). E szerint *esztén kedd* annyi mint keddehez egy hétre, a kiinduló időpont vagyis

az első kedd lehet akár ma, akár a következő napok valamelyike. De lehet még *csien kedd* (mint a M.A.-ból idézett példa mutatja: „az elmúlt eszten vasárnap meghallottuk“) annyi mint a mult-heti kedden' vagy kedden volt egy hete', s itt a kiinduló kedd szintén vagy a mai nap vagy a megelőző napok valamelyike.

SIMONYI ZSIGMOND.

A P R Ó L É K O K .

In usum Delphini. Olvastuk: „Munkácsi Bernát, e lapok tárczájában, a „zamat“, vagy mint némelyek irták: „zamak“ és a „szimat“ szónak a német „schmack“-ból származását mutogatván, fejtegetése közben a magyar „zömök“ szónak Szarvas Gábor által pár év előtt a szláv „zmuk“ kurta kigyóból származását mint bizonyos és meghaladott pontot említi, annak ellenében bátrak vagyunk azon véleményünket kockáztatni, hogy a „zöm“ és „zömök“ inkább a „töm“ igeszóból ered. De a *t*-nek *z*-vé változására a *töm*- és *zöm*-ön kívül nyelvünkben alig van példa, hanem ha a *z*-nél süvöltőbb *cz* hangra ezekben: *tomb*-ol: *comb*, *ránt*: *ráncz*, *bont*: *bonc*-ol, *tánt*-orit: *táncz*, vagy *tán* ezekben: *tár*: *zár*, *tör*: *zör*-ög. A *z*, *cz*, *d*, *t* hangoknak nyelvünkben, s az ezzel nem rokon nyelvekben átváltozására jeles példa e szó: viz, németül: wasser, angolul: water, latinul: aqua, szlávul: vodu, arabul: vadi, Iravadi Bel-Indiában: nagy viz, ismét nyelvünkben: veder, vedel, — mikor a lud' iszik, a hellen hüdor a magyar hideg-hüs. Így, hang-, eszme- s értelemrokonság van ezekben: magyar: fut, láb; német: fuss, laufen; magyar: süt, tűz; német: sieden, süd; latin: siccus; magyar: sikkad, sikkad.“

Álomfejtés, időjóslás, nyelvészkedés mód nélkül könnyű mesterségek; bőviben is volt s lesz a világ mind a három osztálybeli bölcseknek. a míg csak álomlátás, időváltozás lesz, s valameddig nyelveket beszélnek az emberek. Azért nem is az a csodánk, hogy sok a született nyelvész s hogy mindegyikének minden nyelvbéli jelenségre nézve megvan a maga saját véleménye, a melyet kész is legott, a mint alkalom kínálkozik rá, okulásunkra, nyilvánosan elmondani, hanem az a csodánk, hogy komoly organum, a melynek fő hivatása, hogy a hibás nézetek tisztázására s a fonákságok irtogatására tőle telhetően közreműködjék, hivatását feledve néha-néha gyöngeségeket enged meg magának, a melyek nem kis mértékben csökkentik tekintélyének kívánatos öregbedését.

Nem szólaltunk volna föl, ha először történnék, valamint akkor se tennénk kifogást a közlés ellen, ha a czáfolat adatai csak legalább látszatával is bírnának a valószínűségnek, de mikor a *Nemzet*, a melynek f. évi február 28. szá-

mában olvasható a föntebbi nyelvészkedés, hahár csak az ujdonságok rovatában is, minden megjegyzés aélkül oly szembeszőkő idétlenségek közzétételére szánta rá magát, minők: „*tomb*(ol, *czomb*, *ránt* = *ráncz*, *tául*(orit) = *láncz*, m. *fut* = n. *fuss*, m. *láb* = n. *lauf*, m. *süt* = n. *sied*, m. *tüz* = *süd*, m. *hid*-eg = g. *hüd*-or s ezt nem először. hanem már ismételtén teszi, megvalljuk, részünkről nem találunk egyéb feleletet rá a csodálkozásnál.

Ildomos. Ezt a főlelevenített régi szót, a mint már többször volt alkalmunk tapasztalni, újabb időben illedelemes, illemtudó jelentésben kezdik használni. Ezt az értelmét olvastam én ki a szónak, s a kik megfigyelték, velem együtt bizonyára mások is, a Budapesti Hirlap következő helyében: „Ildomosak az erdélyiek. Kemény nem sértett meg senkit soha“. (1884. 19. sz.)

Ez a használat hasonló hangzás szülte (illemes), tévedésnek eredménye. Az *ildomos*-nak igaz jelentése „prudens“, a mint ez a régi bibliának im e helyeiből világosan kivéhető: *Legetec azért ildomosoc mikent kēroc: estote ergo prudentes sicut serpentes. Münch. c. 31. Diēere vre hamissagnac folnagat mert ildomosan tōtuolna, mert e uilagnac fia ildomosbac fenēssēgnec fiainal ő nēmzetēben: laudavit dominus vilicum iniquitatis, quia prudenter fecisset: quia filii huius saeculi prudentiores filiiis lucis in generatione sua sunt u. o. 148.*“

Ildomos tehát nem *illemes*, hanem *eszes, okos*,

„A török-tatár rokonszenvek“. Gyarló emberek vagyunk mindannyian, a miről illik megemlékeznünk, midőn embertársunk szemében a szálkát meglátjuk. Megláltuk a magunkéban is, nem egyszer, fogyatkozásaink gerendáját s ezért embertársunkat békében is hagynók, ha annak a szálkának nem volna néha oly furcsa a formája, hogy akaratlanul is rászegődik tekintetünk s különösségében gyönyörűségét találja. A legmulatságosabban formált kis szálkáknak egyike pedig az, a mely jó Vámbérynk fölfedezésének annyi barátot szerzett a napi-, heti- s havi sajtóban: a török-tatár rokonság iránt érzett általános, tartós, elpusztíthatatlan „rokonszenv“. E „rokonszenv“ ellen hiába küzdesz legkipróbáltabb fegyvereiddel. Ha a leggondosabban kikeresett okok jól hegyezett nyilaival állsz elő, azok erőtlenül lepattannak a török-tatár szeretet biztos pajzsáról, mely irodalmunk legjobbjainak mellét fōdi. Hiába küzdesz a szeretet ellen. Hiszen igaz, hogy ezek a rokonok mostanában nem valami különös fényben ragyognak; az is bizonyos, hogy azok a finnek utóvégre is igen tisztességes kis nemzet; nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a „finnisták“ csak a nyelv-

ve k rokonságáról vitatkoznak s a népek rokonságáról, a melyről oly keveset tudnak, ugyanoly keveset beszélnek is; végül pedig mindenki elismeri, hogy mindkét rendbeli rokonaink legfőlebb jól fogadják a hozzájuk ránduló turistákat, de egyéb bajainkban. a mint a dolgok most folynak, nem igen segíthetnek bennünket: mind igaz, de mikor az a török-tatár rokonság oly nép, mikor — egy szóval — szeretjük! A török-tatár rokonság mellett küzd a szeretet igazsága, s ez igazság ellen. — ezer a tanunk rá, — hiába demonstrál. az a rideg, embertelen valami, a mit a tudomány igazságának neveznek. Ama szeretet igazsága hódította el egykor számunkra óvatosan bár, de kitaratóan a szláv származásu magyar szókat, s ugyanez igazság kedvéért szívesen odaadjuk a hódítást a törökségnek, tatárságnak.

S mily meghatóan nyilatkozott e szeretet! Megünnepeltük Budenzünket, ki oly makacsan s szívósan származtat bennünket holmi halzsirevőktől. hogy az ember szinte fél tőle, de még is tiszteli is. mert ha a fényt szeretjük: a tudomány szolgálatában odaadással végrehajtott nagy munkát mindenkinek tisztelnie kell. Tehát megünnepeltük őt mindannyian, az egyik párt igaz szeretetből, a másik igaz tiszteletből. A lapok is hódoltak a tisztelet ösztönének, megünnepelték Budenzet, kinek hazafias érzületét hivatott tolmács tolmácsolta: Gyulai Pál. De minek írom én, a mit úgylis mindenki a napi lapokból oly alaposan megtudott, hogy már talán el is felejtette? Bizony megemlékezvén a történetekről, majd hogy ki nem ment az eszemből az a bizonyos — száka. Szenteljünk nekinehány sort.

Van nekünk egy nagy képes lapunk, melyet bizony örömmel olvasok, noha nem nagyon méltányosan bánik a Nyelvőrrel, mert hát. ugyanabból az okból, a melyből sokat „szeret“, minket nem szeret. Azért megvagyunk hál' Istennek mindketten. A török-tatárokat is jobban szereti a finn-ugoroknál, s azok is megvannak. Némelykor azonban képes lapunk pápaszemet tesz az orrára s akkor — bocsánatot kérünk tőle nyíltságunkért — igazán kissé komikus. A Budenzünnep alkalmával ő is ünnepelte Budenzet, igaz szívvvel, mint jó magyar laphoz illik. De eszébe jutott, hogy hátha következetlenséget vetnek majd szemére, hogy így meg úgy: ünnepelvén a tudós Budenzet, az ő principiumait is elfogadta. Tehát mindenekelőtt kijelentette, hogy a nyelvészek harcaiban tevékeny részt nem vesz, pártállást nem foglal. Elég-e azonban ez? Még is jobb lesz, azt is mondani, hogy „rokonszenvei“ inkább a török-tatár részen vannak, a mi természetesen igen fontos körülmény. De talán az sem elég? Az életrajzot. melyet a képhez csatol, nem a szerkesztőségben irták, — Budenz egyik fiatal tanítványá-

nak neve van alája írva -- tanácsos lesz megjegyezni, kissé ironikus hanghordozással, „hogy a fiatal tanítvány természetesen föltétlen hive mesterének s tanai igazságát kétségbe vonhatatlannak hirdeti“. No de ez talán még is már akkora óvatosság, hogy a „fiatal tanítvány“ legmézes-mázosabb szavai sem fognak senkit a török-tatár táborból a finn-ugorékba átcsalni. Nem ismeri a szeretet óvatosságát, a ki ilyen okoskodik.

Képes lapunk előveszi a „fiatal tanítvány“ cikkét s gondosan törül belőle mindent, a miben a „mesterének föltétlen hive“ túlmént azokon a határokon, melyeket a török-tatár rokonszenvek a Budenz-cultusnak egyszer s mindenkorra kijelöltek. A hol a „fiatal tanítvány“ Horváth Istvánról azt mondja, hogy „ábrándozó regéket“ mesélt a nemzetnek, képes lapunk csak annyit enged meg, hogy fejtegetései „népszerű irányúak“, „k e v é s b b é“ tudományos alapra fektetettek voltak. A „fiatal tanítvány“ azt írja Budenz magyar nyelvű értekezéseiről, hogy „mély elmére s gondolkozó főre“ vallanak, lapunk elhagyva a jelzőket, csak „magyar nyelvi értekezéseket“ nyomat. Az író Budenz szótárát „epochalisnak“ mondja, a lap csak „nagy“-ot enged meg. A lelkes tanítvány a tanár működéséről is hálásan megemlékezik; e megemlékezés az óvatos lapnak nem kell. A tanítvány a mester módszerét „logikai alapokon nyugvónak“ mondja, a mi utóvégre nem is oly nagyon sok, ha módszerről van szó; a dicséret azonban gyanús, „logikai alapokon nyugvó“ elmarad. Kitűnt pedig mindez úgy, hogy a tanítvány cikkének ki nem korrigált szövege egy napi lapban jelent meg. Igaz, hogy a ki javította, jobban ír, mint a tanítvány s a ki nem korrigált szöveg egyben-másban, csekélységekben, darabosabb a kikorrigáltnál. De az a korrigálatlan cikk őszintébb, igazabb s azért hatásosabb, mint az óvatosság cenzuráján átment javítvány. Nem hagyhaták volna meg örömét a fiatal tanítványnak s a közönségnek? Miután a rokonszenv oly óvatosan bevezette a nem nagyon veszedelmes jövevényt? Valóban a veszedelem nem volt nagy: Ki küzdhet a rokonszenv ellen, mitől tart a szeretet? Nincs-e igazam, hogy néha-néha furcsa szálkákra akadunk embertársunk szemében?

A török-magyar atyafiság egy uj „érve“. Tekintetes szerkesztő úr! A „Nemzet“ egyik minapi számában (1884. febr. 26.) igen tanulságos tárczacikk olvasható „két kompánistá“-ról, melyek közül az egyik — *Baghy* József a neve — „a turáni, a másik (Sváb Jakab) a sémi fajhoz tartozik, vagyis az egyik keresztény-magyar, a másik zsidó.“ El van itten mondva az antiszemiták okulására, hogy mint forrott össze e két — közfelfogás szerint ellentétes fajú — ember

élete barátságok és szövetségük által, mint hatott a „turáni“ férfiúra a sémi-nek józansága, takarékosága, állhatatossága stb. s végül hogy miképen szolgáltak mind e tulajdonok a Baghyék familiájának anyagi és erkölcsi garapodására. Mind-ezen dolgok voltaképen nem érdekelnék a Nyelvőr becses figyelmét, ha szerzésül az előbbiekhöz, még a következő elmeébresztő passus is nem foglaltatnék köztük: „Vannak, kik azt mondják, lehetetlen, hogy a Baghy-faj magyar eredetű legyen, mert azokban a tulajdonokban és erényekben, melyek a Baghyak oly kiváló jellemvonásaihoz tartoznak, magyar ember általában és nagyjában nem szokott excelleálni. Az eset egy híres és nagy tekintélyű nyelvtudósunknak tudomására jutván oda nyilatkozott, hogy ellenkezőleg a Baghy névnek a legősibb magyar nevek egyikének kell lenni, mely ezer éven át is megmaradt eredeti tisztaságában. Ős régiségét onnan lehet következtetni, hogy török jelentése van (a mi mellesleg megjegyezve egy új érv a finn-ugor rokonság ellenében a törökkel való közelebbi atyafiság mellett). A Baghy névnek, illetőleg szónak sokféle értelme van a török nyelvben: jelent kerti lakot, de jelent rebellist is stb. Elég az hozzá, hogy Baghy magyar ember, még pedig a javából: ősrégi törzsnek erőteljes hajtása“ Más embert az ékes szavak mindenestre meggyőztek volna a Baghyék magyarságának törzsökösége felől. De engem sorsom komor skepticismussal átkozott meg, természetemmé vált a kételkedés, úgy hogy „híres és nagytekintélyű“ czégekre sem adok, ha üzletkönyvükbe belé nem nézhetek. Így történt jelen esetben is. Egészen akaratlanul azok közé sorakoztam, kik azt hiszik, hogy az említett tulajdonok mellett lehetetlen, hogy a Baghy-faj magyar eredetű legyen s ami a nevet illeti, folyton fúrta az agyamat, hogy hátha az sem oly tősgyökeres „turáni“ mint el szeretnék hitetni. Odáig ment a dolog, hogy felcseptam Zenker török-francia-német szótárát, hol csakugyan megtaláltam a *bagi* szót „ausschweifend, frech, aufrührerisch; empörer“ — tehát „rebellis“ értelemmel, ép úgy mint a cikkíró úr jelezte. De a szó elé az a megjegyzés volt oda téve hogy arab eredetű, részesülői származéka egy arab ige-szónak.

Egyszeriben világos lett előttem a dolog, hogy miképen tudott egy Baghy névnek birtokosa oly szoros barátságba elegyedni egy sémi emberrel, hiszen ha a nevet nézzük — s van-e, ki ennek vérrokonságot bizonyító erejét tagadja? — ő maga is sémi eredetű, „még pedig a javából: ősrégi törzsnek erőteljes hajtása.“

Mind e kielégítő magyarázat mellett nem akartam még sem megnyugodni; nem hamarkodom el ítéletem, gondolám, s megnézem a „kerti lak“ jelentésű szót, hátha ez lesz a

,turáni' eredetű. Megleltem ; tiszta betűkkel volt kinyomva : *bag*, *garten*, insbesondere *baumgarten*, *weingarten* ; *lusthain'* ; de ez elé meg az volt jegyezve, hogy perzsa eredetű. E szerint tehát a Baghyék ősei perzsák lettek volna s nem arabok.

Ime a Baghyra vonatkozó kutatásom eredményei . . . á . . . r . .

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Megrágtá a szijat. (Ha valaki sokat igér és semmitsem ad meg.)

Csak a botosom keresem. (Kevésbé ismert szólásmód, mely leginkább a Mátralján fordul elő. Jelent annyit, hogy : s o h a. Pl. a gyöngyösi embert kártyázni hívják ; ha nem akar részt venni, idézi a főnebbi szavakat. V. ö. Négy királyok napján. Ad Graecas Kalendas.)

Nem kapsz érette vörös nadrágot. (Árulkodókra mondják.)

Keresztül futott a szerencsén. (Szerencsés lehetett volna, volt rá alkálma, de elszalasztotta.)

Se tücske, se bogara. (Senkie sincs.)

Csak nincs jobb a töltött káposztánál. (Tréfás. Ha valakit olyan étellel kínálnak, melyet nem szeret, vesz ugyan belőle, mert éhes, de hozzát teszi sóhajtva : bizony csak nincs jobb a töltött káposztánál.)

Két lelke van, mint a Székelynek. (Hamis ; agyafurt fejű.)

Atyafiak Ádámról-Éváról. (Távolról. Tulajdonképen nem is azok.)

Lóvá tették, mint a kappant. (A kapannal csirkéket szoktak fölneveltetni ügyes gazdaasszonyok, mialatt a kotlós-tyukot újabb kiköltésre használják. Mondják oly emberre, ki valamely gyermeket sajátjának hisz és sajátjaként szeret, pedig nem az.)

Ülj le nálunk, ne vidd el álunkat. (Régi hit szerint, ha a vendéget valaki nem látta szívesen, az álom szelleme nem hagyta aludni. A szíves fogadás jele volt, ha leültették. Innen, ha valaki nem ül le, azt mondják, hogy elviszi az álmot.)

Megsarkantyúzza, mint a kakas a tyukot. (Udvarol.)

Versenyfut a rókákkal. (Ravaszodik.)

V. SÁRFFY IGNÁCZ.

Babonák.

A tehén kirejít (a mit a szájába rág, mikor kirődzik) nem szabad kivénni, mer megdöglik.

Ha az uton nyul fut előtted kérésztül, szeréncsétlen lész az utazás.

Méllik fülem csöndült még? (Kérdezi valaki, ha eltalálja a kérdezett, ő ; ha nem, a kérdező hall jó hirt.)

A szakácsné elsózta a levest : fírhé akar mennyi.

Ha a forguó szíélbe kiést dobnak, vissza dobgya.

A kinek virágos a körmő, uj ruhát kap.

Vizparton né nyisd ki a szádod, mer a béka kiuóvassa a fogaidat.

Az állatlan lú kinákoznyi szokott az utasoknak, de a ki ráül, pokolba' vüszí.

A harkál adujának (odu) nyilását verd be erőösen fávuó (fával), mikor tojások vaj fiak vannak benne, azután vára kozz ; még-gyün az anya harkál, a min láttyo, hogy nem méhet be, még-még vissza mégy vasfüet keresnyi. Ezt csak hozzá érteti a dugaszho, kiesik, a füet is ledobja, védđ föl, mindén zárt kinyithacez velé.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Népbótánika.

Galaginya: Crataegus.

Galambbegy: Ranunculus Ficaria.

Hajnalka: Ipomaea.

Harangcsa: Campanula.

Harangvirág: Aquilegia vulgaris.

Jégvirág: Mesembryanthemum crystallinum.

Kakastaraj: Celosia cristata.

Kalokány: Stratiotes aloides. ? K. S. ...

Kecskerágó: Evonymus Europaeus.

Kelevényfű: Physalis Alkekengi.

Keserűlappu: Arctium lappa.

Kékicske: Viola odorata. Tavaszi ibolya.

Kikircs: Anemone vernalis. „Hej kikircs, kikircs! nekem biz csa ne viriccs.“

Konyócska: Fritillaria mellagris.

Köszméte: Ribes grossularia.

Kövérlyánka: Portulaca.

Krompé: Solanum tuberosum. „A krompét v. a bandurkát kapálik, — tötögetik.“

Kutyatej: Euphorbia.

Laptarózsá; Viburnum opulus.

Lánczfű: Leontodon Taraxacum. Virágának hosszú, üres szárából lánczot csinálnak a játszó gyermekek. — „Krunkogó“-t is szoktak annak szárából csinálni, t. i. négy részre osztják s felhasználják, mint szokták a szalmaszárat, mikor szappanbuborékot fúnnak; azt a lánczfű-szárat aztán szájokba veszik és „krunkognak, mint a béka“; így a négy részre választott szár jócskán „felkunkorodik“ ezen alakjában: „krunkogó.“ Ezt is szokták a szájban való tartás ideje alatt hangoztatni: „Krum, krum Máriska!“.

(Deregnyő. Zemplén megye.) PASZLAJSZKY S.

T á j s z ó k.

Almú, egyalmú: egyalom-beli, egyhasiak, egy alomban szoptak pl. malaczkok. „Ez a tarka malacz avval a fehérrel nem egyalmú, mert az más alombeli!”

áradalmas: bőbeszédű, beszédének nagy feneket kerít. „Úgyan öcsém, ne légy olyan áradalmas, mondd meg röviden, mit akarsz.”

átalkelő: átjáró hely. „Hé atyafi, hol van itt az átalkelő?”

bakádzik: lökés következtében bakugrásokat tesz. „Úgy odább lódtalak, hogy hatot is bakádzol.”

valbant bakkant, elbakkantja magát: elszólja magát. „No te ugyan szépen elbakkantottad magad, jobb lett volna, ha bele sem bakkantasz.” Kibakkant: kikottyant, kifecseg. „Ez az ostoba gyerek ott volt, azután szépen kibakkantotta.”

J. A. P. baktat: előre hajolva, nagyokat lépve, sietve megy. „Hova baktatsz öcsém, meg se látod az embert?” A gyermekek is játszák a baktatva menést oly módon, hogy nagyokat lépve, sebesen mennek, de koczogni, szaladni nem szabad. „Baktasunk gyerekek: ki ér oda hamarább!”

bakul: négykézláb áll. „Bakulj le, majd én rád állok, úgy elérem.”

bandukol: lassan, lomhán megy. „Mit bandukolsz, menj szaporán, hogy pattogjon a sarkad.”

batramoskodik: lábatlan-kodik pl. a gyerek. „Úgyan ne batramoskodjál itt előttem.”

belez, kibelez: váj, kiváj. „Hát te csak belezed a kenyeret? Jánoska kibelezte a kenyeret, a haját meg ott hagyta.”

betyár: napszámba járó. „Hol volt kend bátya? Ezeket a betyárlegényeket és betyárlányokat fogadtam aczatolni.”

bezegető: gépnek oly része, mellyel működésbe hozzák. Elhozza a pinczér a szifont, azt mondja az egyik magyar: no komám, kend már forgott urak körül, jobban tudja, hol van ennek a tolontyúnak vagy micsodának a bezegetője.”

bizgentyű: női ivarszerv peczke.

bodorka: pöndörke a görög-dinnyénél. „Édes apám, hogy lehet megtudni, melyik az érett görög-dinnye? Nézd meg a bodorkáját, ha el van száradva, leszakaszthatod.”

bojszint: oda sem néz, rá sem hallgat. „Rá se bojszints. Oda sem bojszint.”

bögyörő vagy begyérő: a hímszárnyasok ivarszerve, mely a fiúgyermeknek is használtatik. „Mi a baj Juhászné? Oh lelköm tisztelendő úr, borzasztó égedelemben vagyok, áttalom is, szégyöllöm is kimondani, a kis unokám szömérom-bögyörőjét elharapta, a disznó.”

bujka: kacabáj a leányoknál. „Hogy vetted azt a szép bujkát Zsuzsi?”

(Alföld.)

SAMU JÓZSEF.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. MÁJUS 15.

V. füzet.

VOLT-E A MAGYAR NYELVNEK TAGADÓ IGÉJE?

II.

Van a magyar nyelvnek egy valóságos tagadó igéje is, t. i. a *nincs* (*nincse-*), e két alakban: *nincsen*, rövidülve: *nincs* „non est“, és *nincsenek* „non sunt“. Ez tudvalevőleg nem szolgál más igék tagadósítására, hanem mint a mordv. *aš*-nak praesense, csak önállóan használtatik. Nagyon valószínű, hogy ennek a *nincs*- igének van valami köze a *ném* szóhoz, de micsoda? A *ném*-et fönnebb eredetibb *nél-m*-ből keletkezettnek állítottuk; nem lehetetlen, hogy a *nincs*-ben is ez a *nél*-től rejlik, azaz, hogy a *nincs*- e h. való: *nilcs-. Ilyen *l*:*n* változásra vannak példáink, u. m. *förhéncz* e h. *förhélcz* (= *felhércz*); *mihent*, *mihánt*, *mihenst* e h. *mihelyt*, *mihelyest*; *sündisznó* e h. *süldisznó*; *handoklik* e h. *haldoklik*; *innent*, *onnant* e h. *innelt*, *onnalt* (más hangváltozással: *innejt*, *innét*; *onnajt*, *onnét*); *fencser* e h. *felcser*; *szökdéncsel*, *ugráncsol* e h. *szökdélcse*, *ugrálcsol*; *zománcz* e h. *zomálcz* (v. ö. Nyr. X: 101). — A fölhozott példákból látható, hogy az *l* hang leginkább *cs* és *cz* előtt változik *n*-re, s így némi valószínűséggel föltehető, hogy *nincs*- is e h. való: *nilcs-. Hogy ez a *nil*- azonos lehet a fennebbi *nél*-vel, azt alig szükséges bizonyítanunk. hiszen ismeretes dolog, hogy az *é* és *i* hangok gyakran fölcserélődnek; v. ö. *kéncs* és *kincse* (Nyr. I: 375); *étt*: *itt* (Nyr. IV: 419); *sétét*: *sítit* (Nyr. VII: 122); *elséet*: *elsiet* (Nyr. IV: 174); *cséndl*: *csindl* (Nyr. IV: 42); *béhal*: *bival* (Nyr. IV: 555); *désznu*: *disznó* (Nyr. IV: 380); *vélágosság*: *vildágosság* (Nyr. IV: 138) stb., tehát föltehető, hogy *nél*- — *nil*-. A *-cs* pedig nem lehet egyéb, mint az ismeretes *-cs* (ugor *-sk*) frequ. képző, mely pl. a *hágcsó*, *lépcső* szavakban is megvan. E szerint tehát a *ném*, *né* és a *nincs*- szavak ugyanazon alapszónak származékai.

Jött jek.

Különösen érdekes és fontos a *nincs*-ige, mert van egy vocalis-kezdetű mellék-alakja, melyről tehát, mint a többi ugor nyelvek tagadó igéjéről, a kezdő consonans lekopott; t. i. a Münchener codexben *nincs* és *nincsen* mellett többször előfordul *incs* és *incsen* is (Régi Magyar Nyelvmélekek III, *incs*: 63, 103, 143, 207; *incsen*: 49, 90, 147, 192, 197 l.).

Megjegyezzük még, hogy a Szalay Ágoston kiadta *Leveléstár*-ban *nincs* és *nincsen* helyett néhányszor *nics* és *nicsen* fordul elő; u. m. „azra valasonk *nycz*“ (1541. — 12. l.); „hody the k. nylwan *nycen*“ (1547. — 40. l.); „arâ tannosságom *nych*“ (1548. — 49. l.) — Kétes dolog, vajjon helyesen vannak-e ezen alakok lemásolva; tudjuk ugyanis, hogy az *m*-t és *n*-t a régiek sokszor a megelőző vocalis fölé húzott vonással jelölték, s így lehetséges, hogy a fönnebbi levelek eredetijében szintén *n̄ycz*, *n̄ycen* és *n̄ych* (olv. *nincs*, *nincsen* és *nincs*) áll. Ha azonban Szalay Ágoston olvasása helyes, akkor a *nics* és *nicsen* alakokban az *n*-nek olyan nasalissá válását kell látnunk, mint pl. az *inkább*, *muka* (Nyr. I: 375), *színház* (Nyr. I: 420), *pész* (= *inkább*, *munka*, *színház*, *pénz*) stb. szavakban.

Már most tegyünk még egy lépést előre, és lássuk: vannak-e még

D. A tagadó és tiltó igének más nyomai az ugor nyelvekben.

Fennebb már említettük, hogy a mordvin nyelvben a tagadó igének nomen verbale-ja: *af*, *a* névszók elé is járul. tagadósítván értelmüket, pl. M. *af-lama*, E. *a-lamo* nem sok, kevés; E. *a-pokš* nem nagy, kicsiny. A finn *epä* csakis névszókat tagadósít, pl. *epä-selvä* nem világos; *epä-tasaise* egyenetlen, rögös; *epä-tieto* tudatlanság, bizonytalanság.

Külömben a névszók tagadósításánál általában egy u. n. „fosztó képzővel“ élnek az ugor nyelvek. Nevezetesen:

I.¹⁾ 1. finn: *-toma*, *-ttömä*: *tuntema-toma* ismeretlen; *tietämä-tttömä* tudatlan.

2. mordvin: M. *-tima*, *temä*, E. *-tomo*, *-teme*; rendszeren *-f*, *-v* képzős nomen verbalékhoz és nomen possessorisokhoz járul, azért a nyelv hozzátartozónak vette az *-f*, *-v* kép-

¹⁾ Előre megjegyezzük, hogy némely példában a fosztó-képző a pusztá igetőhöz látszik járulni; ezen igetőveknek látszó alakok azonban voltaképen képző-vesztett nomen verbalek, vagy pedig összevonódtak a fosztó-képzővel; v. ö. alább m. *tudatlan*, *véletlen*.

zót, úgy hogy most tulajdonképen *-ftima*, *-ftemä*, E. *-vtomo*, *-vteme* a fosztó képző: *ponaf-ftima*, E. *ponav-tomo* szöretlen (*pona* ször: *ponau*, *ponav* szörös); *salf-ftima*, E. *sal-tomo* sóatlan (*sal* só: *salu*, *salov* sós).

3. cseremisiz: *-domo*, *-dömö*: *kol-domo* nem halló, süket; *iem-deme* telhetetlen; cserM. *muš-tema* mosatlan.

II. 1. zürjén: *-töm*: *mškl-töm* mosatlan; *ker-töm* csínálatlan.

2. votják: *-tä*, *-tem*: *vornem-tä* megbírhatatlan; *klm-tem-jos* a nem hallók; *oskl-tem-jos* a nem hívők.

3. vogul: *tal*: *äi-tal* itlan, szomjas; *tē-tal* étlen, éhes)

4. osztB. *-la*: *le-la* étlen, éhes; *imi-la* nőtlen.

5. lapp: *-ttom*, *-ttos*: *cälkemä-ttom* v. *-ttos* mondhatatlan; *mannamä-ttos* járhatatlan; *gullamä-ttom* hallhatatlan; továbbá *-tcbme*, *-täbme*, *-teme*: *armo-täbme* könyörületlen; *hägga-täbme* élettelen.

6. magyar: *-talan*, *-telen* (*-tlan*, *-tlen*): *só-talan*, *esz-telen*, *-tudatlan*, *véletlen* (e h. * *tudat-talan*, *tudat-tlan*; *vélet-telen*, *vélet-tlen*).

Miféle eredetű lehet a közös ugor fosztó-képző?

Mint az előbbieken kifejtettük, a tagadó igének eredeti alakja *tš-*, *dš-* lehetett. Ennek segítségével e képzők könnyen megfejtethők. Véleményünk szerint ugyanis ezek nem egyebek, mint az eredeti *tš-*, *dš-* tagadó igének nomen verbaléi. Nevezetesen:

I. 1. A finn *-ttoma*, *-ttömä* ugyanazon *-ma*, *-mä* képzővel alakútnak tekinthető, mely megvan pl. a *kuole-ma* halál, *elä-mä* élet szavakban. A *t*-nek megerősödése (*tt*) a mellékhangsúlynak tulajdonítható, mely sokszor (nevezetesen négy- és többtagú szavakban) az előtte álló vocalisra esik; pl. *öppimättoma*, *tüntemättoma*, *ödottamättoma*, *käulemättoma*, *töttele-mättoma*, *ájatèlemättoma* stb.

2. A mordvin *-ftima*, *-ftemä*, E. *-tomo*, *-teme* olyan nomen verb.-képzés, mint: *udo-ma* álom; *vid-mä* vetőmag; E. *udo-mo* álom, alvás; *ei-lis-me* napkelet.

3. A cseremisiz *-domo*, *-dömö* olyan nomen verbale, mint pl. *ru-mo* vágott (*r. pu* vágott fa); *čoč-mo* születés

II. 1. A zürjén *-töm* szintén *-m* képzős nomen verbale, mint ezek: *munöm* (< *öm*) menés, menetel; *gizöm* (< *öm*) írás, irat, írott.

2 A votják *-tem* ugyanilyen; v. ö. *kulem* (< *em*) halott; — a *-tű*-ben egy *-j* képző lappang; v. ö. erre nézve vog. *kosä*, K. *χoä* hosszú (MUGsz 118. 1.); *kajtä* bote (futó): *kajt-*; *kälä* halott; *käl-*.

3. A vogul *-tal* olyan képzés, mint *löpil* fedél: *löp-* fedni, lepni; K. *justel* bér, jutalom: *just-* jutalmazni

4. Az osztB. *-la* eredb. *-da*, *-ta*-ból keletkezett az ezen dialektusban és az osztS.-ban szokásos *d* (*t*): *l* változással (v. ö. e hangváltozásra nézve: MUGsz 174. és a *tolvaj* cikket 223. 1.) — Az *a*-ban egy *-j* nomen verb. képző lappang, mint ezekben: *jourá* krumm. schief; *jour-* drehen; *χalá* halott: *χal-* halni.

5 a lapp *-ttom* (illetőleg a megelőző nom. verb. képzőt is hozzávéve: *-mättom*) teljesen megfelel a finn *-ttoma*-nak (illetőleg *-mattoma*-nak) és alkalmasint kölcsönvétel útján a finnől került a lappba (v. ö. Budenz, Verzweigung 59 1.); a *-ttos* olyan képzés, mint: *pallos* timendus: *palle-*; *kaudnos* quod inveniri potest: *kaudne-*. A *t* megerősödésének oka itt is a hangsúly, mely miatt pl. hosszabb szavakban a frequ. *-d* (= ugor *-nd*) képző is megerősödik: *bátarüdda-* egyre futni (*batare-*); *óaqotüdda-* üldözni (*oaqote-*); ellenben hangsúlytalan vocalis után csak *-d*: *daçade-*: *dakka-* tenni, csinálni; *ocade-*: *occa-* keresni. A *-tebme*, *-tübme*, *-teme* alakok *-m*, *-me* (a lappban szokásos hang-erősüléssel: *-bme*) képzős nomen verbalék, tehát szintén ízről-ízre megfelelnek a finn *-ttoma*, *-ttömä*-nek.

6. A magy. *-talan*, *-telen* az alapigének *-l* képzős származékából alakult nomen verbale; képzője ugyanaz az *-n*, mely a *haszon* (*hasz-no*: MUGsz 92 1.) szóban van; de az *a*, *e* hangnak állandósága miatt valószínű, hogy az *-l* és *-n* közt még egy igeképző (*-j*?) lappang, s nem lehetetlen, hogy a mai *-talan*, *-telen* valamikor **-talán*, *-telén*-nek hangzott.

A *te-* „meg nem lenni, nem létezni“ igének ezen nomen verbaléi körülbelül ezt jelenthették: „meg nem levés, nem létezés“ v. „meg nem volt, nem létezett“, és ezen értelemben nagyon alkalmasak voltak arra, hogy azon szónak, melyhez összetétel útján járultak, jelentését tagadják

A fosztó-képzővel kétségkívül összefügg az abessivusi rag: finn *-tta*, *-ttä* 'dial. *-ta'*, *-tä'*; *-ta*, *-tä*; Savo-ban *-tak*.

-*täk*) | cseremisiz (csak a biblia-fordításban): -*te*, -*de* | zürj -*tüg* | votj -*tek* | lapp -*taka*, -*tak*, -*ta*, -*t*, -*tta*; -*taga*.

Legteljesebb a lp *taga*, *taka*, s hozzá legközelebb áll a savo-i -*tak*, -*täk* alak; a többiek többé-kevésbé kopottak. Talán nem tévedünk, ha ezt is, mint a fosztó-képzőt, a tagadó ige nomen verbalejának. de más képzővel, t i az ugor -*gε*-vel képzettnek tartjuk: -*tε* -*gε* azaz „nem létező, meg nem levő.“

A magyarban ennek az abessivusi ragnak már semmi nyomát sem találjuk.

Még egyszer röviden összefoglalva a fönnebbi kombinációkat, a magyar nyelvre nézve a következő eredményeket kapjuk:

1. Az igefogalom tagadósítására valamikor a magyar nyelv is egy külön tagadó igével élt.
2. Ennek a hajdani tagadó segédigének maradványai a *nincsen* (*nincs*) és *nincsenek* önálló tagadó igealakok.
3. Az előbbiekkal egy-eredetűek a *nēm* és *nē* adverbiumok, melyek nem egyebek, mint adverbiumokká merevült tagadó igealakok.
4. Még eredetibb alakját tartotta fenn nyelvünk a hajdani tagadó igének a -*talun*, -*telen* fosztó-képzőben, melyben amannak képzővé vált igenevét ismerhetjük föl.

IFJ. SZINNYEI JÓZSEF.

SZÓREND.

III.

Az *is* majd egyes fogalmakat, majd egész mondatokat kapcsol és nyomósít. Első esetben a kapcsolandó fogalom után helyezkedik; mondatkapcsolásnál pedig bármilyen fogalom után is állhat; és ekkor az a fogalom, a melyet nyomban követ, — a mint már 1872-i értekezésemben mondtam, — csak a fogantyú szerepét viszi a mondatkapcsolás műveletében.

A mikor fogalmakat kapcsoltatunk az *is*-sel, az épen szóban levő mellett mindig még egy fogalmat teszünk föl. Épen ez különbözteti meg az *is* nyomósítottját az ige nyomósítottjától, mint a melyre az ige „mindig kiemelőleg s ez által más fogalom kizárása közvetett érzetetésével veti súlyát s erejét.“ (Vadnai 9. l.)

P é l d á k :

<i>Igétől nyomósított</i> (illetőleg: ige-jelölte nyomatosságú) <i>fogalmak.</i>	<i>Ís-től nyomósított</i> (tehát egy-szersmind <i>kapcsolt</i>) <i>fogalmak.</i>
<i>Pált</i> fogták <i>el</i> (tehát bizonyosan <i>nem mást</i> ; ha nem mondom is, és nem is czélom, erre tenni a súlyt).	<i>Pált</i> is <i>elfogták</i> (tehát okvetlen <i>mást is</i> ; ha ki nem mondom is).
<i>Itt</i> botlott <i>meg.</i>	<i>Itt</i> is <i>megbotlott</i> , (nemcsak a göröngyös uton).
<i>Vadászok</i> jönnek <i>ki.</i>	<i>Vadászok</i> is jönnek <i>ki.</i>
<i>Ma</i> fogtam <i>hozzá.</i>	<i>Ma</i> is <i>hozzá</i> fogtam; (de nem volt sikere).
<i>Hibásan</i> irtad <i>le.</i>	(Rútul is), <i>hibásan</i> is irtad <i>le.</i>
<i>Nehezen</i> éri <i>meg</i> a tavaszt.	(Rosszul van). <i>Nehezen</i> is éri <i>meg</i> a tavaszt.

A mikor m o n d a t o k a t kapcsol az *is*, mindannyiszor máris többé-kevésbé nyomósított, vagy már magától nyomatos fogalmat választ mondatkapcsoló fogantyúnak; a mely is csak emphatikus nyomatosságot nyer tőle, nagyon különbözött attól, a mely a *kapcsolt fogalom* nak jut. E kötőszó tehát, nyomósító is lévén, a *kapcsolt mondatot* is mindig nyomósítja.

P é l d á k :

A dült irás itt csak az erősebb hangsúlyt jeleli.	
<i>Kapcsolt fogalmak.</i>	<i>Kapcsolt mondatok.</i>
<i>Később</i> is elviheted.	Kelletinél <i>később</i> is vitted <i>el.</i> (Ez okozta a zavart). (Ezt <i>meg</i> kell köszönnöm).
<i>Oda</i> is megyek, (ha kívánod).	<i>Oda</i> is <i>megyek azonnal.</i>
<i>Ott</i> is voltam; (nemcsak Jancsinál).	(<i>Oda</i> találtam végre); <i>ott</i> is <i>voltam</i> ; (de már nem voltak otthon).
<i>Neki</i> is jobb lett volna otthon maradni, (nemcsak én nekem).	(<i>Fekszik</i> <i>megint</i>). <i>Neki</i> is <i>jobb</i> lett volna otthon maradni!
(Rosszkor és) <i>ügyetlenül</i> is fogott <i>hozzá.</i>	<i>Ügyetlenül</i> is fogott <i>hozzá.</i> (Nem csoda, ha kudarczot vallott).
(Ide is), <i>haza</i> is kísértem.	(Rosszul lett); <i>haza</i> is <i>kísértem tüstént.</i>

Az *is* — akár fogalmat, akár mondatot kapcsolólag, — egyenesen és positive nem foly be a szórendre. Erről úgy győződünk meg, ha az itt elsorolt példákban kitöröljük ezt a kötőszót. A szerkezet így is ugyanaz marad; mert a szórendet az illető fogalom határozza meg a szerint, a mint rendes állásában nyomatékotlan, vagy természetszerint nyomatos, jelesül a főnyomatékot megkívánó, elfogadó vagy el nem fogadó.

Ime: *később* a rendszerint nem-nyomatos fogalmak közé tartozván, ha különösen ki nem emeljük, rendes szerkezetű állítmányt kíván: *később elviheted*; tehát *is*-sel *is: később is elviheted*. A különös kiemelés ellenben mindig nyomatos rendű állítmánynyal járván (*később vitted el*). — az *is* sem változtathat rajta: *később is vitted el*. (Ez okozta a zavart. — Ez a szó: *ügyetlenül minus*-t jelel, és mint ilyen, természetszerint főnyomatosságú fogalom: *ügyetlenül* fogott hozzá. Tehát *is*-sel is ugyanilyen szórendet eszközöl, akár mint kapcsolt fogalom, akár mint mondatkapcsolásra szolgáló fogantyú: (Rosszkor és) *ügyetlenül is* fogott hozzá. — *Ügyetlenül is* fogott hozzá. (Hogyne vallott volna kudarcot?!). És így tovább: (Tagadó szóval) *Nem* hívtam meg. *Nem is* hívtam meg. — (Határozatlan fogalommal) *Vadászok (is)* jönnek ki. — (Természetszerint nyomatos, de nem főnyomatékú fogalommal) *Tüstént (is)* lefizethetném. — (Kettős természetű fogalommal) *Egyaránt (is)* kiterjed az mindennemű szerződésekre. *Egyaránt (is)* oszlik itt *el* a melegség. — (Igeköötővel) *Le (is)* vittem. *Meg (is)* bánta.

Már az itt egymás mellé állított példákból is kitűnik, hogy nem ritkán mind a fogalmak, mind a mondatok kapcsolásánál egyforma lehet a szórend: (Nemcsak gyorsan, hanem) *egyaránt is* oszlik itt *el* a meleg; és: (kitűnő készülék ez) *Egyaránt is* oszlik itt *el* a melegség). *Le is* vittem (nemcsak föl); és: (Nem azt hoztam fel, a mit kellett volna). *Le is vittem* azonnal. És így tovább: *Ott is* voltam; és: *Ott is voltam*; de stb. (Jó, hogy elhoztad). *Vissza is* viszed, úgy-e? és: (Repedt findzsát hoztak). *Vissza is küldtem* (azzal, hogy stb.)

Hogy igen gyakran más a hangsúly *is*-sel, más pedig *is* nélkül; és szintügy más, ha fogalmakat, és más, ha mondatokat kapcsolunk vele, alig szorult magyarázatra. Fogalomkapcsolásnál a legerősebb hangnyomaték a kapcsol-

fogalmon van: *Ott* is voltam. *Hibásan* is írta le. Mondatkapcsolásnál ellenben (a hanyag ejtést nem veszem itt számba) az *is*-es fogalomén kívül a rákövetkezők valamelyikének is jut meg lehetős hangsúly: *Ott is voltam; Hibásan* is írta le. (Ez mégjobban megharagított). *Furcsán* is adtad elő. *Csütörtököt* is mondott a *puskája*. (Ennyi kellemetlenség egyszerre!) — Csak az emphatikus beszédben módosul a hangsúlyozás; a hol is gyengébb a mondat végén a nyomaték; pl *Furcsán* is adtad elő! *Nehezen* is fogtad fel! *Neked* is jobb lett volna hallgatni!

Kimutattam e szerint, hogy az *is* nem foly be egyenesen a szórendre. De negatív befolyása van rá egy esetben; jelesül ott, a hol rendszerint nem-nyomatos fogalmakat kapcsol. Az ilyen fogalom ugyanis *is* nélkül erősen hangsúlyozva nyomatos rendű állítmányt kíván (*Pista* szökött meg. *Itt* rogyott össze); *is*-sel nyomósítva, következésképp szintén erősen hangsúlyozva ellenben nem tűr meg nyomatos rendű állítmányt (*Pista* is megszökött. *Itt* is összerogyott). Mihelyt nyomatos rend követi az ilyen *is*-es fogalmat, bizonyosak lehetünk benne, hogy az nem kapcsolt fogalom, hanem mondatkapcsolásra szolgáló fogantyú; mégpedig olyan, a melynek ugyanazon mondatban (*is* nélkül) máris ige-jelölte nyomaték jutott (*Pista* (is) szökött meg; nem János) *Ott* (is) rogyott össze) Erre a régi czikksorozatomban nem tárgyalt mozzanatra különösen felhívom a t. olvasó figyelmét.

P é l d á k ;

<i>Kapcsolt fogalmak.</i>	<i>Kapcsolt mondatok.</i>
<i>Ő</i> is rendbe hozta (a dolgát)	(Pali fáradozott benne). <i>Ő</i> is hozta rendbe az egészet.
<i>Ezzel</i> is tisztában kell lennem.	<i>Ezzel</i> is kell tisztában lennem, (ha célzott akarok érn).
<i>Ott</i> is összetűztek.	(A kávéházban találkoztak). <i>Ott</i> is tűztek össze!
<i>Innen</i> is kinéztünk.	<i>Innen</i> is néztünk ki, (mikor leugrott)

Ide tartozik a kettős természetű *t* i. magától nyomatos, de csak kivételesen főnyomatékú fogalom *is*; pl. Még *több* tételt is kihagyott Aztán: Kelletnél *több tételt* belőle. *is* hagyott ki belőle. (Ez növelte a zavart).

Úgy is elintézem, (ha kivá- (Úgy kívántad); úgy is intéz-
nod). tem el.

(Föl is), gyorsan is le tudja Gyorsan is irtam le.
írni. (Csoda-e, ha elhibáztam?)

Látnivaló, hogy itt ugyanaz a szórend fogalomkapcsolásnál hibás, mondatkapcsolásnál ellenben kifogástalan; és hogy ez a jelenség az itt különösen tárgyalt fogalmak szórendi szerepének a kifolyása. Hogy mondatkapcsoláskor már *is* nélkül is ige-jelölte nyomaték van rajtuk, bizonyítja az e kötőszó kihagyása után is változatlan szerkezet. Ő hozta rendbe. *Ezzel* kell tisztában lennem stb

A fokozott, illetőleg módosuló nyomósításnál is gyakran oda tehetjük az *is*-t a szerkezet épségben hagyásával (II. cz. 107.); pl. (*ka p c s o l t m o n d a t o k*).

Rendes nyomósítás.

Fokozott nyomósítás.

Pál *nem is volt* itt.

Nem is Pál volt itt, (hanem István)

Igy *nem is fogja* elbocsátani.

Nem is így fogja elbocsátani.

Nyomatós állítmány.

Mit is nem gondoltál még ki?

Mit is ki nem gondolnak az emberek?

(*Arany cikkéből*).

Nem is akarták tudtára adni.

Nem is tudtára akarták adni, (hanem kérdőre vonni).

Állító mondat ugyancsak nyomatós állítmánynyal

Már *be is csukja* a boltját.

Csukja is be a boltját ijedtében!

Össze is tépi a kötelezvényt, (mihelyt meglesi).

Tépi is össze az iratokat!

Juthatna is eszembe.

Ha *eszembe is juthatna* a kellő időben.

(Elég komoly az ügy!)

Rendes parancsolás, tiltás.

Fokozott parancsolás, tiltás.

(Elhoztad akaratom ellenére?)

(Itt lépsz egy óra múlva?)

Vidd is el most szépen!

Ell is vidd aztán haladéktalanul!

Ne is vidd el most már;

El ne is vidd; (mert meg találod banni!)

Tudd is meg, (hogy stb!)

Meg is tudd, (hogy neheztel rád!)

Ne is tudja meg!

Meg ne is tudja soha!

Ne is hozd fel előtte!

Föl se is hozd előtte!

Bizonyos esetekben az állítmányt is, mint fogalmat kapcsolja az *is* más állítmányhoz. Fenn is tartom régi értekezésemnek azt a tételét, mely szerint (Ny. I 304): „az a puszta tény, hogy az *is* az elszigetelten, és még igekötő nélkül is csupaszon álló igét követi, még nem eszközli azt, hogy e kötőszó egész mondatokat kapcsoljon egybe“ Például: Most *nemcsak hallom*, hanem *látom is* (az éneklőt). Jó tanácsodat *tudomásul veszem*, és *követem is* majd. — Itt fogalmak vannak kapcsolva (*nemcsak — —, hanem — — is*). De már ezekben: (Megtörtént a ballépés) *Látom is* a következményeit! (Bölcs ember.) *Követem is* a tanácsát mindannyiszor — mondatok vannak összekötve.

Ez a formula: *nemcsak — —, hanem — — is* a szóban lévő kötőszó természeténél fogva kiterjed ugyan a mondatkapcsolásra is; de csak közvetve, az egész mondatra vonatkozólag, (példában) körülbelül így: Tény *nemcsak* az, hogy: megtörtént a ballépés, *hanem* tény *az is*, hogy: látom a következményeit; — fogalomkapcsolásnál ellenben ez a formula közvetlenül és kizárólag az illető fogalomra vonatkozik: *Nemcsak hallom*, hanem *látom is*. — *Ezért* módosítottam régebben Szvorényi szabályát (Nyt. 393. §. j.), mely szerint „Valahányszor az *is* ige után áll, mind akkor mondatokat kapcsol, minthogy igét igével kapcsolni a. m. állítást állítással, azaz mondatot mondattal.“ — Szűkebb köre van ennek a szabálynak. Az itt felhozott példák kézzelfoghatóvá teszik, hogy (*is*-sel) igéket kapcsolni, korántsem a. m. mondatot mondattal kötni össze.

Ez állításomhoz határozottan ragaszkodom Simonyi Zsigmond nyelvésztársammal szemben; a ki is „A magy. kötőszók“ cz. munkájában („Az *is* szórendi szerepe.“ ** jegyzet. Ny. IX. 295.) azt tartja, hogy a Szvorényi szabályán tett módosításomra semmi szükség sincsen. Hivatkozom e részben az ama cikksorozatomban foglaltakra (III. IV.) Ott részletesebben tárgyaltam ezt a mozzanatot a *ha föltételező*, és a *ha . . . is föltételelesen megengedő* kötőszóknak szórendi szerepe kapcsán. Az utóbbi, — még ott is, a hol a *ha*, másféle szerkezetbe burkolva lappang, — csakugyan megkívánja azt, hogy az *is* az ige után — szabatosabb kifejezéssel — az állítmány után álljon. Pusztán álló igével a szórend ki nem tünteti a különbséget a föltételező

és a föltételesen megengedő mondat között. Az utóbbi esetben tehát az *is* a határozott módú ige után foglal helyet. A hol többtagú igeidő szerepel, ott a *vala, volt, volna* után kell állnia. Ha eme részek között áll, és általában, ha bármilyen állítmányegészítőt nyomban követ, akkor már nem áll az ige, illetőleg állítmány után, nem működik a *ha* segédjeképen, és így: nem kapcsol *mondatot*.

Szvorényi (Nyt. 393. §.) először is: abban téved, hogy olyast állít fel általános szabályul, a mi csak a föltételes megengedés eseteire alkalmazható. De hogy maga is csupán csak ez esetekre érti, kitetszik a példáiból: Ha *óriás jönne is*, szembeszállnék vele. Megmérkőzöm vele, ha *nyakamat szegem is*. — Téved továbbá (Simonyi kijelentése szerint is), midőn a jegyzetben így folytatja: „Ellenben, ha más akármely mondatrész után áll (az *is*), mindig csak egyes szókat kapcsol.” Téved igen is: de szintén csak azért, mert nem szorítkozik a *ha* kötőszó eseteire. — Említett cikkemben e szerint nagyon is szükséges volt egyfelől a kiegészítő magyarázat, másfelől a helyreigazítás.

És most lássunk példákat:

Föltételezés (kapcs. fogalmak). Föltételes megengedés (kapcs. mondatok).

Ha (a helyett, hogy vigyázna (Nem bánom), ha *elmegy is* a gyermekre) még *el is* hazuról. megy hazulról, szépen vagyunk.

Ha *részt is* vesz benne, (annál (Nem nagy nyereség). ha *részt* vesz is benne. jobb).

Ha (nemcsak sejtí, hanem) (Nem baj), ha *észrevette is*. észre is vette, baj lesz.

(Jobban esnék most), ha *beszélhettem is* volna. (Mihaszna), ha *beszélhettem volna is!*

A következő mondatokban lappang a *ha . . . is . . .*, (*hamindjárt, haszinté*):

A ki (nemcsak adja, hanem) A ki *beváltja is* a szavát, (de vonakodva teszi, az stb.)

(Késlekedve, és aztán még) *Lassan* haladva is eljutunk oda (Csak ne késlekedjünk.)
lassan is haladva, nem érünk célzt.

Itt *akármerre* is kinézhetesz *Akármerre* fordítom is a szememet, (csak romokat látok).
bátran.

E kapcsolt mondatokat így lehet értelmezni: Ha valaki (v. Ha ki) *bevdltja* is — —. Ha *lassan* haladunk is — —. Ha *erre* vagy *amarra* fordítom is a szememet — Ez: *Lassan haladva* (is) igehatározói szerepénél fogva is az állapotjegyző után kívánja az *is*-t; mert itt egységes fogalom; a másik mondatban (*lassan* is haladva — —) nem az.

De nem folytatom a kérdés ez oldalának a taglalását. Régi értekezésemben számos példát talál a t. olvasó erre vonatkozólag. (Ny. I. 304 — 308).

Simonyi Zsigmond nézete szerint (IX 338. stb.): grammatikusainknak nincs igazuk, a mikor, — mint mondja. — „*sérthetetlen törvény gyanánt* mutatják be“ azt a szabályt, mely szerint a megengedő *is*-nek az ige után kell állnia. Pedig hát elismeri nyelvészársam azt, hogy ez „régibb irodalmunkban uralkodó nyelv szokás, és még ma is *hasznunknak legnagyobb részében fönnálló szabály*.“ — Hisz az utóbbi már magában véve is hatalmas *nyelvtény*, a melyre támaszkodva, mi grammatikusok határozottan követelhetjük a szabály épségben tartását. A megengedő *is*-nek szabályos használata a példák ezrivel található az írók műveiben. Ha mármost többen, akár a legjobbak közül is, csakugyan vétnek e törvény ellen, az aztán alapos ok legyen arra, hogy mi csakúgy félkézszel védjük, vagy épen el is ejtsük az olyan szerkezetet, a mely a magyar nyelvnek kiváló finomságára vall?!

Egyetérték Király Pállal (L. Ny. IX. 548—549.), és azt mondom: Ha Arany János a „Toldi szerelme“ glossariumában e vershez: „Tudja már a Pejko, ha *nem is* tanítja“ — a következő megjegyzést fűzi: „nem németes, hanem erdélyies“, — ez a rövid apologia lehangosabban szól a szabály mellett, a melyhez Arany máskülönben szorosán alkalmazkodik.

Nem az itt a kérdés: Hogyan beszélnek itt vagy amott? Ez vagy az a jobb író megtartja-e mindig a szabályt?, hanem arról van itt a szó, hogy a nyelvész kötelességszerűen figyelmeztesse a közönséget a hibákra és, a mennyire csak kitelik tőle, ne engedje, hogy a legszebb formák egyike kivesszen az irodalmi nyelvből, csak azért, mert egyszer-másszor alkalmatlan a használata. JOANNOVICS GYÖRGY.

C S A B A - Í R E. *)

IV.

Miután tisztába jöttünk azzal, hogy csupán az ékezetlen írásmód a helyes, áttérünk kérdésünk velejére: a „C s a b a - í r e“ kifejezés mely növényt illet meg?

Nézzük meg, lehetne-e az eddig fölhasznált adatokból határozott választ adni.

Kútfőinket e tekintetben négy csoportba oszthatjuk szét.

Egy tanúbizonyság szerint (Beythe István) az ernyős *Pimpinella Saxifraga*, *magna*, *nigra* L. fajok értendők.

Két író (P. Pápai és Benkő) meg mind az ernyőset, mind a rózsavirágút (*Poterium* L. és *Sanguisorba* L.) nevezi így.

Öt kútfő (Melius, Frankovits, Szikszai, Szenczi és a *Dictionarium*) egészen cserben hagy, a mennyiben semmi kép sem nyilatkozik.

Végre öt tanu (Beythe András, Tseh, Lippai, Csapó és Weszelszki) határozottan a dinnyeszagú füveket, vagyis a *Sanguisorba* L. és *Poterium* L. fajait nevezi C s a b a í r e nek.

Ily módon a relativ szótöbbség a mellett bizonyít, hogy kérdéses kifejezésünk a dinnyeszagú rózsavirágúakat illeti meg. Azonban a szavazatok többsége az igazság mérlegében semmit sem nyom. Ez esetben pedig az öt határozott tanúval két kétes és öt hallgatag áll szemben. Ügyünket ennél fogva nem tekinthetjük eldöntöttnek.

Forduljunk a néphez, talán megadja a keresett fölvilágoistó feleletet. Népünk használja-e még a puhatolt kifejezést és mit ért rajta.

E dolgozat írója és barátai az ország különböző vidékein nyomozták. Zala-Egerszegen Zsámár Lajos, Kalocsán Tóth Mike, Aradon Dr. Simkovics Lajos, Maros-Vásárhelyen Dr. Demeter Károly, Debreczenben Révész Kálmán urak odaadó buzgalommal keresték a kifejezést; de fölállózó fáradozásukat nem koronázta a keresett fölvilágosítás sikere.

Válaszaik más tekintetben becses adatok birtokába jutattak, de e kérdésre valamennyen azt felelik: a nép még a kifejezést sem ismeri.

*) Utolsó közleményünkben a Tzím-nyelvű fű illetőleg „Tzímfü vagy Czímfü“ kifejezés átvételét a N. Szótárnak tulajdonítottuk. Ezen állításunk tévedésen alapszik; ott a kifogásolt szó nem fordul elő.

Fordúltam patikárosokhoz is, mivel a nép kedvéért néha ártatlan, bár nem épen hivatalos szereket tartogatnak. Különösen Petri Ottó barátom levelezett végette sokat; de ő is csak a névgyűjtő Molnár János kecskeméti patikáros úrtól kapott fölvilágosítást, a mennyiben a „pimpinellára“ a következő neveket sorolja föl: *tömjénes gyökér, földi tömjén gyökér, rákfarkfügyökér, Bipenella gyökér, Csibe gyökér, Csaba gyökér* (1) *Terjék gyökér.*

Molnár János budapesti patikáros úr szíves volt a birtokában levő több névjegyzék lemásoltatását megengedni. Köztök van Tamássy Károly debreczeni járásigazgató úr gyűjtése, mely a „Pimpinella albá-t“ az ernyőset Csaba alakban mutatja be.

Valljon a kecskeméti adat a nép ajkáról származik-e, azt nem tudom; de a debreczeninek, úgy látom, nem a nép szája, hanem könyv a kútfeje. Révész Kálmán úr odaadó buzgalommal fölkererte Kovács János urat közbenjárásáért. Egyéb tekintetben fölötte becses adatokat nyertem Kovács úrtól is, olyat is, melyet dolgozatomban föl is használhatok.

A *Csaba-íret* Kovács úr sem ismeri népies kifejezésnek. Magam is siker nélkül kutattam.

Ily módon a nép ajkáról nincsen határozott nyilatkozatunk, melylyel kérdésünket tisztázhatnók. Ennélfogva el kell hagynunk hazánk határait, hogy a bizonyosság nyomait másutt kutassuk. Ezen elhatározásunkra a Gentiána nevei bátorítanak fel; a „Genczius füve“ kifejezés mellett t. i. szépen elfér a „Szt.-László fűvé-é“ is. Vagy ha megfelelő nevet nem is találunk, talán akadunk mondaváltozatra. Sőt hagyjuk egyelőre a nevet, s foglalkozunk a mondával. Van-e a szláv vagy román népeknél ilyesmi, azt nem tudom. Érdekes és érdemes volna a délszlávoknál keresni. Azonban közvetlen szomszédaink a németek a „Bibernell“-ről, mely névvel mind az ernyős, mind a rózsavirágu növényeinket jelelik, sokat regélnek.

Perger: Deutsche Pflanzensagen. (Stuttgart und Oehringen 1864) című könyvének 156. és köv. lapjain közli a hallott regéket, melyeket fordításban mutatunk be.

„A Pimpinellát . . . A méreg és megboszorkányozás ellen használt szerek egyikének tartották és járványok ellen való hasznáért a legujabb időig magasztalták.

Midőn a fekete halál 1629-ben annyi embert elragadt, azon monda támadt, hogy egy toggenburgi ember a következő szózatot hallotta az égből: Aki pimpinellát eszik, Temetőbe ki nem viszik („Esset die Bibernelle, so sterbt ihr nicht so schnelle“).

Egykor meg Kissingenben sok ember a járválynak esett áldozatúl, míg végre egy madár jött s így énekelt: Pimpinellát egyetek, S én leszek majd veletek, („Ihr Jungesell' Esst Bibernell, So sterbt ihr nicht so schnell“).

Hogy a fű erejébe helyezett bizalom milyen szilárd, azt Perger következő följegyzése is mutatja:

Midőn Gadenben Bécs mellett 1832-ben a kolera dühöngött, egy madárka jelent meg s egy ember fejére szállva így énekelt: Varjúbogyót, pimpinellát egyetek, S a haláltól soha se kell félnetek („Esst Kranenbeer und Bibernell, So sterbts ned so schnell“).

A nép azon helyen Buschmann polgár háza elé a járványra emlékeztető képet emelt. A madárkát állítólag Trumau táján is látták“.

A szerző így folytatja elbeszélését: „A Lechmelléki utolsó dögvész alkalmával ritka külsejű madarak jelentek meg és szintén a Pimpinelláról énekeltek. E fű halál-kergető híréhez alkalmasint keserű, de fűszeres gyökere által jutott. Midőn Fuldában egy boszorkánymestert halálra ítélték, így kiáltott föl: Ha az Áront s Pimpinellát használom, Biztos vagyok, tűztől nem lesz halálom“. („Hätt' ich Aron und Bibernell gekannt, So würd ich nicht verbrannt“).

Még a következő adat is (u. o. 169. oldalon) ide tartozik: „A Staffelbachban a döghalál alkalmával az erdőből tündérek jöttek s így daloltak: Pimpinellát és báldriánt egyetek, S nem kell soha a pestistől félnetek“ („Esst Birnellen und Baldrian, So geht euch die Pest nicht an“).

Perger a „Bibernell“-t brevi manu az ernyős Pimpinellának találja. Minthogy pedig Gaden és Trumau nincs messze Soprontól, itt kérdezősködtem s bár a mi németjeink száján nem találtam, de Perger szavában mégis kételkednem kell azok után, miket a néptől hallottam. Sopronmegyei németjeink épen a dinnyeszagú fűvet nevezik „Bibernell“-nek, az ernyőset „Bockkraut“-nak. Azonban e kérdést nem a Nyelvőr lapjain kell megvitatnunk.

Az új adatokból annyi bizonyos, hogy a „Bibernell“, melyben a „Pimpinella“ nevet fölismerhetjük, csodás hatású növény.

Mint hogy a növény nevééről van szó, nézzük meg, van-e valamelyik európai nép nyelvén oly kifejezés, mely a mienkkel összevág. Hogy az eligazodás könnyebb legyen, a talált kifejezéseket nem a nyelvek szerint, hanem jelentésük alapján csoportosítjuk.*)

1. *Tömjénillata*: weisze Theriakswurzel; csak az ernyős.

2. *Bakszaga*: német: Bockspeterlein — holl. bokkenselie — svéd: bäckrot — francia: boucage, persil de bouc — szerb: jarja trava; csak az ernyős.

3. *Dinnye illata*: szerb: dinjica; a rózsavirágúak.

4. *Termete vagy alakja*:

a) *ernyős alkata* szerint a németben, francziában és svédben (äng-anis) a megfelelő fajokat petrezselyem vagy ániszsal vetik egybe.

b) *virágzata* alapján van a német Kölblenkraut, lengyel czarnogłon, az orosz csarnogolova, angol burnet (pörköltfü), a szerb oskorušica (buzogányfü), továbbá „hergotsbertlein“, mely nevek a rózsavirágúakat illetik meg.

c) a *levél alakjáról* van a német „Sperberkraut“ és az olasz „sorbastrella“ elnevezés a rózsavirágúakra.

5. *Köröntő hatása*: német: Steinbibernell — holl.: steenbrecke — dán: steenbreke stb. E nevek az ernyősökre illenek.

6. *tejnevelő hatása*: svéd: amört (dajkák füve), mely kifejezés a magyar *bába-íre* kifejezéssel együtt a Pimpinella L. tejes fajait illeti meg.

7. *Csípőt gyógyító hatását* jeleli a lengyel biedrzeniec — orosz bedrenec — cseh bedrenec. A neki megfelelő magyar *csipe gyökér*ből válhatott Molnár János *csibe gyökere*. E nevekkel az ernyőseket jelelik.

8. *Sebforrasztó vérszívó hatása*: német: Blutkraut, Blut-tropfen, Bluttröpflein, gross und klein — holl. bloedkruid — svéd. blodört — szerb. krvara, krvostnica — lengyel krwawnik, krwisiąg, krewnik — cseh krvistřeb, krvave kořeni, krevnice. Valamennyi névvel a Sanguisorba és Poterium L.

*) A Nyelvőrben többször idézett kútforrásainkhoz (Nemnich, Ulrich, Müller, Nathusius, Fries, Perger, Czerwiakowski) járulnak még: Šulek horvát szótára és Pritzel-Jessen, továbbá Salomon német növénynév-lajstroma.

fajait jelelik s megkülönböztetésül „vörös“ és „zöld“ — „nagy“ és „kis“ jelzőket használnak.

9. Mivel Perger a „Bibernell“ regéit pestissel fűzi egybe, ily vonatkozású névnek is kellene lennie. A pestisfű, pestisgyökér, Pestkraut, Pestwurz nevek növényeiül találjuk a Tussilago L., Galega L., Laserpitium L., Daucus L., Caulicis L. fajokat, s épen a puhatoltak közül egyet sem. Ezen körülmény azonban nem mond sokat, ha meggondoljuk, hogy a Középkorban s az Ujkor elején majd minden járványos betegséget pestisnek neveztek. De annyi mégis kitűnik, hogy a pestis-mondának nincsen különös fűve, ha csak a „bibernell“ nem vonatkozik reá.

10. Végre a titokzatos értelmű *pimpinella*. Hát ez mit fejez ki?

Mielőtt e kifejezés bonczolásába fogunk, nézzük meg, mily alakban és mily jelentéssel található meg.

A *németeknél* van Fuchsius óta (1532) Bibernell, Bibennell, előbb csak *bebenell*, *piibenella* (Graff Althochdeutscher Sprachschatz I. kt. 3220); *bibinella*, *pipinella* (u. o.) a XI. századból és *pipinella* (Eckhart: Glossae Theotiscaae, 1729. pag. 980.) a IX-ikből.

Az *olaszoknál* 1536-ból van *pimpinella*, (Aggregator Paduanus-ban), továbbá *pipinella* (a M. N. Múzeum vicenzai 1491-iki herbarium CIX-ik növénye; a múzeum példányában vannak magyar bejegyzések) továbbá *pipinella* 1485-ből (szintén a M. N. Múzeum könyvtárának birtokában levő Herbarius Patavinusból.)*

A *francziáknál* a XVI. század óta *pimprenelle* (C. Littré: Dict.) a XIII. században *pimpernele*.

Spanyol és portugál szintén *pimpinella*.

A svédek és dánok is ismerik a *pimpinella* kifejezést, a hollandiak a *pimpenell* alakot.

Mit értenek rajta a különböző népek?

A németek „gross„ és „klein“ Pimpennell'-t azonkívül „rott oder wälsch“ Bibernell'-t ismernek. A két első név az

*) E művekre Barna Ferdinánd úr szíveskedett figyelmeztetni, sőt a tudomány iránt való érdekből még tovább is ment, a művekből kiszedett magyar füljegyzéseit átadta nekem meghatározás végett. Az említett művekben a CIX. növény mellett a következő bejegyzés áll: choba fjer, Chyaba-íre, Baba íre vagy Dinnyeszagú fű, a XVI. század írásmódjával

ernyősekre talál alkalmazást, az utóbbi a rózsavirágúakra. A Bibernell és Pimpinella kifejezés növénye korán vált vitássá. Matthaeus Silvaticus már 1317-ben így szól: Pimpinella pilos, saxifraga non habet ullos, azaz: „A pimpinellának van szösze, a kötőrőnek nincs.“ Ő tehát a dinnyeszagút ismeri a pimpinellának, a másikat csak saxifragának. De a német fűvészek Fuchsius óta az ernyőseket ismerik a néven, a rózsavirágúakat csak e jelzővel „welsch“ idézik így. Fuchsius, Brunfels. Tragus tiltakoznak az ellen, hogy a rózsavirágú a „pimpinella“. Sőt Tragus annyira megy, hogy még „italicá“-nak sem akarja elismerni. I. theyl cap. clvij így nyilatkozik: „etlich sprechen, es (t. i. a hergotsbertlin, a Poterium L. és Sanguisorba L.) sei vera pimpinella italica oder hortensis gefelt mir nit.“

Ami Tragus tetszése ellen volt, abba Linné sem mert belenyugodni s a „Pimpinella“ kifejezést ő is az ernyősek nemi nevéül választotta. Mivel ily tudós nyilatkozata nagyon is latba veendő, azért a németek azóta a rózsavirágúaktól még nagyobb biztossággal vitatják el a „pimpinella“ elnevezést. Azonban Linné a népies növénynevek osztogatásában oly hetykén járt el, akkora vandalizmust követett el, hogy a klasszikusok és fűvészek növény elnevezéseiben csak akkor birunk eligazodni, ha az általa adott neveket nem vesszük tekintetbe.

Ahol t. i. a pimpinella kifejezést és származékait a francziák, az olaszok, a svédek *laikusai* alkalmazzák (p. szótárban), ott mindig a rózsavirágú növényeket értik. Az olasz fűves könyvek idézett cikkei előtt álló rajzban a Poterium Sanguisorba L. pihés fejcskéje ismerhető föl. Így a múzeumi Herbarius és Herbolarium CIX., az olasz Agregator Paduanus CXX-ik fametszetében. Ezen következetességgel szemben elnémúlhat Tragus nem tetszése. Hogy el kell némulnia; arról a kifejezés jelentése nyújt fölvilágosítást.

A „Pimpinella“ alakon kívül van még Fuchsius és Brunfels óta Bipinnella (két *n* betűvel), Bipennula és Pampinula. Az utóbbi három kifejezés könnyen megérthető. Bipinnella és Bipennula azt jelentik „kétszertollas“, Pampinula pedig „kacsocska, fogódzócska“. Az előbbit még el lehet fogadni növényeink nevéül, mivel kérdéses fajaink mind-egyikének a levele valóban tollazott, de a „kacsocska“ értelem ki van zárva. Azonban a pimpinella kifejezés sokkal

régibb, mint ezek; a *pipinella* meg még ennél is régibb. Ez okból az ilyen tudós-népetymológiát nem tarthatjuk másnak, mint laikus kísérletnek arra, hogy az érthetetlen „pimpinella“ elnevezés földerítették. Du Cange kikerüli a magyarázatot, Littré meg igazi naivsággal lépre kerül. Ezen tévedésekkel szemben csak a szakszerű nyelvészkedés adhat fölvilágosítást.

Mivel pimpinella (melynek nincs értelme) újabb alak, mely a régibb pipinellából eredhetett, nézzük meg, van-e ennek jelentése, s hogyan válhatott belőle a másik; továbbá, melyik magyar növénynev áll vele szorosabb viszonyban.

FIALOWSKI LAJOS.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

II.

Hangtan.*)

Egyetlen magyar nyelvjárás hangjai sincsenek tökéletes egyezésben az irodalmi nyelvvel akár számra, akár minőségre nézve. Így a göcseji nyelvjárás több, az irodalomban

*) Dolgozatom anyagát, a nyelvi adatokat a következő forrásokból merítém:

a) Plánder Nándor, Göcsej Tud. Gyűjtem. 1832. évf. III. k. 62—68. és 1838. évf. VI. k. 1—33. l.

b) Torkos Sándor. A göcseji nyelvjárás. Magy. Nyelvészet I. évf. 215—225. és II. évf. 404—417.

c) Vass József. *Dunántúli nyelvjárás*. Pest 1860.

d) A MNyelvőr közleményei.

e) Szarvas Gábor és Budenz József uraknak 1872-ből való gazdag gyűjtése, melyet hogy oly szívesen rendelkezésemre bocsátottak, fogadják érte hálás köszönetemet.

f) Végül a magam nem kevésbé bő jegyzései, a melyeket 1881 nyarán Göcsejben tettem. Tartózkodásom helye Resznek volt, Alsó-Lendva és Baksa között egy kis falú, közel Hetéshez, hol kevésbé diftongizálnak és rövidítenek. Azonban ez egy faluból is eléggé megfigyelhettem a nyelvjárást, mivel az uradalom cselédsége az egész Göcsejből telt ki, napszamosai pedig Hetésből és Őrségből is kerültek. — Saját adataimnak legfőbb hiánya, hogy mint debreceni ember, a zárt *é*-t nem mindenütt jelöltem meg pontosan.

K. A.

jelöletlen hangot ösmer, de viszont egyik-másik irodalmi hanggal nem él vagy csak ritka esetekben. A jelentősebb tünemények a magánhangzók terén mutatkoznak. Ilyenek első sorban az *á*, *é* a köznyelvi nyílt *a* és *e* hangoknak tulajdonképpen megfelelő hosszúak, melyek Göcsejben kivétel nélkül pótlónyújtás eredményei; főkép a kiesett *l* és *r* nyomában állanak elő, mint: *ára* (arra), *párag* (parrag, parlag), *sáru* (sarró, sarló), *táru* (tarró, tarló), *ákomodik* (alkonyodik), *áru* (arról), *meghát*, *ákomast* (alkalmasint), *hákké* (halkkal, halkan), *tápm* (talpam), *elódát* (eloldalt, megfutott), *nyargának* (nyargalnak), *asztának* (asztalnak), *vák* (vaok, vagyok), *ádunk*, *ának* (adnak); továbbá: *érec* (erre), *hêre* (helre, helyre), *szêni* (szelni), *loppê* (loppal, titkon), *tavasszê*, *közêb* (közelebb). Az *á*-ra vonatkozó példák között legérdekesebb; *vák*, mely Kolozsvár környékén is járatos és a mely a *van* származását magyarázza; *ádunk*, mely szónak kezdő hangját a kiesett *n* pótlására más nyelvjárás *á*-vá nyújtja, legalább az egyes szám második és harmadik személyében: *ádsz*, *ád* (Erdély).

Távolról sem szabad hinnünk, hogy az *a* és *e* kiesett mássalhangzó helyén mindig ugyanezen pótlónyújtáson megy át; később több nemét fogjuk látni. Még kevésbé kell azt gondolnunk, hogy minden *l* vagy *r* kieste megnyújtja az *a*-t, *e*-t; ellene szól az ilyen példa, mint: *nyeves* (nyelves, szekér része), meg a Göcsejnek egy jó része, hol még az ilyenek is röviden hangzanak: *ement*, *eragad*, *kapájje* (kapával), *fűjje*, vagy: *parag*, *sáru*, *tarú*.

Szarvas még két szóban jegyezte meg *e* hangokat: *nágyon*, *kêrül*. Az elsőben a hosszú hangzó éppen oly természetes, mint az *ádunk*-ban, mivel mindkettőben a mai *d*-t *n* előzte meg. A *kêrül*-nek ugor nyelvi másai hosszú magánhangzóval vannak és így a göcseji *kêrül* szintén könnyen magyarázható. (V. ö. Bud. UMSz. 18. és 369. l.)

Sokkal érdekesebbek a kettősmagánhangzók. A mai irodalmi, sőt a köznyelv is idegenkedik a diftongusoktól s legfeljebb az *i* végűek fordulnak elő ilyen szókban *hajt. rejt, fojt, böjt, nyujt, gyűjt*. A nem magyar eredetű szókban a kettőshangzókat egyszerű magánhangzókcal cseréli föl (Paul-Pál, vorteil-fortély), mindazáltal alig van nyelvjárás, mely egyik-másik diftongussal nem élne. Legtöbbet ismer a palóc (aó, öü. eé) és a göcseji (uó, üö. ié) nyelv.

A kettőshangzók általában kétféle módon származhatnak; két magánhangzó összeforradásából, mely két hangzó vagy úgy kerül egymás mellé, hogy közzülök egy mássalhangzó kiesik, vagy hogy valamely mássalhangzó magánhangzová gyengül (*l* és *v* *u*-vá, *g* és *j* *i*-vé); példával bármely nyelv szolgálhat (német *vertagedingen* *g* kiestével lesz *verteidigen*; francia *autre*, latin *alier*-ből). Szintoly közönséges azonban a másik eset, midőn a hosszú hangzó ketté szakad és úgy áll elő a kettősmagánhangzó, a mint ezt legcsattanósabban az új németnyelv bizonyítja, melynek majdnem minden *au* és *ei* diftongusa a középnémet *û* és *i* hangokból ered. Első tekintetre a göcseji *uó* is két eredetűnek látszik; *csuórint* (csavarint), *fuókodik* (fuvakodik), *suónyu* (savanyú), *fuóros* (fuaros), *szuóam* (szavam); *uóma* (alma), *szuóma* (szalma), *fuóka* (falka), *puóka* (pulyka); továbbá *juó* (jó), *luó* (ló), *uóny* (ón). *huó* (hó), *muózsika* (muzsika), *puózna* (pózna) stb. — Azonban nézetem szerint mind e szavak *uó*-ja legközvetlenebb eredetét tekintve. hosszú *ó*-ra megy vissza, a mely *ó* ismét akár diftongus szülötte lehet. E mellett nemcsak az bizonyít, hogy minden *ó*, melyet pedig a magyar nyelvtörténet folyton tiszta hangzónak mutat, szintén diftongusra törik szét (puózna, uóra), hanem az is, hogy e kettőshangzót mindenik fölsorolt esetben a Göcsejnek jó része tisztán ejti, mint: *csórint*, *fókodik*, *fóros*, *sónyú*, *fóka*, *óma*, *szóma*, *jó*, *ló* stb. Teljes bizonyosságot nem követhetünk magunknak, mivel nyelvjárásunknak nincs története, de a nyelvtörténet általában, a mely nem igen ismeri a diftongusokat, nem szól ellenünk.

Ugyanezt kell tartanunk az *üő*-ről, hogy t. i. közvetlen elődje *ö* volt az ilyenekben: *vüö* (vő), *üör* (ör), *büög* (bög), *büörös* (börös, béres), *küönik* (kőnék, kellenék), *szüőke* (szőke), *füöment* (fölment) stb. A hosszú *ö* az *üő*-vel csak úgy változik, mint a mélyhangú tiszta és kettőshangzó.

A *ié* diftongusnál mi kétségünk sincs, hogy eredetét egyenesen a hosszú *é*-ből vette; ime a példák: *ién* (én), *iédes* (édes), *kiés* (kés), *sziép* (szép), *kiét hiétig*, *riédeg* (rédeg), *piénz* (pénz) stb. — Az ingadozás azonban itt is tapasztalható, a mennyiben ez a kettőshangzó is hol *é*-be, hol *i*-be csap át.

E három diftongusról meg kell jegyeznünk, hogy leg-

inkább tőszótagban állanak elő; képzőben és ragban, általában szó végén nem igen találunk kettőshangzóra; az *ó* és *ö* az összes *ből-ből, től-től, ról-ról* ragokban, az *ó-ö* igenév-képzőben, sőt számos egytagú szóban egyszerű *ú* nek, *ü*-nek (gyakran röviden) hangzik; mint *házbul, háztul, házrul, ásít, viészü, kü, bü, lú*; egy Szarvastól följegyzett példa: *késüő* jóformán(magára áll).

Még inkább elmondhatjuk ezt az *ié*-ről; szó vége felé az *é* nem hajlandó diftongizálásra; vagy megmarad, vagy sokkal gyakrabban *i* főképp rövid *i*-nek ad helyet, mint: *kemin, kevis, szépség, fűjér, ajér* azért), *keritis, lépis, árnyik*. De tőszótagban sem felel meg mindig a köznyelvi *é*-nek diftongus *ié*; a magam adatai azt mutatják, hogy főképp azon *é* törik két hanggá, mely a Tisza mellékén hosszú *i*-vé lesz, míg a nyilt *é*-ből támadt *é*-t a Göcsejnek egy része szintén nyilt, de rövid *e*-nek ejti; tehát *miéz* (méz), *mesz* (mész), *fiélek* és *fel* (fele); *niégy kez csak több kiét kezniél*. A göcseji nyelvvel közösen még a Nyírség és a keleti Székelység is ilyen nyilt *e*-re rövidíti az *é*-t, eredetileg nyilt *é*-t.

E diftongusok — a mint láttuk - az *ó, ö* és *é* vokalisokból, mint a nyilt *a, e, ö* és zárt *u, ü, i* között álló hangokból erednek, melyekben *a* és *u. e* és *i* egyenlő mértékben olvadnak össze. Mikor e hangzók diftongusokba mennek át, tulajdonképp csak egyik lappangó alkotórészüket választják ki, az *ó* a benne levő *u-t, ö* az *ü-t, é* az *i-t*.

A palóc éppen ellenkezőleg jár el, midőn a hosszú hangzó másik alkotó elemét tüntetvén ki, így diftongizál: *aó, öü, eé*; míg a debreczeni ember mindkét elemére bontja az *ó*-t, midőn a *jó*-t *jau*-nak ejti. Tulajdonképen a göcseji diftongizálás sem csupán abban áll, hogy az *ó, ö, é* elébe *u, ü, i* kerül, hanem együtt jár evvel a másik hangzónak némi rövidülése, melyet az *ié* diftongusnál jelöltem is, de a másik kettőnél alkalmas jegy híján mellőztem. (A kettőshangzók második részének e rövidebb volta csöngött vissza Szarvas fülébe is, midőn a göcseji diftongusokat néha *uo*-nak és *üö*-nek írja, a mely jelölés szintúgy nem adja vissza az eredetit, mint az *uo* és *üö*, vagy mint az *ié*, mely utóbinál sokkal megfelelőbb lett volna *ié*-t használnunk.)

Nagy ritkán *ua* diftongus is hallható, *mámua* (márma), *fua* (fa); ez az eredeti hosszú *á*- vagy *á*-ból magyarázható,

melyet e két szón kívül még több nyelvemlék is megőrzött (v. ö. *mái, fáí*). Eppen így kell itélnünk olyan kettőshangzókról, melyek látszatra rövid hangból fejlődtek. a milyen példákat Szarvas hoz fel: *lefuól* (lefoly). *csüögtem* (csüngtem), *uocsu* (ocsú); e szavakban nem nehéz egy előző hosszú hangot tennünk föl.

Éles fül talán még több kettőshangzót vehet észre a göcseji nyelvben; így Szarvas még *iê* és *oá* hangokat is följegyzett, de ezek vagy igen ritkák, vagy csak leírásban térnek el a föntebbiektől (*iê* nem egyéb, mint a mi *iê*-nk, helyesebben *iê*-nk).

Az *á* és *é*, továbbá *uó*, *üő*, *ié*, imé ezek ama hangok, melyekkel a göcseji ejtés gazdagabb az irodalmi nyelvénél; lássuk, mely hangokban szegényebb.

Vass József három magánhangzót tagad meg a göcseji nyelvtől, a hosszú *i*-t, *ú*-t és *ü*-t. Ezt általában éppen nem merném kimondani; a magam jegyzései, a nyelvörbeli közlések sokszorosan ellentmondanak e véleménynek; *kádbú* (Ny. VII. 35), *ünyi* (Ny. VII. 86), *rígi*, *bíres* (M. Nyelvészet V. 336). Annyi azonban bizonyos, hogy e hosszú hangok kal rövidek szélitiben váltakoznak, de erről később.

A mássalhangzók mezejét mi új terméssel sem gazdagítja Göcsej; ellenkezőleg kipusztult belőle az *ly*, a miről szintén alább lesz szó.

S most adjunk tüzetesen számot a hangváltozásokról, mindenekelőtt a magánhangzói tüneményekről.

A magánhangzók időmértékének változása.

A magánhangzók időmértéke mutatja a legtöbb változást Göcsejben, mintegy a nyelv általános törvényét a kopató, gyöngítő fejlődést követve rohamosan rövidülnek a hosszú hangzók. Az *á* még legjobban tartja magát, rövidülésére csak a ragozásban tudok példát, mint: *alaja* (alá); és az ilyenek: *adnájik* (adnájik, adnák, föltétes mód több. 3 szem.) *hiznaik* (hiznáik, hiznék föltétes mód egyes 3 szem.) hamarabb gyöngül az *á*, melyet a pótlónyújtás hozott létre, úgy hogy az ilyen szavakban falu vagy ember szerint váltakozik *á* és *a*, mint: *tápam-tapam*, *ászeg-aszeg*, *aszlánál-asztanál*. (Lásd fentebb).

Az *é* többnemű rövidülést mutat. Legáltalánosabb a már említett *e*-re változás, mint: *szeke*, *tehen*, *keves*; *er* (ér), *level*, *szen* (szén), *nev* (név), *esz* (ész), *erközés* 'érközés, *ehes*

(éhes), *nekiin* (nélkül) stb.; továbbá a ragozás terén: *melleje* (melléje), *beleje* (beléje); *vinneje* (vinnéje, vinné), *szedncjik* szednéjik, szednék, feltétes több. 3 szem.), *enneik* (ennéik, ennék, föltétes mód, egyes 3 szem.)

Ezen *e*-t azért nem magyarázzuk a régebben divott *é* hangból, mivel a rövid *e*-vel rövid *i* is váltakozik (*tehin*, *kevis*), mely csakis előző *é*-ből származhatott. Szintoly gyakran cserélődik az *é* rövid *i*-vel, kivált a szó vége felé, képzőben ragban és főképp oly esetekben, hol a zárt *é* nem a régi nyílt *é*-ből fejlődött, mint: *kemin*, *cselid*, *enyim*, *élig*, *fejir* (fehér), *termis*, *vetis*, *derik*, *legin*, *érziken* (érzékeny), *etti* (ettél), *egissig*, *ajitt* (azért), *mir* (mért), *fejít*, *kezt* stb. de néha szó elején is: *ides*, *kinyes* stb. Az *é*-től a rövid *i*-hez mindenesetre a hosszú *i* vezetett, mely eleget is váltakozik vele, mint: *mihe* (méhe, méh), *míz*, *vín*, *nígy*, *törviny* stb.

A hosszú *é* azonban nemcsak *e* és *i*-vel cserél helyet, hanem rövid *ö*-vel is, mely hangváltozást eddigelé meglehetősen ritkának tartottuk a magyar nyelv történetén és területén belül.

Csak messzebbre ható etimológiánál fogva vehettük föl az *é*—*ö* cserét az ilyenekben, mint: *vér*, *vérés*, *vörös*, s csak néhány esetben láttunk régi hosszú *s* talán nyílt *e* (é, ê) helyébe *ö*-t lépni (rég *szér*, ma *szörzés*), de most már sem az összehasonlító, sem a történeti nyelvészethez nem kell ilyen hangváltozásért fordulnunk, elég példával szolgálnak az élő nyelvjárások. Így Göcsejben a következőket halljuk: *förfi*, *mörges*, *csöplü* (cséplő), *kördöz*, *böres* (béres), *megördemli*, *rös* (rés), *öbred*. Érdekes, hogy ez *ö* leginkább *r* előtt támadt, a mely folyékony hang más nyelvekben is szereti maga előtt az *ö*-t, mint az angol: *girl*, *bird*, *her*, *certain* példák mutatják. (V. *ö*. erre, merre, Göcsejben: *örre*, *mörre*.) Az *é*-től *ö*-ig valószínűleg hosszú *ö*-n át vitt az út, a mely hangzóval a régi nyelvben oly örömet váltakozott az *é*, (*szélé*-szöllő, *szereté*-szerető) s a melynek Göcsejben is helyet ad e szóban: *börös* (béres); ámbár a másik út sem lehetetlen, hogy t. i. az *é* előbb *é*-be csapott át és csak úgy jutott *ö*-re, a mi mellett az örségi *mörges*, *förges* (Ny. VII: 330—1) is bizonyítanak.

Arról már megemlékeztem, hogy a hol pótlónyújtás

következtében hosszú *é*-t várnánk, ott gyakran rövid *e*-t találunk, mint: *nyeves, beső* (belső, *ebolondit*.

Legerősebb pusztulásnak azonban az *ó* és *ö* hangok vannak kitéve, melyek a szó vége felé, kivált ragban és képzőben ritkán maradnak meg eredeti állapotjukban, hanem vagy egyenesen *o*-ra és *ö*-re, vagy sokkal inkább közvető hosszú *ú*-n és *ü*-n át *u*-ra és *ü*-re rövidülnek. Tehát: *házbul, házrul, háztul* (mind három *l* nélkül is); *csiku, foru, hácsku*, (hákcsó). *hízu, gyujtu, disztu* (disznó, *biru, karu, ajtu, szalu* (szíjjó kés), *turu, tárú* (tarló), *sáru* (sarló), *sau* (savó), *tudus* (tudós), *tartus, vonyus* (vonós, igásmarha), *adusság, idvalusi* (idevaló), *csikus, üdühuzu* (időhúzó, naplopó, *útufutu* (útófutó. lótofutó), *tifpanu* (tikkasztó), *honap* (hónap), *forgudo* (forgolódó, udvarló); továbbá: *kertbül, kertrül, kerttül* (*l* nélkül is); *erü, üdü, üszü, fürgetü* (ajtózár), *gyöplü, csöplü, tudü, vetülü* (vetélő), *mezzü, essü, kettü, temetü, vasmeccü* (reszelő), *erüs, erdüs, első, belső, fővitték, főirték, szölöbe*. De a hangváltozásról sem mondhatjuk el, hogy annyira áthatotta volna egész Göcsejt, hogy a felsorolt példákban soha hosszú hangzó ne volna hallható, mert az a falú is, hol magam tartózkodtam, távolról sem viszi ennyire a rövidítést; de gyakran megtartja a hosszú *ú*-t és *ü*-t.

A hosszú *ú* és *ü* sem kerüli el a rövidülést, és pedig nemcsak azon esetben, a mikor *ó* és *ö* helyett áll, hanem midőn pótlónyújtásból támadt vagy eredetileg is *ú*-nak vagy *ü*-nek hangzott; így az *ül-ül* névragban és igeképzőben is. *Gondu, hajcu* (hajszol), *vádu* (vádol, vállal), *kocu* (kocol, kocog), *mosu* (mosol, mos), *fordul, tanul, rosszul, fiastul* (fiastúl). *ur, ut, buza, husz, tuzok, szomorú, sarkanytu, forgantyú*; szintígy: *chü* (megéhezik), *köhü* (köhög), *kérésztü* (keresztel), *küszö* (külső), *gyül, hül, készül* (készül), *kerül*.

Hogy a hosszú *í*, akár eredeti, akár más hosszú hangzó helyettese, gyakran válik rövid *i*-vé, azt a fentebbiek után nem is kellene említenem. Az *ít* végű igék jobbadán *it*-re végződnek; továbbá: *hízu, bíru, tíz, víz, ír, sír, sziv* stb.

A hosszú magánhangzóknak ily nagy mértékű megfogakozása mindenesetre föltűnő jelenség, mely talán két oknak is tulajdonítható; egyrészt az általános nyelvfejlődés koptató irányát követi, s ekkor bizton várhatjuk, hogy a hosszúhangok pusztulása nyelvünk egyéb területén is csak-

hamar elharapózik, másrészt a német nyelv hatását is láthatnók benne.

A német nyelvben — tudjuk — a tőszótagra eső hangsúly túlságos erejénél fogva mennyire megfogyatkoztak a régi teljesebb hangzók, sőt hány meg hány gyöngébb hang pusztult el végkép? A göcseji nyelvjárásban is a tőszótag rendszerint épen marad, gyakran a hosszú magánhangzó diftongizálása által meg is erősödik, s lehet, hogy ez erősödés a többi magánhangzók rovására történik, melyek jobban jobban gyöngülnek, sőt a végkipusztulásra is akad már példa a *bujk* (bujjék) szóban, ördög *bujk* az orczája büribe Ny. II. k.). E tünemény egyik okául a német hatást említeni nem nagy merészség akkor, midőn látjuk, hogy a német nyelv a göcseji beszéd tisztaságát töméntelen, a magunkéból könnyen pótolható szóval tarkázza (tislér, himbér stb.), eredetiségét számos német fordúlattal vesztegeti meg (*kijön vele, beéri* helyett), sőt a mondat szerkezetét is megrontja a *meg lesz írva, be lett sorozva* félékkel.

Ha a szókincs és mondattan bevette a német hatást, mért maradt volna tőle ment a hangtan, melyen az idegen nyelvvel való közlekedés leghamarább megérzik. — Nem úgy értem, hogy a hangbeli romlás egyedül a német nyelvnek tulajdonítható, hanem hogy a magyar nyelvnek ily irányú fejlődését ez idegen hatás vitte előbbre Göcsejben.

A magánhangzóknak ilyen gyöngülése mellett számos szóban találunk hosszú magánhangzót, melynek ellenében az irodalmi nyelv rövid hangot tüntet föl. E szókról eleve is föltehetjük, hogy majdnem mind eredetibb hosszúságot őriztek meg. Ilyenek: *tennáp* (*tennáp* is, *mináp*, melyekben a hosszú *á* az elveszett rag (*napon*) nyomába kelt; *igazább, hamarább* szók *á*-ja egy beolvadt *j*-ből magyarázható, mely a régi nyelvben, de Göcsejben is még külön is él: *kárjabb, sétitjebb*, Balassánál *hamarjabb*; *kél, nyél, nyér, vét* (veti-féle, majdnem országszerte járatos alakok éppen úgy eredtek, mint *tennáp*; a *bé* és *belé* hosszú *é*-je a lativ *é* ragot tünteti föl, a *béli* csak tőszavának (bél) hangzóját tartá meg; *mái* (máj nap) éppen úgy, mint a köznyelvi *fái*, teljes tövét mutatja az *i* képző előtt; *suhént, lapént, vonét, várét* (*várni*), mindannyi *i*-vel és *í*-vel is, nem szorulnak fejtegetésre; *kéncs, bélléncs* (bilincs), *széksó, lémsó, rédeg, éngem, ényim* a

nyelvtörténet és etimológia szerint mind eredeti hosszúságot őrzöttek meg; *mihént* és *mihánt*-ban (mihelyt) a hosszú hangzót a beolvadt *ly* adta; a *siákod* (sivalkodik) *á*-ja pótlónyújtás az eltűnt *l* helyett; a *mián* miatt) hosszú hangzója is valószínűleg eredeti egészen bizonyos ez a *darabég*, *mindég* „é“-jéről; *nágyon*, *ádunk* és *kérül* szókat már fejtegettem.

A hosszúságot nem igen tudom magyarázni ezekben: *égen* (igen), *szolóno* (szalonna), *mózsikás* (muzsikus); a két utolsót talán a kölcsönadó nyelv világíthatja meg, míg az elsőnek *é*-jét az első szótagra eső erős nyomaték szülhette

KARDOS ALBERT.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

XIII.

A *val*, *vel* rag.

A *-vel* rag alaki használatát illetőleg nagyon érdekes, hogy e ragot már legrégebb nyelvemlékeinkben hanghoz alkalmazkodva találjuk pl. *h a l a l a a l*, *k e g i l m e h e l* (H. B.) s ennek ellenében, a mint a Nyelvörbeli népnyelvi adatokból kitetszik, vannak egyes vidékek, a hol manap is csak a *-vel*-t használják a mély- és magashangú szók mellett egyaránt. Pl. Göcsejben, Őrségben így beszélnek: *ka nállé*, *ka pávé*, *ka szájé* stb. Hogy e rag *v*-je sok esetben nem assimilálódik a tőnek utolsó mássalhangzójával, arra mint az alábbi példák is mutatják, mind a régi irodalomban, mind a népnyelvben számos adatot találunk.

Értelmét illetőleg a *-vel* alapjelentése: az együtteség, *vele*-*valóság*; legyen az együttmozgás vagy együttnyugvás. Bár vizsgáljuk meg a jelentését közelebbről a *-vel* által képezett egyes funkciókban, a melyek közül kiválnak

a) *Eszköz*. E szerepében a *-vel* ugyyszólván leggyakrabban fordul elő a cselekvő és az eszköz, illetőleg az eszköz és a szóban forgó dolog közötti együtteséget fejezi ki. Csakhogy itt az *eszköz* nevezeten értsünk minden oly *concret* vagy *abstract* fogalmat, a mivel bizonyos dolgot végezzünk, szóval: a mi bizonyos *subsidiüm ad aliquid agendum*. Hisz pl. ebben *ésszel* felérni vmit az *ész* tulajdonképen épen olyan *eszköz*, mint a *kéz* ebben:

kézzel elérni az almát. Egyéb példák: Latiatuc feleym z u m t u c h e l m i c v o g m u c H. B. hug ur u o t k e g i l m e h e l a b r a a m . . . . k e b e l e b e n h e l h e z i e u. o. h a l a n e c h a l a l a a l h o l z u. o. b e m é n e a f a c k a l p l a n t a l t a t o t k e r t b e B é c s i c. 39. m ű d ű n k i r a l v i g v o l n a é s a n n a g ű i t a l v t a n b o r r a l m e g h e u ű l t u o l n a u. o. 29. e g é b o k k a l z a b a d o l t a t n a c m e g u. o. 35. z e p l w s i t e t e m z i u e m e t g o n o z g o n d o l a t o k a l, e s n y e l v e m e t h y u b e z e d e k u e l, k e z e m e t e k t e l e n i l l e t e s e k e l, t a p a s z t a l a s o k a l é s n y u l a s o k a l V i r g. c. 260. a z t ű b b y t f ű l i ű l m u l y a v a l a p e n i t e n c i a t a r t a a s s a l e s k e m e ű e l e e t h v i s s e l e s s e e l S á n d. c. 237. o n d o k b w y i a s s a a g u a l m a g o k a t f ű r t ű z t e t t e k u. o. 236. ű w ű l t e e s t ű k k e l b e t ű l t y k u a l a z p o k o l b e e l y e e k k e e t h u. o. 236. v i t e z y c z v c z a u a l t e o l d a l a d ű k l e l w e n W i n k l. c. 170. g o n o z m o n d e k o k u a l b e l t e l y e n e k F e r. l e g. 24. k ű l l e s s e l é l n e c, T e y e l, h u s s a l, p e p p e l H e l t. C a n c. 4. t a l á n m e g é r e m i m e z h o r d ű l i s z t t e l V i t. é n. I. 413. T i g r i s t e j j e l t a l á m T a r t o t t f e l é n a n y a m u. o. II. 286. A d á m o t é s E v á t n e m a z a l m a r u t i t á m e g, h a n e m a z a l m á v a l v a l ű n e m i o é l e t C s e p r. i s k. 359. e z e k c e l h a n y a k o d o l a z h e l l y e k c e l M o n: A p o l. 306. i z e t l e n r i k o l t á s á v a l e l i j e s z t i a m a d a r a k a t C z e g l: I k e. 61. S z e n t e k v é r e k k e l m e g r é s z e g e d e t p a r á z u a A s z o n y. u. o. 103. f e l f u v a l k o d o t t s á g á v a l m e g h e l ű z i a z A n t i c h r i s t u s t u. o. 151. N a g y n y a u a l y a a z é h e l h a l á s D e c s i: A d a g. 219. H a m i s p r o k á t o r s á g g a l h a l á z m á s e m b e r i o s z á g a v t á n u. o. 235. K u r u a s á g g a l k e r e s k ű d n i u. o. 284. S a r k á u a l f e n y e g e t n i a z e l l e n s e g e t u. o. 257. N y e l u e l v e s z e n i g a z a t u. o. N e m e g y r á g á s u a l e s i k l e a z t ű l g y f a u. o. 9. t e l i t o r o c i v á s s a l ű n n ű n m a g á t m e g r e s z e g ű t i C o m. J a n. 181. v e n d é g e s k e d é s s e l a v a g y e d g y ű t t l a k o z á s s a l a z ű j a v a i t e l k ű l t i u. o. 181. a' f a k u s z (p a r d a l u s) a z o r r á v a l a' d i ű h é j á t m e g t ű r i u. o. 38. N e m v e r n e k m e g P á l c z á v a l é s B o t t a l, D e s u y t a n a k v e s z s z ű k k e l C o m. V e s t. 75. a h á r o m s z á z l o v a s n a k ű r ű g y é v e l e g y n e h á n y e z e r e m b e r m e n n e T ű r t t. X I X. 53. A z h e g y o l d a l a k m e z ű f ű l d e k S z é p b u z a n ű v é s s e l ű r v e n d e z n e k. M o l n: P s a l t. U n g. 89. e l h i t t e m s z é p b e s z é d e k k e l s' g ű z t e m e l m é j é t e z e k k e l G y ű n g y. C h a r. 37. e s z é t e s z e m m e l f e l n e m b i r o m. F a l: N e m. a s s z 9. d e m á s p r o b á v a l t a p a s z t a l o m k ű l ű m b l é t é t

a' dolognak u. o. 15. S nagy fejü legényit ily szókkal biztatja Ar: Toldi 3-én. Azután úgy szórta a földet szarvával, Mintha sérül polyvát forgatn: villával u. o. 9-én. Istenem, istenem de megvertél engem, Szerencsétlen társal Népk. Gyűjt. I. 192. Sárga szeggel veresse rá a jajsztót u. o. 219. Már gondolkoztam: mit csináljak evvel a pénzzel? Én bizony egy nagy kast vettem vele u. o. 467. Hires volt Szász Ferencz cselekedetivel, Mégis hiresebb volt a Zsidó vérivel u. o. 224. jól laktam borsós káposztával u. o. 25. még is marad kettő három, Kivel beérem a nyáron u. o. 253. Kivette a három kezkenőt, megcsapta velők a tüzet u. o. II. 387. három lépéssel elérte a szarvast u. o. 390. Mikor a mihik eresztenek, kaszájje (kaszával) vam más pengű szerszámmel (szerszámmal) ké nekik péngetnyi Nyr. IV. 472.

Néha egy egész mondatban kifejezett körülmény vagy cselekvés is szolgálhat subsidium gyanánt pl. Siet meg apolni Császár iob kezét, Euel mutatni engedelmességét Helt. Canc. H. Felneveltetl örömdre, De nem értél semmit véle Népk. Gyűjt. I. 201. a vasfejü ember pedig csak egyet füttyentett. avval úgy tódult befelé a sok jószág a dióba, hogy u. o. 377.

A műveltető igével képezett mondatokban a közvetlen cselekvő, véleményem szerint, szintén ide tartozik. Ebben: a gazda a munkással kapáltatja a szöllőjét, a munkás ép olyan eszköz v. mondjuk subsidium, mint a minő eszköz a kocsi ebben: a fuvaros a kocsi-val viteti a dolmányát. Pl. Az Isten sem el hűtetné véle Decsi Adag. 176. Nagy fazéc szenet elő emeténec. Leneleket velle égetetec Helt. Canc. X. Ki mondattia az bor az embernek Decsi Adag. 86. e' fogta véle cselekedtetni Czegl: Ike. 153. megittatták velem a keserü pohárt Népk. Gyűjt. I. 191. Kérj a kúdustú ed darab kinyeret, étesd mög a kis gyerekké: hamar kezd beszéni Nyr. III. 321.

b) Idő. Ha a *-vel* időt jelentő fogalommal köttetik egybe, időhatározókat alkot, melyek ezen kérdésre felelnek: mikor? pl. tavasszal a mezők virulnak; éjjel utaztunk stb. Az együttesség, mint a *-vel*-nek alapjelentése, a *vel*-lel képzett időhatározókban is megvan, s azokban a *-vel* tulajdonképen a cselekvésnek vagy állapotnak az idővel való

együtthaladását vagy együtt-tartását jelöli. Ilynemű együtteség van a fentebbi példákban a tavasz és mezők virulása között, az éj és az utazás között. Hasonlóképen értelmezendők: euel napuala die noctuque el merewltetett vala ystenben Fer. leg. 61. mind öröckel öröcke Nagysz. c. 67. minden éyel ezer ember vala, Király a Strázára kiket választ vala Helt. Canc. 15. tsak szintén halála előtt kevés idővel Czegl: Ike. 145. Az őszei idő ugyan nem igen kedvesen akarja magát viselni Kalend. Löcse, 1645; 40. l. Az éjjeli varjak a' Galamboknak és Tsókáknak tojásit felhajhászszák Misk: Vadk. 497. S mint mikor tavaszszal ha lány idő fordul, A házak ereszen a jégcsap megcsordul Ar: Toldi, 11-én. hua mént móa még hajnalê (hajnallal)? Nyr. III. 319. az össze katonák gyártok ere (Örség).

c) M ó d, á l l a p o t. Itt is a *-vel* funkcióját csak azon fogalom határozza meg, a melylyel egybeköttetik, de azért alapjelentése itt sem változik. Pl. Zykseg by z o n y a u a l magath meg alazni hatalmas ystennek keze ala Weszpr. c. 43. Es menyueu el tebbet es yobbath twch anneval nehezebben yteltetel u. o. 43. meneuel nagyobbban felmagaztatom Sánd. c. 231. cristusnak kenyaual es kwtem. es zent vereuel, es mariának neueuel Virg. c. 261. kegesseggel hyzywk Winkl. c. 114. halalos serelmeddel mondaad u. o. 170. telyes ziu el magadat meg alazzad Nagysz. c. 82. es nag edössegős ölelettel es nag bekeseg nec iegeuel ötet fogağac u. o. 66. hamarsaggal felkelenek Dom. c. 170. sem kellemes evneky az kezerey tessel valo zolgalat u. o. 168. dupláual adod meg az árrát Decsi: Adag. 802. Bűnösek meg tértét vigadással örülé Bal: G. M. 11. Bátor szivvel légy Petthő Krón. 70. Ez már beteges állapottal lévén hajókon Budára vittetik u. o. 225. Sok szép sereg Angyal Nagy haladással Isten székit meg gyúlé Bal. G. M. 11. Esztendeig még is békéuel lakánac Helt. Canc. 6. Azzoc olly nagy móddal lassan iönc vala u. o. 13. sűröséggel zászlócot lobogánac u. o. X. Az urakhoz pokol szándéckal vadnac u. o. B. Jó lelki ismerettel fogadom ezt-is a' Magyar-Keresztyénség elöt Czegl: Japh. 84. evet-könyűséggel szökkik Fal: Nem. Assz. 7. erőnek erejével rajt' volt Pet: Ján. vit. Ment nagy sebbel-lobbal a nád er-

dejében Ar: Toldi 5 én. Toldi tür azonban bárha nem békével u. o. 3. tisztelettel szóllok, tisztelettel mondom Nyr. V. 524.

d) Együttesség különböző fogalmakkal. Pl. mellec azoke valanac elueuec veléc Bécsi c. 26. Siruala mynd ew baratyval Winkl. c. 115. Nynčen hyrdmmel Sánd. c. 231. az fratereknek jelen voltokra, kyk vele valanak monda az sororoknak Dom. c. 170. szántalan sok néppel ket országgal vadnak Helt. Canc. 5. Keuesed magaua1 Varadda iöhete u. o. 14. Rendel minden éyel ezer ember vala, Király a Stázára kiket választ vala u. o. 15. holot én jó inackal birván, ugy-is el-futhatnéc Czegl. Ike. 70. Még sem eléghszik azonban meg a' Jesuita Begardusok elől hozásával 128. Nem szabad ember az magáua1, valaki fél auagy kiuán valamit Decsi: Ad. 384. Magánál nagyobbat vét követ u. o. 4. Mindenkor szabad egy vendéget magáua1 el vinni u. o. 2. Bird meg magad, ha mással akarz birni u. o. 360. Nem férek hát én ő véle őzue u. o. 406. Madaratis foghatnál véle u. o. 252. magáua1is iól tehetetlen s mégis mást akar segíteni u. o. 198. Ne tréffaly vén katonáua1 u. o. 336. egy az szoba az kementzéuel u. o. 1. az homályos ígéket megfejti, az hasonlókát az hasontalanokkal egyben veti Com. j. 160. Töb sebivel őszve lón ez is halálos Bal: Gen. Magn. 12. Az éjjeli varjak, a' Galamboknak és Tsókáknak tojásit fel-hajhászszaak és megiszszak, sőt azonokkal viaskodni is szoktak Misk: Vadk. 497. gr. Forgácsné hugomasszszonnyal jól mulattam. Kár: Önél. II. 6. fogkieséssel álmodtam u. o. I. 146. Lángszinnel eleges barna ábrázattya Gyöngy. Cup. 3. De ki vína bajt az égi háborúval? Ar: Toldi 1. Rákosnak mezője tö szomszédos Pesttel u. o. 7-én. Három sem érkeznék vele versenyt enni u. o. 10. Szénát hord szegényke künn a béresekkel u. o. 2. az az egy dió bizony nem sok szalonát ér. ő haza sem viszi csúfnak, hisz' akár avval, akár nélkül Népk. Gyűjt. II. 376. én szeretnék párost futni a királykisasszony-nyal u. o. 394. Üres fokánval, oláh papval, futó nyulval találkozni szerencsétlenség Nyr. IV. 557. mét mőjöget terijjé (teherrel)? Nyr. III. 319.

KÖNNYE NÁNDOR.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA.

IX.

Szórend.

Hogy sokan vádakkal lépnek fel a Zrinyiász nyelve ellen, az nagy részt erőltetett s természetellenes szórendjének tulajdonítható. E pontot illetőleg valóban sok furcsasággal, a nyelv természetének meg nem felelővel találkozunk. Hibás, nehézkes szórendre minden lapon találunk példát, a melyeket azonban osztályozni nagyon bajos s talán fölösleges is volna. Egy tekintet a Zrinyiász lapjaira s tájékozódunk e pont iránt. De itt is számba kell vennünk, hogy költői nyelvvel, mely több szabadságot enged meg magának, mint a próza, van dolgunk s hogy Zrinyi idejében még nem volt a költői, plane eposzi forma annyira kiművelve, hogy a Zrinyiász szerzőjének az úttörés nehézségeivel ne kellett volna küzdenie.

A magyar nyelv szórendje különben sincs oly szűk korlátok közé szorítva, mint pl. a németé vagy francziáé; nem rég még szabályait sem ismertük, s csak új keletű szabály az, hogy a magyar szórend szabályozója a hangsúly, hogy a kiemelendő szó az állítmány (ige) előtt áll. S e szabályt a Zrinyiász nyelve ritkábban szegi meg, mint követel másnemű tévedéseket. Általában a Zrinyiász szórendi különösségeit (sokszor hibáit) három pontba lehet osztani: 1) a hangsúlyos szó nem áll az állítmány előtt; 2) az összetartozó részek egymástól messze dobáltatnak; 3) a kötőszók sokszor rendetlen helyen állanak. Ezek mindegyikére hozok fel néhány példát.

1) A nyomósítandó szó nem áll az állítmány előtt: Zrini horvát bán olyan ellenség, Ki ellen *lesz* *káros* (*káros lesz*) oktatlan sietség. VIII. 28.

Végre erejét *magokon meglátják* (*magokon látják meg*). *ki* *vagyon* *kis* *istenben* (*ki kis istenben vagyon*) XII. 33. | Valamerre *csúsz el*, *mindent* *húgy méregben*. I. 45. | Ily fúriát *arkangyal megszabadíta*. I. 30. | Békességet, tisztességet *nekik adtam*. I. 17.

2) Gyakoribb azon eset, hogy az összetartozó részek messze vettetnek egymástól. Így: Erős *emberölő* van *dárda* kezében. VII. 52. | A mely *szorgalmatos* viselsz *rám gondokat* VIII. 94. | Miért hát *nagyobbat* énnékem *Keressz kint*. XII. 100. |

Nem tudja, életben van-é, vitéz urát. XIII. 8. | Hát még sem halljátok, oh nyomorusággal Rakva, kinzók-lelkek, és nagy busulással. XIV. 31. | Nagy bánatjában *csak* el *nem* merül. IV. 41. | *Földre megtompítván esék* maga *vasát*. VI. 84. | Nincs szüki *ily* mint én *vezérnél*. VIII. 31.

3) A kötőszók gyakran nem rendes helyökön állanak: Szerencse *de* azt is elviszi előlem. XII. 102. | Köröszttség megáldá *de* most Barbálával. XIII. 7. | *Szép asszony mert* lágyíta mindent szépsége. XIII. 20. | Megnyitád nyelvedet, *mire* magad sem tudod. XIII. 50. | Véletlenül *szegény de* csalatkozott meg. I. 73. | *Vár keresztény* testbül *mert* jobb étket. IV. 79. | Bánatját lágyítsa *noha úgy sem* igen. VII. 8.

A kérdő *é* tulajdonképen szintén kötőszói eredetű, mint azt Simonyi Zs. fejtegette. (Nyr. IX. k. 349. l.) Értelme a *ha* kötőszóéval rokon, mellyel együtt is gyakran szokott előfordulni. Még a Zrinyiászban is előjön néha a *ha* kérdő jelentésben, mint: Holt uratok mellett *ha* fogtok szaladni? III. 88. | Mellyével próbálja, *ha* kert előtte dül. XIV. 85. | Szüvében *nem* tudom *ha* mint szájával van? IV. 77 | — A kérdő *é* szó rendjére nézve a Zrinyiász egészen a mai szokást követi s ázt a kérdő mondat állítmányához függeszti, pl.: Te fogsz-é kedvedre sáfárkodni véle? V. 95. | *Nem* jobb-é tisztességgel halni embernek? III. 90. | — Csak ritkábban található a kérdő *é*-nek ilyenén ma is divatos hibás használata: *Nem-é* viperákat keblemben neveltem? I. 19. | *Nem-é* én tetüed csináltattam földbül. II. 67.

Mondatrend.

1. A mondatok elhelyezését általában az egyszerűség jellemzi. A hány sor, csaknem annyi mondat. A strófával többnyire befejeződik a gondolat, bevégeződik a mondat. A mondatok gyakran kötőszó nélkül csak úgy vannak egymás mellé állítva. A Zrinyiász nyelve egy, apró mozaikból mesterileg összerakott képet rajzol elénk. A mondatok ezen egyszerű elrendezését néhány példa s a Zrinyiász bármely lapja megbizonyítja.

„Ifju orczával mindent megvidámít,
 Ő földbül virágot szépségével indít,
 Ő fülemlében keserves torkot nyit,
 Ő forrást, ő folyást, erdőt, mezőt újít. VIII. 4.

„Fegyverét elhányja, ruháját szaggatja,
Mezítelen fákat tövéből rángatja;
Nem kiált, de ordít oroszlán módjára,
Valahol kit talál, öl, ront és szaggatja.“ XII. 110.

2. Nagyon szereti a Zrinyiász a mondatnak pár szóval megkezdése után azt, a mi ezen szavak valamelyikéhez tartozik, a mondat megszakításával mindjárt elmondani, s így a mondatot apró incisumok közbeszövésével feldarabolni.

„Ott Farkasics Péter (mert meggyógyult vala
Azon csapásbul, kit Rahimattul nyert vala)
Szablyát hüvelyébül gróf előtt kiránta.“ V. 39.
„Ihon Deli Vid is, törökök ostora,
(Mert tanítja őket gyakor szaladásra),
Jün maga ez utól, hatalmas levente,“ V. 59.
„Tamburás Istóknál török zászlót láta,
Mert ennek Juranics, hogy hordozza adta.“ VII. 81.

3. A mondatok ilyen földarabolásánál gyakran megtörténik, hogy a mellékmondat kiemelendő része a főmondat elé kerül, s utána következik a mondatnak nyomatéktalan fele. Pl.: Ostorom szolgámra nem tiltom, hogy szálljon. I. 27. | Nem visz engem, higgyed el, az kegyetlenség Az ilyen próbára. XII. 94. | Ne tartóztass, kérlek, engem menésemben. XIII. 14. | Egyedül ostromnak, megesküdt, hogy megyen. XIII. 73.

4. Ámbár a mondatok elhelyezése nagyon egyszerű, többször gyönyörű körmondatokkal találkozunk benne. Ezek közül álljon itt például néhány.

Mint mikor az fölszél Késmárkbul kiszakad,
Ama sűrű fenyős erdő közben akad,
Támaszt zúgást nagyot, nem reked s nem lankad.
Hajol előtte lágy, s kemény ág szakad:
Ilyen nagy zöndülés esék öközikbe,
Mert fölforr az haragos vér mindenikbe.“ V. 37. 38.

„Ihon az meleg hajnal pirosan feltetszik,
Ihon az sötét estve tengerben enyészik,
Hon az észak-tenger magában küszködik,
Híred mindenütt van s mint nap úgy tündöklök, VI. 11.

„Mint fene oroszlány megölvén prédáját,
Kevélyen fölötte jártatja haragját,
Kegyetlen szemével nézi kinlódását,
Gyönyörködik vérben, usztatja nagy haját:
Igy szintén Deli Vid holt török fölött áll,
Dárdája kezében, mint nagy sugár tölgyeszál.“ VI.

92. 93.

„Mikor megnyomattam egyszersmind húsz nyitlul,
Mikor földre estem Gyáfer csidájátul,
Mikor agyon üttettem Rahmat botjátul,
Éltem megmaradott s most megy el agyambul!“ VIII. 34.

„Mint harmat nap előtt, mint hó az tűz előtt,
Mint álom előttünk, mint füst az szél előtt;
Vagy sebes forgószél, mint hajtja az folyhót,
Ugy tűnsz el előttünk s kivánságunk előtt.“ VII. 40.

„Ha az fülemüle sirását hallgatja,
Annak bujához magáét hasonlítja;
Ha derült egeket az ő szeme látja,
Kumilla szépségét nagyobbnak gondolja.

Ha foly az folyó viz, vagy szép csurgó patak,
Az ő szemei is mind egyaránt folynak;
Ha az gyöngye szellők ágak között fújnak,
Az ő bánati is nyughatatlankodnak.“ XII. 11. 12.

Ilyen szép körmondatok vannak még a következő helyeken: III. 78., XV. 64., IX. 74. 75., XII. 51.

VASS BERTALAN.

Nyelvtörténeti apróságok.

„Mikor gyalommal halásznak, az harmada az uré.“
1858-ból. Vay cs. levéltára.

„Sőt kicsinke, hogy Macskási uram sus p u s t nem ejte rajtam.“ Szonda István levele Béli Pálhoz 1673. okt. 10. S. Szentgyörgy.

„Mint jár al László?“ (Mint végezte vagy végzi dolgát) Szentgyörgyi Mihály levele Béli P. hoz 1674. jún. 5. (Más helyt „roszszul jár al hatott“); ny e b e l e g u. o. (= ügyetlenkedik!)

„Ehez körmös kézzel kell nyulnunk.“ Kornis Gáspár írja 1674. novemberben mikor Bánffy Dénes ellen indulnak.

„Fátalan hely, a kerteket (értsd kerítéseket) égetik“ Nemes János levele 1674. decz.

Hamarkodtatni 1675. Vér Mihály levele.

„Kegyelmed parancsolatja bíró dolgokra gondom leszen“. Mihács Mihály Béli Pálhoz Doboj 1678.

„Akarám értekezni (= tudakozódni) is az kegyelmed állapotja felől“ Nádasdi Pál levele anyósához Forgács Máriaához 1620. — Ugyan azon író, ugyan annak: „Irjon jó egészsége felől az mely hir hallásomnál nincs kedvesebb dolgom.

— Ugyancsak Nádasdi levele anyósához 1621-ből: „Egy heti immár az miota a Kd alázatos szolgálója (az írónak neje) mind vajuszik mivel az idő is immár elközelget.“

„Kin szívem-szerint busulok“ 1644. Szunyog Gáspár Pongrácz Borbálának. Beczkó.

„Hogy a vacsora felkele . . . .“ (hogy a vacsora elfogy, hogy a vacsorának vége volt, többször s változatosan, p. o. „felkelvén a vacsora“ sat.) 1608. Holics.

„Chigetetett az aszhony“ (azaz siettetett ugyan azon okirat.

„Lasnak“ Holics 1609-ből és 1586-ból „pintéreknek lasnak; sütőnek lasnak. Szent György város levéltár (Pozsonyvármegye).

„Zerdis“ (zörgés) Holics. 1608.

„Nagy harasztos helyeken“ (rosz utakon) 1608. Nyitravármegye.

„Gryff Kewrewm“ (gyógyszer-e vagy ékszer?) „két zárnya ezwstews es egh ezwst tewken all.“ 1529. Maghy Pál javai közt; múzeumi levéltár.

„Dákos kinek a hüvelye ezüstös.“ u. o. „Kolya“ szekeres lovai kolyával (az szekér vagy kocsi egy faja) együtt u. o.

DEÁK FARKAS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Illa berek! Szerte ismeretes mondás; kétségtelen az értelme is; mindegyikünk kiérzi belőle, hogy annyit tesz mint más szóval: kereket oldani!

A mondás második tagja háromféle változatban is járatos: a) Illa berek, nád a kert; b) Illa berek, nád a kerek; c) Illa berek, nádak, erek.

A kérdés az, e három változat közül melyik a helyes vagy helyesebb, melyiket tartsuk legalább valószínűség szerint az igaznak.

A legújabb irodalom, mint már többször volt alkalmunk ezt megfigyelni, majdnem kivétel nélkül a harmadik

mellé csatlakozik; nem régibena „Budapesti Hirlap“ is így alkalmazta f. é. febr. 22-ik számában: „A lövés után a gazember megijedt, hogy talán a házi cselédek összefutnak s illa berek, nádak erek' elosont.“

A mondásnak ily alakban való használata Erdélyi Jánosnak következő magyarázatára támaszkodik: „Illa régi szó és főnév, azért mondják: illára vette a dolgot, azaz futásban keresett menekülést, s jelent ugyancsak menhelyet (refugium, Zufluchtsort). Utána vetve: „berek, nádak, erek“, mind oly dolgok, melyek a menekülést biztosítják, s ki csak egyszer hallá tiszavidéki népünk elbeszéléseit a háborus időkrül, főleg a tatárjárásról: mikép futottak el az emberek a Tisza erei, ágai közé, nádasok és berkekbe, s tavaiban úgy rejtezkedtek el, hogy a vizilapu alá bujván, a tatároktól is el voltak rejtve, lélekzetet is vehettek stb., legott ráismer, hogy ez a felső tiszai szójárás igen régi, de mutatja ó, egyszerű és rimes formája, melyben legtökéletesebben van meg az ugynevezett „lengedező“ magyar zenei mérték is egyszersmind. — E km. így van jól s ez az igaz formája. Előbbi gyűjtőknél onnan jött a tévedés, hogy rosszul szagatták meg, midőn leirták, a néptől hallott szokat; s e km. ma is így hangzik: illa berek, nád a kerek; mely utolsót nem értvén, csináltak belőle valami érthetőbbet: „nád a kert“; de erre igen erős a magyarázat.“

Megvallom, hogy engemet ez a magyarázat már kezdetben se győzött meg, mikor először olvastam, most azonban, midőn okait jobban meghányom s az ellenokokat is fontolóra veszem, egyáltalában nem tud kielégíteni.

Sorra veszem tételeit.

Hogy a tatárjáráskor s a török iga idejében népünk sokszor keresett a lápok, ingoványok rejtekeiben menedéket, azt kétségbe vonni nem lehet; de már ahhoz erős kétség fér, hogy e gyászos idők szüleménye volna e mondás. A veszély komolysága egy részről s más részről a példaszó tréfas s némileg gunyolódó volta sehogy sem illenek egymáshoz. Én nem hiszem, hogy komoly veszély idején valaki ajkára tudná venni ezt a mondást; a köz szokás csak is enyelgő, tréfálgató értelemben használja.

Erdélyi azt mondja: „A köz szokás „nád a kerek“ változatban használja e példaszót; a gyűjtők azonban ezt nem értvén, nád a kert'-re változtatták meg. Egy véleményen van vele a NSzótár is, midőn így nyilatkozik: „Illa berek, nádak erek, elrontva: illa berek, nád a kert.“ Nem akarom állítani, hogy nincs vidék, a mely „nád a kerek“-et ne mondana; de hogy ez köz szokás, valamint hogy ezt a gyűjtők forgatták el „nád a kert'-re, azt már bátran kétségbe merem vonni. Az igazság az, hogy a nagy többség ez utóbbi változatot használja; minthogy pedig a nép a maga példa-

szóit nem gyűjteményekből tanulta, a melyek különben is csak újabb keltűek, igazság az is, hogy a „nád a kert” nem gyűjtők ferdítése, hanem a valóban elterjedtebb használat, melyet érthetlensége ellenére is kénytelenek voltak a gyűjtők mint kétségtelent ily alakban iktatni be gyűjteményükbe. A példaszó, közmondás, tudvalevő hogy rímre, ritmusra törekszik, s ha e törekvését egyszer elérte, attól többé nem igen távolítható el. Ha tehát eredetibb forma a „nád a kerek” lett volna, nem lett volna ok, a mely a ritmustalan s még hozzá érthetetlen „nád a kert” változat elfogadására rá bírhatta volna a nyelvszokást. Sőt a mondottak alapján nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy az ellenkező történt meg: a „nád a kert” változott át „nád a kerek”-ké.

Ha már a használatban levő két változat közül a teljesen fonák „nád a kerek” eredetisége mellett semmi, de minden ok ellene szól, az egészen rája épített s különben is egyáltalában szokatlan „nádak, erek” már ez egy alapon is elfogadhatatlanná válik; de még újabb nehézségek is útjába állanak elfogadhatóságának. Nevezetesen a száraz növényeket nyelvünk kollektív értelemben is egyes számban használja mint: „K á k a tövin költ a rucza. H i n á r b a jutott. B ú z a közé száll a dalos pacsirta. Láttál-e már k u k o r i c z á b o l templomot? F i z e t m i n t a k ö l e s s a t. Olyasmit, hogy, a n á d a k közé rejtőzik v. a n á d a k alá bujt”, magyar ember aligha mondott valaha. Hasonló nehézség rejlik az erek szóban is. É r, mint a NSzótár mondja, s a mint különben is mindegyikünk tudja, „elszívargó forrásvíz, melyet kicsinsége miatt pataknak vagy csermelynek nem mondhatni.” Erek tehát a rejtezésre alkalmatlanok s a szabadulónak menedéket nem nyújtanak. Különben is, ha jól tudom, egyrésztől mocsár, láp, más résztől patak, csörgeteg nem egy tanyáról valók, vagyis n á d a k, e r e k nem férnek meg egymás mellett.

Mínthogy tehát a némely vidéken járatos, de teljesen érthetetlen „nád a kerek” változat tarthatatlan, „nádak, erek” módosulata pedig azonkívül, hogy sehol sem hallható, még a nyelvhasználattal is homlokegyenest ellenkezik s tagjai megférhetetlenek egymással: nem marad más hátra, mint az általánosabb használatú s kevésbé érthetetlen „nád a kert” formát tartanunk valódinak, eredetibbnek.

Erdélyi, úgy sejtetni szavaiból, azért tartotta hamisítottnak a „nád a kert” formát s azért fogadta el ismert módosításával másik változatát, mert használtabb formáját nem tartotta megmagyarázhatónak: „(a gyűjtők) az illa berek, nád a kerek’ utolsó tagját nem értvén, csináltak belőle valami érthetőbbet: „nád a kert”; de erre igen erős a magyarázat.” Nem szenved kétséget, hogy nehéz a

magyarázat, ha a *kert* szót ‚garten‘ jelentésben vesszük; de ha ‚kerítés‘-nek olvassuk, világosság árad rája s tiszta érthetővé válik: ‚ugorj (szaladhatsz, könnyű a menckvés). nád (nádból van) a kerítés‘.

A *kerl*-nek egykor meg volt *kerítés* jelentését im e példákkal igazolom: ‚otalmazza es megrkertöli e haborusagnac ker tevel‘ DebrC. 596. ‚azon túl volt faragott fábul elécsinált fedeletlen kert, az mely elkertelte az convictus udvarát az seminarium udvarától‘ Mon Irók XI. 427. ‚Pogácsában ök (a tótok) nem válogatnak, kenyérből is magyarra szorulnak, az savoéert igen vonakoznak. két dióéert kertet ugrándoznak.‘ Thaly: VÉ II. 4. ‚A *kerleket* égetik‘ Nemes János levele 1674. (l. föntebb 228 l.) Ezt bizonyítja a *kerlel* ige is, mely ‚bekerít‘ jelentésben a régi irodalomban közhasznalatu. Így Calepinusnál: ‚obsepio: *bekertelem*. verzeunen; praesepio: *bekertelem*, umbzeunen; sepio: *bekertelem*, befonyom, verhagen, mit einem zaun umbgeben.‘ Molnár Albertnél s Páriz Pápainál: ‚*kerlelem*: sepio. ich umbzäune; *kerlell*: sövenyölt, septus. umbzäunet.‘

Nehezebb a példaszó első tagjának magyarázata. Erdélyi azt mondja: ‚Mondják ‚illára venni a dolgot‘, tehát *illa* főnév, annyi mint *menedék*, *refugium*.‘ Igaz ugyan, hogy Sándor István ‚fuga, discessus clancularius‘ szókkal értelmezi az *illá*-t, de ez csak hozzávetés, a melyet semmiféle adattal igazolni nem lehet. Mondjuk azt is: ‚szaladóra, fontolóra venni a dolgot‘, de ebből azért nem következik, hogy szaladó, fontoló főnevek. Az *illa* ebben: ‚illára venni a dolgot‘ cselekvő igenév s annyi mint *illó* (Vö. *kúszá*. *kúszó*, *kajla*, *hajló*); s ez utóbbi alakban elő is fordul az Erdélyi tört. adatokban: ‚Maga is *illóra* vevé a dolgot és egyelőbbben Fejérvárra takarodék‘ IV. 292. De ha példaszónkban cselekvő igenévnek vesszük az *illá*-t, nem tudnánk tiszta értelmet önteni beléje, mert így azt tenné: ‚illó (futó, szaladó) berek. A mondás első tagjának csak úgy van helyes értelme, ha az *illa* szót ‚nyitva áll, nyilt, szabad‘ jelentésben vesszük, tehát: ‚szabad‘ (nyitva) vagy ‚közel‘ (itt van) a berek, vagy: ‚itt a berek‘; de hogy miként hozható ki az *illa* alakból ez az értelem, arról mostanság még számot adni nem tudok. Vagy talán *illa* ebből rövidült volna: *ih(o)l a berek*?
SZARVAS GÁBOR.

Búnak hajtotta fejét. Ez a példamondat szerepel egyebek közt Imre Sándor Mondattanában, de Király Pál határozottan kimondja rá az ítéletet, hogy ‚soha sem mondjuk‘ (Ny. IV. 508.). Ezen, kissé könnyen oda vetett ítélet ellenében nem akarunk se nyelvérzékre, sem analogiákra hivatkozni, hanem elégnek tartjuk a kérdés eldöntésére a következő kis gyűjtemény közlését, mely különben is érdekes

phraseologiai adalékul szolgálhat: tilos oda hajtanom is a bánatnak fejemet, Kisf. S. „Gyula szer.“ VI. é. 2. vsz.; búnak eresztette fejét, Gyarmathi Nyelvm. II. 183. búnak ereszték fejüket, Györy V. Don Quix. (egykötetes kiad.) 30. búnak ereszti fejét, búnak adni magát, Czuczor-Fogarasi Szót.; dedere se aegritudini: bánatnak eresztetni magát PP. lat.-magy. szót.; ah, de hiába tekint a távol lenge kódébe: elmarad a kedvelt, s érzete búnak ered, Kisf. K. Mohács olyan leánya volt, hogy soha emberi lélek el nem tudta kacagtatni, úgy búnak ereszkedett Népk. gy. III. 375.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Csicsóéknál ég a világ. a m. mulatoznak. (Népdalban is előfordul. Erdélyi ily magyarázatát adja a szónak: „csicsó“ azon ház neve, hol estenkint mulatni jönnek össze a falubeliek. A km. jelentése: még mindig dorbézolnak. A csicsó szóból származott a „czéczó“ is, mi dolbézölást jelent. Czéczózni = mulatni.)

Te vagy-e az, vagy más, vagy az öreg Hagymás? (Dicsekvőre, tréfásan. V. ö. Hagyd alább jó szász.)

Van minden, mint a jó boltban.

Űt mint a bolond óra. (Meggondolatlanul tesz.)

Kicsalja a kigyót a bőréből: kunyorál.

Beleuhog, mint Szuzi a kutba. (Szuzi egy félkegyelmű szolga volt. Olyan falu bolondja-féle alak. Mikor meglátta gazdája feleségét szeretőjével ölekezni, nem merete elmondani senkinek, de mivel a titkot magában nem tarthatta, a kutba susogta bele.)

Felveti a pénz: Sok a pénze.

Benne van, mint kis kutya az ugatásban: Bőbeszédű.

Csitt, mert csatt lesz: Hallgass, mert nyakon ütlek.

Fejébe vette: Makacs.

Mindig a bibliát forgatja: Kártyázik.

Orrocskát kapott. (Orrocskának hívják azon ráadást, melyet a kereskedő a vett tárgyakon kívül ajándékban ad. Pl. a gyermekeknek czukrot. Egészen más: orrot kapott, ez dorgatoriumot jelent.)

Hazudik, mint a holdvilág.

Lágy, mint a szűrt viasz: Könnyen elérzékenyül.

Kis istennek hiszi magát: Büszke.

Lábra kapott: Eltűnt, ellopott jószág.

Ne fészkelődjél, ha szorét a csizmad.

Összeharangoztak: Összetartanak.

Sok kutyaság van a füle mögött: Sok csint tett.

Széllelbélett ember: üres fejű szélházi.

Ballagnak a kapások, menkű megy utánok! Lassan dolgoznak, hanem hiszen mindjárt rajtacsipi őket a felügyelő.

V. SÁRFFY IGNÁCZ.

Babonák.

1. Ha a kutyát megrostájják, mikor meglett, kicsinek marad.
2. Ha ujj esztendőbe fiju megy a házba, bika bornyu, (ha jány megy, űsző bornyu lesz.
3. Ha ujj esztendőbe szenet visznek egyik házból a másikba, abba az esztendőbe ott tűz lesz.
4. Ha a szemőcsőn czérnából 9 göböt kötnek és a csepegőbe elássák, elmulik.
5. Ha este a gyermek tűzzel játszik, éczaka oda pisilik.
6. Ha vizes poharat koczcintanak össze, eső lesz.
7. Ha a kutya éczaka vonít, annál a háznál nappal tűz lesz, ha nappal vonít, halott lesz.
8. Ha a bagoly kuvikol, halott fog lenni.
9. Ha az ember markába vasfüvet varnak, minden zár ki-nyilik előtte.
10. Ha a házfalát a kutya kikaparja, valaki meghal.
11. Ha a szarka csereg, vendég jön.
12. Ha a macska mosdik, vagy a fecske alacsonyan repül, eső lesz.
13. Ha a pohár felborul, keresztelő lesz.
14. Ha karácson másod napján délután ki sűt a nap, sok gyümölcs lesz.
15. Ha valaki a körmét levágja, takarja beir paposba, ha akarja, hogy bódog legyen.
16. Ha a bornyut, mikor megellik, le nem köpik, megdöglik.
17. Ha valakinek a talpa viszket, tánczolni fog.
18. Ha az ember nappal álmos, eső lesz.
19. Ha sűlt kerti tőköt eszik valaki, ördög lesz belőle s le-sűlyed a földbe s az arra járó embereket magához le huzza.

(Szatmármegye, Patóháza)

BARTÓK JENŐ.

Párbeszédek

Ettszer egy ember azt kérte egy másik ember szógájától: hányan vagytok te?

Azt mondja rá a szóga: Az uram a kutya: egy kettő; Asz-szonyom a gazda: három, négy; az öreg a disznó: öt, hat; Magam a szógálló hét, nyolcz. . . .

Azt mondja egy ur a Putnoki embernek ki a vásárra fele ment Miskolczra és szekeren az öreg apját is vitte: Mijért nem hagyja othon azt a szegény öreget, hisz jobb vón annak már othon nyugonni?

Azt mondja a putnoki emher: Háj uram jó van a! nagyon jó hasznát vesszük ő kemének; legalább felügyel a szekeren kutya helyett. . . .

- Hol lakik keen bácsi? — Szombatyiba.
 — Batyiba. — Mék Szombatyiba?
 — Mék Batyiba? — Rimaszombatyiba.

(Kömörő.)

KAZAY GYULA.

Gúnynevek.

1. L á m p i s t a vót az apádis, héba beszéssz, éjen mula, sémisé embörrre de ki hógatna. —

2. Ez a L e s i vót aki mikor körfét méntek lopni, a kerfő melle állították lesőbe. Mindég nevetetem, mikor eszembe jut, tugya kigyelmed, mikor a fija az Árony meghót, bémént részögön a nagy házba, ha lehúzi, lehúzi a hideg asztórú, káronkodott Isteném; ígym: mast gyűj víni Varga Árony, ha vitéz vagy? Varga Árony vagy? mast vijjunk. De részögös dög embör is vót az a vén l e s i. A feleségét is mindég ütte dopta. Mindég aszt üvödöszte neki: Görbe Zsuzsa vagy? Szőke Zsuzsa vagy? Eccer Áron bágyám a Mónár, mikor bíró vót, de kiverte Istenöm. Föl akarta gyújtani a házikat. Bele vette nyakába a kolodát, osztáng bezárta a bika akóba. (Egykor a bika akol szolgált börtönül, tehát a börtönnek ma is bika akol a neve). —

3. Evvel a F i n á n c z a l égyütt jártam iskolába, ojan nagy (olyan ideü) mint én, együtt vótunk a vizsitán is, ü ném vát be, de osztáng még csak bémént az urak elébe, aszt monta ígym: ü fináncz akar lenni a bátyoja hejt —

4. N ó H e b é g ő komám taláng részög vagy, csak ném fordíl, — ném fordíl a nyéved. A hebégő vérödet. Ez a koma utyom csak vitéz katoná vót a szabacságba. Úgy Gergő tájba százsz forintér kéczör átusztá a Drávát, osztáng ety fóka morhát usztatott át a ráczoktú, mire észre vették a ráczok, akkóra átiuszott. Csakuty pattoktak a gujuk mellette, ném fét egy csöpöt sé. Mikor még a franciákra vót Talián országba, akkor még a zászlótartót ellütek, futtak a mére csak láttak a mí katonáinkok; de ez a komám visszámént, s é hozta a zászlót, mikor má közê vót a gyenyeralishó, akkor monta a pajtásának ígym „ne, hozd má té is. én má é fárottam.“ A gyenyeralis natyon még dícsérte a katonát, osztáng kapott is ajándékot; héba monta osztáng a bolond hebégő: „u-u-ram é-é-én hoztam el ütöt“, a gyenyeralis ném hitte; mos má bányya, minek vót ujan nédó. (ostoba).

(Drávamellék).

CSÁSZÁR LAJOS.

Találós mesék.

Tielén menyecske, nyáron vén kecske, mi az? K á l h o.

Mibe különbözik a barát a kuobásztul? A barát dэрékán, a kóbász végin van bekötvő.

Mikor szarka a szarka? Mikor maga van.

Miér megy a nyul a hegýre? Mer alatta nem bujhat el.

Mikor mégý a hegý a nyulnak? Mikor mégölik.

Meddig fut a nyul az erdüöbe? Közepéig.

Ki vágott fát az aptyán? Ádám.

Miér szalad a nyul az uton kérésztül? Mer ném kerühet a vígíre.

Mics-csinyál az Isten, mikor esüö esik? Sárt.

Miér esik az esö? Mer lajtérgyán ném gyühet le.

Döglött lovon meddig lehet mennyi? Fülétül a farkáig.

Miér nyul a nyul? Azér, a mit mégészik.

A ki pintékén szapul, mikor mos? A vasfazik is kormos.

Nevit mégmásítýák, árát mégjobbittýák mi az? Kappan.

Ipadnak napadnak, három papnak hat kappannak hány körmö van? Száznegyvennyolcz.

(Kemenesalja).

HALÁSZ JÁNOS.

Népbótánika.

Lengyenke: *Tagetes nana lutea*.

Lotács: *Caltha palustris*. „Csufrá van a keze a cselédnek, (gyerek), mer megint lotácsot szettek a Dusába.“ „Mégvágta a boczog (a gálya) a kezét, (kifujta a szél.)“

Lúcziprus: *Juniperus Sabina*.

Lúszagló: *Mentha aquatica*. Vizi ménta.

Macskagyüker: *Valeriana officinalis*.

Macskatókki: *Glechoma hederacea*. Ezen a növényen előfordulnak olyan kinövések, mint pl. a tölgyfán a gubacs, melyet Deregnyöben ugyan nem gubacsnak, de fingagolyónak hínak.

Madársóska: *Rumex acetosella*.

Moktíka: *Calendula officinalis*. Sárga, szaporán viritó fészkes virág. „A kersénkbe csa moktíka van.“ Mondják a faluban, mivel ez a növény, ha egyszer valahová beveszi magát, vetni sem kell, mégis dúsan tenyész.

Ne nyujj hozzám: *Impatiens balsamina*.

Nyulárnyék: *Asparagus officinalis*.

Oszotka: *Cirsium*.

Ökör farkvirág: *Verbascum tapsus*. Egyszer láttam, hogy a különben is orvosságul használt virágát „zsirba pergelték“, s a szép sárga színt kapott „disztózsirt“ hajkenésre használták, hogy a „jánykának ne hujjon a haja, oszt hoszszu legyen a varkocsra.“

Ördögóda: *Thuja orientalis*.

Paraj: *Amaranthus hybridus*.

Paszuja: *Phaseolus*.

Patangoré: *Cichorium Intybus*.

Penészke: *Malva rotundifolia*.

Pünkösztirózsa: *Paeonia officinalis*.

Rakattyá: *Salix caprea*. „Rakattyát vág kosárkávána.”

Rosmarin: *Rosmarinus officinalis*.

Sóskafa: *Berberis vulgaris*.

Szagoslevel: *Pelargonium*.

Tamariska: *Tamarix Germanica*. — S. a. Ujhely vidékén a *Lycium barbarum*-ot nevezik tamariskának; Deregyőben ezt liczijom-nak hívják.

Tisztes fű: *Stachys recta*. „A cseléd megijett, oszt egész éczaka sivalkodott, hát anyámaszszony megmosogatta tisztes fűvel.”

Tyukhur: *Alsine media*.

Utilapu: *Plantago maior*,

Vasfű: *Verbena officinalis*. A tonnába vasfűvet tesznek az ugorkára; attól lesz csak tartós, mint mondani szokták.

Vasrudacska: *Zinnea coccinea*.

Vérfű: *Sanguisorba officinalis*.

Vizigyöngy: *Spongilla lacustris*. Sp. fluviatilis, stb. (különben ez állat).

Vizitők: *Nymphaea alba*.

(Deregyő. Zemplén megye.) PASZLAVSZKY S.

T á j s z ó k.

Csaplál: naggyából megfarag.

„Majd ezt a fát megcsaplálom, azután jó lesz.”

csatra: kotnyeles. „De csatragyerek ez, mindenbe belekottyán.”

csatrálkodik: kotnyeleskedik. „Ne csatrálkodjál, menj odább.”

csetér: a gyerekek két lapos fácskát az ujjok közé fognak s azzal csettegnék. „Csetezünk. Nincsen csetém.”

csillaszt: csillapít, csendesít. „Ugyan csillaszd már azt a gyereket, ne visítson a fülembe.”

csimpelkedik: csimpeszkedik. „Nem szégyenled magad anyád szoknyájába csimpelkedni, hisz nagy vagy már. Ez a gyerek mindig a nyakamon csimpelkedik.”

csiramálé: kicsiráztatott bu-

zából készült málé, mit régen ten nagy böjtben szoktak enni.

csorran, csurran: szűken csorog. „Ha nem csurran, cseppen.”

csorrant, csurrant: egy keveset önt. „De keveset öntöttél, csorrant még egy kicsit.”

csorranatnyi, csurranatnyi, csorrantásnyi, csurrantásnyi: egy kevés lé. „Csak egy csorranatnyi mustot adjanak.”

csömpölyeg: csömbölyék, böncs. „Ide emberek, lássunk a dologhoz; te Jancsi. jól összevágod azt a sarat, szalmával jól összetaposod; te Pista, csinálod a csömpölyegeket, de jól megforgasd a szalmában, hogy elég kemény legyen; te pedig Gyurka, ott a villa, felhányod a padlásra;

- én meg majd csömpölyegezem a belső padlást.
 csömpölyget: böncsölget. „Mit csömpölygetsz te a szádban?”
 csupáz: tép, szaggat gyökerestül. „Égész nap csupáztam a parét. Avval a rozsz fésűvel mind kicsupázod a hajam.”
 csupkáz: czipkáz, a csupkától megtisztít pl. aszalt szőlőt. Csupkázd meg ezt a szőlőt, de azután el ne fogyjon.
 csur-csur, csurvíz: fürdőviz a kisdedeknek: Gyere kicsikém a csur-csurba.
 csuromvíz: csupa víz. „Égész csuromvíz vagyok.”
 csuta: csuma, tusa, tönk. Vén már ez a tehén bátya. Meg van még a foga. Meg ám, de csak a csutája.
 daku: dóka, posztból készült felöltő a nagyok részére. „Add ide a dakumat, megyek templomba.”
 deged: dermed. „Ejnye, hogy degednél meg.”
 durúszol: zsémbel, mindig pöröl. „Már nem állom ki sokáig, mert gazdasszonyom egész nap durúszol.”
- eldombéroz: elvigad, elparazol. „Eldombérozta vagyónát, mert beállott énekes koldusnak.”
 ellentvág: ellenszól: „Hogymersz te apám uramnak ellentválni?”
 élészól: felszólal. „Majd élészólok én, ha több lesz ket-tőnél.”
 elhűt: elhidegít, elidegenít. „Nem lesznek már azok egyek, mert Sári elhűtötte Marczit tőle.”
 előakad: előtalálkozik. „Előakadtam János bátyóval, azután betértünk egy pohár borra.”
 eszefitty: feledékeny. „No te eszefitty, rád is lehet bizni az üres vermet.”
 eltemondál: pletykál, mendemondál. „Ne állj vele szóba, mert az mindent eltemondál.”
 elügyel: intézkedik, észre nem vesz. „Nem lesz ott semmi baj, majd elügyelek én köztük. No kend csakugyan elügyelt. hát Jánoska hol van? Azt biz elügyeltem.”
 elvél: félreismer. „Elvélttem, pedig helyre egy ember.”

(Alföld.)

SAMU JÓZSEF.

Mesterszók.

Bányász m ű s z ó k.

A bányász járn bemenve a járadékba (istaj, olá-hul: stolne) jutunk. A járadékban jobbra, balra hajtásokat találunk, hol a hajtók dolgoznak, a közönséges munkásokénál valamivel nagyobb bérért. Néhol új bányákban a hajtások oldalán ajtóforma mélyedéseket látunk, a vénák vannak ott föltárva s új menetet akarnak kezdeni; az ily helyet bányatükörnek nevezik. Új bányában is, régi bányában is sokszor evésre, t. i. rég fölhagyott bányák kiásott üregeire akadnak. Amott, a bányá-oldalon két párhuzamosan északtól délre futó ér van, ezeket harántosan két más véna metszi, az így összejövő vénákat oláhosan kru-

c s á n a k (kereszt) nevezik. Két véna is képezhet krucsát. Hol nagyobb a krucsa, s z é k a neve. Itt sok arany van s nem meddő a kő.

A bányamunkások szerszámjai (t y i s z í g nek mondják oláhosan): v a n t a l l ó, két fejű pöröly, mivel a f u r ó t ütik, miközbeu a furót folyvást forgatják; v o n ó, mivel a furóport kiszedik; f o j t o l ó, mivel a töltést leverik; t ő mivel a fojtáson át a kanócnak utat nyitnak. A kő szállítására használnak t a r g a n c z á t, vagy máskép oláhosan k a r u c z á t = saroglya, mivel a leszakított nagy követ és porkövet a bányában összehordják; r i z n á t: zseb formájú vagon, min a követ a bányából kiviszik. Ott künn még a nagyobb köveket kalapácsal aprítják, hogy könnyebben felosztassanak s a s t o m p o k (verők) k ő p ű j é b e könnyebben beférjenek: mert k ő i l l e t é k é t k i k i az osztozás után a stompjához szállíttatja.

A stomp a j á z (csatorna) mellé van építve. Nagy barna kerékre ömlik a jáz vize s azt tengelyével együtt lassúdan forgatja. A kerékfej ugyanis hosszú, hengerded nyélben nyúlik ki, e nyélre vagy tengelyre, mint hal testére az „uszószárnyak“ széles, félgörbe ékek illesztvék. A tengely mellé sorban izmos fa szálak állítvák, mit nyílnak neveznek. Van ó nyílas, 9 nyílas, 12 nyílas stomp. A nyílak oldalt szintén egy-egy éket viselnek. Már most a forgó keréktengely ékei bele akadnak a függő szálak ékébe, annál fogva felemelik azokat, majd kiakadnak belőle s a lezuhanó nyíl porrá törögeti a kőpűjébe (tartó) töltött követ.

A finom porból, hápból, aztán kisádolják az aranyrészeket (kimossák). S a j t r o k b a (oláhul: trok, tekenő) teszik a hápot ápródonként. Valami kádból vizet merítenek rá s addig ringatják a gyakran újított vizet rajta, míg az iszapos részek mind eltávoznak s a háp v i r á g z a n i kezd: az idegen részek közt az arany szép sárgán kitűneszik. A kétszer is kisádozt hápnak s l i k k a neve. A s l i k k e t nagy halomba gyűjtve Zalathnára, a kohókba küldik.

Néha oly követ is kapnak a bányákban, melyen s z a b a d arany van; az ily követ s t u f á n a k nevezik.

Bányatisztviselők: a d i r e k t o r, vagy máskép k u r á t o r, vagy i g a z g a t ó is, ki a bánya hivatalos iratait vezeti, az aranyat kiosztja stb.; b á n y a g a z d a (oberhutmann) ki a bánya kellő munkáltatására ügyel: h o k m á n a k (h o t y m á n n a k is ejtik: hutmann): felügyelők, a bányagazda segédei, égy részök benn vigyáz, más részök künn aprítja a követ, hogy igazságosan osztódjék; s t r á z s á k, az ajtón ügyelnek, nehogy a munkások aranyat lophassanak. Azután van: k o v á c s, ki a romlott szerszámokat javítja. Néhol ü g y v é d is, o r v o s is. Másutt o s z t ó i n s p e k t o r is, ki gondoskodik, hogy minden részesnek s t y u r c z á r a (rakodó helyére) egyenlő mennyiségben hordják a követ.

(Zalathna vidéke.)

KANYARÓ FERENCZ.

FODORI KATICA DANÁJA.*)

„Elattalak lányom, Fodori Katica!“
 „Kinek iedés anyám?“ „Borosfaji Lászlunak.“
 „Ném ménék ien hozzá, ményén ké el maga.“
 — Fodori nagyasszony, kedves napamasszony
 Főzzön jó vacsorát.
 Fodori Katica, kedves hűfös párom,
 Újj bé az asztalho. —
 Béült az asztalho, lédopta villáját,
 Borosfaji László fölakarta vönnyi,
 Fodori Katica léhajlott utáno,
 Borosfaji Lászlunak méglátto lólábát.
 Kümént az asztaltul, el is sirta magát.
 „Anyám, iedés anyám, mégötil engémet.“
 — Fodori nagyasszony, kedves napamasszony,
 Hun van a ményasszony? —
 „Ötözik, vétközik röjtött kamarábo,
 Haláli ruhábo.“
 — Fodori Katica, kedves hűfös párom!
 Nyizsd föl az ajtadat, röjtött kamarádot, —
 „Ném nyitom ajtumat, röjtött kamarádot,
 Ném vagy hűfös párom, mégöli gyilkosom,“
 — Fodori nagyasszony, kedves napamasszony,
 Ném vádu párjánok, öli gyilkosánok —
 „Közsd a lófarkáho, addig mindég huzazsd,
 Még annak ném vádu.“
 „Lassan hajcs, lassan hajcs, Vidrai Pál,
 Kerék aran szoknyám tele van mán vérrel,“
 — Csak hajcs, Vidrai Pál, mentül jobban lehet —
 „Lassan hajcs, lassan hajcs, Vidrai Pál,
 Ráncos száru csizmám teli vagyon vérrel,“
 — Csak hajcs, Vidray Pál, mentül jobban lehet. —
 „Lassan hajcs, lassan hajcs, Vidrai Pál
 Sárgo bodor hajam vérben uszik immán.“
 — Csak hajcs, Vidrai Pál, mentül jobban lehet —
 „Lassan hajcs, lassan hajcs, Borosfaji László
 Kedves hűfös párom.

*) Más, rövidebb változata a „Budapesti Szemle“ folyó évi májusi füzetében jelent meg.

Fekete kiet szömöm homályban borultak.
 — Áll még, kocsis, áll még!
 Mit énnil, mit innál, Fodori Katica,
 Kedves hűtfős párom? —
 „Ném éheték ien mást, jönge szajku szárnyát.
 Borosfaji László kapja a puskáját,
 Hajtya a vadokat, égi madarokat,
 Mire haza vüttö jönge szajku szárnyát,
 Fodori Katicát kü is nyójtószatták.—

*

Diófa koporsut faragnak az ácsok.
 Fodori nagyasszony hozza koszorúját,
 Ném a menyasszonnak, csak a sziep halottnak.
 „Fodori Katica, kedves iedés lányom!
 Keserves szivembü ném mégy kü a bánot,
 Mégölnek a kinok, bocsázd még bünömet.“
 „Vüdd el, iedés anyám, vüdd é koszorúdat;
 Átkozott a föld is, a hová létésznek,
 Fű rajt né terémjén, virág elhervaggyon,
 Ném is bocsátok még, hogy is bocsáthatnék,
 Mikor az ördögnek hatalmáro attál.“
 Fodori nagyasszony liliomot ültet,
 Fehér liliomot lányo sirhalmáro.
 „Fodori Katica, kedves iedes lányom!
 Keserves szivembü ném mégy kü a bánot,
 Mégölnek a kinok, bocsázd még bünömet.
 Testém a testéddel éggy sirba nyugoggyon
 Vérém a véréddel éggy patakba folyon,
 Lölköm a lölköddel éggy istent dicsirjén,
 Ményeknek közepin örökkín élhessén.“

Resznek. Göcsej.

KARDOS ALBERT.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. JUNIUS 15.

VI. füzet.

A MAGYAR TAGADÓ SZÓK EREDETÉRŐL.

Szinnyei J. nagyon érdekes tárgyat választott, midőn a mi tagadó szócskáink eredetéről értekezett. Mindenesetre érdekes kutatni, mi az oka, hogy a mi tagadó kifejezéseink annyira elütnek attól a tagadó igétől, melyet a többi ugor nyelvben mondhatjuk mindenütt megtalálunk. De kérdés, mennyiben sikerült a czikkirónak kitűzött föladata elérése. Ennek megítéléséhez bátorkodom némi adalékkal járulni. Először is föl akarok említeni némely alakokat, melyek a mi tagadó szóinkhoz közelebb látszanak állani, mint az ugor tagadó ige. Másodszer egy-két megjegyzést tennék azon föl-
tevésekhez, melyeket a czikkiró tárgyalása eredményezett.

1. A czikkiró a rokon nyelvekből csak azokat a tényeket vette figyelembe, melyek az illető nyelvtanoknak a tagadásról szóló cikkeiben vannak összeállítva. Pedig a ki a rokon, különösen a vogul, osztják, zürjén, votják nyelvekbeli szövegeket olvasgatja, annak figyelmét nem kerülheti el az a körülmény, hogy ott a magyar *nem*, *ne* szóknak pontosabban megfelelő tagadó szók is vannak. Ezek a következők:

a) Az éjszaki vogulban *nem*; pl. *kot* 'ki' — *nem-kot* (Vogul föld és nép 136.) vagy *nem-katpe* senki; *müt* 'mi' — *nem-müt*, *nem-mätr* (így is: *nemüt*) semmi. Ezek mellett ugyanott az ige tagadósítására az *ätt*, *ate* és *ul* szók szolgálnak, melyeket Szinnyei is ismer, de azonfölül egy hosszabb alak: *atim*, mely tényleg a. m. nincsen (pl. *sijin nemmüt atim?* híred semmi nincsen? Hunf. Vogul monda 355; a kondai vogulban is *atim* 'nincsen' — *atimet* 'nincsenek'), de eredetileg szintén csak *nem-et* jelent, mint pl. ez a kondai vogul kifejezés mutatja: *atim oles* 'nem volt' (Hunf. szót. 15). — A kondai vogulban már nincs meg a tagadó *nem*,

mert itt a névmások tagadásába is átment az *ati*, pl. *xon* ,ki' — *ati-xon* senki; *nar*, *ne* ,mi' *ati-nar*, *ati-ne* semmi. (De Hunfalvy Pál hibásan állítja négyszer is egymásután a k. vogul szótár 15. lapján, hogy *ati* maga „semmi“-t is jelentene. Abban az egy példában, melyet idéz, *ati-ne* nem a. m. semmi-vel, hanem sem-mi. Hiszen a *ne* rag sem ,vel' a vogulban!).

b) Az osztjákban szintén *nem*; pl. *xoj* ,ki' — *xojat* valaki — *nem xojat* senki; *mollä* ,mi', *mollt* valami — *nem mollt* semmi (így is: *ne müt*, *ne müttät*) stb. Itt azonban a *nem* szócska már nem csak névmások tagadására szolgál, hanem más szókat is tagadósíthat: *nem tagana* ,semmi helyen, sehol' (*tagana* helyen, *met tagana* mely helyen, hol), *nem urna* semmi módon. Ez a *nem* tehát egészen olyan értékű, mint az említendő zürjén *nem*, azaz ,semmi', s alább fogjuk látni, milyen jelentős ez a körülmény a magyar tagadó szók magyarázatára is. — Az ige tagadása, valamint a vogulban, úgy az osztjákban is másképp történik, t. i. az *an*, *anta* és *al* szókkal, melyeket már Szinyei is ismer (*ent menem* nem megyek, Hunf. Vogul monda 357). De ezenfölül itt is van egy hosszabb tagadó szó, mely mint alább látni fogjuk, a magyar *nincsen* ígére nézve fontos lehet: *antom*, *endam*, *endem* ,nincsen', *antomet* stb. ,nincsenek' (*nem-mollt antom xahatlmot* semmi nincsen elrejtve, Máté 10 : 26). Noha itt bővebb bizonyításba nem bocsátkozhatom, megemlítem, hogy ez az *antom* is eredetileg csak a. m. nem (v. ö. Castrénnál *ma endamel* nélkülem, *mung endamel* nélkülünk, szó sz. én-nemmel, mink-nemmel; v. ö. még p. Máté ev. 1, 18).

c) A zürjén nyelvben (valamennyi nyelvjárásban) *ne* ,nem', *ni* ,se', rendesen szintén névmások s egyéb névszók tagadására szolgálnak; p. *kod* ,ki' — *nekod*, *niköd*, *nekin* senki, *mij* ,mi' — *nem*, *ninöm* stb. semmi; *mujes köt i ne giriša*: a földek noha nem nagyok; *nemön ne učetžik*: semmivel nem kisebb stb. Az igefogalom tagadása itt még a ragozott ugor tagadó ígével történik; pl. *nem os töd* semmit nem tud. De egészen más irányú fejlődés is történt itt, t. i. hogy a tagadó névmás vagy tagadott névszó mellett a második tagadás elmaradhat; pl. *uzavni nemön vois* NyKözl. XVII. 384. szó szerint: dolgozni semmivel ment, azaz: dol-

gozni sehogy sem lehetett; *kľž ne mamö da aje meköť ovisö* = ha nem anyám és atyám volnának velem (tehát nem pontos Halász fordítása NyKözl. XVII. 385: „ha az anyám és az atyám nem élnének velem“; ez a zürjénben tagadó igével volna, így: *kľž m. da a. meköť eg ovisö*). Ebben a szerkezetben tehát a tagadó igének elmaradása s a pusztá *ne* szócska használata már nagyon hasonlít a magyar nyelv tagadó szerkezeteihez.

d) A votják nyelvben *no* és *ne*; pl. *kin* ,ki' — *no-kin* vagy *no-kin no* senki; *mar* ,mi' — *no-mar* vagy *ne no-mar* semmi.

e) A lapp nyelvben, jelesen az orosz-lapp nyelvjárásban *ni* a névmások tagadása: *kie*, *kĕ* ,ki' — *ni-kie*, *ni-ki* senki; *mi* ,mi' — *ni-mi* semmi (l. Halász nyelvtani vázlatában 21. l. és v. ö. pl. a Genetz közölte Máté-evangéliomban 2:6, 9:33, 27:19 stb.).

f) A cseremis nyelvben *ni* a névmások tagadója; pl. *ni-kö-at* senki, *ni-m(u)-at* semmi stb. — Az igefogalom tagadása itt is a rendes ugor tagadó igével történik.

g) A távolabb álló rokon nyelvek közül az eddigiekkel való szoros egyezésüknél fogva számot tarthatnak figyelmünkre a csuvas nyelv tagadó névmásai, mert ezek szintén *ni*-vel készülnek a kérdő névmástökből; pl. *ni-kam-da* vagy *ni-kam* senki, *ni-miń-de* vagy *nim* semmi.

h) Az oszmanli-törökben végre a páros tagadást két *ne* szócska fejezi ki, pl. *ne böjjük*, *ne küčük* se nagy, se kicsi.

2. Már az itt fölsorolt adatokra tekintve is elképzelhetjük, hogy a kinek ezekről nincs tudomása s a mi tagadó szóinkat mégis meg akarja magyarázni a rokon nyelvekből. okvetetlen erőtetett magyarázatba fog bonyolódni.

De ha nem vennök is figyelembe az itt elsorolt adatokat, Szinnyi következtetéseinek egyik fő pontja amúgy is tarthatatlan: t. i. hogy az ugor tagadó ige valamikor *t* hangon kezdődött, s hogy ez a *t* a legtöbb nyelvben elveszett, míg a magyarban *n*-re változott. Ez a föltevés főleg azon a körülményen alapszik, hogy az egyik mordvin nyelvjárásban a tagadó ige imperativusának ez a töve: *ta*-. Az ebből vont következtetés csak hat lényeges hibában leledzik: a) Nem tehetjük föl, hogy a *t*-hang éppen csak az

imperativusban maradt volna fönn, holott a jelentő mód u. o. így hangzik *ašln*. b) Nem tehetjük föl, hogy éppen az egy moksa-mordvinban maradt volna meg a kezdő más-salhangzó, holott már a vele legszorosabban egyező erza-mordvin nyelvjárásban nincs meg, valaminthogy a többi ugor nyelvben sincsen nyoma. c) Meg volna sértve az az ugor hangtörvény, mely szerint a /-n kezdődött ugor szók a vogulban és osztjákban mindig megőrzik a szókezdő foghangú explosívát, a mely szókban más nyelv spiranssá változtatta is vagy bár egészen elejtette is (l. Budenz Szót. 714, és Munkácsi, Ny. XII. 394. 396). d) Meg volna sértve az a hangtörvény, hogy az ugor szókezdő foghangú explosiva csak a magyarban tűnhetik el nyom nélkül (l. u. o. a táblát). e) Nem hihetjük, hogy éppen csak a moksa-mordvin tagadó ige imperativusában tűnt volna el nyoma nélkül az / hang, mely különben minden ugor nyelvben jellemzi ez alakot: erza-mordvin *ila-*, finn *illä*, vogul *ul* stb. f) Nincsen tekintetbe véve a tiltó igének az a *vul* alakja, melyet Satingin éjszaki vogul szövege következetesen alkalmaz. Előfordúl ugyan más nyelvekben (pl. a lappban gyakran), hogy magánhangzó-elejű szó *v* hangot vesz maga elé, de kérdés, megengedhető-e ilyen föltevés a vogulban; inkább az ellenkezőre vannak példák: *üt*, *öt* = finn *viite-* stb.

Mindezek folytán meglehetősen valószínűséggel mondhatjuk, hogy a moksa-m. *ta-* nem egyéb, mint az erza-m. *ila-*-nak hangbeli változata. Az *l:l* változásra nem tudnék ugyan példát a mordvinban, de az ínyhangok általában minden nyelvben könnyen váltakoznak (v. ö. m. *borjüt:borgyu*, *bornyu*, zürj. *juk:luk* stb. stb.). A mi pedig a kezdő magánhangzó vesztét illeti, ez a mordvinban a hátrább került hangsúly miatt közönséges jelenség és gyakran éppen a moksát jellemzi az erzával szemben (pl. *fkü* e h. *ifkü*; *šča*, erza-m. *orša*, *orča*; *skal* = cser. *uškál*, stb. l. Budenz 17. l.).

A magyar *nem*-et **nelm*-ből magyarázza a czikkiró. Itt meg az a hiba, hogy *l*-et vesz föl a jelentő módban, holott ez az *l* éppen az imperativust jellemzi mindenütt.

Ha tehát Szinnyei föltevései annyira tarthatatlanoknak bizonyultak, kérdés már most, az említettek alapján hogyan képzelhetjük másképp a mi tagadó szócskáink történetét. Annyi első tekintetre bizonyosnak látszik, hogy az éjszaki

ugor nyelvek, melyekkel a magyar hosszabb ideig együtt volt, már ezen közös(öskorukban a *nem* szócskát használták a névszók tagadására. A többi ugor nyelv közül egyedül a cseremiszen találunk még hasonló (*ni*) tagadó szócskát, s azért hihető, hogy a másik (déli) ugor nyelvág nem élt e szóval, s hogy a cseremiszen csak újabb korban vette át a csuvasból, mely különben is a legerősebb hatással volt rá. Ezt bizonyítja jelesen ezen *ni*-kezdű névmásoknak egy sajátágos szerkezete, melyre a csuvasban bukkanunk s melyet szintén teljesen átvett a cseremiszen (l. NyKözl. I. 260 és III. 442). Ennek előadását itt a terünk nem engedi, azért csak annyit említek, hogy e szerkezetből kétségtelen, hogy az a *ni* voltaképen nem is tagadó elem, hanem csak határozatlanná teszi a névmást s a. m. bár, akár. S ez annyival bizonyosabb, mert két más török nyelvben, a kúnban és csagatajban, valóban megtaláljuk az így képzett határozatlan névmásokat (pl. a kún codexben *ne-kim* qualiscunque. *ne-kimese* quisque).

Nem hiába említem ezeket a török-tatár dolgokat, mert ezek a mi *nem* szócskánkra nézve is olyan útra vezetnek, melyen sikert remélhetünk. Ugyanis a többi törökségben s a többi ugarságban a tagadott ige mellett a mi *senki* névmásunknak megfelelőleg mindig határozatlan névmást találunk egy-egy *is*-féle kötőszóval, úgy hogy az egész egy-egy megengedő kifejezést alkot, ilyen értékűt: akárki, bárki, ulla, ill. akárki is, wer immer a u. h. Pl. a kazáni tatárban: *ber keše* valaki (egy ember), *ber keše-dü* szó sz. valaki is. tagadó igével 'senki'; v. ö. csuvas. *ni-kam-da*. A finnben *ku-kaan* szó sz. ki is, wer es auch sei, tagadó ige mellett a. m. nálunk a *senki*. Mindezekből már most azt következtethetnők, hogy eredetileg a magyar *nem* sem tagadó szó, s hogy a magyar *senki*-ben is a kötőszói elemnek (**s-nem-ki*) olyan szerepe van, mint az iménti példákban. Hiszen a vogul *nem-kat-pe* is nyilván a. m. *nem-kat-pe* 'senki is'. Sőt tovább menve még azt is sejthetjük, hogy a *ne* elem eredetileg maga is kötőszó. Legalább a votjában *no* a. m. 'is, de', és *no-kin no* a. m. 'senki is (azaz senki sem)', tehát ugyanaz az elem látszik ismétlődni benne.

Tagadó szóinknak ezen eredetibb állító természetére régibb íróinknál még némely nevezetes nyomokban fönn-

maradt. Használják ugyanis, igaz hogy csak tagadó vagy tagadóféle főmondat után, a páros *se* kötőszót éppen az imént föltételezett megengedő jelentéssel e h. *akár*; pl. Pázmánynál: „lehetetlen, hogy *se* pokoltól, *se* Isten haragjától félhessen, a ki magával elhiteti, hogy ő bizonyosan üdvözülni“; Káldynál: „nem engedi Isten, hogy *se* szüntelen háborúságok legyen (a híveknek), *se* örömök“ stb. — Mai tagadó névmásaink is sokszor előfordúlnak náluk a megengedő akárki, bárki-féle névmások értékével; pl. Pázmánynál: „nem szükség, hogy titeket senki tanítson“ — hogy bárki is tanítson; „nem szenvedte, hogy sohult bátor-ságosan maradhasson“ = hogy akárhol is maradhasson; Káldynál: „a mágusoknak, nem olvasom, hogy semmit ígért volna Isten“ = hogy bármit is ígért volna stb. — Igaz, hogy ez is rendesen csak tagadó főmondat mellett olvasható, de idézhetünk egyelőre legalább egy biztos példát olyat is, hogy állító főmondat mellett sincs még tagadó jelentése a *sem*-nek, s remélhetjük, hogy idővel több effélet is fogunk találni nyelvemlékeinkben. Pázmány Péter ugyanis egy helyt ezt írja (préd. 357): „*Sámuel azt akará, hogy a király törvényt lásson reá, ha soha senkitül ajándékot kívánt*“ — ha valaha valakitől ajándékot kívánt, vagy: vajjon bármi-kor bárkitől is kívánt-e ajándékot! (Az itt idézett példák Kiss Ignác két tanulmányából vannak véve s ott még sok hasonló idézet található: Pázmány nyelve, NyKözl. XV. 232, és Káldi György nyelve 31. l.).

Említhetjük még itt ezt a régies, de a népnél még ma is hallható kifejezést: *senki nélkül, semmi nélkül*. Használja Pázmány is, noha nála már az újabb *minden nélkül-t* is olvassuk (l. é szerkezetről Budenzet M. Nyelvészet VI.). Pl. „apám semmi nélkül van“ Gyarm. nyelvm. II. 108; „én már meghalok, hanem nem hagylak titeket se semmi nélkül“ Népk. gy. II. 460. — És ezeknek szakasztott mássát találjuk egy közel rokon nyelvben, a zürjénben: *nem pol-tög*, szó szerint „semmi fél-etlen“, azaz *semmi félés nélkül* = bárminő félelem nélkül; *nem kil-töm*, szó sz. „semmi érz-etlen“, *semmi érzés nélkül*, érzéketlen, öntudatlan; *nem nog-töm* idomtalan (*nog* mód, példa).

Ezek szerint, úgy látszik, ez volt a mi *nem* szavunk története. A *nem* alak az osztjákban és zürjénben a. m.

semmi, s így talán már a *mi* névmással van összetéve, úgy hogy az első elem csak *ne* volt (nyelvelmékeinkben még megvan hosszú hanggal *ncem, nec*; a *mi* a „semmi“ helyébe lépett „nem“ jelentést illeti, egészen hasonló fejlődésen ment át a német *nicht* és *nein*: régebben mindakettő „semmi“-t jelentett). Ez a *ne* eleinte csak határozatlan névmást képezett, és ezen szerepében maiglan látható e magyar névmásokban: *né-ki* (csak nyelvelmékeinkben), *némi, némely, néha, néhol* (v. ö. még az orosz-lappban *mi ni* valami, holott *ni mi* u. o. „semmi“ NyKözl. XVII. 21.). A tagadó ige mellett ezek a névmások maguk is tagadó értelmet vettek föl (v. ö. francia *personne, rien, jamais* „senki, semmi, soha“, eredetileg csak „személy, dolog, valaha“), úgy hogy később *nem, ne* a nyelvérzékre nézve tagadó elemek lettek s utóbb a tagadó igét is kiszorították. Az erre való átmenetet láttuk már a zürjén példákban; s az eddigiek szerint valószínű, hogy az oszmanli *ne* is hasonló módon vált önálló tagadó szóvá. Hogy a magyarban most *nem*-et használunk az ige tagadására is, az semmivel sem meglepőbb, mint hogy a kondai vogulban viszont az eredetileg igei természetű *ati* szorította ki a névmások mellől a *nem*-et. A magyarban ezt a fejlődést az a körülmény is előmozdíthatta, hogy a körülvevő szláv nyelvek is egészen hasonló hangzású tagadó adverbiumot használnak. (Erre nézve nevezetes találkozás, hogy Satigin vogul szövegében a tagadó *ne* szó váltakozik az igék mellett a rendes *at*-tal; pl. *ne toll* nem viszi, *ne oli-li* nincsen-e (Vogul föld 250. 251. stb.). Noha ez oroszos kifejezés, mely talán csak Satigin sajátja s a nép nyelvébe nem is ment át, mégis mutatja e példa, milyen irányban érvényesülhetett itt a szlávtság hatása). — A *nem* és *ne* közti különbség természetesen csak a magyar nyelvnek külön fejlődése óta keletkezett, csak úgy, mint tetsem a latin *non* és *ne*, s részben a görög *οὐ* és *μή* közti különbség.

A magyar *nincsen* véleményem szerint kettős tagadást foglal magában: **ne-incsen*. Okaim ezek: Az *incsen* alak tényleg megvan nyelvelmékeinkben, s nincs elegendő okunk fölteni, hogy ez elül hangvesztést szenvedett volna. A legközelebbi rokon vogul és osztják nyelvek a „nincsen“-t így fejezik ki: *atim, antom, endam, endem*. Ezeknek közös eredetibb alakja nem lehet más, mint **entem*, ez pedig

nagyon közel áll a magyar *incsen*-hez. (A többes szám is *atimet*, *antomet*, mint a magyarban *nincsenek*). — Ez az *incsen*, *antom* stb., mint fönt a vogul és osztják bizonyítják, eredetileg nem a lét tagadását („non est”), hanem a pusztá tagadást jelöli, s mint kezdő magánhangzója, továbbá a hasonló hangzású osztják és vogul *anta*, *ate* stb. bizonyítják, csakugyan az ugor tagadó ige maradványa. (Azt a kérdést is föl lehetne vetni, nem volt-e az *incs*-hez hasonló hangzású és „semmi“-t jelentő tót *nič*-nek arra hatása, hogy a magyar *incs* is fölvette elül az úgy is tagadó *u*-et?).

Ennyit mertem nyomozásaimból mint valószínű eredményt elmondani; noha megvallom, vannak egyes körülmények, melyek némileg kétséssé teszik az itt előadottakat is. Ezek között első helyen áll az egyik szamojéd nyelvjárásnak, tehát az ugarságon kívül a legközelebb rokonunknak, *nji*-tagadó igéje, mely arra mutatna, hogy talán az ugor tagadó ige is eredetileg orrhangon kezdődött (még szorosabb egyezésre látszik mutatni, hogy u. o. a tagadó igének imperativusa *njor*, v. ö. a legtöbb észti nyelvjárásban *ära* a finn *älä* ellenében). Noha itt is előbb le kellene számolni az említett vogul *vul* *v*-jével. Különbén a tawgy-szamojédban már nincs tagadó ige, hanem tagadó adverbium, még pedig magánhangzós elejű: *aša!* — Másrészt pl. a csuvas nyelv az imperativus és optativus előtt egy tagadó adverbiumot használ, mely így hangzik: *an*; tehát egészen úgy mint az osztják *an*, noha az utóbbi bizonyosan *ant*-ből van rövidítve. — Mindezeknek tárgyalása természetesen kívül esik a Nyelvőr föladatán, s egyelőre úgy is inkább bonyolódottá tenné a kérdést, mintsem hogy tisztázná. Csak azért említettem még ezeket a dolgokat is, hogy lássuk, milyen óvatosnak kell lenni, ha az ember már mindent számba vesz is, a mit az ugor nyelvekben talál: hát még ha az ember az ugor nyelvekből sem venne tekintetbe egyebet, mint a mit a nyelvtanoknak egy pár rövid cikke csak általános tájékozás céljából állított össze.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTUDOMÁNY ÉS ÖSTÖRTÉNET.

I.

— O. Schrader: „Sprachvergleichung und Urgeschichte stb.“ Jena 1883. —

Méltó figyelmet érdemel az a kérdés, vajjon az összehasonlító nyelvészet eredményei mennyiben alkalmasak a történet előtti korszakok kulturájának a megvilágítására. A mióta csak megvetették valamelyest a modern nyelvtudomány alapjait és osztályozták az egyes nyelvcsaládokat, azóta folyton a nyelvészethez fordulnak felvilágosításért, midőn az illető nagy népek ősi állapotát, társadalmi s családi életét kutatják. A legkiválóbb munkásságot ezen a téren is természetesen az indogermán nyelvészetben fejtették ki. Sokat vitatkoztak, ki szebb, ki ragyogóbb képet rajzolt az ős indogermán civilizációról; arról is eleget tanakodtak, hogy egyik vagy másik hasonlítás helyese avagy nem, de azon sohasem kételkedtek, hogy a megállapított összavakat föltétlenül föl ne használhassák kulturhistoriai kutatásokra. Ki volt mondva, hogy pl. egy-két főnyelvben található kulturszó világos bizonyítéka annak, hogy az illető fogalmat vagy tárgyat már az ős indogermánok ismerték; vagy ellenkezőleg, ha távol eső nyelvek különféle szóval jelelnek egy és ugyanazon fogalmat, hogy ezt még nem ismerték; végre, hogy az idegen szó idegen kulturhatásnak a következménye. És az ezen elvek alapján összeállított képen volt mit bámulnunk nekünk szegény halandóknak. A barbár germánok ősapái sok sok ezer évvel előbb minő művelt, szelídlelkű férfiak voltak.

Az apát a „ház védőjének“. az anyát „gondos házi-asszonynak“ (waltende Hausfrau) nevezték. Tréfás vig emberek voltak, miértis az apa lányát az ő „kis fejő lányának“ (kleine Melkerin) nevezte. Ez a bátyját „táplálójának“ tisztelte, míg emennek csak az tűnt fel, hogy az ő kis huga vele együtt lakik, és a sógornak mindig játszania kellett (δαιρ = der spielende). A férj végtelenül tisztelte feleségét: ő volt a *pátni*, *πότνια*, az urnő, és sohase ütötte, ha nem is egészen, de legalább félig agyon, mint gonosz germán utódai. Szép városaik is voltak (*purí*, *πόλις*), az ős indogermánoknak, pompás házaik (*vézá*, *vicus*, *ὄικος*), a hol jól főztek

(*pac, πέπτο, coquo, peku*) ettek és ittak, szép ruhában jártak (*vabh, ὄφαινω, weban; siv, suo, sija*), sőt a festészetben, énekben és zenében is gyönyörködtek. Még folytathatnám e pompás idyllikus kép rajzát, anélkül, hogy egy hajszálnyit is el kellene térnem oly jeles és elismert tudósoknak, minő Fick, Müller Miksa leírásától. És ha valaki gyanúba fogna, hogy nagyítok, az csak gondolja meg, mint hallja léptenyomon a német tudósok dicsekvéseit, hogy mennyire felülmúlja az ő nyelvök grammatikai szerkezete valamennyi más nyelvét, minő „*sinnig*“, benne a nemek különbsége, és hogy mennyire kitűnik ebből is, mint múlja felül az indogermán ész a más emberek tehetségét. Kárba veszett munka volna erre is bizonyítékokat keresnem. Inkább csak előkapom azt a példát, a mely éppen a kezem ügyébe esik, és hogy mennyire bizonyítja ez a németek elfogultságát, az majd kitűnik először is abból, hogy a czímbeli könyv szerzőjétől ered, a ki pedig maga is ezt a magasztaló irányt egész határozottan kárhoztatja; másodszor meg majd örömmel olvashatjuk, hogy egy nálánál még józanabb német fogja idevágó állítását megdönteni.

Schrader könyvének egyik fejezetében (413—429. l.) összehasonlítja nagyjában az indog. nyelveket a sémi és az ural-altai nyelvcsaládokkal. Aligha került ki valaha német nyelvész tollából ilyen józan fejtegetés, a melyben az legyen mondva, hogy az ural-altai nyelvek némely szerkezetben (pl. a pluralis képzésében) felülmúlják az indog. nyelveket. Mindamellet nem hagyhatja ő sem a nemek megkülönböztetésének a dicsőségét. Az elmének minő élességére vall, hogy az ő indogermánok nyelvükben is megkülönböztették, mintegy alakilag is, a természet két fő országát, az élő és élettelen világot. És miután megalkották ezt a határvonalat, az élő természetet hím- és nőneműekre osztván fel, hogy itt nem állapodtak meg, hanem „*es ward in einer wahrhaft poetischer weise und mit einer ausserordentlichen kraft der phantasie der ganze sprachstoff unter dieselben (t. i. a három nemi kategória alá) verteilt und das leblose in den rang des lebenden erhoben* (424. l.). Ezt a felfogást természetesen lehetlenségnek tartja mindenki, a ki tudja, hogy a nyelv sohase tudatosan fejlődik, sőt mosoly-

gásra indító a következő nagy mondás: „Sicher aber ist, dass dieselben (t. i. diese merkwürdigen Vorgänge) für das ganze geistes- und gemütsleben unserer vorfahren eine tiefliegende bedeutung gehabt haben“ . . . . (425. l.). Ezen sentimentális magyarázatot aztán kárhóztatja Brugman a Lit. Centralblatt 1883. 39. számában, és mint minden józan nyelvész várhatja. a nemi megkülönböztetés eredetét tisztán alaki különbségekből magyarázza. Hogy t. i. volt két képző az indog. ősnyelvben —*o*— és —*á*—, és ezekkel járt együtt a hím, illetőleg a nőnem; hogy miért, azt nem tudni, de a tényt tagadni nem lehet. Lehet. hogy pl. az —*á*— képző eredetileg kiválóan olyan szókon volt, a melyek már értelmileg is nőneműek, és így jutott e későbbi szerepéhez stb. De bár mily érdekes is ez a kérdés, e helyt már a tér hiánya miatt se fejtegethetem, csak annyit legyen szabad megjegyeznem, hogy a mostani németben is gyakran a végzethez tapad a nemi megkülönböztetés, még az értelem rovására is, v. ö. das mädchen. És még hadd idézzem Brugmannak ezt a határozott kijelentését: „Nomina wie ὄμιος, οἶκος, φουρί hatten nie etwas und bekamen nie etwas mit dem sexus zu thun“. (id. h.).

E csekély mutatványokból is kitűnik, hogy maga a nyelvtudomány nem elégséges arra nézve, hogy valamely nép történet előtti kulturájáról általa helyes képet nyerjünk. Nem elégséges, mert elválásuk idején a történeti időben fellépő germánok elődei nem lehettek oly műveltek, a minőknek némely nyelvtudós tudománya révén állította. de sőt nem lehettek a görögök, a rómaiak ősei se, mert különben. a mi lehetetlen, borzasztóan kellett volna hanyatlaniok az ideig, a mikor a történetben először szerepelni kezdenek. Világos továbbá az is, hogy mindennemű ellenőrzés híján sokfélélt ki lehet a nyelv adataiból okoskodni, a mint hogy valóban a *domus* szó ősrégiségéből némelyek azt következtették, hogy az indogermánok már palotát is építettek, míg mások a kalyibával is szép szerényen megelégedtek. A mikor aztán újabb időben a régiségek kutatása rendkívüli módon felvirágzott, és nagyszerű ásatások és fölfedezések történtek nemcsak Európában, hanem mondhatni az egész föld kerekiségén, új szempontok szerint kezd-

ték vizsgálni az őskori kutatást, és immár általánossá kezd válni a józanabb felfogás. Schrader könyvének is ez a kiváló érdeme, hogy a két tudományt, a melyben egyaránt jártas, a nyelvészetet és a régiségtant összekapcsolja. és kijelenti, hogy haladás e téren csak úgy fog mutatkozni, „wenn sich sprachforschung, prähistorie und geschichtsforschung zu gemeinsamer Arbeit schwesterlich die hände reichen“ (210. l.). Schradernek ezen érdeme nem kisebbedik egy cseppet sem azáltal, hogy Hehn jeles munkájában *Kulturpflanzen und Haustiere* stb. némileg már megelőzte.

Érdekes lesz röviden követnünk, miképpen alkalmazza Schr. ezt az új módszerét. Kiindulva a nyelvtudományból, a kulturális nyomokat, a melyre amannak eredményei mutatnak, az indogermánok történeti hagyományaiban iparkodik megtalálni. Történeti hagyományokon értve egyrészt az ásatások által felderített kulturát, továbbá az idegen hatást, a mint az egyes szók átvételéből kitűnik, másrészt a valószínűs történeti hagyományt, mert helyesen jegyzi meg: „Es stellt sich immer mehr heraus, dass die urzeit noch in die historisch beglaubigten zeiten der indog. völker mit zahlreichen zügen hereinragt“ (337. l.). Tehát kutatni kezdi, hogy minő fémeket ismert az ősi indog. nép. és alapos fejtegetésének eredménye, hogy csakis a *rész* volt előtők ismeretes, de ez is csak természetes állapotában, azaz, hogy kovácsolni vagy bármi módon feldolgozni még nem tudták. Tehát az indogermánok elválásuk idején még a kőkorszakban éltek, még pedig a *neolith* korban, midőn már aránylag meglehetősen előrehaladott az emberi kultúra. Ez az eredmény most minden további kutatás alapja. Mert ilyen neolith korabeli civilizációt mondhatni apró részletekig megtaláltak a svájci őskori tavi lakásokban, a hol számtalan sok kőszközt, állatsontokat stb. találtak (v. ö. Lubbock: *Történelem előtti idők* I. 108. kv.). Most már, ha tapasztaljuk, hogy pl. az *íj*, *nyíl*, *lándzsa* vagy *ház*, *kocsi* és egyéb kulturális tárgy elnevezése közös szóval történik. tehát meg kell győződünk arról is, hogy az illető tárgyakat az ősnép már ismerte és használta is; most már akkor helyesen el is képzelhetjük, minők voltak emez eszközök. Bizony csak kőből és legfőlebb fából voltak, és csak bar-

langféle viskók voltak a lakások. És ezen az alapon aztán könnyű azt is elképzelni, minő lehetett az ilyen népnek a szellemi, családi, társadalmi élete, és látva művészetét, minő a zenéje és a költészete.

Nem lehet czélom, hogy e rövid értekezésben Schr. munkájának a paraphrasisát megírjam, ámbár minden érdeklődőnek melegen ajánlhatom különösen a II. részt, a melyben die Urzeit cz. a. lerajzolja az ős indogermánság kulturális állapotát. Inkább bemutatom röviden az *aranyról* szóló fejezetét, hogy kiki láthassa, mily tanulságos egy könyv ez úgy nyelvészeti, valamint műveltségtörténelmi szempontból is. Az aranyat együttlétük idején az indogermánok nem ismerhették. Eredeti szavuk van rá az indo-iráni nyelveknek; a védákban *hiranya*: zend *zaranya*, a mely utóbbi az új-perzsából betolakodott az ugor nyelvekbe: mordv. *sirnä*, cser. *šörtä*, vog. *sorni*, zürj. *zarni*, magyar *arany* (Ahlquist: Kulturw. 72. 1.). Ezt a *hiranya* szót nem lehet egyeztetni a gör. χρυσός szóval, mert feltéve, de meg nem engedve, hogy ez *χερ-τιος, *χρρ-τιος, akkor is csak a tőszó egyeznék. már pedig kulturális szóknak, hogy azonosoknak lehessen őket mondani, még a képzőikben is, teljes hangtestükben meg kell egyezniök. A χρυσός inkább sémi kölcsönvétel; a héber *chárúz*, assyr *hurásu* mása. És bizonyítékot nyer általa a hagyomány, a többek közt pl. Plinius, a ki VII. 197. ezt mondja: Auri metalla et flaturam Cadmus Phoenix ad Pangaeum montem invenit. A latin *aurum* biztosan még nem fejthető meg, de érdekes ezt is változatos utazásában kíséni, mint vándorol a keltákhoz, az illyrekhez, föl egész a balti tenger partjáig. Még egy indog. neve van az aranyak a szláv *zlato* = germ. *gulth*, a mely ismét megvan a finnben: *kulta*.

SZILASI MÓRICZ.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

III.

A magánhangzók hangszínbeli változása.

Semmi sem ingadozik annyira nyelvjárásainkban, mint a hangok nyíltsága és zártsága. e legjelentéktelenebb saját-

ság, melyet a magyar szók eredeti tövében meg sem szokunk állapítani.

Már az előzőkből is kitűnt, mily nagy mértékben változnak a nyíltabb és zártabb hangok egymással. Az *é* még zártabb *i* és *i*-be, sőt *ő* és *ö*-be csap át, másrészt nyílt, bár rövid *e*-vé is fejlődik; az *ó* és *ö* jobbra kiszorúlnak a zártabb *ú* (*u*) és *ü* (*ü*) elől. Mind e jelenségekben újabb fejlődést kell látnunk, mert az említett esetekben mindenütt az *é*-t, valamint az *ó*-t és *ö*-t vettük föl eredetibb hangoknak.

De e változásokon kívül is a hangszínbeli eltérések száma elég nagy, hogy velök külön foglalkozzunk; álljanak itt a nyelvtörténeti vagy hangtani tekintetből érdekebbek.

Zártabb *o*-t a köznyelvi *a* helyett sok szóban találunk, mint: doráz^s, poráz^s, poraj, toraj, korácson, borna, torú (tarló), sorú (sarló), borát, sorka (sarka), kamora, konyorú (kanyaró), reporáció, csikorgat (csikargat, pl fogat), rogya, vorga, vorgánya (gombafaj), vosárnap, szovak, jóvában. E szókbeli *o*-hoz bizonyosan köze van az *r*-nek, mely szereti maga előtt a zárt hangot, és a *v*-nek, a mely a maga keletkezésének helyegét (az ajak zártságát) szereti reányomni a közelében levő hangzóra; a kérdés itt csak az, vajjon az *r* és *v* újabbban változtatták-e a nyílt *a* hangot a zárt *o*-ra, vagy csak az eredeti *o*-t, mely régi nyelvünkben a mai *a* helyett általán divatozott, segítették megörzeni. Ez utóbbi fejlődés egyszerűbb ugyan, de az első mellett szól az, hogy *o*-t látunk ott is, a hol soha sem volt, mint: vosárnap vásárnapból, reporáció reparatióból; továbbá, hogy az *r* és *v* hang az *a*-nak ilyen megcsökkentésével sem elégszik meg, hanem Göcsej jó részében tovább gyöngíti *é*-vé (vesárnap, vorgánya, pórányi), a mely *é* hang az *a*-nál eredetibbnek semmi esetre sem tartható; a torú, sorú szók *o*-ját is nehézetnek mondani a tarú, sarú, sőt târu, sâru alakok mellett.

A soláto, szoláno, hombár szókbeli *o*-t legjobban a kölcsönadó nyelv magyarázhatná meg, míg az ol (aljgyere le az olba — aljba) valóban régibb hangot őrizhetett meg, mivel az al tőnek többi ugor nyelvbéli rokonai nagyobbára zárt hangzóval tűnnek föl, a mely zárt hang az

G: u.

?

Mint ez könnyű és nem is az igéből (csikargat) hanem a csikából: csikorgat mint fogat -

Újabb felfedez!

Nem tovább! Nem lehet mások felhára u. a. meg

szólás, de val. a -ra utal, tehát a göcseji D nyelvből (a hovára a miatt)

C. t. nyelvből

al-ból szakadt olcsó-ban máig is él (Lásd Budenz UMSz. 728. és 836. l.; a hangváltozásra v. ö. vala és volt).

Érdekes, hogy nem minden *r* előtt akadunk *o*-ra, a mint ezt az egész Göcsejben *a*-val ejtett farka, farkas, parag (parlag), sari (sarju), szarvájó (szarva) szavak bizonyítják. sőt még köznyelvi *o* helyén is találkozik *a*, mint: partika (portéka), magyaru, harog, Bariska (Boriska). mely utóbbinak nyiltabb hangzója talán még a latin Barbarára vihető vissza.

Sokkal fontosabb és messzebbre terjedő tünemény az, hogy majd minden rag és képző *a*-ja, még ha hosszú *á* vagy *á*-ból eredt is, *o*-vá lesz, ha *á* hang előzi meg; tehát: lábom, házom, lábod, házod, lábo, házo, ruhájó, szoknyájó, forgáccso; Noábo (Novában), jábo (hiába); hássro (hársra), másro; ágnok, császárnok; szálok (szálak), szánok (szának); állot, ágos, vállos, tálos; ágocs (ágacs); várjó, bántyo, szántnok, csóringánok (csórintgálnak, gabonát szórnak); szántfo, ájvo (ásva), százod (század, százalék); árod (árad), szárod, fárod; fároszt, támoszt; fárodozik, álmo-
dozik; tálol, vállol; tőszókban is: sárgo, párto, párnó, bábo, pávo, pápo, nyárfó (nyárfa), mámo (márma); az *a*-t csak a középfok képzőjében őrzi meg a még mellette álló vagy csak nem rég beleolvadt *j*, pl. kárjabb (nagyobb kár), hitfányabb (hitvány), soványabb, formássabb.

Ezen egész Göcsejt átható jelenségben mit keressünk? Vajjon csak valamely hangtani viszonyt, mely az *á* és *o* hangzókat egymáshoz fűzi, a mire a köznyelv számos példája is utal, mint: poharak és pohárok, számaron és szamaran, nyáron és nyarat, három és harmad? Vagy nem láthatunk-e benne többet, a göcseji nagymértékű hangkoptatásnak egy másik jelét s így az idegen hatásnak újabb bizonyítékát? Hajlandó vagyok ez utóbbit hinni, nemcsak azért, mivel ezen *o* leginkább a kopásnak kitett vég-szótagokban lép föl, míg tőszótagbeli *a*-ra a rá következő *á*-nak nincs ilyen befolyása (szakál, kalán, karját, varrás stb.), hanem, mivel a nyelvtörténet is ösmer esetet, a melyben az *á* mellett az erősebb *a*-t gyengébb *o* váltotta föl: régeb-
ben váras, ma város, aranyas—aranyos.

(Nem veri a...
előbbi *o*-t...
mint a...
előbbi *o*-t...)

á: o

á: o

isteni má!

!

!!

Hát az előbbi *o*-n
levo *o*-t...
(v. ö. togyar stb.)!!

$\begin{matrix} \sqrt{1}^2 \\ \sqrt{11}^1 \end{matrix}$
 Az *a*-ról meg kell említenünk, hogy gyakran áll a zártabb *ó* helyett is, mint: dia (dió), bugya (bogyó), bugyoga (bugyogó, kis korsó), vázsa (vázsó, bab). E pár példa azért érdekes, mert az *ó* Göcsejben magában váltakozik *a*-val és így nagyon hamar rábírhathat bennünket ama nézet elfogadására, hogy az *a*, *e* végű igemellénevekben (mende-monda, huza-vona, penge, kerge, kósza; Göcsejben: hulla. csapa; régen: bűnbocsáta (bűnbocsátó isten), ne nyomozzunk egy külön *j* nomen agentis (szilaj, tolvaj) képzőt, hanem bennök csak az *ó*, *ő* végűeknek változatait lássuk. E nyíltabb *a*-val avagy *á*-val *ó* helyén még gyakrabban találkozunk ragozás közben: tennivalaja, adaja; bírák, disznát. E hangjelenségnek párja mutatkozik a magashangú szóknál, a hol a legtöbb *ö* végű szó ragozáskor *e*-vel tűnik elé: essés (esős), temetei, mezzeink, szereteje, kéreje (de vője) stb., sőt ragtalan alakra is van példánk a keszcsse (kesztyű) szóban.

$\begin{matrix} \sqrt{u}^1 \\ \sqrt{u}^2 \end{matrix}$
 A többi mély hangokról szólva, a hosszú *ó*-ról már tudjuk, hogy szó végén többnyire zártabb *ú*, rendszerint *u*-ra válik; egy-két esetben szó elején is megeshik e hangcsere: úta (ólta), múta (mi ólta), búha bóha helyett bolhából, az újabb zárt hang talán a beolvadt *z*-nek eredménye. Nehány példa e hangcserét megfordítva is föltünteteti: mózsikás (muzsikás), gyól, nyól (v. ö. gyojt, nyojt).

$\begin{matrix} \sqrt{u}^1 \\ \sqrt{u}^2 \end{matrix}$
 Az *o* helyett többször akad eredetibb *u*: bugya (bogyó), burul, burétó (borító, ketrecz), muštoha, durong, uzsonna, pudva; nyomduk, birtuk; fujt (fojt v. ö. fúl); az *u*-t azonban újabbnak tartjuk ezekben: tuábbat (továbbat), hun, sohun (hol, sehol, sohol; viszont *o* is áll régibb *u* helyett gyojt- és nyojtban. Az *o* továbbá *i*-re vált a lapis (lapos) szóban, szintűgy az *u* a kódisban; ellenben megmaradt a régi *o* a hamosban (hamis).

$\begin{matrix} \sqrt{u}^1 \\ \sqrt{u}^2 \end{matrix}$
 A magas hangok hangszínbeli változásai közül mindenestre legfontosabb a közép *e* és *ö*-nek cseréje. E hangjelenség nem hatotta úgy át a göcseji beszédet, mint a szegedit, s magában Göcsejben is fölötte ingadozó, mindazáltal e nyelvjárásnak bélyegző sajátosságai közé sorozható; a gya-

koribb példákat felsorolom: b ö g y, b ö c s ü (bécsü), g y ö p, p ö r, m ö g y (méggy), f ö l. m ö g, m ö g ö t t, b ö t ü, l ö s z, t ö s z. v ö n n y i, m ö n n y i (vénni, ménni), r ö p ü l, h ö r t e l e n, k ö l l e t l e n, r ö k k e n t (rejtett, fojtott, pl. levegő), t ö p ö r t y ü, k ö r ö s z t ü (kérésztél), s z ö n t y ö r ö n n y i (széndéredni) stb.; a második szótagban: e r k ö z é s, e h ö z (éhez), k i s z ö r i t (kényszerít), e m b ö r, g y e r ö k, t e n g ö r, c s é p ö r k e, ü n ö k; v ö r ö s, h ü ö s (híves); de e szóknak majdnem mindenike előfordul *e*-vel.

Az *ö* nemcsak a közép, de a nyílt *e*-t is sok helyről kiszorítja, pl. ö r r e (erre), m ö r r e. (mindkettő öre- és m ö r r e-nek is hangzik); továbbá minden oly képzőből és ragból, mely *ö*-s vagy *ü*-s tőhöz járul; így a harmadik személy jele névszónál és igénél egyaránt; mint: ü ö g (üveg), s ü ö g (süveg), h ü ö l (hüvely), ü n ö k (ének), ü n ö k ö n y i, [k ö s e r ü, k ö r e s, k ö h ü l] ö k r ö, ö k l ö, k ö z ö, t ü z ö, g ö z ö; ü t ö t t ö, s z ö t t ö (szötte), t ü s z t ö (tüzte), m e g z ö k t ö (zökni — döfni); k ö z ö t t ö, k ö r ö t t ö; a határozói igenévben: k ö t f ö (kötve), s ü l v ö, d ö g l ö v ö (dögölve) stb.; továbbá: ö r ö m ö s t, v ü g y ö s t (végyest), ö s z v ö (össze-össze). — E t ö k é l e t e s h a n g i l l e s z k e d é s á l l a n d ó szabály és nagyon régi korba nyúlik vissza, mivel már a Bécsi és Münchener Codexek ismerik, a miből sokan e bibliafordításban a göcseji nyelvet találják.

Az *ö* helyett csak egy szóban fordul elő *e*: z s e k e g ö s (zökögös).

Az *ö*-ről már említettük, hogy szó végén rendszerint *ü*- és *ü*-re válik (üdü), azt is tudjuk, hogy ragozásban *e*-vé is lesz (üdeje), de szó elején és közepén is találunk helyette zártabb *ü*-t, mint: ü s s z e l (összel), t ü k e (tőke), v e s z ü d i k (vesződik). E zártabb hang egynehányszor rövid *ö*-nek is helyébe lép, mint: k ü e c s (kövecs), g y ü n (jön), viszont *ü* is válik *ö*-vé, pl. b ö r ü (bürü, gyaloghíd), d ö h ö s (dühös; Székelységben dühös).

É-nek *i* (*i*)-re változása közönséges; de *i* (*i*) helyett is elég gyakran akadunk nyíltabb és rendszerint eredetibb *e*-re; így az *it* képzős igék többnyire *ét*-re végződnek: é p é t, v á r é t, b u r é t, v o n é t, k e r é t; továbbá: e m e l é n t, n y o m é n t, t a p é n t stb.; ezenkívül: s é n - r é n (sí-ri), s é k o n y á l (sikoltgat); k é n c s, k é l l é n c s, b é l l é n c s (ki-

lincs, bilincs), pacsérta, tövés (tövis), még (míg), rédeg (rideg) stb.

i:é.

Az *é* és *i* hangok is cserélődnek; *e* helyén *i* áll ezekben: billig (bélyeg, Debreczenben: bílyog), bityár, hivad, csillegető (cselegető, csenegető), merevinben (mereven) az *i*-t a régi merevén alak fejti meg; többször foglalja el *é* (*e*) az *i* helyét, mint: hértelen (v. ö. hörтелен), vélla, vélág, vérraszt, véssza, Pésta, béon (bizony), béal (bivaly), estáp (istáp), csepörke (csiperke, gombafaj), gélészta (giliszta), pántéka (pántlika).

é:i.

i:ü.

Még az *ü*, *i* váltakozásáról kell szólnom. *Ü* helyett *i* ritka, mies (műves, kömives), könnyi (könnyű); annál gyakoribb a majd eredetibb, majd újabb *ü* az *i* hang helyett; mint: kűmegy (kimegy), küllű (kívül), üdü, üdütlen (fiatal), hüt, hüt fős (hitves), hütönködik (esküdözik, talán hütölködik), üng, ümög (ing), üzen, ügyekezet, fűzet (fizet), füllér (fillér) dücső, szün (szín), vűsz (visz). (Az újabbakban lehetne volna véltáncs.)

ü:i.

i:ö!

Végül csak e két szót említem: gőzid (győződik, betelik), közittek (közöttük), melyben az *ö* *i*-re változott.

A hangzók zártsága és nyíltsága nagy szerepet játszik a névszók és igék személyragjaiban, azért is ott még lesz alkalmunk e hangjelenséggel foglalkoznunk.

KARDOS ALBERT.

ADALÉKOK A MAGYAR NYELV TÖRÖK ELEMIEIHEZ.

1. **borzag, borzang** földi bodza (palócz szó; Tjsz.), **borza, bozza** (székely szó; Tjsz.), **bodza**. — kel. török *borsuk* (*ayačl*) tiszafa (tucoboe Δεπεβο; Budagov I:276.). A *borza* nem származhatott a magyarban a teljesebb *borzag* alakból, miért is itt két külön török dialektusból vett kölcsönszót kell látnunk, úgy hogy pl. a *borzá*-t — több más analog jelenségből ítélve — valamely csuvasféle nyelvjárásból, a *borzag*-ot máshonnan valónak tarthatjuk. Meg lehet e mellett jegyeznünk, hogy a többféle török nyelvből való átvétel, a magyar nyelv török elemei közt egyéb adatok is igazolják.

2. **botor** tompa. éretlen, míveletlen, ostoba, p. o. ember (székely szó; Tjsz.); ostoba, durva. sült paraszt, *botorkod-*

(Kisdéd Szót.). — oszm. *botur* ein untersetzter mensch, *butur*, *butur* kurz, untersetzt, plumper statur; zwerg, *potur* spottnome für neu zum islam übergetretene christen. *butur* fröhlich, munter, a u s g e l a s s e n (*buturluk* munterkeit, ausgelassenheit, unverschämtheit, undankbarkeit) Zenker.

3. **bögöly** pöcsik, nagy gonosz légy neme (Tjsz.), marhakergető légy (Kisd. Sz.) — oszm. *bükelik* eine blaue, oder grüne fliege, welche pferde und andere viehe belästigt (Zenk.); kirg. *büñälük*, *büñülük* asilus crabroniformus (Budag. I:287.); v. ö. csuvas *puvan* viehbremse. A magy. *bögöly* a török *büñelck* alakból következtethető *bügel képzőből len szóra utal.

4. **buga** kis szarvu marha, szarvatlan kos vagy tehén (szegedi, göcseji és balatonmelléki szó; Tjsz.). — köztör. *buga*, *bu₇a*, *buka*, alt. *puka* bika, bivaly, kún *buga*. *boga* id. E mellett a *bika* szláv úton került a magyarba.

5. **buda** karó a mezei játékokban, *budáz*-karókkal játszadózni (Tjsz.). — oszm. *budag*, *budak* ast, rebe, astknoten im holze (Zenk.), kazani tatár *botak* ág, faág; folyóág, azerb. *budak* id. (Bálint G. és Budag. I:283.). kún *butak*. A magyar alaknak végzete csuvasos eredetre vall; ez ellenében v. ö. csag. *buta*, *bota* gesträuch, staude (Vámb.:Stud.).

6. **burdu** juhbőr, melybe a túrot töltik (Hétfalu; Ny.), **burdó** tömlőforma turba (Kisd. Sz.), *bordó*-síp: tömlő-síp (Tjsz.). — azerb. *burduk* bika- vagy kecskebők, melyet összevarrnak, belül degettel bekennek és folyadékot, főképp pedig bor tartására használnak (Budag. I:275.).

7. **busz** nyári meleg, fojtó levegő, nyári nap hősege; kútban vagy pinczékben megromlott levegő (baranyai szó; Tjsz.). — oszm. *pus* nebel, trübes wetter, tau, staubregen; csag. *bus* id. (Zenk. és Vámb.:Stud.), csuv. *pus* dunst, dampf.

8. **buta**. — oszm. *buda*:*buda-lük* dummheit, verstandeschwäche, *buda-la* dumm, dummkopf, tölpel.

9. **csikó**. — csuv. *čiča*. *tiga* csikó; v. ö. mong. *da₇ca* két éves csikó. A többi törökségben rövidebb *taj* (jakut *čiči*) alak járja, melyhez képest a fentebbi alakok *-ga*, illetőleg — tekintve a magyar *csikó* végzetét — eredetibb *-gak* képzőjűeknek vehetők. Az így rekonstruált török *tajgak alakból a székely *csitkó* és bodroglői *csidu* is meg volna magyarázható, ha t. i. a *tajgak*-ot még eredetibb *tatgak*-ból

valónak vesszük, mely hangváltozásra különösen a déli törökség nagyszámu példákat szolgáltat. A török-magyar elemek szorosabb vizsgálata csaknem kétségtelenné teszi, hogy (nem is számítva az egészen újabbkori, oszmanli hatást), már a volgavidéki török hatás több nyelv, sőt az ócsuvasnak is több dialektusa részéről történt. A hármas (*csikó*, *csitkó*, *csidu*) magyar alak magában a magyarban nehezen magyarázható egymásból, *k*-ből nem lesz *d*, s még kevésbé lesz *tk*-ből *d*; a *tk-k* hangmegfelelésre sincs adatunk eredeti magyar szón (l. Nyk. XVII:319.). Ezeket számba véve azt lehet hinnünk, hogy a három magyar alak három különböző nyelvjárásból, esetleg egy nyelvnek három különböző korából való, úgy hogy legeredetibb volna a *csitkó* (= csuv. **t̃tkau*, *t̃tkak*, *tatkak*; v. ö. csuv. *p̃ir* bemenni, *p̃iχ* nézni, *p̃il* méz és köztör. *bar-*, *bak-*, *bal*), másodkoru volna a *csikó* (= csuv. *t̃tkau*, *tajkak*; v. ö. mai csuvas *t̃t̃ya*), végre legújabb a *csidu*; v. ö. erre nézve csuv. *puđu* kása: kazáni tatár *butka*, alt. *potko*.

10. **csihol-** aczállal kiverni a tüzet a kovából. — Az azonos jelentésű köztörök *čak*-igének szabályosan megfelelő mása a csuvasban **č̃iχ*- volna, ebből *csihol*- úgy lesz, mint a török eredetű *ör*-ből is *öröl*-.

11. **csipa.** — oszm. *čapak* augenschleim; a szóközépi *i* és a szóvégzet csuvas eredetre mutat.

12. **csöpü, csepü** kócz, kender alja. — kazáni tat. *č̃übek* csepü (Bál. G.); v. ö. csuv. *t̃üpk̃e* flachs am spinnrocken (кудель).

13. **gödény.** — csag. *kotan* pelikan (Budag. II:85.), wiedehopf (Stud.); a magyar alak egy létező vagy létezett *köten-*, *köden-*, *göden*-féle török magashangú megfelelőt tükröztet vissza.

14. **görény.** — kojb.-kar. *küzän*, *küsän* iltis, alt. *küzen* iltis (порекъ); Vámbéry (A magyarok eredete: 293.) *girin* oszmanli alakot idéz; v. ö. mong. *körene* iltis (Schmidt).

15. **gözü, güzü** öreg egér, hörcsög (Kisd. Sz.), **gező** egér, poczik (Tjsz.; palócz szó). — kazáni tat. *küse* patkány (Bál.).

16. **gügyü** három négybe tört és összekötött nádnyalábot jelent; egy jó kéve nádból 8 gügyü telik (szegedi szó); marok pl. az aratóknál s több ily marok összetéve

tészen kévét; azért mondják: gyügyü nem kéve (Tjsz.; marczali szó). — csag. *küdü* garbenhaufen (Stud.).

17. **gyalom** húzó háló, halászó hosszú szék (bodrogközi szó; Tjsz.). — kazáni tat. *žllm*, kirc. *žllm*, tobolszki tat. *žllm*, *žllm* húzó háló (Budag. II:364.); a hangmegfelelésre nézve v. ö. csuv. *žigt*: magy. *sajt*.

18. **gyertya, gyergya** (Ny. II:374.), **gyortya** (székelyalak). — csuv. 'sorda gyertya, régibb 'dorda, jorda helyett; v. ö. cser. *sorta, sarta*. Ez egyezést észrevette már Zolotniczki is (l. Kornevoj čuvaščko-russkij slovar 73. l.), ki az említett szókat a török *jar* 'fényleni' ige származékainak veszi.

19. **gyom, gyim-gyom** gaz, dudva. — csuv. 'som (régibb *dom, jom* helyett) unkraut, spreu, gras im getreide, zerriebenes heu; ebből való csuv. 'somla-jäten, melyben akár a magy. *gyomlá-l* képzést ismerhetjük fel. A székelyben *gyomatag* gyomnötte hely, (Kriza) képzése is található. Ez egyezésre Patrubány Lukács úr figyelmeztetett.

20. **gyökönke, gyükönke** baldrian, augenwurzel. — oszm. *diken* dorn, stachel, distel (Zenk.), azerb. *tiken, diken*, kazáni tat. *tigän, tigänäk*, alt. *tigenek* klette, dornengebüsch, dorn (Budag. I:369.).

21. **hanga-fa** erica vulgaris. *hanga-fü* sinapis arvensis (PP.). — csag. *kamgak* distel; düre disteln, welche vom winde in haufen umhergerollt werden (Stud.).

22. **honsok** vakondok (Ny. V:37, 569.), vakondoktúrás. — A székelyben *vakhonsok* összetétele is előfordul (Tjsz.) s ez már magában véve is sejteti, hogy a *vakondok, vakand* szókban az állat neve voltaképen csak az utórész, melyet a *honsok* alapján eredetileg *hondok, hand, hond* alaknak gondolhatunk, azaz hogy *vakondok* e h. való *vak hondok*. Rögtön feltűnik itt a *hód* szóval való alaki és fogalmi rokonság is, melyet már a köztörök *konduz* 'hód' hangzásánál fogva (noha nem ez a neki szorosán megfelelő török alak) eredetibb *hond helyett valónak kell vennünk. Arra nézve, hogy miképen viszonylanak egymáshoz ezen szók, számba jöhetnek a következő török adatok: kazáni tat. *kama* vidra, csuv. *γumł* czoboly, *γoma* vidra. *kamčat* hód, altaji *kamdu* vidra, *kuudus* hód, csag. *konduz*, melyekben azt látjuk, hogy egy *kam* tőnek különböző képzése szerepel

több, egymáshoz hasonló kisebb állat nevéül. A *kamdu* alaknak jól megfelel a magy. *hond*: *vakand* és *hód*; a *hondok*: *vakondok* pedig egy, az altaji *kamdu*-nak megfelelő régibb, vagy más dialektusban teljesebb *kamduk* alakra vall. A *honcsok*-ból egy, a török *-žlk*, *-žuk* kicsinyítő képzővel képzett, elavúlt *kamžuk-, *konžuk*-féle török alakra következtethetünk.

23. **káka**. — csuv. *χοχ* káka; alt. *kogo*, kirk. *koga* káka, egy neve a nádnak (Budag. II: 85.); kazáni tat. *kaki*, *kuki* ribiszkefaj (Bál. G.).

24. **kéve**. — kazáni tat. *kübü* kis rakás széna; az *ü-é* hangmegfelelésre nézve v. ö. tat. *kük*: magy. *kék*. Még jobban megfelel a török alaknak a dunántúli **kepe** kalgya, több keresztből összerakott kévés gabonakupocz (Tjsz.).

25. **kelengye**. — oszm. *gelinlik* brautgeschenk, mitgift a *gelin*, kazáni tat. *kilen*, kirk. *kelin* 'meny' szótól. Az oszm. *gelinlik*-nek szabályos mása a keleti törökségben *kelindik*-nek hangzanék; ennek a magy. *kelengye* pontosan megfelel.

26. **kocsány** csutka (Tjsz.). — török *kočan* csutka, a gyümölcsök belső része (Budag. II: 71.).

27. **kököröcsin**, *kököröcsén*, *küköröcsén*; **kikircs**, *kikircs*, *küköröcs*, *kivircs* anemone pulsatilla. — kazáni tat. *kügärčün*. oszm. *göğcržin*, *göveržin*, kirk. *kögüršün*, csuv. *kwagaržin*, alt. *kogorčün*, csag. *körčegen* galamb. A kék színű kököröcsin elnevezése e szerint voltaképen: *galambvirág*; v. ö. orosz *голубъ* kék és *голубъ* galamb.

28. **kölcsön**. — csuv. *kivzeň* kölcsön (взаямъ) e. h. *kil-sen*; v. ö. mongol *külüsün* schweiss, miete, zahlung, mietgeld, *külüre-* schwitzen (Schmidt 184. 1.). E szó kétségtelenül a mongolból került a magyarba, valószínűleg közvetve. A cseremiszenben is megvan *küsün nalaš* kölcsön venni, *küse* kölcsön (Nyk. IV: 367.).

29. **kóró**. — kún *kovra* tövisbokor; kazáni tat. *kura* üres növény szár, málnabokor; csuv. *χyра* száraz fű, *korik* fű, *k.-udl* lycopodium complanatum (l. Nyk. XVII: 98.).

30. **mogyoró**. — csuv. *mjlr* mogyoró; a magyar alak török *mjlrlik*-, *mujuruk*-féle származékot föltételez.

31. **pöcsik**, *pécsik* eleven csípős légy (Tjsz.), *pöcsök*. — köztör. *böžck* reptil, insekt, wurm (käfer, schnecke).

32. **szál** tutaj. — csuv. *sola* fösse, holzfösse; kazáni tat., oszm., kirg., karagasz, alt. *sal* id. Budenz (Nyk. X: 128.) e köztörök szót kétes (? perzsa) eredetiségűnek jelzi, holott még a mongolban is megvan *sal* floss, prahm

33. **toportyán** féreg: farkas (székely és baranyai szó; Tjsz.). — kojb.-kar. *tarbagan* murmeltier; jak. *tarbaqan* és *tarmaqan* id.; alt. *tarbagan*; v. ö. mongol *tarbaqan* id. E szerint *toportyán* e h. való volna *torpogyán*. Mefati

34. **torma** meerrettig, kren. — kazáni tat. *torma* retek.

35. **ümög**, *imeg*, *ing*. — csuv. *jim* unterbeinkleid; ez megfelel az oszmanli *göm-lek* és keleti tör. *küjän-äk* 'ing' szók előrészének olyan hangváltozással, mint a török 'hó'-t jelentő *kar*-ból a csuvasban *gor*, a *kanat* 'szárny'-ból 'sonat' (e h. *jonat*) lett. A *küjänäk* alapján az ócsuvasnak valamelyik dialektusában *jimek*, *jimeg* képzésre következtethetünk, ennek a magyar *imeg* pontosan megfelel.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

XIV.

Az -ért rag.

Az *-ért* eredetileg szintén helyi jelentéssel bírt s annyit tett, mint: valaminek helyére menni, helyébe lépni (l. Nyelvtud. Közl. VII. 33. l.; vö. Nyr. III. köt. 247. l).

Functiói a következők:

a) Helyettesítés. Az *-ért* ragnak e functiója legjobban megfelel eredeti alapjelentésének.

Pl. öt forintért egy mérő búzát kapott öt forint helyett, öt forint helyébe.

Hasonlók: némely helyen tojásért is adnak gyertyát; jó tettért jót ne várj stb.

Egyéb példák:

hog' Adar honac tizen neged és tizen ötöd napiat ynepékert vennec Bécsi c. 41. zemét zemért, fogat fogért. Münch. c. 201. Az ew tellyeseghebol vettwnk my myndnyajan malaztot malaztert Jord. c. 624. Mátyás penig a' Császártól hét száz ezer aranyat kér a' hoszszú

hadakozásra tett költségért Petthő Krón. 225. Csak két koszos forintért is akarmit meg cselekesznek Pázm: Kal. Ha kegyelmed Hogyja-módon fog a dologhoz, én is ki-tészek magamért Fal:Nem. assz. 30. Az étel szagáért pénzhanggal fizetnek Erd:Közm. 123. A viláგért sincs most egerészni kedve Ar:Toldi 1. én. Mit kérnél te a te ludadért. Népk. Gyüjt. II. 8. Mennyiér adod oda té széginy ember eszt a csikót? Nyr. VI. 321. Odadom háromszáz forintér u. o.

b) Ok. Az -ért-nek eredeti „vmi helyett, vmi helyébe“ jelentése a gondolati összefüggés alapján átment az oksági viszony kifejezésére. Pl. büneért lakol, a fülemilét szép hangjáért szeretik stb.

Ge munda nekí meret num eneyc H. B. oğğad meg en lelkémet kiert kéréc es en népemet kiert onzolac Bécsi c. 37. parancolta volna Isřlitaknak ez okert adattatni u. o. 13. Forbatlon vr teneked te művelkedesedert u. o. 3. Mert az ziz maria helhóztetóth isten kőzđt, es mű kőzöttöm Im ez három ocaert, Előzer istenert masodszor őn erte, harmadszor, mi éróttőc Nagysz. c. 85. Ez kep valamý okert ez clastromtwl el vitetevt volt Dom. c. 166. az gyonasnak napyan ogyad magadat, hog valakynék ne szoly, hanem ieles ziksegnek okaert Virg. c. 258. a nagh keserywsegherth kezeeth ydestova hannya wety Winkl. c. 115. wagyonk ma meg alaztattak az my byneynkert Weszp. c. 46. iesus ky embereknek büneyert magaas kerestfara fel magaztatal u. o. 84. Nagyob bizonságért zálagul vennék Helt. c. X. 3. Keménségős nagy kénodért Te szent véred hullásáért adok hálát könyhullatva Szt. Bern. hymn. hit tagadásomért kinlódom Czegl:Jke. 150. Szintén oly komor a' mi Jesuitánc a' meg nem felelhetésért u. o. 114. miert nem volna szabad u. o. 177. Illetlen mocskolásáért, most emlegettyúc vala a Jesuitát u. o. 220. a czégéres vétkekért birságot avagy büntetést kell vetni Com. Jan. 136. De, midőn egy dárda válla csontját érte, Iszonyatosképen megharagutt érte Toldi 3. én. Gazdag doktort sok kincsiért megölték Népk. Gyüjt. I. 205. fogván estünk két gerezd szőllőért u. o. 160. megszenvedtem érted u. o. 196. Mán ezé' igen mö' haragudott a kiráj u. o. 414. majd

mevlakolsz te ezért u. o. 455. Megszidnak, megvernek érted az éjtszaka u. o. II. 23.

c) Czel. Az *-ért* e functiója az előbbivel lényeges összefüggésben van; a különbség csak abban áll, hogy az ok az okozatra nézve meglevő vagy elmúlt dolognak, a czel pedig ez igecselekvéssel kifejezett működésre nézve még csak jövő-nek tekintendő.

Pl. uimagguc ez scegin ember lilkiert H. B. Es uimagguc . . . . mend angelcut. huc uimaggonoc erette u. o. es erezte igen nag vendegseget kezeitetni Hester nec ménekezeiért es éggesóletiert Bécsi c. 32. imagh erőttem Winkl. c. 111. iesus ky embereknek ydwez-segeyrth magaa kerestfara fel magaztatal Weszpr. c. 84. Kű nem lépném érötte Decsi Adag. 19. s — viwnia akar hazajáért Bal: Gen. Magn. 12. Ha lehet tölem érte léznek Decsi Adag. 233. Eteiert felis hadná magát akasztani u. o. 266. némeljek vacsora után eszik a' retket étel meg-főzés segítéséért Nad: Pozs. k. 320. mig az ura borért jára Népk. Gyüjt. I. 138. Boriska szép lyányodért jöttünk u. o. 148. Vizért küldi az anyját u. o. 210. Megöltem egy zsidót tizenyolcz garasért, a Tiszába vetém a feje lováért u. o. 219. Az én szívem egy gulyásért hasad meg u. o. 203. Bagót külte doktoré Nyr. VI. 190.

KÖNNYE NÁNDOR.

IRODALOM.

Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft. Festschrift zum Jubiläum des Herrn Universitätsprofessors Dr. Franz Xaver Ritter v. Miklosich in Wien. Von Dr. L. Wagner. Pressburg und Leipzig. 1883.

A magyar nyelv belső életének nyelvtudományunk emlékezete óta folyvást akadtak külföldi megfigyelői. Közöttük — az újabbak közt — aligha akadhatnánk érdemezsebb névre, mint a melyet az előttünk álló füzetke nevez meg homlokán. Miklosich Ferencz nyelvészeti munkálkodása egy időbe esik nyelvtudományunk ujja születése korával és az ő működésének eredménye a mi nyelvtudományunk eredményei közé sorakozik.

Aligha van kuszáltabb fejezete régibb nyelvészetünk történetének a magyar szókincs tisztázásának kérdésénél.

Már a magyar nyelv vizsgálása kezdő korában is erre fordult a legnagyobb mértékben szókutatóink figyelme, mert belőle a nyelv eredetét, a népek rokonságát hitték megfejtethetőnek. Csakhogy nem értették a módját, hogyan különböztessek meg az eredeti szókincset az idegentől, az ősi birtokot a bevándorlottól. Amaz ábrándos szó-haza kutatók, a kik messze napkeleten és napnyugoton nyargalóztak, pusztán csak megmagyarázhatatlan sejtelem. féke veszett phantasia varázsa alatt dermedeztek. A szavak hasonlóságából testvérséget, hasonlóvá tételéből meg rokonságot olvastak ki.

A tévedések mily nagy tarka-barkaságán, a nemzeti magamutatás mily erős convulsióin kelle nemzeti tudósainknak átvergődni, míg a mai tisztultabb felfogás útát törhetett magának. Rájutottak lassankint a kölcsön szó (helyesebben átvett szó) fogalmára, megismerték a különbséget, mely közte és a rokon szók közt található. sőt épen a nyelvrokonságnak biztosabb megfejtése céljából azokat a szókat is különösen kutatták, melyek idegen hatás folytán kerültek nyelvünkbe. Elannyira, hogy ma már pusztán a szláv nyelvekből 956 elemet volt képes korunk kétségen kívül legnagyobb szlávistája összeállítani. Miklosichnak ezt a nyomot hagyó működését akarja egyik buzgó tisztelője ismertetni a tudós tanár 50 éves jubileuma alkalmából.

Nyelvünk idegen szókincsének kimutatásáról egész kis történetet állíthatunk össze. Miklosich felléptéig a magyar és szláv nyelvek kölcsönös hatásának kimutatása csak kritikátlan találgatás, véletlen tapogatódzás volt. Épen a legfontosabbat nem vették, talán nem is vehették még tekintetbe, hogy az érintkező nyelvek közül melyik a kölcsönadó és melyik a kölcsönvevő fél. Pusztán az egyező szókat állították össze a nélkül, hogy eredetibbnek akár az egyiket, akár a másikat vallották volna. De ha már törekedtek is efféle, rendszeren a magyar volt a kölcsönvevő fél. Már 1595-ben állított össze *V e r á n c s i c s* *Lexicon pentaglottumában* dalmát magyar egyezéseket, és szótárának ilyen című fejezete alatt „*Vocabula dalmatica, quae Ungari sibi usurparunt*“ olyan 305 szót állított össze, melyek a dalmát nyelvből vannak átvéve. Második kutató *G y a r m a t h i* volt. Ismeretes művében: „*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*“, külön vannak csoportosítva „*nec non vocabularia dialectorum tataricarum et slavicarum cum hungarica comparata*“. Sokkal fontosabb a harmadiknak, *L e s c h k á* nak „*Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavico-magyarici usus*“ cz. munkája, melyben a nyelvek egymásra való hatásáról és a kölcsönzések természetéről megelőzőinél sokkal tisztultabb felfogást mutat. Különösen a Debreczeni grammatika ellen való védekezésében maig is megállható elveket vall.

Negyedik és nyelvtörténeti szempontból a legfontosabb Dankovszki *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicuma*, a melyből „patefit, quae vocabula Magyarici sua avita Caucasia dialecto conservarint, quaeve a Slavici, uti Bohemici, Carniolici, Croatici, Illyrici, Polonici, Russici, Serbici, Slavici, Pannonici, Vendici, Valachici etc.“ Az ellene hangoztatott vádakat eléggé megmagyarázza könyve eredménye, mely szerint primitív szó csak 962, szláv eredetű pedig 1898 van a magyarban.

E négy nyomozóhoz, a kiknek működését Wagner füzete röviden felemlíti, hozzácsatolhatnók még ötödiknek a Debreczeni grammatikát is, mely korához képest elég józansággal állította össze a „más idegen nemzetek szavaival egyező magyar szókat“. Kezdi a zsidón és folytatva török, perzsa, arab, görög, deák, német és francia nyelveken, mint legfontosabbal a „tót“ szókkal végzi, melyekből 168-at talált a magyarral egyezőnek. *)

Mind e szókutatók módszertelen eljárásán a történeti és összehasonlító nyelvtudás hiányát érezzük. A magyar nyelv valódi rokonságának közöttük alig valami tudomása, és innen az a szempont tekintetbe nem vétele, hogy sok esetben a magyar is lehetne kölcsönadó fél. Jellemző sajátosságokat, melyek a magyar nyelvet más nyelvektől megkülönböztethetik, nem vettek észre; hangtörvényeknek, melyek a kölcsönzések megállapításában kriteriumok lehetnének, sehol semmi nyoma. Miklosich felléptekor mind e nehézségek nem állottak többé útban. Nyilvánvalókká váltak a hangmegfelelés törvényei, a magyar nyelv hovatartozása, egyes történelmi nyomok, a helyes módszer megtalálásának megannyi egyenetlői. Azonkívül meg, a mint Halász helyesen megjegyzi, Miklosich első sorban nem nekünk, hanem a szláv nyelvésznek akart szolgálatot tenni, kimutatván, milyen elemek kerültek a szlávokból más nyelvekbe és viszont a többi nyelvekből a szlávokba.

„Die slawischen Elemente im Magyarischen“ **) megjelenése nagy lendületet adott ama törekvésnek, mely a magyar szókinccs tisztába hozatalát sürgette. A megkezdett munka serényen haladt tovább és nyelvészeink nem egy adattal szaporították azóta is Miklosichnak eddigelé tüzetesebb bírálat alá még nem is fogott szótárát. Ís ime mi történt napi irodalmunk lármás közvéleményében e szókinccs-tisztító törekvés láttára? Anathémák zúgtak Miklosich haza-

*) A Debreczeni grammatikabeli nyelvrokonság kérdését Barbarics L. R. is ismerteti, illetőleg bírálja a székesfehérvári Főgymnasiumnak 1882—3 évről szóló Értesítőjében. Alkalom adtával közelebről is személyre vesszük dolgozatát.
K. I.

**) Magyarul is megjelent a Nyelvőr XI-ik kötetében.

fiatlan követőinek fejére, egy mindent elszlávosító nyelvészet keletkezése hozta rémületbe a szűz magyar nyelv avatott őrizőit. A jelszót maga az Akadémia adta meg, mikor utasította nyelvészeit, hogy az elorzott birtok hódíttassék vissza, és ily előzmények után volt e megütközni valónk, midőn alig egy pár éve egyik igen elterjedt szépirodalmi napilapunk ama kemény váddal rontott a Nyelvőrnek, hogy „szlavizál“. Ki hitte volna, hogy alig egy pár évvel utóbb ugyane Nyelvőr ellen meg azt harsogtassák, hogy „ugrizál.“

Wagner úr német füzetkéje lép elő e váddal. Hogy, hogynem, egyszerre csak nagyot fordult a világ és ily szókra fakad Miklosich szertelen dicsőítőjének irata: eben dieselben, welche früher für Miklosich nur des Lobes zu spenden hatten, waren mit demselben behutsamer geworden. Man trachtete nun viele Lehnwörter aus dem Slawischen auf Basis des Budenz'schen Wörterbuches aus dem ugrischen Sprachschätze zu deriviren (29. l.), aztán meg így folytatja: es steht dem heutigen magyarischen Wortgrüblern Budenz' grosses Wörterbuch als willkommenene Fundgrube zur Verfügung. jedes der slawischen Sprache entlehntes Wort als „ugrisch“ zu erklären und „zurück zu erobern“ (visszahódítani“). Ez idézőjeles szó adta kezembe a megfejtés kulcsát. Ez volt hát minden veszedelmek okozója, ez adta Wagner úr szájába azokat az éles gúnyos kifakadásokat. Mert tudnunk kell, hogy egy-két évvel ezelőtt akadt egy merész nyelvész, Halász Ignácznak híják őt, a ki „V i s s z a h ó d í t o t t“ m a g y a r s z ó k czíme alatt (idéző jel közé téve ama végzetes szót) körülbelől 77 szóról akarta kimutatni, hogy alig van közülük a szlávsághoz Nyilván a „szlavizál“-ással vádoló közvéleménynek akart hizelegni. Igen de „wir vermögen speziell über die Resultate Halász' unser Erstaunen nicht zu unterdrücken“ tör ki az elkeseredett hang a buzgó Miklosichista szájából. Hogy ne. mikor 956 szó közül, melyet m a g y a r n y e l v é s z e k azóta is 1000-nél többre szaporítottak — aligha az „ugorosítással“ vádolók lecsillapítására — akad, a ki 70-et vissza merészel hódítani. Nem tudom, vajjon szláv ne nyúlj hozzám virágai, avagy Miklosichnak oktalanul féltett nimbusa fújtatta meg Wagner úrral ily nagy merészen harczy riadóját. Kettő világos előtttem. Ne nyúlj hozzám virágoknak nem tekintheti féltett szlávjait, mert a ki annyira szereti nyelvét, kell hogy meg is értse őket és hogy ki tudja belőlük vetni az idegen (magyar) elemet. Erős Miklosich cultusának sem tulajdoníthatok annyi hatást, hogy valakit vakon követővé szegődtessem. Avagy nem igazábban jubilálja-e az a tisztelője a nagy szláv tudóst, a ki működését a további munkálkodásokra használja, bírálja. mint a ki „hódolatteljesen“ kész esküdni a mester minden szavára és ököltre kelni a kételke-

dőkkel? Tévedhetett, sőt tévedt is egyben-másban Halász, de hogy a „visszahódított“ szók jó része megállja az ítélő székelt, azt azon esetben is merészelném állítani, ha maga Miklosich volna benne a bírót.

Íme majdnem egy és ugyanazon időben hangoztatják egyfelől a „magyarosítás“, másfelől a „szlávositás“ vádját a magyar nyelvtudomány ellen. Vajjon melyik részen az igazság? A hagyományosan elfogúlt és a könnyen szókimondót szélsőségnél talán, avagy e szélsőségek között annál biztosabban haladó középútnál? Az ítéletet olvasóinkra bizzuk.

KÚNOS IGNÁCZ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szavak és szólásmódok.

M i k e s K e l e m e n „Mulatságos Napok“ művéből.

H á z a t g y a k o r o l n i: házat látogatni. Ne csudáljuk tehát, hogy ha az ilyen házat sok ifjú urak és kisasszonyok gyakorolták. Bevezetés.

M a g a v i s e l é s. Ennek minden magaviselése, természete, jó erkölce, szeretetre és tiszteletre méltó volt. Bev.

M i n d e n z s e b b ő l k i s z e d n i a z e s z e t: összeszedőzni. Óh! édes néném, azon ne búsulj, mert minden zsebemből kiszedem az eszemet és azon leszek, hogy mindnyájan kimehessünk. Bev.

R e n d e l é s t t e n n i: megrendelni, megparancsolni. Azért mindjárt rendelést is teszek, hogy a tisztartómnak mindenre gondja legyen. Bev.

L e g k i s e b b n a g y o b b d o l o g. Óh! ha csak az — mondá Honoria — legkisebb nagyobb dolog volna az, ha én azt végbe nem vihetném. Bev.

E l e g y e s e n k e r é k b e n ű l n i. A szállólugasok alá a pázsitra szőnyeget terítének és elegyesen kerékben leülének. H. *)

V o n o g a t n i m a g á t: vonakodni. De a kisasszonyok egy kevéssé vonogatni kezdék magukat. H.

A m a g a r é s z é r e f o r d í t a n i: a maga részére megnyerni. Azon valának, hogy ötet magok részökre fordíthassák. H.

*) A nagy betűk a napokat jelentik, melyeknek felirata alatt az elbeszélések vannak. Tehát a „H“ Hétfőt jelent. F. S.

Felprédálni: kipusztítani. H.

Mint a micsodás: mint a milyen. H.

Törődés: fájdalom. Nagy törődéseket érzett magában az ő kedves leányáért. H.

Megjelenteni: kijelenteni. A hozzája való szeretetét is megjelenté neki. H.

Alkalmaztatni magát: alkalmazkodni. Látván szép asszonyának keserüségét, ő is ahoz akará magát alkalmaztatni. H.

Sajdítani: sejteni. Magam is sajdítottam én azt. H.

Figyelmezni valamire. Csak épen azokra figyelmeze, a melyeket megígére neki. H.

Alkalmatosság: alkalom. Addig Eleonora valamely alkalmatosságot találhat a megszabadulásra. H.

Különösen tenni. A fregattán levő tiszteket egymástól mind különösen tettem. H.

Szerelemtárs: szerető. H.

Tűrhetetlenség: türelmetlenség. H.

Rajta menni: rátamadni. A magaviselésiről vevé észre, hogy tengeri tolvajok volnának benne, azért keményen is rajtok mene. H.

Becsületet mutatni valakihez. Azért Lunley mindenkor nagy becsületet mutatott hozzá. H.

Megtartózkodni vmitől: tartózkodni vmitől. Azért egy kevésbé megtartózkodék a felelettel. H.

Hűség telenség: hűtlenség. H.

Sebekbe esni: megsebesülni. H.

Sebes: sebesült. H.

Segedelemmel lenni vkihez. A két hajóhoz közelgete, hogy segedelemmel legyen hozzájuk. H.

Szabadosan. Azért annak szabadosan beszélhetsz. H.

Elhagyni magát: kétségbe esni. Csakhamar magához térvén, eleibe adák neki, hogy nem kellene magát annyira elhagyni. H.

Magát megcsendesíteni: lecsendesedni. H.

Ujontában: újra. H.

Eszébe vétetni valakivel valamit. Eleonórának ezek a beszédi eszébe vétették vele, hogy mi legyen az ő sorsa. H.

Megnyugosztalni: kipihentetni. A hadát egy kevéssé megnyugosztalván. K.

Különös: saját. Azért a képirót mindjárt a maga különös házába vivé.

Megtartóztatni: visszatartani. Rakima a lábai hoz akarván borulni a császárnak, megtartóztatá nagy kegyességgel. K.

Hozzá kapcsolni magát vlkihez. A szép Rakima pedig oly igaz szívvel kapcsolta magát hozzája. K.

Maga alá hódoltatni: meghódítani. K.

Panaszolkodni: panaszkodni. K.

Törvényt látni valakire: valakit a törvény elé állítani. Törvényt láttatna reájok, és vallatná meg velök a dolgot. K.

Valami alá adni magát. Csak ezen új szeretet alá adá magát egészen. K.

Színes okok: hamis okok. K.

Elnehezedni: súlyosbodni. Amurates látván, hogy mindennap inkább elnehezednék. K.

Rendbe venni magát. E nagy ármáda, minekutána rendbe vette volna magát, stb. K.

Valakinek hűségére állani: hűséget esküdni vkinek. De midőn meghallá, hogy a basák közül sokan hűségére állottak volna. K.

Megegyezni: egyesülni. Nem akarták megvárni, hogy a perzsiái király hadával megegyezzenek, stb. K.

Elítélni: elgondolni. El lehet ítélni, micsoda nagy keserűségben maradt. K.

Gondolkodni valakiről: gondoskodni vlkiről. Sok kérésivel sietteté, hogy gondolkodnék magáról. K.

Azótá tul fogvást: azóta. K.

FELEKI SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Csoma. A *csoma*, *csemete* sat. tárgyalása alkalmával (Nyr. XIII. 99. l.) a többi közt ezt az észrevételt tettem: „A székely átok *csomáját* („Hogy a csoma vigyen el“) a NSzótárral én is egynek tartom a szár jelentésű *csomó*val, azzal a különbséggel természetesen, hogy a mirigy, kelevény (rossz seb) jelentést nem a *csomó*ból, hanem a

f a k a d á s b ó l m a g y a r á z o m , m e l y e g y k é n t t e s z e n h a j t á s t (a fán) és d a g a n a t o t , k e l é s t , p ö r s e n é s t (a testen), mely nyílt sebbé is válhatik“.

B u d e n z J ó z s e f e m a g y a r á z a t r a n é z v e e g y a d a t o t k ö z ö l t v e l e m , m e l y a *csoma* (pestis) szó eredetének, hovatartozásának megállapításához egy nagy lépéssel közelebb juttat bennünket. Értesítése abból áll, hogy a *csuma* megvan az oroszban is, *čuma*: pest, seuche“.

Ez az adat oly természetű, hogy szükségkép továbbkutatásra kellett ösztönöznie. A kutatás a közlött, már magában is fontos adatot még kettővel szaporította; t. i. a *csuma* szót, 'pestis' jelentésével megtaláltam még a rumun és szerb nyelvben is: *ciuma*: pestis, die pest. pestilenz (LexBud.); *čuma* – *kiga*: die pest. pestis' (Kar. LexSerb.). Szintén Budenz közlése nyomán írhatom, hogy azon adatok sorában, melyekkel Vámbéry a török-magyar rokonságot támogatja, ez is ott található: 'magy. *csomó*, tör.-tat. *čuma*. dögvár, pestis'.

A következő kérdéseket kell tehát eldöntenünk: a) Egy-e a magy. *csoma* (pestis) s az orosz, szerb, rumun *čuma*? b) Ugyanegy-e ezzel a *csomával* a 'germen' jelentésű *csuma*? c) Egyazon szók-e a *csoma* meg a *csomó*? S végre d) mindezek akár egyenként, akár összevéve, állnak-e rokonságban a tör. *čuma* szóval?

Minthogy alaki tekintetben mind e szók egységes volta ellen semmi kifogást nem tehetni, egész törekvésünknek a jelentés vizsgálására kell irányúlnia; nevezetesen azt kell megállapítanunk, igazolható-e határozott tényekkel a „nodus, tuber, pestis“ jelentések egybetartozása.

Hogy a) b ü t y ö k , b ö t k ő , g ö r c s , g o m b , b u n k ó , b) k ö t ő l é k , k ö t é s , f o n a t , g ö c s é s c) d a g a n a t , k e l e v é n y e g y m á s s a l r o k o n f o g a l m a k , t a n ú s á g r e á a l a t . *nodus*, mely, hogy csak az idetartozókat említsük, jelent a) 'der knoten am gelenke des thierischen körpers, der knoten am holze oder an den aesten der pflanzen, β) knoten, wulst, γ) die geschwulst, verhärtung der gelenke' (Freund); továbbá a ném. *knoten*, melynek jelentései: α) 'der knöchel, der knödel' (Schmell.), 'harte stelle im marmor', β) 'eine in einem biegsamen körper durch verschlingung der theile entstandene verdickung, so bei weibl. handarbeiten und in gewerben', γ) 'widernatürliche anschwellungen und anhäufungen krankhafter massen' (Sand.).

De maga a magy. *csomó* is mind e három jelentést egyesíti magában: α) 'gömbölyűes tömör alakba összenőtt test: csomó a fában, búzaszáron; β) öszvehajtogatott, gömbölyűre tekergetett, öszveköttöt holmi: csomóra kötött üstök, dohánycsomó, virágcsomó' (NSzótár); γ) tuber Cal condylus PP 'Egy gyermek, kynek sem kezey sem labay nem valá-

nak, De nemynemew ffelel dagadot chomok valanak helyette“ Érdy C. 404; „bibircsó és akar melly csomó megrutétnac“ Com: Jan. 54.

Hogy tuber (daganat, kelevény) és pestis (dög-vész, döghalál) szintén egybetartozhatnak s egyhajtású fogalmak lehetnek, saját nyelvünknek két szava szolgáltatt példát reá. Egyike e szavaknak a *mirigy*: α ,glandula, apostema MA. a bőr alól kibúvó mérges csomós daganat (NSzótár), β mirigy-halál: pestis‘ (Kreszn.). A másik szó a *guga*: α ,nyakon támadó kelevényes dudor, csomó, golyva (NSzótár), β guga-halál: dög-halál‘ (Kreszn.). A szerbben, a hol szintén megvan ez a szó, *kyga* annyi mint: ,die pest, pestis‘ (Kar.).

Ezek szerint, minthogy alakra s tartalomra nézve teljesen egyeznek egymással, a .nodus. tuber. fasciculus‘ jelentést magában egyesítő *csomó* s a ,pestis‘ jelentésű *csoma* szót egynek kell állítanunk, sőt ide kell soroznunk, velük egy eredetűeknek tartanunk az or. *čyma*, szerb *čyma* s rum. *ciuma* ,pestis‘-t is.

Vámbéry, a kinek a pestis jelentésű *csoma* alakról tudomása nem volt, a török-magyar rokonság nyelvi bizonyítékainak sorába, mint már említettük, fölveszi a *csomó* szót is s a következő török-tatár szókkal egyeztetni össze: „török-tatár *čuma*: dögvar, pestis; csagataj *čom*: egyesített, tömött, mind, *čumak*: buzogány, gömb‘ (A magy. ered. 511.).

Ehhez járulnak még a kazáni tatárságból: *čumar*: bunkósbot, prügel, keule; *čumarli* ejnä: gombostű, stecknadel (Bálint G. Kaz.-tat. Szót.).

Mind ez adatok egybevetése azt a következtetést erőszakolja ránk, hogy a török-tatárságnak elősorolt, valamint a magyaroknak *csomó*, *csoma* s az orosz. szerb, rumunnak *csuma* szavait egybetartozóknak jelentsük ki; de ránk erőszakolja azt is, hogy hozzá tegyük, hogy ezt az adatot Vámbérynek ki kell törölnie a török-magyar rokonság tanúinak sorából, mert mint az orosz-szerb-rumun nyelvek bizonyítják, a *csoma* (*csomó*) az ő *čyma*jukkal együtt a törökségből kölcsön vett szó; vagy ama nyelveket is föl kell vennie a török-magyar rokonság kötelékébe.

Majdnem szükségtelen ezek után megemlítenem, hogy e szerint a *csoma* (pestis) szót külön kell választanunk attól a *csumá*-tól, melyet a Nyelvőr XIII. 99. s köv. lapjain tárgyaltam.

SZARVAS GÁBOR.

Ezten. Még egyszer elővesszük e szót, nem azért, hogy új világot derítsünk rá, hanem, hogy a rá vonatkozó nézetek közül a megállókat kiválogatva egybeállítsuk s alkalmazását néhány új adat világával határozottan s részletesen föltüntessük.

1. *Ezten az idő szóval (ezten(i)dő) annyi, mint: egy év.* Előkerül azonkívül az *eszlendő* szó még az általános idő jelentésben is: „Ezenképen — kell menni vígan tökéletes szerzetnek hajójára, mikoron vagyon alkalmas ideje, avagy esztendéje. ÉrsCod. 172-c. Külemb-külemb időben, avagy esztendőben hittam embereket szent szerzetre“. Uo. 172-d. (Nyelvt. Közl. III. 337).

2. *Ezten a nap szóval annyi, mint: egy heti időköz.* egy hét, septimana: „Teleek be az wtann ezten nap: impleti sunt septem dies JordC. 19. Onnan ewezeenek Troyaba, es oth ez tēn napygh lakozanak: venimus ad Troadem, ubi demorati sumus diebus septem Uo. 773. Onnan meenenek pateolosba, es oth ez tēn napyg (diebus septem) lakozanak Uo. 794. Annak okaeert az zent testót nagy nehezen vyheteek az zent egyhazhoz, ott egheez ezten napyg temetetlen hagyaaak ÉrdiC. 412. Be wona magath zywr, rwhaban es hamwal meg hynte magath es egy ezten napyg etlen ytlan zemwede“. ÉrsC. 346.

3. Ugyan a *nap* szóval (ezten nap) annyi mint a nyolczadik nap (octava); még pedig a) előre számítva: „Vala eegy Lucianus newð pap, mykoron eegy peentek napon agyaban fekwneek allapeek meg előtte eegy nagy zeep veen ember. Ifel ebredween ymachagot teen wr istennek hogy ez latas masodzor meg yellenek. Annak okaeert ezten napra esmeg el yeween zent Gamaliel, monda: ÉrdyCod. 446. Ezten ez napra legtávolb való terminusra, itt legyen. TörtTár. 1878. évf. 16. b) Visszafelé tekintve: „Zombaton zent Kozma Damian napian. Hir ez, hog Derwisbeg ezten ez nappon indwlt fel Bwdara“. Szal: LevT. 73.

4. A hét valamelyik napjának (hétfő, kedd, szerdásat.) nevezetével hasonlóképen a nyolczadik napot jelöli, s ismét vagy előre vagy hátra számítva: „Az elmult ezten vasárnap (= múlt vasárnap) meghallottuc. MA: Scult. 9. Kiből Janosnak is czudalatos alazatossaga tettzec ki, a mint az wr is diczere ezten wrnapien (= múlt vasárnap) Born: Préd. 24. A mint ezten Wrnapien (múlt vasárnap) mind idvössegeket az hiveknek meg hallottuc Lázárról“. Uo. 412.

Ez utóbbi három idézet vasárnapi prédikációk gyűjteményéből van véve; a szerzők tehát vasárnapi napon a jövő vagy elmúlt vasárnapról szólnak. Lehet azonban ugyan csak a jövő vagy elmúlt vasárnapról kedden, szerdán sat. is beszélni; ezten vasárnap tehát ily esetben nem annyi, mint: ma egy hete, vagy: mához egy hétre, hanem: vasárnaphoz egy hétre. Példa rá a Nyr. XIII. 79. lapján idézett ezten kedd.

Ezt bizonyítják még a következő adatok. Bethlen Gábor (Polit. Lev. 50.) 1616 május 9-ikén, mely ekkor hétfőre esett, ezt írja: „Isten velem lévén ezten szerdán magam is megindulok“. I. Rákóczy György (Mon-HistDipl. XXIV.) 1641. nov. 28-ikán (— csütörtök) fiához így ír: „Az kik kézben akadtak, úgy remélljük ezten napra (= mához egy hétre), vagy [ezten] szombatra (= szombathoz egy hétre) kezünkben hozzák őket“. 96. Ugyan csak Rákóczy György fiának 1644. márcz. 24-ikén (csütörtök) írja: „Az brassai veres posztót küldjétek ki hamar, mert mi ezten szombat felé Filek felé közelítünk“. 134. És ismét 1644. május 4-ikén (szerda) írt levelében így szól: „Az új vezért ezten hétfőre várják be Budára“. 146.

Egészlen kétségtelenül beszélő adat végre a következő, a melyre Szily Kálmán volt szíves figyelmeztetni: „Ezten vasarnapra kegelmed kwlgyõn egh kochyt az marhart... Wespremben zent Sophia azzonnap vtan valo zombaton 1555“. Szal: LevT. 153.

SZARVAS GÁBOR.

Kalap. A Nyelvőr IV. kötetének 399—401. lapjain a *kalap* szó eredetét fejtegetvén, ama nézetemnek adtam kifejezést, hogy ez kezdetben csak jelző szó volt, s csak később, a jelzett név (*süveg*) elhagyásával vált az addig együtt jelölték fogalom kifejezőjévé, azaz hogy a *kalap-süveg*-ből lett a *kalap* úgy, mint *hordó-edény*-ből *hordó*, *ásó-szerszám*-ból *ásó* sat. Ezt azonban csak a Molnár Albertnél található *kalapos* süvegből következtettem, de a *kalap-süveg* egykori megvoltát nem tudtam kimutatni. Szily Kálmán, a ki nem egy bizonyítékát adta már annak, hogy nem csak megfigyeli a nyelvi jelenségeket, hanem helyesen itélni is tud róluk, a legújabban figyelmeztetett egy adatra, mely akkori következtetésemnek igazat ad. Ez az adat Lippai, Psoni Kertjében (180. l.) található, s így szól: „Egy vagy két gyapjúból csinált rosz süveget vésznek, akár Magyar, akár kalap légyen, és azt öszve-hajtyák, mint a könyvet, s abban rakják a megázott magot“.

„Magyar süveg“ — egyenes, felnyuló, karimátlan — „kalap süveg“ — lapos, széles, karimás. Molnár Albert negyedik kiadása szerint: „kalapos süveg: schaubhut, runder hut“; PPBod pedig így magyarázza: „kalapos süveg: breiter, runder hut“.

SZARVAS GÁBOR.

Illá berek, nád a kert. Érdeklődéssel olvastam a Nyelvőr ez évi V. füzetében e közmondásnak érdekes fejtegetését, magyarázatát. A példaszó második részével az előadottak nyomán teljesen tisztában vagyok én is; hogy t. i. az sem: „nád a kerek“, sem: „nád a kerek“; hanem mi-

ként széltiben kiejteni szokás, „nád a kert”. Első része azonban: „illa berek” még mindig nincs a kielégítésig megfejtve.

Tehát megpróbálkozom vele.

Tudjuk, hogy a magyar nyelvben némely igenevek két, vagy háromféle értelmet is fölvesznek. Ilyen a: terítő; először is, a ki terít; másodsor, a mivel terít, például: asztalterítő, ágyterítő; és harmadszor a hely, a hova ki van terítve, például: halott-terítő, halott a terítőn. — Háló: a ki hál, például: háló vendég; a miben hál, háló ruha, háló ing; a hol hál, háló szoba, háló terem. — Vendég fogadó, kisdedevő, rövidítve: kisdedő, még rövidebben: dedő: a ki vendégeket fogad, kisdedeket ov; meg a hely is, a hova vendégek befogadtatnak, a hol kisdedek megóvatnak. Ilyenek: fürdő, ebédlő, kávézó, mulató, vigadó, lövöldöző, korcsolyázó, kuglizó, etető, itató, delelő, úsztató sat.: a ki fürödni, ebédelni, kávézni, mulatni, vigadni, lövöldözni, korcsolyázni, kuglizni, etetni, itatni, delelni, úsztatni szokott; meg a hely is, a hol fürödni, ebédelni sat. szoktak. Ilyen végtére a buvó is, nem csak azt jelentvén, a ki bujik, hanem a helyet is, a hova bujik, vagy bujni szokott.

Vajjon tehát nem ilyen-e az illó is, vonatkozván az nem csak arra, a ki illan, hanem a helyre is, a hova illan; a minélfogva lenne: „illó (hely) a berek”, vagy a rím és ritmus kedvéért csonkítással: „ill’ a berek”, és egygyéolvadással „illa berek” (a kerítés is nád: könnyű és kapós is elillanni, kámforra válni, elpárologni).

Csupán csak az kérdés még, van-e hasonló csonkításnak, egygyéolvadásnak helye, szokása és példája a magyar nyelvben több is. Vagy megegyeztethető-e nyelvünk szellemével az ilyen csonkítás és egygyéolvadás, más eset hiányában, ez egyben is?

ÍRSIK FERENCZ.

APRÓLÉKOK.

A legújabb czímkérdés. Amott a kerepesi út végén nemes méltósága érzetében büszke homlokkal tekint alá a rá bámuló városra a díszes új épület, a melyet elsőben „M. kir. államvasútak induló háza” névre kereszteltek, de alig pár nap múlva „M. kir. államvasútak”-ra rövidítettek. Az eredeti fölirat, így beszéltek a dolgot, a vasúti igazgatóság bűne volt, ki egy gyöngye pillanatban valahogy megfeledkezett a józanságról, s oda iratta az „induló ház” szót. Lett érte botránkozás. Mindenfelől megrohanták a minisztert. Az egyik rész a kitagadott indóház pártjára állott s egész hévvel védte ügyét; mindenképen kifogástalan, sza-

batos, s a mi fő, magakellető szó! A más rész az új föliratot támadta meg: *Induló ház?* Óriási sületlenség! Mintha volna ház, a mely valaha indult volna! csattogtak nagy sokan. Tökéletlen szó biz az! szóltak újra mások! Nem menti meg se a *fonóház*, se az *alvószoba*, mert míg ezekben csak is fonnak, meg alszanak, abban nem csak i n d ú l n a k, hanem é r k e z n e k is bele!

Sokrates — Pythia a görögök legbölcsebbjének nevezte — egy alkalommal ilyenformát mondott: „Nemde hogy, ha én a kávé mellé piros, ropogós, izletes zsemlyét akarok, s ezt a zsemlyét otthon, magam akarom készíttetni, a pékmesterhez fordulok jó tanácsért? Ha meg történetből közlekedésügyi miniszter vagyok s vasutat akarok építtetni, nemde megint azokat kérdezem meg, a kik értenek hozzá, a mérnököket? A mi miniszterünk azonban a vasút építésére nézve a pékmesterek véleményére hallgatott. Ha a szakembereket kérdezte volna meg, azok megmondták volna neki: 1) Hogy a mai nyelvérzék, a mint nem engedi meg, hogy „kolduló barát” helyett azt mondjuk „koldó barát”, „forduló pont” h. „fordó pont”, „zendülő csoport” h. „zendő csoport”, szintűgy tiltakozik „indóház” ellen „indulóház” helyett. Megmondták volna 2), hogy száz meg száz élő példa tanú rá, hogy a nyelvszokás elfogadta s szentesítette az „induló ház”-féle használatot abban az esetben is, ha nem a ház indul, hanem ha belőle indulnak. Megmondták volna 3), hogy az „induló ház”. mindamelllett, hogy nem csak az indulásnak, hanem érkezésnek is a háza, a nyelveknek ezernyi ezer példái szerint teljesen igazolt; mert a fazekas is készíti tálat, korsót, lábost, bögrét sat., s mégis csak „fazekasnak” nevezzük; vagy a lakatos csak lakatot, az asztalos csak asztalt, a kerékgyártó csak kereket készítenek? S megmondták volna végre 4), hogy noha „induló ház” minden tekintetben kifogástalan, ebben az esetben miért nem tartják mégis alkalmasnak arra, hogy az eddig szokásban volt *indóház* helyébe lépjen (l. Nyr. XII. 463—465.); a szakértők mind erről fölvilágosították volna a miniszter urat, s nem lett volna kénytelen a fölirat egy részét eltávolítani; de ha már eltávolította, nem hagyta volna üresen, hanem ezt tette volna helyébe: M. kir. államasutak p á l y a h á z a.

Kazinczy és Révai. A „Hasznos Mulattató” — csak egypár futó pillantást vetettünk bele. de a mennyire ebből ítélni lehet, a magunk részéről csak elismerőleg szólhatunk róla — folyó évi 10. füzeté mellékletében a nyelvész Kazinczyt jellemezvén, elfogadott igazságként a következő állítja róla: „Révay megállapította a nyelv tudományos

rendszerét. történeti fejlődését: Kazinczy az adott alapokon továbbfejlesztette a nyelvet.“

Ez merőben alaptalan állítás, alaptalan mind annak ellenére, hogy Toldytól kezdve majdnem mindegyik irodalomtörténet újra meg újra elhangoztatja. Elvek, és az elvek alkalmazása tekintetében a két reformátor közt betölthetetlen mélység tátong. Révai a múlt hagyományainak hűséges őre, tisztelő szolgája, rideg, merev konzervatív; Kazinczy a történeti alappal szakítva az egyedi tetszés hívének vallja magát, a teljes szabadság uralmát hirdeti ki.

É helyreigazítással tartozunk mi a Hasznos Mulattatónak, s a Hasznos Mulattató tartozik vele ifjú olvasóinak.

Hogy, hogy, hogy. A Budapesti Hírlap egyik múlt havi tárczacikkében megróttá Tisza Kálmánt azért a pongyolaságért, a mellyel a trónbeszéd szerkesztve volt. Nem lehet magunkévá nem tennünk s láírjuk minden pontjában e megrovást, annál inkább, mert mi is kényszerülve voltunk két ízben is rosszalóan nyilatkozni a trónbeszéd furcsa-magyar nyelvéről. De már abban nem érthetünk egyet a B. Hírlappal, mikor a Választási mozgalmak rovatában (jun. 8.) ugyancsak Tisza Kálmánt megtámadja azért, hogy egy rendeletében *t i z e n h á r ó m* *hogy*-ot használ egymás után. Vagy talán így kívánta volna a Konekek magyarságába szerelmesedett rovatvezető: „A botrányos kihágások kötelelősségemmé teszik, *miszerint* utasítsam a törvényhatóságot, *mi-ként* felelősség terhe alatt azonnal intézkedjék az iránt, *melynélfogva* a nézetek szabad elmondása semmikép se gátoltassék; az pedig, *mely szerint* a föllázított tömegek erőszakoskodáshoz nyúlhassanak, lehetetlenné tétessék“ sat.?

A szegény magyar nyelv. Én nem képzelek magamnak olyan német író, a ki, ha valamely magyar művet fordítana németre, a magyarhoz ragaszkodva ilyen szókat s kifejezéseket tudna s merne mondani: *ich fliesse mich zu dir*: hozzád foly amodom, *gebackener* narr: sült bolond, *augenlicht verlierender*: szemfényvesztő, *sie haben blutauge bekommen*: vérszemmet kaptak, *er ist nicht auf's weiche seines kopfes gefallen*: nem esett a feje lágyára, *aus dem gerissenen seiner kehle schreien*: torokszakadtából kiáltozni sat. sat.; de nem sok magyar író tudok, a ki a német után így ne szólna magyarul: *kézbesíteni*: *ein-händigen*, *tetlerő*: *thatkraft*, *szédelő*: *schwindler*, *megszólítani*: *beherzigen*, *hordszék*: *tragsessel*, *méltóság teljes*: *würdevoll*, *igénybe venni*: *in anspruch nehmen*, *föllött neki*: *er ist ihm aufgesessen*, ez *túlhajtott* tréfa: *ein übertriebener scherz* sat. sat.

Hát biz az nem csuda; a régi számvetés szavai szerint tiz az egybe nem megy, veszek a szomszédtól kölcsön. A magyar embernek például van bora, búzája, dohánya, és van sok más jó egybe is. aztán a jó isten áldásából elég bőven is kijutott neki belőlük; de azért a Hegyallyán nem volt még olyan jó szüret, hogy jobb ne lehetett volna, sem olyan magyar embernek a nevét nem jegyezték föl a krónikák, aki azért teremtettézt volna, hogy neki sok a pénze, annyi, hogy teste-lelke eltelt vele; más szóval, a magyar ember el nem tudja képzelni, mi az oly sok, a minél több ne lehetne; nem természetes-e hát, hogy a mit el nem tud képzelni, szava se lehet rá.

De mikor a sors a németet közénk palántálta, s a sógor a tokaji vessző nedvét megizelintve fölczuppantott: *über fein!* s az arany kalással ékes rónaságon elhelyezkedve magajólrzésében elégedetten fölkiátott: *fühl' mich über glücklich!* de különösen mikor idő multán túljárt az eszünkön s megtudtuk, hogy ezt a maga nyelvén így fejezte ki, hogy *„hab ihn über listet“*. akkor értettük meg először, hogy a soknál még van sokabb is, németül: *über*, magyarul: *túl*.

Bizonyára így képzelte magának a BH. „újdondásza“ a *túl*- megszületését; s gondolta, ha már a fogalmat a némettől vettük, illő, hogy megnevezésében is az ő esze járását kövessük, gondolta, mikor a június 4. számban ezt írta: „A Ludovika akadémiába fölvétel iránti pályázatok e hó 20-án járnak le. Mint értesülünk, az állami ingyenes helyekre *túl sok* kérvény érkezett.“

„Fején epeszínű, boldog-széles kalap ringatódzott. A környéken czudar-fősvény embernek ismerte őt mindenki. Fene-meleg ez a leves! Szomjaim krisztustalan-nagyok. Ritka-szerencsés fiú! Páratlan-dolgos leány! Nagy-jó uram! Szertelen- v. szokatlan kemény fagy volt az éjjel. Disznó-forró idő! Kutya-hideg szél fú! Csuda-nagy fény áradt szerte szét. Tenger-sok nép gyült össze. Hórihorgas kamasz. Iczipiczi egerecske. Szépséges-szép szivaráros leány. Ez már nagyon is édes. Fölötte-gazdag ember. Ághozragadt szegény. Módnélkül-rátartós. Kelléténél-lágyabb szívű. Te kevélyek-kevélye! De ez már a soknál is több volt!“

Nyissa föl a szemét, a kinek van, s lássa meg, hogy a magyarnak is van módja benne, bőviben válogathat az eszközök nagy számában, a melyekkel a kellő mérték meghaladását, a szertelenséget, szóval a sokallást kifejezheti; de mirevalók e haszontalanságok? Se a Freie Pressében, se a Kölnische Zeitungban nem olvastunk soha ilyeneket: Heute war alles *gifttheuer*. *Meerviele* leute kamen zu-

sammen *Grössere als die grössten* gottes schläge holten einander ein. O du *schönheitlich-schöne* maid! sat. Kifejezi-e a ,szépséges-szép' azt, a mit az ,überschön'? a ,hórihorgas' az ,überhochot', vagy megvan-e a ,nagyon-édes'-ben, a mi megvan az ,übersüss'-ben, a kelletlenség is egyszersmind? Azért hiábavaló lárma, üres beszéd; a magyar minden látszatos gazdagsága ellenére is szegény e tekintetben is a némethez képest. Nekünk szükségünk van a *túl*-ra.

Mert hát más a köll, és más a muszáj!!

CSIGABIGÁK.

Peccavi domine. Kemény napok voltak ezek; gyötrelmes és keserűség napjai! Az a mennydörgéssel elegy égi háború, mely a múlt hónap ötödik napján az akadémiában kitört, egész erejével a mi fejünkre zúdult. Nem elég! Hozzájárult még, hogy a csapás szájalom és könyörületesség helyett csak örömet támasztott; a napi sajtó munkásai közül a kaptára dolgozók, pedig jó isten te tudod, hogy sokan vannak, ujjongó helyeslésben törtek ki: Úgy kellett neki, megérdemelte ezt a büntetést; ideje volt gátot vetni a Nyelvőr gazdálkodásának!

A többi is fájt; de azt még csak valahogy elviseltük volna; hanem hogy ő is hallatta feddő szavát, a közvélemény hiteles tolmácsa, a nyelv titkainak fölként avatottja, — a neve Ország-Világ, szerkesztője Degré Alajos — ez megrendítette valónkat, megingatott hitünkben. A feddő szózat ez vala: „Isten bocsássa meg Szarvas Gábornak, amit eddig a jó magyar nyelv csámpássá tételében elkövetett. Az a nyelvészeti irány, amit a Nyelvőr képvisel, nem magyaros. Ma már megvan a nyelvben fejlődésének legfőbb föltétele a nemzeti élet“.

A nagy anathéma ki van mondva! Nincs többé e földön számunkra kegyelem; az erkölcsi haláltól nem menthet meg semmi más, csak töredelmes bűnbánat, őszinte, igaz megtérés. Ki veheti rossz néven tőlünk, ha élni akarunk és megtérünk? Ezennel visszavonjuk tehát mindazt, a mit mondtunk és írtunk, s azt a csámpás, nyomorult nyelvet, a melyet mi bénítottunk meg, átadjuk az Ország-Világ „testegyenészdjének“, hogy karcsúvá, nyalkává, fűrgévé épüljön; s magunk is rajta leszünk, hogy a mint az Ország-Világ kívánja és szereti, elvénhedett tagjai megújuljanak s pezsgő elevenségre, s vígan szípkázó tüzre tegyenek szert.

Azért félre veled csámpás lábom járó, inaszakadt tudomány, búcsút veszünk tőled örökre! A te híveid leszünk, neked szolgálunk immár; te légy a mi vezérünk fűrgeségosztó, vérpezsdítő ország-világos nyelvészeti! Állítsuk egy-

mással szembe a két használatot. „Ő neki fogom pártját, és: őt pártfogolom. A pápa e földön Krisztus képét viseli, és: a pápa Krisztust képviseli. Meg fogod téríteni e szegény ember kárát, és: kártéríteni fogod e szegény embert. Aztán: gonddal terhes, és: gondterhes élet; betűhöz híven, és: betűhíven; áldozatra kész, és: áldozatkész. Vagy: szembe állít, és: szembesít; kézbe ad, kézhez juttat, és: kézbesít“ sat. sat. Milyen nehézkes, döcögős amaz első, míg az utóbbi csupa tűz, elevenség, frissesség!

És mi eddig olyan sült vakok voltunk, hogy ezt nem láttuk!? De helyre ütjük, helyre bizony!

A nem *gazdahü* s csak *túlrítkán dologkész* cseléd, a ki mostohán *gondviseli a családot* s hanyagon *ügyvezeti a házat*, nem *jutalom-*, hanem *büntetés-méltó* s az okos gazda *által hátbasíttatik*.

Ezt csak nem fogja az Ország-Világ, ha igazság a mindennapi kenyere, csámpás nyelvnek mondani. Mennyi báj, kellem, hangzatosság van e rövidségben, „a nyelv fejlődésének e legfőbb föltételében“! Különösen az a *-basít, -besít* képző, a melyet okos fej az olyan döcögős frázisok helyett, minők: *út b a i g a z í t*, *kutyá b a s e v e s z'* sat. a takarosság, elevenség fokozására bőves bőven fölszaporíthat, pl. *„Az eltévedtet útbasítanunk kell. Figyelmeztetéseimet nem is kutyabasította!“* Továbbá: *„Kedves fiam, leveled mélyen búbasított. Minden hasznót az igazgatók zsebresítettek. A mint tönkresülése közhírré lett, minden jó barátai elhagyták. Vigyázz, mert úgy találak nyakonsítani, hogy menten hasrasulsz tőle!“*

S ha egyszer fölnyílt a szem s hozzászokott a világossághoz, lassanként észreveszi a többi, először föl se tűnő foltokat is. *Havi folyóirat, heti folyóirat, politikai napi lap; lapvezér, főszerkesztő, segédszerkesztő, újságkihordó; szerkesztőségi iroda, kiadó hivatal* sat. sat. s még egy végtelen szám, a mennyi van, mind mérő csámpásságok; akadályai a gördülékenységnek, kárával járnak a tetszetős rövidségnek. Tüzet alájuk, máglyára velük mind, a mennyien vannak; hamvadjanak el s támadjanak elő dohos hamvaikból eleven frissességgel pezsgő ifjú sarjadékok!

S midőn mi is beszegődünk a kivánt rövidség munkásai közé, nem törünk új utat. hanem mindenütt azon a nyomon haladunk, a melyet „a tagjaiban megifjухodott nyelv“ tört előttünk.

Tehát! Legyen a nehézkes, hosszadalmas *folyóirat*, ha humorisztiko-szatirikus, ezentúl országvilágos magyarsággal: *foly-ma* — analógiák: *tor-ma, haj-ma, szár-ma* (vö. *szak-ma, szőr-me, kel-me*); ha állattenyésztéssel foglalkozik: *foly-cza* — analógiák: *bo-cza, ko-cza, ru-cza, kan-cza*; ha a folyóirat gyógyászati, eme példakép szerint: *ír-ha* (*ír* — gyógyító szer),

jon-ha (régí szó = gyomor), *uít-ha*, *tur-ha*, alkalmas rövidséggel lesz: *foly-ha*.

S minél jobban belemélyedek a kérdés vizsgálatába, annál inkább meggyőződöm, hogy intenczió oly józan pillanatban még aligha fogalmazott meg, mint az, mely az Ország-Világ dorgáló észrevételének életet adott; mert nem csak a többi fajtát a folyóiratoknak, hanem minden velük kapcsolatban álló fogalmat is ki tudunk fejezni ezzel az egyetlen *foly*-alapszóval; pl. a *l a p v e z é r* tekintélyes állásánál fogva *e* hangzatos szóval nevezhető: *foly-ador* (vö. *vi-ador*, *hi-ador*); a fő szerkesztő: *foly-ar* (vö. *lov-ar*, *rov-ar*, *jog-ar*); a szerkesztő: *foly-ár* (vö. *tan-ár*, *hord-ár*); a dolgozó társak: *foly-nok* (vö. *ir-nok*, *lát-nok*); a kiadó: *foly-orján* (vö. *nyak-orján*, *bojt-orján*); a kivénült szerkesztő: *foly-astyán* (vö. *had-astyán*); a *l a p k i h o r d ó*: *foly-oncz* (vö. *tan-oncz*); szerkesztőségi iroda: *foly-arda* (vö. *lov-arda*); irodai szekrény: *foly-márjom* (vö. *almárjom*); szerkesztőségi tintatartó: *foly-amáris* (vö. *kal-amáris*) sat. sat.

Mily gazdagság! Egész erdeje áll a képzőknek rendelkezésünkre, a melyekkel a legparányibb jelentéskülönbséget is kifejezhetni. Mekkora tökéletesség! van-e a kerek földnek nyelve, a mely a legtávolabbról is mérközhetnék a magyarral, ha a bölcs tanácsot elfogadjuk, a mely az Országvilág mélyreható czélzatában rejlik?

Végzetes vaksággal kellene megverve lenni a magyaroknak, ha süket maradna az okos szóra.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ballábbal kelt fel az ágyból: rossz kedvű, haragos.

Borsótgömbölyit: semmit sem tesz.

Élőggya a hajókötelet: sietve elmegy.

Jobban megfujja a tallát: beteg lesz.

Lencsét laposít: hasztalan munkát végez.

Lesült a csirája: beszédében bele zavarodott.

Nagy brachiummal jár: nagyon sebesen megy.

Kitöri az ördög: haszontalanul megy ki.

Konyháról elkergetni a macskát: ebédet főzni.

Vö. *aluzma* *elmait* Kialuggya a kolompért a fődből: sokáig aluszik.

Nem megyünk a bogátra: nem boldogulunk semmire.

Hímet varni valamiről: mások rossz tetteit utánozni.

Nem tudja a dörgést: járatlan valamiben.

Asztag alatt ül: egy helyben marad.

A piszét vájja: orrát vájja.

Petrezselymet fog; kertet csinál.

Nem hagyja bordába a vásznat: az elkezdett beszédet félbe nem szakítja.

Nem tudja mitől döglök a légy: nem tudja mi az ételek közt a legjobb.

A malacot a pitarból kihajtani: a csámcsogást megszüntetni. Az éczakának sarogját csinál: sokáig alszik.

Valakinek kolbászat szopni: valaki savát utánozni.

(Szatmárm. Patóháza.) BARTÓK JENŐ.

Népmesék.

A tehén és a ló.

Mikor az Isten a világot teremtette, a lúnak adott két szarvat, de fogakat nem.

De a tehén nem tudta magát más állataktól megvédeni, mer csak két rend foga vót; a ló pedig tudott döfni is rugni.

Elment hát a tehén az Istenhez és azt mondta, hogy ű se rugni se döfni nem tud, vegye el hát a lútól a szarvakat s agygya neki, mer más állatok mind ütök-verök.

Az Isten azt mondta: „igen, de agygya te is valamit a lúnak cserébe, mer nem agygya oda csak úgy, ingyen!”

A tehén erre azt mondta, hogy ű oda agygya a felső rend fogát, ha a ló a szarvakat neki agygya.

Az Isten beleegyezett, s űk cseréltek.

Ezóta van a lúnak foga s a tehénnek szarva.

A ló mindég mutatja az ű fogát, a tehén pedig rázza a szarvait, mer dicsekednek vele.

(Szolnok-Dobokamegye. Apa-Nagyfalu.)

DAMÓ ISTVÁN.

Elbeszélések.

Mast mondok kennek valamit, hoty aszt csak még kel hógatni.

A müt hétön kin vótunk Bosznyába; sze sokan vótunk, énvótam, még a sógor a Jaksa, osztáng még a Vaskó, Árva, Jeemen, Savanyó, Füttyő, osztáng a Csimiz, Bika, Pinisz, Bali, Papsamu, Magányos, a Kocza, a Dobérdány, Vizeli, Pútyor, Hapucz, a Csapkés, Gyócsos, még a Sáfár. Szarajevoba vittünk czibakot.

A Putyornak még a Sáfárnak, é romlott a kereke, kitortek a kilök, úty kötték még útet. Vacsorakor aszmonta a Sáfár a Putyornak: Mennyünk el igyem, hozunk kereket.

Réggére vót kerekük. Béfogdostunk, lasikába méntünk. Úty ebédkor két huszár gyütt sebés vágattal, utánnunk. A zegyik ennen a másik tunnan a kocsik mellett nyargót, niszték a kerekeket. Hát Istenöm a Putyornak még a Sáfárnak aszmonták: vissza igyem.

Mind a kettőnek vissza köllött fordulni. Mit csináljunk mast, mindannyán viszá fordítunk Derventbe, csak ném hagyhattunk a pajtásinkakat. A Pútyor még a Sáfár ném vót csé hót sé eleven, ném tunnék hoty méjen színik vót; tutták má hoty miazüvéké. Akkor tuttunk csak még hoty a kerekeket a császár kocsijából lopták. Derventen tunnan két császári kocsi é vót sijeddel a sárba, ném vót mellettük sénki. Ezök kiásták a sárba a két hátsó kereket, osztáng kivették; ippen bele paszót a kocsijikba.

Mind a kettőt behajtották a tisztók elibe, osztáng vallatták őket, de ezik aszmonták úty vették igyem; de a tisztók ném hógattak a zéjen beszédre, hanem bétették őket a siralom házba; aszmonták igyem, két óra mulva agyon lesznek lüvel. Attak nékik a mi csak köllött énni, inni. Ez a fene Sáfár éyött, ivott. De a Pútyor ném nyéhetett le egy falatot se, igyem neki ném kell sémmi; csak rétt; Lám ujan gyöngé szívü isaz. A Sáfár igyem eczczör még kell halni, mindegy akár ma, akár hónap.

H É mentünk mindanyán a tisztókhó, könyöröktünk; mit nem tettünk, de mind héba vót, még kell nékik hóni. Még csak egy fertaj vót hátra; akkor gyütt a kandoktor kérdészte mibaj. Elmon-tunk neki hoty jutyon ál a dolog. Mingyá é ment a tisztókhó; erősen fokta, aszt monta, ú atta igyem nékik a pészta a kerékre, hogy még véhessék egy bosnyáktu; ném vótak festöttek a kerekek, azér nem ösmerték még, hoty a császári kocsibu valók.

Ity osztáng azutósó pörczbe kaptak pardomot; haném azér hoty még merték venni. köllött nékik fizetni százharméncz foréntot. Tudom Istenöm ezék ném lopnak töbet kereket.

(Drávamellék.)

Császár LAJOS.

Gazdasági levelek.

15.

Tisztolt uraságom! A szöllőt bekapátattam, a bérösök a szántással annyira vannak, hogy még ebb' a hónapba mögérük elvégezni azt a darabot, a mit el kesztek. Az udvarplanérzó is azt izente, hogy a tavasz előtt ném gyüm mög dolgozni, sém pedig a szilvájér ném gyütt mög a fijadi émbér. Bizon még a kocsisok csak égyy öl fát vittek Boglárra a Fislinek az ut végett. Foló hó 24-én elküldöttem az öszvegyütött turót és vajat.

16.

Isten velünk! A bérösök a szántást folytomossan töszik, a kocsisok pedig, mikor csak löhet, Boglárra mönnek. A juhok a nyári akolná vannak szolmán, csinátam nékik putrit. A vizet, a mennyire lehetett léerögtem a szilvási laprul. Zudvar planérzó nincs, Fijadra a szilvát ném vitték el. A Lévizony (Löwensohn) ur az ölfát hordattya. Más bajunk sémmi, csak a lovak a füllestöt ném szeretik. De azér kéröm a tekintetes uraságot, hogyha még

ném kívánkozik Babodra legyünni, igya mög, hogy hunnand kezgyem a szántást, ha ez a darab elfogott, a mit elkesztünk, a végi-be-jé vagy a csapásná. De mégy egy kérésöm van a tekintetes urhoz. Égy asszonyom van, a ki kikötő lött a kendőretilolásba; hogyha lönne szüves az uraság, hogy rám bizná; mög szeretném néki mutatni, hogy nem tud kifogni az uraságon.

Én maradok alázatos szolgája.

Babod, november 27. 1878.

17.

Isten velünk minnyájokkal! A gazdasági dolog így ál. A birka-akolbul a trágyahordás kifogyott és egyuttalcel is lött terítvel! A füllesztőláda mög lött csinálva csak igen embörűjen, haném a 20 szál dészka bele is mönt mind tisztára, de még egy szál avétt is köllött hozzája. Mast bizon szeretném, ha a tekintetes ur möggyünne rostátatni, mivel ez a sikosság van, hogy ne rongáznám az ökrök lábát. A vasárnapi levelet nem kaptam mög a postárul. Az uj szán lassanként készül. Más bajt nem mondhatok, mind hogy éggy ökörnek baja van már éggy hét uta, de annak nem tudhattyuk a bajját, hogy micsoda, a szél ütötte-jé mög, vaj mi löhette. Isz ősz feje friss, csak magát nem birja, a hátullát fajdéttya.

18. - ú

HALÁSZ IGNÁCZ.

Találós mesék.

Ha tésznek hozzá kissebb, ha vésznek ié belüllő nagyobb miaz? — Verém.

Erdüön terém rétén hizik minden házná pofon verik, mi az? Szita; kérge fa, szövete lószőr.

Erdüön terém. miégis faluba ugat, mi az? Kendervágó.

Micsoda szentnek van kendérfarka? — Harangnak.

Átdobom a házon, mégis kezembe a végé, mi az? — Gombolyag.

Feketé piczén jaj jaj jaj? Tüske.

Méllik több: kádár-e vaj huszár? Kádár.

Esz szemémmel is többet látok, min té kettüővel? — Fél szemmel másnak két szemét.

Tiélén küökeszté nyáron nem küökeszté mi az? — Igaz: télen kell keztyü (nálunk: keszté).

Mi mégy be fejtetién a templomba? — Patkószeg.

Méllen tiégla van legtöbb a templom falába? — Koczogattott, mer a kúmiés megveregeti, koczogattya.

Mi legujabb a vásáron? — Lúszár.

Mi áll három lábon a vásáron? — Lábos.

Hán szemét vész föl a tik ézczérre? — Há r m a t; kettő a magáé.

Hiszéd-é, hogy a czigán ném hal a vizbé? — Ott is csak c z i g á n.

(Kemenesalja).

HALÁSZ JÁNOS.

T á j s z ó k.

É d e n e m, é d e m: kedves anyám, szülő dajkám. Leginkább leányok használják itt-ott e kifejezést. „Hogy van kend galambom édenem, de régen nem láttam.”

É d e s e g y: édes testvér, édesegy vele, édesegyek, „Óh én édesegyem, beh sajnállak!”

é d e s k e v é s: nagyon kevés. „No öcsémasszony, neked ugyan édeskevés jutott abból a szép vagyonból.”

é g e d e l e m: epesztő aggodalom. „Hogy van nénike? Oh lelköm, galambom, ne is kérdezd, szörnyű égedelemben vagyok, még az imádság sem esik jól, fiamat elvitték katonának.”

é j h á l t: éjt töltött pl. víz „Ne

igyal abból az éjhált vízből, hanem hozz friset.”

é l t e t é s: köszöntés. „Volt-e éltetés a lakodalomban Gyurka? Volt bizony, a fejer násznagy olyan éltetést penderített, hogy csak úgy pattogott az asszonyok pöndöl madzaga.”

é r t i r e: értésére pl. adni. „Jól add értire, a mit mondtam.”

é s z m é r i c s k e l: ésszel felfogni akar valamit. „Hasztalan észméricskelek, nem megy sehogy sem a fejembe.”

é t j: éteti. „No Pista, mit csinál anyád? Hát éti éds apámat. Hát beteg apád? Nagyon biz a. Hát mivel éti? Hát fenével” — t. i. fenével éteti.

é v e l ő d i k: tőprenkedik. „Ugyan ne évelődjél azon a kicsiségen.”

(Alföld).

SAMU JÓZSEF.

H á r o m t á j s z ó.

Kertet alakíttatván, munkásom többször akadt ásás közben oly helyekre, hol téglá-, cserép és üvegdarabok nagy tömegben voltak. Ezeknek kifejtésök alatt többször használta e kifejezést: itt egész vermésse van t. i. a téglának, cserépnek sat.

Jegyzeteim közt lapozgatva, a következő szóra is ráakadtam: *tátorján*. Hallottam pedig több ízben egy öreg pásztor-embertől, ki azt ily kifejezésekben használja nagy viharok, szelek alkalmával:

„De nagy *tátorján*. Ugyancsak nagy *tátorján* támad. Ez a nagy *tátorján* hoz valamit (t. i. havat, esőt). Ez a szörnyű *tátorján* esőt hajt.” Sat.

VARGA IMRE.

Csaba-íre?

Lugos vidékén a *Csaba-íre* szót eddig nem volt alkalmam hallani. A Pimpinellát itt *vasfünek*, *vérfünek*, *érfünek* hallottam egy idevaló parasztasszonytól nevezni.

SZUPPINY ÖDÖNNÉ.

Ikerszók.

Csász-mász; csere-csaba (ha valaki cserélni akar, akkor mondja a másik); tób-láb (kapkod, tetovár); szí-szó (nem adok minden szíre-szóra); ütött-kátt (kiabál: ölt-kiált, mintegy: nyelvét ölti annyira kiabál vagy talán üvölt); ép kiéz láb, (határozó gyanánt); kuótya-vetye (liczita/árverés); sebbel-lobbal (gyorsan); chiébe-körba (olykor); ötül-hatol (lármáz); csörül-pörül; csör-pör; áto-botába (össze vissza); biébukk, (nem tucsz eb-bé-bukkot sé); csür-csavar; egrebugrál (ugrándozik); rityég-rotyog; gíz-gaz; liféglafog; kele-kuóla (ostoba); resze-ríszál; girbe-görbe; hímül-hámul (haboz); huóri-horgas; huz-von; izégmozog; keresztül-kövsul; hebe-hurgyán (rendetlenül); csuórál-muórál (öntöz egyik edényből a másikba.); csitricsutri (apró, rövid); ken-fen; kencze-fencziél (kenéget); egye-bugya, (rendetlen); kette-kotlál (akadékoskodik, beszédbe vág.); ingyen-könnyen; üt-vét (üsd-vétsd); kénytelen-kölletlen.

Közel?

Gyermekversikék.

1.	Ma szítálok, Hónap sütők. Majd egy darab Duczt küldök.
Tarka disznót öltek, Tarka hurkát tőtnek; En is fogtam a farkát, Tőttsenek hát kis hurkát.	5.
2.	Ucczu juhász Tied a ház Hagymát ettél, Zsiros a szád.
Fére babona dücsköre A csárdási utfére, Égy kis jukat ástam, Belé babonáztam.	6.
3.	Ajtó mellett szennyes zsák, Lappujjon meg nagyapád.
Meg van rakva hussal, Mint a szekér guzzsal.	7.
4.	Hap puczaré komám asszony, Térdig érő sógor asszony.
Süss ki meleg, Bujj be hideg;	

8.

Egyszer vót egy ember,
Szakálla vót kender,
Bikfa tarisznyája,
Égerfa csizmája ;

Közel vót a tenger,
Belehalt az ember,
Kiapatt a tenger,
Kimászott az ember.

(Szatmár megye). MUHI ZSIGMOND.

Népdalok.

Még a bíró vasra akar veretni,
Hogy a jányát el akarom szeretni !
Megájj bíró, hunczut bíró, megbánod,
Itt a farsang nem veszem el a jányod.

Az a kis ján még aszongya, vegyem el,
As se kérdi, hogy én miből tartom el ;
Nem jó, kis ján, nem jó mekházasodni
Piros rózsát hamar leszakasztani.

10. Hajjátok-i ~~te~~ (sic) kunsági cigányok,
Eszte a nótát keservesen húzzátok !
Had ájjon ki csudájára akárki,
Eszte a legínt sajnájja-i valaki ?

Nincs oj legíny a faluba, mim Pista,
Még a szógabíró is megszóllíttya ;
Van is annak sok ezresse, százassa,
Zergebűrből van a bugyellárisza.

Kilencz alma egy tányíron, mim piros,
Alatta van kiczakkozott pappiros ;
Piros jány is hozta aszt be Piroska,
Százat nevet egy perczbe az ajjaka.

(Debreczen.) VOZÁRI GYULA

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

HANGTANI ALAPELVEK ÉS VITÁS KÉRDÉSEK.

I. Tájékozás.

Ma már minden nyelvész elismeri, hogy a hangtan egyik legfontosabb része a nyelvtudománynak; de nem az a hangtan, mely csak betűkkel és betű cserékkel foglalkozik, hanem amelyik vizsgálata tárgyává teszi magát az embert, rajta vizsgálja a hangok keletkezésének és változásának törvényeit. E segédtudomány nélkül az etymológiára nagyon ráillik Voltaire jól ismert mondása, mert nélküle benne nem látunk egyebet, mint betű cseréket és pedig minden szabály nélkül; azt csak nem nevezhetjük szabálynak, ahol több a kivétel, mint a rendes eset. Az ily etymologia inkább boszorkányságnak, mint tudománynak látszik; hisz itt kényünk-kedvünk szerint, mintegy varázsütésre cserélnek helyet a betűk, vagy változik át egyik a másikára. A physiologiai hangtanban ez lehetetlen. Itt szoros törvények uralkodnak, melyeket áthágni nem szabad, nem lehet. Se törvényszerűség adja meg a nyelvtudomány haladásának biztosságát.

A történeti nyelvtan egymás mellett mutat fel alakokat, melyek időről időre változtak, míg mai alakjukat nyerték. E változásokat nem elég megmutatni, meg is kell őket magyarázni. S ily magyarázatot nyújtani a tudományos hangtan feladata.

A physiologiai hangtan (Lautphysiologie), vagy mint Bell szerint az angolok nevezik, fonétika (phonetics), nagyon fiatal tudomány. Hogy igazán komolyan vesszük, s hogy a tudományok sorában határozott helyet foglal el, annak alig 30 éve; mióta Brücke kitűnő könyve megjelent.

Hangtani kérdésekkel, hangtanon mindig physiologiai hangtant értve, régebben csak azok foglalkoztak, kik a siketnémákat tanították beszélni; ezeknek ismerniök kellett a hangok keletkezésének módját. De ez a vizsgálódás semmi hatással sem volt a nyelvtudományra. Csak a mult század végén kezdettek megjelenni egyes munkák, melyek az emberi beszéddel tudományosan foglalkoztak. Ilyen munka volt Hellwag Ker. Frigyes doktori értekezése 1780-ban: *Dissertatio inauguralis Physico-medica de formatione loquelae*. E munkáról a vocalisok osztályozásánál fogunk szólni.

Kitünő munkát írt e kérdéstről Kempelen Wolfgang: *Mechanismus der menschlichen Sprache und Beschreibung seiner sprechenden Maschine* (Wien, 1791.). E munkát ma is érdemes elolvasni, mert a megfigyelés pontosságára nézve felülmulja minden utódját egész Brückeig. L. Lindner Ernőtől „Kempelen Farkas és viszonylásai a nyelvtudományhoz“ *Nyelvt. Közl.* VIII.

Néha-néha a jelen század elején is jelentek meg ily tárgyú munkák. Említést érdemel Du-Bois-Reymond Kadmusának két töredéke, melyek a *Neue Berliner Monatschrift* (1811) és *Norddeutsche Zeitschrift* (1812) lapokban jelentek meg. Továbbá: Chladni, *Ueber die Hervorbringung der menschlichen Sprachlaute* (1824); E. Olivier, *Des sons de la parole* (1844); Heyse K. *System der Sprachlaute* (1853); Lepsius, *Das allgemeine linguistische Alphabet* (1856). E munkák mind csak kísérletek voltak, s a kiket legjobban illetett volna, a nyelvészek figyelemmel sem voltak rájuk. Grimm Jakob lenézte e tudományt, tudni sem akart a hangokról, s német nyelvtanában a hangtanról szóló fejezetnek ez a címe: „*Von den Buchstaben*“.

1856-ban jelent meg Brücke könyve: *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute* (2-ik kiadás 1876). E munka forradalmat idézett elő e téren. Egymás után egész raja jelent meg a hangtani dolgozatoknak, részint megtámadva, részint tovább fejtvé a Brücke könyvében kifejtett elveket. Brücke főérdeme a pontos megfigyelés. Minden kérdéssel behatóan foglalkozott, s mindenről saját megfigyelése alapján igyekezett szólni. Tévedések természetesen az ő munkájában is vannak, ezekről az egyes

kérdések vitatásánál fogunk szólani. E munka megjelenése után a physikusok és physiologusok lázas tevékenységet fejtettek ki a hangtani vizsgálódások terén. Egymás után jelentek meg Czermak egyes kisebb tanulmányai; Brücke további dolgozatai; Thausing-tól Das natürliche Lautsystem der menschlichen Sprache (1863); Merkel-től Physiologie der menschlichen Sprache (1866). A hangtan másik részén, az akusztika terén Donders tanulmányai s Helmholtz könyve: Die Lehre von den Tonempfindungen.

Levélcsere!

Kitünő haszonnal volt a hangtan fejlődésére a gégetükrő feltalálása. Sokáig lehetetlennek hitték, hogy be lehessen látni az élő ember beszélő szervezetébe. Garcia feltalálta az erre alkalmas eszközt, csak hogy az övé még tökéletlen volt. Czermaknak sikerült tökéletesíteni a gégetükrőt, olyannyira, hogy ma már pontosan figyelemmel kísérhetjük az élő ember hangszervének minden mozdulatát. Azon számos pontos kísérlet, melyet Garcia, Czermak, Brücke és Merkel legnagyobb részben önmagukon, néha másokon is tettek, eredményezte, hogy ma már a hangszervezet minden egyes részének működését pontosan ismerjük.

De mindeddig csak természettudósok foglalkoztak hangtannal, bár a nyelvészeket épügy illeti e kérdés. Ez egyoldalúság tökéletes nem lehetett. Később már a nyelvészek is tudomást vettek az általuk elért eredményekről, s dolgozataikban használták is. Belátták, hogy történeti és összehasonlító nyelvtan a physiologiai hangtan nélkül érthetetlen. De önállólag még mindig nem foglalkoztak vele.

Ellenkezőleg az angoloknál a nyelvészek foglalkoztak fonétikával. Az első volt Ellis A. J. műve: Essentials of Phonetics (1848). Az új angol iskola megalapítója Bell A. Melville (Visible speech, the science of universal alphabets or self interpreting physiological letters. 1867). Az ő rendszere sokkal tökéletesebb a németekénél, mert nála minden lehetséges hangnak meg van a maga helye, s ezt követeli meg egy tökéletes rendszer. Bell mellett legkitünőbb angol fonétikus Ellis, kit már említettem, s kinek nagy munkája, Early English Pronunciation (1869) szintén alapvető munka az angol fonétikában. Ő utánuk indulnak az ifjabb angol fonétikusok: Sweet H. (Handbook of Phonetics), Storm (Englische Philologie), Murray I. A., Nicol H.

A németeknek az angol fonétikusok által elért eredmények figyelembe vételével kellett volna tovább haladniok; de ők tudomást sem szerezve Bell és Ellis munkáságáról, indultak tovább a maguk által tört uton, habár a nyelvészek is foglalkoztak már tüzetesen a hangtannal. Kitűnő munka Wintelertől *Die Kerenzer Mundart des Kantons Glarus in ihren Grundzügen dargestellt* (1876); csak hogy még egészen a német irány híve. Épügy Sievers E. „*Grundzüge der Lautphysiologie*“ című munkájában. De már a második kiadásban „*Grundzüge der Phonetik*“ elismeri Bell rendszerének kitűnőségét, s követi is sokban.

Nálunk physiologiai hangtanról mai napig szó sem lehet; a mi tudományos irodalmunkban az ilyenmő kutatás teljesen ismeretlen. Ezért kísérlettem meg „A magyar nyelv hangjai“ cz. dolgozatomban (Budenz-Album 96 s köv. 11.) az angoloknál és németeknél elért eredményeket a mi nyelvünk számára is értékesíteni. Csakhogy nagyon sok kérdésben a szaktudósok nem jutottak még egyetértő véleményre; ily esetekben elfogadtam azt, amelyet részemről leghelyesebbnek tartok. Az ellenkező nézet ellen polemizálni nem tartottam ott helyén valónak, azért most fogom megkísérteni az ily el nem döntött kérdések fejtegetését/ Legalább e fejtegetések megismertetik a magyar olvasót a hangtan jelen állásával.

Alig van kérdés a hangtanban, melyre nézve a tudósok mind egybe hangzó véleménynyel volnának. Természetes magyarázatát leli e különös sajátság abban, hogy a hangtan három különböző tudomány: a physika, physiologia és nyelvészet határán áll. Akik vele foglalkoztak e három tudomány közül egyiket művelték szorosabban. Természetes, hogy mindegyik részben egyoldalú volt, s a physikus máskép beszélt a hangokról, mint a physiologus, s mind kettő máskép mint a nyelvész. E három tudomány egyenlő ismerete vezetethet csak a hangtan tökéletes ismeretéhez. Vagy legalább a különböző tudományok művelőinek kellett volna az egymás által elért eredményeket kölcsönösen elfogadni.

Más részt a nagy eltéréseknek oka a kutatás nehézsége. Midőn hangtannal foglalkozunk, ha hangokról van szó, a betűkre gondolni, melyek azt jelképezik, sohasem szabad, mert ez mindig tévedést szül. Tehát az irott, a

szó!

(könyv-nyelvet hangtani vizsgálódások alapjává tenni soha-
sem szabad. Pedig a kutatók leggyakrabban nehezen tudnak
megbarátkozni avval a gondolattal, hogy azt, amit az írás-
ban egy^f jellel jelelnek, két egész külön hangnak fogják fel.
Vagy aminek az írásban két vagy több jegye is van, azt
egy hangnak tekintsék. Pedig ez a német nyelvben nagyon
gyakori eset, s a mi nyelvünkben is előfordul. Pl. ebben a
szóban e l m e n t egész más e az első, mint a második; vagy
ebben e n g e m egész más hang az n, mint ebben é n. A
vizsgálódásnak mindig az élő, a beszélt nyelvből kell ki-
indulni. A kimondott szavakat kell részeikre szétbontani, a
kimondott hangokat kell megfigyelni és elemezni.

Természetes, hogy mindenki csak anyanyelvéből indul-
hat ki, sőt csak abból a nyelvjárásból, melyet születésétől
kezdve ismer. Ha e nyelvjárás hangjait tisztán felfogja, *Azért egyes
érintések nagyon
is egymással lehetnek.*
akkor lehet csak más nyelvjárásokat és nyelveket megfi-
gyelnie, hogy az összehasonlítás által értse meg igazán *ahhoz a szó valóság!*
hangokat, s tudja helyüket a hangok általános rendszerében
kijelölni. Az összehasonlítás mindig nagy nehézségekkel jár,
mert ha idegen hangot hallunk, szeretjük azt saját hang-
jaink egyikével, melyhez legjobban hasonlít, azonosítani.
Csekély különbséget csak a nagyon gyakorlott fül, vesz
észre, s az észrevett különbséget is gyakran másképp igyek-
szünk magyarázni, mint ahogy a dolog valóban áll.

Mind e nehézségek befolyhatnak arra, hogy a nem eléggé
pontos kutató nagy tévedésekbe eshet. S az egyes kérdések
vizsgálatánál gyakran fogunk oly nézetekkel találkozni, me-
lyek csakis ily okokra vezethetők vissza.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVTUDOMÁNY ÉS ÖSTÖRTÉNET.

II.

Ha egy jó, valóban tudományos becsű könyvnek az a
legfő érdeme, hogy új eszmével gazdagítja a tudományt,
nem sokkal csekélyebb dicsőségére válik az is, hogy egy-
uttal meg is termékenyíti, hogy t. i. az olvasót gondolko-
zóba ejti és új kutatásra ösztönzi. Olvasva Schrader művét,
magamnak is mindjárt az jutott az eszembe, hogy milyen

jó volna az általa alkalmazott módszerrel saját népünk ősi kulturáját kutatni, és meg vagyok győződve, hogy ennek fonalán számos hamis nézetünk helyre igazíthatnánk. Egynehány ide vágó ötletet, véleménynek nem merném őket nevezni, legyen szabad ez alkalommal előterjesztenem.

Általában három kultúrePOCHÁT lehet megkülönböztetni a magyar nemzet életében, miglen történelmileg föl nem lépett. Egyik az a kor, midőn ugor testvéreivel még együtt lakott, a másik, midőn rokonaitól különválva török szomszédságban és hatás alatt élt, végre a harmadik, midőn e hazában letelepedett — ez már némileg a történeti korba esik — és a szlávok kulturájával is megismerkedett. Ed-digi felületes ismereteink alapján, midőn csak azt a sok számos kulturális szót vettük figyelembe, melyet a szlávoktól kölcsönöztünk, hajlandók voltunk öseinket még itteni letelepedésük idején is roppant barbár nomád népnek tekinteni. De én azt hiszem, hogy a gondosabb kutatás, valamint hogy a régiek ragyogó képzelődését megdöntötte, úgy a mostani józanabb, de még mindig nagyon általános itéletet szintén lényegesen módosítani fogja. Mert a kölcsönvett szók nem nyujtanak elég kriteriumot. Íme, nézzük csak, hány kulturális szónk van, a melyeknek egyikét másikat, noha ugyanazon fogalom jelezésére szolgálnak, más és más néptől kölcsönöztünk, pl. ném. *rokk*, *laibli*: szl. *kabát*, *köntös*; ném. *flaska*: szl. *palaczk* sat. Melyiktől tanultuk ez esetben az illető tárgy használatát? Vagy még inkább figyelemre méltó, hogy van számos kulturális eredeti és kölcsönvett szó szintén egy és ugyanazon fogalom jelölésére, pl. szl. *nyoszolya*, *lócza*: *ágy*; *naszád (ladik, csónak)*: *hajó*; *mátka*: *menyasszony*; *rab*, *szolga*: *inas*; sőt — és ez már elég súlyos bizonyíték — *puzdra*: *tegez*. Elég súlyos bizonyíték minden hasonló példa arra nézve, hogy a kölcsönvett szó nem mindig arra vall, hogy vele együtt az általa jelölt tárgy vagy fogalom is kölcsönvétetett. Mert az elősorolt esetek alapján föltehető akár az is, hogy valamennyi kulturfogalomra volt eredeti szónk is, csakhogy kivesztek, mert elnyomta őket az idegen. Bizonyára azért, mert a kölcsönadó nép valami lényegesebb és czélszerű változást eszközölt az illető kulturtárgyon, és ez minthogy használhatóbb volt, átvándorolt

más népekhez és kiszorította ott a hasonnemű régi eszközt és vele együtt magát az eredeti szót is. Valamint ma is elvész némely szó, mint például a *viklér*, a divat változtával; és csakis így magyarázható meg, mért van annyi sokféle szó különösen ugyanazon fajtájú ruhanemű megnevezésére. Az ugor népek őskori kulturáját nem világítják meg olyan pompás leletek, mint a minővel az indogermánok dicsekedhetnek. Mindamellet, ha tekintetbe vesszük, hogy bizonyos korokban, például a kő-, bronzkorban, ha nem is mindenütt, de legalább Európában, majdnem egyforma volt a civilizáció, talán sikerülhet a fent említett, különösen a svájci leletek alapján az ugor népek őskulturáját is nagyjában megállapítani, ha előbb nyelvi adatok fonalán meghatározhatjuk, minő korba kell helyeznünk együttlétök idejét. E végből elveszszük Budenz szótárát, a mely egyetlen hű tanácsadónk minden ilyes kérdésben. De óvatosan kell eljárunk. Minden kulturális szó, a mely ott össze van hasonlítva, nem alkalmas a mi célunkra, csakis az olyan, mely jelentésre — és alakra még képzőiben is megegyezik a rokon nyelvekben. Hozzátehetnők, ha túlságos szigorúan akarnánk eljárni, még azt a feltételt is, hogy minden rokon nyelvben elő kell fordulnia; de ezt a követelést bizvást elengedhetjük, figyelembe véve, hogy, a mint már kifejtettük, egyes szók egyes nyelvekben könnyen elveszhetnek. Ahlquist Kulturwörter sat. híres munkájában már gyűjtött sok idevágó anyagot, de fájdalom egész más módszert követett, és nem törődött semmit az őskori történettel.

A MUGSzt. kulturális szavai közt vannak először olyanok, a melyek szembetűnőleg magyar képzések, és csak a többeli ige egyezik meg a rokon nyelvekben. Ilyenek: *tarló, sarló, üllő, savó, ajtó, szalu, gyalu, hágcsó, hajó, hordó, köszörű, magló, lépcső, orsó*; ezek mind melléknévi igenevek. Másforma, de szintén magyar képzések a következők: *kert, kerék, kanál* (vog. kön = schöpfen), *kötél, légy* (mord. lije = röpül). *baglya, szíj, szulák, tolvaj*. Vannak aztán olyanok, a melyek e mostani determinált jelentésöket egy általánosabból fejlesztették, de későbbben és önállóan, pl. *liba* eredeti jelentése a. m. *fiatal* = f. *lapse*: infans; mord. *lefks*: junges von thieren und vögeln, tehát eredetileg mint jelző hasz-

nálatott és a jelzett, a *ludat* jelentő szó elmaradt mellőle. De maga a *lúd* szó is eredetileg madarat jelent v. ő. finn *lintu* madár, s viszont a vog. oszt.-ban ugyanezen szó *lúd*, a cser.-ben *kacsa* jelentésben fordul elő, úgy hogy ez esetben lehetséges, hogy a határozottabb jelentés (t. i. *lúd*) az eredetibb. Ilyen pl. az *úr* szó — finn *uros*: vir adultus; mord. *urís*: verschnittener eber; zürj. *verös*: mann, gatte; osztB. *ürt, ūr*; herr, edelmann, könig; továbbá *ör, ín, ínas*, a melyeknek eredeti jelentése: kis fiu, ifju; *szeg* a finnben *stoppel*, lp.-ban *clavus ligneus* v. *aliud instrumentum acutum*, és csak a votj.-ban egyező a magyar jelentéssel, természetesen esetlegesen; *kenyér* eredetileg kéreg; *arat* a *tar-, tör-* igéhez tartoznék; *szánt* eredetileg *verdiánle* *aperire*; *nyáj* = hus, tömeg; *nád* = mord. *manda*: stock; *nyárs* = vogB. *narši*: junger ausschlag im walde; *küszöb* = közép; *ostor* = cser. *voštor*: virga, de vogL. *qšter*: peitsche. *Kengyel* újabb (azaz nem ugor) összetétel, és azt jelenti *csizma-alja*, a mi a csizma alatt szokott lenni; *fenkő* is csak a magyarságban kapta mostani jelentését.

Ellenben jelentésben és alakilag teljesen megegyeznek: *háló, kés, kengyel* f. *känge*: csizma, *liszt* (?), *nyíl, íj, tegez*; továbbá az állatvilágból: *eb, egér, holló, lepe, ló, hal, nyúl, nyuszt, nyest, nyü* (nyüve-s), *féreg, kutya* (?), *üsző, sündisznó*; közös mind a négy évszak neve, tán csak a *tavas* szó kétséges, hogy vajjon minden nyelvben már ez a mai jelentése volt-e meg; figyelemre méltó, hogy a *varr* ige = zürj. *vur*-, votj. *vur*-, cser. *orug-, org-*, valamint alakra úgy jelentésre is teljesen egyező; úgyszintén a *fon* = finn. *puno* (contorquere filum, nere linum), mord. *pona*, cser. *pun-*, votj. *pun-*, oszt. *puñt-*, (zwirnen, zusammendrehen), lp. *podne* (spinnen), mindenütt a flechten, spinnen jelentésben. Ezt az egyezést kulturális szempontból az teszi jelentőssé, hogy a *háló* szó is eredeti, tehát nem lehet kételkedni, hogy a *contorquere filum, nere* a közös jelentése. Nevezetes jelenség az is, hogy a *falu* (vog. *paul*, oszt. *pugol*) nemcsak alakra, hanem jelentésre is eredeti szó. Érdekes, hogy a *fő-l, fő-z* is megvan a finn kivételével minden nyelvben ugyanazon alakban és jelentésben is, kivéve a cser.-t, a hol mint jelző áll egy összetételben: *püz-vüt*: sudor (második része *vüt*: viz.). Feltűnő, hogy annyi állatnév közös, míg a növényne-

vek majd teljesen hiányzanak. Hisz még az ásványok közül is közösek: *só, vas, ón (ólom?)*. A *só* csak a vogulban találja mását a *čax* szóban, de jól mondja Budenz, hogy a többi ugor nyelvben is meg kellett az eredeti szónak lenni, míglen az indog. *sal* ki nem szorította. Mert lehetetlen más-kép magyarázni a magy.-vogul egyezést, hacsak föl nem teszszük, hogy a magyarok és vogulok vagy egy közös forrásból kölcsönözték az illető szót, vagy hogy együtt éltek egy darabig különválva egyéb ugor rokonaiktól. Egyikre sincs azonban adatunk. A *vas* finn *vaske*: cuprum, aes s hasonló jelentésű az észben és livben. Nehéz eldönteni, melyik volt az eredeti jelentése a magyar-e vagy a finn; de valamint a *sónál* láttuk, úgy erről a szóról is föltehető, hogy közkincese volt az ugarságnak. Végre az *ón* cser. *volne*: plumbum, cserM. *vulna*: stannum, vog. *qln*: ezüst, pénz. Érdekes, hogy a vogulban a plumbum neve *atveš*, a mely a votj.-ban *azveš*, zürj. *eziš*, magy. *ezüst(?)*, úgy hogy a két szót egybevetve azt következtethetjük, hogy a vog. *qln* eredetileg plumbum jelentésű volt, és az *atveš* ezüst. Annyival is inkább, mivel ez utóbbi szó ugyanezen jelentésben eljutott az oszetekhez is a Kaukaszba *ävzist*, *avžeste* alakban, még pedig Schrader szerint mint kölcsönszó a 'keleti finnektől' (258. 1.). Az *ezüst* a MÜgSzt.-ba nincs fölvéve, és én nem tudok eredetéről véleményt mondani. Azt már fent láttuk, hogy a mordv., cser., vog., zürj. és magyar nyelvekben van egy teljesen hasonló alakú szó az arany elnevezésére. Noha kölcsönvétel, de minden esetre ugor korszakbeli. (Itt megemlíthetem, hogy Sjögren is irt egy értekezést a fémek elterjedéséről az ugoroknál, de ezt nem olvastam).

Föltéve még, hogy igaza van Ahlquistnak (i. m. 65. 1.), hogy a *vaske*, *vas* szó eredeti jelentése cuprum, kérdés, lehet-e a fémek ilyenén ismeretéből következtetést vonni az ugarság őskori kulturájára? Annyit mindenesetre, hogy túl voltak a kőkorszakon, azaz hogy elválásuk idején legalább is ismertek sok fémeket, és azt hiszem, hogy némelyiket már fel is dolgozták. Legalább föl nem tehető, hogy az ember, akárhol is ha megismerkedik olyan könnyen feldolgozható fémekkel, minő a *réz* és az *arany*, hogy ezeket valahogy a maga céljaira fel ne használja. Különösen figyelembe veendő,

hogy az *arany* kölcsönszó, és az ugorok bizonyára csak feldolgozott állapotban kaphatták a kölcsönadóktól. Eszembe jut még most a *kard* szó. Ezt most általánosan szláv és ujabbkori kölcsönzésnek tartják. Pedig Schrader szerint (295, 313.) a szlávok is az irán *kûrd*, *ker*, *khard* szót vették kölcsön, és ugyancsak megvan ez a szó az ugarságban is: osztj. *karti*, votj. *kort*, zürj. *kört*, cser. *kirtni*, vog. *ker*, *kier*. Az irátság, szlávság és a magyarban kés. csatakés a jelentése, míg az ugor nyelvekben *vas* at jelent. De helyesen mondja Schr.: „Es ist unschwer begreiflich, wie wilde barbarenstämme das niegesehene metall nach dem werkzeug benannt, in welchem es ihnen zuerst oder zumeist aus den iranischen kulturländern zugeführt werden mochte“. Ez a szó csak a déli ugarságban fordul elő ugyan, mindamelllett, ha igaz Schr. véleménye, némileg új bizonyítékot nyer egyrészt Ahlquist véleménye. hogy a *vas* eredetileg *rezet* jelentett, másrészt az analogia alapján a mi föltevésünk, hogy az *arany* is feldolgozott állapotban terjedt el az ugarságban.

Tehát kinn voltak az ugorok már a kőkorszakból, midőn elváltak, és minthogy ismerték már a *rezet* és az *önt*, meg az *ólmot* is, e fémeket meg valószínűleg már fel is dolgozták, föl lehetne tenni, hogy már a bronz készítéséhez is értettek. Maguk földözték-e fel vagy úgy tanulták, az egyre megy, minthogy annyi tény, hogy a bronz ismeretével egészen más és nagyjában egyforma alakot öltött a civilizáció. De megelégedhetünk azzal a negatív eredménnyel is, hogy kinn voltak a kőkorszakból. Most aztán jó volna egészen biztosan tudni, hol volt az ugorok ősi hazája, hogy meg lehetne határozni, minő lehetett a faunájuk. Ez igen fontos kérdés. Mert például tudjuk, hogy már a neolith korabeli falvak lakói megszelídítették volt az ökröt, a juhot, a kecskét, a lovat s a disznót. Ezekre a *ló* kivételével nincs eredeti ugor szó. Miért? Kiveszett? Vagy nem tenyésztették, mert olyan helyen laktak, a hol nem lehetett tenyészteni? (v. ö. mégis *üsszö*). A gabonanelemekre is hiányoznak az eredeti szók, pedig ugyancsak a svájczai tófalvakban buzát, árpát, kölest, sőt *kenyeret* is találtak. Továbbá almát; a bronzkoriban borsót és babot is (Lubbock i. h. 212. l.). Hát ezt mind nem ismer-

ték az ugorok? De hát miből éltek? Csak halból, nyusztból, nyestből, holló és varjuból? És egérből? Hisz már falvakban voltak megtelepedve, hálót fontak, varrtak sőt főztek is, sok fémet is ismertek: lehetetlen, hogy a földművelést is akármily kezdetlegesen ne tudták volna. Hogy nincsenek eredeti szavaink a mezőgazdaság eszközeire, az nem azt bizonyítja, hogy nem is voltak, hanem csak azt, hogy kiszorították őket pl. a magyarból az illető szláv szók, minthogy az eszközök is, a melyeket tőlük kaptak őseink, jobbak, sokkal czélszerűebbek voltak az övéiknél. Bizonyára voltak ilyen ugor szavak!

A csuvasoktól sokat tanultak a magyarok. Alma, árok, árpa, balta, bika, bor, borsó, buza, disznó, gyapju, kos, ökör, őrleni, sajt, saru, söprű, szőlő, sör, tinó, toklyó, tulok, tyuk, ünő mind török szó, és kétségtelen bizonyítékai annak, hogy itt már kifejlett földműveléssel ismerkedtek meg őseink. Hogy van mégis, hogy egyetlen egy mezőgazdasági eszközt se neveztek el török szóval; hogy egyetlenegy idevágó szót se kölcsönöztek el annyi sok közt? Mert voltak már az eszközökre szavaik; — ez ép oly helyes lehetne feleletnek, mint a minő következtetés azt mondani: ha nincs rá szó, nem volt ismeretes a megfelelő tárgy vagy fogalom se. Tehát még a csuvasok példája se hatott annyira őseinkre, hogy megtanulják a földművelést; amazok vetettek nekik búzát s árpát, raktak borsót, művelték a szőlőt és borukat megittatták velük? Mert a magyarok nem művelhették a földet, mert nem volt semmi eszközük, minthogy valamennyit a szlávtól kapták legeslegelőször, ezektől vévén át a megfelelő szokat is!

Annyit tán sikerült kimutatnom, hogy csalódnak, a kik így gondolkoznak.

SZILASI MÓRICZ.

S Z Ó R E N D.

IV.

Czélszerűnek tartom egy mozzanatnak különös feltüntetését (Ny. I. 308., 309.). Itt tulajdonképen csak példákkal világítom meg azt az esetet, a melyben az *is* a kiegészít-

tett állítmány részei közt áll, más-más értelemárnyéklatot adván a mondatnak a szerint, a mint valamely kiegészítő rész, vagy a határozott módú ige után foglal helyet. Ilyenkor, — legalább első sorban, — nem is az a kérdés: fogalmat kapcsol-e vagy mondatot, hanem csak az, ha vajjon igét követ-e vagy állítmányegésztőt? Megjegyzem, hogy a föltételesen megengedő *is* az összetett múlt időnek (*írt vala, volt, volna* részeit követve áll a határozott módú igének teljes alakja után: ha *írt vala is*, ha *írt volna is*. Minden más esetben, és így a puszta föltételezés esetében is csak közbül áll, kettéválasztván a teljes alakot: kellett *is volna* írnia; hogy *írt is legyen*; — ha *írt is volt*; ha *írt is volna*. E szerkezet-különbséget nem szabad szem elől tévesztenünk.

A most következő példákban már a rekeszjelbe tett mondatok is eléggé magyarázzák a különböző értelemárnyéklatokat. Még csak azt adom hozzá, hogy az állítmánynak elül álló *is*-es része itt mindig a nyomatos, illetőleg a nyomatosabb; mint *is*-kapcsolta fogalom ugyanis már ennélfogva is az; mint e kötőszónak mondatkapcsoló eszköze pedig már „a priori“, t. i. *is* nélkül is többé-kevésbbé nyomatos kifejezés; még a (hátra nem vetett) igekötőt sem véve ki; mert ezen is van kisebb-nagyobb hangsúly. A példáknál most csupán-csak a végre különböztetem meg a fogalom- és mondatkapcsolás eseteit is, hogy kézzelfoghatóvá tegyem az itt tárgyalt szórendi jelenségnek mindkét esettől való független voltát.

Az is állítmányegésztő után.

Az is ige után.

Fogalomkapcsolás mindkét esetben.

Rólad is gondoskodik; (nemcsak az öcsédről).	(Nemcsak gondolkozik), gondoskodik is rólad.
Oda is írtam én; (nemcsak Pozsonba).	(Nemcsak üzentem), írtam is oda.
(Pénzt, és egyszersmind) bocsánatot is kért e merészségéért.	(A dott is), kért is bocsánatot, a mint épen a szükség kívánta.
(Oda is vittem), vissza is hoztam.	(Küldöttem is), vittem is vissza egypárszor.

Mondatkapcsolás mindkét esetben.

- (A te ügyedet bízták rá); (Rá bízták az ügyet); gon-
arról is gondosko- doskodik is róla.
dik ő, nem másról.
- (Igéred tehát, hogy leviszed; (Ide hoztad hírem-tudtom nél-
jó). De le is vidd aztán! kül); vidd is le most.
- (Látta, hogy haragszom rá); (Látta, hogy most bocsánatké-
b o c s á n a t o t is kért rés az első teendő); kért
legott. is bocsánatot; de mily go-
romba szavakkal!
- (Gyanakodtam). A l a p o s (Jól kipirongattam). Volt is
o k o m is volt rá. okom rá.
- (Nemcsak erkölcsileg támo- (A k a r is), f o g is részt venni
gatja vállalatunkat). R é s z t benne; csak azt várja,
is akar venni benne. hogy stb.
- Tudni kell cselekedni is. (T u d o t t ő cselekedni annak
(Nem elég akarni); tudni idejében). K e l l is tudni
is kell cselekedni. (cselekedni), ha sikert aka-
runk.
- (Dolgozom erősen). Ö s s z e (Körmömre ég a munka)
is gyűjtöttem már az ada- G y ű j t ö m is össze az
tokat. adatokat; j e g y z e m ki a
főbb eseteket stb.

A különbség, mint látjuk, szembetűnő; pedig az első példacsoportnak mind a két esetében fogalmakat, — a másodiknak mind a kettejében mondatokat kapcsol az *is* össze. *)

*) Legkisebb alapja sincs e szerint Simonyi Zs. vádjának, a melylyel „A magy. kötőszók“ cz. munkájában illet engem (34. l. i. alatti jegyzet). Azt mondja Simonyi: „J o a n n o v i c s is egy szuszra említ ilyen különféle mondatokat (Ny I. 309.): De *el is* menj aztán. A csomót *vissza is* viszed majd. *Végre is* hajtsd ám az ítéletet. Kísérd *vissza is* Pálékhoz. (Az elsőben és harmadikban az egész gondolatot, a másodikban és negyedikben csak a ‚v i s s z a‘ fogalmát kapcsolja az *is*). Pedig ő maga (Joann.) helyesen elmondta a 258. lapon, hogy „ha mondatok állnak szemben egymással stb.“ — Tehát e l m o n d t a m nemde már a 258. lapon, és ott vizsgáltam a fogalom- és mondatkapcsolás kérdéseit (a 255. és 256. lapokon is); meg is világítottam kellő számú példákkal; és csak azután fejtegettem külön az *is*-nek ige után és másnemű beszédrész után állása különböző eseteit; mint a melyeket a fogalom- és mondatkapcsolás kérdése magában véve meg nem fejt; bármily fon-

A következő példák leginkább arra szolgálnak, hogy a részint összetett igeidőkkel, részint másképen bővített szerkezetben is mentül jobban kitűnjék mind az *is*-nek, mind a többi szónak változó helye. Itt is mindenekelőtt azt kell vizsgálni: ige után áll-e e kötőszó? És ha nem áll ott: miféle kiegészítőt követ?; mert e szerint is más-más az értelemárnyalat. (A cursív nyomás nem jelöl itt nyomatosságot).

Nem ige után.

Ige után.

(Nemcsak ülve), állva is (Nemcsak olvasok), irok is
írok. *állva.*

Írni is *szeretett* volna róla. — — — — —
Szeretett is *volna* írni; Szeretett is, tudott is
de stb. *írni.*

Össze is *vásárolta volt* Vásárolta is *össze* nagy
akkor a zálogleveleket. sietve az értékpapirokat.
Akkor tájban *vásárolt is* Vásárolt is *össze* részvényt,
volt össze részvényeket. záloglevelet.

(Okvetetlen szükséges), hogy (Tudtáraadták); tett is
tett is *légyen* valamit az mindjárt komoly in-
ügyben. tézkedéseket.

Föltételezés ha *kötőszóval.* *Föltételes megengedés* ha . . .
is-sel.

(Többre becsülném), ha tett (Késő már), ha tett *volna*
is *volna* lépéseket. is lépéseket.

(Hátha tegnap még nem írta), (Nincs aggodalmam), ha még
esetleg nem is írhatta eddig nem írta *volna* is
volna alá.

(Jobb' szeretném), ha el se Ha el nem indult *volna* is,
is indult *volna.* (mindegy volna).

Az állítmány részei közt álló is. Ha *nélkül megengedő is.*

(Olyan ember ez), a ki még A ki megköszöni is az
meg is *köszöni* a kiállott ilyen bánást, (kénytelen-
ütlegeket. ségből teszi).

(Későn fogni hozzá), meg az- Lassan *végezni* is jobb, mint
tán lassan is *végezni!* semmit se tenni. (Más for-
ki látott még ilyet?! mában: A lassan *végezés*
is jobb stb.).

tos is különben. Láttuk a III. cikkben azt is, hogy gyakran egyazon szó-
rendben lehet fogalom- és mondatkapcsolás is egyaránt. Nagyon is szükséges
tehát több oldalról vizsgálni a kérdést.

(Csak nem böszül fel most), (Bösz az), a mikor nem *közeledünk* is hozzá.
 mikor nem is *közeledünk* hozzá.

(Van köztük), a ki írni is *tud*. A melyik *tud* is *írni*, hogyan ír!

A körnek tagja bárki is *lehet*. A kárki *legyen* is, (be ne bocsássátok!)*).

Itt már több is *van* a keltetinel. Mihelyt csak egy *van* is ebből a fajból, (elrontja a többit).

Sajátságos mozzanatot tüntetnek föl az olyan, látszólag állító, (esetleg kérdő), de valóságban mindig tagadó mondatok mint: Jut is neki eszébe! Kell is ennek buzdítás! Fog is az hallgatni! Akartál is te javulni! Gondolok is én vele! Tudom is én, mit csinálok?! — Összetett múlt idővel: Lett is volna neki annyi esze, hogy stb.! Használt is volna ott a szó! — Névszóval: Bíró is az, a ki így ítél! Kellemes is az ilyen társaság! Érdemes is volt lótni-futni ezért! — A mutató és a személynévmás, valamint a határozó is nagyobb hatás kedvéért követi itt az *is*-t.

Ezekben: *ki is? melyik is? mennyit is* stb.; *hol is? hogyan is? mikor is?* stb. — ; továbbá a visszamutató szókban: *a ki is, a mi is, a hol is, a miért is* stb. — ; úgyszintén ezekben *igen is, nagyon is, legalább is, mégis, mindamellett is, úgy is, vagy is, csak is, ugyanis, utóvégre is; — nem is, ne is* stb. az *is* többnyire mondatokat kapcsol. Ezek nagy részével különben is egy fogalmat tesz ki, és hol nyomatosabbá teszi, hol meg is változtatja jelentésüket (*még, és mégis; úgy, és úgyis = különben is, ohnehin; ugyan, és ugyanis* stb.).

Példák visszamutató szókkal.

(Vácra értünk); a hol is egy álló hónapot töltöttünk.
 „(. . . egy régi akarómnak látogatására mentem), ki is jó nemből stb.“ (Faludi. „Nemes ember“).

*) Ha az állítmány megelőzi ezeket: *bárki, akárhol, bármerre* stb. — ; *bár, akár, akárcsak* stb. — ; és szintúgy, ha közbeszúratban állnak, utána kerül az *is*: Tekints *bármerre* is, ugyanazt fogod látni. Beszélhet az *akármit* is; nem hiszek neki. — Megszólítom, a mint — *bárhol* is — találkozom vele. Ha — *akár* az utolsó perczen is — kijelenti szándékát, más fordulatot vesz a dolog. — Gyakran el is marad az *is*: *Bármit* mond. *Akárhol* találom stb.

Látnivaló, hogy az a szabály, mely szerint a mondatkapcsoló *is* máris többé-kevésbé nyomatos kifejezéseket választ e célra, a függő mondatra ki nem terjed *).

Példák másnemű szókkal (az itt elősoroltak közül).

Megtehetem úgy is, a mint te kívánod. (Itt az *úgy* kapcsolt fogalom). — A mint szól, *úgy* is cselekszik. Ne bántsuk; *úgy* is eleget kínlódik. (Amabban mondatokat köt össze az *is*; az *úgy* kapcsoló szerül szolgálván neki). — Nagy feladat volt; csak *is* az ő segítségével oldhattam meg. „Mert csakis a fátyolt hogy még föl nem vette“ (Ar. Toldi szer. 313. 1.).

A tagadó állitmányt *sem* helyett egyszer-másszor *is* egészíti ki: „Nem volt sehol *is* már se' elül se' hátra“ (Ar. T. sz. 294.). „Semmit *is* a kémekek ez iránt nem tudnak“ (Ar. T. sz. 320.).

Néha megelőzi a *nem* szót, a helyett hogy, — a mi rendszerint meg *is* történik, — *sem*-re olvadna össze vele. A megelőzés akkor áll be, mikor az *is*-t követő tagadás nyomatosabb a szokottnál; pl. Ime ma *is*: *nem* ő döntötte el a kérdést, hanem Lajos. *Úgy* te *is*: *nem* cselekszel, hanem csak beszélsz. — Ez: Ma *sem* ő döntött stb. helyes lehet szintúgy egyik-másik esetben; de nem taglalom itt. Értekezésem a *nem*-mel egybe nem forró *is*-t tárgyalja.

A III. cikk 199. lapján azt mondtam: Az *is* — — egyenesen és positive nem foly be a szórendre. Ezt csakis úgy érthettem: hogy ez a kötőszó nem intézi egyenesen a többtagú állitmány szerkezetét. Más irányban van befolyása a szórendre (Ny. I. 209—213.).

Megkivánja jelesül azt, hogy — ha nem következik rá fő-, vagy legalább is másodnyomatosságú fogalom, — kövesse nyomban az állitmány, illetőleg: a kiegészített állitmánynak egyenes rende; pl. Akkor *is* beteg volt az öcsém (nem pedig: Akkor *is* az öcsém beteg volt. Az iskolákra *is* sok gondot fordítanak nálunk, nem: Az iskolákra *is* nálunk sok gondot fordítanak).

*) A relativumnak illetően használata, Simonyi szerint „nem ment az idegenszerűség gyanujától“. Ő természetesebbnek tartja a mutató névmás használatát. Az én nézetem szerint természetes és kifogástalan mind a kettő a maga helyén.

Az is-t követő nyomatos, (hangsúlyos) fogalmakkal.

Ott is az ő befolyása eszközölte ki a sikert. Te is mindig kipirongatod. Ők is gyakran félremagyarázzák szavaimat. És így Palkónk is: Piripócsón a legelső ember; Budapesten az utolsó. — (Közbeszúrt fogalommal): Mi nálunk is — akkor legalább — jó hatást tett.

Az ilyen kifejezések tehát bátran megelőzhetik az állítmányt; de nem előzhetik meg szabályosan a következő mondatokban szereplők:

Hibás szórend.

Küigazított szórend.

Úgyis az elnök az ő pártján van.

Az elnök úgyis az ő pártján van.

Bécs még nagyobb, s mégis az adókezelésbe befoly.

— —; és mégis befoly az adókezelésbe.

A kath. vallást is Gallicián Magyarországtól kapta (is nélkül megállhat ez a szerkezet: A kath. vall. Gall. Magy.-tól kapta).

A kath. vallást is Magyarországtól kapta Galliczia.

— — hogy a jövő évi képviseléválasztásokon is a protestans ellenzékkel a kormánynak erős küzdelme lesz (utolsó része is hibás).

— — hogy a kormánynak a jövő évi választásokon is erős küzdelme lesz a prot. ellenzékkel *).

E ma is nagyban divó magyartalan szórend, úgy látszik, folyománya annak a hibás gyakorlatnak, mely szerint az állítmány mindig hátraszorúl így pl. A fiú az utczára

*) Szabályomat helytelennek mondja Simonyi (37. és 58. 2). Szerinte a részemről megrótt mondatok: Pál is abban az időben Pesten volt; Akkor is Pál Pesten volt stb. „az inchoatívumokat szabályzó körülmények közt egész kifogástalanok s a közbeszédben akárhányszor hallhatók“. — Én akkor is, ma is rájuk következő mondatokkal párhuzamba nem állítva soroltam elő a megróttam szerkezeteket. A S.-tól elősorolt többi mondatok részint egy nyomon járnak az én szabályommal (pl. ez: én is addigra tudja isten hol leszek); részint hibás szerkezetűek (pl. ez: holott emberségesebben is a felelet meglehetne, 37.); részint más rovatba esnek (pl. ezek: hogy még a helye is meg nem találtaték; — — hogy egyebekben is el nem tűri — stb. stb. 58. l. Ma úgysem használjuk az ilyen szerkezetet). Ezt a szabályt tehát a S. mondatainak egyike sem czáfolja meg.

kifutott (e h. — — kifutott az utczára). *Is*-sel: A fiú is az utczára kifutott (e h. A fiú is kifutott az utczára).

A fentebbi szabály kapcsán a módosító igék: *kell, tud, bír, fog, kezd, akar, szeret* stb. egyfelől, és az állitmányt velők együtt kiegészítő módosított igék, vagy akár másnemű beszédrészek is másfelől, midőn az *is*-t követik, nyomtatosságukhoz mértén változtatják helyüket. A módosító ige rendszerint itt is megelőzi a módosítottat és szintúgy a másnemű állitmányegésztőt is; csakhogy súlytalan ilyenkor. Ezúttal csak egypár mondatot állítok szembe egymással.

Én is *szeretek vitatkozni*.

Te is *czivakodni szerelsz*,
(nem vitatkozni).

Ő is *tud írni, olvasni*.

János is *írni tud* jobban,
(mint beszélni).

(Sokat ne kérj); mert Gyula-
lának is *kell pénz*.

Ennek is *pénz kell*, (nem
dicsőség).

Ezek tehát főbb vonásai az *is* szórendi szerepének. Hátra van még egy-két hiánypótló magyarázat, és, — a mit már az I. cikk bevezető soraiban jeleztem, — a Simonyi „*Szórendi szórszálhasogatások*“ cz. cikkében előforduló tételeim magyarázata.

A III. cikkbe becsúsztott *im e* tollhibára figyelmeztetem a tisztelt olvasót: A 198. lapon elsorolt példák legutolsó párja (jobb- és balfelül) oda nem való; mert ebben: (Rosszul van). Nehezen is éri meg a tavaszt — a *nehézcn* szó *is* kapcsolta fogalom nem lehet; pedig ott azok közt foglal helyet.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

IV.

A hangilleszkedés tünetényei.

Agri.

A hangilleszkedés törvénye egyrészt jobban, másrészt kevésbé hatotta át a göcseji nyelvet, mint az irodalmit.

Teljesebb hangilleszkedést leginkább az összetett szók mutatnak, midőn különböző hangfokú alkotó elemeik az összetételben egy fokra emelkednek, azaz vagy tisztán mély

vagy egészen magas hangúakká válnak, milyenek: soh un, sohová, sohogyse, hanom-halom-holom-henem (hanem), ödben (ottben), ötlen (ottlen), böstörü (borstörö), dölögtévü nap (dologtevő-hétköznap), hüsit (husvét), nepestig (napestig), förfinek-förfie (férfinak és férfiak helyett); magashangu ragok járnak néha a derék-hez; deriknek, derikek, de derékat és derékabb; ha nem csalódom, a hív ige is némely alakjában magashangúnak mutatkozik: hitték = hivták. (V. ö. nyirek, nyirtem).

Sokkal jelentősebb Göcsejben a hangilleszkedés zavara, mely több okból támadhat. Ragok és képzők nem mindig vesztik el önállóságukat annyira, hogy a tő hangfokához alkalmazkodjanak; több közzülök megtartja azon hangfokot, a mellyel önálló szó korában eredetileg birt, így különösen a hoz, nál, vel, néha nek és ra ragok, továbbá a szer képző, a mint a következő példák bizonyítják: firho (férjhez), keritishoz, istenhöz, ehho vagy ezho (ehhez); keznál (kéznél), kertnél (kertnél), ennál (ennél); loppê (loppal), hâkke (halkan), szójje (szóval), fiájje, kapájje stb.; a ra csak e két határozóban: mennyirag, ennyirag (a gjárulék-mássalhangzó); a nek csupán Vass adatai szerint: ómáne (almáne), fiáne stb.; de ilyen régibb alakot, egynehányat Szarvas is följegyzett: arrane, magáne, sőt szájábe, táncbe stb.; a szer képző mindig magashangú: háromszer, haccer (hatszer), szásszer (százszer) stb.

A hangilleszkedés úgy is megromolhatik, hogy az úgy nevezett középhangú szó más hangfokba csap át, mint a melybe töve szerint tartoznék; így lett férfi, derék és hív némely alakjában magashangú, míg kicsi mélyhangúnak mutatkozik, midőn ka kicsinyítő képzőt vett föl, kicsika, (v. ö. Mikes nénika), hasonlókép béni (sírni), mely bég és béget-tel egy törzsről felett, bejn ya-nak hangzik.

Különböző hangváltozások is kelhetnek zavart a hangilleszkedésben. Így az r szereti maga előtt az é-t, és ennek kedvéért más hangzót kiszorít, mint a latin vortex-vertex is bizonyítja; innen magyarázható a göcseji pérányi, vérga. vérgánya (vargánya), pérázna. talán

Itt erre nem is
kellene hardi za-
vamat kelteni.
Hisz az é mfele
mélyhangú (kés
hgyzintvétel).

Hgt.

?

Erti hgt.

Nyomat. rag.

l. fönd.

? d é r g á n y i (mángorolni) és eredetibb d a r g á l n i-ra megy vissza; Debreczen tájékán is d é r á t d é r á l n a k (darát darálnak). — Ez lehet az oka annak is, hogy *gr, dr, br* és más *r*-es mássalhangzó-csoport felbontásakor az idegen szók hangrendjére való tekintet nélkül rendszerint *i* kerül az *r* elé nemcsak Göcsejben, de több más vidéken is: g é r ó f, g é r á b l y a, g é r á d i c s, d é r ó t, d é r á g a, b é r á n a, régen k é r á l y szláv králból; egy ízben mintha a *v* is hasonló hajlandósággal volna az *i*-hez, v é s á r n a p (vosárnap, vasárnap). Egy magánhangzóba olvadó *j* is gyakran megrontja a hangilleszkedés törvényét, mint o d é b b, t o j é b b, h a m a r é b b, melyekben a középfok képzőjével együtt járó *j*-nek maradt meg a nyoma; o n n é t - o t az o n n a j t alak fejt meg; a több birtokos harmadik személy jelével ellátott szavakban a j a - j e képző vonódott *i*-vé össze, mint: h á t i k, a p t y i k, s z o v i k stb.; b o c s á j t - b ó l b o c s á t mellett b o c s i t is született; b o s z i n t - b a pedig az *i* talán az i n t végű igék analógiájára csúszott be. — E két utóbbi esetben a sziszegő hang is belejátszhatott az *i* előállításába, mint az a k ó d i s, l a p i s, h a m i s szavakban történik.

Itt kell megemlékeznünk a m a g y a r - m e g y e r szavakról, t. i. azon jelenségről, hogy számos mélyhangú irodalmi szó Göcsejben mint magashangú él, viszont több magashangú irodalmi szónak mélyhangú felel meg, például: f ü r g e t ü (forgató, fazár), r ö h e n n y i (rohanni), k ö p e s z t (kopaszt), k ö e s z t (köveszt, kibont, lehámoz, kovaszt. v. ő. Szilágyságban k o v á l); p u z s d u l (pezsdül), r o s t o g (recesg, ropog), s z i l a t (szelet), t u r k ó d z i k (türkőzik, gyürkőzik), g o m b (gömb, görcs); hogy c ó d ö r és c ó d o r (ragaszték-, gúnynév) közül melyik az eredetibb, nem tudom eldönteni; de ha c ó d ö r-nek van valami köze c s ö d ö r-hez, akkor a magashangú alak régibb volta bizonyos.

Torkos c s e k - e t (csak) is említ, valamint e z és e névelőt, még pedig mélyhangú szavak előtt is, úgy hogy e szócskákban nem láthatunk csupa hangrendi asszimilációt, mint a csángók nyelvében, hol e z és e csak magashangú szók elé járulnak. A c s e k tehát nem lesz egyéb, mint közönséges megyer (hogy Lugossy nevezetét használjam) alak, míg e z és e a közelremutató névmásból eredhetett;

hiszen a régi nyelvben is eleget járta az helyett ez, kivált, ha egész mondatra utalt, mint: h a l y a d m e g a z ü z a y a b o l e z t e k i t t e a k a r z k e r d e n ö d Nyelvml. III. 35.

Nem számíthatjuk a magyar-magyar alakok közé azon idegen szókat, a melyeknek harmóniatlan formáját a magyar ejtés kétféleképp is igyekezett magához simítani; így halljuk Göcsejben: g e l e g e n y e (galagonya) t ö h ö n y e (tohonya, tunyha), g y ö r g y i n e (georgina), k e c ö l e (kaczola, latin casula), z s e j t e r (zsajtár), r ö s t é (rostély), v i h i r - v i j é r (vihár). Itt kell azt is megemlítenem, hogy a göcseji beszédben még számos jövevény szó, nem alkalmazkodott a magyar ejtéshez. akár a hangilleszkedés, akár a szókezdet törvényéhez; ilyenek: c s é d a, k i c s i d a, m i c s i d a, p é l v a, p é n y v a, g é l v a (golyva), m a j i r (major), m a j i r s á g, g r á b l a (gérábla, gereblye), s r á g l a (sérábla, saroglya), s t r á g (istráng), b r á n a (berána, borona), b r á z n a (bérázna, barázda) stb.

A hangrendi zavarnak mi okát se látom az idáfelében (idefelé), csak felhozhatom mellette a köznyelvi idáig szót, mely vele egyértékű s a mely — elég különös — Göcsejben ideig-nek hangzik; hasonló példa az ormánysági e g y á b k o r (egyébkor).

Magánhangzók megőrzése és elveszése.

Az idetartozó fontosabb jelenségekről más alkalommal, főképp a szótövek tárgyalása közben adok számot. Teljesebb tövet őrzöttek meg: m i h e (méh), m o h a, k e h e, k o h a, p i h e (v. ö. csángó j o h o), b o k á l a (pokál), r i g y a (rügy). E szavak végén nem azt a zárt és rövid hangot kell látnunk, mely a Névtelen korában minden, ma mássalhangzós tónél ott volt (a l m u = álom, h e t u — hét), hanem hosszú a-ból és e-ből rövidült hangzókat. ? m i h e i s, h i u m i h e i s ?

A f i (fiu) és h i (hiu, padlás) elvesztették a tőjükhöz tartozó véghangzót, pl. f i j j e (fiuval), h i b a (hiuban); szintígy hallható k á p u s z t is káposzta helyett.

A J u t r á n y o s (lutheranus) szóból az *e* kiugrott; az *i* gyakrabban eltűnik, mint: m ú t a (mióta), j á b o (hijába); a n n y a n (annyan), m e n n y e n (mennyien), j á c a n n y a (játszania), s i r n y a (sirnia) stb. szókban az *i* beleolvadt az *ny*-be, illetőleg előmozdította az *n* jésülését.

Itt nem lehet
szó a h
nem utóbbi h
szó vége!

?

H. (Egyszerű
H. (Egyszerű))

Összetételből leghamarabb elvész egy-egy magánhangzó, mint: *id* *valusi*-ből az *e*, mert a szó első részében nem az itt (mely *v* előtt *id*-dé hasonulhat, v. ö. ödben = ottben, hadvan = hatvan), hanem az *ide* határozót kell látnunk, mivel az felel e kérdésre: *hávalusi*? (hovávaló); továbbá: *fenyalla* (gombafaj) *fenyüalja* helyett, *szob*-*ajtó*, *tisztartur*, *tisztelendur*, *jéccakát* (jó éjtszakát). A még továbbmenő rövidítésekről majd a mássalhangzói tünemények sorában szölok, a melyekre, mint az eddigieknél nem kevésbé fontos és számos jelenségekre ideje is lesz áttérnünk.

A mássalhangzók időmértékének változása.

A göcseji nyelvjárásbeli hosszú mássalhangzók többnyire etimologiai okból eredtek. Ilyen mindenek előtt az *ít* végű igéknek hosszú *tt*-je, a mely azonban csak két magánhangzó között lép föl, pl. *tanittani*, *nyittani*, *várítottani*, *hajítottani*, *gyógyítottani*, *bocsítottani* (*bocsátani*), *féligitteni*, (*féllé tenni*, *fogyasztani*), *férittteni* (*fértet*), *szaporítottás*, *rittani* (*ritani*, *írtani*) stb. Ez alakokat legalkalmasabb úgy magyarázni, hogy a korábbi hosszú magánhangzó az *i*, (a mely hang Göcsejben az *ü*-val és *ü*-vel együtt különben is ritkán marad meg ép állapotjában) megrövidül és pótlására a *t* megnyúlik. Megerősítik e föltevést az ilyen példák, mint *füttteni*, *hüttteni*, melyeknek eredetijéből, a *fült* és *hült*-ből az *l* kiesett, majd a hosszú magánhangzó is megfogyott, de a szó testének ezt a gyöngülését a *t* megerősödése helyrehozta. Az ütteni csak mint analogikus képződés csatlakozik az előzőkhöz, mert a magyar nyelvtörténet mindig rövid magán- és mássalhangzóval ismeri.

Hasonló pótló mássalhangzó nyújtással találkozunk az ilyenekben: *mullat* (*múlat*), *meztilláb* (*meztéláb*, *meztéláb*), *sülled* (*süled*, *súlyed*), *nyillott*, *düllött*, *tüllő*, *belüllő* stb. mind olyan magánhangzók után, melyek Göcsejben majdnem kivétel nélkül megrövidülnek. E hosszú *ll*, valamint az előbbi hosszú *tt* éppen ilyes esetekben a csángók nyelvével is közös, a hol keletkezésüket Munkácsi úgy akarja megfejtetni, hogy az ugor alapnyelvig visszamenve, minden egyes példáról kimutatja, hogy belőle

egy mássalhangzó elveszvéⁿ, úgy nyúlt meg a *t* vagy az *ly* tanítottani, tehát szerinte *tanoz*t-ra megy vissza, nyilani pedig egyenesen az ugor *no*glo-nak köszönheti hosszú mássalhangzóját. Távolról sem tartjuk helyesnek minden csekély, nyelvjárásbeli hangváltozást az ugor alap-nyelvből fejtegetni; e módszer gyakran fölötte kényelmes, de ritkán felel meg az igazságnak. Részemről mindig iparkodtam a mai köznyelv vagy a magyar nyelvtörténet határain belül maradni; így az ütteni alakot sokkal hajlandóbb voltam az analogia szülöttének tartani, mintsem az ugor *j*tk *ü*-ből származtassam. Sőt még a nyillott és túllő félekben sem mertem egész határozottsággal a hosszúságot etimologikusnak kimondani, mert a göcseji ejtésben igen sokszor hallunk minden etimologiai ok nélkül való hosszúságot, kivált a liquida *l*-t és *r*-t, valamint a spirans *j*-t és némely sziszegő hangot látunk így megnyúlni. Nevezetesebb példák: küllül, föllül, szóllott, szólló, csollán (csalán), szillány (szilánk), hélloba (hélloba, héba, hiúba), melyekhez csatlakoznak a köznyelvi *ly*-t vagy *j*-t hosszú *ll*-el helyettesítő szók, mint: föllebb, lellebb, pálla (pálya), illen, ollan; hosszú *rr*: érreve (érve), varrasodás (varasodás); hosszú *jj* kivált a *v* kiestével, támadt hiatus kitöltésére: vijjás (vivás), fűjjet (füvet), tőjjig (tővig), kapájje, gulájje, ajtujje, küjjü (kívül); máskor is, mint: szijjok (szilok, vágok), ájjok (ájok, áсок), kéjjé vagy kiejjé (kié), ijjedett (megijedt, félenk); hosszú sziszegő: mezzü (mező), messzö (meszely), melyekhez más nyelvjárásból analog: azzon, közzül. Magukra állanak ezek a példák: rokkonj (rokon, Háromszékben rókon), köppeszt (köpeszt), a mely a kopaszt-hoz fűzhető, melynek szintén van koppaszt mása. E két szóra talán a hangsúly hathatott.

Mindezen alig fejthető, a hangsúlyból is csak ritkán magyarázható hosszúság mellett bátorkodom a mullat, nyillott, túllő-félék hosszú mássalhangzójában etimologiai okból, t. i. a magánhangzó megrövidülését pótló nyújtásból származtatni, sőt a hosszú mássalhangzót a következőkben is a szófejtés szerint okadatoltnak tekinteni: hallad (halad), essés, essü, magossabb, pirossabb, sebesen, dérékassan stb., melyek a régiségben is sokszor,

Hisz *ll* *ly* *ü*
 arról még
 nem lehet
 az a *ll* *ly* *ü*!

ittetymol.
 V. l. *ll* *ly* *ü*.

H₂

Öt sem lehet
 etimologizálni
 rá!!

Öt fog mára
 az alapból

antici?

a mai nyelvben is sok helyt így hangzanak. Halla d-ot és essü-t Budenz UMSz. 79. és 797. lp. magyarázza, a többieket pedig az, hogy a mai *s* melléknévképzőt okvetetlen *ss* (ugor: *sk*)-nek kell föltennünk.

A hosszú magánhangzó egészen természetes a harmadik személy jele előtt, mivel a *j* kiveszte pótlónyujtást szült, pl.: koáccsa. küeccse. királla, akadállá, főhinye (fövénye), szeginnye, kossa, sassa, kertissze, mízze, dorázzso stb., de az így támadt hosszúságról majd másutt szólunk.

Mássalhangzó ritkán rövidül meg. Némely pótlónyujtásból eredő hosszú *rr* gyöngül néha, a minek következtében az előző magánhangzó nyúlik meg, de többször az is röviden marad. Így lesz arra, erre, herre, parrag. tarró, sarró szavakból ára, ére, hère, pàrag, târu. sàru, sőt e három utolsó parag, taru, saru-nak is hangzik.

KARDOS ALBERT.

ADALÉKOK A MAGYAR SZÓKINCS SZLÁV ELEMIEIHEZ.

I.

Jó ideje már, hogy a Nyelvőr lapjain „Szláv kölcsönzők“ czímen cikksorozatot indítottam meg, főkép annak kimutatására törekedvén, hogy a magyar nyelvészetnek e kérdés terén is sok, igen sok a tennivalója. Az adatokhoz, melyeket a fentebbi czímen közölni szándékoztam, egy egészen más irányú vizsgálódásom közben jutottam, midőn t. i. azon feladat megfejtésével foglalkoztam, hogy minő hatással volt a magyar nyelv a szlávásra, különösen a déli szláv nyelvekre (l. „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“ Nyk. XVII:66. s köv. l.). Azóta a magyar-szláv nyelvi érintkezés kérdése meglehetősen érdeklődést költött fel, minek — hogy egyéb bizonyosságát ne említsem — eredménye, hogy Szarvas czélszerűnek találta Miklosich ide vágó alapvető dolgozatának lefordítását, s hogy Halász most az éjszaki szlávországba hatolt magyar elemek kimutatásán dolgozik. Ezúttal egyszerűen csak felsorolom a talált adatokat, s későbbi tüzetesebb vizsgálatra bízván azoknak több nyelv alapján történő kibővítését, megrostálását, sőt

egyik-másik adatnak esetleges kiküszöbölését is. Igen természetes, hogy az e helyütt nyújtott szóhasonlítás anyaga nem több egyszerű egybevetésnél, mely tekintet nélkül hagyja a kérdést, vajjon az illető szó eredeti-e a szlávban, vagy nem került-e oda más szomszédos, pl. olasz, latin, török, albán stb. nyelvekből, vagy ismét nem történt-e itt-ott azon eset, hogy az illető szó egy harmadik nyelvből jutott külön a magyarba s külön a szlávokba. Előreláthatólag több esetben a szláv alak a magyarra nézve csak a közvetítő szerepét viszi, sőt hol ez igen szembe-tűnő, magunk is utalunk reá; nincs kizárva azon eset sem, hogy a tüzetesebb vizsgálat egyik-másik adatban a szláv alakot fogja átvettnek bizonyíthatni a magyar ellenében. Ezekhez még végül csak azt jegyzem meg, hogy a szláv alakok csaknem kizárólagosan a szerb és horvát nyelvekből valók, s hogy általában Filopovics, Veszelics és Karadsics szótáraiból vannak idézve.

1. **pacsmag**: der schlechte pantoffel, scharfe; elkusz-pított cipő, rosz papucs Tjsz. — *pašmag*, *pašmaga* art schuhe; oszm. *bašmak* sandale, pantoffel, schuh; Zenker.

2. **paducz**: nasenfisch. — *patuca* nasenfisch, schneider-fisch.

3. **pakocsál-**: spottet, höhnt, **pakocsás**: spöttisch, spö-tter; **pogocsál**: tréfál (Ny. X:202.). — *pogotati* raten, erra-ten, treffen.

4. **palócz**: vékony gaz neme, mely lapos helyeken a gabona közt díszlik Tjsz. — v. ö. *palušina* klette.

5. **pányva**: langes seil, halfter- oder fangleine, **pányváz** czövekhez köt Tjsz. — v. ö. *pajvan* strick für weidende pferde; oszm. *pajvant* fessel, beinschlinge der pferde, schlinge Zenk.; perzsa *páj-bend* lábkötél, lábkötő.

6. **paszita**: keresztelési vendégség Tjsz.; **poczita**: mit a gyermekágyas asszonynak enni visznek; Udvarhely (Nyör.). — *poseta* besuch, wisit.

7. **pásztágy**: a munkások által egyszerre átfogott rész p. o. a szőlőben; Tjsz. — *pastat* raum, den die feldarbeiter auf einmal vornemen.

8. **pata**: ama kukacz, mely cserebogárra változik; Tjsz. — *pata* marienkäfer.

9. **pata**: mintegy 2 hüvelyk hosszú hengerke, melylyel mint a pinczikével játszani szoktak a gyermekek; v. inkább lapta helyett használtatik; Tjsz. — *patka* ballen.

10. **pata**: huf, pferdehuf. — *peta* ferse.

11. **pata**: veszekedés, csatapata; Tjsz. — v. ö. *potuti* (1. sz. *potučem*) zusammenschlagen, *potucatiše* sich herum-schlagen. Úgy látszik ez utóbbi alaknak valamely névszói formájából keletkezett a *csetepata*, *csatapata* ikerszó is előbbi *pata-csete* helyett. A szórész-átvetésre analogiául szolgálhattak: *csiri-biri*, *csere-bere*, *csetlik-botlik*, *csiga-biga* stb.

12. **peczér**: így nevezik Biharban azon elemi halfogó eszközt, mely egy nádszálból s a végire kötött zsinegből és horogból áll; ebből **peczérezni**: a nevezett eszközzel halat fogni. — *pecariti* angeln, stechen. V. ö. *picze*; Tjsz.

13. **perdocz**: bűdös dohány; Tjsz. — v. ö. *perdusija* bauerntaback; az *-ija* végzet idegen (? oszmanli) eredetet sejtet.

14. **perge**: a légynek apró tojása a huson, melyből nyü leszen, féreg a disznólásban és sajtnban a nyü; Tjsz. — *prgal* käsemilbe. Tehát a *perge* a *pergély* alakból úgy lett, mint *serege*, *pentő*, *hangya* stb. a *seregély*, *pendely*, *hangyál* alakokból.

15. **pergyó**: szabad ég; kiállott a *pergyóra*, szabad levegőre; Tjsz. — *perdeo* gegend.

16. **petyke**: gomb; Tjsz.; **pityke** id.; **peczkázni**: gombozni; Tjsz.; **pitykézni** id. — v. ö. *petla* hefterling, schlinge.

17. **pinczike**: egy gyermek-játékszer neve, melyet másutt bigének, vagy patának neveznek — *pilcika* stück holz zu einem kinderspiel. Nem függ össze a magy. *pálcza*-nak megfelelő szláv *palica* szóval?

18. **pipere**, *piperez.* — v. ö. *piperiti* sich schmücken; *piperkés*, v. ö. *piperevka* kokette.

19. **pipogya**: együgyü, bibasz, alávaló ember; Tjsz. — *pipod* ungeschikt, langsam.

20. **piszkál** -; **peczkel** - : másnak orrát fölütögetni Tjsz. — *peckati* sticheln, necken.

21. **pocz**, *poczik*, *pocz-egér* (*póczegér* Nyör.): ratze, ratte. — v. ö. *pacov*, *parcov* ratte.

22. **porhajaz** : befedni ősszel az ágakat (földdel); Tjsz. — v. ö. *porvz* oberhalb. ober. Előfordúl *porhajaz* névszói alak

is. V. ö. **porka**: a földet alig belepő hó, vékonyan Tjsz.; **porhál** - : harmadszor kapálni a szőlőt; Tjsz.

23. **portyáz**, pl. elportyázza pénzét. — *porrti* wegwerfen.

24. **potomra**: vaktában; Tjsz. — v. ö. *potmuo* verdunkelt, *potomiti* verhelten.

25. **poszáta**: mondatik akármiféle nevendék állatról, a gyermekekről is, ha betegesek; Tjsz. — *podsad* brut. gezüchte.

MUNKÁCSI BERNÁT.

I R O D A L O M.

A nyelv életéből. *A nagy közönség számára írta Peisner Ignác.* Budapest. Révai testvérek kiadása. 1884.

E kötetke célja — mondja a szerző — hogy azokat, kiknek a nyelvtudomány nem kenyerök, annak némileg érdekesebb jelenségével megismertesse, mellesleg a magyarban is használt sok idegen szó eredetét megmagyarázza és — a hasznost a szórakoztatóval egyesítve — a nyelvtudomány egy néhány kuriózumát felemlítse. (Előszó).

A 88 lapra terjedő füzet, melynek bevallott célja a nyelvtudomány népszerűsítése, a sokat mondó ígérethöz sovány marokkal osztogatott. De ha csak e keveset is igazában markolta volna. Ha azok a „némileg érdekesebb jelenségek“ könyvében is némileg érdekesebbekké volnának téve és ha „sok idegen szó eredetét“ valósággal is magyarázna. Mert abból az egynehány kuriózumból, hogy hogyan akar a kába Schleyer egy „Volapük“ nevű világnyelvet megteremteni, vagy hogy a hóborkás német Olibrius hogyan interviewolja meg Vámbéryt a *würden* hibás használatáért, aligha okul valamicskét a „nagy közönség“. Ha okul is belőle, nem a nyelvtudományból okul.

Peisner érdekesebb nyelvtudományi jelenségei a nyelvről, a szók vándorlásai s változásairól, a népetymológiáról szólanak. Igaz ugyan, hogy mind e nagyot mondó dolgoktól édes kevés ujat hallat szerzőnk, példáiból egyetlenegy se lepott meg bennünket, ha csak a „nagy közönség“-et nem, de annál ujdonatujabb módon szólaltat meg egy-egy régi formából kirántott tüneményt, annál élénkebben tud kiszínezni egy-egy sivatag nyelvi jelenséget. Ha kell, egyet szorít rajta, néha meg bővíti. E nyelvtünemény-idomító tehetségét a népetymológiáról szóló fejezetben tünteti ki leginkább. Annyit p. mi is tudtunk eddig, hogy az effajta átalakításnál (áthasonításnál?) a nép egészen ösztönszerűen jár el, de hogy „okoskodása egészen felületes“, azt csak most sikerült eltanulnunk. Eddig azt hittük, hogy a népnek

ilyenkor esze ágában sincs az okoskodás. Hogyne volna, mikor a *kintorna*, mely nem egyéb a latin *quinternánál*. sem a *kin*-nal sem a *torná*-val nem rokon — vélekedik a „nagy közönség“ előtt.

Még sokkal hódítóbb természetű P. urnak ama másik felfedezése, hogy a nép olyan áthasonításokat(?) is képez, melyeknél nemcsak a szó értelme nem szenved változást, hanem még megfelelőbb, költőibb kifejezést is nyer. Mi pedig azt mertük volna eddig gondolni, hogy a mikor a *Friedhof*-nak eredetibb „kerített hely“ jelentése helyébe „békehely“ lépett, talán valamiféle értelemváltozás is történt. Hiu ábránd. Csak megfelelőbb, költőibb kifejezést nyert a szó. Azt a véleményünket is bátorkodtunk valahol világgá röppenteni, hogy a népetymologia termékeinek inkább az élő népnelv az éltető talaja. De íme nagy bámulatunkra az a szörnyű igazság zuhan nyakunk közé, hogy a nép ezen áthasonítási(?) hajlamának nemcsak az irodalmi nyelvben találjuk nyomát . . . stb. Így hát egész másutt kell ezután kereskednünk. Egyre, a francia nyelvre azonnal utat is nyitott előttünk „mint a melyből sok idegen szavunkat veszszük kölcsön“. (Igaz, hogy a kimutatásnál csak két példát említ).

E modern népetymologiai felfogást egy-két példával illusztrálnunk kell. Mindenek előtt területére hódítandók ama nyelvi tünemények is, melyeket eddig a törvényes hangváltozások alakulatainak tartottunk. Kinek-kinek a maga subjectiv ötlete adja meg a kulcsot e néppszichologiai jelenség felismerésében. Az új tan értelmében népetymologia a *szablya* meg a *szívar*, amaz mert a *szab* igére, ez pedig mert a *szívásra* való vonatkozással keletkezett. Íme mily elmés találmánya a neologia-védelemnek. Neológiából népetymologia. A *bakatornak* — tanít továbbá az új irány — semmi köze sem a *bakához* sem a *torhoz*, de a *poroszlónak* sem akár a *poroszhoz* akár a *lovához*. Néha meg épen szófejtésre, tudós etymológiára oktat a népetymologia és rámondja az *épenre*, hogy a német *eben* volt a szülője. E fejezetben foglal helyet a *bátor* szó; mert *ámbátor* elrövidüléséből származott. Mégis csak igaz marad, hogy e népetymológiák teremtményének „okoskodása egészen felületes“. De nem is szabad ám — jegyzi meg az óvatos népszerűsítő — valami túlságos nagy befolyást a nyelv fejlődésére a nyelvérzéknek tulajdonítani. — Nem ám, a kinek olyan fogyatékosak a fogalmai a nyelv fejlődéséről, mint P. urnak, merészkedtek gondolataim az első pillanatban. De csak a fentebbi szemelvényekre kelle egy szívderítő pillanatot vetnem, és menten hályog hulla szemeimről.

Az idegen nyelvek hasonló tüneményeire kiterjedő figyelméről egy ízben már megemlékeztünk. Nem vonhatjuk

azonban meg méltó csodálkozásunkat a franczián kívül latin nyelvismeretétől sem, mely legragyogóbban a *baccalaureus* magyarázatánál tündöklük. Ez új latin szóról mi csak annyit tudunk, hogy régebben *baccalareus*, *bacillareus*-nak hangzott, de merőben új amaz értesülésünk, hogy a „laureus“-ból lett a német „Lorbeer“ is, etymologiai vonatkozással a „Beere“ szóra. Balgán hitted, ha azt hitted, hogy hiszen csak a *bacca*-nak felelhetne meg a *beere*. Hiába gondoltad, nagy közönség, ha ugyan gondoltad, hogy az *augustus* (fenséges) az *augere* (szaporítani) igével függ össze. Megint csak felületes okoskodás alkottatta a fejedelmek „allzeit *Mehrer des Reiches*“ epithetonját a latin „semper *augustus*“ befolyása alatt.

De elég is ennyi az érdekesebb jelenségekről.

Peisner könyvének többi részéről, azaz a magyarban is használt sok idegen szó eredetének *megmagyarázásáról*, továbbá a nyelvtudomány egynéhány kuriózumáról a látottak és hallottak után röviden kell megemlékeznünk. „Idegen szók a magyarban“, hangzik a jelentőséges cím és alája a biztosságnak oly erős érzetével sorakoznak a szláv, német, olasz, latin, görög, franczia, spanyol, perzsa, arabs és török nyelvekből került szók, hogy az ígért *megmagyarázás* merőben feleslegessé vált. Pedig mi mindenem nem okulhatott volna a nagy közönség, ha csak a *bitang* szónak amaz elfogadott származtatását tekintjük, mely e szót a német „*bedanke* (mich)“-ból eredtetik, a mellyel a koldusok a kapott adományokat megköszönik. Szarvas Gábornak ugyanezen szóról adott magyarázata (Ny. XI: 145. l.) ezáltal örökre agyon hallgattatott.

De mi sem hallgathatjuk el, hogy ismertetésünk befejeztével azt az őszinte tanácsot ne adjuk az „A nyelv élete. A nagy közönség számára“ írójának, hogyha „irodalmi zsengeje“ netán újabb kiadást találna érni, csakugyan javított is, bővített is legyen. Különben mi is kénytelenek volnánk az Egyetértés referensével egyetérteni, hogy a ki valami hasznosat vagy élvezeteset akar a nyelvtudományról olvasni, annak továbbra is Müller Miksa felolvasásaihoz kell fordulnia.

KÜNÖS IGÁNCZ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok.

Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-ik évtől kezdődőleg

Formátlan protestatiójokra az alfeleknek (alrész, alfél alperes; fennperes, felrész — felperes) ezeket felelem: ügyetlen, megokolatlan.

Minden előeső szülőbeli controversiákra nézve: minden előjövő, előfordulható.

Pénzalatt fekszik már minden pálinkája: pénzt, adósságot vett fel reá jóelőre.

Immár a világhoz semmit sem tud: eszméletén kívül van.

A dolognak véletlen végét tapasztalta: bajba esett, midőn nem is gondolta.

Méltóztasson a tanács kézen tartani: védelme alá venni.

Szatmár város immár felrakta a maga sérelmeit: írásba foglalta.

A hozzá mutatott barátságot viszontagolta; hasonló barátságot mutatott hozzá. — (Előfordul így is: vizálta).

A dolgok csak rész szerint forgolódtak a gyűlés előtt: csak félig-meddig tárgyaltattak.

Engedtessék meg a sónak lisztül való eladása: lisztté örölt sóként. — (Szatmár vidékén az örölt sót, lágy sónak is mondják).

A sónak apródonként való eladása a város mellett volt: a város jogai közé tartozott kis mértékkel méretni a sót.

Fizetését ravaszolva szedte ki: mindenféle hazugsággal, rábeszéléssel.

Külföldiek vásárolják össze a gabonát, úgy itt, mint Felsőbánya megyéjében: vidékiek, idegenek szedik össze, úgy itt, mint Felsőbánya területén, piacán.

Ellátta lehetetlennek lenni dolgát.

Károkból károkbá vetemedik: egyik kár a másikat éri rajta.

Jóízlésű felelettel köszönte meg barátságát: szép szavakkal, ügyes beszéddel.

Megháborodott érzékenységgel vettük levelét: nagy megütközéssel, felháborodással.

Igen elvettettetett sorsban vagy on: elszegényedett, alávaló állapotban, nyomorúságban.

Életét sok szenvedésekkel egyben láncozottatott tudományoknak megszerzésére

fordította, s panaszszal egyben kötött es-deklésének füstí a sűrű fellegeken is által hatott. — (Így is tudtak a régiek).

A város insurgensei a megyéével testestettek: egy csapatba osztattak be.

Bizony! Vékony gazda volt ő kigyelme: tehetetlen, gyarló.

Igen csekélyen ismerte atyafinak: csak ugy, szegről-végről.

Büven szoktak a kigyelmetek szekerei az én hidaimon járni: sok szekérral és gyakran.

Várni kell, hová fakadhat a szent szék: a vizsgálat folyamán minő végzést fog hozni?

Kérjük, hogy máshonnand megércse kegyelmetek: kételkedünk rajta.

Köszönöm, hogy háza jussával éltetett kegyelmetek: hogy a város szokástörvényével segített rajtam.

Leány korában mindentől üresen hagyta: semmit sem adott, semmi nélkül hagyta.

A portio dolgában hátraálló nem voltam: nem vonogattam magam az adófizetés alól.

Engemet már az előtt is bűzbe kevert: gyalázatot hozott rám.

Készíttessen kegyelmetek 100 kék dolmányokat és melljéket: a mai mellény régi neve. (II. Rákóczi Ferencznek Miskolczon, 1704. febr. 11-én kelt leveléből).

Meghihatatlan bizonyiságot tesznek: meg nem czáfolható.

Megvakmerőitették magokat: vakmerően neki szegezték magokat.

Szükséges, hogy minden falu utána üljön az tolvajoknak: lóra ülvén üldözze, fürkéssze.

Szines hazafisággal akarták magukat hazánkban nyomósakká tenni: ugy látszó, mutatott hazafiságból akartak itt a városban megtelepedni.

Hogy a rövidségeket annál szabadjában megboszulhassa: az okozott károkat.

Senki balul ne vegye hazánk igyének kezünkre vett előmozdítását: senki félre ne magyarázza, senki ne kételkedjék benne, hogy hazánknak kezünkre bizott sorsát előmozdítani ne akarnánk.

A békesség előkelésének alkalmatosságát sem mire sem titkoltuk: a béke létrejöttének lehetőségét semmiképen sem titkoltuk.

Feles időket éltem én s a parancsolaton kívüljárnom lehetetlen: öreg vagyok már én s megszoktam a parancsolat szerint járni, másként nem is tudnék.

A milyen lével fizettek kegyelmetek, olyanal fizetnek kegyemeteknek is vissza.

Bocsássák füstnek nehezebb jószágokat: el nem szállítható javaikat égessék fel.

Generalis uram már az ellenség hátán vagon: hátban üzi az ellenséget.

Esküdtessék meg a pásztorokat, hogy legyen kinek-kinek tartalékja: hogy legyen mitől féljen, tartson. — E „tartalék“ szót itt és ilyen értelemben, olykor még ma is használják; p. „nagyon czábár v. czábér a kölyök; nincsen sem apjátul, sem anyjátul semmi tartalékja“: nem fél, nem tart sem apjától, sem anyjától.

Minden üdözés nélkül publicáltassa kegyelmetek az articulusokat: minden időhaladék nélkül.

Hogy néha (néhai) gyűlésünkben volt hűségtek tagjai: múlt gyűlésünkben volt tagjai.

Cselekedje azt kegyelmetek minden idővontatás nélkül: időhalogatás nélkül.

Kötelesek lettek volna az ellenség elől elállani: elfutni, félreállani.

Rosz puskákkal akarják szememet bedugni: elhítenni velem, hogy jobbak nincsenek.

(Nagybánya. Szatmármegeye).

KATONA LAJOS.

ADATOK A NYELVUJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Bugát Pál életben maradt szavai.

I.

Természettudományi Szóhalmoz (Buda, 1843) című munkájában Bugát a tőle származó szavakat az egyes cikkek végére tett *b* betűvel különbözteti meg a többitől. Az ekként megjelölt szók nagyján összeolvasásából tudom, hogy a Bugát-csinálta szók száma megüti az 1000-et. Szerencsére nem ment át belőlük több mint valami 30 vagy 40 a társalgási nyelvbe. Ezek a következők:

Adag, dosis. — Régente datum, donatio és dosisra csak egy szavunk volt a magyarban: a domány. Nyelvújítóink a kifogástalan adat és adalék mellett még az adány és adonyt is (Fog. Zsebsz. 1836) megkisértették. Az adag is afféle gyarló portéka, a minő Vörösmarthytól a tömeg (Term. Szóh.) és Szontágh Gusztávtól az üteg (Math. Műsz.), Helmeczytól a lényeg (Term. Szóh.) stb.

Aszkór, phtysis. — M. A.-nél asszúkárság. Különbben a kór szó kifogástalan, megvan már a régi nyelvben is.

Bonczkés, culter anatomicus — A bonczol szót Horváth Ádám képezte (Psychologia, Pest, 1792), úgy látzik a hord-hurczol, dönt-dönczöl mintájára. Ebből vonta el B. a boncz főnevet, a mi (a Kisd. Sz. szerint) a régi magyarban voltaképen nyaki ékességet jelentett. Ma már különben ezek a bonczos főnevek kivesző félben vannak; íme a B. Szemle legújabb füzetében (91. füz. 139. l.) már bonczoló kés olvasható.

Boncztan, anatomia. A tan szó nem Bugáttól, hanem Helmeczytól való. (Term. Szóh.).

Csavar, cochlea, schraube.

Delej, magnes. — B. voltaképen déléjnek akarta nevezni és csak a szép hangzásért kurtította délj-re. A közönség azonban azt tartotta, hogy ha az egyik é-ről lehet, a másikról is szabad leütni az accentust. Így lett aztán delej.

Elnök, praeses. — S. I. csinálta (Magy. Könyvesház) a sokáig divatozott előlülő, Barczafalvi az előlülnök szót. Bugát (nem pedig Szemere Pál, miként Toldy állítja Magy. költ. kézikönyvében) szokása szerint kiesztergyályozott a szó közepéről néhány betűt s megteremtette az elnököt. Így csináltak B. követői a homokos agyagból az okosagy mellőzésével homagot. (Ball. Szótáraiban ma is megvan? nélkül).

Eredmény, resultatum.

Ellenszeny, antipathia. — Csak az összetétel Bugáté. Az ellen-nek főnevek elé ragasztását tudtommal Faludi kezdte (ellen-erő, ellen-fél); a szeny pedig Barczafalvi szava. Egy magában nem élt meg a szeny; kiölte a Kazinczy szenvedelme, ezt pedig a Helmeczy szenvedélye. (Phil. Műsz.).

Fehérnye, albumen. — B. kétféle nya, nye képzőt koholt: az egyikkel az áfonya, galagonya, dinnye. cseresnye stb. alapján a virágneveket (arnya. aranyvirág; fülnye, fülfü stb.) a másikkal a kocsonyás anyagok neveit akarta egyformásítani. Cum substantia haec (albumen) — így okoskodik B. pertineat ad seriem substantiarum illam, quorsum et gelatina refertur, et haec hungarice (csehül: kočenina) dicitur kocsonya: ideo (!) adjectivo fehér addito formativo nya. ob radicis mollitiem in nye mutato, albumen, hungarice fehérnye dicitur. És orvosaink nem restelték, ilyen bárgyú okadatolás alapján munkáikba befogadni, elterjeszteni és kiirthatatlanná tenni a fehérnye szót. Újabb iróink úgy akarnak a dolog botrányos voltán segíteni, hogy a tojás fehérje népies kifejezésből következtetve, az albument fehérjének és az albuminoidokat fehérjenemű anyagoknak nevezik.

Górcső, microscopium. — A górb. szerint magyarul igen nagyot jelent; bizonyágai: górdió, górttyúk és a goromba szó gyöke, gor(!).

Gyógyszer, medicina. — A gyógy főnév elvonása a gyógyít, gyógyul igékből (az erdélyi falvakra gondolva) igen tetszetősnek látszik, a míg nem tudjuk, hogy ezek a Gyógy nevű helységek hajdan Diódnak nevezettek. (Ny. XI. 235). B. följegyzése szerint Kisfaludy K. formálta a gyógyász szót, és Pregardt pesti patikárius volt az első, ki a cím táblájára kiíratta a gyógyszerárt.

Gyógyszerész, pharmacopaeus.

LUKÁCS LŐRINCZ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Igazoló adatok. *Kudarcz*. Találtam én egyszer egyik régi szótárunkban (Nomencl. 1629.) egy különös szót, ezt hogy: *svarc*. A lelet először megütközést keltett bennem, hogy az ősrégi, eredeti *fekete* mellé jó későn még egy hasonló jelentésű idegen szót is átvettünk; a *svarc* mellé csatolt *supparum, schurz'* magyarázat azonban nyomban fölvilágosított, hogy ez nem *schwarz*, hanem *suarcz = schurz*. Annyiban mégis fontos volt ez a *suarcz* lelet, hogy eredetije, a *schurz* nyomán rávezetett a *kudarcz* származására, melynek *régibb kuarcz* alakjából a ném. *kurz*-ra lehetett is

kellott is következtetni, annál inkább, mert 'kudarczot vallani' = vövidséget, kisebbséget szenvedni, kárt vallani ugyanaz, a mi a német 'das kürzere ziehen'. E következtetés helyességét ma két adattal tudom igazolni, melyet Heltai Krónikájában találunk: „Mikoron a Király népe olyan kortzot vallot volna a Nagy Simonnál, Halálra bankodnac vala a Hősec reyta Helt: Krón. 119°. A király kedig iffiu, furtsa, nagy akaro, és egy mindenre kész vala. Mellyből fél vala az iámbor Szilágyi Mihály, hogy ollyant ne inditana az ő felfuualkodasából és hertelenkedéséből, hogy annak vtanna kurtzot vallana miatta 123.“

A régi irodalmi kuarcz s a Heltaiféle korcz, kurcz egy-séges volta, tehát a magy. kudarcz-nak a ném. kurcz-czal való ugyanazonossága annyira világos, hogy további bizonyításra nem szorul; csak azt kell még hozzá megjegyeznünk, hogy itt két külön kölcsönvétellel állunk szemben; az egyik, a Heltaiféle (korcz, kurcz), mely soha se kapott lábra, úgy látszik a szász dialektusból való; a kuarcz (ma: kudarcz) pedig az osztrák-bajor tájnyelvi kuorz alakon alapszik (vö. fuhr, (fuar): magy. fuar (fuvar).)

Remék. Budenz József (MÜgorSzót. 653. l.) e szó rem-gyökerének eredeti jelentését frangere, caedere, scindere értelemben állapítja meg, úgy hogy remék (remék) voltaképen annyi mint törék, töredék: fragmen. A fejtegetés annyira világos és meggyőző, hogy bővebb bizonyításra nem szorul; mindazáltal a netán kételkedők kedvéért ide irunk egy adatot a Domokos Codexből, mely a rem(-ek)nek ezt a kimutatott 'vág, metsz, szel' jelentését fényesen igazolja. Az adat így hangzik: „Kertelek volna tyteket, hog mynden tagokat en benneim el remeke vlt en, annak vtanna az el remeke vlt tagoknak rezeet meg mutatvan hattatok volna fevrtevngey az en testemet az ev vereben“ 26. l.

Czink(os). Van kezünk közt egy F. S. aláírással már régebben érkezett, több kérdésre vonatkozó helyreigazítás, melynek egyik helye ezeket mondja: „Én is elfogadom a Nyelvőr által sokszor hangsúlyozott azon elvet — s ez esetben erre fektetem a fősúlyt : hogy a kölcsönvétel egyik főfeltétele a szónak közforgalmi értéke azon nyelvben, a melyből állítólag átvétetett; de a zink, mely a mi czink-osunknak alapul szolgált volna, nem használatos a mai, sőt ritka a régi német nyelvben is; mit bizonyít az is, hogy Szarvas Gábor csak két oly idézetet tudott felmutatni, a melyből konstatálható, hogy egykor a németek is használták ezen szót. Ez alapból tekintve tehát a dolgot, legalább is problematikusnak kell mondanunk a magyar czinkos és a német zink egységét“.

Röviden felelünk rá.

Egy valaki a zsidó-németség föltünőbb sajátosságairól beszélvén, a különösségek közt *Jeilach: lepedó* szót is megemlítette; s alig hisszük, hogy sok német embert lelhethnének, a ki ismeri ezt a szót; és mégis megtaláljuk még ezt a különösséget is kölcsönvett szavaink sorában. A Münchener Codexben olvassuk: „Felkel a vačorától es veti ő ruhaiat es micor vóttóuolna a (lellahot) ereztet vize a medencebe es kezde megmosni ő taneituaninak lábait es megtörteni a lellahhal (198. l.).

Abból, hogy valamely szó csak egy vagy két főmradt példában fordul elő, még nem következik, hogy nem volt járatos; hisz a *czink* is csak egyetlen egy írónknál van följegyezve, s mégis elterjedt használatúnak kellett lennie, mert különben a köz divatú *czinkos* nem vergődhetett volna érvényre. Ez az egyik.

A másik az, hogy a maga idejében a *zink* is bizonyára elég használatos szó volt a németben, s hogy nem csupán az idéztük két példa tartotta fenn, bizonyítják a következő adatok: „Von zinken, quater, esse sittzet manger in kumers esse; von zinken, quater, dreien mak manger waffen schreien; von zinken, quater, tause hat manger ein unberaten haus; von quater, drein, zinken muz manger wazzer trinken; von zinken, dreie und quater wainet manges muter und vater; von zinken, quater und ses muz Leugart, Metz und Agnes unberaten bleiben Renner. Des zinck, quater, drü gelück wil mir nit wonen by, bretspil wil mir nit fallen. Manger wirft ses, zinck darin, so bring ich kaum ain esslin darin CodGermMon“. (Lásd Schmellernél *As* alatt, a hol még több példa is olvasható).

SZARVAS GÁBOR.

APRÓLÉKOK.

Hangsúly. Eddig minden magyar nyelvtan azt tanította, hogy a hangsúly a magyarban a szónak első szótagján van. No, hát ez nem áll. A ki nem hiszi, csak hallgasson meg egy népsziművet és kísérje figyelemmel az egyes szereplők hangsúlyozását. Nemrég a Népszínházban „Czigány Panna“ előadásán a következő hangsúlyozást hallottam: „Úti füvet kötök a talpára; kendet is megverné a szemével; a nélkül pedig nem lehet megélni; most már beharangoztak vámosi uramnak; annál jobban látok a má-sikka' (szememmel); a pokolba kergetné Vámosiékát; csakugyan lesz valami a dologban“ sat.

A sok közül csak ezeket jegyeztem fel. Kár, hogy a betűkkel nem lehet az egyes mondatok hangoztatását külön megjelölni. De tény, hogy a megjelölt szótagokat fel-

tünő erővel hangsúlyozták. Talán színészeinkben van a hiba, hogy a jól megfigyelt nyelvszokásból elvont szabály ellen hangsúlyoznak? Azt hiszem, nem. Meg vagyok róla győződve, hogy a mily hű utánozói ők a magyar nép egyéb viselkedésének, oly híven utánozzák annak beszélő módját is. Csakhogy náluk is számba jön, hogy ki melyik vidékre való. Hogy a népszínházban erre figyelmessé lettem, a közönséges életben is megfigyeltem egyesek hangsúlyozását s hallottam ilyeneket: „Tudom, hogy meg nem állana előttem; nem volnék haragos“ sat.

Ezt egyébiránt inkább csak figyelemébresztésül említettem föl s korántsem azért, hogy talán az eddig érvényben levő szabály megváltoztatására célozzak vele. Különben is azt kell előbb még megállapítanunk, mennyire terjed ez a kivételesnek látszó hangsúlyozás, s vajjon nem valami külső hatáson alapuló visszás használat-e. KN.

A népnyelv. Elleneseink a többi közt azzal a váddal is terheltek bennünket, hogy a művelt osztályoktól elvitatjuk a nyelvfejlesztés jogát, s azt hirdetjük, hogy csak a köznép: parasztok, kocsisok, szolgálók sat. tudnak helyesen beszélni. Minden ahhozértő, elfogulatlan elme kezdettől fogva tisztában volt magával arra nézve, hogy mit értettünk s mit kell érteni azon, midőn a népszellem termékeiről, alkotásairól beszélünk, s tévedés azt hinni, hogy a mi eredeti szólás, eleven kép, megkapó fordulat, találó kifejezés van a nyelvben. azt csak parasztok alkották; eléggé megczáfolták azt azok a tanult fők s kitünő elmék, a kikre oly gyakran hivatkoztunk, a Pázmányok, Zvonaritsok, Mikések, Faludiak, Vörösmartyk, Aranyok s a többi, követésre ajánlott példaképek. De viszont tévedés az is, mintha mindaz, a mi a nép ajkán fakad, a mit a közember szól, beszél, kivétel nélkül helyes, tökéletes volna. A jót mindig embere válogatja; s a plébános, tisztartó sat. beszélhet törülmetszett, sekrestyése, bérese pedig nyakatekert magyarsággal.

Probo minore. „Törvényszéki csarnok.

A fővárosi zsidóellenes zavargások.

Elnök: Ült valaki a kocsiban?

Tanu (egy köz rendőr): Kérem ássan *a fiakker a számokat illetőleg be volt ragasztva*, de azt nem tudom, hogy *litézett volna* benne valaki“. (Egyetértés jun. 18.).

A grammatikusoknak ,megszívlelésül‘! Az Egyetértés irodalmi rovatának szerkesztője nyelvészkedik. Nyelvészkedése érdemes rá, hogy megmentse a feledékenységtől s a jelen és jövő nyelvbúvárainak tanulságára egész épségében megőrizzük.

Aguly

Nbja.

Június 22 ki száma — ez a szerencse különben csak nagy néha jut ki nekünk osztályrészül — a Nyelvőr legutóbbi füzetének dolgaival foglalkozik: „A nyelvörténeti adatok‘-ban Feleki Sándor ‚szavakat és szólásmódokat‘ közül Mikes Kelemen ‚Mulatságos napok‘ művéből — nézetünk szerint nem elég körültekintéssel. Mindjárt az első ‚nyelvörténeti adat‘ ez: ‚Házat gyakorolni‘. Ezt ugyan érdekes lehet tudni, de nem megy nyelvörténeti adat számba. Mi azt hisszük, hogy ha ez egyáltalában adat, akkor csupán arra nézve adat, hogy Mikes nem tudott mindig szabadulni eredetije nyüjétől“.

Olvasóink egynémelyike bizonyára emlékezni fog még az utasításokra, a melyeket a nyelvörténeti szótár anyagának gyűjtésére nézve annak idejében közrebocsátottunk. Ezeknek egyik pontja így hangzott: ‚A szó mai alakjában s mai helyesírással a lapocska felső szélére irandó, pl. *pe-lengér*; a hely ellenben, a melyben előfordul, a mű ortografiájának megtartásával jegyzendő föl, pl. „akazto fat, prengert érdemlettel volna“ (Born: Préd. 428.).

A lapocskák rendezése közben egyszer nagy megütöközésemre ez a mutató szó ötlött szemembe: *zárda*; forrásnak pedig a Teleki Codex volt odajegyvezve. Hihetetlen! Olvasni kezdem az idézetet, hát ez állt benne: „a rekezből (ex clauastro) ki vona őtet“ (78. l.). Egy másik lapocska *pártfogónő* mutató szavának az idézetben *patrona*, egy harmadikban a *tetszhatott*-nak holteleven felelt meg. Akkor nem értettem ezt az észjárást, de most, hogy a rovat szerkesztője kimondta, hogy ‚ez nem adat, vagy ha adat, rossz adat‘, most már értem.

„Az körülbelül bizonyos, — folyik tovább az oktatás — hogy a régi, a német befolyás által még meg nem rontott nyelvben épügy, mint a mai népnyelven, nem jelentette a *tűrhetetlen* azt, a minek ma vagyunk kénytelenek az irodalomban venni, t. i. dolognak, a mit tűrni, eltűrni nem lehet, hanem jelenthetett régen és jelent a nép nyelvén ma is személyt, a ki ‚tűrni nem tud‘ vagy ‚nem akar‘. Egyáltalában helyén való volna, ha nyelvtudósaink tüzetesen kutatnák, hogy mi módon férközött be nyelvünkbe — nyilván a német *sichtbar*, *fühlbar* stb. utánzása gyanánt — a tárgyi vagy szenvedő jelentésű *látható*, *hallható* stb. részesülő, s a tagadó értelmű *láthatatlan*, *hallhatatlan* is, holott például *nagyehető*, *megállhatós*, *élhetetlen*, *hathatatlan* csupa személyi, cselekvő vagy benmaradó értelműek. Mert legalább is furcsa és aligha nyelvünkben önként támadt következetlenség az, hogy míg a *lát* és *láthat* egyiránt cselekvő igealakok, a belőlök egyformán képzett *látó* és *látható* közül csak az előbbi a cselekvő, az utóbbi már szenvedő. A nép nyelve

ezt az utóbbi formát szenvedő értelemben egyáltalában nem ismeri“.

Nekünk úgy rémlik. mintha hallottuk volna, s hallottuk volna sokszor, hallottuk volna a néptől, s egyesegyedül így hallottuk volna: „csak az az egy eladó lánya van neki. Egy szem nem sok, de annyi kivető sincs benne. Ígyék komám, ez iható borocska. Takaros is, gazdag is a lány, de ilyen talpra legénynek, mint te, hiszem hogy kapható“. Sőt úgy tetszik, mintha minden kor minden írójánál is halomszámra volna található az ily használat; rá is nyitottam úgy taláalomra egyik régi codexünkre, s mindjárt a kezdetén olvasom benne: „zabadoh engometh lathatos ees lathatatlan ellensegömtwl (Czech Codex 12.); merhettetlen kögyelmesseg (16.); mondhatatlan zerelm, gyozhettelen kýral“ (19.) sat.

De ez mind haszontalanság, ezek mind „nem adatok, vagy ha adatok, rossz adatok“, s „a pápa látható feje az anyaszentegyháznak“ a német „sichtbares haupt“-nak a fordítása; így hirdeti az Egyetértés nyelvtudósa híveinek az igazság ígét. *Tűrő, tűrhető, tűrhetetlen*, úgymond, csak is cselekvő jelentésűek: a ki tűr, tűrhet, nem tűrhet; a szenvedő jelentés német másolat. Ennek tehát: „most érkezünk meg a keresztelőről“ (- a ki keresztel), igaz értelme: a paptól; „tűrhető az életem“ annyi mint: az élet tud tűrni; „szenvedhetetlen egy ember“ pedig: a ki nem bír szenvedni.

Jövőre tehát, ha tudatlanság hírébe nem akarunk esni, ekként kell megigazítani beszédünket: Mikor lesz az esküvőted? Majd ha kivisznek a temetőbe. Hozzon nekem édes anyám a búcsúról egy szép olvastatót. Ide állj, innen tisztán kivetethető az egész ember. Sok embernek a lelkiismerete könnyen megvásárolható. No ez előttem megfoghatatlan. Annyira elkopott, hogy már teljesen használhatatlan.

Mind ebből pedig, hogy komolyan szóljunk, az Egyetértés irodalmosa azt a hasznos tanulságot merítheti, hogy ha máskor beszélni akar a nyelvről, halkan, egész suttogva beszéljen róla, hogy senki meg ne hallja szavát; mert vannak gondolkodó, itélni tudó olvasók is, a kiket az ilyen tudóskodó hang nem vezet félre, sőt nem joggatlanul arra a következtetésre indítja, hogy a ki egyszer belebeszél oly dologba, a mihez nem ért, belebeszél az másszor, többször is. A nem értett sok mindenbe szólás pedig még egy lapnak se vált javára, s bizonyos, hogy irodalmosunk az Egyetértésnek sem igen öregbíti vele hitelét.

J

Amel

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok.

Az ilyen *vá vé*-s alakokat: téve, éve, íva így ejtik: *tédde*, *édde*, *iddá*. A többi *vá vé*-s szónál a *v* a megelőző mássalhangzóvá változik, mint: *járva* helyett *járrá*, *dógozva* h. *dógozzá*, *addá* stb.

E szavakat *csinalok*, *szurkalok*, *piszkálok*, *huzgálok* stb. így mondják: *csinalok*, *szurkalok*, *piszkálok*, *huzgálok*; az *a*-t igen röviden ejtik. Szabálya ennek úgy látszik az, hogy csak akkor rövidítik meg az *á*-t, ha az *-ál* után rövid hangzó következik; mert nem mondják pl. *csinalni*, hanem *csinálni*, nem *piszkálni* h. *piszkálni*, nem *szurkalás* h. *szurkálás*.

(Párkány. Esztergommege).

STERNFELD ZSIGMOND.

Szólásmódok.

1.

Még itt *peszterkél* mint egy csirkekas: hetvenkedik; *alig peszterkettünk fel* (alig álltunk jól, kártyában) s már is leesünk. Csík.

Temettek a varjak (csoportban repültek), leszálltak a kertre s úgy megfonták, hogy semmi se látczott ki belőle: ellepték a deszkakerítés tetejét és réseit. Gyergyó.

Erőst: erősen, erőst nyakon ütötte.

Felkapaczányoszták: fölpeczelték száját az elfogott farkasnak.

Csők: bog, pl. bükkfán. Csík.

Szabó Márton életjin: portáján, jószágán.

(Árkos. Háromszék).

KANYARÓ FERENCZ.

2.

Kell fő má, a kódis is a harmadik faluba jár.

Mindig rotyog, mint a kásás fazik.

Betegen várgyo má (türelmetlenül).

Üdvégyet vall (fogad).

A gyerök törvinyes idüt ért (nagykoru lett).

A birtukot ráigazította (kebelezte) a nevre.

Vén, mint a pósta.

Gazdája maradjon, ruhája szakadjon. (Igy köszöntik, a ki új ruhát vesz magára).

Ez czigányu van mondva (hazugság).

(Alsó-Lendva vidéke).

SPITZER ARNOLD.

Népetimológiák.

Mikor Kupa az ütközetben sebet kapott, azt a helyet. hol ez történt, Sebhelynek nevezték. Innét lett Csepel.

Hívei futottak a sebesült vezérrel tovább, s midőn biztonságban látták magukat, megállapodtak s bekötötték a vezér sebeit. Annak a helynek a neve lett Köt-Seb — Köttese.

Megint ragadták tovább; utóbb ismét letették, vajon él-e még; vajon szól-é? Végre feleszmélt s néhány szótszólt. Akkor azt mondták egymásnak, „Szól, ládd!” Annak a helynek neve lett Szólad.

Megint futottak tovább; ismét letették, vajon él-e még; szól-e még? „Szart szól!” sóhajtott búsan az egyik vitéz az elvérzett vezér fölött. Annak a helynek a neve lett Szárszó.

BAKSAI SÁNDOR.

Párbeszéd.

(Két csiki székely közt a vásáron.)

Ennye hogy az Isten bocsássa meg immán nincs mivel reagyujsak, aggyon egy ütés taplót! Taplóm nincs, henem fogja komám uram ehejt van egy pakét masina, vegyen belőle a mennyi szükséges. A nem masina, henem tám gyújtószál. Ha met én ugy hallottam vót a kapitányomtól. Én igaz veszek es belőle, de csak azt nem szeretem benne, hogy ugy cseszszeg s ojan rosz búze van. Azétt kejed ne turbálógygyék, elég es met a nem árt. Node jó turbák az, nem ojjan rosz mind a mejent én szípok.

Hanem tuggya e kejed mit mondok, kejeateknél ki vadnak e parancsolva választani, met nálunk mindenkit kifarancsoltak, meg pedig üdözö czédolával, s '5 huszas büntetés terhe alatt. Münköt komám uram! még nem farancsoltak ki, henem ugy hiszem hogyha kejeteket kifarancsoltak, ugy münköt es rövid üdö alatt ki fognak farancsolni. Kejed irástudó komám uram, tám meg választódik.

Nem tuggya e mit választanak most Somojón? Az igaz, hogy én es ott vagyok a falu fejei közt, henem ha a détára nem választunk? egyebet nem tudok, ezt es a minapába a bírótól hallottam.

Hát ugyan bizon mi az Isten fetekített fenyéje az a déta? Én apámtól az Isten nyugussa meg, hallottam hogy sokszor mondta déta, déta, de soha sem kérdészem meg, hogy mi lehet? Igy jár az ember, a vén pap es hótig tanól s még es mikor meghót számár vót, most én es ugy vagyok vélla, s azétt kejed mongya meg inkább, tuggya hogy micsoda?

Az, édes komám uram tuggya e országos ülés, vaj mi. Lehet, lehet.

SZAKÁCS BALÁZS.

Gazdasági levelek.

18.

Isten velünk minnyájukkal! Sémmi bajunk nincsen, csak az, hogy a krumpli mas má 12-dikére elfogyott, a mit mög tuttam tartani belüle a romlásbul. A marhák jól álnak, a lovak ölég soványok, a birkák szinte ölég soványok. Négy nap a vetésre bocsáttottam őket, mer igön mögunták a szómarágást már a juhok.

A göbölök között a másik nagy tehen is mögborgyazott ismét; annak is bikája van. A rédegek között szinte a kék üsző mögborgyazott, annak pedig üszeje van.

A kosztjuk mindönnnek a tekintetes ur röndölése szörént mögy; am mód (= azon a módon) ál minden. A trágyahordás mögy az akóbul azon helekre, a hovál a tekintetes ur kiröndötte, de ugy hiszöm, hogy 23-kán kifogy a zakóbú. A Lévizó (= Löwensohn) ur a fáját eltisztásza, a mi jár; az ölfát pedig nem igön vöszik. A látrányiak miatt nyugton lehet a tekintetes ur, mer én léálitottam őket az ulan fárul is, a kibül csagy egy szakaszt ölfá lenne is, hogy nem szabad nékik elvinni. A cselédek ölfáját kihordattam, egy-egy fél ölet minnyájának. A Mónár juhásznak szinte kiattam az egy öl fáját. En maradok jóakarója. — Kelt Babodon janiár 12-én 1879. évbe.

19.

Möggkéröm a tekintetes urat, lögyön szüves, hogy gyűjjön lé Babodra, mert ha a tekintetes ur mög nem nyomgya a kalamust, talán az ölfarabló hunczfutokat el is sikkasztyák az urak a törvénbe a bajt. A Jancsi kocsis fekszik a rablók áltá való bajban, a tehenes szinte fekszik, a Kis Mihál juhász szinte igön nagy beteg. Mast igön nagyon rosz lábön álunk mindön részre. De még écczér möggkéröm a tekintetes uraságot, hogy ha lehet gyűjjön lé a réánk következő bajt kiigazétani.

A gazdasági dolgok pedig így álnak: a szölöbe való törek kihordatott, de a hó és a zut romlása miatt a szölö allát nem tuttam möghordani, sém pedig szolmát még idájig nem horhattam, csakis a pajtából a dudvát az ököristáló elejbe való emésztöbe. De ha az isten üdöt ád, mast akarok majd mindönt: szölöbe a töreköt belesráglázni és a juhoknak a szolmát möghordani. — Babod feburál 12-dik 1879.

20.

Sémmi bajunk nincs, csak mögen egy mustoha üdönk volt. Mögen mast foló hó 11-én ippen ulan üdönk volt mind husfétba, csunya havas esső nagy széllal és zivatar. A kiröndölt földeket, kukoriczát, bükkönt, fümagot, krumplit elvetöttem mast ippen foló hó 15., 16. és 17. ebb' a három napban. Mindönt eldukaszótam a földbe.

Vidékijeknek van napszámós fölgyük 9 hold, a többü a cselédöké. A földbe kücsön krumpli belemönt mindösszesen 88 méré, de még bizon jóformán van krumpli. Avval mas má nem tudom,

hogy mi csinyájak. Több földet néki szántoni ném tudok a vizeség mihátt.

Máji napon, ugy mind foló hó 17-én elkesztem a vetéstül fönmaradott edényekkel az akó előtt összetót sáros trágyát hordani azon kiröndöt helre. — Az irtással bizony még nincsenek készön a látrányjak. A kűműves és a gépész foló hó 10-kén a mind elmönteek tőlem, azuta felém sém gyüttek égyik söm.

Miuta a tekintetes ur elmönt, azuta ippen csak harmatfél nap vót igen jó köllemetes üdö, a mibe mög is töttem az elmaradott mezzeji munkákat. Én maradok jóakarója és hiv szolgálja. Kelt Babodon május 18-kán 1879. évbe. — Az ökrökkel istennek légyen hálá, jól álunk. A takarmány még a nyárfákik ném fogyott el, a mind a kert széle vót. A látrányi Lévizojom (= Löwensohn) ur elvitetett 24 méré kölest.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Tájszók.

I.

Bagzadík: ugorka szaporító növény (centoria).	Landaris: táncznem.
Bincsó: hitvány, apró gyümölcs.	Lepő: szempilla.
Czidri: nem szabad.	Nacz: na hiszen.
Fiszka: régi, kaszálatlan fű.	Piszmog: kicsiséggel bajlódik.
Flityinkázik: mindenütt ott van.	Posadík: rothadt gyümölcs.
Foncsika: ringy-rongy.	Pozsgánya: gyermek csoport.
Gurigázik: gurul, hengeredik.	Punga: bugyelláris.
Ivós: moslék, a sertések inni valója.	Rongyila: a kinek nincs ép ruhája.
Katipila: fia, a ki a nőies dolgokat szereti.	Satrantyú: vén, semmire való nő.
Katlifíroz: kutat, keres.	Szinütig: teljes, teli.
Koszlik: kibomlik, bomlik.	Taplós: szálkás (retekről, kalarábéról, ha vén és szálkás).
	Tutula: ügyetlen, boldogtalan, ostoba.
	Tuzslány: kukoricza tönk.

(Apa Nagyfalu. Szolnok Dobokamegye).

DAMÓ ISTVÁN.

2.

Bászli: ostoba.	büröggle: fazékemelő bot.
bátor vagy goromba állat: szelid.	derübe ment: napszamba.
bátor idő: szép idő.	eklendezik: alkalmatlankodik.
bödöcz: szalmazsák.	elektü: kötény.
bugyoga: kis vizes korsó.	esenkedik: vágódik, könyörög.
burusán: busfenyű bokor.	fejszőlő: fűrt sz.

förgeteges répa: répa főzelék köles kásával.	méli nap: hétköznap.
gabona: rozs; a buza itt nem gabona.	óny: ólom.
gernyáncs: görhes, sovány.	ostoba: rest.
hidas: disznóól.	ótáment: legelőre ment.
husajó: húshagyó.	párna: derékalj.
hüsiét: husvét.	pergyuka: lepke.
jóság: kukoricza, árpa vagy zab.	pinka: hordódugó.
katrucz: ketrecz.	pohár: kis bögre.
keresztág: a temetéskor keresztre tűzött kendő, mely a papé vagy mesteré.	pókatojásos: szeplős.
kigyupasztor: szitakötő.	pöcs: fiugyermekek ivarszerve.
kőczőle: lepedő, mit az aszszonyok esős időben magukra terítenek.	pusztá: rongyos.
körbecz: kosár.	püzsöle: apró csibék.
kupocz: halom, rakás.	rakattla: rekettye fűz.
kusztora: bicska.	<u>reminkedik: könyörög.</u>
lapiczka: kis lapát, mosásnál használják.	rogasz: káka, gyékény.
lepovino: szőlőfaj (vendül: szépbor).	rős: rözse.
mácsik: metélt tészta.	saré: sarju.
márcz: édes ital mézből, jéggel keverve.	sukk: sulyok.
	szegezis: oldalszurás.
	szögezü: kulcs.
	szunyni: szemet hunyni.
	szüleség: takarmány.
	taracskos béka: varangyos.
	tüntös: üszögös.
	vendőll: zsirtartó edény.
	vetet ruha: öltözet.
	zsirka: töpörtyü.

(Alsó-Lendva vidéke).

SPITZER ARNOLD.

Bányanevek.

I.

Szent-Kereszt, máskép: Királyi bánya (a kincstáré). Ferdinánd-, Rákosi-, Gelei-, Sultz-, Grítabánya. Rízna, Csószás, Kanczalista (egykor, vagy most is, mind híres bányák). Verkes (innen hordták régebb lóháton is hátton ki az aranyat).

(Verespatak).

II.

Szent-Dávid. Trézsia. Mesztekán. Lőcsei-Szent-János. Magyarok bányája. Kocsesd. Szinte Mária. Lóbánya. Felső-, Alsó-Glám. Kolozsa. Mórár (molnár). Bonapárté. Zsilip, Lá Opincs (bakancshoz). Lá Kreminye (kóvakőhöz) stb.

(Kornán, Verespatak mellett).

KANYARÓ FERENCZ.

Családnevek.

1.

Adorján, Antal, Árvai, Babka, Baksa, Balázs, Bali, Balog, Baranyi, Bartal, Bartos, Bazsó, Bencze, Beniczki, Beres, Berki, Berta, Berták, Besze, Bever, Bocsár, Bogyi, Bona, Botos, Breznai, Bugyi, Bura, Búcsú, Csehő, Cseli, Csonka, Csorba, Csőke, Csuka, Dankó, Deák, Demény, Dénes, Dongó, Dósa, Eged, Egri, Farkas, Fehérfi, Fekete, Ficsur, Fodor, Fülöp, Galamb, Garamb, Gábor, Gercse, Gécz, Godó, Gond, Guris, Győri, Gyuri, Gyüre, Gyürky, Hajas, Hegedűs, Hodor, Homola, Huszka. Illés, Imre, Ispán, István, Jancsovic, János, Jekel, Jónás, Juhász, Kambely, Karkus, Kató, Kárnis, Károly, Károlyi, Kereszt, Kereszti, Király, Kis, Kocsis, Koren, Kornis, Kovács, Kökény, Králik. Kuris, Kurucz. Lados, Lantos, László, Lehota.

(Szalmatercs. Nógrádmegye).

FÜRST MIKSA.

2.

Acsai, Ádám, Ádámka, Balla, Balogh, Bakó, Bakos, Barna, Bárány, Bapkó, Bemek, Bene, Bende, Benke, Berkó, Bihari, Birgés, Bukor, Borbély, Czene, Csonka, Csata, Czékus, Csongrádi, Cselédes, Csiszli, Dobai, Dégi, Dora, Deme, Dömötör, Dudás, Ézsiás, Fábián, Fekete, Farkas, Fodor, Fátyol, Gábor, Gera, Godó, Gyémánt, Gyuris, Görög, Gőbölös, Hajó, Hajdú, Habók, Halász, Húszár, Huszka, Hatrapács, Hegedűs, Illés, Jenei, Jernei, Jakus, Jámbor, Joó, Juhász, Kálmán, Kongó, Kangyalka, Komáromy, Kómár, Kormos, Korom, Kocsis, Kocsonyi, Kudász, Kónya, Kucska, Lapéta, Lajkó, Lovai, Lévai, Légrádi, Márta, Maróthi, Matus, Matuska, Mangó, Masír, Majlát, Miksi, Mészáros, Móra, Monostori, Nagy, Német, Nyerges, Ocskó, Ohatt, Otlik, Ökrös, Pálosi, Palócz, Palotai, Patik, Pap, Péter, Percz, Peták, Pesti, Polyák, Rác, Rohonka, Sastyin, Sallay, Simon, Sinkó, Sóós, Sötét, Szántó, Szalai, Szabó, Sziládi, Szilágyi, Szíveri, Szőgi, Szúnyog, Szűcs, Stankovics, Tácsi, Tajthy, Tapodi, Tari, Turai, Ungi, Vas, Varga, Varró, Veres, Veszelóczky, Vidéki, Virág, Zádory, Zámbo, Zombori, Zsiros.

(K. Dorosma).

FÁBIÁN KÁROLY.

Zsidó csúfnevek.

Féliter zsidó, Gyujtótasak zs., Másfé zs., Kukucsza zs., Kiki-riki zs., Hátú heles zs., Kutyási heles ur, Maga gyütt, Débe gyütt, Este járkáló, Egeres, Jókeli, Kaszaméreg, Kanbóha, Szemetes, Kis

zs., Vaczakos, Éliás zs., Geráblás, Fülíg száju, Ócsó Jancsi, Hótig csaló, Pillók, Vadmacska, Ország czeruzája, Katroc z s., Valagas, Sápatt zs., Mitugrácz, Ormányos zs., Egy öl szétibe, Róka zs., Czepedli, Csibetipró, Nyakig láb.

(Tapolcza. Zalamegye).

VÁZSONYI I.

Lakodalmi köszöntő.

Leány kikérés esküvőre.

(Bucsúzik atyjától).

Azt mondotta Krisztus Urunk egy időbe
A mint irva vagyon sz. Máté evan-
gyelista könyvének tizenkilence-
dik részébe és ugyanazon könyv-
nek ötödik versébe:

Az atyát és anyát az leány elhagya,
Magát pedig hótyig hitvesínek agya.
Annak akaratyát tartya és fogagya
A midőn eszt sz. Pál nagy szentsigneek hatta.

Már most nekem Isten it szűz koszorúmba
Mint szűz leányzóba személyem mutatya,
Hótomig valónak ugy mint N. N.
Szerelmes társomnak. —

Kivel az maji nap összeadattattam,
Éltemet éltével egybefoglaltattam;
Magamat egészen ő neki ajáltam,
Midőn a sz. hitet az ótáron hattam.

Igy most mindenektől elkelletik válnom
Társamhoz magamat hótig kel foglalnom;
De szükség először azokhó szólanom
Jótéteményeit kiknek meghálálom.

Hozzád elsőbbet is szólok édes atyám,
Te vótál énnekem felnevelő dajkám
Minden veszélyekbe ótalmazó bástyám,
Isten, ember előtt vótál nagy koronám.

Még eddig bennem telt legnagyobb örömed,
Nekem is csak úgy telt örömem te benned.
Valamint érettem kesereg a szived,
Nekem is úgy szinte kesereg éretted.

De mivel Istennek ez bölcs rendelése,
Emberi nemzetnek ezzel szentelése,
Azért szívünknek is lehet enyhülése,
Szent akaratonak ebben engedése.

Felnevelésedet atyám mint háláljam?
Gondviselésedet vajjon mint szógájjam?
Eligtelen vagyok arra hogy megvajjam
Jóíteményeid mind elő számlájjam.

Tizennyótz esztendő elforgása alatt
Csendes nyugodalmam vót szárnyaid alatt,
A kit alsó-felső szomszéd bizonyíhat;
Szorgalmatos gondod rajtam megmutattad.

Most amidőn atyám jóvoltát hálálom,
Bocsánatot kírek magam megalázom,
Sirok és könyezek meg kedved találok,
Kegyess kezeidet jó atyám csókolom.

Most pedig megkérem egy vagy két szavadat
Tekincsd kegyess szemel siró leányodat;
Add reám atyai kegyess áldásodat,
Mint Izsák megálta ő fíját Jákobot. —

(Szolnok).

LASSU PIUS.

Gyermekversek.

I.

Hétfűn heverünk;
Kedden keverünk;
Szeredán szerelmeskedünk;
Csütörtökön csúrközünk;
Pénteken pipázunk;
Szombaton szomorkodunk;
Vasárnap vasat rágunk. —

(Szatmárm. Patóháza).

BARTÓK JENŐ.

2.

Edeli, bédeli, tajdósi,
Ekszom pekszom pindósi
Ádó bádó csiri csádó
Majne leru pá.

(Szatmár vidéke).

MUHI ZSIGMOND.

Szóhaborlat.

Vágok | vágok | fát |
 Micso|dai | fát, |
 Régi | rako|ttyát, |
 Gyere | velem | vers, |
 Én is | megyek | vers, |
 Foga|djunk hát | egy pint | borba |
 Huszon|kettő | ez. |

Az elmondásnál ott, hol vonalakat húztam, mindig egy vonást kell tenni, akkor kijön az igért 22.

(Szíhalom. Borsodmegye).

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Népdalok.

1.

Néköm is vót édös anyám de má nincs,
 Mer évitte a szögedi nagy árvíz.
 Kilencz hete má miúta halászom
 Nagy az árvíz könnyeimtű nem látom! —

Kihalásztam édös anyám kendőjét
 Né' sarkára kivarattam a nevit, —
 Közepébe búbánatot rakattam,
 Én Istenöm jaj de árván marattam! —

2.

Észegöttem én más vármögyébe
 Csikósnak a csikósok közibe.
 Hej gazduram agygya ki a béröm!
 Mer én tovább a guját nem őrzöm.

— Nè hagygy té itt Peti fijam éngöm,
 Mer csak té vagy hűségös cselédlöm.
 Vöszök új szűrt ránczos szárú csizmát;
 Csak té fijam ne hadd itt a guját.

— Mőgemböröl a kéd szivessége!
 De énnéköm nem köll a kéd szűrje;
 Mér atta kê a Juliskát másnak —
 A viséjje gongyát a gujának! —

(Halas).

PÉTER DÉNES.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

HANGTANI ALAPELVEK ÉS VITÁS KÉRDÉSEK.

II. A vocalisok osztályozása.

Néhány évvel ezelőtt már száz éves jubileumát ülhette a vocalisok osztályozásának az az elmélete, mely határozott formát alkotva belőlük akarta rendszerüket érthetővé tenni. Ez az elmélet, lényegtelen változásokkal, Németországban még ma is uralkodik könyvekben és katedrán egyaránt. Az elmélet régisége helyességét bizonyíthatná, de ha nem hiszünk az egyszerű látszatnak, s mélyebben kutatjuk a dolgot, látni fogjuk, hogy ez az elmélet nem olyan jó, amilyen régi. Legteljesebb alakjában Brückénél nyilvánul. Nála a vocalisok háromszöget alkotnak, s innen az egész elméletnek vocalis-háromszög-elmélet a neve (vocaldreieck).

Hogy érdemleges itéletet mondhassunk felőle, végig kell kísérenünk történetének egész folyamán.

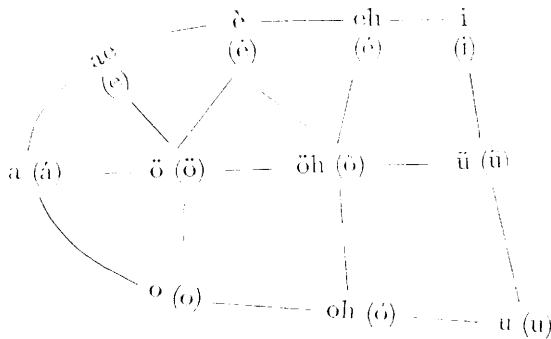
Nagyon érdekes ez a történet; láthatjuk belőle, mint marad meg egy tévedés évszázadon keresztül; mennyi gondot és munkát fordítanak rá nagy tudósok, kiknek fáradozása jobb tárgyat érdemelt volna.

Alapelve, s kimondhatjuk már itt is: alaptévedése az egész elméletnek, hogy az összes vocalisok az a-ból indultak ki. Ezt állítja már H e l l w a g 1780-ban kiadott doctori értekezésében: „Princeps vocalium, reliquarum basis, vel in scala positarum centrum est a: ex hac duplex ascendit scala, in gradus extremos i et u terminata: gradibus his extremis et homologis inferioribus termini interjacent intermedii. Graduum et terminorum intermediorum ad basin relatio sub hoc schemate concinuis potest representari:

u   ü   i
o   ö   e
  ä   ä
  a

Itt még nincs a vocalisoknak háromszög alakja, s Hellwag erre nem is gondolt. De az elmélet csirája már nála megvan. Ekkor nem tett e munka semmi hatást, s csak később lettek rá figyelmessé. midőn Du-B o i s-R e y m o n d tőle függetlenül ugyanazon eredményre jutott, s a vocalisokat hasonlókép osztályozta. Teljes hírét később állapította meg ugyancsak Du-Bois-Reymond, midőn Brücke ő rá ruházta ez elmélet fölfedezésének dicsőségét, ő meg Hellwagot mutatta be, mint aki őt ebben megelőzte.

Du-B o i s-R e y m o n d a *Kadmusából* 1811 és 12-ben megjelent két töredékben Hellwag munkájáról még ekkor mit sem tudva, szintén abból indul ki, hogy a vocalismusnak alapja az *a*, két végső pontja pedig az *i* és *u*. Ezek között több átmeneti pontot állapít meg, s az egész vocalis rendszert a következő formában tünteti fel:

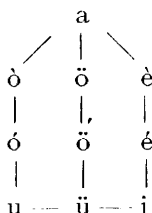

(Rekeszben adtam mindig az ö jelelése mellett a magyar nyelv megfelelő hangját).

Az elv ugyanaz, mint Hellwagnál, csak a forma más. De ez is csak első pillanatra, mert ha jobban megnézzük, látjuk, hogy a forma is ugyanaz. Huzzuk csak meg Du-Bois-R. görbe vonalát Hellwag idomában *i*-től *a*-n keresztül *u*-ig, azután *a*-tól *ü*-ig, s előttünk áll a fentebbi rajz. Tehát e két rendszer között lényeges különbség, amit Thausing (*Das nat. Lautsystem* 35. l.) akar látni, nincs.

Valamivel tovább ment már Chladni (*Über die Hervorbringung der menschlichen Sprachlaute*). Ő neki volt tudomása Hellwag dolgozatáról, ismerte magát Hellwagot is s rendszere felállításában az ő kutatását vette alapul,

mint ezt Hellwagnak Du-Bois-R-hez intézett egy leveléből tudjuk. Nála is a vocalisok mind az a-ból indulnak ki, de nem maradnak a síkban, hanem piramist alkotnak, melynek csúcsa az *a*, onnan mennek szét három irányban a vocalisok, mint a piramis élei. A papiroson így rajzolhatjuk:

Azonban itt is csak jobban meg kell néznünk a rajzot, s láthatjuk, hogy ez sem különbözik lényegesen elődeitől. Így a síkban rajzolva a piramist, az egyenes vonalak helyett csak görbét kell húznunk s Du-Bois-R. rajza áll előttünk. Chladni újítása csak abban áll, hogy a síkból a térre vitte át a rajzot, amivel csak homályosabbá tette a dolgot, de az osztályozás elve nála is ugyanaz.

Senki sem követte a piramis-elméletet, hanem visszatértek a síkhoz. Igen természetes, hogy a kutatónak fel kellett tűnni a vocalisok táblájának hasonlósága egy háromszöghöz. Először Lepsius mondotta ezt ki: „Es gibt drei grundvocale, wie es drei grundfarben gibt. Sie liegen ebensowenig wie die farben in einer geraden linie, sondern lassen sich nur unter der form eines dreiecks richtig darstellen, an dessen spitze *a*, an dessen grundfläche *i* und *u* stehen.

Alle übrigen vocale liegen zwischen diesen dreien, wie alle farben aus der mischung von roth, gelb und blau entstehen. (Das allg. ling. Alph. 22. 1).

Brücke háromszöge csak kiegészítése Lepsiusénak, de ő munkájában, mely csak egy évvel jelent meg később Lepsiusénál, nem ebből indult ki, mert még nem is ismerte. Ő háromszögét Du-Bois-Reymond és Chladni elmélete alapján állította fel, s Du-Bois-Chladni-féle háromszögnek nevezi

is. Alapelve, hogy valamint az indogermán nyelveknek három eredeti vocalisuk az *a*, *i*, *u*, éppúgy physiologiailag is e három vocalison, mint három oszlopon nyugszik a vocalisok rendszere. Előbb megállapítja e három alaphang kiejtését; jellemző sajátosságul veszi, hogy az *u*-nál a szájüreg (ansatzrohr) a leghosszabb, az *i*-nél legrövidebb, az *a*-nál pedig rövidebb, mint az *u*-nál, hosszabb, mint az *i*-nél. Ez a három alaphang. A többi hangok képzését így adja elő. Induljunk ki az *a* helyzetéből, mint amely az eredeti, akkor az *i* felé az átmeneti hangokat a szájüreg fokozatos megrövidítése, közepütt pedig megszükitése által nyerjük. Ellenkezőleg az *u* felé az átmeneti hangokat a szájüreg fokozatos nagyobbitása s az ajaknyílás megszükitése által nyerjük. (I. Grundzüge 25.. 26. ll.). E két uton jó létre a háromszög két oldala. Az alapját meg úgy nyerjük, ha *i*-től, figyelmen kívül hagyva az *e*-t egyenesen az *u* felé megyünk; az utat éppígy megtehetjük az *o* és *e* között, és így tovább, míg végre az egész háromszög megtelik (l. u. o. 28. l.). Teljes alakjában ilyen Brücke háromszöge. (A második háromszög a magyar nyelv körülbelül megfelelő hangjait mutatja).

Alap:

a szájüreg
nagyobbitása.

(lehet physiologiai)

a	á
a ^e a ^o	e a
e ^a a ^{oo} o ^a	é (a ^{oo}) (a ^a)
e e ^o o ^e o	é ö ő o
i i ^u u ⁱ u	i ü ű u

E háromszög semmi más, mint formába öntése Du-Bois-R. és Chladni rajzának. Hanem egy lényeges különbség mégis van Brücke és elődeinek osztályozása között. Előtte mindenki a hangok zenei értékére volt tekintettel: *i* a legmagasabb, *u* a legmélyebb hang. közép helyet foglal el köztük az *a*. Csakhogy a nyelvtudomány a hangok zenei értékével keveset törődik, mert a nyelvek történetére jóformán semmi befolyással sincs. Brücke elkerülte e hibát, hanem helyette másikba esett. Ő nála már physiologiai alapja van az osztályozásnak. Mint láttuk, abból indul ki, hogy mily nagy az egyes hangok képzése alkalmával a szájüreg. Csakhogy ez nagyon mellékes körülmény, s nem is lehet pontosan alkalmazni. Igaz, hogy az *u*-nál legnagyobb, az *i*-nél legkisebb, s ha helyesen megtudjuk állapí-

tani a hangok fokozatát e két nagyság közt, megkapjuk a háromszög két oldalát, ^{de} megmarad e két oldal között lévő hangok sora, melyeknek elhelyezésével megint nehéz eligazodnunk. De hisz a nagyságot pontosan meg sem állapíthatjuk, s ahogy nagyjában meghatározzuk, a legkülönbözőbb hangok méretei összeeshetnek. (Tehát ebből az alaphoz kiindulnunk nem szabad.) S hogy nem is alkalmas az osztályozásra, láthatjuk magából Brücke háromszögéből.

(Ez az a nagyság)

Ez osztályozásnak másik hibája az a nézet, hogy az indogermán nyelvek három eredeti hangja az *a, i, u*; ebből lett a többi. E vélemény hamisságát már kimutatták az indogermán nyelvészek; de ha igaz lenne is, következik-e ebből, hogy egyáltalán csak ez a három hang az eredeti physiologiailag is? Ha a hangok természetes rendszerét (natürliche System) akarjuk fölállítani, ennek olyannak kell lenni, hogy minden nyelv hangjaira alkalmas legyen. Már pedig hogyan lehet megmagyarázni az *a, i, u* háromszögéből a vocalharmoniót az általi nyelvekben? E két egymástól teljesen elkülönített hangsor nem magyarázható meg e három hangból. De nem kell ezekhez a nyelvekhez folyamodni, hogy e rendszer gyarlóságát beláthassuk. Van az indogermán nyelvekben is elég olyan hang, melyet sehogy sem tudtak e rendszerben elhelyezni. Ilyen hang például a németben a hangsúlytalan szótagok *e*-je: *gerettet, gabe*. Megvan az angolban is: *bevere*. Adtak azután ennek a hangnak mindenféle nevet: *(flüchtiges e)* (DR.), *der unbestimmte vocal* (Br.), *euphonisches e* (Adelung), *der natürliche hilfslaut oder Schwa* (Olivier). S mivel a rendszerben nem találták helyét, fölője helyezték. Rapp (Versuch einer Physiologie der Sprache I: 53) és Bindseil (Abhandlung zur allg. vergl. Sprachlehre, 270) ezt tartják az eredeti természetes hangnak (*urvocal, indifferenter vocal*), melyből az *a, s* azután a többi hangzó jött létre. Nemcsak e vocalisnak nem jutott hely a háromszögben. Sok más hangnál is, különösen az angol nyelv hangjainál zavarba jött Brücke, hogy hová sorozza őket. Nem talált helyet számukra, s elnevezte őket tökéletlen vocalisoknak. „Solche unvollkommen gebildete vocale sind häufig im englischen.“ „Ein solcher schwer zu bestimmender vocal ist das *y* der polen“ (Grundzüge 30. l.). Láthatjuk, hogy e rendszer tökéletlen.

cf. Semi j. et m. s. v. a.

cf. M. s. v. 1/41.

De kérdés, hogy helyes-e az, ami megvan? Igazak-e azok az átmenetek, amiket a rajzok föltüntetnek? DR. a hangok zenei értékéből indult ki, s e szempontból még elég helyesek az átmenetek, habár az ő rajza sem tökéletes. Brücke physiologiai szempontból osztályoz, s mégis az ő átmenetei még kevésbé jogosultak, mert őt megkötötte a háromszög alakja; ezt ki kellett tölteni, ha törik, ha szakad. Ahol üres hely volt, oda tett egy hangot, ahol sűrűen álltak, oda nem. Egy helyen például így szól: „Man könnte der symmetrie halber noch einen vocal zwischen i^u und u^i unterscheiden“ (u. o. 29. l.).

Brücke rendszerét megírta K u d e l k a (Über Herrn Dr. Brückes Lautsystem. Wiener Sitzungsberichte, math.-natw. Cl. B. XXVIII.). Kifogásai, melyeket ellene tesz, nagyon helyesek, hanem az a vocalis rendszer, a melyet aztán ő állít fel, még Br.-énél is sokkal rosszabb. Birálni nem érdemes, mert egy nyelvész sem fogadta el.

Brücke és Lepsius munkájának megjelenése után D u B o i s - R e y m o n d teljesen kiadta K a d m u s á t (1862). Elhagyva előbbi véleményét, a vocalisok rendszerét most másképp állapítja meg. Nem tetszik neki a háromszög-alak, s az a -t is le akarja trónjáról taszítani. „Es ist irrtümlich den a zu einem grenzpunkt, wie u und i zu stempeln, und mit drei buchstaben gleichsam einen dreifuss zu bilden, worauf das ganze system der grundlaute beruhen soll“. (Kadmus 145. l.). (Nála a vocalisok neve „grundlaute“). Azután így szól az a -ról: „Der laut a ist nur ein zwischen i und u befindlicher, um die mitte ihrer beiderseitigen entfernung schwankender vocal, ohne dass er, als wirklich die mitte zwischen beiden einnehmend weder physiologisch, noch praktisch angesehen werden kann“ (u. o. 146. l.). Tehát nála az a már nem az a hatalmas hang, amelynek a többi mind létét köszöni. S a háromszög alakját sem kedveli, hanem a vocalisokat egy egyenes vonalban nyújtja el, melynek két vége az u és i , a középső hang az a . Csak-hogy mikor a többi hangról beszél, megint csak az a mindenhatósága tűnik fel, akárhogy szabadkozik is ellene; „Das a wird bald nach i , bald nach u hingezogen, und geht so in o oder e über“ (u. o. 147. l.). Így jó létre a vocalisok első sora, az ő elnevezésével „stammgrundlaute“:

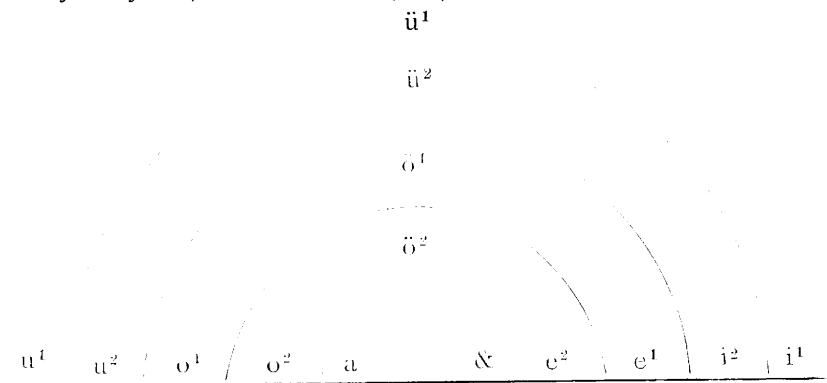
u — oh o (ā) — a — ae — é (&) — eh — i. (A magyar írás szerint: u — o — a — á — e — é — é — i.

E sor nem egyéb, mint Brücke háromszögének két oldala egy egyenes vonalba nyújtva. De hát mit csináljon a többi hanggal? Ezekkel nagyon sajátágosan végez: „Eine zweite klangleiter entspringt, ganz eigentümlich, wie unerwartet aus dem stamm jener ersten. — — Man muss sich die sache so vorstellen, als wenn die zwei leiterenden u und i, wie die spitzen der zwei schenkel eines zirkels aus der gestreckten lage in berührung gebracht werden, wobei zu bemerken ist, dass der klang u auf dem scharnier gleich entfernt von allen übrigen klangstufen, würde stehen bleiben, während die tieferen mit den höheren in berührung gebracht worden wären“ (u. o. 148. l.). Így állítja fel a második sort, melynek neve „nebengrundlaute“:

(a) — ö — öh — ü. [(á) — ö — ö — ü].

Tehát DBR. szétszedte a háromszöget, de előbbre ezzel a dolgot nem vitte, mert e két külön sor viszonya egymáshoz nagyon nehezen érthető; s az alapelv is megmaradt a régi.

Utolsó formáját ez osztályozás W i n t e l e r től kapta. Nála is megvan az egyenes vonal, DBR. első sora u-tól i-ig, csakhogy amit DBR. csak mond a második sorról, hogy alakulását körzövel meg lehet szerkeszteni, azt Winteler meg is tette. Meghuzta a köröket, s a második sor hangjai az elsőtől egy negyedkörnyi távolságra vannak. Rajza ilyen (Ker. Mund. 105. l.):

(A jelelés csak ennyiben kíván magyarázatot: a — á, e — é, & = e. A számok jelentőségéről később lesz szó).

Végig kísértük ez elméletet egy évszázadon keresztül; láttuk, mint lett a vocalisok határozatlan rendszeréből előbb piramis, azután háromszög, majd egyenes vonal, és végre félkör. Láttuk mint nyert más és más alakot, de csak külsőleg. Lényegében ugyanaz az elmélet maradt, ugyanazokkal a hibákkal, ugyanazokkal a rossz alapelvekkel — egész Wintelerig. Nála megváltozik a lényeg, s csak a forma marad a régi.

Az első fontos eltérés Winteler és elődei rendszere között az, hogy ő valóban leszállítja az a-t trónusáról, s teljesen egyenlő rangba helyezi a többiekkel. „Es muss ja doch nicht durchaus eine klangfarbe genau in der mitte zwischen den beiden extremen geben. Ein solcher laut hat vielmehr die analogie aller andern sprachlaute gegen sich, indem er lediglich stimmton, ohne jede nähere bestimmung durch artikulationen des mundraumes, sein könnte, denn jede solche nähere bestimmung müsste den stimmton entweder dem *i*, oder dem *u*, oder einer vermittlungs-klangfarbe nähern. Ein stimmton aber ohne alle nähere bestimmung durch artikulation im engeren sinne steht in der sprache vereinsamt da. — — Auch erhebt die empirische sprache ein veto gegen einen solchen laut, indem sie das postulierte reine *a* eigentlich nirgends hören lässt. — — — Dazu kommt noch, dass sich *a* in seinem lautgeschichtlichen verhalten vielfach der vocallinie nach *u* hin, oder wie man gewöhnlich sagt den dunklern vocalen anschliesst. Alle diese umstände sprechen gegen einen laut genau in der mitte der beiden vocalgegensätze, und dafür, dass *a* an der dem *æ* homologen stelle auf die *u* linie zu setzen“ (i. m. 93. l.).

Winteler is megtartja DBR. egyenes vonalát, csakhogy a közepe üres, s így tulajdonképen két sorra oszlik, a mit sokkal inkább irhatunk egymás alá, mint egymás mellé; mert két tökéletesen ellentétes hangsor, melyek között közvetítő nincs:

u ¹	u ²	o ¹	o ²	a
i ¹	i ²	e ¹	e ²	&

S ez fontos lépés volt Wintelertől, hogy a vocalisok-e kétféleségét értékesítette rendszerében. Azzal, hogy az a-t egy sorba helyezte a többi hanggal, örökre lehetetlenné tette a vocalis háromszöget.

Másik fontos ujtása, hogy nem a formából indult ki, mint Brücke s a többiek, hanem physiologiai szempontból osztályozta a hangokat. Brücke felállította az $a-i-u$ háromszögét, s a három hang közötti tért kitöltötte vocalisokkal úgy, ahogy a symmetria kívánta. Winteler a képzésből indult ki, s ez vezette az u és i sor teljesen ellentétes voltára. A közvetítő hangok (vermittlungs klangfarben) felállításában is ugyanez elvet követte, s azért sokkal jobb az ő rendszere minden elődeénél. Hogy milyen helyesen járt el, mutatja az is, hogy azt a finom különbséget is észrevette, mely megvan a magyarban és a németben is a rövid és hosszú vocalisok közt. Ő e különbséget a nyomtatásban a betűk különböző alakjával jelölte meg; mi Sievers szerint a kitevőnek oda tett számokkal jeleljük. E finom különbséget egészen csak Bell fejtette ki; ezek az ö narrow és wide hangjai.

Winteler rendszerében a rossz csak az, hogy nem szakított teljesen a német fonetikusok elveivel, s nem haladt teljesen önállóan. Az elvet helyesen állítja fel: „Wir haben zwei Gesichtspunkte festzuhalten, nach denen die Eintheilung der objektiven Unterschiede der Vocale zu geschehen hat: die Eintheilung derselben nach ihren physikalischen Eigenschaften als bestimmte Schallqualitäten, und die Eintheilung derselben nach ihren physiologischen Entstehungsbedingungen. Ein dritter Eintheilungsgrund, die Zusammensetzung der Sprachlaute in der auf ein der Folge ihrer geschichtlichen Entwicklung und die Zurückführung dieser Reihenfolgen auf ihre Bedingungen, also die genetische Eintheilung, ist erst nach Erforschung der einzelnen Sprachlautkörper in jeder Hinsicht, auch nach ihren subjectiven Eigenschaften möglich“ (t. i. m. 85. l.).

Nagyon helyesen állítja, hogy physiologiai vizsgálódásnál a hangok történeti fejlődését nem szabad tekintetbe venni, mert hisz ez minden nyelvnél más és más. És mégis ebbe a hibába esik, ő is az indogermán nyelvek képzelt három eredeti vocalisából indul ki. S ez rendszerének alaphibája, hogy nem tudott szabadulni a régi előítéletektől. Ha nem indul ki e három hangból, s nem kényszeríti a vocalisokat valami határozott formába, hanem következetesen elve szerint cselekszik, s a hangokat csak physiologiai-

lag tekinti, akkor rendszere tökéletes lenne. Hanem ő még a formához is ragaszkodott. A háromszöget elvetette s fölvette helyette a félkört. De hát mivel jobb ez az előbbinél; és egyáltalán miért kényszerítették a német fonetikusok a vocalisokat határozott formába? Hisz e törekvésnek éppen semmi alapja sincs. Az elsőknak eszükbe jutott, s a többiek azt hitték, hogy ennek okvetetlenül úgy kell lenni. Egy nyelv hangjait még sikerülhet valami formába önteni, de mihelyt más nyelvet is tekintetbe veszünk, a formát okvetetlenül el kell hagynunk. W. félköre illik Kerenz nyelvjárására, de mihelyt más nyelvjárásról vagy nyelvről van szó, más formát kell adni a vocalisoknak.

Jóval Winteler munkája előtt jelent meg az angol Bell kitűnő könyve: Visible speech (1867). Őt osztályozásában nem kötötték a német fonetikusok hagyományos rossz alapelvei; ő egyedül a vocalisok képzése módjára volt tekintettel. Ebből indult ki, s felállította azt a rendszert, melyet minden hangtannak követnie kell. Sweet javított még egyetmást e rendszeren, s alkalmazta az angol, francia, német, svéd, hollandi és izlandi nyelvekre (Phonetics 108—168.). Ugyane rendszert követtem én is „A magyar nyelv hangjai“ cz. dolgozatomban, ahol az egész rendszerről bővebben szólok.

Németországban eddig egyedül csak Sievers vett e rendszerről tudomást, de még ő sem mert föltétlenül meghajolni előtte, hanem Winteleré mellett közli hangtanában

BALASSA JÓZSEF.

A HELYNEVEKBEN LEVŐ NÉPETYMOLOGIÁRÓL *).

— Felolvasva a Philologiai társaság április havi ülésén —

I.

A folytonosan át meg át alakuló nyelvanyag történetében kiválóan érdekesek azok a jelenségek, a melyeket Förstemann óta „Népetymologia“ néven nevez a nyelvtudo-

*) A tulajdonnevek egy másik fajában, a személynevekben levő népetymológiáról szóló dolgozat, mely az idei akadémiai nagy gyűlésen dicséret kitüntetésben részesült, az Egyetemes Philologiai Közlöny 7-ik évfolyamának IV. füzetében jelent meg. Szerk.

mány. Csak az elnevezés új, a tárgy ősrégi. Egyidős magával a beszélő és gondolkozó, az egymással érintkezésben álló emberrel. A beszéd, ez adja a népetymológiának az anyagot, az emberi szellem pedig megteremti hozzá az alapot és a mi a közös érintkezés folytán amabban érthetetlen és idegen, emennél érthetővé, ismeretessé válik. Messze földi népeknek egymásra való befolyásából, ismeretlen fogalmak tova terjedéséből alakul meg az a talaj, melyben a népetymologia legörömostebb megfogamzik, és míg az a nötevény, melyet különböző népek szellemi élete természet, közös birtoka az általános nyelvtudománynak, ez egyes virágok rajta megannyi tarkálló oázisai az egyes nemzetek nyelvkincsének.

A népetymologia a különböző nyelvekhez hozzásimuló népképzelet hajtása. Mindenütt fel-fel tűnik, a hol csak népi életről szó lehet; mindenütt színeslik, a hol csak a nép szellemének és ajakának idegenből került fogalmakkal és betűcsoporttal kell megküzdenie. Ha p. az idegen nemzeti-ségü „er la uer apfel“ vidékről vidékre bujdosztában magyar-ajkú határra is elvetődik, az új talaj ősi lakója addig-addig plántálgatja, míg elállja alma nem terem neki (P. Thewrewk E. adata). A nép szelleme meghódította, magáénak tulajdonította az idegen nyelv szülöttjét menten a legkisebb árnyékától is akár a tudatosságnak, akár a célzatosságnak. Csak életet kapjon az élettelen betűhalmaz, csak némi gondolat-keltő formába öntesse a tartalmatlan szóalakot.

Holt hangtömegeknek ily módon való megelevenülése különböző utakon és módon szivároghat a nép szóalkotó műhelyébe. Van úgy, hogy a köznapi érintkezés, a gyakori szókimondás közben sikamlík át egy-egy hangtest az élő nyelv csatornáján; de nem a kivételes esetek közé tartozik az sem, hogy irott betűk, a gyakoró szóelolvasás kelti fel a nép appercipiáló hajlamát. A Szent (Sancta) Trinitas nevü helységet pl. pusztán a többször emlegetés rontotta Szent Rontásra. Ny. I:427. Közvető alak alig ha volt, mely a kettőt áthidalta volna. De nem minden tanunk vall ily egyenes ágú fejlődés mellett. Rosszul értelmezett olvasás, hibás írás vagy kiejtés, talán átmeneti alakokon át, szintén idomíthat vagy eleveníthet. Classicus műveltségű őseink pl. egy görög szóval, a *sophiá*-val (bölcse ség) illeték

azt a beszéd fajtát, melyben minden volt, csak bölcsesség nem. „Csak álmot hivelyez — gonyolódik Gyarmati — és szophia beszédet, avagy mesét nyögtet Monozlai“. Gyarm: Fel. 294. A XVI-ik század vitatkozó papjának ez éles gúnyos szava a nyelv vérébe evődik, átszivárog a pásztorból istenfélő nyájába, és onnan van, hogy mind e mai napig csak fél fültre veszünk holmi *szó-fia* beszédet.

Már több ízben tollba került e nép-psychologiai jelenség magyarázatánál, hogy vajon az effajta termékekben nyilatkozik-e voltaképen az etymologizálásnak némi kis nyoma, hogy észre vehető-e a nép eme szellemi működésében csak valamennyire is a szók eredetének és helyes értelmének a fürkészése. A népetymologia elnevezése alá foglalt nyelvi jelenségek legjava részében nagy bajosan találnók nyomát az ilyes törekvésnek. A nép általán véve, nem etymologizál, akárhogy nevezzük is lelki életének eme termékét népetymológiának*); nem igen töri magát az egyes szók eredetének megfejtésén, bármennyire igyekezzék is az előtte érthetetlen szóanyagot egy hazai szóval összefüggésbe hozni. Hiszen ha ezt tenné, akár a délibábos nyelvészek szótorturája is népetymologia lehetne. Avagy, a helynevekből véve példákat, a német *Malmkrog* nevű helységet azért alakította volna át a nép *Almakerek-ké*, mert ilyes féle értelmet sejtett benne; a *Ilötzing*-ből meg azért csinált volna *Hálszeg*-et, mert ezt a jelentést okoskodta ki az ismeretlen szóból? Tudatos gondolkozásról itt szó sem lehet, értelem-kutató törekvésről még kevésbbé.

De egy csoportba foglalni még sem lehetne e jelenségeket. Vannak példák, és nem is kevés számmal, melyekben az érthetetlen jelentésű idegen szó nemcsak hogy érthetővé van az átalakítás folytán téve, hanem az új elnevezés az illető tárgy természetének meg is felel. És viszont olyan példák is vannak, melyeknek átalakításában értelemre gondolni nem is lehetne. Tagadhatatlan, hogy van a szócsoportok különböző osztályaiban némi határa és fokozata a népetymologiai jelenségeknek, és hogy azoknál a szók-

*) L. Geiger, Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft I. k. cz. művében és egyebütt is csak a „Wortumdeutung“ nevet használja e nyelvi jelenség elnevezésére, noha Förstemann akkor már megírta volt első értekezését a népetymológiáról.

nál, melyek testesebb fogalmuak, inkább van a nép phantasiája szabadjára bocsátva, mint a melyek tartalmatlanok és úgyszólván a mutató elemek értékével bírnak. Értem azt a különbséget, mely a közneveket a tulajdonnevektől elválasztja. Ha az előbbiekből vetődik át nyelvünk szókincsébe egy-egy fogalom, mért ne tenné azt a nép szeleme oly módon sajátjává, hogy a fogalom jegyéről az ő nyelvében is fel legyen ismerhető a szó; és viszont ha idegen tulajdonnevek ütik meg fülét, gondolhat-e mellette másra, minthogy pusztán elnevezéssel, üres jelöléssel van dolga. A fogalmas szóknál vagy is a közneveknél tág tere van az akár tudatos, akár öntudatlan gondolkozásnak, míg a tulajdonnevek holt alakjánál ilyesmiről szó sem lehet.

És mégis a nyelvek szókincsének valamennyi osztálya közt épen a tulajdonnevekben — a személy és földrajzi elnevezésekben — fordul elő a legtöbb *népetymologia*. Nem az öntudatlanul is értelmes átalakításokat értem, hanem azt a népetymológiát, mely tudatossá és célzatossá válva, valóban a szók eredetét és megfejtését találgatja. Azt a népetymológiát, mely szófejtésre törekszik, nem ugyan a tudós szókutató biztos eszközével és módszerével, hanem élénk phantasiájával, költői képzelmével. És csodálatos, hogy a népszellem eme tudatos termékei épen a tulajdonnevek merev jegyei körül hajtanak. Igen, mert bennök nem a fogalomra való rá gondolás szüli a subjectiv értelmet és az ezen értelemnek megfelelő szót, hanem épen ez a szó teremt gondolatokat. Az okoskodó elmének nem szükség csak is bizonyos fogalomkör korlátain belül maradni, hanem tettszése szerint alkothat és teremthet. Az érthetetlenül hangzó szó elébb érthetővé válik és ehhez az átmagyarosított alakhoz fűzi a nép képzelete költői természetének összes varázsát, naiv és csodaszerű alkotását, szóval egész költészetét. És mindezt azért, hogy a véletlenül támadt elnevezést valahogyan megokolja.

Hiszen ki ne hallott vagy olvasott volna azokról a számos személy és helynév keletkeztető mythosokról, melyek főleg Erdély bércezes-völgyes tartományát össze-vissza járják. Kinek ne jutnának eszébe azok a tréfás izü mondókák és regék, a melyekkel az együgyű földműves oly nyomósan meg tudja falujának eredetét fejteni. A népszellem

phantasiája egyszerre csak költői régiókba csap át és a legértelmetlenebbnek tetsző helynévből régi regéket, mese-szerű mondákat képes kiolvasni. A bemohosodott sziklaodúk, a messze feketéllő várromok, az urahagyott kastélyok és helységek új életre kelnek és mintegy janusi arczczal néznek a képzelet világának ködös homályos múltjába. Valóban a népetymológiának ezen a fokán a legmagasabbra és a legköltőibben csapong a nép szabad röptű képzelete.

Ép így vagyunk a személynévekkel is. Lehet-e az értelmes szóra magyarosított személynévben tudatos alkotást keresgelnünk — és másfelől nem-e a legköltőibb és megokoló szófejtései állanak előttünk már az ősrégi Genesisnek is *Éva, Kain, Seth, Noah, Peleg* stb. neveiben. A nemzetek őstörténetének megannyi szószólóiban és emlékeiben.

A népetymologiai átalakulásoknál, a szerint a mint a nép eszmélkedésének többé-kevésbé tere nyílik, általában három fokot különböztetünk meg.

Az első fok, és ez a legalsó foka a nép szóalakító hajlamának, még nem értelmesít, idegen szó helyett nem ad magyar szót. Pusztán csak magyar hangtömeggé változtatja az idegen hangtömeget. Ez a foka a népetymológiának, melynek helyesebben „magyarosítás“ volna az igazi neve, a köz és tulajdonnevekben egyaránt nagy keletű, sőt érvényesül magában a szóképzés tanában is. Az idegen nyelvekből átkerült szavak nagyobbára ide volnának vonhatók, és épúgy fejlődhetnek az irodalmi nyelvben, mint a vulgárisban.

A második fok, és ebben már inkább mutatkozik a népszellem értelmesítő törekvése, nem éri be többé a szóalaknak pusztán megmagyarosításával. Nemcsak magyar hangtömeggé, hanem magyar szóvá változtatja az idegen hangtömeget. Ezen a fokon állnak elő a legnagyobb számú szóátalakulások, és ezen a fokon mutatkozik már némi értelmesítésre való törekvés is. Mert e határon már a magyarrá vált szó jelentése össze is függhet, meg nem is, az átalakított szónak a tartalmával. És itten áll be az a különbség a tulajdon és köznevek csoportja közt, melyről fentebb már volt szó. A közneveknél történhetik, habár nem okvetetlenül kell történnie, az eredeti szóra való vonatkozással is átalakulás, míg a tulajdonneveknél nem.

Végül a szóátalakulásnak legutolsó és legtökéletesebb fokán, és ezt akár szorosabb értelemben vett népetymológiának is nevezhetnők, a nyelvszellem már öntudatosan okát és magyarázatát is adja az értelmesítésnek. A szavak gondolattalan alakjaiba gondolatot, az átalakított névbe megokoló életet önt. A közönséges értelemben vett népetymológiák közül, noha valósággal csakis ezeket lehetne annak nevezni, alig vonható ide néhány nyelvi jelenség. De meghatározásunk szerint, mely a nép szellemének minden akár tudatosan, akár öntudatlanul történő szóátalakításait magában foglalja, a tulajdonnevek közül ide sorozhatók a személy és helynevek mondai magyarázatai, a köznevekből pedig a tréfás népetymológiák, szójátékok és más ehhez hasonló népnyelvi jelenségek.

Íme nagyjában nemcsak a helynevekbeli, hanem az összes népetymológiai jelenségek osztályozása. Az eddigi, tudományosnak épen nem nevezhető felosztások, vagy a fogalomkörök különbözőségén (Andresen: Ueber deutsche Volksetymologie) alapultak, vagy pedig egyszerűen lexicálisak (Palmer: Folk-Etymology. London). Felosztásunknak főleg azért adtunk itt helyet, mert épen a helynevekbeli népetymológiák illeszthetők a legteljesebben keretébe és így e dolgozatunkat akár kísérlet számba is vehetjük az összes magyar népetymológiai jelenségeknek célba vett feldolgozására.

KÜNÖS IGNÁCZ.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

V.

Az ízület változása.

Az ízület helyének megváltozására néhány érdekes példával szolgál a göcseji nyelvjárás. Ilyen ba n g a (bamba), v. ö. a csángó bingót (bimbó); megfordított hangcserét látunk a szintén csángó á b a s k o d i k (ágaskodik) igében. — A gy torokhanggá g-vé lett a g ő z (gyöz), g ő z i d (győzöldni, betelni) szavakban, v. ö. székely igeny es (egyenes), g e n g e (gyenge) példákat. — A göcseji r ő p t ő n b e n (röktön, rögtön, rögvest) hasonló változásra találhatunk, csak hogy a kemény torokhangnak, mert a g a t előtt k-vá ke-

(gy n g)

nem említi?

ményült, ugyanolyan ajakhang felel is meg; de az sem lehetetlen, hogy itt a röp igének, melynek megvoltára röpül, röpököd, répés, röptiben alakokból bizvást következtethetünk, olyan származékával van dolgunk, minő a men (megy) többől a menten határozó; ámbár ez kevésbé valószínű.

Nagyobb mértékben váltakoznak az egy izületű (egyformán artikulált) mássalhangzók. (Mégis, izület váltás?)

Igy az ajakhangok közül *p* váltakozik *b*-vel a pityár (bityár, bétyár) szóban; ez a hangcsere lehet, hogy a szláv-ság terén ment végbe; egész bizonyosan a szláv-ságból ered a cipra (cifra) szó *p*-je, minthogy a szláv szereti az *f*-et *p*-re vagy *v*-re változtatni; ezt tette az olasz phaseol szóval, melynek egyik szláv alakjából a köznyelvi paszuly, másikából a göcseji vázsa-vázsó (bab) támadt, ámbár az *f*-es alak is él a fuszujkában; — Józsefnek göcseji Józsep alakja szintén idegen földről ered.

A magyar nyelv körén belül esik a *b-v* hangváltozás. Zabar, zabarit, zabaros még megőrizték az eredeti explozívát, mely a köznyelvi zavar-ban már spiránssá gyöngült, de a melyet megtartott a más irányban fejlődött habar és háboru is. A csávittani (csábít) szó azonban a köznyelvi *b*-t gyöngítette *v*-re, v. ö. lebegő, levegő. A szilva ugyan idegen szó, de a göcseji sziba (szivából) mégis magyar hangfejlődés lehet, mert ugyancsak Göcsejben vizsgál helyett bizsgált, másutt is gavallér helyett gaballért hallunk, viszont hébér helyett hévért.

A foghangok közül *d* lép *t* helyébe a deregráf (telegráf) szóban; egy más esetben pedig *cs* váltotta fel a *t*-t: keszcsé (kesztyű). Az eredeti zárhang megmaradt *vidés*-ben. A foghangú spiransok váltakozása: csöndesz; a mai csendes-nek eredetije. A gyakorító igékben a köznyelvi *dos*, *dös* helyett a göcseji beszéd inkább a *doz*, *döz* képzővel él, mint: csapdoz, fogdoz, harapdoz, kapdoz, röpdöz, köpdöz, pökdöz stb. Mindkét képző külön megvan a magyarban és mindkét spirans a közös ugor *sk*-ből egyszerre és egymás mellett fejlődhetett. Csak az tűnik föl, hogy az *s*-nek nem *sz*, hanem *lág*y *z* felel meg. E *lág*y spirans valószínűleg *sz*-ből fejlődött, a mi mellett

a *vász* és *vonsz*-nak újabb *váz* és *vonz* alakja is tanuszkodhatik. *Zs*-re változott a *z* ezekben: *zsékég* (zökög), *vizsita* (vizita).

Sziszegő hang afrikatával is váltakozik, mint: *hajcul* (hajszol), mely *hajt-szol*-ból is magyarázható, mint *bocol bont-szol*-ból; továbbá *voncul*. A *kapacszkodik* (kapaszzkodik) alaknak közvetlen előzője mindenestre a más vidékről ismert *kapaskodik* volt.

Zárhangok orrhangokkal is váltakoznak. Így találunk eredetibb *m* helyén *b*-t, mint: *bankó* (mankó), pl.: mind a kiet lábájje sánto. kiet hónalbankujje jár; *bekeg* (mekeg), *bozog* (mozog) és ennek egész családja, *bozgat*, *bozdit*, *bozdu*, mely szócsaláddal ez okból a *buzogféléket* egyeztetethetnök. V. ö. *molygó* és *bolygó*, *motyó* és *batyú*. Budenz szótára szerint több mai *b*-nek *m* az eredete, mint a *hogyó*, *bonyolódik*, *bűn* etimológiája bizonyítja. (V. ö. UMSz. 459. 462., 476. lp.).

A foghangú nasalis helyébe foghang áll a *disztu* (disznó) szóban. Ez *n—t* csere függ az előző sziszegőtől is, mert a szlávban az *szn*, *zn* mássalhangzó csoportok helyett gyakran találunk *szt* és *zd* csoportokat; ennek köszönhetjük, hogy a *brázda* Göcsejben *brázná*-nak hangzik, a mely utóbbi alak szintúgy a szlávból ered, mint az előbbi.

Folyékony- és zárhangok váltakozása: *vállal* helyett *vádol*, de itt sokkal inkább külön képzéssel van dolgunk, mint egyszerű *l—d* hangcserével. A megfordított, t. i. *d—l* hangcserét pedig a *medence-melence* szóban aligha a magyar nyelv hajtotta végre; azt hiszem, a szó mindkét alakjában szláv termék.

Az orrhangok egymással is váltakoznak, valamint a folyékony hangok is. Eredetibb *m*-et őrzött meg a mai *n* helyett *vagyom*, *külmös*; az elsőben azon *m* maradt meg, mely, mint igenévképző megvan az *álm* és *örömben*, aztán az összes *alom-elem* és *dalom-delem* végű szókban; a második szóbeli *m*-nek eredeti volta mellett az szól, hogy szó közepén — nem értjük — mért lágyult volna meg az *n* hang *m*-mé; továbbá a nyelvtörténet is azt mutatja, hogy *m*-ből igenis szokott *n* fejlődni, de megfordítva ritkán. Tudjuk, hogy a mai *talán* és *hiszen* *talámból* és *hiszemből* származnak. Ilyenek még: *Ádán* (Ádám),

án (ám), rönög (remeg, reng). Hasonlóképp eredetibb *m*-t találunk *ny* helyett ákomodik-ban (alkonyodik). — Ellenben régibb *n* az ipszilom-ban *m*-re vált, a mi bizonyára templom, purgatilom és más ilyen idegen szók analogiájára történt.

A folyékony hangok is cserélődnek egymással, mint: csarit (csalit), sokárig (sokálig, sokáig), Górica (Gólica, egy puszta neve), deregráf, fürhénc (fölhérc), fogor (fogol, fogolymadár), szontyorodik (szontyolodik), bérel (bélel), verő (velő), szüretnyi (születik), rúra (róla), réturha (lajtorja). Az eredeti *l* megmaradt fintolog-ban (fintorog, izeg-mozog, billeg), míg fölöstök (früstök), purgatilom (purgatorium) és leformátus-ban a göcseji nyelv vitte be az újabb *l* hangot.

Az *l*—*r* hangcserét, akár a nyelvemlékek, akár a nyelvjárások, számos esetben ösmerik, kivált két magánhangzó között; [v. ö. kerepel, (kelepel), lengyer (lengyel), fiskáris, furdal (fuldal), cselbe (cserbe) stb.], szintoly gyakran megtörténik az ellenkező is, hogy t. i. *r* változik *l*-re (v. ö. kléta, Gáspál stb.).

A folyékony hangok váltakozásának gyakran disszimiláció az oka, mint: bérel, purgatilom, leformátus; de szintoly gyakran asszimiláció vagy inkább attrakció is előidézhetsé, pl. deregráf, rúra, réturha; a fürhéncz szó valószínűleg előbb asszimiláción ment át, midőn fölhércz-ből förhérczé vált, majd a disszimiláció hatalmába esett, midőn a második *r* *n*-re változott.

Az orr- és folyékony hangok egymás között is változnak, mint: handoklik (haldoklik), tanál (talál), tanákszik (találkozik), szenyel (szelel), mihent (mihelyt), mihánst (mihelyest), hun, sohun, nékün (nélkül); halom (hanem); mán (már); fürhéncz (fürhércz). A handoklik, tanál és szenyel keletkezését disszimilációra vihetjük vissza. A hun, sohun, nékün, mán *n*-jét Szilasi járulék mássalhangzónak tartja (Ny. X.). Sokkal egyszerűbb ez *n*-t közönséges hangcserének venni, a mely, mint azt tanál és több példa mutatja, nem épen szokatlan, sőt a halom (hanem) szóban ellenkezőjére is van példánk.

Még a jésített hangokkal kell foglalkoznunk. — Említettük föntebb, hogy az *ly* mássalhangzót Göcsej nem is-

meri, hanem vagy kiveti (a miről később) vagy pedig *l*-re változtatja, mint: fol, folat, folosu (foly, folyat = foly, folyosó — csúz), pisztol, királ, homál, akadál, mél (mély), illen, ollan, pálló (pálya), sülléd (súlyed) stb.

Az így megfogyott jésített hangok mennyiségét helyre-pótolja az *ny*, mely majdnem kiszorítja az *n*-t. Találjuk szó elején is, például nyüöl-ben (nő), de leginkább szó közepén, mély- és magashangú szóban egyaránt, mint: fonyu, vonyus, bányom, kíványom, csinyál stb.; majd igei főnévben: innya, irnya, rinya, tanitnya, dugoznya, fuakonnya (fuvalkodni), mondanyi, artanyi; fenye, köszönyöm, ellenyez, elevenyittü, ennyi, ténnyi, ménnyi (enni, tenni, menni), értényi stb.; szó végén is, mint: szány (szán), rokkony, kalány, kartony, vászony stb.

Szó végén azonban gyakran áll köznyelvi *ny* helyett *n*, mint: dohán, kormán, tartomán, asszon, hitfán, sován, köszfin (köszvény), szegin, kemín, bion (bizony) stb.

Néha a *t* is meglágyul *ty*-vé, kivált magas hang előtt, pl. kötyöget (kötöget), töpörtü (tepertő); többször megesik ez a *d*-vel, mely szintén inkább magashangú szóban szeret *gy*-vé válni, mint: vigyik (vidik, vidék), kőgyök (kődök, köldök), széligy, továbbá: gyi ó, gyi á k.

Megfordított fejlődésre, a mely a csángó nyelvben majdnem általános (v. ö. dermek, döz-gyöz, dümölcs stb.), nincs példa; a *gy* nem keményül *d*-vé, sőt ellenkezőleg néha *j*-vé lágyul a szónak elején is, végén is, mint: jám (gyám), jász (gyász), jalog (gyalog), jönge (gyöngye), jávo (gyáva), vaj (vagy), a mely szavak egynémelyikében (jáva, jalog) a *j*-t akár eredetibbnek is fölvehetjük, valamint a hajmában is (hagyma). A najon (nagyon), vajok-beli (vagyok) *j* más tekintet alá jő; később visszatérek rá.

Homlokegyenest ellenkezik e hanggyöngüléssel ama sokkal fontosabb és kiterjedtebb hangfejlődés, a mely szerint eredeti *j* szó kezdetén *gy*-vé, szó közepén az előző lágy vagy kemény mássalhangzót követve, hol *gy*-vé, hol *ty*-vé változik, pl.: Gyanku (Jankó), gyár (jár), gyó (jó), gyut (jut), gyün (jön), gyég (jég), gyeles (jeles), gyelez; tőszóban: borgyu, sargyu, epergye

(eperje, eperj, eper), s z o m g y a s. t e r g y e d, t ö m g y i n (tömjén), p e r g y e (perje), p o z d o r g y a; a névszó és ige ragozásának személyjeleiben: b u b g y a. n á d g y a (nádja). n a d r á g g y a. k a r g y a (karja). h á m g y a (hámja); d o b g y a, a d g y a (adja), f o g g y a (fogja), k é r g y e (kérje). v á r g y o k (várjuk); a p t y i k (apjok), a b l a k t y á n (ablakján), u t t y a (utja), c s u f t y a (csúfja); k a p t y a (kapja), s z o k t y u k (szokjuk), v á r i t t y a (várítja, várja). d ö f t y e (döfje) stb., csakhogy ez a hangváltozás sem mondható egész Göcsejben általánosnak.

A göcseji nyelvnek egy alakjában a p i ó k á-ban (piócza) nem történt *k—c* hangcsere; mindkét alakja a szlávból került hozzánk úgy, a mint van és éppen nem áll az a magyarázat, hogy p i ó k a, valamint a más vidéken járatos l ó k a (lócza) a t ó k a analogiájára képződtek volna, mintha t. i. bennök a *ca*-t kicsinyítő képzőnek érezték és a rendes *ka* kicsinyítővel cserélték volna föl.

KARDOS ALBERT.

„FORDUL ELŐ“.

A Szórendi Szórszálhasogatásokban helyesnek és használatosnak mondtam ezt a szórendet: fordul elő, s azt vitattam, hogy ha lehet mondani: „fordul elő így is“, akkor azt is lehet mondani: „így is fordul elő“. De Király Pál ugyancsak a tavali Nyelvőrben 422 azt állítja, hogy ez hibás szórend*). Állítja, mondom, mert bizonyítani nem bizonyítja semmivel. egyéb a saját nyelvérzékével. Rám nézve örvendetes körülmény. hogy valahányszor Király Pállal vitám van, Arany János nyelvérzéke mindenkor nekem fogja pártomat. Így volt a „ha nem is tanítja“ féle szórend dolgában (l. Ny. IX: 550), így van a jelen esetben is**). Ez az érdekes körülmény azt bizonyítja-e, hogy az én

*) Ő azt mondja: „hiba, hogy a kérdéses szórendben az *is*-nek döntő szerepet ád“, már hogy én adok. A ki figyelmesen olvassa tavali cikkkecskémét, az ennek éppen ellenkezőjét olvassa ki belőle, t. i. hogy az *is*-nek éppen nem adok döntő szerepet, hanem azt vitatom, hogy helyes a „fordul elő“, akár van előtte *is*, akár nincs. Azonban nem vállalkozhatom arra, hogy K. P.-nak „helyreigazításában“, minden félreértést helyreigazítsak, mert erre annyi lap kellene, a hány sor van abban a helyreigazításban.

**) Aranyból ezt a mondatot idéztem volt: „Hyperbol fazekasból lett demagóg, már fordult elő“. Hja, mondja egy nyelvész barátom a Szór. Szórsz. megjelenése után, versből vett idézettel nem lehet szórendi eltéréseket igazolni! — Megjegyzem tehát utólag, hogy ez az idézet, noha Aranyból való, mégis egészen prózai helyen található: lap alján, jegyzetben!

nyelvérzékem csakugyan jobban megérdemli e magas pártfogást? vagy pedig azt, hogy én jobban számba veszem mind a köz nyelv szokás. mind az egyes vidékek változatos szerkezeteit? nem akarom vizsgálni. Annyit mondhatok, hogy harmadik lehetőséget nem tudok képzelni. — Lássuk azonban a kérdést*).

Fordul elő, mentem ki, vettem észre stb. mindenesetre ritkább kifejezések, mint ezek: *előfordul, kimentem, észrevettem* stb. Az a kérdés, ama ritkább szórendet minő esetekben alkalmazza nyelvünk. Hogy egészen külön tartsuk a szóba jöhető eseteket, czélszerű lesz a következő fölosztással élnünk:

1. Mind az ige, mind az ige kötő hangsúlytalan, mert valami más névszó van kiemelve, pl. „ez csak félművelteknél fordul elő“, „hárman mentek ki“.

2. Az ige súlytalan, de az ige kötő hangsúlyos. Itt megint kétféle lehetőség van:

a) Ide tartozik az a ritka eset, mikor az ige inchoativum, vagyis a pusztá igefogalom a mondatnak előkészítő része s így megelőzi a mondatzömöt; pl. „megyek az üdvarra, nem találok senkit; megyek bé a házba, ott sincs egy lélek sem“.

b) Az ilyen páros mondatok: „ő hitta össze a gyűlést, s ő (is) nyitotta meg“; „te alapítottad meg a társaságot, de te tetted most tönkre (vagy: de te okoztad most vesztét“). — Ezekben az a sajátságos, hogy ha az igekötőt***) elhagyjuk, ennek a hangsúlyát az ige veszi át; pl. „ő indítványozta a gyűlést, s ő (is) vezette“; „te ala-

*) A Szórendi Szórszálhasogatások még egy vizshangot ébresztettek. Thewrewk Árpád foglalkozott velük egy egész czikksorozaton végig, de olyan elemi ismeretekkel, melyeknek korrigálására ezen folyóirat tere nagyon is drága volna, és olyan művelt hangon, melyre nézve csak az vigasztal, hogy a hozzá méltó „Közoktatás“ című zúglapban van eltemetve a nyilvánosság elől. Hogy a Nyelvőr olvasói is fogalmat alkothassanak maguknak ezen „írónak“ nyelvészeti állapotáról s egyúttal nyelvérzékéről, csak egy csattanós ténny említek. Ugyanez az író, ugyanazt az értekezését, melyben ismételve átok alá veti az én kifogástalan mondatomat: „az ő mélyhangú szavakban is fordul elő“, mondom ugyanazt az értekezését evvel az ékes magyarságú mondattal kezdi meg: „Midőn tavál a Toldy-könyvtár régiségeit könyvészeti tekintetből vizsgáltam, ugyanakkor nyelvészeti szempontból is vettem e nagybecsű könyveket szemügyre“. (Budai gymn. Értesítője 1882—3, 3. l.). Íme itt van valószínűleg az a szarvashiba, melyet ő akart én rám sütni! Tessék ebből a veremből kigorombáskodni magát! meglátjuk, sikerül-e?

**) Ezt a kifejezést csak rövidség okáért használjuk, mert mind ezen esetekben nem csak igekötőkről van szó, hanem általában az igével szoros kapcsolatban álló határozórol, sőt tárgyrol is, minők az iménti példában: *tönkre, vesztét*.

pítottad a társaságot, de te [>] [>] discreditáltad most“. — Ezt az érdekes jelenséget eddigelé nem vettük észre, noha nagyon megérdemelné a tüzetes vizsgálatot. Itt nem bocsátkozhatunk ennek a bővebb tárgyalásába, mert az idézett cikkekben általában nem az eddigi esetekről volt szó, hanem azokról, melyekben van hangsúly az ige [>] n. S itt megint két lehetőség van, t. i. néha az ige is, az igekötő is hangsúlyos; néha pedig csak az ige hangsúlyos s az igekötő súlytalan. Lássuk ezeket egyenként:

3. Mind az ige, mind az igekötő hangsúlyos. Erről a szerkezetről kockáztattam azt a sejtelmet, hogy ez mai nyelvünkben „egyik kifejezője a befejezetlen vagy az ismétlődő cselekvésnek“. A „helyreigazító“ azt mondta erre az „ötletre“, hogy „egész önkényes“. A helyreigazító elmulasztotta ugyan e drákói ítéletet okokkal támogatni; de az ítéletnek határozott hangja mégis arra indított, hogy gondolkozzam a dologról s megfigyeljem az ide vágó nyelvbéli tényeket. S most azt mondhatom, hogy ama „sejtelem“, amaz „önkényes ötlet“ határozott meggyőződéssé erősödött. Csakhogy a szabály véleményem szerint így állítandó föl: A „jő vissza“ szórenddel csak a cselekvésnek folyamatosságát, s még gyakrabban éppen beálló voltát, nyomban való megindulását fejezzük ki, nem tekintve, vajjon befejeződik-e valóban vagy pedig nem. Ez az utóbbi körülmény magyarázza meg, mért nem élünk így a perfectív *meg* és *el* igekötőkkel; ámbár még erre is találunk elég példát nyelvemlékeinkben és a székelységben, mely különben is leginkább kedveli a szóban forgó szerkezetet*): „tüzet a kasszaj fának, gyűl meg“ Kriza 398. „ügy ihatnám, epedek meg“ (Sepsi-Uzon) Ny. VIII. 225. „immár a nap haladott el“ Kriza 402. „mikor végezte volna be útját“ 480. („zárom bé beszédem — immáron végképen“ Thaly Adal. II. 67.).

*) V. ö. Kazinczy lev. Siposhoz 13: „Ezen felyül abba külömböz szokásunk az Erdélyétől, hogy mi el nem szakasztjuk in verbis compositis a verbumbtól a particulát, mely Erdélybe nem vétek, — öltözik úgy fel, nálunk úgy öltözik fel...“ Kazinczynál a példa nem nagyon találó. — Ugyanezen szórendről mondja Szarvas Ny. III. 50: „Kiváló székely sajáttság az úgynev. igekötőket adverbiumnak tekinteni s a szórendben, miként a nyelv a hangsúlytalan határozókkal teszi, az állítmány után helyezni. E sajáttság a csángók-nál oly otthonos, oly gyakori, hogy később szinte megzavarta a fületem“. — Szarvas szavaiból azt lehetné az ember, hogy az igekötő hangsúlytalan; Munkácsi viszont (Ny. X. 202) csak az igekötőt mondja hangsúlyosnak. A köznyelvi „jő vissza, tódultak ki“ stb. útmutatása szerint azt hiszem, mind a két szó hangsúlyos; de kívánatos volna, ha székely s csángó gyűjtőink jobban megfigyelnék a dolgot.

Az első példában *gyűl meg* a. m. nyomban beáll a gyulás, az égés. A harmadik példa annyit tesz, hogy már folyamatban volt a nap elhaladása, ill. vége felé járt a nap, közel volt a nap lenyugta. „Immár a nap elhaladott“: ez már a végzett cselekvést fejezné ki: már eltűnt a nap, vége a napnak. — Szintén a beállítás mozzanatát látjuk a köv. példában: „Zeus uccse, már nem [ülök], már állok fel éppen“ Arany, Arist. III. 110. „neki az ördögök az erdőnek, nyírni kezdik le“ Kriza 397. — Viszont a folyamatos ságot a következőkben: „... hogy egy fa odvába éppen búvik be“ Kriza 406. „a mi földet felszántott. mind csak ette, falta fel, s mégis kiabált [ugyanakkor], hogy: jaj milyen éhes vagyok!“ Ny. VIII. 376. („felfalta“ már végzett cselekvés volna). — Így elemezhetnők egyik vagy másik módon mind a felsorolandó példákat:

futkosnak széllyel a csirkék Gyarm. nyelvm. II. 195. a szerelmes a tárgyat legottan észreveszi; ablakjához álltam, hitt be, Vitk. II. 39. olvaszt viaszat s gyúr gömbölyüvé, önti be, mintáz, Arany Arist. III. 10. rakodnak és viszik be u. o. 141. az vonja, ő meg súlyed el: halb zog sie ihn, halb sank er hin, Szász K. „A halász“; — este vagyon, szürkül be, a tűzhelyet söpörd le, Népk. gy. III. 120. „érik ám ez a dió, anyám, már reped mind föl“ (Nép, Kecskemét); mit csinálsz avval a gyerekekkel? fektetem le (u. o.); — immár romlik el a béle a mogyorónak; majd menen el oda a kölyök; a miut valamit sejtnek, mindjárt veszik el stb. (csángó példák Ny. III. 50.); lopnak s osztán szöknek el; a páter ment ki; mindent visznek el (csángó példák Ny. X. 202.); mért nem tesznek egy kicsi tüzet? hiszen lássák [látják], hogy fagnak meg Ny. VIII. 376. hát a mint ott sirongált, jött onnan ki egy csúnya vén banya I. 275.

A beállítás képzete magyarázza meg a szórendet a szándékot kifejező föltételes módú mondatokban, minők a következők: mennék be az ajtón, nem férek Népk. gy. I. 464. húznám ki a sárból, de biz az nem jött u. o. 459. a mint a város közül haladna ki Ny. II. 7. (ezt u. o. Arany így tartja szabatosabbnak: a mint a városból ki felé haladt); mikor végezte volna bé útját, Kriza 480; vezette volna a fához, hát látja, hogy nincs ott, Arany L. népm. 206.

Itt van helye, hogy megemlítsünk egy nevezetes nyelvtörténeti jelenséget. — Mai nyelvünkben az ilyen mondatok: „bemegyek, kiugrottak“ stb. kétféle kérdésre felelnek, t. i. egyfelől az ilyen általános kérdésre: mi történik? mi ujság? mi baj? mikor tehát semmit sem tudunk a velünk közlendőkről; — másfelől meg az olyan határozott kérdésekre,

melyekben az ige megvan s csak egy névszói fogalmat tudakolunk, nevezetesen a *hová* kérdésre felelő határozót. igekötőt: *hová mész? hová ugrottak?* Az utóbbi esetben a szórend nyomósító, mint némelyek nevezik (*hová mész? be megyek, nem ki*); az előbbi esetben pedig ugyanazok kifejezése szerint értesítő (*mit csinálsz? bemegyek*). Már pedig az értesítő mondatnak, annak, mely minden részében új dolgot közöl a hallgatóval. szabályos alakja ez: *megyek be*; v. ö. *jönnek a katonák, esik az eső* (I. Brassai. A magyar mondatról III. 205. l.). Ezt a szerkezetet elég gyakran alkalmazzuk, azonban még többször tesszük helyébe azt a formát, melyben az igét hangsúlytalan hátravetjük s csak a névszót emeljük ki; pl. (*mi ujság?*) *a katonák jönnek*; (*mi baj?*) *eső esik*. S az igetö hangszúlyozásának ezt a kerülését mai nyelvünk főképp az igekötős mondatokban vette általános szokásba, úgy hogy mai nyelvtanunk éppen a „bemegyek. kiszöktek“ alakot vallja az egyszerűen értesítő (nem-nyomósító. v. inkább minden mondatrészt egyaránt nyomósító) mondat rendes formájának, míg a „megyek be, szöktek ki“ alakok ma leginkább a fönt tárgyalt alkalmazásban hallhatók. De ez természetesen nem volt mindig így, s a székely és csángó nyelvjárásokban talán még ma is használatos a „megyek be“ mint a köznyelvi „bemegyek“ egyértékese is. A hiszekegyben maiglan megmaradt ez az elbeszélő mondat: *szálla alá poklokra*. Nyelvemlékeink közül legtöbbször a Jordánszky és Érdy codexekben, továbbá Tinódinál és Ilosvainál találkoztam e szerkezettel mint egyszerűen elbeszélő, értesítő szórenddel. — Példák:

A Jord. cből: ostorozá meg kedég úristen Fáraót nagy csapásokkal 6. lap (a kéziratban); . . . népestül elbitangolván, kik között vivék el fogva Lotot es 6b. Izsáknak, ki vivé be Rebekát ő anyjának 11. ő halálának utána áldá meg úristen Izsákot 11b. kijöven ragadá meg ő atyjafiának lábát u. o.; hala meg azért ott Rákel 16b. onnan kinyomotván üte meg ő sátorát Csordának tornyánál, és mikoron ott lakoznának. méne el Ruben és ismeré meg ő atyjának szeretőjét u. o.; szálla le József Égiptomba 18. telék be azután ezten nap: impleti sunt septem dies (a kiadás 19. lapján); esének le az földre u. o. 147. — Az Érdy cből: a gabonát kedég gyűjti asztagában azaz viszi be mennyeknek örömeben 129. szegődést téven a mivesekkel, küldé el őket ő szőlőjében 130. vala egy ispán, kinek egy ellensége vala; fogá meg és veté mélységes tömlöche 154. alojták hogy megholt volna: vonák ki az tömlöcből

és veték le az testét a toronyból 154. hátratekintvén Péter, látá meg az tanítványt 175. sz. Sylvestert kedég hozák ki nagy örömmel 184. ez mai innepnek epistoláit eredet szerént írta meg Izsajás 341. (v. ö. ki az ő életét megírta, u. o. 569; viszont P á z m á n y n á l is préd. A: a mai szent evangeliomot írta meg szent Lukács evangelista) stb. stb. — T i n ó d i n á l *): rettene meg szívök kevély lengyeleknek RMK. III. 21. üték meg az várost törökök hirtelen 68. réműle meg nagy h da az császárnak 154. rettentéd meg Olofernes népét 253. támasztád fel az gyermek Dávidot u. o.; szállá meg az császár Babilóniát 262. vidula meg Zsigmond, hogy ez hírt hallá 330. röttene meg István vajda népével 334. — I l o s v a i n á l: érté meg az császár, hogy vízi erejét a magyarok megverték RMK. IV. 38. tevé bé az ajtót hamar előtték, bétörék az ajtót a gyalog népek 169. támasztá fel ifjat sz. Pál halálából 187. vere meg az isten, de azért meg nem öle 199. immár beszéllem meg tengeren járását 201. Toldi Miklós érté meg okát siralmának 245. ülteté le mellé császár Lajos királyt 250. — ezenben egy erős angyal emele fel egy követ, Melius Sz. Ján. 450. — hozák meg Bátor uramnak halálát, a kit bizony igen sirattunk, Tudománytár 1839. 179. Sáskö mellől eljövén szállottam meg Szentkereszten u. o. 180. ez mai napon nagy szerencsére vetém fejemet; mentem be Ujvárba idegen színű ruhában u. o. 324. stb. — esék-le zászlóstul Csillag György hanyattá, Zrínyi I. 53. esik-le Hamviván Vid előtt hanyattá I. 112.

4. A z i g e h a n g s ú l y o s, a z i g e k ö t ő s ú l y t a l a n.

a) Csak megemlítem mert tiszta sor — hogy a fölszólító mondatnak ez a rendes alakja: menj be (tag. ne menj be), s hogy ennek megfordítottját alkalmazzuk a szigorúbb parancs vagy tilalom esetében: be menj ám! (tag. be ne menj!) — Itt többfélélt szóba lehetne hozni, de ezúttal csak egyet kívánok megjegyezni, mert vitás kérdéseinkhez közelebb áll. A fölszólítással egyértékű óhajtó, j e l e n t ő, vagy kérdő mondat gyakran ugyanazt a szabályt követi, mint a fölszólító. Példák: 1. Édes anyád üdvözlötet, keresnéd föl ötet Ny. IV. 89. hogy az isten verte volna meg! II. 89. hogy vinné el mind a kánya! Göcs. népd. 69. 2. Égyszeribe mész át az árendáshoz! Ny. III. 372. most...

*) Megjegyzem, hogy a Tinódiából vett idézetek mind versföből valók. De annyiszor él ezzel a szerkezettel, hogy lehetetlen, hogy csak a vers kedvéért tette volna, holott sokszor könnyen segíthetett volna magán más módon is.

s fogod meg mindjárt annak a tengelynek a végét! Mer. Saj. népm. II. 101. (Nincs mit csodálni rajta, hogy ilyen módon a közönséges szórenddel is használjuk a jelentő módot: egyszeribe átmész az árendához! ámbár ezzel meg összevethető a szigorú parancs formája). — 3. Jössz be mindjárt? jössz-e be mindjárt? stb. *).

b) Végre elértünk ahhoz a szerkezethez, melyet e cikknek homlokára tűztünk: *fördul elő!*

A közönséges, értesítő szórend ez: *bemegyek*; a parancsé ellenben ez: *menj be!* Mit látunk itt? azt, hogy az *igető hangsúlyozása nyomósabbá teszi a mondat*. Hiszen az imént láttuk, hogy a jelentő szórend pusztá megfordítással parancsolattá válhatik: *átmész — mész át!*

Ehhez csatlakozik már most az a jelenség, hogy sokszor a parancsolás szándéka nélkül is a megfordítás által, illetőleg az *igető hangsúlyozása által tesszük nyomósabbá az állítást*. Hogy maga az ige hangsúlyozása legalkalmasabb eszköze a nyomós állításnak, a bizonygatásnak: azt legjobban az mutatja, hogy ilyen célból még az úgynevezett copulát is hangsúlyozzuk, pl. *vagyok olyan legény, mint te, vágok olyan rendet mint te!* (Népdal); *te vágy akkora, mint a bátyám; te lehetsz már harmincz esztendősb stb.* Sőt ilyenkor még a 3. személyű copulát is kiteszük, csak azért, hogy nyomósíthassuk az állítást: ez a gyerek *van* annyi idős, mint az öcsém!

Ilyen nyomósítást fejeznek ki ezek a mindennapi kifejezések: *állok elébe! veszem észre, érsz is te rá arra!* „menne is ő vissza! nincs az a fenyegetés, hogy őtet föltett szándékától eltérítse!“ „fordul meg abban a vásárban ezer meg ezer ember!“ — „itt mindenféle ember fordul meg, ki győzne mindenikkel megismerkedni?“ Bajza (munk. 2. kiad.) II. 50. „ő beszédemet nagy részvéttel hallgatá, s vettem észre, hogy a boldogtalan atya ballépései egész belsejét fölháboríták“ u. o. 215. „vettem észre, mint meg vala ütközve“ u. o.

*) Mäskülönbén kérdö mondatban egészen szokatlan ez a szórend. Márton J. grammatikájában a szórendre való példái közt ott vannak ezek is: „adta el a házát az atyám? adta az atyám a házát el?“ De már Fogarasi megjegyezte (Athenaeum 1838. 198. l.), hogy ezek egészen szokatlanok. Csak nagy ritkán találkozunk egy-egy ilyen mondattal; pl. kérdezd meg ő tölük: szabadulok-e meg, Göcs. népd. 8. szerzéseket utáltad-e meg, vetted-e hátra? Vásárh. Canisius katech. 215. — az határigazításokat se felejtse Kd., ha lehet-e palatinus nélkül meg? Lev.-tár II. 258. kételkedem is benne, ha adták-e meg leveletem avagy nem? u. o. 266.

Nagy medve, bozontos, kétlábu, temérdek,
 Kezde alátörni, a mint közel értek.
 Bontja meg a hajtók sűrű elő-sorját,
 Rázza le nyilvesszót, valamint pozdorját. — Arany, BH. VIII. é.
 . . . s a bojtár bizonyítja hévvel,
 Verte reá naptól kesely üstökével. — U. o. IX. é.

Ép ilyen kifejezés már most az, hogy „fordul elő. fordulhat elő“. Hogy ezt a nyomósítást nem csak az én nyelv-
 érzékem tartja megengedhetőnek, hanem más íróké is, kiktől
 az ép nyelvérzékét senki sem vitathatja el, bizonyítsák a
 következő példák, melyek az Aranyból idézett példával
 egyezők: „ha mindazonáltal fordulnak elő hiányok e tekin-
 tetben, mentse ki az a körülmény“ . . . Finály (új Latin
 Szótára előszavában); „a hanemha latinos helyzete, mi már
 régóta fordult elő“ Imre S. (Szépir. Figy. II. 66.); „gyakran
 fordultak elő a sok példák közt olyanok“ . . . Gyarm.
 nyelvm. II. 169. (holott nem lehet pl. azt mondani: gyakran
 beszéltem el neki; hanem csak: gyakran elbeszéltem neki). —
 Ha pedig mondhatni azt, hogy fordul elő, akkor mondhatni
 azt is, hogy „mélyhangü szókban is fordul elő“. Íme itt
 van erre is egy példa a jó székely Gyarmathi Nyelvmeste-
 réből (II. 31. l. 10. jegyzés): „ámbar közönségesen nem
 hasonlítatnak, de mégis azok is fordulnak némely alkalmat-
 osságokkal a hasonló grádicsban elő“. (Más példák: Illi
 már más legényeket is terített a földre, kik nálad vitézeb-
 bek voltak, Bajza II. 51. = terített a földre már különb
 legényeket is. — Egy bírálatban, Bihari Péterében M. Tan-
 ügy. 1884. 333. l., éppen mostanában olvastam ilyen javí-
 tásokat: „már a szem által észrevett színbenyomások is
 olyan természetűek, hogy velök érzelmi elem is össze van
 kötve“ — van összekötve; „tehát a gondolkozás, ill. annak
 külső jele a szó is tetté válhatik“ — válhatik tetté. — A
 főttebbi 3. pontba való példák is-sel: immán őket es járom
 meg, Ny. III. 50. — az ő környülméletésével is teljesité be
 alázatosságát, Érdy c. 119. sz. Symycerius papot is fogák
 meg harminczkettöd magával 413b. némely az mag közül
 esék az útfélre és eltiportaték. az égi madarak is evének
 meg benne, Lépes PTük. I. 402. az üdvözülendők is nevez-
 tetnek a Krisztusnak hűgának, Bod lex. 70.).

Valószínűleg a szóban forgó nyomósítás okozta a for-
 dított szórendet a megengedő vagy-vagy elejü mondatokban
 is, pl. vagy követ meg tégedet az te felebarátod, vagy
 nem, de te ugyan megbocsáss néki, Kulcsár evang. 418.
 vagy mulat, énekel, vagy siet alá s fel, szerelem azt míveli

[a szerelem míveli azt] Bal. B. 75. — A Magyar Kötőszók egyik jegyzetében (I. 115.) a kötőszó hangsúlyával tettem kapcsolatba a megfordított szórendet; de a hangsúly úgy látszik csak utólag ment át az ígéről a kötőszóra.

— Mindezek után csak még annyit jegyzek meg, hogy egy dologban egyetérttek az én t. „helyreigazítómmal“, abban, a mivel „helyreigazítását“ végzi: Ne borotváljunk ott, a hol szőr nincsen!

SIMONYI ZSIGMOND.

ADALÉKOK A MAGYAR SZÓKINC S ZLÁV ELEMEIHEZ.

II.

26. **pöcze-gödör**; *pötze, petze*: árnyékszékéből kifolyó víz, moslékos folyomány; Kisd. Sz. — v. ö. *počuo* zisterne.

27. **pőcz**: gatyá ületéhez elül s hátul szabott vászon, helyesebb állás végett; Tjz. — v. ö. *podveza* hosenband.

28. **pöcsök, pécsik** eleven csipő légy; Tjz., viedremse. — *pešavka* pferdemagen-fliege.

29. **pör**: — *parba* streit, process; v. ö. *tíkva* és m. *tök*. Az *ö, o* hangszín fejlesztésére többször a következő szótagbeli labialis van befolyással (l. *pöcsök, pőcz*) a szlávól eredt magyar szavakban.

30. **pőrez, percz**: töpörtyü; Tjz. — *pretio* fett (l. *töpörtyü* 59. sz.).

31. **pösz**: csepü, szösz; Tjz. — v. ö. *pouz* eine binde, die den flach am rocken festhält.

32. **plutaj**: így nevezik Biharban a tutajt; tutaj. — v. ö. *plutati* schwimmen.

33. **ágoda**: fái eper (Ny. X:202). — *jagode* fragum; Jambressich.

34. **czábár** asszony. — *copara* schlampe frau.

35. **czipő, czipe, czipellő**. — *cipela* schuh. Az *-ula* végzet latin vagy olasz eredetet sejtet.

36. **czipellős, czipellés**; Tjz. — *cipeliš* calceus; Jambr.

37. **cseplesz, cseplez**, többféle fűnem neve. — *čepliš, čeplez, čeprez* goldwurz

38. **csicsóka**: tót répa. émelygős édes krumpliformájú répafaj; **csicsó-répa**: disznórépa, földi alma; Tjz. — *čičoka* erdbirne.

39. **csinger**, *csenger*, *csiger*: löre. — *činger* lauer, treberwein, *čiger* id. Jambr.

40. **csipke**. ruhacsipke. — *čipka* spizen.

41. **csóva**: tilalmas helyen egybekötött szalma rúdon. madárijesztő jegy; Tjsz. — *čova* stange mit einem heubüschel oben.

42. **csülleng** waid (ein kraut). — *silina* egy fűnem neve.

43. **fáklya**. — v. ö. *vakla*, *bakla*, *pała* fackel.

44. **fantom-fánt**, *fánton-fánt* eandem reciprocas ferram MA. — Számbajövő adatok: *fantehe* vindicta, *fantitel* vindex, *fantim se vindico*, Jambr.; olasz *fante*, (lat. *insans*), 1. knabe. bursche, 2. infanterist, 3. schlaukopf, fuchs, bauer im kartenspiel; *fantino* 1. knäbchen, jockey, 2. betrüger. hinterlistiger mensch; *fantineria*: hinterlist, tücke. bosheit. V. ö. székely *fanti* féleszű; Tjsz., horgaslábú (Ny.) és olasz *fante* schlaukopf.

45. **gúla** pyramide. — *kula* turm, burg; arab-oszm. *kilá*, *kalá* feste, burg, schloss, kastel, innere stadt; Zenk.

46. **gugyi** valami inni való (pálinka, bor). — v. ö. *gukati* sorbere, *gučaj* sorbitio; Jambr.

47. **harács** schatzung, verschwendung. — *ħarač* kopfststeuer; arab-oszm. *ħarč* ausgabe, kosten, aufwand.

48. **henyél**. — *hečati* desisto; Jambr., sich ausrasten; Kleinmayr.

49. **korlát**. — *korlat* stallbaum. standbaum. futterboden, futterkammer.

50. **lombik** destillirhelm, abziehblase. — *lombik*; arab *alembik*.

51. **lotyó**: szajha. — *lota* liederliche weibsperson.

52. **mámor**. — *mamur* rausch; oszm.-arab *maħmúr* beerauscht, im halben taumel, *ħamr* wein.

53. **mangolicza**. — *mangulica* art leicht mästbarer schweine.

54. **mancs**. — v. ö. *panča* krallen. V. ö. *maszat* és *paszat*, *mart* és *part*.

55. **márga** mergel. — *marga* mergel; közélatin *margila*.

56. **potroh**. — v. ö. *potr-bušina* der bauchteil des leders és *bušav* grossbauchig.

57. **serleg**, régebben *sellyeg*. — Dankovszky szerint a csehben és tótban előfordúl a német *schale* szónak megfelelő diminutivum *šalek* alak; ebből igen alkalmasan válhatott a m. *selyeg*, *sellyeg* szó.

58. **szárma** (*szármánt*) takart, töltött káposzta, töltés; Tjsz. — *sarma* eine art pastete, mit weinlaub. oder krautblatt umgewickelt; oszm. *sarma* einwickelung, umhüllung; in kohlblätter, weinlaub u. dgl. gewickeltes fleischhäcksel, gefüllter kohl, deverbális főnév a *sar-* winden, wickeln igéből.

59. **töpörtyű**, *tepertő*. — v. ö. *prijetop* das fett, das von einem schweine, z. b. beim braten herausräufelt; *pretop* das fette; *pretopiti* umschmelzen. V. ö. *pörcez* és *pretio* fett (30. sz.).

60. **urda** a turónak bizonyos neme a székelyeknél. — *urda* topfen. Török eredetűnek látszik.

61. **viganó** női ruha neme. — *viganú* frauenkleid.

62. **záp-fog**; csángó *záp* (összetétel nélkül). — Úgy látszik olyféle összetétel, mint *kösszika*, *zomokkigyó*, *serlyeg-pohár*, *hamupipó* stb., melyekben az előrész ugyanazt jelenti, mit az utórész. A *záp* maga a szláv *zub* 'fog' szónak látszik megfelelni, melynek régebben *zomb*, *zamb* alakúnak kellett lenni, miről a litván *žambaš* (finn *hammas*) alak is tanuskodhatik. Az eltűnt orrhangnak nyoma is mutatkozik még a magyar alak hangzójának hosszúságában (v. ö. *ád* és ugor *anda-*; magy. *rend* és *rét*; ószláv *ređū*, szerb *red*); az pedig, hogy a végső lágy mássalhangzó megkeményedett, érthető abból, hogy a kérdéses szó csak is összetételes használatban fordul elő, a midőn a *b*-nek a kemény ajakhangu spirans szomszédságában okvetetlenül meg kellett keményednie. Számba jöhet az is, hogy a *zub-*, *záp*-féle hangmegfelelésnek a magánhangzó hangszíne tekintetében analogiája is van a *zabola*: t. *zubadlo*, rum. *zūbalū* szókban.

63. **zimankó**, *zimankós*. — v. ö. *zimen* kalt; *zima* winter.

64. **zuzmora** hóharmat, fákon megfagyott gőz; Tjsz. — v. ö. orosz *izmoroz* nasskaltes wetter, reif.

IRODALOM.

Nyelvtudományi közlemények. XVIII-ik kötet. 1. füzet. Szerkeszti *Budenz József*. 1884.

A Nyelvtudományi Közlemények legújabb kötetének első füzetét java részében folytatólagos tanulmány-sorozatok foglalják el. A folyóirat szerkesztője *Budenz József* második részét közli „Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Armin „A magyarok eredete“ című munkájára“ cz. polemiájának, melynek ezúttal megjelenő részét a „Török nyelvújítás“ sokat jelentő név alá foglalta. A Nyelvőr közönségét azonban inkább a többi dolgozatok fogják érdekelni, mert bennük, ha bár csak elvéve és mellékesen, nem egy érdekes adatot talál, mely a magyar szókincs tisztázását hozza közelebb egy lépéssel. *Munkácsi Bernátnak* „Votják nyelv tanulmányok“ című dolgozata szolgáltatja ez adalékokat. Magáról a votják nyelvről és népről annyi a Nyelvőr közönségét is érdekelheti, hogy egyik fontos tagja az ugor nyelvcsoporthoz északi ágának, és hogy hajdanában fontos kereskedő népe volt az Urál mellékének. Számuk. 1874-ben még, meghaladta a 250,000-et. A múlt század elején pogányok voltak, sőt még mai napság is sok pogány elemet vegyitenek a keresztény szokások és szertartások közé. „A votják ember általában munkakedvelő, de e mellett kedélyes, mondhatni költői lelkű. Ki a naiv népszellem nyilatkozataiban gyönyörködni tud, sok szépet fog találni dalaiiban, elmés, találós meséiben és elbeszéléseiben (l. Ny. K. XVII: 247. s köv. 1.). S hogy e dalok énekeikkel együtt mily hatással vannak hallgatóira, igen jellemzően mutatja Müller elbeszélése, ki többször tanuja volt, hogy — midőn valaki egy votják társaságban énekléshez fogott — előbb a jelenlevők mindnyájan áhitattal hallgatták, majd általánosan hosszan tartó könnyezésre fakadtak“.

A votjákok nyelvéről eddigelé *Strahlenberg* (1730). *Müller G. F.* (1733). *Pallas* (1771) adtak kimerítőbb tudósításokat, ők gyűjtöttek a votják földről legtöbb nyelvi anyagot és ők is dolgozták fel. Az első nyomtatott votják textus csak 1845-ben jelent meg, egy ívnyi nyomtatvány, a Máté evangéliom kezdete. Ezt követte vagy még tizenegy füzet, többnyire ilyesféle tartalommal: Nagy Ünnepek. Az Úrnak és Istenanyának fő egyházi ünnepei. Ábéczé a megkeresztelkedett votjákok számára. Az ó és új szövetség története. A kazáni és vjatkaí guberniumbeli votjákok népköltésének termékei, szokásai és babonái stb. A votják nyelv ismertetésére vonatkozó irodalmat pedig főleg Gabelentz és Wiedemann grammatikai dolgozatai alkotják.

A votjákok sokféle néppel állottak érintkezésben. Mint virágzó kereskedő nép a körüle élő más ugor népekkel volt

összeköttetésben; később a tatárnak, majd meg az oroszoknak ismerte el fennhatóságát. Mind e népek hatását, különösen a két utóbbiét, nyelvében is ki lehet mutatni. Ez idegen elemek kimutatásával foglalkozik tanulmányában Munkácsi. A 608 idegen, nagyobbára török eredetű szó és nyelvtani elem „kétségtelen tanulsága annak, hogy minden ugor nyelv közül a votják állott legerősebb hatása alatt a törökségnek; bizonyítja ezt az átvett igék nagy mennyisége (119), melyek tekintetében a votják semmiféle „honosító“ eljárást nem alkalmaz, mint ezt pl. a magyarban tapasztaljuk, hol idegen igék rendszeresen *-ál* magyar képzővel kerülnek elő. A törökséggel való érintkezés intenzitási fokát tekintve legközelebb áll a votjához a cseremiszi nyelv. A cseremiszi után a magyar következik, melynek török elemei között szintén vannak, bár jóval kisebb számmal, igék is, még pedig honosító igekepző nélkül.

Ez idegen elemek kimutatása közben bukkant rá a szerző nem egy magyar szó rokonságára vagy eredetére is. Közöljük e gyűjteményt társaságában az idegen, többnyire török eredetű szónak.

1. **csihol**. — A török *çak*-igétől származtathatni a magyar *csihol*-szót is (verni aczéllal a kohát Tjsz.), melynek szóközépi *h*-ja egy szorosabban egyező csuvas *çvç*-alakra utalna; képzőjére nézve v. ö. *ör*- és *öröl*.

2. **béka**. oszm. *baga* frosch, schildkröte; alt. *þaka*, *þaga*, csagat. *baka*, kirk. *baka*.

3. **pacsomag**: elkuszpított czipő, rosz papucs Tjsz.; oszm. *bašmak* sandale, pantoffel; kún *basmac* caclaneum.

4. **teve**. oszm. *devc*; csuv. *tebü*, csag. *tite*.

5. **nyereg**. csuv. *inçer* nyereg; tör. *ejür*; csag. *iger*. „Talán ide való a magyar nyereg is, mely felvételre a csuvas *inçer* alak enged következtetni. E szerint azon dialectusban, honnan a magyar-török kölcsönzők valók, a csuv. *inçer*-nek olyforma végzete lehetett, mint a török-magyar *sereg*, *bélyeg*, *sárig*, *szúnyog*, *ümmög*, *agyag* szavaknak. A szókezdő magánhangzó pedig már csak a harmadik szótagra eső hangsúly miatt is eleshetett“.

6. **ész**. tör. *es* emlékezet, ész; csag. *es* verstand; alt. *es* gedächtniss, sinn; csuv. *as* verstand.

7. **gyöngy**. csag. *jinžü* perle; ujj. *jinžü*, *jönžü*; oszm. *inži*, *inçi*; kún *ingçu* gemma.

8. **kobak**: lopótök, palaczk Tjsz. csag. *kabak* tők, oszm. *kabak*, kún *cabuc*.

9. **kalpag**. csag. *kalkpak*, *kalpaga* hohe mütze; kirk. *kalkpak* id.

10. **kecske**. keleti tör. *keçi*, *keçe* ziege; oszm. *keçi*; csag. *keçgi*.

11. **kököröcsin.** *kököröcs, kikirics:* anemona pulsatilla s több más kékszinű virág neve. oszm. *gögerşin, gügerşin* taube; csag. *kürcegen* id. alt. *kogorčln.*

12. **kút.** oszm. *kuju* brunnen; csag. *kuduk;* kojbal *ku-tuk;* alt. *kuduk.*

13. **koboz.** kirgiz *komuz, kobuz* eine art dudelsack, sackpfeife, musikalisches instrument; oszm. *kopusz* eine art zither. harfe mit einer saite.

14. **bajusz.** *bajcz.* azerb *bijik. bik* schnurrbart; csuv. *mijjiz;* jakut *bitik* bart.

15. **szám.** csag. *san* zahl, zählung; oszm. *san* rechnung.

16. **dara** grütze. t. *tarl* köles; csag. *tarig;* oszm. *darl;* alt. *taru.*

17. **top** golyó Ny. t. *tub* labda, ágyú; csag. *top* kagone, kugel, ball, pack; oszm. *top* runder körper, haufen.

18. **daru.** jak. *turuja* kranich; csag. *turna* stb.

19. **akcsa** Münch. C. 21. 158. l. t. *akča* geld; kirg. *akša* silbergeld, münze; oszm. *akča* kleines geld, asper.

20. **alma.** csuv. *olma* apfel; csag. *alma;* oszm. *alma.*

21. **bátor.** csag. *bator, batur* tapfer, kühn, herr; ujj. *bator* tüchtig, brav; csuv. *pattir, pader* starker mann.

22. **tar** kopasz Tjsz. csag. *taz* kahl; oszm. *taz* kahlköpfig; jakut *tarayai* kahlköpfig.

23. **tanú.** csag. *tanuk* zeuge. mitwisser; oszm. *danıklık* zeugniß.

24. **baráncsik** selyem fátyolkendő Ny. XI:17. oszm. *borunçuk* schleier, schleiertuch, gaze, feine leinwand; csuv. *pürgenček* schleier der braut.

25. **csécs** himlő, kanyaró Tjsz. csag. *čecek* blattern, pocken; oszm. *čecek;* csuv. *čecek.*

26. **bicsak.** csag. *bički* säge; oszm. *bički* messer; csuv. *pičik.* „A magyarban is meg van az oszmanliból déli szláv közvetítéssel átkerült *bicskia, bicska, bicske* Tjsz. (külön való szó bicsak, (bár ugyanazon alapszótól“)“

27. **búlcú** (búcsú). csag. *bolčas* steldichein, urlaub, termin; jakut *bolžuo-* festsetzen, bestimmen.

28. **gyapot.** csag. *japuk* decke, pferdedecke, feine wolle; oszm. *japik;* alt. *jabu.* „A magyar *gyapot* a *japuk*-nak felel meg oly hangváltozással, mint *pamuk*-ból lesz *pamut*, vagy *zamak*-ból *zamat*; *gyapju* ellenben tör. *jabgu* mása, mint *borju* a török *bozgu-é*“.

29. **kapu.** csag. *kapuk* tor, tür; ujj. *kapuk* pforte; azerb. *kapu* tür; kún *kabag* porta. Alapszó a török *kab-*: beföd, zár.

30. **kóró.** kún *kovra* dumus; csuv. *çura* verdorrtas gras; csag. *kuruk* trocken. Alapszó török *kur-*: száradni.

31. **tarló.** azerb. *turla* aufgeackertes feld; kirg. *turlau* feld; oszm. *turla* acker, saatefeld. „Igen szemebetűnő a magy.

tarló (stoppelacker) szónak alaki és jelentésbeli egyezése a fentebbi török alakokkal s Vámbéry már régen (Nyk. VIII:178) egyeztetette is őket; sőt Budenz is elfogadta az egyezést a *tarló*- régi „szántóföld“ jelentésre nézve; de újabban (MUGSz. 183. l.) a *tarló*-t mint a *tarol*- demetere igének származékát egyszerűen ugor eredetű szónak magyarázta. Azt hiszem, itt kétféle *tarló* szóval van dolgunk, melyeket a népetymologia kapcsolt együvé; az egyik PárizP. fordítása szerint „cordum, sicilimentum“ azaz „őszi széna, sarju széna“, ez a magyar *tarol*- igének származéka; a másik „szántóföld“-et jelentett régebben s mivel alakja azonos volt a cordumot jelentő szóéval, ma specialisabb „stoppel-föld“ értelmet vett fel. Ez utóbbi *tarló* török kölcsönszó.

32. **gyümölcs.** t. *jimes̄* gyümölcs; csag. *jemiš* gedörtes obst; kirk. *žimis*; oszm. *jemiš* frucht, obst.

33. **pócsik, pécsik.** t. *bözek* (name verschiedener insecten); oszm. *bözek* reptil, insect, wurm.

34. **csóka.** csuv. *čana* dohle v. ö. mord. *čavka*.

35. **csibe.** csuv. *čip* küchlein; t. *čebes̄* csibe, csirke.

36. **sáska?** alt. *šigřelk*; csuv. *širčik* hausgrille.

37. **gyékény.** t. *jikän* gyékénykáká; csag. *jekcn, jiken* rohrmatte.

H₂

38. **katáng.** kirk. *kauđak, karulak* avarfü; csuv. *katan* csalán.

39. **kép.** ujjg. *keb* bild, form; alt. *kep* vorbild, muster, modell; oszm. *gibi* ként, képen.

40. **hangyál.** votj. *kenžal*; csuv. *χentla* wanze.

41. **kupa.** csag. *kopka* wassereimer, *kopa* eine schale. trinkgefäss; oszm. *kopa, kupa* becher.

42. **hód.** csuv. *χoma* otter, fischotter; t. *kama* vidra.

43. **pamuk, pamut,** csuv. *mamik* baumwolle; csag. *ma-muk*; oszm. *pamuk, pambuk*.

44. **serke.** csag. *serke* nisse; oszm. *sirke*; csuv. *širga*.

45. **szél.** csuv. *šil* lüftchen, wind; t. *jel, jil* szél.

46. **szurok.** t. *sagłz* szurok; oszm. *šaktz* mastix, harz; csuv. *soğır*.

47. **szárcsa.** csuv. *serzi* sperling; oszm. *serče*.

48. **szomak.** oszm. *sumak* gefäss, geschirr, becken.

49. **sör.** csuv. *šira, sra* bier; kojbal *serä*; kún *sira* vinum.

50. **sás.** t. *saz* morast, sumpf; oszm. *saz* schilfrohr, binsen.

51. **hír.** Arab eredetű szó: oszm. *χaber* meldung, nachricht, aussage; kún *habar* res novae; csuv. *χibar*. „Zolotniczki egynek tartja a magy. *hír* szót is“.

52. **mámor.** Szintén arab eredetű szó, a déli szlávtság útján az oszmanliból. V. ö. oszm. *maχmur* berauscht; csuv. *muχmur* katzenjammer.

53. **zseb** v. ö. arab-oszm. *žejb, žeb* tasche, sack, beutel; azerb *žeb*.

54. **hombár**. Perzsa eredetű szó, a déli szlávság útján az oszmanliból. V. ö. perzsa-arab *anbar*; oszm. *ambar, hambar* scheuer, speicher, magazin; csag. *ambar*.

55. **bársony**. Perzsa-oszm. *ibrišim* seidenfaden; csuv. *porzen* seide. Szintén perzsa eredetű.

56. **sátor**. Perzsa-oszm. *čadır* zelt; csag. *čatir, čatur*. Perzsa eredetű. Végül magunk részéről nem tartjuk lehetetlennek, hogy a perzsa-oszm. *xljár* gurke; t. *kijar*; csuv. *xljár* szókban a magyar *ugorka* őstét ne ismerjük fel. Az ugor nyelvek közül meg van még a cser. *kiar*, mord. *kujar* szókban is.

A még hátra levő néhány magyar elem ismertetését (*könyörög*: Patrubány L.; *-stül, -stül*: Budenz József) más alkalomra hagyjuk.

KÚNOS IGNÁCZ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szavak és szólásmódok.

M i k e s K e l e m e n „Mulatságos Napok“ művéből.

II.

Megkülönböztetni magát: kitüntetni magát. Ez az ifjú egyszer a többi közt igen megkülönbözteté magát a vitézi játékokban. Szd.

Eltitkolás: titoktartás. De hogy valamiben megbüntesse vakmerő hajlandóságát, örökös eltitkolásra ítélé. Szd.

Kedvességbe venni: kegybe fogadni. Ponthő gróf nagy kedvességibe vevén, azt kíváná, hogy udvarába lenne. Szd.

Megelégíteni: kielégíteni. De a maga szive oly nagyravágyó, hogy azt nehezebb volna megelégíteni. Szd.

Kérni valakit valamin: kérni vkit vmire. Már kedves fiam, többet nem kívánhatok, hanem azon kérem az egeket, stb. Szd. Ugyanezen szólásmód Cs. alatt is.

Valamicsoda: a milyen, a minő. Leányom oly kedvesen vegye kérésedet, valamicsoda gyönyörűséggel akarom azt betölteni. Szd. Abban bizonyos légy asszonyom, hogy a te szerencsédén annyi örömöm lészen, valamicsodás szomorúságom volt azon csak ennek előtte egy órával is. P.

Megtüzesülni: elpirulni. A fejedelem asszony erre megtüzesült, a szemeit lefordítá, stb. Szd. Ő ezekre megtüzesedett, elhaloványodott és százszor félbe akará hagyatni beszédét. Cs.

Lefordítani a szemeket: lesütni a szemeket. Lásd az előbbi példát.

Megnyugosztalni magát: pihenni. A midőn megnyugosztalták volna magokat, megindulának. Szd.

Erőt venni valakin: legyőzni, leverni vkit. De Thibolt, a ki nem csak a tolvajokon szokott volt erőt venni, kitekeré kezéből a lándzsát. Szd.

Haragban elmerülni: haragra fordulni. Mindezek a szomorú gondolatok annyira megtébolyíták az elméjét, hogy nagy gyűlölséges haragjában elmerülvén stb. Szd.

Futvást menni: futni. A földről az egyik tolvajnak kardját felvévé és futvást mene férjéhez stb. Szd.

Nem fog az elméjén valami: nem hat rája vmi. Egy ilyen okos és értelmes beszéd semmit sem fog a fejedelem-asszony elméjén. Szd.

Megbeszélni, elébeszélni, eleibe tenni vkinek valamit: elbeszélni-, előadni vkinek vmit. Megbeszélé neki a dolgot stb. Szd. Elébeszélé neki szóról szóra az EteIgivával való beszélgetésit stb. P. Azután oly keserves szókkal tevé eleibe a fejedelem-asszonyhoz való szeretét, stb. Szd.

Maga előtt viselni valamit: szem előtt tartani vmit. De még inkább megesett szívem a Thibolt magaviselésén, a ki mind hozzád, mind én hozzám való tiszteletét maga előtt viselte. Szd.

Hála adósság: hála. Tartozol hozzája lenni hálaadósságból azon szeretettel és bizodalommal. Szd.

Békességés tőrés: béketürés. A gróf ezeket látván boszankodni kezdé és békességes tőrését tovább nem viheté. Szd. Ez a jó erkölcsű asszony békességes tőréssel szenvedé mindezeket. Cs.

Egyszersmind: egyszerre. Egynehány hónapig igen jó szelűk volt, de egyszersmind irtóztató szélvész támada a tengeren, stb. Szd. Dom Sebastien, sokat akarsz egyszersmind megtudni, stb. Cs.

Megdobbanni magában: meghökkenni, megdöbbsenni. Azokat az uri rabokat hogy előállították, a királyné mintegy megdobbana magában, látván Ponthiőnek fejedelmi ábrázatját stb. Szd.

Elhagyni magát vminek: átengedni magát valaminek. Akkor magát egészen szíve indulatinak elhagyván, az ő szép orcáját bőséges könnyhullatásokkal áztatá. Szd.

Sok számú: nagy számú. A szultánné czifra kereveten ülven igen drága öltözetben, mely rakva volt sok számú gyémántokkal, stb. Szd.

Szám nélkül: számtalanszor. Szám nélkül kívánám ez életre való visszajövetelét. Szd.

Akár micsodás: akármilyen. Megigérém neki, hogy akármicsodás sorsom lenne, stb. Szd.

Szorgalmatosság: figyelem, iparkodás. Azért hozzám való szorgalmatosságit úgy tekintettem, mint legnagyobb szerencsétlenségemet. Szd. Mindenütt csak a király hozzája való szorgalmatosságit látja. P. Azért mindjárt udvarolni kezdé dona Elvirt, és nagy szorgalmatossággal látogatá dom Pedret. Cs.

Kedvkeresés. A kinek elé számlálván minden nyomorúságomat, és tudtára adván, hogy micsoda nehezen venném hozzám való nagy kedvkeresésit. Szd.

Mihent: mihelyt. Én titeket mihent meglátalak, stb. Szd. Igen kezdé sürgetni a főpraesidenst, aki is mihent vevé a király parancsolatját, azonnal elhivatá dom Pedrét, stb. Cs.

Ihon: ime. Ihon ez az én szerencsétlen életem. Szd. Ihon végy ebből a porból és vessed a csokoládéba holnap. Cs. Az „ime“ és „imhol“ szókat Mikes szóban levő művében nem találtam.

Udvarlás. Mindjárt fel is vevé a köntöst és a kardot felköté és a szultán udvarlására mene. Szd.

Veszedelemre tenni valamit: kockáztatni vmit. Az én férjem veszedelemre tevé életét éretted. Szd.

Kedvében lenni valakinek: vkinek kedvét elnyerni. Mindeneket elkövette, hogy a spanyol királynak és a nagy uraknak kedvében lehessen. Cs.

Becsületbe esni: becsületbe jutni. Azért nagy becsületbe esék az ulbiai herczeg előtt. Cs. Használja még Mikes a „haragba esni“, „barátságba esni“.

„gyűlölségbe esni“ szólásmódokat is. A ki is erre nagy haragba esvén, stb. Cs. A „haragba esni“ birtokvonzatban is előfordul pl. Asszonyom, tudom, hogy haragodba esem, stb. Cs.

U r a s á g: uri mód. Dom Baltazár mihent abban a nagy uraságban látá magát, stb. Cs.

S ó h a j t a n i v m i t: sóhajtani vmi után. Dom Baltazár, mihent abban a nagy uraságban látá magát, a melyet oly igen sóhajtott, stb. Cs.

E r r e v a l ó n é z v e: e czélből, e tekintetből, erre vonatkozólag. Erre való nézve dom Pedret valamely kertben sétálásra kivivé, stb. Cs. Erre a hírre való nézve mindenek bizonyosnak tarták, hogy ő rejtette volna el. P.

K e d v i b e e s n i v a l a k i n e k: vkinek kegyét megnyerni. Azt tudod, hogy oly szerencsés vagyok, hogy kedvibe estem a spanyol királynak. Cs.

E g y e s e k k é l e n n i: egybe kelni. De az még a te hasznodra válik, hogy mi egyesek legyünk. Cs.

FELEKI SÁNDOR.

ADATOK A NYELVUJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Bugát Pál életben maradt szavai.

II.

H a j l a m. inchinatio. — A régi folya m és hú z o m vagy hu z a m mintájára készített szóla m-mal nyitotta meg Döbrentey az a m képzésű főnevek bőfolyású zsilipjét.

H i g a n y, hydrargirum. — B., ki e szóval a kéneső h i g a n y a g ú voltát akarta kifejezni, bajosan tudta, hogy h i g a n y ú s á g már M. A.-nél előfordul, a lentitia szó alatt, enyvesség, szívósság értelemben.

H ő m é r s é k l e t, temperatura. — M. A.-nél a mérséklet, mérséklő ausmessung-ot, instrumentum dimensoriumot tesz és a mértéklet jelent temperaturát. Tudtommal Faludi volt az első, a ki a m é r s é k e l i g é t temperat értelemben használta. A hőmérséklet mellett divatossá vált légmérséklet szót Trattner-Károlyi. a könyvnyomtató gondolta ki. (Phil. Műsz.).

I n g a, pendulum. — B. tudományára nézve jellemző, hogy a r o s t p e n d e l - t, a r o s t n é m e t szó két értelmét összezavarva, r o z s d a - i n g á n a k fordítja. Hasonlít ehhez az, hogy egy másik nyelvújító a schnellkraft-ot (rúgó erőt) g y o r s e r ő r e (S. I.), egy harmadik pedig a moleculát (a

moles kicsinyítőjét) l á g y e l e m r e fordította. (Phil. Műsz.). Említésre méltó az is, hogy nyelvújítóinknál a f ü g g ö n y szó egész 1832–33-ig (Math. Műsz.) pendulumot jelentett, és csak azután kezdtek v o r h a n g r a fordítani.

K e d é l y, gemüth. — B. voltaképen k e d v é l y nek csinálta; a *v* betűt csak később irtották ki.

K i s é r l e t, experimentum.

K ó r j e l, symptoma.

K ó r o d a, clinicum. — B. szerint az o d a formativum locorum clausorum, pl. k a l o d a (szl. klada), t a n o d a.

L o b, inflammatio. — E szó „a lobbót vetett“ mondásból elvonva, megvan már S. I.-nál is f l a m m a értelemben.

M o z z a n a t, momentum.

M ű k ö d i k, fungitur, operatur; működés, functió.

M ű t, operatur. — Est verbum ad analogiam fűt: calefacit factum. Csak az a baj, hogy a fűt igét fűjt fűlt, fűl alakok előzték meg. Hogy a m ű l i g e megvan-e? és mit jelentsen? arról B. hallgat. — M ű t ő, operateur.

Ö t v é n y, legirung. — Ö t t e v é n y már egy 1210-ik évi oklevélben: „Via, quae dicitur parata, quae vulgo vocatur E t t e v e n“.

R a g á l y, contagium. — A nép a gallium apariné-t, a bojtorján egyik nemét nevezi így.

R o v a r, insectum. — B. föltevése szerint volt a magyarban réges-régen egy b a r szó, élő állatot jelentő; ma már csak származékaiban élne. u. m. b a r o m, b á r á n y, b o r j u, e m b e r (quasi diceretis é n b a r, ego animal!), b a r l a n g (rectius b a r l a k, baromlakás). És a jó Ball. el is hiszi Bugátnak ezt az ostobaságot, mert a Magyar Nyelv Teljes Szótárába csakugyan fölveszi a b a r szót a szokásos † jellel. — Világos tehát, hogy rovar, robar annyi, mint insectum!

R o k o n s z e n v, sympathia.

R o h a m, paroxysmus, ma már anfall és sturm is.

S a v, acidum. — A mult században a magyar chemikusok az acidum-ot s a v a n y ú s á g n a k, e század elején, a s ó - a n y (mater salio) származtatás alapján (Kr.) s a v a n y n a k nevezték. B. óta már csak s a v. Vajjon hová kopik még?

S e b é s z, chirurgus.

T e t s z h a l á l, asphyxia. — B. a s z í n h a l á l t is ajánlja; de hát a rosszabb jobban tetszett!

T a n á r, professor. — „Tanár est vox per Helmezyum (nem Helm., hanem Fogarassy, v. ö. Diák-magyar Műszókönyv, Győr 1833) pro doctore exprimendo, male producta; quae e radice vocis t a n í t n i et itidem radice vocis á r a s z t a n i composita, t a n - á r a s z t ó significat, qui hodierno cevo non doctor sed professor est, unde nos voce t a n á r sem-

per tantum pro exprimendo unice professore utimur“. Egész 1850-ig küzdött a doctor és a professor a tanár névért; utoljára is B.-nak lett igaza.

Túdor, doctor. — Valamint a nagyúrból lett, meséli B, a nádor, ép úgy lehet az olyan úrból a ki tud, vagyis a tud-úrból tudor. (Tscharner-Bugát Természettan 1836.).

Ütér, arteria. — (Antea életér, subin et verőér vocabatur, qui tamen ütér et brevissimum et etiam maxime euphonicum, ideo . . . .). Az érítés Kazinczy germanismusa.

Visszér, vena. — A visszhang (Kisd. Sz.) másolata.

LUKÁCS LÖRINCZ.

APRÓLÉKOK.

Szem Károly tanácsos ur. Az egyetemi szemklinikán az a rendes szokás járja, hogy a vidéki betegektől értesítetik magukat a beteg bajának jóra vagy rosszra fordultáról és változásáról. Az is tudva levő dolog, hogy az orvosi műnyelv még korántsem haladt annyira, hogy a vidékről felkerült atyafiak egyhamar bele tudnának tanulni. Hogy a rája nézve érthetetlen szókat hogyan forgatja ki formájukból és iparkodik érthetővé tenni a nép, annak érdekes példái vannak előttünk. Egy szolnoki beteget az egyik szemklinikai orvos azzal az utasítással küldött haza, hogy majd ha eltelik hat hét, írjon szemüvegért a „királyi szemkóródára“. Érkezett pedig a levele ilyen címezéssel: „Nagyságos kir. Szem Károly tanácsos urnak Budapestén“. A levélhordó, úgy látszik, szokva van az ilyen elferdítésekhez, mert elhozta, a hova szánva volt.

Homa patika. Szakasztott párja az előbbinek a következő eset, mely szintén a szemklinikán történt. Egy veszprémegyei ember elbeszélve bajának keletkeztét, annak során azt is elmondá, hogy „pedig gyógyították is ollan homa patikábólí orvossággal“.

Ókulárium. Máskor meg az a furcsaság történik népünkön, hogy ismeretesebb és ép ennél fogva magyarabb előtte az idegen, mint a magyar szó. Egy nagyendrédí beteg is a többek közt azt írta egyik levelében a nagyérdemű nagyságos urnak, hogy „méltóztassék azon ígért alkalmas szemüveget vagy is a mi nyelvünk szerént ókuláriumot küdeni.“

K.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A palócz vidékről.

Barsmegyei hangváltozások.

1. Magánhangzók. — Zártabb hangok: bukor, bukréta, humok, humlok | poroncsol | gyükér, gyütt | kinyér kényér, girizdes, erizd ereszd | ídes, szíp, kírem, lílek, nyízd nézd | fárú', egymástú', házbú' | kertbű stb. — Nyiltabb hangok: baronál | tő tű. — *i* helyett *u*: sucz (így kergetik a macskát). — Magas hang helyett mély: kapálnák, kaszálnák, írják e. h. kapálnék stb.

2. Mássalhangzók. — Jésülés: illyene, kellyene e. h. illene, kellene | énni, olvasni, innya e. h. énni stb., nyízd nézd | mosakogyik, sivalkogyik stb., másogyik, ötögyik stb.; gyívó (NSalló) dió | ütyi, eresztvi stb., retykán ritkán. — Egyéb hangcsere: vőfény, | fiskáris | csizma | tró bál próbál | gyűsz jősz. — Hangkopás: házbú', kertbű' stb., é-megyek nálatok, é-ugrott stb., sziva szilva, de álmá | píze pénze | sóé' a bótba mingyá sóért, mindjárt | maj' adok énneked | ászló, álogos || de megmarad a -val-vel és -vá-vé ragok *v*-je: bícsakval, késvel, kanálval, szép véteszem stb. — Tíjed, mejenk, fija tied, mienk, fia.

TÓTH LAJOS.

Szólásmódok.

Csak úgy sundán-bundán: titkon, rejtve elintézni vmit.

Nincs szeri-száma: nincs se füle, se farka; minden rend nélkül van.

Nem még tudsz vele a falhoz szegezni: nem tudsz olyan hazugságot mondani, hogy elhiggyem.

Eddig megettem vóna kécczer; eddig elvégeztem volna már rég.

Ojan, mind a Samu nadrága; mindjárt kifeslik (mindjárt kifecseg mindent).

Áj, hogy ki keni-feni magát; hogy kinyalta magát; minő takaros és nyalka!

Mosd a földhez; birkózás közben győzedelmeskedni s földhöz vágni.

Hadd el magadat; szűnj meg, légy nyugodt.

Jaj, hogy meg van ázva; jaj! de részeg.

Mintha villával hánták volna reá; olyan rendetlen, mintha a ruhát villával tették volna rá.

(Apa-Nagyfalu).

DAMÓ ISTVÁN.

Párbeszédék.

(Két csiki székely közt a vásáron.)

Hát ugyan bizon mongya meg nekem, hogy vajon mű jobb pártot választunk-e? vaj balt? Én nem tudom kejetek mejiket válasszák, met mű a multkor azt választottuk vót, kit a bíró ur mondott. Ejiszen kejeteknél es ugy van, met csak öküsmerek az urakot, ök tuggyák azt a jobb e jobb? vaj a bal? Mű az igaz balt választottunk, henem annyit merek mondani, hogy a jobb kéz csak jobb, mint a bal. Az úgy es van.

Oda mindenünnet csak egyet választnak, meg tám még a császárt es lássák mindennap? Azok tuggya e ott összegyűlnek s az adót es ök csinájják!

Hát még mit csinálnak? Én nem tudom, tám még a finánczokat es ök állícsák. Óh, hogy az Isten tegye el azokat az urakat, ha még a finánczokat es ök csinájják. Ezek a finánczok komám uram, hej a magyar szabactságát . . . henem csak annyit mondok, hogy 48 előtt más vót, met akkor ingyen szabad vót pálinkát főzni es tubákot termeszeni. Jól es mongya. Henem a fenye egye meg ezeket a feteke fenye finánczokat. A minapába az asszon egy kicsi keresést csinált vót . . . s megkapának, s meg es fizetém az árát, met az egyik tehenyemből ki kelle vágiak 45 huszast s oda kelle fizessem nékik az Isten vegye meg.

No komám uram! immán dél es közel van, szokotájja meg mennyit kell fizessünk, oztán mennyünk el. Ha kejednek kedve van én sem bánom, henem előbb igyuk meg még ezt a cseppet.

Májiszter ur! mivel tartozunk? egy felfertáj pálinkát ivánk meg ehejt komám uramval. Hát fizet 8 karajczárt. Ennye mején derága! nálunk lehet aval egy fertáj pálinkát venni, henem azétt kifizetem. El es felejtém megkérdeni, mennyiétt csinálna egy pár csidmát az asszonnak? 5 frt. Ugy nem vásárolunk. Nohát engedelmet kérünk, hogy bátorkottunk, henem alkugyík mennyiétt csinálna egy pár csidmát? beszéljen másképpen, ojjan derágán heába nem vásárolunk. No az Isten aggyon jégességet, jó maradást.

Komám de csaló ez az ur? megcsalt 4 karajczár erejéig, nezen csak oda, meg biz a.

Hát kejed most felfelé menyen ugye? No mongyon jégességet otthon es, henem ha nálunk felé járnak ne kerűjjék el szegén házunkat! Jó vásárt kívánok édes komám! agyon Isten kejednek is.

SZAKÁCS BALÁZS.

Népmesék.

A két testvér.

Vót ecczer két testvér, a zegyik gazdag vót, vót négy ökre, a másik szeginy, nem vót egyebe semmije, csak két túlka. Mongya ecczer a szeginyebbik a bátyának, hogy járjonak eggyütt, fogjanak

össze, fogják össze a túlkakat a zökrekkel. Aszongya a gazdagjabbik, hogy jó, ű nem bánya. Összefognak, s elkészülnek, hogy mennyenek só után. Elmennek. Az a hely a hová űk mentek, ajan messze lehetett, mind szinte ide Akna (Deés-Akna). A mind mennek, aszongya a gazdagjabbik a zücsinek, hogy ű azír ajan szeginy, me égen igazságos; aszongya, hogy a mostani világba nem jó igazságosan ílni. De a másik nem akarja hejin hagyni a beszidet, me ű a zígasság mellett vót. A gazdag mind aszonta, hogy jobb hamissan ílni. A szeginy pedig aszonta, mennyenek akár kérdezzik meg a zuraktúl, me, ha neki nincs igazza, adaggya neki a túlkajit. Mennek, s a mind mennek útközbe látnok egy udvarházot s bémennnek ada; kérdezik a zuraságtúl, hogy hogy jobb ílni, igazán, vagy hamissan? A zuraság aszongya: „Bizany jobb hamissan, mind igazán.“ Elmennek egyebüvé s att az a feleletet kapják. Elmennek a törvinszékhöz, s att is kérdíst tösznek, hogy mejik jobb, a zígasság, vagy a hamisság? Att is azt mongyák, hogy igen igazságosnak nem jó lönni, jobb a hamisság. Jókedve vót a gazdagjabbiknak, hogy mindenütt a zü szovának adnak igazat. Na már gondajja magába a zöcse, hová menyenynek mán egyébüvé, mikar még a törvinszéken is aszonggyák, hogy jobb a hamisság. Aszongya a bátyának, hogy térjenek vissza, s legyenek a zövé a túlkak, me néki van igazza. A szeginyebbiknek immán nem vót semmije, a felesége, s gyermekeji atthon marattak semmi nélkül. — A szeginyebbik búsúlt nagyán. A mind mennek hazafelé, egy térsigen látnak egy akasztófát; a szeginyebbik aszongya a bátyának: „Gyere vájld ki a szemeimet, itt a zakasztófa alatt, s éngem haggyál itt.“ Kivájja a zöcsinek a szemejit, s att haggya, ű pedig elmegyén.

Ecczer jön két holló a zakasztófához, s beszélgetnek a tetéjin, s mongyák, hogy sok világtalan van a városba, de nem vóna annyi, ha tudnák, hogy itt a zakasztófa alatt a lágyosba van ajan viz mejikkel, ha megmossák a szemekét, megjön a szemek világa. Ézt meghajja a zakasztófa alól a vak, s arébb húzódik a lágyasfelé, s a mind a lágyosba menyén, kibugyan a viz, megmossa a szemejit, s mindent lát. Megmossa másecczer, mégjobban lát. Elővösen egy palaczkat s megtóti ajan vízzel s kiül a zút szíliire. Ecczer jön valami gazdag uraság, vezeti egy gyermek, me vak vót. Aszongya a zuraság, vezess aza kódushoz, hogy aggyak néki valamit. Ada vezeti a fíjú, s a kódus mongya, hogy nem lát urasága? „Nem bizany fíjam“ — mond a zuraság. „Mit ád nékem a zuraság — kérdi a kódus, — ha isten után visszaadam szeme világát.“ „Adak én neked annyi aranyat, hogy gazdag léssz.“ Előveszi a kulacsat, s bémártya a zujjájit a kulacsba, s megmossa a zuraságnak a szemejit, hát a zuraság kezd látni, megmossa másecczer, még jobban lát. A zuraság kis víkával mirte néki öremibe a zaranyat, s gazdag lött a kódusból. Ennek híre ment, hogy hagy tuggya a vakakat gyógyítani, sokan mentek aztán hozzája: bárók, grófak, herczegek. S utójjára annyi aranyát gyűjtett, hogy bihalbúrbe varrta, s annyija vót, hogy ű se tutta, hogy mennyije van. Veszen magának mindent, ökret, szekeret,

s elindult hazafelé. Meghál egy faluba egy szegény asszonynál; a szegény asszony ajan szígyellős vót, hogy ű ajan rongyas vót, s a zember jó ruhaba vót. — de a bátya haragszik, hogy minek nem szállatt hozzá? Nem szállatt, me tutta ű, hogy a feleségihez száll. — Eszik a zember, s ada hijja a zasszonyt s a gyermekeit is, hogy egyenek vélle. A zasszony húzódatt, me hát szígyellette ajan rongyas; de csak oda kellett mennyen, hogy egyik, s a gyermekeji is. — Az ember kérdezi, hogy hun a zura? — férje —; A zasszony elmongya, hogy ni hogy járt s ni hogy járt? Ecczer mongya a zember: „Hát nem vót a zúrának ijen jegy a lábán?“ „Vót“ — mond a zasszony. — „Na hát láttya — mond az ember — én vagyok a maga ura.“ Vót aztán örem. Rendbe hozta a házat, hozat boronát, s ípitni kezdett, me mán minden pusztulóba vótt. Atól küdi a felesigit a bátyához a víka után, hogy mírjik meg a zaranyat. Elhozza, megmírjik, de a mind mírjik, két aranyat béteszen a zember a zabrancs közzé, hogy nem is látezik, s aszongya a felesiginek, hogy vigye haza, de a két aranyat haggya att, mindha nem is tudna rüllak semmit, hogy lássa, vajjan visszaküdi a bátya? Hazaviszi a víkát. A zaranyakat nem küdi vissza a bátya. A másiknak, a zöcsinek jól ment a dóga. Elmenyen a bátya a zöcsihez, s aszongya, hogy vigye el üt a zakasztófa alá, s vájja ki a szemejit. De aszongya a zöccse: „Dehogy vájom, nem vagyok én hóhér, hanem, ha kívánod, fogalak én valakit, hogy elviszen ada, s kivájja a szemejidet.“ Fogad, s ez elviszi a zakasztófa alá, s kivájja a szemejit, s att haggya. — Eljön a két holló a zakasztófához, s megötkik a vakat. Így veszett el a hamis ember.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Levelek az orvoshoz.

I.

Tekintetes Fő Orvos úr!

Meg érkeztem haza Majus 8-án Szerencsésen úta zasom békességben jártam és semmi bajom nem történt legelső foglalatossagam röktön az — volt hogy a Corodai kimondott kölcségett 13 ftot ó/é.ben az az Szóval tizenhárom forintot szívés hálával küldöm!

Kérem a Tekintetes fő orvos uratt hogy ha ezen fent Summa pénze kézbesül méltóztasson je gy z e k b e t e n n i és engem Kegyes tudóssításával meg nyugtatni mély alázattal kérem hogy kivan fizetve.

A Szememre csak is azon állapotba vagyok amidőn onnan eljöttem Semmi fájdmatt nem érzek Tellyes tisztellettal maradtam Felső Hangvnyon Május 9-én 883-ik év. A Tekintetes fő orvos úrnak Alázatos Szolgája Bodnár Istvány mfk.

2.

Kelt Levelem Szólláth köségébe 1883, 6/20.

Ezen Levél Szól úgy mint Szóllát köségéből jelenleg úgy nevezendő Takács Mátyásné(-) ami enek az hónapnak úgy mint Május 5-kén eresztődött el inet, szemoperálásra volt iten és úgy volt neki rendelve hogy hat hétre küldjön levelet hogy menire van a szemével. Továbbá a Szemel anyira van hogy még déltájban most sem lehet neki kit (kint) leni de máskor mindig maradhat és a Szélis árt neki Igen szépe kéreti tisztelt nagyságos fő dogtor urat hogy ha küldene egy okorlárét mert aszt hiszi hogy jobba lát azal.

3.

Vár Palota Veszprém Megye.

Mélyen Tisztelt Tekintetes Uram!

Tekintetes Uram Miután Nőm azon Hatheti Időt átt halaldta Melyett a Te Szkar Szabot Hogy Enek, Letelte után fog Szem üveget kapni. Hátt most Ezenell felkérem Tekintetes uramat Lene Szives Nőmnek Ezenell meg küldeni. És az árt után fogjuk fizetni. És ara Kérném Tekintetes Úramat, hogy Már most a szem Nem véres hát fogjuk e? Használni azon Csöpöket Vagy most már Ell maradhat.

És ezenel köszönet hálánkat Nyilvánítjuk Az Egész Szemészeti Karnak. És ezel alázatos Szolgái maradunk Ifj Soos János És Matisz Lidia. Kelt Vár Palotán 1883. Máj. 8-dik. Ifj Soos János.

CSAPODI ISTVÁN.

Miszteriumok.

Csordapásztorok midőn Bethlehemben
Csordát őrizének éjjel a mezőben,
Isten angyali jövének melléjük,
Nagy félelemmel telék meg ő szívük.

1-ső vers. (Angyal).

Pásztorok miért félték
Örömet mondok néktek,
Eljött már a várt messiás,
Kit meg jövendőlt az irás.
Pásztorok miért félték.

2-ik vers.

KészüljeteK, utra jertek Bethlehembe,
A hol néktek léssen nagy örömetek;
Ti reátok
Jézus vár ott,
A ki mennyből alászállott,
Pásztorok hát jőjjetek.

- Öreg juhász: Pásztorok! fiaim! hamar keljetek föl,
 Angyalok jöttek öröm-énekekkel;
 Azok hozták hírül: messiás született,
 Ki megváltja az emberi nemet.
- Kis juhász: Ó édes Jézuskám szegény bojtár vagyok; nincsen
 arany pénzem, a mit lábaidhoz tegyem; de a mim
 van azt szívesen lábaidhoz teszem.
- 2-ik juhász: Ó édes Jézuskám! szegény bojtár vagyok,
 Úgy hiszem az is maradok
 Míg csak meg nem halok.
 Meguntam a gazdát, más gazdához megyek.
 (Nagy-Becskerek).

HARASZTI GYULA.

Rímes mondások.

Al.-Szita, szita, paszita, kilencz apró pogácsa, édes anyám
 sütötte, még se ettem belőle.

Hej Karácson, Karácson, van-e Kalács a rácson, ha nincs
 kalács a rácson, mit se ér a Karácsony.

Jaj, jaj, nagy a baj, kilencz tehén, még sincs vaj.

(Alsó-Lendva vidéke).

SPITZER ARNOLD.

Tájszók.

I.

- F a n c z o g: fanyarán beszél.
 „Ugyan ne fanczogj, kín hall-
 gatni“.
- F a r k a s - h u r o k: kettős hu-
 rok. „Vess neki farkas-hurkot,
 majd megfogja az“.
- F a r k i n c z a: kis, rövid fark.
 „Nini édes apám, milyen far-
 kinczája van ennek a kis
 nyúlnak“.
- F a t t y a z: kukoriczát a fattyú-
 hajtásoktól tisztít. „Menjete-
 ki fattyazni“. F a t t y ú z: faty-
 tyúnak mond. „Azt mondom,
 engemet ne fattyúzz“.
- F e l e n g ü l: felenged, föleny-
 hül pl. idő. „Most már fele-
 ngül, mert alszél fúj“. „Majd ha
 kissé felengül, akkor indul-
 jatok“.
- F e l e s g é l: felesget, felesel-
 get. „No Gyurka, te most el-
 mégy szolgálni, azt mondom
 neked: tied a hallgass, ne
 felesgélj gazdáddal, ha tüzet
 rak is a hátadra“.
- F e l f o n c s o l: feldarabol, fel-
 foncsikál pl. ruhát. „Tedd le
 az ollót, azt a vásznat nem
 szabad felfoncsolni“.
- F e l g e r d ü l: felzúdul, feltü-
 zül. „Nini, hogy felgerdült,
 mint a kanpulyka“.
- F e l h u p p a d: feldagad, fel-
 puffed. „Ángyónak a lába egé-
 szen fel van huppaddva“.
- F e l k o s a r a z: szájkosárral el-
 lát pl. szántáskor az ökröket.
 „Kosarazzátok fel az ökröket“.

F e n t ő s : kissé tikkadt pl. füstölt hús. „Ez a hús kissé fentős, de azért nem vetjük el, majd elkallódik a nyáron“.

F i c c z a n t , e l f i c c z a n t : hibít, elhibít, nyelvvel botlik. „Már megint elficcantottad a szót. Lassan beszélj, ne siess, akkor nem ficczana a nyelved“.

F i r c z a n g o l : különféle fogas kérdésekkel faggatják. „No öcsém, téged ugyan megfirczangoltak. Dejszen hijába firczangolják azt, volt már az egy pénzzel a vásáron“.

F i t y í t : markába rejtett tárgyat megmutat. „No fityítsd, mi van a markodban. Kártyázásnál: fityítsd, mid van“.

F i t y u l a : esuklya, kámzsa. „Fiamnak szűrt vettem, fityulája is van“.

F o g d a l ó d z i k : szorongat pl. agár. „Jól fogdalózik a cziczka“.

F o g h e g y e z : valamit kellett lenül eszik. „De foghegyezed azt a sajtot? Hogyne foghegyezném, mikor olyan, akár a patkadarab“.

F o s z t a l é k : kukoriczahéj, mit fosztáskor lehántanak. „Azután a fosztaléket szét kell teríteni, hogy száradjon“.

F o s z t ó k a : kukorica- vagy tollfosztáskor legények, lányok összegyülekeznek, s ezt fosztókának mondják. Van kukorica-fosztóka, tollfosztóka.

f r e c c s e n , f r ö c c s e n : fecscsen. „Hol freccsent a sár a ruhára?“.

F ű l l e d : nedves vagy zöld takarmány összerakva megmelegszik és megpenészedik, megfűl. „Mondtam ugy-e, hogy nem kell a szénát mindjárt összerakni, mert megfűlled. Ne hozz abból a fűlledt szénából a lónak, mert megkehesedik“.

(Alföld).

SAMU JÓZSEF.

2.

D a n a j : dal. Jó féittak az este, vót danaj is élig. Nad danajje méntek.

d a n o g a t : dalogat.

d a r a b o s a f ő d (g ö r ö n g y ő s), nehiz szántanyi.

d e : beh. Ennye de szép! Jaj, de megütöttem a lábomat! Húd de hideg van! De sokan vótak!

d e (k ő t ő s z ó). Éménnik veled, de rosszak a csizmáim. Sok pénzt keres, de el is kötti án. Csak gyün (jőjjön) ké hónap, de osztán el né feleggyé án ké.

d i s z é v m i n e k : bösege, kelen-dősége. A zidin ném nagy disz é vót a gyümölcsnek. Nad disz é van most a bundának, mét hideg van.

d o g a d : dagad. Alikhaném esü léssz, ara bé (dél felé) nagyon dogad (vastagodik a felhő).

d o r o m b u l : dorombol. Csak simogazsd aszt a macskát, hal-lod, millen szépen dorombul.

d ő d ő l e : gániczánemű főtt tészta.

d ő g i s z : dögész; így hívják tréfásan a falubeli halottkémet.

d ő n g e t : ütöget vmit, a mi nagyon hangzik. Té gyerek, né döngeszd mindig aszt a hordut, nem hagathatom. Döngettik a zajtut, bé akartak győnyi.

d ő l i d é z : düledez. Nyilván boros vót, mét nagyon dőlidézett.

d ű n: dűl. Né bozgazsd a zasz-
tat, fűdűn a korsu.
d u d o r o d o t t szájú: széles,
vastag ajkú.
d u r g a t: csattogtat. Naon mér-
gűs lűhetűt a szomszidni, egisz
nap durgatta az ajtukat (ki-be
járt s az ajtűkat csattogtatta).
d u r a n c z i sziba: magva nem
válű, gűmbűlyű szilva.
d ű h ű d i k, d ű h ű s: megvesz,
veszett. Megdűhűdűt a vadász
kutyájjo. Agyonlűttik a dűhűs
kutyát. E szűkat valűdi értel-

műkűn kűvűl nagyon gyakran
hasznájjuk műg egyűb, átvitt
űrtelembe is; pl. Ugy is dű-
hűs vűt az a lűán, hogy eműnt
utánno. Hűn vűtak tűnnáp a
leginyűk? Lűttam ara lű a
rűtekűn dűhűdűtek (műlatoztak,
jűtékoskodtak). Őh, hod dű-
hűnneik műg műg aj is, a ki
űr rossz szűt tud rűm szűnyi.
A Farkasok Gyűskájjo evűttű
a Horvűth Katit. Nűm dűhű-
dűt műg! (kiűlt fel a műsik
csodűlkozva).

(Őrsűg).

KŰNNYE NűNDOR.

Gyermekjűtékok.

Gűlyabűcsi gűlya!
Holvoltűl azűta?
A csengeri tűra.
Ki jűnyűt vettűd el?
A Kis Kűcsinűjűt.
Mivel hoztűd haza?
Sűppal, dobbal, nyűri hegedűvel, selyem keszkenűvel.

(Kűműrű).

KAZAY GYULA.

Nűpdalok.

Eza Csurgű gyűzbo van,
Mer űllegűn zárvo van,
Műg vűsűrnop dűlűtűn
Sűtűt vűgig az ucczűn.
Utűnno műnt az anya
„űdűs fűjam gyűjj haza“.
„űdűs anyűm nűm műgyűk
Műg műmo vűrbe fűrdűk.
Nűm a Duna szűlibe,

Ta csűrűdű kűzűpibe“ . . .
„űdűs anyűm űdűssen,
Van-ű ruhűm szennyessen
Ha nincs ruhűm szennyess
Hosztűm űppűrt vűrűssen“.
Harangoznűk Kűrűzűsbe,
De nűm tudom, hűkkire.
Barna kis lűn reczecze
Műkhűt a szerűtűjje.

(Csurgű kűzsűg, Fehűrműgye).

LűZűR VIRGIL.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

HANGTANI ALAPELVEK ÉS VITÁS KÉRDÉSEK.

III. Fortis és lenis.

A „Magyar nyelv hangjai“ cz. dolgozatomban a hangokat az angol fonétikusok példája után indulva, azon tulajdonságuk szerint osztályoztam, hogy vagy csak a hangszalagoknál keletkeznek, vagy csak a szájüregben, vagy pedig mindkét helyen. A hangok képzésének e felfogását azonban nem minden fonétikus fogadta el, különösen nem a németek, s ezek között a legjelesebbek sem, mint pl. Raumer, — vagy csak részben, mint Sievers.

És mert ilyen tekintélyek szólnak ellene, érdemes e kérdéssel tüzetesebben foglalkozni. Abban mindenki egyetért, hogy a vocalisok, nasalisok és liquidák egyedül a hangszalagoknál keletkeznek, tehát tiszta zöngé hangok (tönend). Megegyeznek abban is, hogy a kemény explosivák (tenuis) és a kemény spiránsok (*sz, s, f*) csakis a szájüregben keletkeznek, tehát zöngé nélküli hangok (tonlos). Egyedül a lágy explosivák (media) és lágy spiránsok (*z, zs, v*), tehát az úgynevezett lenis-ek felfogásában térnek el egymástól a vélemények.

Ama vélemény szerint, melyet említett dolgozatomban én is követtem, tenuis és media között az az egyedüli lényeges különbség, hogy a tenuis képzése alkalmával a hangszalagok távol állanak egymástól, a hangrés nyílt, s így a lehellet szabadon megy rajta keresztül; ellenben ha mediát ejtünk, a hangszalagok annyira közelednek egymáshoz, hogy zöngé jó létre, s ez a szájban keletkezett explosiva hanggal együtt hangzik. Ugyanez a különbség a kemény és lágy spiráns között: az előbbinél a hangrés nyílt s a szájüregben felállított akadályhoz csak a lehellet jut; a lágy spiránsoknál a zárt hangrésnél keletkezett zöngé jut

el a szájüregben felállított akadályhoz. Tehát fortis és lenis között az egyedüli különbség, hogy a hangrés zárt-e vagy nyílt.

Így nyilatkozott már Kempelen, a hangphysiologia megalapítója, e kérdés felől: „Der unterschied zwischen *b*, *d*, *g* einerseits, und *p*, *t*, *k* andererseits ist, dass bei den ersteren die stimme immer mitlautet“. Az újabb német fonétikusok közül e nézet mellett foglal állást Brücke és Winteler. Sievers csak félig-meddig csatlakozik hozzá. a többiek (DuBois Reymond, Thausing, Heyse, Kudelka, Raumer) teljesen ellene vannak. Az angol fonétikusok mind e nézet hívei.

Határozottan eldönteni, hogy melyik félnek van igaza csak akkor lehet, ha kísérlet útján győződhetünk meg az állítottak igazságáról. A hangszalagok állását kellene látnunk a különféle hangok képzése alkalmával; csakhogy ez consonansoknál lehetetlen, mert a hang létrehozására szükséges akadály a szájüregben gátolja éppen, hogy a gégefőbe láthassunk. Hanem tehetünk más kísérleteket, melyek útba igazíthatnak, s melyek világosan kimutatják, hogy a mediák és lágy spiránsok egy sorban állanak a vocalisokkal és nasalisokkal, míg a tenuisok és kemény spiránsok velük ellentétes állást foglalnak el. A vocalisok és nasalisok zöngé hangok, tehát a velük egy sorban álló mediáknak és lágy spiránsoknak is zöngé hangoknak kell lenniök.

Leírok itt néhány kísérletet, a melyet mindenki maga is könnyen elvégezhet s meggyőződhetik e vélemény tökéletes helyességéről.

1. Ha ujjunkkal bedugjuk mind a két fülünket, s vocalist vagy nasalist ejtünk ki, erős recsegő hangot hallunk, ez a zöngé. Ha tenuist vagy kemény spiránst ejtünk ki, melyek zöngé nélküliek, természetesen nem halljuk e hangot; de ismét erősen halljuk, ha mediat vagy lágy spiránst ejtünk ki, tehát ezekben is van zöngé. Próbálja csak az olvasó így bedugott füllel egymás után ejteni az *sz*-t és *z*-t, *f*-t és *v*-t, vagy *t*-t és *d*-t, *p*-t és *b*-t, mindjárt észre veszi a különbséget a kétféle hangok között.

2. Nagyon meggyőző kísérlet a következő: Hangoztassunk folytonosan egy *f*-t, s húzzuk el ez alatt az alsó ajkat kezünkkel a felső fogsortól. — a hang természetesen

megszűnik s megmarad az egyszerű lehellet. Tegyük meg ugyanezt, mialatt *v*-t hangoztatunk s az eredmény már nem a puszta lehellet, hanem egy határozatlan vocális, vagyis a zöngé lesz. Megtehetjük ezt az *sz* és *z* vagy *s* és *zs*-vel, s ugyanazt fogjuk tapasztalni. E kísérletet fordítva is végezhetjük. Bocsássunk egyszerű lehelletet a szájon keresztül s közelítsünk alsó ajkunkkal a felső fogsorhoz, az eredmény az *f* hang lesz. Hangoztassunk ellenben bármely vocálist s közelítsünk épúgy alsó ajkunkkal a felső fogsorhoz, s az eredmény a *v* hang lesz. Ebből egész világosan látható, hogy az *f* hang egyedül az ajkagnál keletkezik, míg a *v* e hangon kívül zöngéből is áll. — Hogy a *v*-vel egy sorba való hang a *b*, az *f*-vel meg a *p*, arról az által győződhetünk meg, ha egymás után ejtjük e hangokat. Ha *b—v*-t vagy *p—f*-t hangoztatunk, az átmenet könnyen, minden megakasztás nélkül történik; de nehezebb az átmenet a *b/v* vagy *p/f* hangcsoportoknál; itt érezzük, hogy előbb a hangszalagokat más helyzetbe kell hoznunk. Ép ezen alapszik az assimilatio, a mi minden nyelv történetében oly fontos szerepet játszik.

3. Hogy a media zöngés hang, világosan bizonyítja az a tapasztalat, hogy a náthás ember *n* helyett *d*-t, *m* helyett *b*-t ejt. Mért nem ejt soha *p*-t vagy *t*-t? Mert ő ilyenkor is nasalist akar ejteni, tehát zöngét hallat, csakhogy e zöngé nem mehet az orrüregen keresztül, mert az a betegség folytán el van zárva, hanem megnyílik a szájüreg, s halljuk a médiát, és sohasem a tenuist.

A német fonétikusok nem akarták elismerni e vélemény helyességét, s a fortis és lenis között lényeges különbségnek egyrészt a lehellet erősségi fokát állították, más részt pedig azt, hogy a fortis képzése alkalmával szorosabb akadályt állítunk, mint a lenisnél. Mindkét állítás igaz. Valóban, ha kezünket szájunk elé tartjuk s egymás után ejtünk *p*-t és *b*-t, a *p* ejtése alkalmával erősebb lehelletet érezünk, s erősebben össze is szorítjuk ajkunkat, mintsem a *b*-nél tesszük. Csakhogy ez nem lényeges, hanem nagyon is mellékes körülmény. Ha tenuist ejtünk ki, a hangrés nyitva áll, a kitolt levegő a szájüregben sűrűsödik össze, tehát ajkunkat erősen össze kell szorítani, hogy idő előtt ki ne szabaduljon; s midőn az akadályt megnyitjuk.

a szájban összeszorult levegő egyszerre szabadul ki. Ellenben, ha mediát ejtünk ki, a hangrés a hangzás számára zárva van, s így csak kevés levegő mehet a szájüregbe, tehát az ajkakat sem kell oly nagyon összeszorítani, mert nem áll mögötte oly sűrű levegő, s a megnyitás alkalmával is kevesebb tolul ki.

Du Bois Reymond azt is állítja, hogy a lehellet erősítése által médiából tenuis, lágy spiránsból kemény spiráns lesz. Tehát szerinte is e kétféle hang között a különbség csakis a lehellet erőssége. Meg is próbálta, s mint írja, sikerült is neki, hogy egy lenist hangoztatott, s belőle a lehellet egyszerű erősítése által fortis jött létre. A lenis képzéséhez szükséges egy bizonyos foku lehellet, mely a hangszalagokat rezgésbe hozza. Ha azt erősítjük, a hangszalagok nem tudnak tovább is ellenállani, az erővel feltörekvő légoszlop szétnyomja őket egymástól, s a hangrés nyitva áll, tehát halljuk a megfelelő fortist. Tehát Du-Bois Reymond kísérlete sem bizonyít a mi fölfogásunk ellen.

A német fonétikusok ellenkezését e véleménynyel megmagyarázta Brücke (Grundzüge 76, 77) azon módból, a melyen Németország legnagyobb részében a leniseket ejtik. Majdnem egész közép és déli Németországban valóban zöngé nélkül ejtik a leniseket, csakhogy akkor nem is különbözik a fortistól. Ausztriában is zöngé nélkül a lágy spiránsokat, mint ezekben: *w e i n*, *s o h n*, *h a m m e r*, melyeknek kezdő hangja majdnem egészen olyan, mint az *f*, *sz* és *ch* (ebben: *ich*) hangok. E kiejtés mellett bizonyít az is, hogy Dél-németország névlajstromaiban a D, T vagy B, P betűket egymás után írják, mert a kiejtésben nem különböznek egymástól. Másrészt úgy is ejtik a mediákat Dél-németországban zöngé nélkül, hogy a hangos beszédben is susogó hanggal ejtik, tehát a zöngé elvész. Ily módon fortis és lenis a kiejtésben teljesen összeesnék, de mégis van köztük némi különbség. Németország nagy részében az eredeti tenuist aspiratának ejtik: *kh*, *th*, *ph*, míg amit mediával írnak, az egyszerű tenuis. Más részében pedig a fortis erősebben, mintegy kétszeresre ejtik, míg a másik hangot csak egyszerű fortisnak. E kiejtésnél nincs is más különbség fortis és lenis között, mind a lehellet erőssége (L. Winteler, Kerenzer Mundart 18. s köv. ll.).

Ila tehát egy fonétikus, a ki ily kiejtéshez szokott, akarja kutatni a különbséget a *b* és *p* hangok között, nem fogja belátni, hogy a *b* zöngé hang, mert ő ezt is a nélkül ejti. A *p*-től megkülönbözteti, mert egy részt van is valami csekély különbség köztük, másrészt már gyermekesége óta hozzá szokott a két különböző jegyhez az írásban.

E fentebbihez teljesen hasonló jelenséget tapasztaltam a zala- és somogy megyei kiejtésben. Egész pontos megfigyelésre nem volt alkalmam, annyit azonban néhány zalamegyeivel való érintkezésben tapasztaltam, hogy ők a kemény spiráns helyett, különösen szótag végén, lágyat ejtenek, pl. *é z s e. h. és, ké z s e. h. k és*. E sajátság konstatálására természetesen pontosabb megfigyelés szükséges, mint a mit eddig tettem; annyit mindenesetre láthatunk, s csak azt akarom is megjegyezni, hogy ha pl. egy zalamegyei vizsgálja a különbséget *s* és *zs* között, azt fogja mondani, hogy mind a kettő zöngés hang; természetesen, mert ő mind a kettőt annak ejti.

Ebből érthető, hogy még oly kitűnő megfigyelő, mint R a u m e r, sem képes helyesen felfogni e kétféle hangok közti különbséget. Ő észrevette, hogy a német lágy spiráns nem ugyanaz, mint a francia vagy angol, s ezért a különbséget a kétféle hangok között arra állapította, hogy egy részük fuvás (*blasen, flare*), más részük meg lehellés (*hauchen, halare*) által jő létre. (L. *Gesammelte sprachwissenschaftliche Schriften* 444—460).

Osztályozásának elveit a következő pontokban foglalja össze:

„1. Die consonanten zerfallen in geblasene (*flatae*) und gehauchte (*halatae*). — 2. Durch blasen entstehen die harten consonanten, durch hauchen die weichen. — 3. Die harten consonanten sind immer tonlos, weil sich mit dem blasen weder das tönen der stimmbänder, noch ein kehlkopfgeräusch verbinden lässt. — 4. Das hauchen, wodurch die weichen consonanten hervorgebracht werden, kann sowohl mit dem ton der stimme, als mit einem kehlkopfgeräusch verbunden werden. Es braucht aber weder das eine, noch das andere der fall zu sein. — 5. Verbinden wir das hauchen bei der hervorbringung der weichen consonanten mit dem ton der stimme, so erhalten wir die

weichen consonanten des englischen. — 6. Verbinden wir das hauchen bei der hervorbringung der weichen consonanten auch in der lauten sprache entweder mit einem blossen kehlkopferäusch, oder auch mit gar keinem geräusch, so erhalten wir die weichen consonanten wie sie die gebildete aussprache des mittleren und südlichen deutschlands wiedergibt“.

Raumer e különbségtételének semmi physiologiai alapja sincs, a különbség az angol és német lenisek egész más, a mint már előbb megmagyaráztuk. És ő még meg sem magyarázta, hogy mit jelentenek e kifejezések *flare* és *halare*. Ha azt érti rajtuk, a mit a szavak jelentenek, t. i. fuvást és lehellést, akkor már első pillanatra láthatjuk, hogy e megkülönböztetésnek semmi értelme. Az *sz* épügy nem fuvott hang, mint nem a *z*, fuvott hang egyedül az *f* és *v*. Másrészt meg minden hang lehelt hang. Ha pedig valami mást értett e kifejezéseken, akkor adós maradt a felelettel, hogy mit.

Az újabb német fonétikusok már csatlakoznak Brückehez és az angolokhoz, de nem mernek egész határozottan színt vallani. Sievers félig-meddig csatlakozik hozzájuk, inkább igen, mint nem. Csakhogy nála még szerepet játszik a lehellet és az akadály erőssége is; nála még szó van zöngés és zöngé nélküli (tönend und tonlos) mediakról. Nagyon kár, hogy még ily kitűnő fonétikus, mint Sievers, sem tud az előítéletektől teljesen szabadulni.

BALASSA JÓZSEF.

S Z Ó R E N D.

V.

Az előadottak kiegészítéséül, és az egésznek könnyebb áttekintésére egy-két pontba foglalom össze a főbb mozzanatok.

1. F o g a l o m k a p c s o l á s. A kapcsolandó fogalmat az *is* nyomban követi, és összeköti a másik — nyilván kített, vagy oda gondolt — fogalommal; pl. (Időt nyerünk vele), meg p é n z t is. „N y e r s z is mellette, t a r t o z o l is vele (Faludi. „A beszélgetők“). — E n g e m is megbántott; (tehát nemcsak Palit, vagy a kiről épen szó volt).

(Sokan járnak oda). Az ö c s é m is ott volt (V. ö. Simonyi 22., 23. l.).

a) A kapcsolt fogalmakra vonatkozó állítmány rendszerint ugyanaz: E z t is, a z t is látom. De lehet más-más állítmány is: (Ha felhoztam), le is viszem. (Gyalog jött); és így ment vissza is.

b) Ugyanez áll a kapcsolt állítmányokkal viszonyuló másnemű mondatrészekre nézve is: (Gyakran kér), de a d is néha jó tanácsot; és: (Nemcsak hallok a hangját); látom is az alakját). — (Ezek: hangját, alakját hangsúlyosak ilyenkor).

2. M o n d a t k a p c s o l á s. Ez esetben az *is*-t közvetlen megelőző kifejezés. legyen az név, ige, határozó vagy kötőszó, mindig csak eszközül, fogantyúul szolgál neki a mondatokban kifejezett egész gondolatok egybekötésére.

Az ilyen mondatkapcsoló eszköz — a visszamutató szókat ide nem értve, — már *is* nélkül is, ha nem is mindig a legnyomatósabb, mindenesetre többé-kevésbé nyomósított, vagy már magától nyomatos kifejezés, még az ikekötőt sem véve ki. Példák: C s ü t ö r t ö k ö t mondott a puskája; *is*-sel: (Kétszer rosszul lőtt); egyszer meg c s ü t ö r t ö k ö t is mondott a puskája. Itt nem is képzelhető az olyan kapcsolás, mint: csütörtököt is, (mást is mondott a puskája); és így tovább: (Megtörtént); el is ismerem, hogy hibáztam. (Nem figyeltél); későn is vetted észre. N e m is Gyula volt itt, (hanem Jancsi).

3. E kötőszó egyenesen nem foly be a bővített állítmány rendére; mert ez a rend az *is*-t megelőző kifejezésnek nyelvtani jelentőségétől függ; pl. Pali elutazott már; és: Pali is elutazott már. Ritkán hibázza el; és: Ritkán is hibázza el.

a) De a fogalomkapcsolásnak egyik esetében negative mégis befoly a szórendre, jelesül: a mikor az a fogalom vagy rendszerint nem nyomatos; a mely is minden esetben elfogadja az ige-jelölte nyomatékokat; vagy ketős természetű, a mely kivételesen fogad el ilyen nyomatékokat. Ezek az *is*-től nyert erős hangsúly mellett sem tűnnek nyomatos rendű állítmányt; holott különösen kiemelve és ennél fogva erősen hangsúlyozva, okvetetlen megkívánják az állítmánynak nyomatos rendét; pl. A k ö n y v e t

vitte el; és: A könyvet is *elvitte*. *Úgy mondd el* neki, a mint stb.; és: *Úgy is elmondhatod*, a mint stb.

b) Mihelyt nyomatos rend követi az ilyen *is*-es fogalmat, ez már csak mondatkapcsoló segéde, eszköze az *is*-nek; még pedig olyan kifejezés, a melynek abban a mondatban már *is* nélkül is ige-jelölte nyomaték jutott; pl. („A mely uton jött volt), azon is *ment* vissza“ (Ar. Toldi sz. 405. — *Is* nélkül: azon ment vissza). (Ebben sok tollhiba van); gyorsan is *írtad* le! *Is* nélkül: gyorsan *írtad* le (L. I. cz. I. főosztály. II. cz. 2. alosztály).

4. E köztónak egyazon helyfoglalása fogalom- és mondatkapcsolást eszközölhet egyaránt. Ilyenkor rendesen a hangsúly jelöli az értelemárnyéklatok különbségét; pl. Ott is voltam; és: Ott is voltam. (Rosszkor és) ügyetlenül is fogott hozzá; és: (Jól kikacagták). De ügyetlenül is fogott hozzá; vagy: Ügyetlenül is fogott hozzá!

5. Másfelől azonban minden helyváltozása az *is*-nek okvetetlen más-más vonást ad a mondatnak; és itt nagyon ajánlatos annak a különös megfigyelése: vajjon az állítmány részei között, jelesül: az ige, vagy valamely állítmányegészítő szó után áll-e az *is*? pl. (Okvetetlen szükség), hogy eszembe is jusson; és: (Tudtam, hogy majd eszembe jut); jutott is a kellő időben.

6. Különböző mozzanatokot szolgáltat az *is*-nek pusztán föltétel-jelölő, és föltételesen megengedő mondatban szereplése; pl. Ha még nagyot is hall (ráadásul a többihez, szánni való ember); és: (Mindig jókedvű), ha mindjárt nagyot hall is.

a) A megengedő *ha . . . is* minden körülmények közt mondatokat köt össze; az egyszerűen kapcsoló *is* pedig, — mint a mely a *ha* köztónak nem segédeképen működik, következésképen *ha* nélkül is, önállóan szokott szerepelni, — a körülmények szerint fogalmat is, mondatot is kapcsolhat; pl. Ha ott is jól mulatsz, eredj oda; és: Ha (nem csak oda ment, hanem) ott is hált, már nem jön ide reggelizni.

b) Sokkal czélszerűebb is itt mindenekelőtt azt vizsgálni: pusztán föltétel-jelölő vagy föltételesen megengedő mondatban szerepel-e az *is*? röviden: egyszerűen kapcsoló-e

vagy megengedő? A III. cikk 202. lapjáról a 203-ikra átnyúló szakasznak a befejezését („nem kapcsol mondatot”) — az itt a) alatt mondottak nyomán úgy igazítom ki. (mert csak úgy értettem): hogy a határozott módú ige után nem álló, és így a *ha* segédjeképen nem működő *is* kapcsolhat ugyan, de nem kapcsol okvetetlen és minden körülmények között mondatot. Ezt szükségesnek tartottam ide iktatni; nehogy az a nem szabatosan formulázott befejezés félreértésre adjon alkalmat.

7. E kötőszó egy irányban egyenesen is intézi a szórendet, jelesül: nem igen tűr nyomósítatlan fogalmat maga és az állítmány között. (Az állítmány ilyenkor egyenes rendű); pl. *is* nélkül: A fiam *akkor* tisztté lett; *is*-sel: A fiam *is* tisztté lett *akkor* (nem: A fiam *is* *akkor* tisztté lett); ellenben: A fiam *is* *akkor lett tisztté*. — Ennek a *pajtája* leégett; és: Ennek *is* leégett a *pajtája* (nem: Ennek *is* a *pajtája* leégett; ellenben: Ennek *is* a *pajtája* *égett le*. (A többire nézve l. IV. cz.).

a) Még csak azzal egészítem ki a szabályt, hogy: Bővebb mondatban, — a hol több fogalom áll az *is* és az állítmány között, — követheti az *is*-t súlytalanul is egyik-másik körülményszó; föltéve, hogy az ezt követő kifejezések valamelyike nyomatos; pl. Andort *is ott* bizonyosan csak eszközül használták. Hát én *is most* határozottan e mellett maradok.

* * *

A részletek közül e helyen csak a határozatlan fogalmat jelelő *is*-es alakot tárgyalom röviden, Simonyi Zsigmond „Szórendi szórszálhasogatások“ cz. cikké kapcsán (Ny. XII. 354—359.).

A „Magyar Nyelvbüvár“-tól megrótt, és Simonyitól az említett cikkben védett mondat ez: „Az *é* mélyhangú szavakban *is fordul elő*“. — Megróvjá Király Pál is a „Helyreigazítások és magyarázatok“ cz. rovatban (Ny. XII. 421.). Szerintem is hibás a szerkezet; mert egy olyan fogalom sincs benne, a mellyel nyomatos rendű állítmány járhatna. Kifogástalan rende tehát ez: Az *é* mélyhangú szavakban *is előfordul*, vagy Az *é előfordul* mélyhangú szavakban *is*. Egészen más lenne, ha ez: *mély-*

hangú szavakban határozatlan névszó volna, a minek, — névelő stb. nélkül állván, — első pillanatra látszik is. De nem az, hanem csak olyan adverbialis alak, mint például ez: *rendes időben*. Ezt, épen úgy mint amazt, egyszer nyomósítjuk, másszor nyomósítatlan hagyjuk; és így ezzel is szakasztott olyan mondatot alakíthatunk, a milyen a szóban forgó, így például: Ez az eset *rendes időben* is *előfordul* (nem: *fordul elő*).

Ha a S. mondatában a következő határozatlan kifejezés állna: *Ilyen* (vagy *efféle*) *é*, akkor ez lenne a hibátlan rend: *Ilyen é mélyhangú szavakban* is *fordul elő*. S. maga tesz ilyen igazító módosítást; de csak Heinrich mondatán (E tárgyat Chamisso is *dolgozta fel*). Módosítva: *Ilyen tárgyat Ch. is dolgozott föl*. — S. tehát már kezében tartotta a határozatlan fogalom-adta szórend kulcsát; de csakhamar elejtette. Azt mondja a 356. lapon: „T. i. fordul elő akárhányszor, hogy magát az egyszerű igét hangsúlyozzuk s azért az igekötőt hátravethetjük. Ilyenek a következő mintamondatok Joannovicsnak a „Szórend“ cz. cikkében (Ny I. 170, noha ő másképp magyarázza őket): Nőkkel is $\bar{v}$ esztem össze ma. Rozsot is $\bar{k}$ üldök be a vásárra. A vásárra is $\bar{k}$ üldök be rozsot Aratók is $\bar{v}$ árnak künn“. — Eddig Simonyi.

Annyi bizonyos, hogy másképp magyarázom mondataimat, jelesül úgy, hogy: egyedül és kizárólag a határozatlan fogalmak kívánják ott az állítmánynak nyomatos rendét. Az *is* nem változtathat rajta. — De másképp is hangsúlyozom e mondatokat. Itten nincs, nem is lehet az igen az accentus. Oka egyszerű: A határozatlan fogalom nyomatos szerkezetű állítmányt eszközöl; és ha, mint itt, megelőzi az állítmányt, rendszerint magán van a hangsúly, illetőleg az erősebb hangsúly ott, a hol még más szóknak is jut belőle. Az *is* itt a hangsúlyon sem változtat. Tehát: Nőkkel is $\bar{v}$ esztem össze. Rozsot is $\bar{k}$ üldök be stb. — Kivételes hangsúlyozással mondhatjuk igen is: Hisz' rozsot is $\bar{k}$ üldök be; nem hogy még kellene belőle! A Szabóék hintaja is $\bar{j}$ ön mifelénk! — De hogy az itt szóban lévő mondatok nem ilyen jelentésűek, szükségtelen okadatolnom.

Simonyi így folytatja: „Ugyanez a szórend előállhat akkor is, ha az igekötőt külön hangsúlyozva vetjük hátra: vagy azért, hogy utólag jut eszünkbe, vagy azért, hogy külön kiemelhessük. Így magyarázódnak Joannovics példái közül ezek: $\bar{V}$ endégek is $\bar{j}$ őnek $\bar{f}$ el a lépcsőn. $\bar{K}$ atonák is $\bar{m}$ ennek $\bar{k}$ i az úszóba. Ez a beszéd $\bar{z}$ avart is idézhet $\bar{e}$ lé“.

Erre azt jegyzem meg, hogy nem azért vetjük hátra az igekötőt, hogy utólag jut eszünkbe (hátravaló az, ha előbb jut is eszünkbe); se a végre, hogy külön kiemelhessük; hanem megint csak a följebb előadottaknál fogva. E mondatoknak helyes hangsúlyozása a következő: $\bar{V}$ endégek is $\bar{j}$ őnek fel (a lépcsőn). $\bar{K}$ atonák is $\bar{m}$ ennek ki (az úszóba). Ez a beszéd $\bar{z}$ avart is idézhet elő (a közmegegyezésen kívül, a melyet máris előidézt). — Változhatik itt is az accentus: $\bar{V}$ endégek is $\bar{j}$ őnek — — $\bar{f}$ öl a lépcsőn. $\bar{K}$ atonák is $\bar{m}$ ennek — — $\bar{k}$ i az úszóba. (Beszédével nem aratott sikert). Ez a beszéd még $\bar{z}$ avart is idézhet elő! — Az igekötőnek és a vele kapcsolatban álló másik állítmányegészítőnek a hangsúlya nem szorult magyarázatra; valamint azt sem szükség most már bizonyítanom, hogy ez a mondatom: Ez a beszéd $\bar{z}$ avart is idézhet elő — semmiben se hasonlít a Simonyiéhoz (Szerinte: „szakasztott olyan, mint az övé“).

A tisztelt cikkíró idézi végül (357. *) a.) cikkemnek e szakaszát: „De mihelyt például névelő, mutató névmás — — — áll a mondatban, azonnal megváltozik a szórend: A $\bar{r}$ ozsot is $\bar{b}$ eküldöm; $\bar{b}$ eküldöm a $\bar{z}$ abot is. $\bar{B}$ ejönnek a $\bar{k}$ atonák is stb.“ —; és a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Igaz ugyan, hogy a mondatnak határozottsága és határozatlansága kapcsolatban áll az itt tárgyalt kétféle szórenddel, — — —; de ez a kapcsolat nem olyan természetű, mint Joannovics gondolja. Helyesen vannak mondva nézetem szerint ezek is, noha ritkábban fordulnak elő: A $\bar{r}$ ozsot is $\bar{k}$ üldöm be. $\bar{K}$ üldöm be a $\bar{z}$ abot is. $\bar{J}$ őnek be a $\bar{k}$ atonák is“.

Ha csakugyan megvan a Simonyitól is elismert kapcsolat, és ha ez a kapcsolat szerinte mégsem olyan természetű, a minőnek én gondolom, akkor joggal kérhetem: milyen természetű tehát? Szembeállítottam íme ugyanazon

mondatokat határozott és határozatlan fogalmak szerint, *is*-sel és *is* nélkül; és mindegyikében teljesen egybevág az illető fogalomnak különböző természete a különböző szórenddel. Nem elegendő bizonyíték a kétségtelen nyelvtény? — „A rozsot is *küldöm be*“. Ez határozottan rosz szerkezet. A másik két példáról a következőt jegyzem meg: Mondjuk igen is, előrebocsátott, és egyszersmind nyomósított állítmánynyal: *Viteti be* nagy sietve a búzát; és erre nyomban, folytatva a legerősebb nyomósítást, mondhatjuk: *Küldi be* most már a zabot is, a tengerit is! — Az *is*-es alak itt, mint éppen csak abban a pillanatban, tehát utólag eszünkbe jutott fogalom fejezi be a mondatot. Hát ilyen meglepő fordulat nem lehetetlen. De az én példáimban ennek legkisebb nyoma sincs. A beszélő ott egész nyugodtan mondja: *Beküldöm a zabot is. Bejönnek a katonák is*; — és ez így van helyesen mondva.

* * *

Az *is* szórendi szerepének a taglalásából kitetszik először is: hogy e kötőszó saját helyének, valamint a rá következő fogalmakénak a megjelölése is alig ütközik komoly nehézségekbe; kitetszik továbbá: hogy az állítmány rende meghatározásában is csak akkor hiányzik a biztos alap, ha az illető kifejezésnek a szórendre (*is* nélkül) befolyó, sajátosságait nem vesszük kellő figyelembe. A szórendintézésnek legnagyobb része, mint látjuk, nem is e kötőszónak, hanem a vele együttműködő fogalomnak jutott. Leginkább ez eszüközi az állítmánynak majd egyenes, majd nyomatos rendét. A fölszínes vizsgálat mindezt e kötőszó szeszélyeinek tulajdonítaná; pedig jó *is*-ünk ártatlan benne.

A fogalmak különböző nyelvtani értéke lényeges szerepet visz szórendünkben. Nem végeztem tehát szükségtelen munkát azzal, hogy e dolgozatomban mindenekelőtt osztályoztam a fogalmakat a szórendre való befolyásuk különböző mértéke szerint.

(Vége)

JOANNOVICS GYÖRGY.

CSABA-ÍRE.

V.

Hogy a *pimpinella* kifejezésnek (mely a föntírt névvel együtt található) van-e jelentése, azt e szerint csak valamely déleuropai nyelvből fejthetjük meg. Kérdéses növényeink neveinek fogalomcsoportjait ismerve nézzük meg, a *pimpinella* szó melyikhez tartozik?

Újabb kérdésünkre az összehasonlító szófejtés adhat választ. De az utóbbi nálunk azóta, a mióta a nyelvújítás a nyelvet azáltal akarta fejleszteni, hogy alkotmányát fölfüggesztvén a kiszámíthatatlan és „sérthetetlen“ nyelvérzékem emelte trónra: a nyelvészetnek fénye, különösen pedig kiábrándító hatása elviselhetetlen. Ez okból a linguistikát csak második sorban fogjuk bizonyosságul fölszólítani s először más kalauzt keresünk.

Fölötlő növényeink latin nevei között (Nemnichnél II. kötet 1221-ik oldalán) *Sanguisorba officinalis* L ily szót találunk **peponella**. Ez nem más, mint *pepo* (ὄ és ἡ πέπων) kicsinyítése. Az utóbbi pedig (*Dr. Pape*, Griechisch-deutsches Wörterbuch) azt jelenti „érett“ s azon gyümölcsöt is jeleli, melyet csupán érett korában szokás megenni, t. i. a dinnyét az éretlenül ehető ugorkával ellentétben. A *pepon* már Dioscoridesnél (libri II. cap. CLXIII) is dinnye, még pedig sárga (l. *Fraas*, Synopsis florum classicae, II. Ausgabe, Berlin 1870); az új-görögöknél *πεπόνηα*.

A *peponella* ennélfogva azt jelenti dinnyecske s épen úgy, mint a piper-ből, bors-ból származó piperella, borsocská egy különös növényt jelel.

Kérdéses növényeink melyike érdemli meg e nevet? Egyikök sem hasonlít sem levél, sem virág, sem gyümölcs alakjában a dinnyéhez, de igen is mindkettejök zamatban. (A „borsocská“ sem emlékeztet a bors alakjára, hanem csak ízére).

A „dinnyeszagú fű“ elnevezést különösen a *Poterium Sanguisorba* érdemli meg, mert élő füve erősen dinnyezamatú. E sajátságánál fogva, mint már jeleztük, a dinnyés zamatú bor készítésére használták. (Ha p. néhány ifjabb és bujább tollazott levelére bort öntünk, azt egy-két percz

alatt dinnye-zamat járja át. A *Sanguisorba officinalis* hasonló, bár gyengébb hatású).

Pepo nella e szerint nem lehet ernyős növényeink neve. De a *pimpinella* melyiket illeti meg? Talán e szónak is van köze a pepohoz, a dinnyéhez. Itt ismét a linguisticára kell támaszkodnunk; azonban hagyjuk még, talán van más bizonyítékunk is.

Ha t. i. a név a mondott sajátsággra utal, akkor találkoznunk kell oly történeti adattal, mely bizonyítja, hogy a zamatot észrevették.

A németek hallgatnak róla; de hallgatásuk nem mond sokat, ha azt tekintjük, hogy a német „nép“ ma is irtózik a dinnyétől s ennél fogva zamatát sem igen veszi tudomásul. Hasonló tünemény az, hogy a román népek vagy szerbek, mivel fekete-szeműek, a nefejejsnek nem tulajdonítanak költői értéket. Növényeink dinnyezamatát e szerint csak oly népek vehették észre, melyek a gyümölcsöt meg is eszik, vagyis déliek és keletiek. Az utóbbiak itt közönbösek, azért csak a déleuropaiakhoz fordulunk útbaigazításért.

A déli francia Ruëllius (*De natura stirpium Basileae* 1537, pag. 450) a mi *Poterium*unkról így nyilatkozik: „*Nonnullis bipennula et ruris sanguisorba dicitur, quoniam uulneribus iniecta ferrum et spicula facile citra sensum exigat . . . . Estur in acetarijs quotidie ea incundo peponis odore mirum in modum commendans*“ (Néhányan *bipennulának* és réti *sanguisorbának* nevezik, mivel sebre kötve vasat és tüskéket észrevétlenül eltávolít . . . . Rendszeresen salátában eszik, mert azt csodálatos módon dinnye-zamattal járja át).

Az olasz *Hermolaus Barbarus* is csodálja a *pimpinella* sajátságos zamatát. Ennél fogva semmi kétség, hogy *pepo nella*, *bipennula* s *pimpinella* ugyanazon növény (vagy növények) nevei. Mivel továbbá magyarban is van ily kifejezésünk: dinnyeszagú fű és szerbben *dinjica*, mely tünemény a *peponella* növényére vall, annál fogva nagyon valószínű, hogy a *pimpinella* szóalak nem véletlen hangzattalálkozás, hanem a *peponellának* valamely déli nyelv hangtörvényei szerint alakult módosulása.

Mínthogy *pimpinellának* saláta-növény, s ezek, valamint a főzelékek túlnyomó részben az olasz kertész-szerzetesek

révén kerültek Közép-Európa kerteibe s a megfelelő népek nyelveibe (p. rapa — répa; radici — retek; sparagi — spárga; cauli — kel sat.); azért e hangtörvényt az olasz nyelvben kell keresnünk.

Arról van t. i. szó: van-e az olaszban *m*-mel való bővülés, melynek folytán pipinellából *pimpinella* keletkezhetik s *peponella* magánhangzói átváltoznak-e e nyelvben?

Az *m*-es bővülésre a magyar nyelv is nyújt példát, milyen az *ókumlál* (oculus-ból). A hangzók gyengülésére vagy erősödésére is találhatunk elég példát a „hajtogató“ (flectáló) nyelvekben, p. a németben *Bim-bam-bum*; *springen*, *sprang*, *gesprungen*.

Latin szavak magánhangzóinak átváltozására az olaszban elég a példa. E latin szavak *remissa*, *Panormus*, *Messana* olaszban ily alakot öltenek magukra *rimessa*, *Palermo*, *Messina*. Az orrhang (m, n) pedig a hangrövidülés vagy hangsúlyvesztés esetén szokott közbeilleszkedni p. *Vicentius*-ből *Vincentius*, *sapinus*-ből (fenyő) *zampino*, *reparo*-ból *rimparo*. Így a *peponella*-ból az olasz nyelv hangtörvényei szerint először *pepinella*, majd *pipinella* s végre *pimpinella* lett. (A *pampinella* és *bipinnella* csak későbbi tudós népetymologia).

Hasonló sors érte magát a *pepo* (dinnye) szót, mely románul *pepenes* angolban („úritők“ értelmében) *pompion*.

A nyelvészet lámpája ily módon földeríti az igazságot, mely úgy hangzik a *pimpinella* kifejezés értelménél fogva csak a dinnyeszagú *Poterium* L és *Sanguisorba* L növényeket illeti meg.

Azonban még egy kétséget kell eloszlatnunk. Valaki azt mondhatná, hogy *Bibernell*, melyet a németek regékben megörökítettek, az eredeti szó, a többi pedig (még a *pepo*-tól való származást is megengedve) véletlen találkozás és későbbi névátruházás. Ez esetben a *pimpinella*-nak fordított Csaba-íre is ernyős fű. Hogy ezen ellenvetéssel végezhesünk, a *Bibernell* szót alkatrészeire kell bontanunk. Első része „*Biber*“ ugyan németes szó (*fiber* = hód) s növénynevekben p. *Biberklee* vizi előfordulást árul el, mely körülmény a nedves réteken díszlő *Sanguisorbára* is ráillik.

Azonban a „nell“-nek nincsen jelentése, ennél fogva az egész nem lehet német eredetű, hanem, mint kimutattuk, olasz. Német benne csak az r közbeszűrása, a milyen a latin caniculus (házi nyúl) szóból keletkezett Karnickel alakban is észlelhető.

Hogy a németek az ernyőseket is Bibernell-, Pimpinell-nek nevezik, az a levélalak hasonlóságából megérthető.

A hasonló levelű *Plantago L* és *Alisma L* „utifüvek“; *Urtica L* és *Lamium L* „csalánok“.

Ily módon a *pimpinella s* vele együtt a *Csaba-íre* kifejezés növényeink valamennyiére a levél hasonlóságánál fogva találtak alkalmazást. E szerint több (vagy a közel rokon fajok összevonásával) három növényről lehet szó, még pedig:

1. A renaissance fűvészeinél *Pimpinella Sanguisorba minor hirsuta* (*Bauhinnus*, *Pinax* pag. 160); *P. hortensis*, *P. sativa*. — Spanyolul: *Ensalada italiana*. — Németül: *kleine, rauhe Garten-Bibernelle*. — Magyarul: (Diószegi) *Csaba-íre*; (Weszelszki) *kis sebb Csaba-íre*; (Benkő) *vérállató fű, vérfű*; (Csapó) *kis sebb Csaba-íre, Csaba-üröm, Isten-szakáll-fű*; (Páriz-Pápai) *Bába-íre-fű, Isten-szakáll-fű*; (Lippai János) *kerti Pimpinella, Csaba-üröm*; (Beythe András) *Chyaba-íre, dinnyezagu fű*; (Clusius-Beythe-István) *Pimpinella*; (Herbarius) *czyaba-íre, dinnyezagu fű*; (Herbolarium) *chyaba-íre*. Egészen tehát hét irónál *Csaba-íre* a *Poterium Sanguisorba L*.

2. Ugyanott *Pimpinella Sanguisorba maior*. — Svédül: *röd-pimpernella*. — Falsche, welsche *Bibernell*. — Magyarul: (Diószegi) *vérfű*; (Benkő) *vérfű, Csaba-íre*; (Csapó) *nagyobb Csaba-íre, Csaba-üröm, ... Isten-szakáll-fű*; (Páriz-Pápai mint előbb); (Lippai) *mezei Pimpinella, Csaba-üröm*; (Cseh Márton) *Csaba-üröm*. Azaz négy irónál *Csaba-íre*: *Sanguisorba officinalis L*.

3. Ugyanott *Pimpinella maior umbella candida* (*Pinax* 159). — Németül: *schwarze, grosse Bibernelle* s egy neme *weisse grosse Bibernelle*. — Dánul: *Vild pimpinelle*. — Magyarul: (Diószegi) *Vad Tsaba-íre*; (Weszelszki) *Bába-íre*; (Benkő) *Rákfarkfű, Csaba-íre, Bipinella, Bába-íre-fű*;

(Csapó) Bába-ire-fű; (Páriz-Pápai) T s a b a i r e, T s á b a i r e; (Beythe-István-Clusius) C h a b a - i r e. Tehát négy írónál jelző nélkül s egynél jelzővel az ernyős Pimpinella Saxifraga L. P. magna, P. alba L s rokonai.

Előbb bebizonyítottuk, hogy P i m p i n e l l a kifejezés értelme: d i n n y e s z a g ú f ű. Fölsorolásunkból pedig azt látjuk, hogy C s a b a - i r e kifejezést megemlítő kútfőink túlnyomó része e néven szintén a d i n n y e s z a g ú f ű v e t érti. Ezen találkozás folytán föltehető, hogy a C s a b a - i r e szóalak a d i n n y e s z a g ú f ű értelmét rejti magában.

Mivel előbb kimutattuk, hogy e dinnye sárga, azért föltevésünk megerősítésére meg kell néznünk, van-e a sárga dinnyének ilyes hangzásu neve: C s a b a. Nem is kell sokáig keresnünk, mert azon kútfőnk, mely a Csaba-ire regéjét először közli (t. i. Clusius, Beythe-István nomenclatora), ilyet ismer. Ott olvassuk: Melopepo: c z a p a (mondd: c s a p a). Lippai meg c s a p a d i n n y e összetételt ismer. Sőt az újabb Diószegi (Orvosi fűvészkönyve lajstromában) azt mondja, hogy T z á p a — Cucurbita Pepo L. azaz úritök. (Hogy ő e kifejezést honnan vette, nem tudjuk; a nép egyáltalán nem ismeri). Abban, hogy T z á p a szerinte úritök, nincs semmi különös; hisz az imént említettük, hogy a dinnyét jelentő p e p o n az angoloknál p o m p i o n alakban úritököt jelel.

E szerint van c s a p a és t z á p a szóalakunk, mely dinnyét meg úritököt jelent. Hogy az ékezés nem fontos, azt az eddigiekből is láthatjuk, s hogy a c s és t z (c z) különbözős, azt csúcsor és czúczor, csicsóka és cziczóka változatok mutatják. Sokkal szembeötlőbb a c s a b a és c s a p a szavak második szótagjának mássalhangzója. De ezen eltérés is csekélynek tűnik föl, ha a kemény némahangnak magyaros lágyulását tekintjük p. cavaliere, gavallér — tarokk, darukk — pasa, basa. Ezen hangtani tünemény folytán a c s a p a és c s a b a szavakat összetartozóknak mondhatjuk. Az ír-ról ugyan csak azt mondtuk, hogy értelme: kenőcs, tapasz, de azt is jelentheti: gyökér, tő.

E n n é l f o g v a C s a b a - i r e értelme ugyanaz mint P i m p i n e l l á é, t. i. d i n n y e s z a g ú f ű; tehát P o t e r i u m S a n g u i s o r b a L (Vérfő Csabaír) és Sanguisorba officinalis L. A Csaba-ire s a P i m p i n e l l a, bár jelentésük határozottan rózsavirágú s dinnyeszagú növé-

nyeinke vall, egyaránt az ernyősekre is át lettek ruházva. E sorsban még egy társuk akadt, t. i. az angol burnet (azaz pörkölt fű*). Az utóbbi eredetileg szintén csak a pörkölt-fejecskéjű Poterium L és Sanguisorba L fajokat jelelte, de ma a német fűvészek okoskodása folytán kérdéses növényeink mindegyikét értik rajta**).

E szerint Pimpinella és Csaba-ire (sőt burnet is) világosan csak a dinnyeszagú füveket jeleli, de ezzel még mindig nincsen teljesen bebizonyítva, hogy a dinnyeszagú fű a rege substratuma.

Hogy a Poteriumot L hét író annak tartja, nagyon mellette szól. Tóth Mike (M. Ny. VIII. 363) tőlünk függetlenül, (meg előbb is) hasonló módon nyilatkozik: „Itt (t. i. Clusiusnál) jóformán bizonyos a téves felváltás, mert valószínű, hogy a Pimpinellát (= Poterium sanguisorba) nevezik Csabair-nek“. Azonban Hanusz István a délmagyarországi természettudományi füzetek 1883. évi folyamában épen az ernyőset tartja Csaba fűvének. Semmivel sem támogatott állítását figyelemre sem kellene méltatnunk, ha az újabb kétkedés folytán magunknak nem tartoznánk megnyugtatóssal.

Ezt csak is a történelem tanúsága biztosítja. A rege füve t. i. sebforrasztó. Ruëllius és Hermolaus Barbarus ily hatást csak a dinnyeszagú füveknek tulajdonítanak. Mivel az ő legközelebbi forrásaik, t. i. a Herbarius, a Herbolarium s az Ortus Sanitatis egyik fűvünkről sem tudnak ilyesmit, azért még hátrább kell mennünk, t. i. az antik írókra.

Dioscorides (libri IV. cap. XXXIV) Sprengelféle görög-latin kiadásában (mely utóbbi hazánkfia Sambucus, Zsámboky Jánosnak fordítása 1549-ből) a dinnyeszagú fűről (Poterium polygamum Wkit -- P. Sanguisorba L.) szól. E hely magyar fordításban így hangzik: (A másik Sideritisnek ágai két könyöknyi hosszúságúak, nyulánkak; hosszú szálakon (nyeleken) álló levelei pedig mint az erdei páfrányéi hasogatott szélűek, két oldalt számosak; a magasabban álló hónaljokból vékony hajtások nyúlnak ki gömbölyded kemény

*) Tometschek György, bécsi therezianumi prefektus úr számomra a burnet igei jelentéseit összeírta. Fogadja hálás köszönetemet.

**) Frommer budapesti magkereskedő árjegyzékében Poterium Sanguisorba L magyar nevéül ezt olvassuk: burnótfű. Ha ez nem a burnet módosítása, akkor találó ötlet.

fejceskéekkel s ezekben a czékláéhoz hasonló, de kerekébb és keményebb magvak. Leveleinek hatása sebforrasztó).

Dioscorides ezen leírásából dinnyeszagú fűvünk világosan fölismerhető. A görög író e fű hatását is megemlíti, de az ernyős Pimpinellát (lib. II. cap. CLXVIII, *περί κωνιάλιδος*) csak mint oszlató fűvet ismeri. E higgadt írónak csodát terjesztő ellentéte Plinius (lib. XXVI. cap. XIII. 83) így szól: „Sideritis tantum vim habet, ut quamvis recenti gladiatoris vulneri illigata sanguinem claudat“ (A vasfű ereje akkora, hogy a gladiatornak bárminő új sebére kötve a vérzést elállítja). Plinius Sideritise is a mi dinnyeszagú fűvünk.

Minthogy mindenféle adatunk. a kútfók többsége, a Pimpinella s a Csaba-íre kifejezések etymológiája, a történet tanúsága a dinnyeszagú füvekre vall, azért végeredményképen kimondhatjuk: Csaba-íre első sorban *Poterium Sanguisorba L.* másod sorban a hozzá mindenben hasonló *Sanguisorba officinalis L.*

Miután ily módon a keresett fűvet megmutattuk, kísértünk meg annak földéritését, miért érdemi meg a „vérsvívó“ (*Sanguisorba*) hírét. Mindenekelőtt azért, mert felső hajtásai, különösen pedig fejceskéje vörös Azonkívül ősz felé vörös rozsdagombával (*Xenodochus*), „vérrel“ van telecsepegetve. Gyökerén meg (épen úgy mint a *Scleranthusén*) nem ritka a kermesbogár (*Coecus polonicus L.*), melyből a középkorban élénk piros festéket, karmazsint készítettek.

Azon kérdés megoldását is meg kell kísértünk, hogyan került Csaba királyfi neve a fűhöz. Ezt más nevek példájából tudhatjuk meg. Így (az egyiptomi eredetű) *Arum-gyökér* mellett van *Áron-gyökere*, *veszseje*; *Karlsdistel* (törpetövis, később erőstövis, kilenczerejű fű) alakból *Karlsdistel* (Károlytövis) lett s az utóbbinak magyarázataképen (lásd *Bauhinus Pinaxát*) készült a rege. A föltehető eredeti Csapa-íre kifejezésből válhatott *Csaba-íre*, s ezen alak létrejötte után képződött a rege.

Hogy a rege csak dinnyeszagú fűvünket illetheti meg, arra *Bauhinus* művében (*De plantis a divis sanctisve nominatis, Basileae 1640*) számtalan példát találunk. A nép ke-

gyeltjeinek (isten, király, hős, szent) neveivel csak kedvező benyomású, szép vagy illatos füveket kapcsol össze. Ernyősünkről szó sem lehet, mert szépeknek nem mondhatók és — bakbüzüek, hanem igen is a pirosló dinnyeszagú füvekről.

Hogy a „nép“ ez esetben nem a szántóvető, hanem a könyvolvasó, írástudó: nem igen szorúl bizonyításra, mert a népnél sehol sem találtuk. Mivel egyéb füvek hasonló mondái is ily meggyőződésre vezetnek, azért abban a meggyőződésben vagyunk, hogy (a Csaba királyfi névéhez kötött nevezet valamely tudákoskodó botanikus készítménye. E nézetünkben mások is megerősítenek*). Révész Kálmán p. levelemet a boldogult Lugossyval is sziveskedett közölni, aki azt a nézetét nyilvánította, „hogy az egész nem népmonda, hanem valami irodalmiszófaragó csinálmánya lehet, ki a nomen appellativumot Csabának ismert nevére változtatta a mondat, mely eredetileg Csabával, a hún királyfival semmi összeköttetésben nem volt, mesterségesen összekapcsolta vele“.

FIALOWSKI LAJOS.

SZÓEGYEZTETÉS AZ ÁLLAPOTHATÁROZÁSBAN.

I.

A folyó évi „Magyar Tanügy“-ben van egy kemény bírálat Szemák új magyar nyelvтанáról. Annak a bírálatnak érdemleges részeire nem kívánok megjegyzést tenni, de ki fogom mutatni, hogy a bírálónak egy megrovásban nincs igaza, még pedig olyanban, melyet utóbbi időben más nyelvészeknél vagy legalább nyelvészkedőknél is olvastam. Ugyanis a megrovott kifejezések közt olvassuk az idézett folyóirat 318. lapján a következő mondatokat is: „Azon *bővítmények*, melyek az alanyra vonatkoznak, *jelzőnek* neveztetnek. Az állítmány *bővítményei kiegészítőnek vagy tárgyának*, határozói *bővítményei határozónak* mondatnak“. A hiba az volna, hogy az alany többszámú, s a *-nek* ragos határozó, noha arra

*) Legújabbban Paál Gyula úr Maros-Vásárhelyről (Szarvas Gábor úr szíves közvetítésével) küldött az eddigiekhez hasonló, tagadó választ. Fogadja köszönetünket útbaigazításáért.

vonatkozik, mégis egyes számban van hagyva. A megrovás, ha minden nyelvészkedés nélkül, pusztán a logika szemüvegén át tekintjük, olyan természetesnek, olyan jogosultnak látszik, hogy az ember szinte azt kérdezné: hogyan tompúlhat meg valakinek a nyelvérzéke annyira, hogy a szóegyeztetésnek legelemibb szabályai ellen is vétethet? Valóban, ez lehetetlen! s már ebből is azt következtethetjük előre is, hogy nem egyéni hibával van itt dolgunk, mert hibának nagyon is otromba volna. Mindjárt fogod látni, szives olvasó, hogy itt nem egyéni nyelvérzék botlásairól van szó, s hogy a megrovásnak van ugyan logikája, de nincsen nyelvbeli jogosultsága. Olyan nagyszerű alkalmunk van itt — azoknak, a kik még nem tudják, s azoknak, a kik minduntalan elfelejtik — megmutatni, hogy a pusztá logika mennyire elégtelen előkészület a nyelvészkedésre, hogy véteknék tartanám, ha ezt az alkalmat elszalasztanók, s ha ki nem mutatnók, hogy itt ugyanazzal a logikával van dolgunk, a mely oly szépen ki tudta okoskodni, hogy p. a királynak ünnepies *fogadása* hibás szólás és helyesen csak a királynak *fogadtatásáról* lehet szó, vagy hogy p. *a magyaroknak a nyelvök* az egyedül helyes szerkezet s *a magyaroknak a nyelve* minden körülmények közt hibás. Az előbbi okoskodást elfogadta irodalmi nyelvünk s elég rosszul tette; az utóbbi azonban minden okoskodás ellenére feledésbe merült s most már alig tenné valaki magáévá. Ugyanaz az elvont vagy jobban mondva fölszínes logika ugyanolyan gyöngé eredményeket szülne más tudományok terén is: az eröműtanban azt követelné, hogy minden boltozat alá közepepen oszlopot állítsunk; az elektromosság elméletében, hogy minden telegráfrótot vezessünk vissza a kiinduló pontjára (különben nincs bezárva az elektromos folyam) stb. stb.; holott a nem-fölszínes, a tudománynak minden forrását és eszközét fölhasználó logika vagyis a t u d o m á n y o s m ó d s z e r egészen más eredményekhez jutott.

De lássuk már a szóban forgó tárgyat. Hogy nem egyéni tévedés, nem nyelvi hiba forog fönn, azt a magyar nyelvnek egész történetéből vett idézetekkel fogom bizonyítani. Hogy pedig a magyar nyelv nem is áll egyedül ezen látszólag logikátlan szerkezet használatával, arról más — rokon és nem-rokon — nyelvek fognak tanúskodni.

Lássuk hát először a régibb és újabb irodalmi nyelvből s a népnyelvből vett bizonyítékokat. Azokról az állapot-, ill. vég-határozókról van itt szó, melyek a latin *a t t r i b u t u m p r a e d i c a t i v u m* (nominativus vagy accusativus praedicativus) egyértékesei: melyek valamiül szereplést, valamivé tevést, valaminek nevezést stb. jelentenek. Legegyszerűbb lesz példáinkat három csoportra osztani a három rag szerint, mely e kifejezésekben előfordúl: *-ül -ül, -vá -vé, -nak -nek*.

1. Állapothatározók *-ül -ül* raggal: miért hac imar minket aruajul? Kaz. c. 12. nem haglak tettek aruau. Décsi préd. 2. nem hadlac tütöket áruau, Vásárh. Canis. 64 nem hagylak titeket Árvau, Bod. lex. 15. (v. ö. más raggal is: nem hagylak titek arvává, Pesti G. evang. 220. de többesben: nem hadlak árvakká titeket Tel. evang. II:131b.); ne hagyna minket árvau, Illyés préd. I:495, tátor nélkül, árvau maradunk, Csúzi sip. 369. — a férfiak, kik férfit felekezettel szertelen paraznayul együtt hálnak (— masculorum concubitores, Komj. I. Kor. 6:10. budosoul, iüueenijul lakiac, Melius SzJán. 524. a kik nála káplányul voltak, Szegedi Aqu. 111. azok is örökösül bírják az földeket: illi erunt haeredes earum MA. bibl. I. 113. ez életben nékiek számkivetettül kell búdosniok MA. Scult. 61. Rómába avagy egyebüvé zarándokul elmenjünk u. o. 642. mintegy jövevényul kelljen általmennünk MA. tan. 752. tömlöczben vettetünk rabul, Lépes fény. tük. 223. kik lesznek az ügynökül fölkérendő honfiak, Új M. Múzeum VII. 8. megtartom e szép leczke benyomásit örül szívemnek, Arany Haml. 22.

2. Véghatározók *-vá -vé* raggal: mindennemü ez világi dolgok változának lelki dologgá, Érdy c. 512. kellelenné lettenek: inutiles facti sunt Kulcs. c. 21. = Keszt. c. 43. utálatossá lének [lőnek] Kulcs. c. 127. olyatáná teszed ökö, . . . : pones eos ut clibanum ignis Döbr. c. 27. kivel születtünk halhatatlanná jövendöbe Komj. sz. Pál 31. hogy körösztyné legyünk u. o. 110. az kegyes anya az ő fiaival sápolódik, hogy immáron oly igen naggyá löttének 117. azokat hírójá, fogadjatok: illos constituite ad judicandum u. o. I. Kor. 6:4. „az étek nem ajánl minket az úristennek (kedvessé sem téssen), sem ha endünk valami nekünk több

nem leszen (inkább szentté nem leszünk)“ I. Kor. 8:8. „ezt én a ti kárhoztatástokra nem mondom (de hogy jobbá legyetek)“ II. Kor. 7:3. kik én előttem apostallá löttenek u. o. Galat. 1:17. angyalokat fogadtanak vendéggé Sylv. sz. Pál lev. a zsid. 13. f. bizonyossá tészem titeket az Tichicus, u. o. Ephes. 6. f. (Komj. bizonyosokká); az ő cselédjökkel élhetlenné lesznek Tin. „Szitnya, Léva . . .“; nagy öröm ti nektök, mikor fogllyá estök Tin. „Prini Péter . . . fog-sága“; foglyá [azaz fogllyá, fogollyá] esének, „Mátyás király“ (XVI. sz.) 54. a zsidó népeket isten foglylyá adá babiloni királynak RMKölt. II. 20. a süketeket hallóvá tette és a némákat szólóvá: surdos fecit audire et mutos loqui Helt. új test. L2. hogy mi ő általa igazzá lennénk Helt. vig. k. 61. ily nagyvá magasztalsz minket Born. préd. 261. tökéletessé tegyen titeket Tel. evang. II. 26. alkalmatossá tevő őket a követségnek viselésére 83. a pokolnak minden fejedelemségit rabbá tevő, Huszár Gál préd. b:IV. a darabos utak simává lesznek Kulcs. evang. 48. özvegygé tészem az ti feleségteket, és árvejá, tészem az ti fiaitokat 496. annakutánna Antichristussá változtanak, Pázm. kal. 661. csaknem holtelevenné tesznek minket, Lép. fény. tük. 395. elmentté tévék [tetteték, színlelék] magokat, Tótf. p. 47. az királyokat is hitelenné és hallatlanná tevék MonOkm. III. 295. izentem neki a leveles katonák felől, kik az elmúlt napokba lettek levelessé MonÍrók, XV. 516. a bú az elméket teszi csendetlenné, a jó falatot is megúnt izetlenné, Gyöngy. MV. III. 28. vsz. kegyetlenebbé tette a gyilkosi indulatokat, Dug. szerecs. 403. ne törekedjék azokat senki nevetségessé tenni, Kunoss „Szófüzér“ előszó VII. ne váljatok tüstént vénné, inak! Arany, Hamlet 33. közlekeket potomság tesz kevélyé Shak. VI. Henr. 2. rész, IV. fv. 1. szín; csak szíveket repesztettem, ezreket koldússá tettem, Vajda J. kis. költ. 55. a magukat házigazdává tett ifjak, Abonyi „A mi nótáink“ I:84. [mind a tizenkét gyermek megrázkódik,] fekete varjává változtak, Merényi Dun. népm. I:115. majd holtá lettünk, úgy neveltünk Ny. III. 31. „nem tartanak emberré ingünket, eh. embereknek“ (csángó nyj.) Ny. X:200.

3. Véghatározó *-nek* raggal: az imádságba érzik vala magokat keménynek Virg. c. 75. ezeket hagyom nektek

örökséggel birandónak Dom. c. 134. nem mondhatom ezeket a predikációkat hamar műnek, mely hammas szokott lenni, Pázm. préd. a4. az idvözülendők is neveztetnek a Krisztusnak hugának, Bod. lex. 70. ösmerem én azokat a növetékeket, melyeket utifűnek neveznek, Dug. szerecs. 29. kiket elsőnek tart, Kaz. Bácsm. 3. kaczérságból tudatlannak mutatkoztok, Arany Haml. 73. aesth. szempontból tartom a Brassai által adott törvényeket igen megszorítónak, Arany Szép. Figy. I: 596. a város, hova jövünk követnek, Arany Arist. II: 189. rokonértelműnek az oly szókat nevezzük, Philol. Közl. VIII: 686. erőit elnyűhetetlennek, egészségét megrendíthetetlennek tartja, „Nemzet“ 570. sz. vcz olyannak vesszük őket, a milyenek sajtójuk mondja őket, u. o. 1884. 56. esti lap | a szolgálknak urok alá vetettnek kelljen lenni, nem csak a jóknak, hanem a házsártosoknak is, Lászl. Petr. 106.

Nem keresve, csak alkalmilag gyűjtöttem a fölsorolt példákat, de annyi látható belőlük, hogy a régi codexektől a mai napi sajtóig s az irodalomtól a népnyelvig mindenütt megtaláljuk ezt a látszólag logikátlan szerkezetet; még pedig az irodalomban a legjobb íróknál is, Pázmánynál, Arany Jánosnál stb. Arany Jánostól mind a három pontban idézhettem példát; a mi pedig Pázmányt illeti, ő nála meg éppen gyakori ez a nem-egyeztetés. Révai az ő kézirati jegyzeteiben ismételve megrója ugyan ezt a szerkezetet s a Nemz. Múzeumban őrzött Antiquitates-kézirat II. kötetének egyik függelékében is hibáztatja, hogy íróink a *-vá* rag használatában sokszor elkövetik ezt a szögyeztetési hibát, de ő maga meggyöngíti ítéletét, midőn hozzáteszi, hogy Pázmány is sokszor él e szerkezettel: „Pázmánus, scriptor gravissimus, tamen saepe lapsus est: az örök nyugalomban tedd részessé őket, Liber Precum [Imáds. k.] 418; debuisset ponere *részesekké* participes; kik a zsidók közül keresztyénné lettenek 616. Item Komjáthius“. Tegyük Révai két idézete mellé a hasonlóság kedvéért még ezeket: „miniket vélek egyetemben az örök boldogságnak örömében tégy részessé“, ugyancsak Pázm. Imáds. k. (1665.) 417. hogy részessé lőnnének a sok kazdag prédákban Helt. krón. 57. nagy jókban legyünk részessé Born. préd. 283. — kik az zsidók között keresztyénné lettenek, Tel. evang. III: 616. (de v. ő. zsidókból keresztyénekké lőnek u. o. 20.).

Azonban a nem-egyeztetett mellett az egyeztetett szerkezet is általános használatú, noha talán valamivel ritkább, mint amaz. Sokszor látjuk, hogy egy és ugyanaz az író majd ezt, majd am azt használja. sőt még az is megcsúszik, hogy egy mondatban mind a kettő békésen megfér egymással: „a szűk balsors *bévéssé*, a bőség *szegényekké* tészen a más világon“ Fal. szent e. 118. — Más példák alaki egyezéssel: teszed te angyalidat lelkesekké: facis angelos tuos spiritus Kesz. c. 295. ekképpen tött a Krisztus minket jámborakká és igazakká, Huszár Gál préd. b:IV. a bűnben ölgyeledteket még az üszögnél is feketébbekké változtatja Lép. fény. tük. I:178. minden apostolit egyenlő *hatalmúkká* teszi, Eszterh. anyasz. 362. mi tészi könnyüvekké az isten parancsolatit, Matkó bány. 265. könnyeknek tartatnak Megy. zsin. 11. mivel bennetöket álmosoknak látlak Dug. szerecs. I:39. a kath. iskolákban prot. tanárok alkalmazása, a mi ezen iskolák államiakká tételének az előfutójául tekinthető, Szász K. Széch. 81. stb. stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVÉSZETI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI.

„A fönt írt cím alatt akarunk időről időre a magyar és az ugor hasonlító nyelvészet terén megjelent dolgozatok eredményéről számot adni, a mennyiben a magyar nyelv egyes kérdéseire fényt derítenek vagy megoldásukra utat mutatnak“.

E sorok kíséretében kezdte a Nyelvőr programjának azt a pontját beváltani, mely megígérte, hogy „figyelemmel kíséri a haladó nyelvtudománynak nyelvünkre vonatkozó kutatásait s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozza“. Ny. I:3. 1. Ezt a régi jó szokást akarjuk ezúttal olyan dolgozatok eredményeinek bemutatásával feléleveníteni, a melyek főleg a Nyelvőr közönségét kiválóban érdeklik.

A tárgy as i g e v o n z a t a.

Hunfalvy Pál Nyelvtudomány és Nyelvtanítás. (Tanítók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál. Budapest, 1884) cz. művének. egyik legérdekesebb és legtanúságosabb fejezete vallja ezt a címet. Hunfalvy mutatta ki, hogy a tárgy as igék *l*-je (tud-*l*-ak) a második; *ja, va, v,*

i, j, á, é pedig (tud *ja*, hadla-*va*, tud-*j*-uk, kér-*i*, tud-*á* stb.) a harmadik személyi tárgyra vonatkozik; ő javasolta a tárgyatlan és tárgyas igeragozás elnevezését a határozatlan és határozott helyett, és ugyancsak ő állított fel némi új szabályokat is a szófűzésre vonatkozólag. Mert az a régi szabály, hogy a határozott tárgy határozott igét, a határozatlan tárgy pedig határozatlan igét követel, nem bizonyult be életre valónak. Felmerült a kérdés, mit kelljen határozott tárgynak venni. Ő engemet lát, tégedet lát, minket lát eléggé határozott tárgy volna és még se mondjuk: engemet látja, tégedet látja. Azzal próbálták a szabályt megtoldani, hogy a névelő teszi határozottá a tárgyat. Pedig így is beszélünk: az a könyv, a melyet vettél, nagyon szép; és viszont azt is mondja nyelvünk: tudom, hogy nehéz eltalálni az igazat. Majd meg azzal akarták a szabályt épebbé tenni, hogy a birtokos rag is határozottabbá teszi a tárgyat. Ennek a csalhatatlansága ellen meg az ilyen példák szólnak: nekem az éjjel egy ökrömet, neked pedig két juhodat loptak el, sőt Péternek egy lovát is elvittek.

Mindezek a folyvást kísértő ingadozások, de meg hogy érthetővé és megtanúlhatóvá tegye a dolgot, arra határozatták tiszteletre méltó tudósunkat, hogy a tárgyas ige művoltát tovább fejtegesse és világosabbá tegye. Különösből a harmadik személyű tárgyat jelölő alakok helyes alkalmazása kívánta meg az útbaigazító szabályokat, melyeket a tárgyas ige természetéből, tehát a regensből, nem pedig a tárgyból, vagyis a rectumból vont le. Elősoroljuk ezeket a szabályokat nem ugyan abban a sorrendben, a hogy találtuk őket, nem is azokkal a szókkal és terminusokkal, sőt még itt-ott bíráló megjegyzésektől, tovább fejtevésektől sem tartózkodva, melyek inkább a részletek magyarázatánál kínálkoztak. Szabályai a következők:

1. Minthogy a tárgyas igealaknak tárgyi jelentője (*ja, i* stb.) harmadik személybeli, nem vonatkozhatik oly tárgyra, mely az első vagy a második személyben áll. Nem mondhatni tehát:

ő engemet vagy minket látja,
 ők engemet vagy minket látják,
 te engemet vagy minket látod,
 tik engemet vagy minket látjátok.

Minthogy a regens harmadik személyű, a rectumnak is annak kell lennie.

2. A demonstratív jelentésű tárgyi jelölő harmadik személybeli lévén, nem vonatkozhatik első és második személyű tárgyra, de nem vonatkozhatik relativ mondatbeli tárgyra sem, vagyis más szóval a relativ mondatokban csakis tárgyatlan ragozású ige állhat meg, mert a demon-

strativ és relativ jelentések egymással ellenkezők. P. Az esti pir, melyet tegnap láték, nagyobb volt a mainál. — Bogdán a mai Moldvát elfoglalta volt, kit Lajos király adófizetésre szorított. — Azután szóljunk a vadászról. kit hoztál. — Csend állott be. a melyet István nem mert megzavarni.

3. A demonstrativ jelentésű tárgyi jelölő olyan tárgyra és mondatra vonatkozik, melyek a demonstrativ jelentésnek meg is felelnek. Ilyenek

a) a tulajdonnevek p. Hivom Pált. — Veres vitézt magához hivatta. — Berohant Maros is, a házi komondor, s majd szétszaggatta Figarót. — Untalan Bécsset emlegette, lenézte Erdélyt — A hideg borzogatja István bácsit.

b) Azok a mondatok, a melyekben a tárgy a névelővel van meghatározva, p. Az ügyvéd hiába magyarázta Radnóthynak a változott viszonyokat. — Jaj, gyilkos, megöli az én kedves Figarómat. — Az igazság útnak indult, hogy bejárja a világot. — Addig ment, míg előtalálta a Hamisságot. A tárgyas ige-ragozást azért is nevezték volt határozottnak, mert az efféle mondatok nagyon sűrűn fordultak elő.

c) Azok a mondatok, melyekben a tárgy birtokos személyraggal van ellátva. p. Még tisztartómat is pártfogás alá veszik. — Hát nem ismered szegény apádat. — Egész fájdalmát, mérgét papírra öntötte. — Balgatag reménnyel várom ébredéstelek. Hiába kérte, hogy hagyja reá pöreit. Ide valók az ik ragos szók is, mert az ik-ben a harmadik személy ragja lappang, p. Melyiket vádoljam idegen büzzel? Hadd szúrjam ki egyik szemedet.

d) Ha a birtokos ragú szó a mondatot partitiv jelentésűvé teszi, akkor tárgyatlan ige van mellette, p. Az éjjel három sonkám elloptak. Ez azt jelenti, hogy sonkám közül három darabot loptak el. Míg ha így mondanám, hogy „három sonkám ellopták“, akkor oda értem, hogy csak három sonkám volt. Az előbbi partitiv, ez utóbbi totalis jelentésű. Ilyenek még: Ne fiam czombja! nekem mellét adjon, édes apám. — Hogy kél a dió? drága, de mi vettünk százát tíz krajczáron is.

Meg van e helyütt róva Gyulai Pálnak ez a mondata: „Néhány kedves könyvét találta meg a lomok közt, jogi könyveit“. (Egy régi udvarház). Pedig e mondatot ép oly joggal gondolhatjuk totalis jelentésűnek is: azt a néhány könyvét mind megtalálta.

4. Az elliptikus mondatokban bajos látni a demonstrativ jelentést és alig sejthető, mi van kihagyva belőlük. p. Beéri kevéssel is. — A dudva felverte. — Nem futja

ki a pénz. — Adja-e még a csap? adná, csakhogy el van dugúlva.

Elvont egész tárgynak tekintik a székelyek és csángók nyelvében néha azt, a mit az infinitivus kifejez, p. Fonni nem szerette. — Sokan csevegni úgy szeretik. — Én nem szeretem a házba dolgozni, jobban szeretem a mezőn. — Almát enni tudom stb. Mind e példákban az infinitivust felcserélhetni egy névelővel ellátott -ás, -és végű névszóval, és ez azt hiszem, egyúttal magyarázat is.

5. Az utolsó szabályt, mert a legtöbb szó fér hozzá, szórul szóra idézzük: a tárgyias igealaknak megfelelnek a függő mondatok, melyek magok, mint demonstratív jelentésűek fejezik ki a tárgyat. P. Köszönd, hogy apádnak szólítottál. — Engedje, hogy háljak itt én is a tűznél. — Dejszen majd megmutatom én nekik, kivel van bajok. — Majd otthon mindent úgy megírok, hogy tudom, nem teszik ablakukba. — Óh ezek a gyermekek nem is tudják, megnyit kínlódom érettök. — Tegye a mit parancsolok. — No meglássuk, mit tudnak mondani erre. Szeretném tudni, melyik diétán hozták stb.

E mondatok, mint látni való, megannyian tárgyi mellékmondatok, azaz, a mint Hunfalvy kifejezi, „a főmondat független lévén, tárgyias igével fejezi ki az állítmányt, vagyis a főmondat szinte az állítmányba van kifejezve“, úgyde — folyik tovább a szabály, „ha a főmondatbeli állítmánynak külön alánya van. akkor ettől függ, hogy nem mindig lehet tárgyias alakú“. Lássuk a bizonyító példákat. Mindjárt az első: „A jegyző parancsot kapott, hogy a házából kiűzött kertészt rögtön helyezze vissza“ nem bizonyíthat, mert nem tárgyi, hanem célhatározói mellékmondat. Még kevésbé bizonyíthat a következő: „Úgy akartak (!), hogy ötet megöljék“, mert jól magyarul csak is „akarták“ mondható. Utolsó mondata: „Látszik rajtok, hogy soha sem volt birtokuk“ meg éppenséggel alanyi mondat. De teljesen bebizonyítható e szabály tartóhatatlansága, ha a fentebbi tárgyi mondatok egy részét úgy változtatjuk át, hogy főmondataikhoz külön alanyokat függesztünk. Egy részét mondtam, mert Hunfalvy úgy látszik észre sem vette, hogy mondatainak egy részében már van a főmondatbeli állítmánynak külön alánya. De változtassuk csak át a mondatokat: az öreg megköszönte, hogy apának szólították. — A vén asszony nem engedi, hogy valaki a tűznél háljon. — A bíró megmutatta, hogy kivel van bajok. — A szolga megtette, a mit ura parancsolt stb. — Íme ezekben a főmondatbeli állítmánynak külön alanyok van, és még se ettől függ, hogy nem mindig lehet tárgyias alakú. E szabály különben azért

is hiányos, mert nem mutatja ki, hogy mikor hát tárgyas és mikor tárgyatlan alakú az ige.

A fentebbi példák vizsgálata közben én előttem inkább ilyenforma szabály kezdett kibontakozni, hogy az olyan főmondatban, melynek tárgyi mellékmondata van, az ige tárgyas ragozása, míg — és e szabály másik részét nem állítom még bebizonyítottnak ha c z é l h a t á r o z ó i m e l l é k m o n d a t a v a n , a z i g e a l a n y a s (tárgyatlan) r a g o z á s ú . Ennyit egyelőre csak gondolatkeltőnek, a nyelvtanítóknak figyelmeztetésül.

A magyar -stúl, -stül.

Budenz József (Nyelvtudományi közlemények XVIII. k. I. füzet 158. l.) a magyar -stúl, -stül (-ostúl, -östül vagy -éstül; -astúl, -estül; illetőleg -stól, -stól stb.) jelentéséről és eredetéről a következőket tanítja. E comitativus ragot, melynek értéke „vel együtt“ p. *fia stúl*, *szőröstül-bőröstül*, *mindenestül*, a MNy. Szótára úgy magyarázta, hogy első része, az *s* összeköttetési viszonyt jelent, p. ház-as ember; másik része a *t* = *an*, *cn* határozó, p. ház-as-t = házasan; a harmadik pedig az *ül*, *ül* a. m. úgy, olyan mineműségben, tehát ház-as-t-ül = úgy házasan, házzal együtt; *csontostul-bőröstül* = csontját, bőrét úgy véve, mint együtt levő részeket.

Se magyarázat, mely az *-s* birtokos névszó képzőt veszi fel alapul, eléggé tetszetős is, mert hisz p. *fias* — kinek általában fia van s így a comitativ viszony kifejezésére is alkalmas. Még abban is követhető a MNySz. magyarázata, hogy ez *-s* képzős névszótót a *t* raggal módhatározóvá téteti v. ö. *egyenes-t*, *örömes-t*. De ezzel már ki is van fejezve, a mit a *-stül* rag jelent s fölöslegesnek látszik az „úgy“-nak értelmezett *-ül* rag. Inkább az tehető fel, hogy a szintén módhatározó *-ül* rag pleonastice fűződött a *-t* raghoz v. ö. székely *tösül*, *tösön* = tövével együtt.

Mindamellett alkalmasabb lehet oly magyarázat, mely a raghalmozás felvételere nem szorúl, hanem oly kevesebb részből szerkeszti össze az egész ragot, melyet egyes ugor nyelvek is hasonló célra alkalmaznak. Ilyennek kínálkozik a vogul *tajl* (p. *joseñ-tajl* hótalpastúl, *jautiñ-tajl* ijastúl), mely hang szerint is közel áll az *-s-tül* utórészéhez, és magában is „plenus“ jelentésű p. *uos-tajl* die ganze stadt. E szerint a fentebbi *joseñ-tajl* a. m. „hótalpas-egész“ és ragtalan határozóképen így is fordítható „hótalpas-egészül vagyis hótalpastúl“. Ez a *tajl* meg van a magyarban is a *tel-e*, *tel-i* szóban s mélyebb színezettel a *töl-t* igében és a *több* (e. h. *töl-b*) comparativus töben. Ugyanezen szónak

vogK. ta g le, finn t ä y t e alakjai meg azt mutatják, hogy a *tel-*, *töl-*nek valamikor hosszú volt a vocalisa. Ha már most az *-s-es* nomen possessorishoz hozzá függesztjük a vogul *tajl* magyar megfelelőjét, megkapjuk a *-s-tél* v. *-s-től* alakot. melynek még csak illeszkednie kellett, hogy a meglevő *-stól*, *-stól* keletkezzék. Végeredmény hát az, hogy az *-s-tól* előrésze a nomen possessoris *-s* képző, utórésze pedig a vogul *tajl*-val azonos *-tól* egységes rész.

KÚNOS IGNÁCZ.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK *).

Baba, báb, bábu. — Ha az olaszban akarunk kereskedni, először is a velencei dialektushoz kell fordúlnunk: *baba*: gyermekek, mondják *barba* (szakáll), azaz nagybácsi, bácsi helyett; nagy né és néni értelemben is használatos. Innen nem kaphattuk a mi babánkat.

A piemonti dialektusban *baba* szintén megfelel a *barba*: bácsi szónak; de leginkább gyügyögő gyermekről mondják.

Innen vettük volna tehát a *baba* szót, csak hogy ezzel nem elégedhetünk meg. Hogy egyeztessük meg a bácsi és csecsemő fogalmát?

A *barba* cikk alatt Diez bizonyítja, hogy az olasz dialektusokban előforduló *baba* szó csakugyan *barba* szakáll

*) Rövidítések és kútfők.

Como = Monti. Vocab. dei dialetti di Como.

Cr. Ak. = Voc. degli Accademici della Crusca (Új kiadás, csak 4 kötet van készen, A, B, C, D).

Cr. Ak. r. = u. a. (rég. teljes kiadás).

Diez = Etym. Wörterbuch d. rom. Sprachen.

Duc = Gloss. mediae et infimae latinitatis.

lengy. = Angielskiego. Voc. pollaco-ital.

Klotz = Handwörterb. der lat. Sprache.

Mikl. = Miklosich. Lexicon palaeoslovenicum.

piac. = Foresti. Voc. Piacentino-Italiano

piem. = St. Albino Dizion. Piemontese-Italiano.

regg. = Voc. Reggiano-Italiano.

Sand. = Sanders Wörterb. der deutschen Sprache.

Tomn. = Tommaseo. Dizionario della lingua italiana.

Vall = Vallauri. Vocabolario universale Latino-Italiano ed Ital.-Latino.

vel = Boerio. Dizionario Veneziano.

helyett van és nagybátyát, bácsit jelent; a nápolyi dialektusban még a teljes *barba* alak van meg.

Ez azonban nem magyarázza meg a csecsemő jelentést; de ha tovább kutatunk, a *babbeo* cikk alatt megtaláljuk a nyomot: it. *babbeo*, *babbaccio*: schwachkopf, gimpel; pic. *baba*: geck; it. *babbole*: kinderpossen. A lat. *babulus*, *baburrus*-tól „stultus“; vö. ir. kymr. *baban*: kind, puppe, angl. *babe*, *babby*.

Íme ebből a *babulus*: együgyű-ből lett *baba*; a piemonti dialektusban is megvan, csakhogy itt alakilag a *barba*-ból lett bácsi-val találkozott; a magyar azonban még akkor vehette át, mikor a *barba* r-je még nem kopott el és *baba* Piemontban is csak csecsemőt jelentett.

Hogy a *báb* nem egyéb, mint a *baba* szónak a magyarban megkopott alakja, nem szükséges bizonyítanom; *bábu* meg éppen olyan dimin. képzés, mint *liba*, *libu*, *libukám* (Nyr. VI. 383), *kutya*, *kutyú* (III. 181), *kutyuskám*.

bamba, bimbó. — *Bamba*: ol. *bambo*: gyermekes, együgyű, ostoba (Cr. Ak.); sp. *bamba*: együgyű (Diez). Evvel a kettővel egy törül fakad az olasz *bambino*: gyermek, *bambolo*, *bambola*: bábu, melyek a *bambo* diminutivumai és Diez szerint a lat. *bambalio*, gör. βαμβαλιος, βαμβαλιειν „gagyog“ igétől származnak.

A spanyol *bamba* mutatja a régibb alakot; az olaszban kétvégűvé lett: *bambo* és *bamba*.

Bamba tehát alapjában annyi mint gagyogó, később „gyermekes, együgyű, ostoba“.

De hogy függ ezzel össze a bimbó?

Az olaszban *bimbo* annyi mint *bambino* „kis gyermek“ és *bambo*-ból lett *bimbo*-vá (Diez).

Lássuk, mit mond róla a Cr. Ak szótára. „*Bambino*: kis gyermek, rokonértelmű *bimbo*-val; §. III. Képes beszédben mondják állatokról, sőt élettelen lényekről is, és annyi mint gyenge, fiatal, olyas valami, a mi kezdődőben van. Mondják a foetus-ról is“. Magy. *bimbó* tehát — kezdődőben levő virág.

E magyarázatnak látszólag ellenmondanak a *bimbó* birtokragos alakjai: *bimbaja*, *bimbaim*, melyekből egy eredetibb magy. *bimbava* alakra következtethetünk. S csakugyan a ruténben, a magyarból átvett ökörnevek között *bimbó*

ilyen alakban fordul elő; *bimbava* (NyK. XVI. 290). E jelenséget nem magyarázhatjuk másképp, csakis úgy, hogy analog képződéssel van dolgunk, ép úgy, mint a *disznó*, *csikó*, *zsidó* szavakban, melyeknek személyragos alakjai mindennek ellenére, hogy kölcsönzött szók, *disznaim*, *csikaim*, *zsidaja*. Az *adó*: adaja, *hordó*: hordaja mintájára a nyelv participialis képzésnek nézte a *bimbót*, s úgy bánt el vele, mint eredeti magyar szóval.

banda (katonabanda, cigánybanda, rablóbanda). — Az olasz *banda* jelentése a Cr. Ak. szerint 1) szalag, 2) hosszas, keskeny vonal, pl. selyemben, 3) katonák megkülönböztető jele, 4) hajóoldal, 5) katonacsapat, 6) zenélők csapata, többnyire fúvó hangszerekkel ellátott katonákra alkalmazva, 7) banditák, rablók csapata.

Világos, hogy nem egyéb, mint a ném. *bande*; ezt bizonyítja a szónak egyrészt „szalag“, másrészt „szövetkezet“ jelentése. Az a kérdés már most, nem magából a németből került-e hozzánk a *banda* szó? Ennek azonban hangtani nehézség áll útjában, a mennyiben a ném. kezdő *b-t* a magyar rendszeren *p*-nek hallja; *pántlika*: bandel, *pék*: bäck, *polgár*: bürger, *plajbász*: bleiweiss, s így a *bande* is *pantá*-ra változott volna.

Arra is meg kell felelnünk, vajjon nem a magyarból került-e valami úton-módon az olaszba? Ha szemügyre vesszük, milyen szűk a *banda* szónak jelentésköre a magyarban, noha dialektice „szalag“ értelemben is használatos (Nyr. II.), s hogy az olaszban a szónak tág fogalomköre majdnem teljesen azonos a ném. *bande*-ével (l. Sand.), azonnal meggyőződhetünk, hogy az olasz nem vehette a magyarból, hanem igenis mi vettük az olaszból.

A nőnemű szók az olaszban *a* végűek, ez az oka, hogy a ném. *bande*-t *banda*-ra változtatta.

bankó. — A ném. *bank* szót átvette az olasz (Cr. Ak.) minden jelentésével együtt; ol. *banca*, *banco* 1) pad, 2) váltóüzlet, 3) kártyabank; csak hogy mivel az olasz mássalhangzón végződő szót nem tud kiejteni, *banca*, *banco* lett belőle. Az olasz bocsatott ki először *cedola di banco*-t, bankcédulát, melyeket mai napság egyszerűen *cedolának* neveznek, mi azonban a kifejezésnek *bankó* részét tanultuk el tőlük, ép úgy, mint a német (Sand).

bárka: ol. *barca*.

berbies. — Gyermekkoromban, Rimaszombatban hallottam ezt a szót. Hogy polgárjogot nyert nálunk, mutatja már az is, hogy származéka is van: *berbices*, ki a *berbicsjátékban* a bankot tartja. Vel. *biribis*, mil. *biribiss*, közolász *biribisso*.

Az istriai dialektusban a közolász kemény *s-t š*-nek ejtik: *šubito*: *subito*; *biribiš*: *biribis*. Ilyen úton könnyen vált nálunk *birbics*-csé; v. ö. *csekély*: *sekély*; *paradicsom*: HB. *paradisum*.

bliktri. — A velencei dialektus szótárát forgatva, véletlenül megpillantom a következő sorokat: „*blitri* és *biltri*: pávián (gúnyszó); naplopó; tréfás, bolondos ember; értéktelen dolog“.

A hol *blitri* van, ott nagyon valószínű, hogy *bliktri*-nak is kell lenni. Nézzünk csak utánna!

Com. *bliter*: semmi. „Nem ér nekem egy *blitert* se“. — Lat. *blitum*, gör. *bliton*, *bietone*: ismeretes értéktelen növény; piac. *blictar*: un zero, un nulla, un niente.

Íme tehát megvan már a *k* is. De hátha találunk még a magyarhoz hasonlóbb alakot is? És csakugyan a piem. dialektusban megvan a teljes *bliktri* alak; piem. *blictri* annyi mint egy zérus, egy semmi, egy jotta, egy ütöt tapló. — „Nem ér nekem egy *blictrit* se“.

Az a kérdés már most, eredeti olasz szó-e vagy nem? A Cr. Ak. szótára nem ismeri, Tomm. se tud róla semmit se, a mi annak a jele, hogy soha se volt irodalmi szó, de meg nem is tartozik az olasz nyelv eredeti szókincséhez. A comoi dial. szótárának szerzője, mint láttuk, a lat. *blitum*-tól származtatja (*blitum*: ganz geschmackloses Küchenkraut. Klotz). Ha nem is vesszük számba, hogy kissé nehéz volna megfejteti, hogyan fejlődött ki a vel. dialektusban a szónak „naplopó, pávián“ értelme, még hangalaki lehetetlenségek is útjában állnak e magyarázatnak: a *bliter* *r*-jét még értelmezhetnők, de honnan került a *blictar*, *blictri* *c*-ja? Hogy az olaszban a hangolvadás nagyon könnyen megtörténik, hogy lat. *ct*-ből kivétel nélkül *tt* lett (*rector*: *rettore*, *actor*: *attore*, *pictor*: *pittore*), az szerte ismert jelenség; de hogy viszont *blitrit* *blictrire* változ-

tatná, hogy két mássalhangzó elé még egy harmadikat is vetne, az már lehetetlen.

E szófejtés tehát teljesen hibás; hibás voltát kétségtelenné teszi Monti szótára, a hol a következő helyet találjuk: *blicter*: szószegő, hunczvut, csaló; cal. *bleideire*, spany. *belitre*.

Íme itt határozottan rámutat a szó caledóniai eredetére, a mit a *bliter*, *blicter*, *blictar* alakok germános hangzása különben is sejtethetett volna. Az olasz teljesebb alakokból a *bleideire*-nek egy régibb *bleickdeire* alakjára következtethetünk, mely a comói dialektusban egyrészt megmaradt *blicter*-nek, az eredeti „csaló“ értelemáryalataival, másrészt hangolvadással *bliter*-ré lett, a jelentékenyen megváltozott „semmi“ jelentéssel. Hogy a kettő ugyanazon szónak két különböző alakja, mutatja a piac-i *blictar*, melyben az egyik szónak alakját, a másiknak meg jelentését ugyanazon szóban láthatjuk.

Az értelemmódosulás menete a vel. *blitri* jelentéséből azonnal kiviláglik; a comói „csaló, hunczvut“, a vel. dialban már csak „naplopó, bolondos ember“. A „naplopó“-val egy fán termett a „haszontalan, értéktelen“ fogalom, a mely teljesen megegyezik a piac. *blictar*, piem. *blictri* és vel. *blitri* jelentésével: „valami értéktelen dolog, nem ér egy pipa dohányt, egy ütet taplót se, un zero, un nulla, nagy semmi“.

Íme Skóciából kellett kivándorolni a „csaló“-nak, hogy olaszországi útjában „semmi“-vé legyen és ugyanígy szerepeljen nálunk is. Hozzánk a vel.-i dialektusból kerülhetett még akkortáiban, a mikor nem *blitri*, hanem *blictri* alakban volt járatos, úgy a mint megvan mai napság is a piem.-i dialektusban.

borbély: ol. *barbiere* és *barbier*; a *barba* szótól származik s annyi mint „szakállal foglalkozó“. Nem a német útján kaptuk, mert a német népnyelvben *bader* és *balbierer* felelnek meg neki (Grinm.); közvetlenül Olaszországból importáltuk a borbély mesterségeivel, a foghúzás, érvágás és köpülőzés művészetével együtt.

Az *r-l* dissimiliációra nézve v. ö. ném. *Gregor*, *erker*, *quartier*, magy. *Gergely*, *erkély*, *kovártély*.

buressella: puha fából készített hajó (Nyr. XI. 43); ol. *burchiello* a *burchio* szó diminutivuma; *burchio* meg „leginkább folyók és tavak számára, teherszállításra készített evezős vagy vitorlás bárka“. (Cr. Ak.). A vel. dialektusban *burchiello* fedett bárka, melyen Velenczéből Padovába utaznak a Brenta folyón.

A magyarban persze a *burkiella* -ki-jéből sohse vált volna cs; ez a hangváltozás magában az olaszban ment végbe, a mennyiben a *chi*-t, ha magánhangzó következik utána, dialektice szélteben *ty*-nek és *cs*-nek ejtik; pl. a fiumei *hottyó!* (vigyázz!) = *occhio!* (habt auge!) *tyamare* és *csamare*; *chiamare* (hív), *tyatyerare* és *csacserare*: *chiachierare* (fecseg).

butika, pálinkásbolt: vel. *botega*, közol. *bottega* bolt, mely a lat. *apotheca*-tól származik; eredetije a gör. *αποθήκη*.

butélia: vel. *botiglia*, közol. *bottiglia*, mely utóbbi *botte* „hordó“ diminutivuma. Cr. Ak. *Botte*: vulg. lat. *butta* u. o.

KÖRÖSI SÁNDOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szavak és szólásmódok.

M i k e s K e l e m e n „Mulatságos Napok“ művéből.

III.

Gondolkodásba vet valami valakit: gondolkodásba ejt vmi vkit. Ez a két nagy dolog egy kevés ideig gondolkodásba veté, stb. Cs.

Magát vkihez kötelezni: lekötni magát vki irányában. Elvir magát dom Sebastienhez kötelezte, én is már oda ígértem stb. Cs.

Valamig: míg. Nem szükséges, hogy erről többet mondjak, és hogy arra kényszerítselek, hogy Elvirt addig férjhez ne add, valamig a király néked arra szabadságot nem ad. Cs.

Elhatni: elfogni (átvitt értelemben). Erre a gyűlölség, a szeretet és a féltés szívét elhatván stb. Cs. Továbbá használja M. e kifejezést meghatni valamit: hatni vmire. Azt mindenek tudják, hogy Indiában bő az olyan

fű, melynek a leve oly igen meghatja a bőrt, hogy a természet szerint való színét elveszi, stb. Cs.

A gyűlés elbomlik: a gyűlés széteszik. Minek-előtte elbomlanék ez a gyűlés, mindenik arra ígéré magát, hogy a végzés elől el nem állának. Cs.

Erőszak tétel: erőszakosság. Dom Pedrének meg-esék a szíve ezen az erőszak tételen. Cs.

Mi formában: mi képen, mi módon. Szüntelen csak arról gondolkodék, hogy mi formában távoztatná el azt a házasságot. Cs. Azután tanácsot kére Korktól, hogy mi formában láthatná meg azt a leányt. P. Ezen „mi formában“ szólásmód Mikesnél igen gyakori.

Eltávoztatni: eltávolítani. Lásd az előbbi példát.

Letenni szándékát: lemondani szándékáról. A mint is hogy Elvir mindent elkövetett, hogy dom Baltazárral szándékát letétethesse. Cs.

Elvégezni magában: elhatározni. Azért elvégezte volt magában, hogy mindent félre tézsen stb. Cs.

Felfogadni valakinek valamit: megígérni, megfogadni vkinek vmit. De látván, hogy semmit sem nyerhetne, felfogadá neki, hogy megtartaná titkát. Cs.

Azonban: azalatt, a közben. Azonban pedig ő is meghallá, hogy dom Baltazár micsoda lányt szeretne, stb. Cs. Azonban pedig dom Baltazár és dom Sebastien nem voltanak nyugodalomba. Cs.

Napot tenni: napot meghatározni. Kérte, hogy minden halogatás nélkül a király parancsolatját vigye végbe és tegyen napot a lakodalomra. Cs.

Nagy térdet hajtani vkinek: a térdet nagyon meghajtani vki előtt. Ezekre a szókra nagy térdet hajtván neki, kimene a házból, stb. Cs.

Megmásolni: megváltoztatni. Azt akarják, hogy megszegjem mind az isteni, mind az emberi törvényt, meg-másolván szent ígéretimet, stb. Cs.

Elszínlelni magát: színlelni. Eleonora pedig oly jól tudá magát elszínlelni, hogy dom Pedre elhiteté magával, hogy semmit sem tudna az Elvir elszökésében.

Keresőbe indulni. Némelyek keresőjébe indulának, azért hogy stb. Cs.

Kedvit találni valakinek: vkinek kedve szerint eljágni. Némelyek keresőjébe indulának, azért, hogy kedvit találják dom Baltazárnak stb. Cs.

Hamarság: gyorsaság. Ugyan meg is ölték volna egymást, hogyha dom Antonius nagy hamarsággal nem ment volna hozzájuk. Cs.

Ellátni valamit: átlátni vmit. A kit is anyja, dona Catherina, nagy keserőséggel fogada, előre ellátván, hogy az Elvir elszaladása és a dom Baltazárral való megvereke-
dése a fiát nagy veszedelembe hozná. Cs.

Megbizonyítani valamit: bebizonyítani vmit. Ezekre való nézve Elvir gondolá, hogyha kinyilatkoztatná magát, a dom Sebastien ártatlanságát azzal megbizonyítaná. Cs.

Erőt venni magán: legyőzni magát, visszatartózkodni. Alig mene ki a házból, hogy dona Elvir, a ki magán nagy erőt vett volt. stb. Cs.

Megegyeztetni valakit valakivel: összeadni vkit vkivel. És ha azt rendelték, hogy csak a fiammal légy szerencsés, megegyesítenek vele. Cs.

Megsejditeni: sejtteni. Sebastien külsőképen mindeneket reá hagyta, azért, hogy szabaddá hagyják, mivel azt megsejditette volt, hogy igen vigyáznak reája. Cs. Mikes a „sajditani“ és „megsejditeni“ szókat váltakozva használja.

Külsőképen: külsőleg, színleg. Lásd az előbbi példát. Ennek ellentéte **belsőképen.** Bizonyos vagyok, hogy belsőképen igazsággal ítélsz felőlem, stb. Cs.

Gyanakodásba venni: gyanúsítani. Mindjárt tanácsot tartának és azt végzék, hogy el kellene ezt a dolgot titkolni, ne hogy gyanakodásba vegyék dolgát, stb. Cs.

Veszedelemre vetni magát: veszedelembe dönteni magát. Azt tudom, hogy mindenféle veszedelemre veti magát, ha ezt meg nem engedik neki. Cs.

Leverni vkinek elméjét valamiről: vkinek szándékát eltéríteni valamiről. Mindezeket, hogy mitől tartana, megmondaná Alvarénak és azt javallá neki, hogy verje le ura elméjét az ilyen nehéz dologról. Cs. Használja M. a leverni valakit szándékaról szólásmódot is. Pl. Egy szóval mindent elémonda, a mivel gondolhatá, hogy

leverje a királyt szándékáról. P. Továbbá e szólásmódot: útról leverni. Pl. A szíve megesék rajta, és azon igyekezék, hogy olyan veszedelmes útról leverje. Szb.

D á k o s : törnemű gyilkoló eszköz, melyet botba rejtve viseltek. Ezeket elvégezvén, a dákosát kihúzá, stb. Cs.

FELEKI SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Idegen hatások a hangtanban. A göcseji nyelvjárás leírásában (Ny. XIII. 218) Kardos Albert a német nyelv hatásának tekinti azt, hogy a göcseji nyelvjárás nagyon szereti a hosszú hangzókat, különösen szó végén, megrövidíteni. Azt állítja, hogy „ha a szókincs és mondattan bevette a német hatást, mért maradt volna tőle ment a hangtan, melyen az idegen hatás legjobban megérzik“. Merész állításnak tartom már azt is, hogy a mondattan bevette a német hatást. Az meglehet, hogy egyes kifejezések (kijön vele, beéri helyett) a németből vannak lefordítva, de ezeknél is inkább hiszem, hogy az irodalmi nyelv útján terjedtek el a nép között, ép úgy, mint elterjedt köztük a nyelvújítás sok szava is. Hanem, hogy állandó mondattani szerkezetet hozott volna létre a nép idegen minták után, azt már nem hiszem. A meg lesz írva, be lett sorozva félék fejlődhetek tisztán a magyar nyelvből, idegen hatás nélkül is. Ha a székely úgy mondja fölkelte lesz a helyett, hogy talán fölkelte, ép úgy mint a német er wird schon auf sein, még sem mondhatjuk, hogy ez a német nyelv utánzása által jött létre. Ép úgy nem tekinthetjük német hatásnak azt, hogy a felsőbácskai nyelvjárás tulajdonnevek előtt is használja a névelőt: a Péter, a János volt ott, a hogy Istvánt láttam. Ilyen szerkezetek fejlődhetnek a magyar nyelv körén belül is, s az, hogy a német ép így használja e szerkezeteket, csak pusztá véletlen.

Még kevésbbé hihető, hogy a hangtanra van idegen nyelveknek hatásuk. — A magyar nyelv egy évezrede él már szláv és német nyelvek között, de hangalakjában sehol ezek hatását nem láthatjuk. Mindkét nyelvben egész közönséges a szókezdő kettős mássalhangzó, s e hosszú együttlét sem tudott úgy hatni a magyar nyelvre, hogy megtérje az ily szókezdetet. Nem csak saját szavaiban nem fordul elő, de még a tőlük átvettekben sem tűri meg. Hány hangja van a német nyelvnek, mely a magyar nyelvben nincs meg, s a magyar nyelv e hosszú együttlét alatt nemcsak hogy át nem vette e hangokat, de még csak meg sem tudta ta-

nülni. A német *a*-t nem ejti a magyar, s ha némely nyelvjárásban előfordul is, mint a palóczban, mondhatjuk-e, hogy ez német hatás? A német *k*-t (mely tulajdonképen *kh*) magyar ember nem képes ejteni. Vagy követi-e a magyar nyelv a németet a szótagképző *l*, *m*, *n* hangok ejtésében? — Azt bizton állíthatjuk, hogy a hangtan sehol sem tűr meg idegen hatást.

Legkevésbé kell ily közönséges esetről, mint milyen a szóvégző hangzók rövidülése, idegen hatásra hivatkozni. Hisz az minden nyelv természetéből következik, hogy hangok, melyeken hangsúly nincs, gyengülnek; s a magánhangzók gyengülésének első foka a rövidülés.

Balassa József.

„Fordul elő”. Simonyi a Ny. idei 8. füzetében a címűl írt megrótt kifejezése kapcsán igen érdekes megfigyeléseket közöl, melyek a magyar szórendnek nem egy eddig nem is méltatott sajátját derítik föl. A vitatkozás e szerint nem maradt meddő, sőt egy egész lépéssel előbbre vitte a magyar szórend megállapításának ügyét. De meg kell azt is vallanom, hogy S. védekezésében éppen a vitatott kifejezés védelme nem volt reám nézve meggyőző, sőt Király Pálnak kell igazat adnom. Az én nyelvérzésem is hibásnak vallja azt a szórendet, hogy „az *e* mély hangú szavakban is fordul elő az *e* nem: holott helyesnek érzem a szórendet, ha az *az* elhagyásával csak azt mondom, hogy „*e* mély hangú szavakban is fordul elő, *e* nem”. Helyes lenne ilyen kapcsolatban is: a mész kősegek alakjában képződik s így is fordul elő. Ez volt megjegyzésem, mihelyt Simonyinak a kérdéses mondatra vonatkozó fejtegetését olvastam.

Ennek utána elolvastam a S. mult évi cikkét is s öröömre ugyancsak az én fölfogásomat találtam meg magának Simonyinak a válaszában, ott, hol S. a Heinrich-féle „*e* tárgyat Chamisso is dolgozta fel” mondatot szintén kárhóztatja; ellenben helyeselné ilyen alakban: „ilyen tárgyat Chamisso is dolgozott föl”.

Ugyanis e két mondatban: „*e* mély hangú szavakban is fordul elő” és „ilyen tárgyat Ch. is dolgozott föl” az alany, illetőleg a tárgy határozatlan lévén, az „*is*” előtt lévő mondatrész hangsúlya sem érvényesül, a hangsúly magán az igén van. Az ilyen mondatok tagadó alakja ilyen alakot is ölthet: „*e* mély hangú szavakban elő nem fordul” és „ilyen tárgyat Ch. föl nem dolgozott”. Ellenben ha az alany vagy a tárgy határozott, mint ezekben a mondatokban: „az *e*

mélyhangú szavakban is előfordul“ és „e tárgyat Chamisso is földolgozta“, akkor az *is* előtt lévő mondatrész hangsúlyos, az ige pedig nem. E mondatok tagadó alakja csak ilyen lehet: „az *e* mélyhangú szavakban nem fordul elő“, „e tárgyat Ch. nem dolgozta föl“.

Helyes szórendű a Király Páltól idézett másik mondat: „ez a beszéd zavart is idézhet elő“; de határozott tárggyal csak így lehetne helyes: „ez a beszéd az emberek zavarát is előidézheti“.

Az én második mondatom: „a mész kősegek alakjában képződik s így is fordul elő“, a Simonyi 2. b. pontjában (357. l.) foglalt páros mondatokhoz hasonló tekintetű, csakhogy a határozók vannak benne szembeállítva.

Summa summarum: az „*is* fordul elő“ helyes szórend is lehet, de a vitatott mondatban nem helyes.

A cselekvés folyamatosságának, beálló voltának, nyomban való megindulásának kifejezőjét látja Simonyi a „jó vissza“-féle fordított szórendben. É nagyon plausibilis tételét megerősítettem két példával, melynek önkéntelen használatán magam magamat kaptam rajta beszélgetés közben. Szó volt róla, hogy a régi hatvaniutczai klinika földszintes részére emeletet építenek. Mikor odaértünk látjuk, hogy már építik is, azt mondtam, „csakugyan építenek rá“, míg ha nem láttuk volna, hogy folyamatban van az építkezés, úgy kellett volna mondanom, hogy „csakugyan ráépítenek“. Másodszor meg látván azt, hogy a Kálvintéren sok református pap jár a fiával, ezt ily szókkal fejtettem meg: „sok pap van itt iratni be a fiát“.

Pedig azt hiszem. ebből nem arra kell következtetni, hogy hibás a nyelvérzésem, hanem, hogy csakugyan kifejezheti a fordított szórend a cselekvés folyamatosságát, s ennek érzése nyilvánult kifejezéseimben.

CSAPODI ISTVÁN.

APRÓLÉKOK.

A nép szóalkotásai. Majd a szükség érzete, ha t. i. valamely fogalomra a kellő szó hiányzik, majd a meglevő szónak ismeretlensége, hol meg a minden oldalról előtökölődő analogiák hatása, máskor ismét az úriaskodás viszke-tege a néppel s kis gyermekekkel is alkottatnak, aszerint. a minő okok hatása alatt születnek, nagyobbára helyes, de olykor-olykor tökéletlenebb új szókat is.

Csapodi István, a népies adatok gondos megfigyelője s gyűjtője, több ily szót lesegetett el s jegyzett föl a néppel való érintkezése alkalmával, a melyekből itt a következőket adjuk.

Kötelmény: kötelesség. „Úneki létt vóna a kötelménye vigyázni rá, hogy é né loptyák, de röstékédett utánna nézni a dolognak“. (Somogyban hallottam egy öreg ,pógárembertől‘ = földmivelőtől).

Gyógyítóvány: páciens. Egy muzslai (esztergommegyei) öreg ember így írta alá nevét a levelébe: „maradok hálás gyógyítóványa“ — bizonyára a „tanítvány“ forgott elméjében.

Édetlen: nem édes. Egy kis hat éves szombathelyi lány czukrot kért, mert még „édetlen“ az epre. Mikor aztán kérdeztem tőle, mit is mondott, azt felelte: „hát ném édes, édetlen“.

A paragrafus! Elkeseredetten folyt a harcz az ,eszék-izoké‘ s az ,eszem-izsomé‘ pártja közt, hogy kettejük közül melyik legyen az úr. Végre a *m*-sek diadalmaskodtak s a *k*-sok sub corona venditi sunt; s a nyelv törvénykönyvébe beiktatták a paragrafust, hogy: „eszem, izsom, alszom. de: járok. ülök, fáradok, s hogy: a paragrafus szent és sérthetetlen!“ Voltak ugyan még nyakaskodók, a kik azt mondogatták: Nem bánom én, akár eszék-izoké. akár eszem-izsom, csakha én e h e t e k és i h a t o k! de utoljára ezeket is elnémitották. Hanem baj azért maradt elég, s a korrekтивumok napi renden voltak. Maguk a párthívek se tudtak beszéd közben leszokni arról, hogy a tilalomszó ellenére is ne mondják: „Ez az ember sokat fáradozik. A csap adja bőven, ihatsz, a mennyit akarsz. Adjál no neki, hogy meg ne vesse a Péterkét! Vigyél el magaddal engem is. Feküdj le mindjárt! Ne lábatlankodj itt az orrom előtt!“

Az irodalomnak is nem kevésbé gyűlt meg az új törvénnyel szemben a gondja. Mitévő legyen? A történeti nyelv tanúsága szerint az *asz* iktelen ige, viszont az élő beszéd a *folyik*, *hullik* igéket ikes-eknek vallja; a paragrafus szerint tehát úgy kell írni, hogy *aszasz*, *folyol*, *hullol*; de ez ellen meg az a valami tiltakozik, a mit jobb érzéknek nevezünk. Végre, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon, íróink gondoltak egyet, s megvan, segítenek a dolgon; az *asz*-t átváltoztatják ikes: *aszik*, a másik kettőt pedig iktelen igékre: *foly*, *hull*. Ugyanígy bántak el a *megjelenni* igével is; hogy ne kelljen a második személyben a visszatetsző *megjelenel*-t használniok, noha körülbelül két évtized leszámításával mind a történeti, mind az élő nyelvben állandóan ikes ige volt: *megjelenik*, csináltak belőle

iktelent: *megjelen*, s azóta nyugodt lélekkel ismételhetik a költővel: Megjelenés-e néha álmaimban?

Ezeket pedig tudomásvétele végett egyebeknek is, de kiválóan a Budapesti Hirlap Szepülészának mondtam el, mert úgy látom, hogy különösen ez utóbbi jelenségek megtörténtéről s lefolyásáról nem hallott, nem tud éppen semmit; különben nem engedte volna, hogy az az embertelen paragrafus diadalt arasson magyaros nyelvérzékén: nem írta volna a BH. szept. 2-iki tárczacikkében: „Az emberek leugrálnak lóról, ágyuról, s nem olvassz harminczig, mikor az ágyutorkok már elkezdik a bömbölést“; hanem követte volna az irodalomadta tanulságos példát: *megjelen*, s csinált volna az *olvas*-ból, csak hogy ne kelljen olvasz-t írnia, inkább ikes igét. Én legalább, ha már választanom kellene, készebb volnék *olvasik, mosik, lapozik, dögl, fényl, il* sat. mondani, mint hogy ezeket vegyem a nyelvemre: Nézz rózsám a szemembe, mit olvasasz belőle? Fehér gyolcsot mosasz. Miféle könyvet lapozasz? Ha megdögöl, se bánom. Mi gyönyörűen fényel én szép csillagom! Nem illel te oda, te hamupipóke, abba a fényes úri társaságba.

Ha már méltó okunk volt csodálkozni a BH. *olvasz*-án, hogy ne kellene csodálkoznunk népszínműíróink ama részén, a kik a nyelvparagrafus tiszteletében annyira mennek, hogy még a kisbiróval, gulyással, a lelke komámasszonynyal, juhász Pannával sat. azt kérdeztetik: Mit visesz galambom? Hozasz-e nekem vásárfiát? Úgy kell, miért nem vigyázz magadra? Kit keressz itt hugám?

Ha az a paragrafustisztelet egyéb esetekben is mutatkoznék!

Igények. A hölgyek, különösen pedig a magyar hölgyek szeretetreméltósága nagyon is nem új dolog. Szeretetreméltóságuknak egyik s nem legutolsó kútforrása szeretlen fogékonyságuk. A mi új, ritka vagy különös, az biztos számíthat tetszésükre, hamar időn divatba hozzák. A neologia jó részben szintén e fogékonyságuknak köszönte sikerét. Az asszony nép igen buzgó terjesztője volt a neologizmusoknak; használták derűreborúra, a hol s a mikor csak alkalom nyílt az új szók alkalmazására, néha furcsán is, de azért használták. „Jaj milyen szép, *erényes* vidék ez!“ E fölkiáltást egyik tanítóm szavai szerint egy nő tette, természetesen még abban az időben, mikor az *erény* s *regény* szó még újdonság színével bírt vala. E másikat is egy asszonytól hallotta: „Ma épen semmi *elven* sincs kimenni“.

S a mit az elődök buzgón megkezdték, az utódok szintoly buzgón folytatják. Legkivált a nevelőkből kikerült ifjú lánynemzedék a műveltség egyik kiváló kellékének tekinti,

hogy beszédét a novellairadalomnak rendszerint idegen képre szabott cifraságaival ékesítse.

Az esetlen alkotások seregének alig van kiválóbb remeke, mint a minden ízében tökéletlen s idegen képre szabott *igény* szó (l. Nyr. X. 498—500); s mindamellert alig van szó, a mely annyit forogna a művelt osztályok ajakán, mint ez az eredeti szólások nagy kárával járó s a magyar beszédet szintelenítő *igény*. Már nem csak „várakozással lenni, követeléssel állni elő. számot tartani valamire, fölhasználni v. élni valamivel“ sat. vesznek ki miatta a közbeszédből, hanem kezd már veszendőbe menni egy olyan szólasunk is, a melyben, a kit különféle *igényeinkkel* utánozni szoktunk, még a német sem alkalmazta az *igény* példaképét, az *anspruch* szót. Az utóbbi időben nem egyszer volt alkalmam, a kikiről az imént szólottam, „bájos ajkáról“ hallani az *igényt* „figyelem“ helyett ilyfélekép: „Sokszor intettem őtet, de *nem vette igénybe*, a mit mondtam neki“.

Ide jegyzem még a tanulni szeretők számára, talán lesznek, a kik alkalmas időben hatást kelthetnek vele, egy másik új jelentését a divatos *igény* szónak, a melyet szintén a közelmúlt napokban egy tudákoskodó atyafitól hallottam: „különbön takaros menyecske volna, csakhogy kicsikát *igénytelen* a dereka“.

E locus primo obtutu paullo obscuriorhoz hosszas csavargásokkal kierőszakolt magyarázatásokból végre kiderült, hogy a menyecskének kissé görbe volt a dereka; vagyis: *igénytelen* = nem egyenes — vagy mint az ottani vidéken mondják: *igényés*.

CSIGABIGÁK.

A magyarság díszvirágiból. Tudja, hisz meg van a bibliában, minden jó keresztény ember, hogy a teremtés első napján mondá az Úr: Legyen világosság! És lön az Úr szavára világosság; és elterjede szerteszét mindenfelé és betölté mind az eget és földet. És így tarta ez hosszú, hosszú időkön át mind ama napig, mikor ismét mondá az úr: Legyen magyar királyi finánczminiszterium! És e naptól kezdve] a mi világosság vala ég és föld között, az mindenhonnan egybegyüle és belészűrődék a nagyméltóságú magy. kir. finánczminiszterium kalamárisába; e kalamárisból aztán a nagymélt. miniszteri pennákon át lecsapódék a mindenfelé áldást fakasztó finánczminiszteri papirosra. Innen magyarázható meg a csuda, hogy a magy. kir. finánczminiszterium rendeletei ragyogók, mint verőfényes napon a paszománt, átlátszók, mint a frissen mosott ablaküveg s könnyen érthetők, mint tyúknak a kakaskukorékolás.

A magyar stilisztikairók példátlan hanyagságát, lelkiismeretlen könnyelműségét, a választani tudás teljes fogyatkozását, a szépezzéknek minden mértéken alul való hiányát, semmi se bizonyítja fényesebben, mint az a csodálatos jelenség, hogy az ékes magyarságnak e bámulatos remekeit oly hosszú idő alatt se vették észre, vagy ha észrevették, hogy oly fásultak, oly érzéktelenek tudtak lenni szépségeik iránt. Mert édes magyárom, ha gyönyörűségedet leled a tős-gyökerező szó- és mondatszerkezetekben, ha jól esik lelkednek a periodusok mesteri kompozíciója s szelíd gördülékenysége, ha rövid, szabatos, s mégis világos, érthető előadás példaképét akarsz látni e nagyon is zavaros világban, akkor a magy. kir. finánczminiszterium rendeletei legyenek a te imádságos könyved; azt forgasd nappal, s forgasd, ha álmatlan órák ébren tartanak, éjjel!

Ime egy mutatóvány a periodusremek közöl.

„Felebbezési beadványok bélyegilletéke. Az újabb ítélőhatározatalra utasított első bíróság másodízbeni határozatai ellen intézett felebbezési beadványok mikénti bélyegzése iránt felmerült kételyek eloszlátása céljából a pénzügyminiszter körrendeletben kijelenti, hogy az illetéki díjjegyzék 13. tétele alatt foglalt határozatokhoz képest ezen felebbezési beadványok, tekintettel arra, hogy azok az első felebbezési jogorvoslat folytán feloldott határozat helyett hozott és az illetéki díjjegyzék 48. tétele alatt említett bírói határozatok közé sorolandó újabb első bírósági határozat megváltoztatását célozzák, kétségtelenül az illetéki díjjegyzék 13. tétel IV. 12. pontja alatt jelzett felebbezési beadványok jellegével bírnak és mint ilyenek a mostidézett pont alatt megállapított illetékmérvnek megfelelő bélyeggel látandók el“.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Macska morog a tűzhelyen. (Mert üres.)

Suhintott leves. — Olyan, melyikhez rántást sem csinálnak.

Nem lehet azt megőrizni, mind megessi a falu kutyája. — Elloppják, elpusztítják.

Nyakára melegedett. — Körmire égett.

Nem fogy el, akár hat szájával is egyék.

Rossz név az, hogy „legy“, inkább volna „ne legy“.

Amelyik tyúk sokat kárál, keveset tojik.

Sülve jó a paraszt, akkor is a fene egye meg.

Füstöl az ég alja. — Felhős.

Nem lesz ebből templom. (Nem kell nagyon vigyázni rá.)

Hányom a vizes inget a nyakába. — Leszidom.

Vicsak: poczok.

Patyolat tők: fehér tők.

Kukás: feles kertész.

(Szalonta.)

KORNIS BENŐ.

Mesék.

Egygy asszonnak vuót egygy mustoha ljánya még egygy mustoha fia. Igén haragudott kiét mustoha gyérékire; iéküttő űket vándúnyi, a kis ljánnok adott éf-falat kényeret. Igén meleg vuót, a gyerek kirté a ljántul a kényeret, de ném akarta neki anynyi, haném nagy nehezen neki atta a kényeret. Mikor mégétté, mingyá ű űőszikiévié vát. A kis lján sirt aztán az űszikiének huzott a szűőribül, mégígétté hégyétté, aztán mingyá gyérékkié vát. Igén meleg vót, a kis gyérékek igén szomgyasak vuótak, írtek ép-patakot, aztán aszonták, hogy isznak belüllő; mikor innyi akartak belüllő, azt mormogta az a víz, hogy a ki ién belüllem iszik, oroszlánynyá vátozik. Aztán aszonta a kis lján; Hallod-é idés bátyám mit mormog ez a víz? Abbul ném ittak, aszonta a fiu, hogyha miég égygyet ír (ér), akkor iszik a patakbul. Mégin írtek ép-patakot, abbul ivott a gyerek, égyszérre űőszikiévié vát. Aztán a kis lyán vezetgetté az űszikiét. Azt monta a űőszike: juó van, ha illen rutul jártom is. Aztán a kis lján ék-kis szienát talát, rákötöttő az űőszike nyakára, uv-vezetgette. Aztán ék-kis házot talátok, aszonta az ű űőszike hogy ej-jó lesz kovárténak. Beméntek, mingyá léütek, osztán azt monta az űőszike közie van idé az erdüő, maj szédék gyümüőcsöt. Maga az űőszike évétt levelet, aztán aszonta a kis ljánnok, hogy addig sénkítsé eressz be, ha azt nem mongya nossza idés Enikiém mast eressz be engem. Aztán ugy tétt a kis lján. Méggyütt az űőszike, monta: nosza idés Enikiém, mast eressz be engém. Akkor évétt a kis lján. Másnap mégin kímént az űőszike, monta: mégin ut-tígy min' ténnap. Mégin évett az űőszike levelet, ez Enikiének a gyümüőcsöt mikor szétté, méglátták a vadászok, megakarták fogni, de elszalatt. Mikor haza mént, firissen iémonta: Nossza idés Enikiém, mast eressz be engém. Hértelen mégnyít az ajtó a vadászok beakartak ménnyi, de nem tuttak. Fűőtéttik magokba, hom-maj még lesz ám ez! Harmadnap mégin mégehütek, kímént az űőszike, aszonta mégin ut-tígy mim-máskor (mint) Mégin méglátták az űőszikiét, még akarták fogni, mégin iészalatt. Firissen elmonta: Nosza idés Enikiém, mast eressz be engem! Mégin csodákoznak, bevágták az ajtót, a királfí a ljánnak nyakábo borút. kiérdézté túlló, hogy hozzá ménné-é, aszonta az Eníke, hogy hozzá mégy, ha azt a kedves testvirgyit velé iévüheti. Kiérdézté a királfí, hogyan léhetné az testvirgyé, hiszen az állot. Jépanaszskotta hogyan jártok; azt monta a királfí hogy iévüheti. Három esztendeig

állott a lakodalom, aztán lett ék-kis gyermektyék, a ljánok az anynya kerüt oda bábának. Irigylétté a mustoha ljányának azt a helet, Magának vót ér-ripacsos ljányo azt fektetté, a királné helire, a királnét még égygy igen füstös konyhábo fektette. aszonta neki, hogy három napig él, aztán mégöli. A királnak még azt monta, hogy ha mégnízi, akkor égyszerre méghal. Aztán éd-dajkát fogadott a királ, az a dajka ném alutt, csak réngetté a gyermekét. Mikor aztán bemént a királné ijjel, mindig sirt, a gyermekét könyveivel mozdotta, a dajka ném tutta ki ez. Réggel mingyá monta a királnak, hogy micsoda szuózatot hallott, akkor sémmit sém szuót neki. Másnap megin monta, hogy micsoda szuózatot hallott, hogy égygy fehiér níp bemént a szobábo a gyermekét szoptatta, az üöszikiéhé oda mént, aszonta neki: Idés kedves üöszikiém, écczér gyüheték be hozzád, többször ném. Aszonta a királ, hogy majd ién kötök az ujjomra selém czérnát, ha begyün az az asszon, rántsd még. Mégrántotta a lján, fölébrett a királ, méggyujtotta a világot, mingyá a nyakábo borút a felesíginék, aszonta ha mingyá méghal is mégnízi. Aztán mingyá gyüttek a zsandárok, az asszont, még azt a ripacsos ljányát mégfogták, aztán mégfüöztik, aztán a disznuók éttik még.

(Rábaköz, Sopron m.)

HALÁSZ JÁNOS.

Levelek az orvoshoz.

4.

Méljen tisztelt nagyérdemű Nagyságos Úr! Szives meghagyásából bátorkodom Nagyságodhoz ismét folamodni miszerént szemgyógyítása óta már 5 hét elmult amint méltóztatot meghagyni hogy 5 hét mulva szemeémhez alkalmas szemüveget fogok kapni annál fogva alázatosan kérem nagyságodat méltóztassék azon ígért alkalmas szemüveget vagyis ami nyelvünk szerént okuláriumot küldeni az árát után vét mellett köszönetem nyilvánítása mellett fogom megküldeni. — Nem felejtethem meg dicsekedni hogy hala Istennek szemeimre jóllatok hiszem hogyha az ígért szemüvegem megérkezik meg jobban fogok látni — Miért is kérem minden napi imamba hogy az Úr Isten sok számos évekig eltesse az egész Gyógyító Intézetet de különösen Nagyságodat legyen boldog minden mozdulataiba hogy még több számú embereket gyógyítani engedgye. — Mivel én Nem vagyok képes a velem tetjokért meghalalni hanem hálalja meg az Úr Isten. — Kérelmem ismétlésen után vagyok alazatos szolgaja Nagy Éndrédn Barsmegye Ivan Pál.

CSAPODI ISTVÁN.

Néprománcz.

A keszthelyi kertész kertnél foly a víz,
Né menny arra Kappél Kálmán mer' evisz;
Eviszi a vérés nyelű késedet,
Mivel szegén Rajnhold Marit megőted.

„Aggyon Isten, biztos uram, jó napot!“
„Aggyon Isten, Kappél Kálmán, mi bajod?“
„Biztos uram, nagy volt már az én bajjom:
Rajnhold Marit szerelmiért megszurtam. . . .“

„Ej. té Kappél, kár volt neked ezt tenni,
Rajnhold Marit szerelmiért megőni!“
„Biztos uram rég volt az ellenségem:
Rajnhold Mari nem lehet feleségem.“

Rajnholdéknál sirattyák a halottat,
Kappéléktől most viszik el a rabot,
Rajnhold Marit viszik a temetőbe,
Kappél Kálmánt a keszthelyi börtönbe.

A keszthelyi börtönajtó be sárga,
Abba vagyon Kappél Kálmán bezárva.
A keszthelyi börtönajtó repecskés,
Kappél Kálmán so'sém menekülhecc még.

„Mégirtam a levelet a szülémnek:
Holnapután Illavárba evisznek;
Spanyol-viaszt rá feketét ütöttém,
Ez énnékém legutolsó levelem.

Édes anyám, temetőbe sétálly ki,
Rajnhold Mari sirhalmát ott keresd ki.
Arra borully, azon sírasd fiadat,
Arra ütesz tavaszkor szép virágot.

Mindénszentkor szólnak a bús harangok,
Én értem is egy szá' gyertyát gyuccsatok.
Beszéllyetek rólam is é' keveset,
Holnapután Illavárba evisznek.

Tizenhét éves koromban rab léttem,
Egy szép léjánt szerelmiért megőtem,
Mert nem akart ő engemet szeretni,
Másnak akarta a szívét átanni.“

(Keszthely). BELÁNYI TIVADAR.

Ha valaki nem...
gyelmit... nem...

Tájszók.

Apró jószág: baromfi.   ígyók: majd (nem ivásból).
 betekeredik: befordul.   ide: édes anya.
 bekukicskál: betekinget.   kallódik: lassan fogy.
 czanga = juh, a melynek nincs   kőcsög: hosszú csupor.
 báránya.   koncsorog: lézeng, ácsorog.
 csatorál: kiabál.   lacsuha: szélesre darabolt
 tészta.
 falka: alig mult. (E szó kü-   lebbencs: hús nélkül főtt
 lönös figyelmet érdemel,) hasz-   leves.
 nálják így: „a falka eszten-
 dőbe“.
 góré: faléczekből készült al-   marczingol: összetép.
 kotmány, melyben kukoriczát   mit para: mit parancsol.
 tartanak.   pari: parányi.
 lyukas hombár = rosz   tanyázni: mulatozni, így:
 gazda.   „jőjjik komám tanyázzik“.
 (Nagy-Kún-Karczag).   topa: nagy és széles lábu.

MEZEI FERENCZ.

A csizmadia mesterség műszavai.

Kapta, sámfa, kerekítő, díkics, búma, ráspoj, czusnájder, knájp, bóler, bólerheft, kéder, vágó, aieczni, ampasz, bicskia, ár, ánstik ár, duplizó ár, borstni, stífní, klemma, czvek, czvekolni, falczfógó, pertli, strupli, czug, vikszos búr, subiczk, kantnize czer, folnerum, rádli, másli, rajbándli, trájbfiszli, fiszli, lakkapni, parket, májszkepli, bólerheft, smirgli papir, glósz papir, holspunt, papundekni, ringli, opzecz, hováj, pankli, ficsór, dufla búr.

(Debreczen).

KÚNOS IGNÁCZ.

Gyermekjátékok.

Kőrösdi.

1. Az erdei várba
 Keét házat álliccaóánk;
 Abb'a keét házba,
 Keét legeént álliccaóánk.
 Ha nem győm maraggyon,
 Keét kémenceze kalácsom
 Sülljön bele, nem bánom.

2. Fejér liliomszá'
 Ugorj a Tiszába
 Támaszd meg aódalát,
 Az aran' virágát.

Héj simakoggy mé'sz szépen,
 Héj töreőkőzz mé'sz szeépen;
 Sérgesd mé'r raózsádot.
 Héj heéri heéricske,
 Sérges mé'r Raózsicska!
 Ha az eördög olyan vaóna,
 Kosarába tenné;
 Menneé jobba'r remékélné,
 Anná' jobban vinné.
 Hozd el eördög, viddel eördög...
 Ki tavalyi...

(Eger vidéke).

CHIOVINI FERENCZ.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ⁸ hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. OKTÓBER 15.

X. füzet.

HANGTANI ALAPELVEK ÉS VITÁS KÉRDÉSEK.

IV. A liquidák.

Azok a hangok, melyeket a liquidák nevéen szoktunk egy csoportba foglalni, sok bajt okoztak a fonétikusoknak, különösen akkor, ha szoros határt akartak vonni vocalisok és consonansok közt. Nem tudták, hova sorozzák őket. Voltak, akik egészen egyenlő rangba helyezték a vocalisokkal, mások meg consonansnak vették, legtöbbben átmeneti foknak vocalisok és consonansok között. E kérdést csak akkor dönthetjük el, ha tudjuk, mi a vocalis és mi a consonans. E fogalmak jelentéséről most nem akarok vitatkozni; mert ha azt jelentik, a mit mind a latin, mind a magyar (hangzó és mássalhangzó) elnevezés kifejez, akkor az egész megkülönböztetés alaptalan. Megtarthatjuk azonban a régi nevet, csak hogy más jelentéssel. Tulajdonítottak is különböző értelmet e szavaknak; én vocalison oly hangot értek, mely szótagot alkot, consonanson meg olyat, mely egymagában nem alkothat szótagot. Ezen alapon a liquidák a magyarban, valamint minden ugor nyelvben consonansok, ellenben az indogermán nyelvekben majd consonansok, majd vocalisok. Csakhogy nekünk nem ezen az alapon kell a hangokat osztályoznunk, hanem a hangszervek működését kell tekintetbe vennünk. Így osztályozva tudjuk, hogy a liquidák a vocalisok mellé sorakoznak, mert ép úgy tiszta zöngé hangok, mint azok. De teljesen egy sorba még sem lehet őket sorozni, mert a vocalisoknál a szájüreg mindig teljesen nyílt, ezen hangoknál ellenben egy helyen mindig el van zárva, de azért marad út a kijövő zöngé számára. S mert mind a vocalisok, mind a consonansok lényeges sajátosságából meg van bennük valami, átmenetet képeznek a két

vocalis.

consonans.

csoport között. A vocalisokkal közös sajátságuk, hogy ők is tiszta zöngé hangok, a consonansokkal pedig, hogy az ő képzésük alkalmával is el van zárva valahol a szájüreg.

Ez a két tulajdonság meg van minden liquidában, s ez sorozza őket egy csoportba, mert különben mindegyiknek képzése más és más. Náluk a szájban felállított akadály nem helyre, hanem minőségre nézve különböző. A nasalisoknál teljesen el van zárva a szájüreg, mindegy akárhol; az l hangoknál csak középső részében zárt; az r-nél meg csak középső részében nyílt. Tehát három egészen különböző hangsort foglal össze a szokásos liquida név, és pontos vizsgálatnál külön kell róluk beszélnünk mint nasalisokról (resonanten), l hangokról (lateral, divided Sweet) és r hangokról (trilled Sw. zitterlaute).

Tehát a zöngé hangoknak az a fölosztása, mely „A magyar nyelv hangjai“ cz. dolgozatomban látható, nem egészen helyes. Ott az l és r hangok egy csoportot képeznek szemben a nasalisokkal, mint külön csoporttal. Ez osztályozás kényelmes ugyan, mert az l és r hangoknak egyforma szerepük van a nyelvtörténetben, de physiologiailag nem jogosult. Ez osztályozást most így állítom fel:

1. Zöngé hangok.

- a) Hangzók (vocales).
- b) Folyékony hangok (liquidae).
  - α) L-hangok.
  - β) R-hangok.
  - γ) Orrhangok.

És most, midőn a folyékony hangokról akarunk részletesen szólni, e három csoportot külön kell tárgyálnunk.

A legfontosabb és legtöbbet vitatott kérdés e hangoknál az, hogy ejthetők e zöngé nélkül is? Abból a meghatározásból, melyet róluk adtunk, t. i. hogy tiszta zöngé hangok, az következik, hogy nem. De, hogy e nagyon sok port felvert kérdésre kielégítő feleletet adhassunk, részletesen kell vizsgálnunk mind a három csoportnál.

Az l hangok jellemző sajátsága, hogy a szájüreg középső részében zárt, két oldalt nyílt, s e nyílásokon megy keresztül a zöngé. A szerint, a mint máshol és máshol zárjuk el a szájat, más és más l hangot nyerünk. A száj mindazon helyén, hol a hangokat képezni szoktuk, képezhetünk

egy *ʎ*-t is. Ha a *k* helyén szorítjuk a szájpadról a nyelvet, gutturalis *ʎ*-t nyerünk; ennek tarthatjuk a lengyel *ʐ*-t, bár képzését különbözőképp írták le, és határozottan nincs eldöntve, hogy melyik leírás a helyes. Ha ott zárjuk el a szájüreget, hol a palatalis hangok számára szoktuk, akkor a tőlünk I-nek jelelt sorban a nyelv lapjával képezve kapjuk a magyar *ly* hangot, a II. sornak megfelelőleg a nyelv hegyével képezve kapjuk a francia *l* hangot, ilyen szavakban, mint *elle*. (A közönséges magyar *ʎ*-t ott képezzük, hol a foghangok II. sorát.) Lehetséges interdentális *l* is, ejtjük is a magyarban, ha *d*, *t* után következik, pl. *adlak*, *lálak*. Ekkor a *d*, *t* képzése alkalmával a nyelv a két fogsor között van, s midőn az *ʎ*-t kell képezni, csak megnyílik két oldalt a szájüreg, s ott jő ki a zöngé. Némely fonétikus a rendszer teljessége kedvéért felvesz labialis *ʎ*-t is. Ez úgy jő létre, ha a két ajak középütt össze van csukva, két oldalt megnyílt. Ezt azonban csak úgy hozhatja létre az ember, ha az ajkakát összeszorítja, két oldalt meg két pálczikával egymástól távol tartja őket. Az így létre jött hangot nem tarthatjuk olyanak, melyet nyelvésznek tekintetbe kelljen vennie.

Interdent. *l*

Még azt a kérdést kell megvitatnunk, hogy lehet-e az *l* hangokat zöngé nélkül ejtenünk. Mint már említettük, e hangok természetéből következik, hogy nem. És mégis minden fonétikus beszél zöngé nélküli *l*-ről (jelöljük *L*-vel). Bell¹⁾ mindig *L*-t ír az angolban, ha tenuis előtt vagy után áll; Hoffory²⁾ szerint a francziában is *L*-t ejtenek szó végén tenuis után. Mint rendes hangot említi ugyan ő az oszk nyelvben, és Europeus egy nyilatkozatából, a Suomi finn folyóiratban, azt is következteti, hogy a hol az osztják szövegekben *ll*, *dl* áll, *L*-t kell olvasnunk. Hogy kell tehát ezt az *L*-t felfognunk?

Azt ismételtük, hogy *ʎ*-t zöngé nélkül ejteni nem lehet, s a magyarban soha sem is ejtik. Hanem az említett esetekben az *l* helyett ejtenek egy más hangot, mely hozzá nagyon hasonlít mind képzésre, mind hangzásra nézve. Az

1) English visible speech for the million.

2) Phonetische Streitfragen. Kuhn A. Zs. f. vgl. Sprachforschung XXIII. k.

v. i. zöng'hang.
 l képzése alkalmával, mint tudjuk, a nyelv két oldalán két nyílás van; ha e két nyílást szűkítjük, elérhetünk oly fokot, hogy a kijövő zöngé surlódik s hang keletkezik. Tehát épúgy, mint az i nyílásának szűkítése által j lesz belőle, vagy az u -ból v , az l -ből is sonans l lesz. Felállíthatjuk ezek alapján e viszonyt:

$$i:j \text{ vagy } u:v = l:l.$$

v. i. zöng'hang.
 Ha az ilyen l ejtése alkalmával megszüntetjük a zöngét, akkor csak oldalt keletkezett hangot hallunk, mely szintén hasonló az l -hez, s ez az L ; mely az l -hez ép úgy áll, mint a j -hez a ch (ich), vagy a v -hez az f . S ekkor a következő viszonyokat állíthatjuk fel:

$$j:ch \text{ vagy } v:f = l:L \text{ és}$$

$$i:ch \text{ vagy } u:f = l:L.$$

explosiv!
 Így kell felfognunk a zöngé nélküli l hangot. S ha ez az L hang t után áll, akkor nem egyéb explosiva tenuisnál, mert úgy jó létre, hogy az egész terjedelmében elzárt szájüreg két oldalt megnyílik, s a lehellet kifordul.

Az r hangokról közvetlen tapasztalat alapján nem beszélhetek, mert e hangot, mint nagyon sokan mások, én sem tudom képezni, s ezért e fejtegetésben főleg Sieverset fogom követni. A nyílást az r hangoknál a nyelv csúcsa képezi, mely a felső foghús fölött szorúl a szájpadláshoz. A nyelv csúcsának rezgése nem tartozik lényegesen az r képzéséhez, bár rendszeren vele együtt jár. Az indogermán nyelvekben az r eredetileg nem volt rezgő hang, de ma már majdnem minden nyelvben az. Sweet a rezgés nélküli r -t a sonans hangok közé sorozza, s azután mint külön csoportot tárgyalja a rezgő hangokat (trilled consonants). A magyarban az r mindig rezgéssel jár, s ezért ezt tartjuk benne leglényegesebbnek, úgy hogy ha valaki a folyékony beszédben a lingualis r helyett egy másik rezgő hangot ejt, észre sem lehet venni. Nagyon szokott eljárás azok részéről, kik a nehéz r hangot nem tudják kiejteni, hogy helyette azt a hangot ejtik, melyet rendszerünkben r -val jelöltünk, csak hogy a nyelv széle egy kissé rezeg is, hogy a hangszín jobban hasonlítson az r -hez.

A rezgés nélküli r a magyarban nem fordul elő, s azért e csoportot nevezhetjük rezgő hangoknak (zitterlaute);

és pedig a rendes *r*-t lingualis rezgő hangnak, mert képzésénél a nyelv rezeg. Lehet ily rezgő hangot a szájüreg más részén is articulálni. Így igen gyakori eset, hogy az uvula rezeg, s ez a hang erősíti, vagy egészen helyettesíti a rendes *r* hangot; ez az uvularis *r*. Előfordul a dán nyelvben egy rezgő hang, mely úgy keletkezik, hogy a hangszalagok végeznek a rendes rezgéstől eltérő mozgást, s kölcsönöznek a kiejtett vocalisnak erősen recsegő hangot; ez is *r*-féle hang, a neve gégefő *r*. Végre az ajkak rezgése is hozhat létre rezgő hangot; olyan ez, mint midőn a kocsisok a lovakat megállítják *örr*; csakhogy ez mint rendes hang nem igen szokott előfordulni. Genetz említi, hogy némely finn dialektus e hangot ejti néhány indulatszóban, s a belőlük képzett szavakban, pl. *pruu* és *prukottelen*. (Genetz, Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinnischen Sprachen. §. 15).

Minden rezgő hangnak egyszersmind zöngé hangnak is kell lennie, mert a nyelv vagy uvula nem rezeg oly gyorsan, hogy hangot adhatna, hanem csak módosítja a létrejött zöngét; tehát zöngé nélküli rezgő hang nem lehetséges. Ha némely fonétikus mégis beszél zöngé nélküli *r*-ről (jelöljük *R*), ezt a rezgés nélküliről kell értenünk. Ennél lehet a nyílást annyira szűkíteni, hogy ott is hang keletkezik, vagy a zöngét megszüntetve egyedül e hangot hallatni. Tehát épúgy képezhető *r* és *R*, mint láttuk, hogy lehetséges *l* és *L*.

Valamint minden rezgés nélküli *r*, ez is nagyon ritka. Hoffory (i. h.) mondja, hogy a német *kr* rendszeren *kRr*-nek hangzik; tehát előbb zöngé nélküli *s* azután zöngés *r*, vagyis a hangszalagok csak akkor kezdenek rezegni, mikor már az *r* képzése megkezdődött. A francziában is ejtik tenuis előtt és után: *peintre*, *artiste*. Az izlandi nyelv *hr*-je is *R* Hoffory szerint.

A nasalisokról kevés mondani valónk van. Ezek is tiszta zöngé hangok, melyeknél a levegő az orrüregben is együtt rezeg a zöngével. Felosztásuk is eléggé ismeretes. Csak azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy lehetséges-e zöngé nélküli nasalis?

Mind Sievers, mind Sweet felvesz ily hangot rendszerébe, de példát rá nem tudnak említeni egy nyelvből sem.

Bell az angolban mindig zöngé nélkülinek jelöli a nasalist, ha tenuis előtt vagy után áll. Hoffory az izlandi nyelv *hn* hangját állítja ilyennek.

Az ilyen zöngé nélküli nasalisok felvétele csak nem eléggé pontos megfigyelésen alapszik, s azon a törekvésen, hogy az *L* és *R* hangoknak megfelelő *M* és *N* is legyen a rendszerben. Hisz, ha a szájüreg egy nasalis képzésére szolgáló helyzetben van, s egyszerűen lehelletet bocsátunk rajta keresztül, mást soha sem fogunk hallani, mint szuszogást vagy hortyogást; ezek a zöngé nélküli nasalisok. Elméletileg ugyan kimondhatjuk, hogy, ha a lágú íny által képzett nyílás olyan, hogy ott a kijövő zöngé surlódik s új hang keletkezik, ez zöngés nasalis lesz *n'*, *m'* (mint *l*, *r'*); ha azután a zöngét megszüntetjük s egyedül az itt keletkezett hang hallatszik, ez a zöngé nélküli nasalis: *N*, *M* (mint *L*, *R*). Csakhogy a lágú ínnyel ily nyílást létre nem hozhatunk, s ezért e képzelt hangoknak semmi értelmük a gyakorlati hangtanban.

Hogy a nasalis képzésére a lágú íny semmi activ befolyással sincs, s hogy lényeges körülmény egyedül az, hogy a zöngé az orrüregen megy keresztül minden megakasztás nélkül, mutatja Brücke észlelete, melyet egy leányon tett, kinek lágú ínye egy betegség következtében teljesen elpusztult¹⁾. Értekezésében arról tudósít, hogy e leány a nasalisokat minden nehézség nélkül ejtette ki. Ő nem következtet belőle semmit, hanem azért világos, hogy ha a nasalis hang egy része, mint némelyek állítják, a lágú íny képezte nyílásnál képződne, akkor ez a leány nem ejthetett volna tiszta nasalist. Tehát kimondhatjuk, hogy zöngé nélküli nasalis physiologiailag lehetetlen. Hogy milyen hang az izlandi *hn*, azt csak közvetlen tapasztalat után lehetne megállapítani.

E fejtegetés után a mássalhangzók első csoportját a következő táblában állíthatjuk össze, s „A magyar nyelv hangjai“-ban közlöttet ezzel kell helyettesíteni:

¹⁾ B r ü c k e, Nachschrift zu Prof. Kudelka's Abhandlung, nebst einigen Beobachtungen über die Sprache bei Mangel des Gaumensegels. Wiener Sitzungsberichte math.-naturw. Cl. B. 28.

	torok- hangok	ínyhangok		foghangok		ajakhangok	
		I	II	I	II	I	II
Folyékony hangok	L hangok	(l) [lengyel]	ly	(l)	(l)	l	
	R vagy rezgő hangok	r uvulare				r lin- gualé	r la- biale [birt.]
	Orr- hangok	ñ	ny	(n)	n	(n)	m

melyekben?

melyekben?

BALASSA JÓZSEF.

A DATIVUSNAK NINCS BIRTOKA.

I.

Füredi Ignác (Ny. XIII. 3. füz. „Genitivusnak látzó dativus“ cz. cikk) megemlékezik az én cikksorozatomból, a melyet még 1873-ban írtam a *nek* ragról. Cikkének dolgozatomból bíráló része a következő: „Joannovics „A *-nek* névrag“ címén egy terjedelmes és példákban nagyon gazdag cikksorban (Nyelvőr II.) fejtegette a két rendbeli *-nek*-es eseteket és egyeztetésüket, de a dolog lényegére nézve mégis kétségben hagyja az olvasót, a mennyiben 3. cikkében ellene mond annak, a mit a 2. cikkben ezt illetőleg állított“.

F. idézi aztán cikkeimből a következő két tételt: Az elsőben (214. l.) kimondom: hogy a részes tárgynak (dativusnak) egyáltalában nincs birtoka. —; a 255. l. pedig ezt: „Alig van szabály kivétel nélkül. Az itt idézett példákban jobbadán olyan birtokszókkal találkozunk, a melyek a tulajdonítórágos szóban kifejezett tárgyaknak külön-külön vett sajátját teszik“.

Erre nyomban így nyilatkozik tisztelt bírálóm: „Látni való, hogy Joannovics maga is ingadozván, egyik kezével lerontja, a mit a másikkal épített. mert ha „kivétel“ létezését megengedjük, és nem mondjuk meg, hogy melyik hát a kivételes és melyik a szabályos szólás, akkor egész szabályunk halomra dől. és az olvasó csak annyit tanult fejtegetésünkből, hogy vele együtt más sincs tisztában a fölvetett kérdéssel“.

Hát „a dolog lényegére nézve kétségben hagyom az olvasót stb“. — Annyi bizonyos, hogy az itt egymás mellé erőltetett két tétel mindenre nézve „kétségben hagyja az olvasót“. Szeretném is tudni, hogy az *ily e tén* idézés-szülte homályban mi legyen a „látni való“? A dolog úgy áll valósággal, hogy Füredi kihagyta idézetéből a kivétel-tárgyazó szakasznak a lényegét, és miután ezzel érthetlenné tette az egészet, „re quasi optime gesta“ nagy roppal halomra döntögeti szabályomat. Ez aztán a sommás eljárás, a teketória nélküli elbánás! De talán elég volt csak ennyit idéznie, hogy kitűnjék a két tétel közti ellenmondás. Erre nem elegendő a fukar idézet, hanem kifutja épen az ellenkezőnek a kimutatására.

„Azok közé tartozom“, — ezen kezdődik értekezésem — „a kik e ragot tulajdonító ragnak tartják, és külön *nek nek* birtokos ragot nem ismernek stb.“ — *Tulajdonítóragos* szó tehát, szerintem, épen annyi mint *nek*-ragú vagy *nek*-es szó; és ez lehet: tulajdonító eset (dativus); lehet birtokos (genitivus). A megrótt tétel e szerint se-hogy se ütközhetik ama fölélbe. (A részes tárgynak nincs birtoka), akármit következtettem ott e szavakból: „a melyek — — — sajátját teszik“; akár azt, hogy a tulajdonítóragos szók ott dativusok, akár azt, hogy genitivusok; hisz az egész kérdés csak a körül forog, ha vajjon tulajdonító eset-e a *nek*-es név, vagy birtokos?

Úgy a mint áll a kérdés, mind dativus ott a *nek*-es szó. Épen azért éltem ott e kifejezésekkel: „a tulajdonítóragos szóban kifejezett tárgyaknak — — sajátját teszik“ mert a birtokszónak a *nek*-es névre való olyan vonatkozásza forgott szóban, a mely a birtokviszony körén kívül esik. Tehát még látszatát is kerültem annak, mintha a birtokszón a *nek*-ragú dativusnak a birtokát érte-

ném. Példa: A *fiúknak* bevették a *fejüket*. A beszédben, tehát elvontan a *fej* márcsak sajátja, kétségtelen tulajdona minden egyes *fiúnak*; de ebben a mondatban a *fejüket* név mégsem birtoka a *fiúknak* névnek; mert az utóbbi kétségbevonhatatlan dativus. Kérdem: hol van itt a czikkírótól ritkített betűkkel kiemelt ellenmondás? Látni való (én itt több joggal használhatom ezt a kifejezést), hogy a szóban forgó két tételt úgyis, a mint szemben áll egymással, ugyancsak félreértette, és a fogalmakat derekasán összetévesztette a tisztelt czikkíró.

Lássuk a szabályt és a kivételt (3. czikk 254. l.). — 1) Vannak igék, a melyek a birtokszóval szemben bárminő szerkezetben is mindig részes tárgyat vonzanak. Ez igék közt első helyet foglal a *van* (habeo) és *nincs* (non habeo) igepár; és kezünkbe adja társai vonzatának kulcsát: Nekem *van*, *nincs* *vagyonom*. — — — *vannak*, *nincsenek* *aranyaim*; ennek nyomán pedig: Neked *jut eszedbe*. — — Nekik *borsószik a hátuk*; — — A felügyelőknek *teszem kötelességükké*. — — A mint Pyrrhusnak, úgy más sokaknak — — *víg* napok után *viszket eszék* (Faludi). — Személyben is egyező birtokszóval: Magadnak is rosszul áll a *dolgod* (nem: *dolga*) stb.“

Alig van szabály kivétel nélkül. Az itt idézett példákban jobbadán olyan birtokszókkal találkozunk, a melyek a tulajdonítórágos szóban kifejezett tárgyaknak külön-külön vett sajátját teszik“. (A F. idézete itt szakad meg pedig itt kezdődik a kivétel megállapítása és tárgyalása):

„Nem ily engedelmes a birtokszó akkor, ha a tulajdonítórágos szóban együttesen vett tárgyaknak közös tulajdon-
(ságát, állapotát stb. jelenti.) Pl. A bajoknak *elejét* kell vennünk. *Végét* vetem v. szakasztom szenvedéseimnek. A pereknek *vége* szakadt. Ez ügyeknek mikor jársz már *végére*?
— Személyrágos névutókkal: Az ilyen dolgoknak *utána* kell nézni. *Fölötte* állsz te a pártoknak. *Közibe* markolt a borzas fejeknek (Vas Gereben); — De erős kiemelés esetében a névutó is hozzásimúl a birtokos-számhoz; pl. A könyveknek, hiába tagadnád, *feléjük* se néztél. A hölgyeknek, most az egyszer, — *melléjük* ültem. — A személyrágos névutókat azért soroltam ide, mert a velük viszonyló tulajdonítórágos neveket részes tárgyaknak tartom“.

Így már ráismerek saját dolgozatomra. Itt csak világosan és szabatosan megkülönböztetem az eseteket, és megmondom, melyik a szabályszerű és melyik a kivételes szólás. Nem értem tehát, ez hogyan kerülhette el F. figyelmét. A kivételt tárgyzó szakasz rövid, de nem homályos. Rövidsége már azért sem adhat okot félreértésre, mert az előző két cikk folyvást magyarázza a birtokszónak a *nek*-essel személyben és számban való egyezését és nem-egyezését; úgy hogy már itt behatóbb fejtegetés nélkül is tájékozva van az olvasó. Itt csak arra nézve merülhetne föl kétség, ha vajjon nem magyartalan-e a felsorolt mondatokban a számban nem-egyezés? vagy, ha nem magyartalan, nem tévedek-e abban a föltevésemben, hogy az illető *nek*-es szók részes tárgyak? Mihelyt birtokosnak bizonyúl be itt a *nek*-ragú szó, legott romba dől kivétel-tárgyzó szakaszom.

Minthogy a dativus uralmát korlátozó e jelenségnek bővebb kifejtése csakugyan célravezetőnek mutatkozik, a legközelebbi, már nem polemikus cikkben ki fogom mutatni egyfelől a szóban forgó eltérésnek széltiben való használatát, másfelől pedig a kérdéses (*nek*-es) szóknak dativusi mivoltát. Ha én -- szemet húnyva a nyelvtény előtt, csak hogy kivétel nélkül álljon a szabály — a birtokviszony körébe vontam volna a számban nem egyezés eseteit, akkor, épen akkor estem volna ellenmondásba a kivételt nem tűrő axiomával, mely szerint: a dativusnak nincs, nem lehet birtoka. Így azonban számba vettem a szabálytól bizonyos esetekben eltérő nyelvhasználatot, és ennek tagadhatatlan ingadozását; a miből még korántsem következik, hogy magam ingadoztam volna szabályaim levonásában.

Hadd idézem még a F. sújtó ítéletére nyomban rá következő szakasznak legelső mondatát. Teszem azért, mert enyhítő körülményt látok benne magamra nézve: „És valóban a kérdéses ügyben való eligazodás nem épen könnyű dolog“. — Ennek természetszerű kiegészítése körülbelül a következő: „Csoda-e e szerint, ha Joannovics nem tud eligazodni benne?“ — E szakasznak további folyamában három példán szerepel F. saját állítása megvilágítására; és ez mellettem szól némileg; de már ezt, mint a tárgyhoz szorosan nem tartozó részletet bátran mellőzhetem. Lássuk

hát: miben nem tudok eligazodni, és melyik oldalról nem vagyok tisztában a fölvetett kérdéssel?

„Nunc venio ad fortissimum virum“: Következik most sarkpontja a cikkíró fejtegetéseinek (124—127.). Helyesen mondja: „A genitivus és dativusnak megkülönböztetését főképen az nehezíti meg, hogy sok esetben látszólag a dativusnak is van birtoka“. — Alább így szól: „Mig ugyanis a dativussal szemben a birtokszó úgy tünteti föl tárgyat, mint a *-nek*-es tárgy *-ho z* tartozó, o da való valamit, addig a genitivussal szemben máris annak tényleges birtokában levőnek képzeljük a birtokot“. Egyetértek vele. Folytatja azután: „A mondottak nyomán most már megállapíthatjuk, hogy a *nek*-es szót csak akkor tekinthetjük genitivusnak, ha közte és a birtokszó jelölte tárgy közt tényleges és közvetlen birtokviszony áll fön n stb.“ Példái: Add vissza Pálnak a pénzét. Alább: (genit.): Nem láttam Páléknak a pénzét (dat.): Add vissza Páléknak a pénzüket. — Csak azért nem folytatom az idézést, mert úg yis rátérek mindjárt a taglalásnak egyes főrészeire.

Ez elnevezés ellen: „tényleges birtokviszony“ azért nem teszek kifogást, mert nem ellenkezik a „nyelvtani birtokviszony“ értelmével. De már nem javallhatom azt, hogy azután (egy helyen, a 125. lap elején már előzőleg) kétféle birtokos és birtok szerepel a fejtegetésben: *egyenes* v. *közvetlen* és *nem-egyenes* v. *közvetett*. A felforgó kérdésben csak egy birtokviszonyról lehet szó; és az az, a melyet F. *tényleges*-nek nevez. A mit ő ott *közvetett* birtokviszonynak mond, az csak ál-birtokviszony, vagyis: semmi birtokviszony; mert nincs meg benne a birtokviszonynak alapföltétele, az t. i., hogy a birtokszó ne elvontan, vagy oda gondolt más mondatban, hanem magában az illető szerkezetben vonatkozzék mint birtok az illető névre, mint birtokosára. Ennélfogva itt a *közvetlen birtokviszony* is hibás elnevezés; és általában helytelen az egész elmélet, mely szerint a birtokszó a *nek*-es dativusnak nem-birtoka is, birtoka is; a dativusnak pedig nincs is, van is birtoka.

Ez csorbát ejt a birtokviszony lényegén, egész valóján; másrészt pedig a helyett, hogy megkönnyítené, megnehezíti a kérdésnek úg ysem könnyű tisztábazatalát. Avagy ezek: *egyenes, nem-egyenes, vagy: közvetlen, közvetett birtokos* és

ugyanilyenféle *birtoka* világosabb, átlátszóbb alakok-e emezeknél: *birtokos*, *nem birtokos*, és: *birtoka*, *nem birtoka*? — Ebben: Add vissza Pálnak a pénzét! F szerint: „a „pénzét“ szó *birtoka* ugyan Pálnak de ezt a birtokot nem a *nek* rag jelzi, mert ez az „ad“ igének dativusi vonzata stb.“ — Mennyivel világosabb és szabatosabb lenne a magyarázat, még pedig a cikkírónak saját okadatolásával így: Itt a „pénzét“ szó ha mindjárt birtoknév, mégsem *birtoka* a „Pálnak“ névnek; mert „ezt a birtokot nem a *-nek* rag jelzi stb.“ ; mert itt „a birtokszónak birtokragját el is hagyhatjuk: Add vissza Pálnak a pénz(é)t, mit a genitivus soha meg nem enged“ —; mert itt a birtokszó „csak visszamutat a *-nek*-es szóra“ —; mert itt „csak látszó nem valóságos birtokviszony forog fenn“ (125) Ez mind helyes. A mely szerkezetben csak látszatos a birtokviszony, abban a birtokszó még közvetve sem lehet más szónak a *birtoka* és megfordítva.

Közvetett birtokviszonyról csak ott lehet szó, a hol kettőnél több név viszonylik egymásra mint birtokos és birtok; pl. Ismerem Pál bátyjának a nejét. Itt *Pál* közvetett birtokosa a *nejét* szónak és megfordítva. Már ez valódi birtokviszony. Itt a kérdéses nevek szorosan összefüggnek, mint a láncszemek; míg ebben például: Add vissza Pál bátyjának a pénzét — az első két szó közt van, még pedig közvetetlen, — a *pénzét* és amazok közt ellenben még közvetett birtokviszony sincs. — Hibás e szerint a befejező rész a következő tételben: „Ebből azt látjuk, hogy a genitivusi *-nek*-es szó és *birtoka* közt sokkal szorosabb a viszony, mint a dativusi *-nek* és *közvetett birtoka* közt stb.“ Az ilyen taglalás csak fogalomzavart idézhet elő, és „ellenkezik magának Füredinek is, már idéztem kifogástalan tételeivel; a t. k. a kiinduló ponttal: „— — sok esetben látszólag a dativusnak is van *birtoka*“. (124 legalul).

A kérdés tehát helyesen formulázva csak ez lehet: Van-e birtokviszony a kérdéses két szó között? Birtokos-e vagy dativus a *nek* es szó? A birtokragos szó a *nek*-ragú névnek *birtoka*-e vagy sem? A fejtegetésnek is csak ebben a körben kell mozognia. Az én értekezésemben nem is lépi át ezt a határvonalat; pedig egy ízben én is hibás nevet adok a pseudo-birtokviszonynak; de meg is állapodom ottan.

Második cikkem befejező részében annak a kimondása és taglalása után, hogy „a részes tárgynak egyáltalában nincs birtoka“, ezeket mondom: „Én tehát az ilyen kézzelfogható részes tárgy és a birtokszó között ép oly kevéssé látok grammatikai szoros birtokviszonyt, a mily kevéssé van ilyen viszony e latin mondatban: Joanni pectus dolet; vagy akár e német mondatban is: Dem Peter hat man sein einziges kind geraubt. Azt mondtam: „gramm. szor. birtokviszony“, a melyben t. i. kétségtelen genitivus a *nek* ragú szó; mert (itt a hibás meghatározás!): tágabb, távolabbi, közvetett birtokviszony lehet egyáltalában minden nem-birtokos és a birtokszó között; pl. *János* beadta lemondását. *Vilmosékat* bántja a kudarczuk, és így: *Pálnak* nagyon tetszik a rendjele. A magyar birtokszó mindig ellehet külön kitett birtokos nélkül; közvetlen birtokosa a személynévmás (*én te ő*), pl. (az *én*) házam; (az *ő*) háza vagy házuk“. (Ez, úgy hiszem, kifogástalan meghatározása a *közvetlen* birtokviszonynak).

Hogy itt „tágabb stb. birtokviszony“ csak ál-birtokviszonyt jelent, mutatják már e magyarázó szavak is: „minden nem-birtokos és a birtokszó között“; szintúgy a példák, a melyek egyikében az alany, másikában a tárgyeset még lehetőségét is kizárják a birtokviszonynak; mutatja végre az, hogy ennél tovább nem mentem, azaz nem raktam semmiféle elméletet az ilyes alapra; nem teremtettem olyan részestárgyat, a melynek bármi néven nevezhető birtoka lehetne. De elhibáztam a viszony elnevezését; a miért is így igazítom ki: „mert tágabb, lazább távolabbi vonatkozás lehet egyáltalában minden nem-birtokos és a birtokszó között; de, az ilyen vonatkozás nem „grammatikai birtokviszony“.

A mit a kérdéses szók szorosabb és tágabb kapcsolatról mind a ketten mondtunk (F. most; én 1873-ban), mint a fenforgó tárgy kellő megértésének főfeltétele, csakugyan lényegére tartozik a dolognak. Erre nézve nem én hagytam kétségben az olvasót. Ez hadd ítélje meg azt is, ha vajjon ebben a tollharczban az én szabályom dőlte halomra, vagy a dolgozatomat megtámadó bírálat?

JOANNOVICS GYÖRGY.

SZÓEGYEZTETÉS AZ ÁLLAPOTHATÁROZÁSBAN.

II.

Magától fölmerül itt az a kérdés: ha mind a két alakot használják, van-e hát valami jelentésbeli különbség a kifejezésnek e két alakja között? Ha az idézeteken figyelemmel végig tekintünk, azt kell mondanunk, hogy az egyezettető és a nem-egyeztető szerkezet közti különbség nem fődöz semmi jelentésbeli különbséget. Csak észjárásban különböznek egymástól, a mennyiben a nem-egyeztető szerkezet a második névszót gyűjtő névnek veszi s azért hagyja egyesben; úgy, hogy p. *foglyokká tette őket* a. m. a foglyok osztályába tette őket. ellenben *fogollyá tette őket* a. m. a fogoly-osztályba tette, a fogoly kategóriába sorozta. Ez a magyarázat annyival könnyebb és valószínűbb, mert a második névszó (a határozó) többnyire melléknév, tehát a tárgyoknak vagy személyeknek többségében is olyan közös tulajdonságot jelölő szó, melyen a többség megjelenése egészen lényegtelen volna. Összevethetjük ezzel azt az érdekes különbséget, melyet ilyenkor a német nyelv tesz a melléknév és a főnév közt. Míg t. i. a melléknévet egyes-számú adverbialis alakba teszi, addig a főnevet mindig egyezetteti a többes-számú alannyal vagy tárggyal. Például: *man kann begangene fehler wieder gut machen*, *man kann sie aber nicht zu tugenden machen* (*in tugenden verwandeln*). Egy rokon nyelvünkben, az észtnben ugyanerre a jelenségre bukkantam. Ott ugyanis a magyar *-vá -vé-nek* s *-ul -ül-nek* megfelelő eset, ha melléknévből van képezve, soha sem kerül többesbe; Wiedemann, ki észtn nyelvtenában a translativus tárgyalásában példákkal is megvilágítja ezt a szóegyeztetési különösséget, ezt a szabályt állapítja meg: „Congruenz im numerus kann bei dem factiv nur dann stattfinden, wenn das wort ein substantiv oder ein substantivisch gebrauchtes adjektiv ist“.

Véleményem szerint a mi nyelvünkben a tárgyalt kifejezések szóegyeztetési szabályai, így foglalkozhatók össze: A szereplést (*-ul -ül*), átváltoztatást (*-vá -vé, -nek*), nevezést és vélest (*-nek*) jelölő határozók, ha többes-számú névszóra vonatkoznak is, mindig megállhatna kegyes számban, kivéve, ha éppen többségre vál-

szabály:

tozást stb. akarunk nyomatékosan kiemelni. Ebben a kivételes esetben a határozó még akkor is többesben lehet, ha a névszó, melyre vonatkozik, egyes számban van, mert hisz mi sem természetesebb, mint hogy p. az egységnek többségre változtatásáról is szólhatunk; v. ö. „egy igen nagy cseres gazos *erdőt* kiirtatván, szép *kaszálókká* tetette vala“, Szalárdi sir. krón. 238. V. ö. még: „*árváku* eladád népedet, várasrul várasra viszik őket“ R. M. Költ. II:72. — Viszont egyes-számú határozónak kell állani többes alany vagy tárgy mellett is, ha többségnek egységre változásáról van szó; p. a *timsórészecskék egybe* (v. ö. együvé, egybe) forrnak, *egy kristállyá* változnak; „Krisztussal egyyüé, ű véle *egy testé leszünk*“ Tel. fel. Bát. 84. „helyreállítani, véghezvinni ép oly egyyeforradt, összetett *szavak*, mint megállítani be- v. fel-vinni, és így *egy szónak* kell *iratniok*“ Athen. 1843. 312. — Szokatlan továbbá a többes szám az *-ul* végű határozókban; azt mondjuk p. „emberül harczoltatok“ Hal-ler hárm. hist. I:43, nem: emberekül harczoltatok (holott németül: ihr habet als männer gekämpft); vitézül harczolnak*); pórul jártak; ezen szókat hozzuk föl például stb. Csak egy esetben szokás az *-ul* ragot többes szám mellé ragasztani, s ebben az egy esetben aztán jelentésbeli különbséget is tett a nyelv szokás a kétféle szerkezet közt: „magyarokul beszéltünk“ — mint magyarok, mint magyarokhoz illik stb., holott „magyarul beszéltünk“, magyar nyelven (de a rag értéke szerint ez is csak annyit tesz: magyarokul beszéltünk, a hogy a magyarok szoknak); mi erdélyiekül ezt így mondjuk stb. — Vannak végre jócskán olyan állandó kifejezéseink (a mai nyelvészektól úgy nevezett izolált kifejezések), melyekben már a legpedánsabb egyeztető sem egyeztetheti számban a két névszót, ha nevetséges kocsintást nem akar elkövetni. „Ha *újja* nem

*) V. ö. vitésen harczolnak szintén egyes számban, mert az *-an -en* végű határozó szintén mindig egyesben marad, kivéve ezt az egy tájszólást: többsen voltak = többen V. ö. még: *magán* (nem magukon) álló házak; „ezek csak magán [= magukban!], alkalmas könyvet töltenének“ Sallai, Várad ostr. el. 5. — Szintúgy szokatlan a többesből *-kép*-ragos alakot képezni; p. a föntebbi mondat régiesen így is mondható: *vitézképpen harczolnak* (nem: *vitézekképpen*); sok *csudáképpen* [nem: *csudákképpen*] való dolgokat kezelnek cselekedni, MA. Scult. 1028.

születendetek, nem lesztek *választottakká*“ Gyarm. nyelvm. II: 57; az első mondatot nem írhatta így: ha újakká nem születendetek; mert *újja-születni* állandó kapcsolat, ebben az alakban. „Férjeik *jókká, szelidekké*, szóval: *luddá* lesznek“ Sárosi, tromb. 263; azért tette éppen a harmadik határozót egyesbe, mert állandó kifejezés ez, hogy *luddá tesznek*. V. ö. „íme újja lötenek, megújoltanak mindenek“ Komj. II. Kor. 5: 17. Szintúgy nem mondjuk, hogy a könnyenhivőket *lovakká* teszik, hogy a gögőseket *csúfokká* teszik, hogy a hibákat *jókká* teszik, hogy a terveket *jókká* hagyják, hogy a visszaéléseket *szókká* teszik, hogy a tegnapi események *híreimmé* lettek, hogy a legények *katonáknak* álltak, hogy *katonáknak* vitték őket; hanem csak egyes számú alakkal mondjuk: *lová teszik, csúffá teszik, jóvá-teszik, jóvá-hagyják, szová teszik, híremmé lettek, katonának álltak* stb. stb. — Melyik ép nyelv-érzék nem ütközik meg p. a következő pedáns egyeztetésben? „öket . . . érthetőkké, *hozzájok férhetőkké* csak a műfordítás teszi“ Havi Szemle II: 223. e h. *hozzáférhetőkké*, vagy még egyszerűbben *hozzáférhetővé*. (Nem sokkal különbek a következő mondatok: „*papok-léttelre* is messze látnak a velági dolgokban“ Dug. szerecs. I: 258. e h. *pap létükre*; „vona-golva *kinyujtvák* véres karjaikat, egymásra borúltanak“ Vör. II: 401. e h. *kinyujtván*; noha p. a Bécsi v. Münch. c. itt még személybeli egyezéssel tetéznék a számbelit, így: *kinyujtvájok*).

A mi más nyelveknek hasonló nem-egyeztető szerkezeteit illeti, említettem már a német nyelvnek egy némileg ide vágó sajátosságát; de a régi németben még egyezőbb jelenségeket is találunk, s ide iktatom erre nézve Erdmann előadását („Die Syntax Otfrieds“ II: 28), annyival inkább, mert az egyes számot *ö is* gyűjtő fogalomnak magyarázza: „Das das prädicat umschreibende *zi* (Grimm IV: 91) ist auch bei beziehung auf pluralisches subject oder object oft mit dativ sing. eines substantivs verbunden. das dann collectiv den ganzen artbegriff umfasst: *thie thumbon duit thanne zi wísemo manne; thie steinâ duan zi bröte*“ stb. Tehát egészen mint a magyarban: *az ostobákat bölccsé* tenni, *a köveket kenyérré* tenni. Azonfölül idéz Erdmann egy mondatot, melyben az adjectivum praedicativum száma nem egyezik az alanyéval: *thoh sie sich westîn reinan* [sing.] —

noha tisztának tudták magukat, s itt az észjárást ezzel a fordítással magyarázza: „obwol ein jeder von ihnen sich rein wusste“.) — Hasonló szóegyeztetési viszonyokat említ Miklosich (synt. 46) a szláv instrumentalis praedicativus tárgyalásában.

A rokon nyelvek köréből említettük már az észti nyelvnek azt a sajátosságát, hogy a translativust egyes számban hagyhatja, s a mellékneveknél soha nem is teszi többesbe. — Szintén ilyen egyeztetlenség eseteit említi Wiedemann az erza-mordvin nyelvtenban 43. — De legföltünőbb jelenséget észlelünk a lapp nyelvjárásokban. Ott a többes essivus, vagyis a mi -ul -ül-féle esetünk, mint a grammatikusok mondják, (azonos-alakú az egyes számú essivussal, vagy talán inkább azt mondhatjuk, hogy a többesi essivus egészen elveszett, annyira szükségtelennek tartották az alannal vagy tárggyal való számbeli egyezését. (Példák az orosz lapp nyelvjárásból NyKözl. XVII: 6. és a finnmarki lappból u. o. XVI: 14.).

A tárgyalt három határozón kívül még mások is vannak nyelvünkben, melyek többé-kevésbé kivonják magukat a többes számmal való egyezés szabálya alól. Ilyen, véleményem szerint, a főntebbi állapot- és vég-határozóknak megfelelő -ből ragos eredethatározó; p. „gazdagból szegénnyé lettek, úrból koldússá lettek“ stb.; de erre ezúttal idézetekkel nem rendelkezem. — Ilyenek továbbá az -ul ragnál jegyzetben már említett -an és -kép ragok. — Szintén az -ul rag analogiáját követheti a vele egyértékű mint-kötőszós szerkezet; p. „Burgondba mentek mint követ“ Szász. K. Nibel. 261 = mentek követül. — Szintén az -ül és -an ragos állapothatározóhoz közel álló mondatrész az úgynev. névszói állítmány vagyis az állítmánykiegészítő alanyeset, melyet a magyar nyelv csak a van, lesz és marad igék mellett használ; v. ö. „követ volt a burgondi udvarnál“ = „követül volt a burgondi udvarnál“; „kész lehet“ — „készen lehet“; „árva maradt“ — „árvául maradt, „árván maradt (árvának maradt, árvává maradt) stb.

Az állítmánykiegészítő alanyesetnek az alannal való számbeli egyezéséről a tudnivalókat már összeállítottam egyszer a Nyelvőrben (ilyen cím alatt: „Istóczi mint nyelv-

vész, és valami a szóegyeztetésről“ a Nyelvészeti tarkaságok rovatában), s ha azon az összeállításon végig nézünk, azt látjuk, hogy ezen mondatrésznél, bár ritkábban, szintén él nyelvünk ugyanazon szabadsággal, mellyel az itt tárgyalt határozókban mellőzi a számbeli egyeztetést*). Az ott idézettekhez hadd járuljanak még itt a következő példák: az bínök az léleknek méreg Virg. c. 97. se hő, se hideg ne legyünk Born. préd. 81. példa erről az apostolok 289. legyetek oltalma minden igazságnak, legyetek rontója minden hamisságnak RMKölt. II:177. a füves liktáriomok is hasznos, Cisio I.2. hanemha teljes szívből szeretjük Istenünket, nem löttünk az Úrnak része: nisi toto corde diligamus Deum, non sumus effecti p a r s Domini, Illyés préd. II:45. hisz nem vagyunk mi ember, Arany Arist. II:90. Dúl leányi. a legszebbek Hunor s Magyar nője lettek, Arany „Rege a csodaszarvasról“; helyetek volt palotámnak lenni igaz öre, Gyóry V. „Havi Szemle“ I:49. e példák felelet arra a kérdésre . . . , Lehr Toldi 222. tizenegy napszámmal voltunk adós Ny. III:174. az ilyenre legjobb az olyan házi orvoságok VIII:41. nem vagyunk mi úr u. o. 88. ütni köllene ezeket, maj jó lennének akkor (Nép).

Néha itt is (mint fönt) már a fogalmak mivolta megnehezíti a többes szám használatát. Például mikor Arany azt írja egy levelében: „a gyermekek csupa egészség“ (Arany élete 140); vagy Tompa (A testvérek): „oh legyünk egy a szenvedés között“. (Ámbár éppen az utóbbi mondatnak szokottabb formája, alakbeli egyeztetéssel, ez volna: legyünk egyek!) — Viszont akadunk hébe-korba olyan mondatra is, melyben a z a l a n y g y ü j t ő f o g a l o m (vagy annak van véve) s az állítmányi névszó, értelmi egyezéssel, többes számba kerül. Példák: benne lakozó nép számtalan erősek, Érdy c. 511. az barom oly igen betegek minden háznál Lev. I:30. Imrém, ne bánd, ez mind nem igaz javak Vitk. munk. I:56. billengek az mind és szájaskodás, Arany Arist. II:216.

*) Nem lesz érdektelen megemlítenünk itt a németnek azt az ismeretes sajtóságát, hogy a melléknévi állítmány éppen a számbeli nem-egyezés miatt jóformán határozó szónak látszik: *die menschen sind gut*, mintegy: az emberek jó l vannak.

Ennyi, azt hiszem, elég ezúttal annak az általánosabb tételünknek a bebizonyítására is, hogy maga a nyelv sokkal többre tanít bennünket, mint egy-egy nyelvtanító vagy bíráló egyéni okoskodása, úgynevezett logikája.

SIMONYI ZSIGMOND.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

II.

cserkészik: Körüljárva, czirkálva kutat, keres, szaglász, vizslat vmit. Cserkésznek a vadászok, a vadászebek. A pandúrok cserkészik a zsványokat; **cserkész**: czirkáló, kutató (N.Sz.). — ol. *cerchia* mai napság vadászműszó; „*cerchiát csinálnak*“ azokról a vadászokról és vadászkutyákról mondják, kik állást fognak, hogy a vadat körülzárják (Tomm. Diz. dei Sinonimi).

E *cerchia* deverbális képzés a *cerchiare*: körülvesz, egy hely körül mozog igéből; ez meg a *cerchio* „*circulus*“ főnévre utal vissza.

A *cerchia* főnévből a „vmivel való foglalkozást“ jelentő *-ász, -ész* képzővel *cserkiász* s illeszkedés útján *cserkiész* igét kaptuk. Különben számos analogia tanúsága szerint az a lehetőség sincs kizárva, hogy a kezdetben mélyhangú *csarkász*-ből (ol. *cerchia* magy. *csarkia*) lett később a magashangú *cserkiész*.

csillehajó: keskenyebb fajú talphajó, mely összeszegezett fenyőgerendákból áll; **csillehajós**. N.Sz. — ol. *chiglia*; „a hajóépítésnél a mestergerendát nevezik így, melyből kétoldalt úgy ágaznak ki az oldalrészek, mint az állat gerinczéből a bordák“. Tomm; vel. *chiglia* (olv. *killya*).

A Nyr. XII. kötetében a 339. lapon Szarvas G. fejtegeti a „kagyló“ szót; „az olasz *cochiglia*-ből a magyarban először *kagyilla*, *kagyilló* lett“. Ugyanilyen módon lett a mi *chigliánk*-ből is *tyilla*. A *k* ugyanis először *t*-be megy át, mint *tőp*: *köp* V:378, *előte*: *előke* IV:44; *tillya*: *killya*. Ez a *t* könnyen palatalissá lesz, pl. *tyík*, *tyúk*: *tik*, *katyi*: *kati*, *apatyika*: *patika*; példánkban és a *kagyilló*-ban ez átváltozás részleges dissimilatióval járt együtt: *tyilla*: *tillya*. Ebből a *tyillá*-ból aztán épügy lett *csilla*, mint

keztyü-ből *kescsü* V:231, *rontják*-ből *roncsák* VIII:184. Vagyis egyszóval *cs-vé* lett az eredeti *k*, mint ebben: *csurta*: kurta X:521. — Az értelemmódosulás menete is világos: a csillehajó olyan alkotmány, a mi csak *chigliából*, csilléből azaz csupa mestergerendából áll, de bordái nincsenek.

csima *czima*, növények gyenge hajtása, húsos része, káposztatorzsa. — ol. *cima*. 1) virág, fű, ág és hasonló dolgok legmagasabb, s leggyengébb része (Cr. Ak.). 2) kerti növényeknek, különösen káposztának gyenge része (Vall.); lat. *cima*, gör. *κῆμα*.

Miklosich a *czima* alakot a szláv kölcsönszók közé sorozza. Nincs is ellene kifogásunk. Igaz, hogy bizonyítékul csak az úszl.-ra hivatkozhatik, míg az olasz alak latin és görög közvetlen elődeire mutathat vissza, de ez csak arra vall, hogy az úszl. is az olasztól kölcsönözte a *címa* szót.

Tekintettel arra, hogy MA.-nél is *címa* alakban fordul elő, s hogy MA. korabeli *c*-t a magyar nem változtatta *cs*-re (v.ö. MA. *cella*, *ceremonia*, *cigán*, *cikoria*, *cimbalom*, *cinkos*, *cirkalom*, *citrom*): világos, hogy itt ugyanazon olasz szónak két különböző úton nyert alakjával van dolgunk: a *csíma* alakot közvetlenül az olaszból vettük, a *czíma* formát az úszl. közvetítése segítségével.

Bizonyítja az állításomat a

csimota, **csemete** szó is: ol. *cimetta*, *címa* nak diminutivuma (Tomm.). A N.Sz. szerint *csimota*: „Gyöngé, fiatal ág, gyöngé hajtása vmely fának; *csemete*. „*Ó átkozott nyelv, ó irigységnek kegyetlen csimotája!*“ Guary codex. — Bal. m. nevendék gyerekek értelemben is“. — *Csemete*: „A fának gyöngé sarjadéka, hajtása, fakadása, termőbimbója, melyet oltásra használnak“.

Értelemre nézve tehát teljesen megegyeznek a magyar alakok az olasszal, kivéve azt, hogy a magyar képes beszéd „nevendék gyermekre“ is alkalmazza a *csemete* szót; a kétféle alak onnan van, hogy különböző vidékeken különbözőképen hajtották végre a szó megmagyarosítását: *cimettá*-ból előreható illeszkedéssel *csimete*, *csemete* lett, másutt hátraható illeszkedéssel *csimota*.

csiribiri (pl. „csiribiri kis madár“, „csiribiri-*csárdába*“). — mil. *ciribira* és *ciribirin* stiglitz madár; szeleburdi, könnyelmű, haszontalan, ingatag, nyúl szívű, hígeszű, fecsegő,

bolondos, hazudozó, különösen fiatal ember v. lány; piac. *ciribibi* ökörszem.

esutora: kulacs. — ol. *ciotola* ivóedény (l. Simonyi. Magyar Szalon. I. 53.).

czifra: ékes, furcsa, különös, bonyolódott, tarka. — ol. *cifra* v. *cifera*, a számjegyek 1—10-ig; monogramm; jegy (bélyeg); titkos írás; titkos, értelmetlen beszéd vagy írás. Cr. AK.

A vel. dialektusban, ideértve a triesztit és fiumeit is. közolasz *cs = z*; pl: vel. *carzerare*: k.-ol. *carcerare*; vel. *capuz*: k.-ol. *cappuccio*; vel. *zinque*: k.-ol. *cinque*. Innen vettük a cifrának *zifera*, *zifra* alakját. mely Velenczében titkos írást, a manu proprium czikornyáját és monogrammot jelent.

Diezből tudjuk, hogy *cifera* az indiai számrendszerben a nulla jegye volt; az arabok ráruházták az 1—10-ig való számokra is. s így kifejlődött a szónak általános „jegy“ értelme (számjegy. írásjegy). Az írás művészete még nem nagyon lehetett elterjedve, mikor a „titokzatosság“ és „különösség“ fogalma is hozzácsatlakozott az olaszban szintűgy, mint a francziában és németben (*chiffre*, *dechiffer*, *entziffern*). A közolaszban már „érthetetlen“. Velenczében „czikornya“ mellékárnyalata is van. a mil. dialektusban meg *Tutt ona zifra* annyi mint „csupa zavar. kellemetlenség“.

A magyar átvette az „ékes“ és „czikornya“ fogalmat (v. ö. *czifrázza* a nótát, a tánczot), s a szónak „bonyolódott. különös, furcsa“ értelmét (v. ö. *czifra multság*, *czifra historia*, *czifra beszéd*).

czitrom. Olaszországban *limonc* a neve. De megvan *cedro* czédrusfa és gyümölcse, *citrino* citromszínű, Friaulban *cedrin*. — Piac.-ban *zedar*, Paviában *cedron* a czédrus gyümölcse. Ez utóbbi alaknak a vel. dialektusban *zetron*, *zitron* felel meg; innen került ki a német *Citron*. *Citron*e (Grimm) s a magyar *czitrom* is. Itt tehát synecdochéval van dolgunk; átvettük a nemnek nevét a faj elnevezésére.

duga: donga. Miklosich a dugát a dongával együtt szláv kölcsönszónak mondja. Csakhogy a N. Sz. szerint a magyar *duga* *dongán* kívül „felárkolás“-t, „vizfogó“-t is jelent. A N. Sz. természetesen a dug igéből magyarázza, „mert a vizet mintegy résbe dugja, nyomja“, de ez nem

tartóztat bennünket attól, hogy rá ne mutassunk az olasz *doga* szóra, mely a Cr. AK. bizonyága szerint „donga, hordó s megvolt már a kplatinban is *doga* alakban; úgy látszik a gör. $\theta\rho\chi\acute{\eta}$ „receptaculum“-tól származik“. — Tomm. szerint az ol. *doga* „mindenféle recipiens, habár nem fából való is. E tekintetben egyértékű vele *dogaja*: földhányás, *receptaculum*“.

Íme az olasz *doga* megmagyarázza a dugának „felárkolás“ jelentését is. minek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy ugyanazon szónak két különböző úton nyert alakjával van dolgunk itt is, ép úgy mint a csima és czima szóknál; *donga*: lengy. *donica*, *duga*: ol. *doga*.

fátyol, fátyolat. — ol. *fazzol*, *fazzolo*: kendő, *fazzoletto* u. a. — Munkácsi a Nyr. X. kötetében foglalkozik a „fátyol“ és „patyolat“ szók magyarázatával; kimutatta, hogy mindakettő az olasz *fazzol* szóból ered s közvetítőül a szerb *patel* „brautschleier“ és *vafel* „schleier“ szókat veszi fel.

Megingatja ez utóbbi állítás valószínűségét az, hogy a szerb *vafel* csak szűkebb értelmű „schleier“-t jelent, míg a magyar *fátyol* inkább a szövetfajra vonatkozik s jobban megőrizte az olasz szó eredeti értelmét: v. ö. „fátyolkendő“, *fátyolkezele*, *fátyolselyem*, *fátyolruha*. NSz. — A dalmát *podczelicza*, horvát *poczulicza*, szerb *poculica* és *pocelica*, „tegmen“ és „frauenhaube“ jelentésükkel arra vallanak, hogy ugyanilyen „szövet“ jelentéssel vették át a szláv nyelvek is a *fazzol* szót az olaszból s feltűnő, hogy éppen a nagyon is szűk „schleier“ jelentésű „*vafel*“ szóban, rokonaitól elütő módon, kezdő *v*-t és szóközépi *l*-t találunk kezdő *p* és szóközépi *c* helyett. E jelenség legalább is arra vall, hogy nem ugyanazon nyelvből vette át a *vafel*-t, melyből a *poculica* és *pocelica* alakokat kölcsönözte.

A magyar fátyol nemcsak jelentésére nézve, hanem alakilag is sokkal közelebb áll az olasz *fazzol* szóhoz a szerb *vafel*-nél, mint azt azonnal látni fogjuk. *Fazzol*-t Munkácsi a lat. *fascia*-ból magyarázza; csakhogy *fascia*, mint a lat. *fascis* „nyaláb“ származéka, mindig csak „csik“-ot jelentett, köteléket, szalagot, pólyát, de „fejtakaró“-t sohse, legfeljebb diadémot. Az olasz *fascia*-ból (olv. *fašša*; fr. *fache*, ném. *fasche*) különben se válhatott volna sohse *fazzol*. Másutt

kell tehát eredetét keresnünk. A *fazzolo* „kendő“ lat. *facialia*-ra „Schweisstücher“-re utal vissza. Alapszava tehát *facies* arcz, és *fazzolo* e szerint etymologice nem egyéb, mint „arcztörő“, épúgy mint a magy. „kendő“ (MUGSz.).

A vulgaris latinságban — hogy a kiejtés szerint íram — egy *facchiolus*, *faccheolus* (olv. fakkeolus) alaknak kellett lenni; ebből magyarázható a Munkácsi idézte *φαιλλος* is, nem pedig a szerb *vateľ*-ből. Az olaszban előbb *facchiolo*, majd *fattyolo*, *fattyol* hangzásúvá kellett válnia, hogy *fazzolo*, *fazzol* lehessen belőle. A *chi* után következő magánhangzó mai napság is *ty*-re változtatja a *chi*-t; v. ö. föntebb a „burcsella“ cz. alatt.

A magy. az olasz *facchiol*-nak ezt a *ty* hangú alakját vette át, még pedig első kézből és „kendő“ értelemben; bizonyítja a *fátyol* *kendő* szó, mely ép oly összetétel, mint pl. *fogoly* *madár*, *serleg* *pohár*; bizonyítja még a „fátyol“ szónak dialektikus „nyakra való kendő“, „fejre való kendő“ jelentése is (l. NSz.). A magyarban fejlődött ki a szónak „szövet“ és „schleier“ jelentése is.

A horv. *poczulicza*, szerb *poculica* és *pocelica* bizonyítják, hogy a délszláv nyelvek az olasz kezdő *f*-et *p*-re változtatták; a szerb *vateľ*-nek tehát későbbi kölcsönvételnek kell lennie s erre mutat a szűkebb „schleier“ jelentés is. A kölcsönadó nyelv nem lehetett más, csak a magyar.

Most már a *fátyolat* alakkal is számot vehetünk. Munkácsi úgy véli, hogy a magyar a *fátyol*-t igének nézte és hozzáfűggesztette az *-at* képzőt. Véleményem szerint nem szükséges ez erőltetett magyarázathoz fordulnunk. Az olasz *fazzol* elavult szó; mellette járt mindig a dim. *fazzoletto* alak s újabb időben teljesen kiszorította az előbbit. *Fazzoletto* a vel. dialektusban *fazzolet*; visszakövetkeztetett alakjai: *fattyoletto*, *fattyolet*.

Ebből a *fattyoletto* alakból képezhette a horv. és szerb a *poczulicza*, *pocelica* alakokat. A velencei *fattyolet* alakból vette a magyar *fátyolat*-ot.

A *patyolat* kezdő *p*-je már csakugyan szláv eredetre vall. A szerb *poculica* és *pocelica*-nak, mint a föntebiekből látható, eredetibb *patolet*, *patelet* alakon kellett keresztül menni. Innen kaptuk mi a *patyolat*-ot.

Összefoglalva a mondottakat:

m. fátyol, fátyolat: ol. *fazzol*, *fazzolet* „kendő“.

szb. va'tel: m. *fátyol* „schleier“.

m. patyolat: szb. *poculica* „tegmen“.

flaskó: ol. *flasco* (L. Nyr. X: 212.).

fige, füge. — A fügének a mai olaszországban *fico*, vel. *figo* a neve. Ez a magyarban *figó*-ra, vagy *figá*-ra változott volna. De nem ebből kaptuk mi a *füge* szót. Kisebb gyümölcsfajok nevét az olasz is rendszeren többes számban mondja, ép úgy mint a német. „Ma che fichi! Che bei fichi!: Jaj, de gyönyörű füge! Milyen nagyszerű füge!“ — így kiabál Rómában a fügeárus. Hogy más példákat is idézzenek: *cerasi*: cseresznye, *noci*: dió, *nocciuole*: mogyoró. Az egyes számot csak akkor használják, ha egy szemről van szó.

Ebből a többes számú vel. *fighi*-ből már könnyen magyarázhatnók a mi *fügé*-nket (MA. *fige*); csakhogy véte-nénk az igazság ellen, ha azt mondanók, hogy ez volt a kölcsönző alak, mert *fico* régen „fügefát“ jelentett és *fica* volt a „füge“ neve. Az olaszban a fa- és gyümölcs-nevek csak annyiban különböznek egymástól, hogy a fa hím-nemű, a gyümölcs nő-nemű: *castagno* gesztenyefa, *castagna* gesztenye, *melarancio* narancsfa, *melancia* narancs stb. Csakhogy a fügének „fica“ nevét elejtette az újabb olaszság, mert a „cunus“ jelentést ruházta rá; helyébe a hím-nemű „fico“ alak lépett.

Tommaseo bizonyítja, hogy csak a XVI. századtól kezdve vette fel a nő-nemű „fica“ ez újabb jelentést, s a velencei dialektusban csakugyan van egy szólásmód, melyben megőrződött a fügegyümölcsnek régibb *fica* több. *fiche*, vel. *figa* több. *fighe* alakja: *farlefighe*, vagy *lecastagne* „midőn valaki hüvelykujját a mutató- és középjaja közé teszi, gúnyolás szándékából“ = figét mutat. A fügemutatás értelmében a közolaszban is megmaradt a nő-nemű alak (Tomm.). Ezt a régi többesszámot a vel. *fighe* alakot vettük mi át: MA. *fige*. Bizonyosságul hihatjuk a lengyelt is, hol az egyesszámú nő-nemű alakot találjuk: *figa* füge. A magy. alak csak annyi változást szenvedett, hogy a vel. *fighe* hosszú *i*-je megrövidült, és hogy *figé*-nek párhuzamos *füge* alakja is képződött.

forint. — vel. *florin* ezüstpénz, mely 3 ausztriai lírának felel meg; k.-ol. *florino*, aranypénz, mit 1252-ben Flórenczben vertek először s a rajta levő liliom-virágról, *fioreről* fiorinónak nevezték. Tomm. — *Fiorino*: *fio*re diminutivuma. A *foriň* aztán járulékmássalhangzót vett fel, mint *tulipánt*: tulipán h., *rozmarint* és *rozmaring*: rozmarin h., *rubint*: rubin h.

furfang: ol. *furfante* (l. Nyr. XI: 144, 232.).

KÖRÖSI SÁNDOR.

VALAMI HELYNEVEINKRŐL.

Egy utam alkalmával — Bécsbe utaztam — a sors egy olyan vasuti fülkébe vezetett, a melyben csupa idegenek, németek, voltak. Utitársaim fővárosunkban tett tapasztalataikról kezdtek beszélni. Hogy e dicséretekből. a mi a rendet, tisztaságot, különösen pedig a mellékutczák csínyát és szépségeit illeti, nagy bőven kijutott számunkra, azt nem is kell említenem; de különösen egy pont volt, a melyre nézve szabad folyást engedtek kifakadásainknak, hogy nálunk csaknem minden városrésznek. utcának kettős neve van, egy magyar és egy német. Hogy igazodjék el aztán az idegen? „Ich stehe in geschäftlicher verbindung mit jemanden, der in der Göttergasse wohnt. Ich frage, wo diese gasse ist; man weist mich hin. Ich gelange endlich in die gasse, welche die Göttergasse sein sollte, sehe nach der aufschrift und lese: ‚Pálfáni-ucczá‘. Später klärte man mich auf, dass dies der ungarische name der gasse sei“. Aztán áttérték a városokra: Pozsony miért Pressburg, Esztergom Gran, Sopron Oedenburg, Nagyvárad Grosswardein sat. sat.

Így panaszkodtak a mi jó német barátaink; végül hozzát teszi az egyik, hogy ha már hungarizálunk hazánk határain belül, a melyhez, ugymond, jogunk van. vigyük is azt következetesen keresztül.

Igazuk van; mert valóban nincs a világon városrészben utca vagy közhely, a melyet más néven neveznének az idegenek. mint az a nép, a melynek sajátjai. Hiszen a helyek nevei éppen olyan tulajdonnevek, mint a személyek nevei. Mily feneketlen zürzavar támadna, ha hasonló logikával Asztalos urról — németül

beszélve vele — Herr Tischler-nek vagy Tiszát Thaisznak és viszont Thaiszt Tiszá-nak neveznök a szerint, a mint németül vagy magyarul beszélünk, vagy írunk. Igaz, hogy az ellenkező hibába is esünk gyakran; így midőn Wien, Leipzig, Breslau helyett Bécs, Lipcse és Boroszlót mondunk, bár ezek ellen, mint a melyeknek történeti multjuk van, erősebb kifogást alig tehetni s bizvást meg is tarthatók, ámde már meg nem bocsátható né-mely írónak chauvinismusa, a mellyel hungarizál, mint pl. egyik nevesebb írónk bécsi tárczájában a Schotten-Strassét, Kärnthner-Strassét Skót út és Karintiai útnak nevezte; vajjon „Skót gyűrű” 10. sz. vagy „Máriasegítség” út 35. sz.-ot írna-e valaki azon ismerősének levelére, ki a Schotten-Ring Nr. 10 vagy Mariahilferstrasse 35. sz. alatt lakik? Pedig a logika, ha helyes az elv, ezt kívánná.

Fonákságokat pedig nem annyira a hozzánk betelepült németek befolyásának kell tulajdonítanunk, mint inkább saját könnyelműségünk rovására kell följegyeznünk, mert mivel a II. József-ek, Thun-ok, Schmerling-ek, Haynau-k nagyszámú magyar helynevet átnémetesítették, mi annyira hozzászoktunk azokhoz, hogy szintén természetesnek tűnik még ebben is a dualismus. A mily alapon nevezzük a rue Rivoli-t, Hyde Parcot, Via Romát, Ring Strassét, Newski Prospektet a maga változatlan nevén, épen oly joggal követelhetjük, hogy dans la Vá-czi utca, in Nagy Várad, nach Pozsony módon említettessenek idegen nyelven is helyneveink. Mindenek előtt tehát magunk kötelessége e rossz szokásról leszokni, s bármily nyelven beszélünk vagy írunk, helyeink elnevezésénél szigorúan a magyar név-hez kell ragaszkodnunk.

Azonban sokkal többet segíthet ebben az igaz ügyben, mint a hogy velünk együtt legtöbbet is rontott, a magyarországi német sajtó, minthogy belőlük meríti s tanulja meg az idegen a német elnevezéseket; sőt épen az ő német-ségükből támad azon számtalan, valóban nevetséges eset, mint a milyen esetet a Times egyik számában olvastunk, a melyben „the speech of Tisza in Gross-Wardein“-ról volt szó.

Semmivel sem kisebb fonákság Szabadka, Kőszeg, Pécs sat. helyett M. Theresiopel, Güns. Fünfkirchen magyar városokról beszélni, mint volna az, ha németül írva így szólanánk: die städte *Samstagsplatz, Halbcinshaus, Bibermarktfeld* haben gestern die wahl ihrer beamten vorgenommen. Unser gast begab sich dann von *Krebspalais* nach *Sechzig*. Die verhältnisse jenseits des *Königsteigers* bessern sich von tag zu tag. Sat.

A kormánykörök kötelessége volna olyszerü intézkedések életbeléptetése, a melyek német lapjainkat rá köteleznék, hogy a magyarországi helyneveket az ország hivatalos nyelvén, tehát magyarul írják.

KISS E. JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Éhomra. „A Nyr. XII. kötetének IV. füzetében, írja Tömlő Lajos, Simonyi Zsigmond e szót magyarázva, valószínűnek tartja, hogy az *éh* és *jonh* összetételéből származik. Helyes nyelvtörténeti adatainak alapján állításának e figyelmet keltő szó származtatásánál igazat kell vala adnunk. Tehát nem czáfolatképen, hanem feltűnő volta miatt akarom figyelembe ajánlani azt, mit részemről nagyon különösnek találtam, hogy a székely földön, Csikmegyében több helyt használják a kérdésben forgó szót ekkép: *éhodra*; pl. „Hány tojást tudnál megenni *éhodra*?” Maga magáról szólva azt mondja a székely, hogy éhomra evett; de második személyhez intézve a szót, gyakran hallani a fent említett alakot: *éhodra*. Az „éhomra“ „éhére“ használatos alakok ez eddig ismeretlen variációja S. Zs. elfogadott nézetével ellenkezőt látszik bizonyítani; mert ha „éhom“ összetett szó, mikép magyarázzuk ezt: „éhodra“, melyben az „od“ határozottan második személyű birtokrag?”

Alaki tekintetben megállhatna az a magyarázat, hogy az *éhomra*, *éhára* s velük az *éhodra* is egy régibb kornak a maradványai, azé a koré, mikor még a szónak alkatrészei (éh-jonha, -jonh, -joh) elevenen mozgó, élő elemek valának, s hogy az *éhomra* sat. nem egyebek, mint egyberántott személyragos alakok: *éhjonhomra* = éhomra. éjomra; *éhjohodra* = éhodra; *éhjohára* = éhára: ha a hasonló természetű kitételek: „részeg fővel cselekedte, hosszú orral távozott, rossz szemmel nézte, jó lélekkel hitt neki“. s különösen a vele teljesen egyértékű „éhgyomorra vette be“ nem szólnának e magyarázat ellen, a melyekben a birtokviszony kifejezése némileg módosítaná a szólások értelmét: „bolond

fejével a falnak ment“, s ép azért a birtokviszony kitejezése ily esetekben szokatlan. Nincs tehát más magyarázat, mint ama másik, hogy az *éhdra* az érzéktompulás korabeli alkotás; vagyis az *éh-jonh* idők multával elvesztette eleven-ségét, a nyelvérték szemében egységes szóvá lett: *éhom*, mely a bennelevő *-om* elemet első személyi ragnak tekintvén (mintegy = éh volt o m ra), a csalóka *-om* irányadása szerint megalkotta a második személyű alakot: *éh o d ra*, mintegy: éh volt o d ra.

Föveg. N. K. aláírással nem régiben a következő helyreigazítást vettük: „*Föveg*. E szót a Nyelvőr (X. 465) igazságtalanul ítélte el; mert megvan már PP.-nál. sőt MA. (1708) magyar-latin és latin-magyar részében is *capitium* alatt. Megemlítésre méltó, hogy Kresznerics, ki pedig minden magyar szót ki akart írni PP.-ből, MA.-ből, a *föveg* szót egészen elfeledte. Ez ejthette a Nyelvőrt tévedésbe“.

Nem tagadhatjuk, a helyreigazítás szavai igazak: a *föveg* megvan Pápainál s megvan MA.-nél is. Midőn tartozunk az igazságnak eme kijelentéssel, tartozunk egyszersmind magunknak is a következő észrevételek megtételével.

N. K. adata nem volt újság előttünk; tudtuk már jóval előbb, sőt tudtunk többet, azt is, hogy nemcsak az utolsó, hanem minden előbbi kiadásában megvan MA.-nek, sőt, hogy megvan már Calepinusnál is; s mindamellett nem erőszakolhatjuk magunkra azt a meggyőződést, hogy igazságtalanul ítéltük el a *föveg* szót. Hisszük, hogy bizonyító adataink nemcsak az olvasóban, hanem N. K.-ban is fölkeltik azt a meggyőződést, a mely a mi elménkben erősen mély gyökeret vert.

Föltűnő először is az a jelenség, a melyet N. K. is „említésre méltónak“. föltűnőnek tart, hogy Kresznerics, ez a gondos lelkiismeretes szótárírónk, a ki Pápaít s Molnárt nyomról-nyomra követte, sőt Calepinust teljesen földolgozta, noha tudomásának kellett lenni e sajátságos szóról, mégse tartotta fölvehetőnek a hiteles magyar szavak sorába. A miértre az adatok elsorolása után magától megjön az alkalmas felelet.

A *föveg* nemfogalom, az alapszó (*fő*, *fej*) jelentése szerint általában annyi mint: *fejrevaló*, *fejöltözék*, *fej-takaró*; föltűnő tehát másodszer, hogy a fajfogalom nevezeteire, mint ez különben történni szokott, midőn ezeket jelzős összetétellel fejezzük ki (*asztalkendő*, *jegy-kendő*, *fej-kendő*, *nyakkendő*, *zseb-kendő* sat.), a *föveg* szót egyáltalában nem találjuk alkalmazva: „asszonysüveg PP., bagolysüveg Kr., háló süveg Com., kalapsüveg Lipp. 180, lengyel süveg Com., Radv., magyar süveg Lipp. 180, öreg süveg ErdTört. IV:47, papsüveg Káldi:Préd. 576. pápa-

süveg Kr., púpos süveg Com., püspöksüveg Kr., skatulyás süveg Bod. PP. 85. szalmasüveg Nom. 449. szeges süveg Com., téli süveg Radv., tót süveg Dug.“

Föltünő harmadszor, hogy Calepinus, a kinél először találjuk a *föveg*-et, maga egyetlen egy eseten kívül sehol sem alkalmazza a „kopfbedeckung“ különféle fajainak nevezetűl: „apex: tsutsos swueg; bardocucculus: oláh swueg, lasnok svueg; galerus: galer swueg, patyalat swueg; mitra: kirallsweg; petasus: szeles swegi. pap sweg; pileus: swoueg; tiara: hegyes barson swueg“.

E föltünőséget növeli negyedszer az a tény, hogy a *capitium* magyar nevezetei Calepinus elődeinél, Pesti Gábornál s Verantsitsnál s utóbb Lodereckernél, a Nomenclaturában s Comeniusnál más szavakkal vannak kifejezve, holott ha a *föveg* ismert szó lett volna, négyük nem idegen nevezettel, Comenius pedig az elődénél, Calepinusnál, talált kifejezéssel élt volna. A nevezett öt szótáríronál a *capitium*-ra a következő magyar kitételeket találjuk: Pestinél: *capuctum*, Verantsitsnál: *köpő* (azaz *kápa*), Lodereckernél: *kanpan* (valószínűen hibás értelmezése a Verantsits *kapa*-ján levő jelnek), az 1641-iki Nomenclaturában *csafrang*, végre Comeniusnál: *háló süveg* (Szilágyi fordítása. 1698. 122. lap).

A legföltünőbb jelenség végre ötödször, hogy Calepinuson, Molnáron s Pápain kívül a *föveg*-et se a régi irodalom, se az élő beszéd nem ismeri. Kérdés tehát az, miként került bele e szó ama három szótárba.

A ki ismeri szótáraink történetét, az előtt tudva van, hogy Pápainak Molnár, ennek pedig Calepinus volt a forrása, tehát hogy Pápai Molnárból, ez meg Calepinusból írta ki a szót. A második kérdés, honnan vette s miként kerülhetett bele magyar Calepinusunkba e különös s egészen magánálló *föveg* szó.

Az itt közlendő s csak úgy találomra szedett adatokból, a milyeneket e testes munkának majdnem mindegyik lapján találhatni, könnyű szerrel kiolvashatja mindenki a bennük rejlő feleletet. „Cuniculus: *hányúl*. Episcopus: *Prospók*. Epithalamium: Valakinek halálára irattatot vers (azaz) *férmenző*. Fistula: *Théu*. Fistulosus: *Lákasos*. Frondo: *Yesók*, ágait *el bágoni*. Functio: *tszit*. Haeresiarcha: *Ercetneek feie, hadangora*. Maceratus: *Lagtatot*. Magnanimus: *Nahy elmetvee*. Misereor: *Reservelelm*. Miserabilis: *re serveleke melto*. Petaso: *Topzelet*, az *diznonak az lollya*, Scaphium: *Desa. sesel*“.

Mit jelentenek e rejtvének? A latin szót követő magyarázatokból, részben pedig az idegen nyelvek kifejezéseinek egybevetéséből megfejtethők a következők: „Cuniculus: *hányúl*“ olvasd: *házi nyúl*. „Episcopus:

Prospök“, olv. Pwspök. „Fistula: *Théu*“, olv. Tséu — csév. „Fistulosus: *Lákasos*“, olv. Likatsos. „Frondo: *Yesök, ágait el bágoni*“, olv. Nyesők, ágait el vágom = elvágom. „Functio: *tszit*“, olv. tiszt. „Maceratus: *Lagtatot*“, olv. Lágítot = lágyított. „Magnanimus: *Nahy elméiwe*“, olv. Nagi (nagy) elméiŵ. „Misereor: *Reserwelm, Miserabilis: re serweleke melto*“, olv. Keserwlm, keserwletre méltó.

Kétesek vagy épen megfejthetetlenek a következők: „Epithalamium: Valakinek *halalara* irattatot vers (azaz *férmenző*“, olv. lakodalmára (sacer hymnus, qui in nuptiis canitur), férjhezmenő? „Heresiarcha: *Eretneek feie, hadangora*“, olv. Eretnekek hadnagura, vagy tán: hadarchona? „Petaso: *Top* zelet, az diznonak az *lollya*“, olv. Láb, vagy tán: Tzöb (czomb) zelet, az diznonak az *oldallya*: „ein schweininer rippbraten“. „Scaphium: *Desa, sese*“, olv. Désa, tseber? (Legalább Molnárnál és Pápainál így találjuk: „Scaphium: *Tseber, Désa*“).

Vagy is, a ki tüzetesebben forgatta s bővebben volt alkalma megismerkednie Calepinussal, az nem veszi minden esetben igaz járatos pénznek e szótárírónk adatait, s a jelen esetben a főntebbi jelenségek egybevetéséből nem alaptalanul következteti, hogy itt kétségtelen sajtóhibával állunk szemben, vagyis hogy valamint a *Goma granat* (cythinus) helyett *Poma granat*, *Pebessen* (rapide) helyett *Sebessen*, úgy *Föueg* (capitium) helyett *Söueg* olvasandó.

Linkába. E szó Ballagi magyar-német szótára szerint németül annyi mint *alp*. A német-magyar részben az *alp* eme magyar szókkal van visszaadva: *boszorkány, lidérc, nyomóc, nyomag*. Ugyan csak a német-magyar részben az *alpdriicken*-re e szótát találjuk: *linkadás, boszorkánynyomás, nyomag*. Ismét a magyar-német részben *linkábás* németül annyi mint: *der vom alp gedrückt wird*. Végre a Magyar nyelv teljes szótárában ezt olvassuk: „**linkábás: boszorkánynyomás, szimátra*“. Vagyis, hogy az egészet rendezzük: *linkába* = boszorkány; *linkábás* = a kit a boszorkány nyom; s ismét: *linkábás* = boszorkánynyomás, s végre: *linkadás* szintén = boszorkánynyomás.

Az első észrevétel, a mit tennünk kell, az, hogy a magyarázó *szimátra* szó nincs meg Ballaginak se teljes, se magyar-német szótárában. Nincs meg a Nagy Szótárban se, s nem tudni róla, honnan került a magyar szavak sorába. A második, a mit ki kell emelnünk, hogy a *Teljes magyar szótár* a *linkábás* szót *gal jelöli meg; az Előszó szerint pedig „csillag által a tájszók vannak jejelve“, vagyis *lin-*

kábás Ballagi szerint tájszó. E pontra nézve egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy a tájszógyűjteményekben e szónak nem fődözhetni föl nyomát sehol.

Ha végére járunk, miként keletkezett s honnan került nyelvünkbe a „boszorkány” jelentésű *linkába* szó, a következő megfejtésre akadunk.

Pápai Páriz magyar-latin-német részében ez áll: „*linkábás*: incubus, ephialtes; der alp, nachtmämlein“; a latin-magyar részben: „incubus; *linkadás*, olly álomi betegség, midőn úgy tetszik, mintha ember nagy terehvel nyomattatnék meg“. Molnár Albertnél ugyan ezt találjuk azzal a különbséggel, hogy nem *linkábás*, hanem *linkabas* alakja van a szónak, továbbá, hogy az *incubus*: *linkadas* mellé még e pótlék magyarázat van csatolva: „Ezt tudatlanságból, ki Lidertz nec, Lidvertz nec, ski pedig Boszorkany nyomasnac híja, mas neven Ephialtes“.

Már az előbbi pontban, a *főveg* alatt említettük, hogy Pápainak Molnár, ennek meg Calepinus volt a forrása. S csakugyan Calepinusnál olvassuk: „*incubus*: ezt hiák az magyarok, (de ok nekwl) liduercznek“; az *ephiates* szóhoz pedig ez a magyarázat van csatolva: „ez az betegség az kit az magyarok hamis velededésből liduércznek hínnak: mi nevezzők, linkabas“.

Ez adatok egybevetéséből a következőket állapíthatni meg. A Pápainál előforduló *linkadás* vélt megjavítása a Molnárnál található *linkadas* alaknak. ez meg kétségtelenül sajtóhiba s a Calepinusból minden kritika nélkül átvett *linkabas* helyett való. Hogy mi ez a *linkabas*, ki tudná biztosan s egész határozottsággal megmondani? De ha tekintetbe vesszük a hibák hosszú sorát, a melyekkel tarkítva van e szótár, aligha tévedünk, mikor azt állítjuk, hogy sajtóhiba. s mint már a NSzótár is gyanította, hogy *Incubus* helyett való. E nézet elfogadására az alakok hasonlóságán kívül különösen az a körülmény is ösztönöz, hogy Calepinus az *incubus*-nak magyar jelentését nem ismerve csak annyit mond róla: „ezt hiák az magyarok (de ok nekwl) liduercznek“, az *ephiates*-nél (= *incubus*) pedig ugyanez észrevételét ismételve hozzát teszi: „mi nevezzők *linkabas*“.

Legyen azonban *incubus*-ból való, vagy maradjon örök időkre megfejtethetlen titok előttünk a *linkábás*. több tekintetben mindenkorra fölötte érdekes nyelvi jelenség marad; nevezetesen először, hogy egy sajtóhiba időváltával tájszóvá kerekedett; másodsor, hogy a főnévből (*linkábás*: boszorkánynyomás) néhány rövid év alatt melléknév (*linkábás*: boszorkánynyomta) lett; s végre harmadsor, hogy a furfangos modern nyelvtudomány alapszavát *linkába* s ennek kétségtelen jelentését is: *nyomóc*, *nyomag*, könnyű szerrel kibetűzte.

Sajtóhibákról levén szó, fölemlítünk itt egy másikat is, a melyről különben egyik akadémiai fölolvasásában Simonyi is megemlékezett s a mely az ujabbkori szótárak mindegyikében megvan; ez a *csölék* szó. A NSzótár ezeket jegyzi fölrőla: „Elavult szó Calepinus magyarázója szerint a. m. morzsalék, hulladék. Valószínűleg öszve van húzva a *csörmelék* szóból, mely Szeged tájékán szintén morzsalékot, töredéket jelent“. Ballagi Teljes szótára tájszónak jelöli s szintén „étel-hulladék, morzsalék“ szókkal magyarázza.

A dolog pedig így áll. A *csölék* se Calepinusnál, se Molnárnál, se Pápainál nem található, hanem először Kresznericsnél jelenik meg, a ki egyértékeseinek e szókat teszi oda: „morzsalék, söprelék, analecta“, s adata forrásául Calepinust jelöli meg. Calepinus azonban az *analecta*-t e magyar szókkal adja vissza: etők, söprelék, *esölék*.

A hiba minden bizonnyal úgy keletkezett, hogy Kresznerics, a ki a szót Calepinusból kijegyezte, az *esölék* kezdő *e* betűjét sebtiben, úgy írta le, hogy *c*-nek volt olvasható s a szótár szerkesztésekor nem nézvéen gondosabban utána, az „*esölék*“ helyett „*csölék*“ került szökönyvébe; a NSzótár pedig Kresznericsnek e hibás adatát saját fölfedezésekép tüntetve föl, oda nyomatta, hogy „*csölék* elavult szó. Calepinusnál található s valószínűen egy a *csör*-melékkel“. Ballagi pedig tájszóvá avatta.

SZARVAS GÁBOR.

Mátkapár. Gyulai Pál az akadémiai Péczeli-jutalomért versenyző színművekről szóltaiban. Dóczi „Utolsó szerelmek“ nyelvét is bírálat alá fogja. A többé-kevésbé megrovasra méltó kifejezések közzé bizonyára csak tévedés útján került a „mátkapárod“ szó, a melyet Gyulai „mátkád“-dal javít a színmű e két sorában:

Kisasszonyom, üzeni a király, Hogy ébredj, jön a *mátkapárod*. (Nemzet 1884. okt. 7. r. lap).

Tévedést emlíünk, mert nem hihetjük, hogy Gyulai Pál megfeledkezett volna arról, hogy *pár* a magyarban nemcsak „*kettő*“ jelent, hanem a *kettő*nek egyikét is, értelme annyi, mint: *fél*, *társ*, *más*, *másik*. — A bánatos madár vesztett *párját* (házasfél, feleség) siratja. Kinek játékközben nem jut *párja* (társ), az lesz a *cizca*. A mesebeli hősnek hetedhét országon sincs *párja* (mása). — Megföldták már a csizmádnak a *párját*? Meg, de most a *másik* rongyos.

Ismételve mondjuk, hogy nincs másról szó, mint tévedésről, mert lehetetlen, hogy Gyulai ne emlékeznék többé a *mátkapár*nak szakasztott mására, mondhatjuk, *párjára*, a *hitvespár* összetételre, mely nem egyszer, de többször előfordul abban a göcseji népballadában, melyet a „Budapesti Szemle“ közölt idei május havi füzetében. E balladában a *hitvespár* váltakozik a *hitvestár*ssal, de jelentése mindannyi-

szor ugyanaz, mint a *mátka-pár-é*, t. i. *menyasszony*, *jegyves*. (E balladának azon változatában, melyet a *Nyelvtör* tett közzé (1884. máj.), csak a *hűtőspár* összetétel fordul elő).

„Hol van a menyasszony, Fodori Katica,
Kedves hűtős párom?”

„Nem vagy hűtős párom, megölő gyilkosom“.

„Nem vállal társának, ölö gyilkosának“.

„Mit ennél, mit innál, kedves hűtős társam“.

Szóval a tévedést helyreigazítjuk és kijelentjük, hogy ha jó *hűtőspárom*, akkor kifogástalan *mátka-párod* is, sőt merjük hinni, hogy ha Göcsejben van *hűtőspár*, az országnak lesz talán oly vidéke, a hol *mátka-pár-ra* is akadunk.

—s —t.

APRÓLÉKOK.

Az elégedetleneknek. Mindenkinék tetszeni akarni kárba veszett fáradság volna. Nem is jutott eszünkbe egy pillanatra sem, hogy törekedjünk rá; de törekedtünk arra, hogy a lehetőség határai közt mennél többeknek óhajtságával találkozzunk.

A voltaképi föladat, a melynek teljesítésére vállalkoztunk: nyelvünk fejlesztése, háztartásának kellő berendezése. kettős kötelességet szabott elénk: egy részt önálló kutatások teljesítését s a haladó nyelvtudomány, különösen a magyar összehasonlító nyelvészet földerítéseinek figyelemmel kísérését s szükség esetében szabatos följegyzését. másrészt a tudományos megállapításoknak mentül szélesebb körben való terjesztését. A kettős cél szükségkép kétfelé tekintést parancsol, más-más előadást követel; más nyelven kell beszélünk az egyik s ismét máson a másik esetben. Innen van, hogy olvasóink egy része rendszerint elégedetlen velünk, s ez elégedetlenségének többszörös kifejezést is adott. Az egyik fél azt tartja, hogy szapora beszédűek, terjengősek, apróskodók vagyunk, közhelyek ismételtetésével untatjuk az olvasót, minden apró, néha magától érthető jelenséget is magyarázunk, töviről-hegyire bonczolgatunk; a másik, még pedig a nagyobb fél úgy találja, hogy kelletén túl fukarkodunk a szóval, nem beszélünk elég világosan, szárazak, érthetetlenek, unalmasok vagyunk. Az egyik nagyobb szabotosságot, a másik nagyobb érthetőséget követel.

Középen van az igazság, tartja a példaszó. Legyen mindegyik fél egy kevéssé elnéző, engedjen mindegyik a maga követeléséből valamit a másik kedviért; nevezetesen minthogy ez oldalról érkezik a legtöbb panasz, a ki száraznak, emészthetetlennek találja a hangtani, s hasonnemű fejtegetéseket, gondolja meg, hogy van egy szintén elég tekinté-

lyes számú felekezet, a mely viszont az ő kedvéért kénytelen néha nagyon is könnyű, tartalmatlan eledellel elégtelen ki magvasabb táplálékhoz szokott étvágyát. Egy kis engedékenység mind a két részről, s megélhetünk, valamint eddig, úgy továbbra is békében, barátságosan mind a ketten egy fődél alatt.

Halászati eszközök és a nyelvészet. Egyik napi lapban rövid nap előtt a következő értesítést olvastuk: „Herman Otto orsz. képviselő halászat-tanulmányi utjában Szatmárra érkezett s volt képviselő társa Schusterits Ignác házához szállt. A délutáni órákban kirándulást tett Börvelybe Debreczni István szolgabíró társaságában az ecsedi láp megtekintése és különböző halászati eszközök bevásárlása végett. Nézete szerint az ősmagyar halászeszközök és azok elnevezése még a nyelvészeti kutatásoknál is jobban utba vezetne a magyarok eredetére nézve, ha például valamely ázsiai népnél forma és elnevezés tekintetében hasonló eszközök volnának felfedezhetők“.

Ismerve Herman Otto tudománybeli gondolkozásának helyes voltát, alig merjük elhithetni magunkkal, hogy az idézett nyilatkozatot H. O. tette; vagy ha tette, bizonyosan más alakban tette. A különféle eszközök mai formájának hasonló vagy egységes voltából ugyanis két vagy több nép közös származására következtetni egyáltalában nem lehet; hisz a hol a történet kezdődik, az eszközök nagy része, s ide tartoznak első rendben a vadászati s halászati tárgyak is, már tökéletesített alakban állnak előttünk; keletkezésük helyéről és idejéről azonban nincs semmi tudomásunk, valamint arról sem, hogy és minő változásokon mentek elsőben keresztül. Föltéve tehát, hogy honfoglaló őseink sajátságosabb fegyvereinek tüzetes leírása, hű rajza előttünk állna, s föltéve, hogy valamely népfaj, teszem a tatárság fegyvereivel való teljes hasonlóságuk ki volna mutatható: ez a körülmény a magyar-tatár rokonság kérdését egy lépéssel se vinné előbbre; mert ki merné állítani, hogy saját találmányuk voltak e fegyverek, vagy ki azt, hogy egyik a másikból, vagy mindkettejük egy harmadikból nem kölcsönözte-e őket? Mi azt hisszük, hogy a honszerző magyarok s a régi germánok nyilai közt nem volt akkora különbség, mint a magyar és horvát attila közt, de azért ebből a magyar-német rokonságra következtetni mégis csak merész dolog volna. Hasonlóképen vagyunk a többi, nevezetesen a halászati eszközökkel is. A tapogató, horog, hálósat. alakja és szerkezete a népek származására nézve olyan titkos írás, a melynek még eddig nem akadt s aligha is fog akadni egykor megfejtője.

A hírlapi értesítés szerint azonban H. O. belevonja még az eszköznevezeteket is vizsgálódása körébe; ezeket is vállalni akarja, hogy aztán vallomásaik után indulva megtalálja az utat, mely a magyarok igaz rokonaihoz elvezet.

Tehát a származás megállapításában az eszköznevezeteknek döntő szavazatjuk van!

Legjobb oktató a példa.

A magy. *nyíl* ugyan e jelentéssel s vele kiegyeztethető alakban megvan a lappban, zürjénben, votjákban, vogulban, osztjákban, finnben, észtbén és mordvinban; a *tör* a finnben, észtbén, cseremiszbén, votjákban és zürjénben; a magyar *dsida* és *tegez* megvan a török-tatárban: a *gyilok* a németben; a *parittyá* a szlávtságban; a *buzogány* a szlávtság egy részében, a rumunyan és török-tatárban; a *dárda* a románságban (olasz, spanyol, francia, rumuny), a szlávtságban (horvát-szerb, szlovén, lengyel), a germánságban (ó-skandináv, angol-szász, ófelnémet). S így vagyunk a többi fegyvernemmel is, *kard*, *szablya*, *lándzsa*, *kopja*, *puska*, *bárd*, sat. többé-kevésbé az ismertebb nyelvek nagy részében föltalálhatók. Ha lehetne tehát a kulturális eszközökre s nevezeteikre építeni valamit, akkor a románság, germánság, szlávtság, török-tatárság, ugorság mind a legszorosabb rokonsági viszonyban állnának a magyarral.

Van azonban az eszközök alakja és nevezete közt egy tetemes különbség, az, hogy míg az utóbbi hol-keletkeztenek legtöbbször nyomára akadhatunk, magának az eszköznek eredetét s hazáját mindvégig sűrű homály takarja el szemünk elől. A mi pedig a nevezetekről a titok leplét levonja, annak közönséges néven nyelv tudomány a neve. Ez megtanít rá bennünket, melyik nevezet s így melyik eszköz a mi sajátunk, s melyiket vettük s kiktől vettük kölcsön. A föntebb idézett szavak tehát, hogy a halászlati eszközök s nevezetük még a nyelvészeti kutatásoknál is biztosabban útba igazítana a magyarok eredetére nézve, egyik részében alaptalan állítás, másik részében ellenmondás.

Fölvilágosításféle. A művelt külföld példájára minálunk is megvan az a jó szokás, hogy a hírlapirodalom figyelemmel kíséri a tudományos mozgalmakat, az ide tartozó termékeket közönségének bemutatja; ismerteti, s többszörte bírálatot is mond róluk. De ha valamire, bizonyára erre nézve áll a mondás: duo cum faciunt idem, non est idem. Mert míg amott nagyobbára kipróbált szakemberek, jó hírben álló tudósok teljesítik az ismertető s bíráló tisztét, addig nálunk ez a jelenség a ritkább kivételek közé tartozik. Nem árulunk el titkot vele, hogy jó Magyarországon a hírlapirodalmi pálya újabb időben rendszeren a referensséggel kezdődik; a bevált vagy beválónak mutakozó fiatal embert elő-

ször is azzal bízzák meg, hogy az Akadémiában, a Természettudományi s egyéb társulatokban történekről értesítsék a lap olvasóit; s a ki közülük bízik erejében, a kritika lúg-jával is föleresztheti tudósítását.

Mi nem irtózkodunk a kritikától, sőt, mert ismerjük a jótékony hatást, melyet egészséges tenyészte a nézetek tisztulására gyakorol, kívánjuk erősödését, gyarapodását; hanem olvastunk, előbb is. de különösen az utóbbi évtized alatt tudományos értekezésekről s önálló művekről bírálatokat a melyek nagy mértékben lehangoltak. Ifjú s nem ifjú emberek, a kik néha még alig haladtak túl ábéczején a tudományszaknak, a melynek ismertetésére vállalkoztak, az oktató s tanító szerepében léptek föl, s merész hangon pálczát törtek oly tudományos művek fölött, a melyekben egy egész élet szorgalmának s tanulmányának gyümölcse volt lerakva.

Mikor júliusi füzetünkben az Egyetértés mostani irodalmosának hevenyében oda vetett s eléggé jól meg nem fontolt nyelvészkedése ellen fölszóaltunk, nem csak, s nem is annyira neki, mint inkább azoknak beszéltünk, a kik már egészen szokásba vették, hogy pelyhedző létükre is az öreg sasokat oktatgatják, leczkéztetik, hogy és miként repüljenek. S ez egymaga még nem bírt volna a megszólalásra, ha nem ismernők a mi jó magyar közönségünket, a melynek, valljuk meg, egy tekintélyes része a kölcsönkönyvtárak „Uj és olcsó regénycsarnokán“ kívül alig táplálkozik egyébbel, mint a napi sajtónak nagy részben hamarosan kelesztett s még hamarosabban dagasztott süteményeivel. A közönség tájékoztatlanabb részének félrevezetése s hamis informálása, ez lebegett tehát voltaképen szemünk előtt, midőn ama sorok megírására határoztuk el magunkat; fölszóalásunkkal annak akartuk elejét venni, hogy az ily tudóskodó, fölszínes ismertetések s bírálatok magvaiból, hisz már így is bőves-bőven tenyésznek, ne teremjenek még újabb fonák nézetek elő.

Hogy azonban visszatérjünk az Egyetértés irodalmosára, kijelentjük, hogy említett megjegyzésünkre szóló választ tudomásul vettük. Észrevételt ez alkalommal csak egyik pontjára nézve teszünk e válasznak.

Azt veti szemünkre a válasz, hogy mi sokkal több rossz szót készítünk mint jót, s a helyes használat kimutatása helyett fonákságokkal szeretünk bibelödni; holott az okulni szeretőknek annak kifejtésére volna szükségük, melyik a jó, helyes használat. Nincs okunk tehát a méltatlankodásra, se jogunk a korholásra, ha az örködésnek nincs óhajtott fogantatja s ha hibák fogyatkozás helyett tenyésznek s inkább és inkább izmosodnak.

Más burokba takarva, de ez magva, veleje a helynek, melyben a választévő velünk való elégedetlenségének kife-

jezést adott Minthogy van igazság benne, okát adjuk, hogy miért tettük, a mit tettünk.

Igazság, hogy kevés jó szót csináltunk; de először a mi tisztünk, a magunk szakát kivéve, nem is a szókészítés, hanem az ellenőrzés; másodszor a meglevő rossz szók helyett azért nem csináltunk új jó szókat, mert igen sok esetben nem is volt szükség rájuk; mi legalább írásunk és beszédünk közben ritkán éreztük szükségét annak, hogy a rossz szók helyébe újat kelljen csinálnunk; a jó számtalan esetben készen áll, csak élni kell vele. Mondunk egy pár példát. „Lélek háborító jelenetek folytak le, de az emberek végre mégis nyugodt elmével távoztak. Ma rossz kedvben találtam ötöt. Kedves foglalkozása a kertészkedés volt. Eltörött az óráim rugója. A kolostor falai csendes menedéket nyújtottak zaklatott lelkének. Lefogták fizetését. Könnyes szemmel nézett a távozó után. Derék, szolgálata termett, kötelességtudó s még mindig munkabíró ember” sat. A mai irodalmi nyelvben e kifejezések helyett rendszeren a következők járnak: „kedélyizgató jelenetek, nyugodt kedélylyel távoztak; rossz hangulatban találtam; kedvencz foglalkozás; rugany; a zárda falai, csendes menhely; beállították fizetését; könnyelt szemek; szolgálatkész, kötelességű, munkaképes férfi”. Látható tehát, hogy a rossz kedély, kedvencz, zárda sat. helyett nincs szükség új jó szókra, csak a meglevő készet kell tudni s akarni használni; meg észre kellene azt is venni, hogyha például valaki így ír: „Édes-kevesen v. nagy-kevesen jelentek meg. Jószágos tekintete elárulta a szerető anyát. A becses iratot betűről-betűre lemásoltatta. Pontosan megszábták teendőjét. Két órába került v. ráment két óra, míg az akadályokat elhárították. Ha szivünkre vesszük a mondottakat” sat., ezt nem fitogtatásból teszi, sem azért, mintha a népiest és régiest hajhászná, hanem mert jó-magyarul akar írni s tudatosan kerüli velük eme divatos fonákságokat: *Tülcsekély számmal jelentek meg. Jószágteljes tekintet. Betűhíven lemásoltatta. Előírták teendőjét. Két órát vett igénybe,* míg az akadályok elhárítottak. Ha *megszólaljuk* a mondottakat.

„Jó helyett rossz szókat szoktunk faragni”. Horatius igaz fiúi kegyelettel emlékszik meg egyik satirájában atyjáról, mint iparkodott őt derék, becsületes embernek nevelni: „A takarékoságot lelkemre kötve azzal ajánlotta, hogy tönkre jutott, nyomorgó tékozlókra mutatott; ne sequerer moechas: deprensi non bella est fama Treboni. aiebat”.

A rossznak látása elriaszt, visszaretent; azért mutatunk mi is oly gyakran a rosszra; tudtuk, hogy hiába hangoztatjuk a *lovar, főveg, szembesít* sat. visszásságát, a megszokás fogatlanlanná teszi szavunkat; de ha rámutatunk

képzelt párjukra, például, hogy *ló*-ból *lovár* épen olyan, mint volna *juh*-ból *juhar*, *csik*-ből *csikar*; ha lehető *fő*-ből *főveg*. akkor lehető volna *mell*-ből *melleg*, *láb*-ból *lábag* is; s ha *szembe állít* helyett mondható volna *szembesít*, mondható volna *sorba állít*, *rendbe áll* helyett *sorbasít*, *rendbesül* is: még a legtompább nyelvérzéknek is föltűnik visszásságuk s könnyebben remélhető a javulás.

„Az okulni akarók nem okulhatnak. mert helyes útbaigazítás helyett jobbára visszás példaképeket tüntünk föl“. Ez a kifogás záradéka.

Nem akarjuk, de meg el se lehetne számlálni mind ama fejtegetéseket, a melyekben a visszásságok föltüntetésével, egyszersmind a helyes használatot is kimutattuk; a nagy szám közül ez alkalommal csak kettőt említünk meg: a *-tatás*, *-tetés* képzőnek s az *-and*, *-end*-féle jövőnek hibás alkalmazását. Kijelentettük. mert bizonyítani nem volt szükség, hogy „a rendezavarók megfenyít-ése“ és „polgártársunk megtisztel-tetése“ egy osztályba való, teljesen egy természetű kifejezések, tehát, hogy vagy az egyik vagy a másik helytelen; aztán világosan nyilatkozó, kétségtelen nyelvtényekkel kimutattuk, hogy csak az előbbi a helyes, jól tehát így mondjuk: „polgártársunk megtisztel-ése“. Hasonlóképen bebizonyítottuk, a nyelv életéből vett hiteles adatokkal kimutattuk, hogy a *látand*-féle jövőt főmondatokban alkalmazni nem lehet. Mind a két fejtegetés egy napilap hasábjain is megjelent; s mi a foganatja? Nem mi, szemelje ki maga az E—s irodalmosa, tetszésére bizzuk, bármelyik számát bármelyik napilapnak, s mi hosszú sorát fogjuk szeme elé állítani a „tolvajok elfogatása“, s az „erről még bővebben *szólándunk*“ hibáztatott használatnak. É kimutatásból egyszersmind tájékozást szerezhet magának arról, hogy mekkora lehet ama hírlapíróinknak a száma, a kik okulni akarnak.

A beválatlanok sorából. Hogy nem minden termék egészséges, nem minden magzat életrevaló, azt mindenki tudja, csak némely cikkíró nem. A tapasztalatlanabbak közülük, a kik meg nem tanulták még, hogy a hallgatás is felelet, néha kétszer, háromszor is megsürgetik, s okát kéri, miért nem jelenik meg már rég beküldött dolgozatuk. Bármennyiszer számon kérik is, de a teljesen értéktelenekre se terünk, se időnk nem vesztegetjük; vannak azonban köztük figyelemre méltóbbak is, a melyeket egészen elítéletlenül hagynunk már azért se szabad, hogy részrehajlónak ne lássunk, vagy hogy annak gyanujába ne essünk, mintha az ellenkező nézetnyilvánítást elfojtanók, noha megfelelni nem tudunk rá. A hosszabb sorból néhányat ezennel

kiléptetünk a nyilvánosság elé; a még említésre méltó többiek majd utóbb következnek.

I. „Az egyes szám hibás használata“. A józan logika szabályaival ellenkezőnek vitatja s erősen kárhóztatja az ilyféle szószerkesztést: Ezek nem erősek, csak erősek látszó bizonyítékok. Milyen káposzá lettek ezek a lányok, mióta örökölték“. Különösen azt veszi rossz néven, hogy a Nyelvőrben is sokszor találkozott e szerkezettel. A cikk egyébként se lett volna közölhető. Simonyinak épen most folyó fejtegetése óta azonban épen tárgyalanná vált.

II. „Ige és főnév összetehető-e?“ Azt vitatja, igen. A már eléggé ismert eseteken kívül, anélkül azonban, hogy figyelembe vette volna eme jelenségekre vonatkozó észrevételeinket, fölemlíti különösen a *robot* szót, mely a tőlünk is tekintélynek ismert Kresznerics magyarázata szerint annyi mint: „Rovó-bot, contracte ró-bot. Baculus in quem praestationes rusticorum, dominis suis terrestribus faciendae, inciduntur, item ipsae praestationes“. Noha Kresznericset gondos, komoly szótárírónak tartottuk s tartjuk is, a ki külön tudja választani a buzát a konkolytól, mindamellett e magyarázatával nem hajtja a vizet a *láthatár* védőinek málmára; ebben az esetben s itt-ott még egyebütt is az *errare humanum* esett meg rajta. tévedett; mert a *robot* nem is magyar szó (l. Nyr. XI. 415.) és soha semmi időben és vidéken nem jelentett rovást - rovíbotot, hanem csak is a jobbagytól a földesúrnak teljesítendő munkát.

III. „Ugorka arab szó? A Nyr. VIII. füzetében Kúnos Ignác mutatóványokat közöl Munkácsi Bernát votják nyelvtanulmányaiból. E mutatóványokban a 371. lapon azt olvasom: „nem tartjuk lehetetlennek, hogy a perzsa-oszm. *χίjar* gurke; t. *kijar*; csu. *χίjar* szókban a magyar *ugorka* őset ne ismerjük fel“. Már megbocsássanak, oly elkerülhetetlen az *ugorkának* a német *gurke*-ből származtatása, hogy legcsekélyebb valószínűséget sem látok a török származtatásban, mely a magyar és német szó teljes hasonlóságát esetleges találkozásnak tüntetné föl. Ha már esetleges találkozást akarna valaki föltételezni, akkor akár itthon maradhatnánk az „ugrik“ igénél, a „nebánts-ugorka“ vagy „ugró ugorka“ még igazolná is etimológiánkat“. A helyreigazító félreértette Munkácsi szavait; az ő észrevétele nem azt mondja, hogy a magyar *ugorka* a perzsa-oszm. szónak mása, tehát hogy e népek nyelvéből való kölcsönzés, hanem hogy nem lehetetlen, hogy a perzsa-oszm. *χίjar* az őse, azaz, hogy a *χίjar* került át az európai nyelvekbe s köztük a mienkbe is. Épen ilyenfélét mond Hehn V. is (Kulturpflanzen): „Im frühen mittelalter trat in Byzanz ein neuer name für *gurke* auf; es war dies *ἀγγούριον, ἄγγουρον*, ein persisch-aramäisches wort, zu dessen bildung der anklang an *ἀγγεῖον* ‚gefäss‘ viel-

leicht mitgewirkt hat“. Ehhez csatoljuk Kluge Fr. szótárából (Etymologisches Wörterbuch) a következő jegyzetet: „*Gurke*, erst früh nhd., entsprechend nld. *agurkje*, engl. *gherkin*, 'kleine gurke', dän. *agurke*; entlehnt aus poln. *ogórek*, böhm. *okurka*; diese leitet man aus dem spättrg. ἀγγούριον, 'wassermelone' und weiterhin aus dem pers. *ankhara* ab“.

A magyar *ugorka* különben nem a német *gurke*, hanem a szerb *ugorka* alaknak a mása.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. „Írás közben használnom kellett-e a *ny* szót, 'önkéntes', megakadtam, valjon *ny*-nyel vagy csak *n*-nel írjam-e azt? Mindazon vitatkozásokból, a melyek a kérdés felett még csak nem régiben folytak, sem az egyik, sem a másik írásmódnak helyessége felől nem tudtam meggyőződni: úgy az *ny*, mint az *n* írása mellett szólnak döntő okok. A Nyelvörtől hiába vártunk felvilágosítást, neki, mint speciális szaklapnak, hivatása, sőt kötelessége lett volna hozzá szólni e fontos helyesírási kérdéshez. Ezt minden magyar ember szivesebben venné tőle mint az olyan képtelenségeket, hogy a „bimbó“ ugyanaz, a mi a „bamba“ s hogy ezek sem magyar, hanem olasz szók. Az egyik félen kevesebb, a másikon több tűz és buzgalom nem ártana a Nyelvörnek — így sokunkat lekötelezni fogna magának“.

Felelet. Köszönjük a jó tanácsot, de véletlenül nincs szükségünk rá; ebből a készletből magunknak is van egész halmazzal; ha tetszik, szolgálhatunk is egygyel; s a kérdéstevő viszont szolgálhat vele azoknak, a kik e 'fontos' kérdéstről: vajjon az önkénytes vagy önkéntes helyesebb-e, annyi tűzzel vitatkoztak: arra tanítsák meg a kérdéstevőt s vele az újmagyar írókat, melyik van helyesebben, vagy voltaképen melyik van helyesen mondva, ez-e: „Így sokunkat lekötelezni fogna magának“, vagy pedig ez: „Így igen sokunkat le fogna kötelezni magának“. Ennek kimutatásával meg ők tennének fontosabb szolgálatot íróinknak, mint azzal, hogy *ny*-nyel írják-e az önkénytes-t, vagy pedig *n*-nel.

Különben, hogy válasz nélkül ne hagyjuk a kérdést, felelünk rá. Az Ehrenfeld codexben olvassuk: „Nem csak ysten ent de ez vylagent es aloytatyk nagy tyztessegnek“ 99. Ez a régen te gyakran használt módhatározó *-ént* képző ma is él még a *,szer-ént'* (szerint), *,rész-ént'* (részint) szókban, s lappangva a *-ként* képzőben, mely voltaképen maga is képzett szó s e helyett való: *kéj-ént* s egyberántva: *ként*: pro lubitu, sponte; s *,önnön kéjént'* = *önn-ként*, *önként*: sua sponte, proprio motu. Ha tehát nem írjuk: „Valódi hő-

kényt viselte magát“, ezt sem írhatjuk, legalább a következettség megsértése nélkül nem: „önként“, hanem: „önként“, „önkéntes“.

2. Kérdés. „A napokban egyik könyvkereskedőnk boltjában levén, a ki egyszersmind kiadó is, egy új könyvben lapozgattam, midőn egy előttem ismeretlen úr belép s utolsó íve korrekturáját kéri, mert, úgy mond, a rossz ,tetszhalott‘ szót ki akarja törölni belőle. „A *tetszhalott* rossz?“ kérdi megütődve N. orvos, a ki szinte jelen volt a boltban. „S mit akar tenni helyébe?“ — „Van egy régi jó szónk rá: *holteleven*“. Az orvos felkaczagott. „Nagyszerű! *Holteleven!* Olyan eleven, a ki holt! Ez is nyelvőri tudomány!“ Erre egy fiatal ember, a ki eddig, mint én, csendesen lapozgatott, megszólal s azt állítja, hogy a ,*scheintodt*‘ mind a régi, mind a népnelvben annyi mint: *elrejtözött*. Még sokáig tartott a vita pro és contra az érdekelt felek közt, de mindez nem tartozik ide. Kérdésem a t. szerkesztőséghez az, jó-e a *holteleven* és az *elrejtözött*, mert hogy a ,*tetszhalott*‘ nem az, magam is meg vagyok győződve; s melyik ajánlatóbb elfogadásra a kettő közül?“

Felelet. Mind a *holteleven*, mind az *elrejtözött* jól kifejezi azt, bár hogy kaczagnak is rajta az orvos urak, a mit a ném. *scheintodt*, s mindenesetre eredetiebben, magyarosabban mint a *tetszhalott*, melyen meg a józan ész mosolyog, mint mosolyognának, hisszük, maguk Bugáték is, ha valaki a *spielkamarad. scheinheiliger* kifejezéseket így magyarosítaná: *játsz-pajtás, látsz-szent*. Más kérdés azonban, hogy jó-e valamely szó, s ismét más, ajánlató-e az elfogadásra, a melyeket nem szabad egybezarvannunk. A mint mondtuk, mind a *holteleven*, mind az *elrejtözött* kifogástalan szók, s mindamellet nem tartjuk alkalmasnak egyikét sem, hogy a *tetszhalott* helyét foglalják el. Az *elrejtözött* egészen más jelentésben járatos s kétértelműsége vezetne, a mitől különösen műszóknál óvakodnunk kell; a *holteleven*-nek meg az a hibája, hogy a belőle képzett *holtelevenség*, vagy *holteleven állapot* (*scheintodt*) műszónak kissé hosszás, nehézkes. Azért ajánljuk, a mi ellen orvosainknak se lehet semmi kifogásuk, legyen a *scheintodt álhalott*, a *scheintodt álhalál*.

CSIGABIGÁK.

Hivatalos ,*mehagyatik*‘. A görög *κόσμος* annyi mint: *welt, ordnung, schmuck*; a latin *mundus* = *welt, schmuck, zierde*; a magyar világ = *welt* és *licht*. A ,*quae aequalia sunt uni tertio*‘ elve szerint tehát *rend,*

dísz, világosság azonos fogalmak; vagyis a hol van rend, ott van ékesség és van világosság is. Ebbeleni magyarázatát az a különben meg nem fejthető, csodálatos jelenség, miért oly kiválóan szabályos, ékes és világos a rend őreinek a nyelve. Talán emlékszik még olvasóink egynémelyike arra az örök nevezetességű hirdetésre, mely „az elveszett kutya létrehozójának 5 frtnyi jutalmat” biztosított; ez a díszvirág is a magyar rendőrség üvegházában virult ki.

Nem mintha ritka dolog volna, hisz, hogy a rózsza kedvesen illatozik, azt mindenki természetesen találja és nem bámul senki se rajta, hanem, hogy a netán figyelmetlent figyelmeztessük rá, hadd gyönyörködjek szépségében, itt közlünk egy szabályosan ékes rendőri „meghagyatíkot”, melyet a múlt hónapban maga a főkapitány bocsátott közre.

„A belügyminiszteriumnak 4410. sz. a. kelt rendelete folytán elrendelem, hogy *ugy* a főkapitányságnál, *mint* a ker. kapitányságoknál addig, míg az összes hátralékok *feldolgoztatnak*, a hivatalos órák reggeli 8 órától délutáni 1 óráig és délután 3 órától esti 7 óráig tartassanak. Felhívom ennélfogva, hogy jelen rendeletem pontos *betartása* felett a legszigorúbban őrködjek, a hivatalos órák *betartásáról* szóló kimutatásokat hetenkint terjeszse be s a hivatalánál beosztott összes tisztviselőknak adja tudtára, hogy a hivatalos órák *betartása körül* tapasztalt hanyagság esetében az illetőt a fegyelmi eljárás megindítása *mellett* a belügyminiszteriumnak be fogom jelenteni. Egyúttal tudtára adom, hogy jelen rendeletem *betartása* feletti ellenőrzéssel Pekáry József tanácsost bízam meg“.

Kezdetben kissé megakadtunk s nem csekély fejtörésünkbe került, míg megértettük, hogy mi is a jelentése, s hogy és mi úton-módon keletkezett az a hivatalos „óra betartás”. Tudva azonban, hogy rendőrségünknek éltető eleme a rend, tudtuk azt is, hogy valamint rend van intézkedéseiben, cselekedeteiben, úgy rendnek kell uralkodnia gondolkodásában is. Kellett tehát rendszerető szeme előtt egy példaképnek lebegnie, a melynek az „óra betartás” a leghívebb másolata. S rátaláltunk. Mikor a fiatalságnak elered az orra vére, hogy ki ne folyjon, kendőjével „betartja az orrát”; ha csapoláskor a csap történetesen kicsusszan a hordóból, hogy el ne folyjon a bor, tenyerünkkel „betartjuk a hordó lyukát”; így a főkapitány is, hogy el ne folyjon az idő, haszontalanul kárba ne menjen, keményen meghagyja, hogy a hivatalnok „tartsa be az órát” s az „órabetartás” feletti ellenőrzéssel Pekáry tanácsost bizza meg.

A gyermek és a hivatalnok közt egyébként is csak az a különbség, hogy a gyermek betartja az orrát, mert való-

ban eleredt az orra vére, a hivatalnok pedig úgy tesz, mintha eleredt volna az orra vére, mert be kell tartania az órát.

Ez világos! De hogy is ne volna világos, mikor rend == világosság?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nem a *lábárúl* attá el a lovat, hanem a *hátárúl*: megdöglött a lova s csak a bőrét adhatta el.

Ha fáj az újjod, *tűrömfüvet* tegyél rá: tűrjed a fájdalmát.

Harmincz esztendejik adósztam, *közmunkásztam*: harmincz esztendeig fizettem az adót, közmunkadíjat.

Maj megláttya a *vásár*: meglátszik a vásárban.

Ez a jány *íllmes*, mint a Kola tehene.

Ász mondta, *hogyhogy*.

Kívánta a *törvin*: a bíró.

Régulás asszony.

Nyugossa meg a főgyibe az isten: nyugodjék békével.

Ugy áll a szád, mint szüret után a gunyhó.

Kinn hál az idő: hideg lesz az éjszaka.

Szíjcsd ki a tüzet: húzd ki a tüzet, kapard kijebb, hadd melegítsen.

(Szatmár vidéke).

VOZÁRI GYULA.

Elbeszélések.

A záron bágyám a Mónár harmenczhat házat hitt bé a lakalomba; a koma (vőfény) levélre írta, úty hitt; ném tutta a fejébe mégtartani a sok házat. Én vótam rajt a zéső; numera után é tudom mondani mind a kik rá vótak irral: a Szőke peti, Csömör, Palis, a Török a bobók, Györke, a Bencsák a huszár meg a Isandár, a Csóka, Lukács, a katona kettős, Gyúró. (vas gyúró, nagyon erős ember volt), Bikasás, Bander, Kékérnyóék, Bögös, Gyönyörű, még a Csicseri, Dzsánó, Mendikás, Hérkács, a Vaktörök, Baka, Bozsó, Szilaj, Vilmony, Hajja, Boríz, Fricsa, osztány a Bagó, Fenyé, Magyar, Sijók, Kasznár, Koboz, nó még a Gyürtüs.

Még most is nevethetöm eszt a Csömört, emmá kilencz órára készön vót, ott fekütt a kocsin, aszt se tutta fi vagy lány, ippen mint a ki meghót; reggè Áron bágyám meleg mézes bort adott, amennyi csak ocses; ez a Csömör hamargyásan annyit itt belüle, hoty éczörre nyakig vót, később fölöbrett, de nagyon fájt a bakcsas feje, osztáng é rőföt haza. Réfogdostunk osztáng, hajtottunk sebös strabba, ki a Galamboskának, kengyeléskének; eczczörre ott vótunk Daróczon a menyaszonyér.

Éthon a szakácsok (lakodalmat kifőző asszonyok) rám parancsotak, hogy ómikát hozzak, mer ott sok van, aszt is még monták hoty hon van, tuttam má hoty a padon van. Csak mos má gondokottam hutyon juthacz hozzá Árony.

Magam

Rám vettem a subát, járkótam azudvaron éde oda; hogymá rosz velágom va, ném akartam a teplonyba menni a zesküvőre, hogy má maj daddég még rakoszok ómává. Szegén szülék uty é sajnákosztak rajtam, hoszták a pálinkát, meleg bort, hoty csak igyak, maj még gyógyilok; én meg uty haraguttam má hoty ném ménnek bé, montam hoty má ném fájik semim; béméntek osztáng. Mingyá bébuttam a kamarába, onnan föl a padra; ott vót Istenöm a sok óma; meg rakottam ám, a hutyon csak tuttam, siettem léfélé, hát Istenöm a fősó garádicsonyon még csúsztam, zuhé, finterettem lé, alú zsákok vótak, osztáng ném üttem még magam.

Hát a mint ott fekszek, még fő sé köhettem, émé bélép a papó, kérdőzi, hoty engöm mi lét igyem; jajgattam hoty fájik azéhom. A még a vén sas, fővette szómét a padra, hát a szalona lógott, a mint é gyüttem alatta écsaptam a fejemmé. Mingyá tutta a vén róka, hoty mibe jártam; aszongya igyem ni: Csak fekügy le fijam a kicsádba maj még gyógyisz. Örütem má hoty minden jó megy, ki méntem a kocsimhó, fő feküttem, a sok ómát a zingémbü mind belé dugdustam a szénába. Hát a vén papó a padru niszte hoty mit csinálok.

Azomba kigyüttek a teplonybú, bémöntünk a házba, éttünk kalácsot még savanyó paprikat — amin szokás — osztáng tánczó-tunk is. A vén papó — hoty a száraz köszvény ráncsa össze, — oda mént a kocsimhó, osztáng ki szétte azómákat a zülésbü mind, csak egykét hagyott ott, aligha ném taláta még. Béfogdostunk, föl-üdöstek a kocsikra, — még a vén papó oda gyütt hozzám a kocsiho osztáng kérdözte, igyem beteg vagyok e még, jó ülésen van e igyem, még ugyan nevetött rám. Még montam magamba, csak tunnád vén róka mi va a zülésbe, maj fő dúnád.

Mikor behajtottunk Áron bágyámékhó, é kesztem üvödözni a szakácsoknak, — „van óma, kolikó ocses. Gyüttek istenöm, tartották a kötényeikeket, hoty maj ük mennyi ómát kapnak. Fölnyitom istenöm a zülést, keresém vatyarászom a szénát, nincs óma — nincs óma — a vén nanók mintha mégbolondítak vóna, neköm estek, cibátak szittak a zegy ómikát is é vitték. Délkor (délután) a papó is átgüött, mélyen jót örüt, kérdözte igyem nó Árony meggyógyítá a zomátu. Röstétem, szégyötem magamat; még is fogattam ám hoty a manók szavára sose lopok ómát.

(Drávavidék).

CSÁSZÁR LAJOS.

Népmesék.

A döglött egerék.

Szégény Pista bácsi beszéte vót. Eccer vészi a szőrtarisnyáját, belé tészén éggy darab prószát, mer hát nagyon szerette, még éggy darab paprikás szalonnát. Mégtapogattya a lajblija zsebit, hogy ott van-é a bugylija. Asztán kibillég-ballag a szőlőbe. Ott elbabrát uzsonnatájig. Akko elővette sel kötötte, a mi a tarisznyájába vót, megivott éggy kalázli bort s haza felé indút. A rétén kellett kérésztül csapni.

A mén mén méndégél, talál éggy rakás döglött egerét. Csak ott haggya eszt a retye-mutya dógot s tovább halad. Dè eszibe jut kedves macskája, visszafordul s három egerét betész a tarisznyába. Mire haza ér, el is felédkézik rolluk. Léül a vacsorához. Csak oda jön a macska sel kézd hizelkedni. Észibe jut a dolog.

Ereggy fiam — mongya a lányának — nyújj csak be a tarisznyámba, valamit hosztam a macskának.

A lány bele is nyúl s igyorogva-vigyorogva három szép ujj tallért húz ki belőlle. Nosza, mindjárt futni kezd Pista bácsi vissza a rétre a döglött egérékhez, de már a zegésznek csak hűt helét taláta.

(Székes-Fehérvár).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Akkor kaptam (a bajomat) mikor a kis lyán hozzám akatt (fogamzott).

Fót belülle a sok ronda csunyaság, hogy szinte csatornyát vert az arcomon.

Hálognak fejlődött.

Be nőtt az a csunya véres hus.

A szemém gömbje is szokott néha fájni. (Zala megye).

Nagy sutyorgással gyütt a fájás, min' mikor a kazánbo a víz forr, osztán eggyet suttyan. (Köves-Kála, Zala megye).

Mégvírágosút a szemém.

Enekés lét a szemém, ollan nyálkás. (A Tájosztárban „enyekes“ alakban szintén közölve van a Balaton-mellékről (nyálkás p. o. túró, stb.); továbbá Vasvármegyéből „Enyekesedni, enyekesülni. Téjről, túróról mondatik, ha nyúlóssá lesz“. Páriz-Pápai szótára nem ismeri).

(Diás, Zalam.).

Hülésbe vótam.

Hiánság vót rajta (a szemén).

(Zala m.).

Csak ez a fekéss rossz: fekvés.

(Zala m.).

Homálzott a szemém.

(Vas megye).

Még van pilledve (a gyermek): betegségben elgyöngült, kimerült.

(Vas m.).

Anyaméh — léereszkedés.

(Soprony m.).

Ugy lángol magaszerint a szemém. (Győr m.)
 Hevítéség: forróság. (Somogy m.)

A gyámoló: kórházi ápolóné.
 Igen nagyon elfogja a homálosság. (Vaál, Fehér m.)

Még mindig ma téri a sodik (a szemém): genyed, csipásodik.

Ez a két golyó (szem) kis rakás, de az vezeti az egész testet. (Monostor, Pest m.)

Nehéz vót a szőmhajam (szemhéj).

Mögvérösödött a szömöm.

Orvos kezeire attam magam. (Kecskemét).

Lekumódott tisztára a szeme. (Szabadszállás).

Nyilamlásom vót. (Szalk.-szt.-Márton).

Kipérségétt a szemém alatt a képem, ábrázatom, azután vér ereszkédett a szemémre, azután a fehér (homály).

Van már 18 éve, hogy így égy állapotba vagyok mindég.

Bedagadtak a szémeim és fehér vész futott belőle.

Mindig fájált a szemém.

Két évig elvoltam avval a látással.

Fájongát, de türhető volt a fájdalom benne.

A sé nem fáj.

Port fujkát bele (az orvos).

Sokáig elnyavalygott. (Nagy-Szécsény, Nográd m.)

Vír ereszkedett rá, nem fájt. osztán jobban nekigyütt.

Boringattuk vizes ruhával.

Otvár van a szemim.

(Gyöngyös-Oroszi).

CSAPODI ISTVÁN.

Tájszók.

Alföldiek.

Gajdinás: gajdos, gagyos, kótyagos, félrészeg. „Apjuk, már látom, kend megint gajdinás“.

gajmol: gancsol. „Birkozzunk gyerekek, de nem szabad gajmolni“.

gazos: ravasz, fortélyos. „Hékám, én azt mondom kendnek, hogy attól a kupicztól őrizkedjék kend, mert az gazos egy ember“.

Gárd: gárgya, kútkorlát. „Gyurka, vedd a szerszámot, csináld meg azt a gárdot; mert még bele talál cseppenni valamelyik apróság“.

?

gerjeszke: gyújtalék, tűzgerjesztő apró forgács. „Mit csinál Rózi? Szedegetek gerjeszket, tejet akarok forralni“.

gibercs: görhes, nagyon sovány. Emberről mondják gibercs, állatról görhes. „De gibercs gyereke ez, talán kenyérből sem eszik eleget“.

göbbencs: flaskó. Ide azt a göbbencset, hadd hörpentek egyet“.

göbbeszt: mély vízbe merít. „Ugyan öcsém, már úgy is neki vetköztél, göbbeszd meg ezt a butykost“.

gödör csös: gödrös. „Éjnye de gödör csös ez az út! Lassan hajts ezen a gödör csös úton, a lelkem is majd kiesik“.

gömölye, gömőjé: gomolya, ökölnyi nagyságú gömbökbe nyomott túró. Hogy ez a gömője néni?

gömörödik: gémberedik, kissé megfagy. „Milyen az idő Pista, lehet-e szántani? Lehet, mert csak meggömörödött“.

görözdöl: horozdol. „Jancsi, te is kimégy a szántókkal, de ha meggörözdöltetek, siess haza“.

gözsöríkel: bözsöríkel, bizserg pl. a hát. „Éds anyám, én nem tudom mi lelt, úgy gözsöríkel a hátam. Hát megcsömörlöttél, gyere, majd megdörzsölöm evvel a nyútó fával, mindjárt nem gözsöríkel“.

guba: kenyértésztaból gubú alakú tésztát csinálnak, ezt előbb megsütik, azután forró vízzel leöntik, megszírozzák és turóval vagy mákkal meghintik. Van túrós gubamákos guba.

gubanczol: összekúszál. „Ne gubanczold össze hajamat. Ezt a czéznát már úgy összegubanczoltad, hogy ki sem lehet bontani“.

gugolka: olyan gyerek-játék, melyben az egyik lehajol, le-

guggol, a másik meg átugorja.

„Gyerekek, játszunk gugokát!“

gunnyaszt: gubbaszt, fubbaszkodik. De gunnyaszt az a liba, talán beteg?“

gurigáz: valami golyófével játszik. „Gyertek gyerekek, gurigázzunk, van ám gurigám“.

gyámبال: tépász. „Halgass; mert meggyámبالak“.

gyápol: fed, horhol. „Ugyan ne gyápolod mindig azt a gyereket“.

gyomatog: burjános, gyomos, gazos gabona, még lábon áll. „Nézzé komám, ez sem búza ám, hanem gyomatag; ennek ugyan üresen marad a zsákja. Az az ember is rosszul imádkozott, a kié ez a gyomatog“.

gyug: dug, gyugó: dugó, gyugacz: dugacz. „Ne ez a gyugó, gyugd be azt az üveget, azután tedd oda a gyugaczba“.

gyümöszöl: belegyür, össze-gyür. „Nem fér már ebbe a ládába az a ruha. No csak gyümöszöld bele valahogy. Ugyan ne gyümöszöld össze a ruhám“.

gyüvejde: gyülevész nép, csöcselék. „Mit keres itt ez a sok gyüvejde?“

billiard
is

SAMU JÓZSEF.

Mesterműszók.

A pozsonyi gombkötők műszavai.

(L. Nyr. XI. 286).

I.

bakalló — pufli.
borítás — aufgelegte schnüre.
dörgölő fa — rollholz.
fátka — glöckeln.

fonyás: — bertl:

bogárhátu — erhobene.
 koczkás — gewürfelte.
 habos — glatte.
 csipkés — gespitzelte.
 szírom — mit glanz eingeschlagene.
 plettes — mit pläsch eingeschlagene.

gomb: csigás — geschneckigter knopf.

krepény — gekettelter knopf.
 koczkás — gewürfelter knopf.
 habos — glatter knopf.
 keresztés — gekreuzter knopf.
 rostélyos — gedikerter knopf.
 lapos — breiter knopf.
 pikkél — halbknopf.
 galambkosár — taubenkorb knopf.
 hasas somgomb — gespitzte eicheln oder oliven.
 egyenes somgomb — stumpfe eicheln.
 csigás somgomb — geschneckigte eicheln.
 békás somgomb — froschform eicheln.
 szarvasos somgomb — hirschhornform eicheln.
 csillagos somgomb — sternform eicheln.
 rozmarinos somgomb — rosmarinform eicheln.
 keresztés somgomb — kreuzform eicheln.
 szegfüves somgomb — nelkenform eicheln.
 egyenes szives somgomb — gerade herzform eicheln.
 fordított szives — umgekehrter herzform.
 fetskefarkú somgomb — schwalbenschweifform.
 györös somgomb — ringform eicheln.
 félkeresztés somgomb — halb kreuzform eichel.
 lánczolt — gekettelter knopf und gürtel.
 sujtásos — glatter knopf.
 zsidós — verkehrt glatter knopf.
 kalapos — hutform knopf.
 csillagos — gesternter knopf.
 bimbós — getipfelter knopf.

horog — zuricht-hagen.

horog lánczoló — kettl-hagen.

igazító — richt-holz.

kerék: fácska — glöckelrad.

fa — hölzernes spinnrad.

vas — eisernes spinnrad.

poliom — polionrad.

kötő: karkötő — schäbelschnur.

mentekötő — pelzschlingen.

kucsmakötő — müzen-bund.

nyakkötő — hals-schnur.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

HANGTANI ALAPELVEK ÉS VITÁS KÉRDÉSEK.

V. A mássalhangzók osztályozása.

A mássalhangzók osztályozásánál tértem el leginkább az angol és német fonétikusoktól, s ezért ez eltéréseket bővebben kell okadatolnom.

Az első lényeges pont, melyben minden fonétikustól eltértem, a *cs* és *cz* hangok felfogása. E két hangot sehol sem találjuk az egyszerű hangok sorában, mindenki kettős hangnak veszi őket, mintegy mássalhangzó diftongusoknak, melyek *t*-ből és *s*-ből (a *cs*), vagy *t*-ből és *sz*-ből (a *cz*) állanak. Brücke pedig, kinél már az *s* is kettős hang (*sz* + *j*), a *cs*-t hármas hangnak nevezi; csakhogy e felfogásában nem követte őt senki.

Nálam e nagy tekintélyek eltérő véleménye mellett is mint egyszerű hangok szerepeltek a *cs* és *cz*. E felvétel mellett szóló okaim közül mindjárt első az, hogy a magyar *cs* és *cz* hang nem teljesen egy a német és angol nyelv hasonló hangjaival, tehát az azokról felállított vélemény nem áll a hozzájuk csak hasonló magyar hangokról is. Az e hangok közötti különbségről e cikkemben még fogok szólni.

Hogy a magyar nyelvben e két hang, épúgy, mint a *gy*, *ty*, *ny*, csakis egyszerű hang lehet, bizonyítja az, hogy, ha rövid hangzó után e hangok közül bármelyik következik, a szótag rövid marad; pedig, tudjuk, hogy ha egy rövid hangzóra a magyarban két, vagy akár egy kettős mássalhangzó következik, a szótag hosszú lesz. Másrészt kettős, vagy két mássalhangzóval magyar szó soha sem kezdődhetik, már pedig akárhány magyar szó kezdődik *cs*-vel vagy *cz*-vel. Mindez azt bizonyítja, hogy e hangok a magyarban mindig mint egyszerű hangok szerepelnek. S azért, ha a

gyakorlati tanítást tartjuk szemünk előtt, csakis mint egyszerű mássalhangzókat említhetjük őket.

Más kérdés az, hogy tisztán fonétikus szempontból, vagyis, ha csakis képzésük módjára vagyunk tekintettel, szintén egyszerű hangok-e ezek? Hogy melyek az egyszerű zárt hangok, annak megismerésére nagyon egyszerű kísérlet szolgál. Zárjuk el a szájüreget az illető mássalhangzó képzésének megfelelő helyen, s a nélkül, hogy megnyitnók a felállított zárt, képezzük rögtön utána a képzési helyre neki megfelelő orrhangot. E célra csak az orrüreget kell megnyitni a lágy innyel, s hallani fogjuk előbb az illető zárt hangot, s utána rögtön az orrhangot. Próbáljuk például így ejteni *bm*, *dn*, *gyny*, *gñ*, mindig tisztán halljuk a zárt hangot. Tegyük meg azután e kísérletet a *cs*-vel és *cz*-vel is. Zárjuk el a szájüreget, mintha *cs*-t akarnánk ejteni, s a nélkül, hogy e zárt megnyitnók, nyissuk meg az orrüreget. Azt várjuk, hogy *cs*-t fogunk hallani; de akárhányszor kísérletem is meg, *cs*-t sohasem hallottam, hanem igenis egy *t*-féle hangot, az úgy nevezett *point teeth t* hangot (Sweet). Ha a *cs*-vel tesszük meg ugyanezt a kísérletet, akkor sem fogunk az orrüreg megnyitása alkalmával *cz*-t hallani, hanem szintén egy *t*-féle hangot, melyet Sweet *point t*-nek nevez (post-dental, Sievers).

E kísérletek azt bizonyítják, hogy képzésükre nézve a magyar *cs* és *cz* nem egyszerű hangok, hanem áll mindegyik egy *t*-féle hangból, melyhez mindig az illető hang képzési helyének megfelelő nyílt hang járul: a *cs*-nél az *s*, a *cz*-nél az *sz*.

A hangok kétféle felfogását, hogy vagy szereplésükre, vagy képzésük módjára vagyunk tekintettel, alkalmaznunk is kell, amint vagy a gyakorlati tanítást tartjuk szemünk előtt, vagy pedig hangtörténeti vizsgálódásoknál van az osztályozásra szükségünk. A tanulót nem szabad apró részletességgel fárasztanunk, mert ez nagyobb zavart szül, mint a mennyit használ; hangtörténeti vizsgálódásoknál ellenben apró különbségek is fontos következményeük lehetnek.

A mássalhangzók osztályozásáról a képzés módja szerint, már az előbbi cikkekben eleget szólottunk; vizsgáljuk most őket csakis a képzés helyét tekintve. Nem akarom itt egyenként bírálni a külföld fonétikusainak osztályozásait,

mert nagyon is apró részletekbe kellene merülnöm; hanem csak előadom azt az osztályozást, melyet legajánlatosabbnak tartok. Nem egyezik ez az eddigiek közül egyikkel sem teljesen, leginkább mégis Sweetéhez hasonlít.

Hogy a hangok képzése helyére nézve tökéletesen tájékozhatjuk magunkat, a szájüreg egész területét négy részre kell osztanunk. Az első rész a lágy íny az uvulával; e helyen a nyelv hátsó része hozza létre a hangokat. A második rész a kemény íny, mely a felső foghúsig terjed; itt a nyelv mellső része hozza létre a hangokat. A harmadik rész a két fogsor a felső foghússal; itt a nyelv hegye és széle hozza létre a hangokat. Végre a negyedik rész a két ajak, melyek vagy egymással, vagy a felső fogsor az alsó ajakkal érintkezve hozzák létre a hangokat.

A lágy ínynél képzett hangok kétfélék, a szerint, amint a nyelv hátsó része mindjárt az uvula fölött szorul hozzá, vagy pedig csak ott, a hol a lágy íny a kemény ínyvel érintkezik. Azok a hátsó, ezek a mellső hangok. Az *l* hangok közül itt képezik a lengyelek az ő *ł**) hangjukat (Jelöljük e hangot *λ*-val). Az *r* hangok közül ide kell soroznunk az uvularis *r*-t, melyet úgy képezünk, hogy a torokból kijövő zöngé az uvulát rezgésbe hozza (*ρ*). Itt képeztetik az orrhang *ñ* (*η*), a nyílt *γ* és *χ* és a zárt *g* és *k*. Mind ezeknek megfelelőleg képezzük a mellső hangokat is, melyeket így jelelünk: *γ'*, *γ''*, *χ'*, *g'*, *k'*. E hangokat közönségesen torokhangoknak szokás nevezni (gutturales); de ez elnevezés nagyon helytelen, mert e hangok képzésénél semmivel sincs több szerepe a toroknak, mint bármely egyéb mássalhangzónál.

A kemény ínynél a nyelv kétféle módon hoz létre hangokat. Ha közepét, azon a helyen, a hol legszüleesebb, szorítjuk a kemény ínyhez, míg eleje lecsügg előre a fogak felé, halljuk az úgynevezett jésített hangokat, milyenek az *ly* (*L*), a szláv *ř* (*R*), az *ny* (*N*), a *gy* és *ty* (*D* és *T*), végre a *j* és a német *ich* hang (*y*). — Ha ugyanezen helyen a nyelv csúcsának felső részével képezzük a hangokat, nyer-

*) Das slawische *ł* wird gebildet, indem die hintere zunge gehoben, und der ganze hintere mundkanal verengt wird, wodurch ein entschieden gutturaler klangcharakter entsteht. (Storm, Englische Philologie. 30. l.).

jük a *zs-t* (*z̥*) és *s-t* (*s̥*). Az ezeknek megfelelő zárt hangok pedig azon *d-* és *t-*féle hangok, melyek a *cs* és *ds* első felét képezik, s melyet jelölünk *ð* és *τ*-vel. Az itt képzett *l* hang az, melyet a francia ejt ily szavakban, mint *elle* (*λ'*). *R* hangot is lehet e helyen képezni, melyet jelölünk *ρ'*-vel.

A hangok egy másik sorát úgy képezzük, hogy a nyelv elejét valamivel a felső foghús fölött szorítjuk az ínyhez, s innen aztán lefelé terjed tovább a nyelv rásimulva a felső fogsorra is, úgy hogy e hangokat nevezhetjük fog-íny hangoknak. Itt képezzük az *sz-t* (*s*) és *z-t*. Az ezeknek megfelelő zárt hangok az a *t-* és *d-*féle hang, mely a *cz* és *dz* első részét alkotja; jelöljük *τ'* és *ð'*.

A fogsornál képzett hangok is kétfélék. Ha a felső foghúshoz szorítjuk a nyelv hegyét, képezzük a magyar nyelv rendes *l*, *r*, *n* hangját. Itt képezi a legtöbb európai nyelv az *ö* *d* és *t* hangját (*d'*, *t'*); lehet ugyane helyen egy *z* és *sz* féle hangot is képezni (*z'* és *s'*) — Ha a két fogsor közé szorítjuk a nyelv hegyét és szélét, képezzük az interdentalis hangokat. Itt képezzük a magyar *tt* és *d-t*; az ezeknek megfelelő nyílt hang az angol nyelv lágy és kemény *th* hangja (*ξ*, *σ*). Itt képezhetők az interdentalis *l'*, *r'*, *n'*, melyek kivételes esetekben a magyarban is előfordulnak.

A német és angol nyelv *cs* és *cz* hangja abban különbözik a magyar nyelv ilyen hangjaitól, hogy míg a magyarban e hangok egyik alkotó eleme az ínyhangú és fog-ínyhangú *t*, addig ezek a nyelvek a foghangú *t*-vel képezik e hangokat. Tehát nem is csatlakozhatnak az alkotó elemek oly szoros egybe, mint a magyarban, mert képzésük helye nem teljesen egy. Fonétikusan írva a magyar *cs* = *τξ*, a *cz* = *τ's*; ellenben az angol *ch* = *t'ξ*, a német *z* = *t's*.

Az ajaknál képzett hangok szintén kétfélék. Vagy a két ajak összezárása által képezzük őket, mint a magyar *m*, *b*, *p*-t, a bilabialis *v-t* és *f-t* (*ϖ*, *φ*), s végre a labialis *r-t*, mely azonban egy nyelvben sem fordul elő, mint rendes hang. (Jelölhetjük, ha esetleg szükségünk van rá: □). — A hangokat létre hozhatjuk e helyen a felső fogsor és alsó ajak összezárásával is, így képezzük a magyar *v-t* és *f-t*. E második sorban zárt hang nincs, mert nem lehet a fogsorral és ajakkal úgy elzárni a szájüreget, hogy annak megnyitása hangot hozhasson létre.

A hangok e részletekbe menő osztályozását, mint már említettük, iskolai célokra nem lehet használni, hanem előbb többféle egyszerűsítést kell rajta véghez vinnünk. Így mindenek előtt a *cs* és *cz* hangokat kell bevinnünk az egyszerű hangok sorába, tehát oda kell tennünk a τ és τ' helyére. A lágy inynél képzett kétféle hangok különbsége nem oly szembetűnő, hogy e két sort tanulók számára is külön kelljen választanunk, elég ha csak egy sorról beszélünk. Epígy egybe kell olvasztanunk a foghangok két sorát, melyeknek különbsége sem nagyon feltűnő. De fenn kell tartanunk az ajak és fog-ajak hangok közötti különbségtételt. Az iskolában végre még a *h*-t is a mássalhangzók közé kell sorozni, s legjobb ha gutturalis spiransnak vesszük. Tehát a magyar nyelv mássalhangzóit, a mint őket az iskolákban tanítani kell, a következő táblázat mutatja:

		lág- y- han- gok	kemény-iny hangok		fog-iny han- gok	fog han- gok	ajak han- gok	fog- ajak han- gok
			I.	II.				
folyékony hangok	<i>L</i> hangok		<i>ly</i>			<i>l</i>		
	<i>R</i> hangok					<i>r</i>		
	orrhangok	<i>n̄</i>	<i>ny</i>			<i>n</i>	<i>m</i>	
zöngés hangok	nyílt		<i>j</i>	<i>zs</i>	<i>z</i>			<i>v</i>
	zárt	<i>g</i>	<i>gy</i>			<i>d</i>	<i>b</i>	
zöngé nélküliek	nyílt	<i>h</i>		<i>s</i>	<i>sz</i>			<i>f</i>
	zárt	<i>k</i>	<i>ty</i>	<i>cs</i>	<i>cz</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	

A HELYNEVEKBEN LEVŐ NÉPETYMOLOGIÁRÓL.

II.

A népetymologiai átalakulások legelemibb fokával akarunk ezuttal megismerkedni. Ama termékeivel a nép szóalakító hajlamának, a melyek pusztán magyarosodtak, nem pedig értelmesedtek; a melyeket csak külső és nem egyuttal belső változás idomított át. A hangsor tetszik benne szokatlannak, hangelhelyezéseit veszi nyelvünk idegennek és amazt szokottabbá, ezt pedig magyarabbá alakítja. Alaki népetymologia volna reá a legillőbb elnevezés. Lényegesen különbözik attól a népetymológiától, mely nemcsak hogy magyarosít, hanem értelmesít is; mely külső és belső változtatást együtt visz végbe. Egyszer a belső, vagyis a tartalmi elváltozás okozza a külső átalakítását, másszor meg a külső, vagyis az alak elváltozása szüli a tartalom módosítását. Ez volna a tartalmi népetymologia. Emez inkább fogalmas szók körében alakul meg, amazt a holt hangsor is megteremti. De valójában csak az előbbinél lehet szó népetymológiáról, mert a hol fogalom nincs, ott jelentés változásról sem lehet szó; a hol meg csak is fogalmuk vesztett hangtömegek vannak, ott legfejebb is hangtani átalakulások, analogikus szóképződések foroghatnak kérdésben.

A tartalmi népetymológiát az apellatívumok teremtik meg, az alaki népetymológiának a tulajdonnevek közt az igazi hazája. Könnyű hozzá a magyarázat. A nomen propriumoknál tudvalevőleg csak is arra a személyre vagy tárgyra gondolhatunk, mely jelentéstelen voltához hozzáfűződik. Innen van az, hogy a legtöbb idegen név és egyuttal a legdusabb anyag is a népetymologiai felfogásra kiválóan a tulajdonnevekben gyülemlott össze. Már az idegen személynevek megmagyarosításánál is látni lehetett, hogy az idegenül hangzó nevek mily kelletlenül érintették a kiejtéséhez hozzá nem szokott magyar ajkat és hogy mily bohókás elferdítések és érthetlenségek alakultak a fiziológiai nehézségek elhárításakor. A magyaros nyelvérzéknek sokkal kiejtethetőbben hangzott *Pihóker* mint a nehézkesebb szavu *Pechhacker*, és sokkal kényelmesebben esett szája ügyébe a

Rigmony név, mint a bonyodalmasabb *Friedmann* (l. Phil. Közl. VII. évf. 4. füz.).

Szakasztott ilyen jelenségekben dushalkodhatni a földrajzi elnevezéseknél. Ugyanaz az idegenkedés a nehezen kiejthető hangsorral szemben, ugyanaz a tartózkodás a teljesen érthetetlen betűhalmaz hallatára. Az idegen szóalak ezuttal is a miatt és oly módon alakul át, mert nehezen kiejthető és hogy több kényelmére essék a magyar hangra szokott száznak. Magyaros hangtömeggé válik az idegenes hangtömeg; a magyar nyelv hangtörvényei kerekednek felé az idegenes hangcsoportosulásnak. A szokatlan hangsorban megérzi mintegy nyelvérzékünk az idegen eredetet és magyaros hangtömegre változtatásával magyar bélyeget nyom rá. Mindez természetesen önkénytelenül, fiziológiai és pszichológiai momentumok együttes eredményeként. Sőt mi több, nyelvünk hangtörvényei közzül is csak az igazán jellemzetesek és az általánosabbak, minők: a magánhangzók illeszkedése, a szót kezdő kettős mássalhangzók, a szóközépi hangtorlódás, szegődnek az átalakító nyelvtudat szolgálatába, míg a szorosabban fiziológikus természetűek, p. az egyes hangok törvényes elváltozásai vagy felcserélései mind kívülötte esnek ez átalakításoknak. Csak a nyelvösztön, és nem a nyelvtörvények jelenségei hatnak a népetymológiai átalakulásokra módosítólag.

És épen ez az a mi határt von egyrészt a szorosabb hangtani, másrészt meg a nyelvérzéknek alárendelt elváltozások közt. Az előbbit valóságos hangtörvények szabályozzák és egyaránt vallják uroknak magyar és idegen eredetű, de magyarrá lett hangcsoportok; az utóbbi nagyobbára idegen szókat alakít át és inkább csak hangösztönnek tartható, a mi felette hatalmaskodik. Amaz jobbára egyes hangokat változtat, ez hangcsoportokat idomít át; amaz fiziológiai törvények következménye, ez főleg ismert szóalakok és szövégek analogikus hatása. Hogy mennyire alaki és nem tartalmi ez a faja a szóátalakításoknak, bizonyítják számos oly nyelvbeli jelenségek, melyek egyes képzők és ragok vagy szokottabb szövégek analogikus hatása alatt keletkeztek. Az alaki népetymológia összes jelenségeinek az összeállításakor a ragokban és képzőkben nyilatkozó megmagyarosításokat is ilyen helyütt fogjuk részletezni.

A földrajzi elnevezések mindenha hálás talaját képezték az alaki népetymológiának. A helynevek eredetének történész-nyomozóit illeti meg tulajdonképen oklevélről oklevélre kísérni a helynevek és elváltozásuk különböző phasisait, az ő tisztjük bennünket utba igazítani, merre keresünk, eredeti merre idegen alakokat. A mi nyelvünk keletének története e tekintetben is a lehető legtarkább és legváltozatosabb képet mutatja. Már az eddigi gyér nyomozásokból is ki-kitűnik, hogy ősrégi helyneveinket hogyan szorították ki szláv elnevezések, és hogy e szláv nyelvek hogyan öltöttek aprónként magyar gunyát. A mi még 1250 körül „Solumus“ (Solymos) volt, 1495-ben már „Sokolcs“-csá vált. Magyarosan hangzik ugyan ez utóbbi is, de jó tudni, hogy „sokol“ a szláv nyelvekben *sólymot* jelent. Nem a ritkaságok közzé tartozik az sem, hogy egy magyar helység gazdástul cserél urat. Példa rá a XIV. századbéli *Martinkfalvi* vagy *Martinfalvi* család. Az oklevelek, hogy hogy nem, egy századdal később már más néven emlegetik. Martinfalvából „Podhorán“ lett — az illető helység csakugyan erdőség alján feküdt — és a család neve vele együtt *Podhorányira* változott. Van ugy, hogy más nyelv a közbenjáró. A lipótmezei maig is meglevő „Ilyanova“ helyén régente „Oyufolu“ volt a kelendő név. Az elidegenítés ezuttal ugy történt, hogy a szlávosság nem a magyar. hanem a latin „Villa nova“-t fogta ostromra és ezt szlávósította a nyakunkra (l. Majláth: Adatok a helynevek történetéhez).

De nem czélunk ezuttal sem a magyar helynevek elszlávósításával, sem az elszlávósított nevek visszamagyarosításával tüzetesebben bibelődni. Mind e fogalom nélküli hangtömegek pusztán fiziológiai nehézséget okoztak a nyelvtudatnak, melyet ugyancsak fiziológikus processussal semmisít is meg. Hangtani jellemzetességeink egy kettejét kell pusztán néhány példánkon előtűntetni, hogy az alaki népetymologia mivolta szem elé tűnjék; az idegen hangtömeget pedig vallatóra fognunk, hogy lássuk mi minden történt rajta, míg magyar hangtömeggé válhatott *).

---

*) Ide vonatkozó adatainkat nagyobbára a hivatalos kiadású Helység-névtárból, továbbá Fényes Elek „Magyarország geographiai szótára“ című, 1851-ben megjelent művéből vettük.

Mindig csak az idegen hangsort véve kiinduló pontnak, a legtöbb esetben az tűnik ki, hogy a hangmennyiség nagyjában megmarad, csak a minőség alakul itt-ott át benne. Annyiban fogyatkozik meg mindössze az idegen hangtest, hogy szóközépi torlódásai elenyésznek, idegenes hangelrendezései jobban együvé illeszkednek, vagy pedig magyartalan ikerhangzói magyarosba olvadnak. A mosony megyei *Neusiedl* p. *Nezider*-re rendezkedett, *Ölsnitz* pedig *El-szöcz*-czé (RMK. III. 446.), a szótagszám fogyatkozása nélkül. Egy szokatlan diphtongus (*eu*) és kényelmetlen hangtorlódás (*lsn*) eltűnt, a magánhangzóknak magyarosabbá rendezkedése voltak a megmagyarosítás eszközei. Hasonló változásokon ment át *Mondschein* míg *Muzsaly*-ig juthatott, és ilyen eszközökkel vette fel még a pozsony megyei *Gottesgnad*, *Gottsgnad* is az ismerősebb hangzásu *Gocznód*-ot. Hontmegyében *Szebeléb*-nek hívnak egy helységet, németül meg *Klieb* és *Siebenbrod* a neve. Nem nehéz a magyar névben a szláv *sebä-chlüb*-et felismerni (v. ö. német *Klieb*), melynek előrészéből a német népetymológiát teremtett. nyelvünk pedig az egészből magyarosított. Nagyon sok helységünkben készített magának a német *Hoch-stadt*-ot. De csak ideig óráig. Már egy 1517-iki boszorkányvadásban is meg van írva: „en lattam hogi Margit es Anna keten tüzet raktnak az *hostat* végin“. (Ipolyi: *Mithologia*). Ma meg már így éneklí a betlehemes angyal Mindszenten: „mégsem talált szállást ez városban, maradása lészen csak *hostyá*-ban“ (Népk. Gyüjt. I:74), sőt a nagybányaiak odáig is jutottak, hogy *hóstánc*-ot roptattak vele. Ha a magyarosnak elég magyar *Agyhá*-ból *Atyha* tudott válni, miért ne származhatnék *Ziegenenthal*-ból *Cikendál*, *Illenbach*-ból *Elbák*, *Höflein*-ből *Höflány*, *Kelling*-ből *Kelnek*, *Stuben*-ből *Stubnya*, *Buchholz*-ból *Boholcz*, *Besenbach*-ból *Besembák*, és a régi *Creynfeld*-ről, krónikásaink *Kerem*, *Keren* sőt *Kelenföldé*-ről (RMK. I:243), miért ne emlékeznek a régi ének, hogy *Kelenfeldén* elkelének.

Egy másik esetben meg akként magyarosított a nyelvtudat, hogy a hangmennyiség nagyjában megmaradhatott, csak a hangrendi zavarokat tette el száj alól. A magánhangzók illeszkedése, melynek a fentebbi példákban is nyomát láttuk, igazában csak a *Lakenbach* féléken mutatta ki erejét. Menten *Lákompak*-ká illesztette. Azonmód bánt el *Mergindal*-

lal, melyből *Morgonda*-t faragott, *Landeck*-kel, mely *Landok*-ká változott. A *Sommersdorf* és *Szomorfalva*, *Chlbán* és *Helbény*, *Borosznak* és *Brasznik* közt se lehetne egyhamar igazságot szolgáltatni. De hogy *Ágostyán* az *Augustin* rovására, *Veszprém* meg a *Weiszbrun* eltiprásával keletkezett, majd nem oly bizonyos mint *Baden* eredetibbsége, melyet a kuruczok *Bodony*-nak irtak és neveztek (Ny. III: 338). Csak egy magánhangzó árán válhatott *Laterán(us)*-ból *Látrány*, de már mássalhangzót is veszített, magánhangzót is változtatott *Langenthal* a *Longodárban*. Későbbben a *Langató* még rövidebbre, meg magyarosabbra is szabta. Magánhangzóval kellett a *Schreiting*-et megoltani, hogy *Csörötnök* lehessen, viszont meg mássalhangzót fogyasztott a *Machelsdorf*, míg *Mahal*-faluvá válhatott. *Ledermann*-nak csak rendezkednie kellett, hogy *Lodormány* alakulhasson belőle. Ényeden meg, mint a régi okmányok is bizonyítják, nagyon sokat kellett a „Schwarzegasse“-n járni kelni, míg *Varczags*-utczává alakulhatott.

Még gyakoribb az az eset, hogy sem a hangmennyiség sem a hangminőség nem maradhat meg a maga teljes épségében. Ennyi erőszaktételre több okot is ad ám az idegen szülött. Hangtorlódás meg hangmagasság, magán meg mássalhangzói összeütközések, idegenes szókezdet meg szóvég mind együvé kerülhetnek a magyar nyelvérzékkel való síkra szállásra. Legközönségesebben a szóvéget éri a legtöbb változás, melyet analogikus hatás folytán még leginkább hozhat a nyelvérzék már ismert szóvégekkel öntudatlan kapcsolatba. *Hasengarten*-ből p. a *d* végű helynevek analogiája teremtett *Házsongárd*-ot. Azon mód keletkezett *Thiergarten*-ből *Telgárd*, *Weppersdorf*-ből *Veperd*, *Kitzladen*-ből *Kiczléd* és a szepesmegyei *Hofgarten*-ből *Hobgárt*. A pozsonymegyei *Kugelhof* *Kukló*-vá gömbölyödött, a mosonmegyei *Kimling* *Kémlé*-vé rövidült, *Gáta* a *Gattendorf*-ből vált ki, *Hasság* a *Haschagen*-ből telt elé és a teljesebb *Katzwinkelt* a rövidebb *Kaczvin* váltotta fel. Ilyen magyarosítás folytán vált továbbá *Beled* a *Bildein*-ből, *Pomogy* a *Pamhagen*-ből. *Vimpác* a *Wimpassing*-ből, *Krizba* a *Krissbach*-ből. A *Kliengenbach* helyében ma csak *Klempa*-t találni; a hol régebben *Kallbrunnen* volt, oda ma *Kálbor* vonult, a *Kirieleis* helyt adott *Kerlésnek*, *Kaisermark* a *Kézmárk*-nak, *Ruprechtszáz* pedig, az

okiratok bizonyosága szerint, *Beregszásznak*. Mindezekkel szembenémi tótos magyarsággal hosszabbodott *Hasbrunn* a lomposabb *Haszprunká-vá*, de már jóval értelmesebben terjedt ki *Kentelke* a *Kindel*-ből.

Mi több, még saját magyar szavával is hasonló mód bánik el a nyelvérzék szómagyarosító hajlandósága, ha értelmét vagy magyaros hangzását valami uton módon elvesztette. Ily nyelve hagyottságok rendszeren akkor zavarják meg valamely szó alakját, ha vagy nagyon sokat megfordul a nép ajkán és mintegy köznév félévé válik, vagy pedig ha más ajkuak hatalmába kerül és közöttük változik át értelmetlen hangtömeggé. A gyakori szókimondásra nagyon alkalmasnak mutatkozhatott a *Szent-Heverdel* napja, melynek karjaiban annyit meg-megnyugodhatott népünk, hogy mámorában csak *Hevedert* dadoghatott ellankadt nyelve. Még több kísértések hányták vetették helyneveink egy némelyikét. Különösen olyankor, a hol más nyelv hangjai is megszólaltak a magunké mellett. Szentet veszített *Szengyel*, meg *Szencsekő*, melyek hajdanta *Szent*-jel meg *Szentségkő* néven voltak imádat tárgyai. Egy másik szentes helynevünknek a *Szent-Máriának* megint más uton kelt veszett neve. Idegen ajku lakói oly gyakran hallatták a maguk német *Sommerein*, *Sammaria* (St.-Maria) elnevezését, hogy az eredeti alak tudatosága lassanként halványodni kezdett és a szent megszenteltségtelenítésével mint nyája hagyott *Somorja* ütött magának tanyát. Talán hasonló sors játékanak eshetett áldozatul a *Marja* (Mária?) is. Gyászemlékként hadd álljon itt a hajdani *Szomorú Tor*, melyet az idők folyása *Szomotor*-rá zsugorított össze, továbbá *Illók*, mely meddön maradt szülője az újabb *Ujlak*-nak. Csak részben, de igazságos arányban feledkeztek meg multjokról *Kehida* meg *Jánosda*. Amaz nyilván a *kő*(hida) emléket kicsinylette, emez meg épen a (János)hidat vetette meg, mellyel a sors becsületes nevét összefűzte. A *-da* helynévképzőt kereső utóvilág bölcs okulására.

KÚNOS IGNÁCZ.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

VI.

A mássalhangzók hasonulása.

A hasonulásnak általános törvénye a mint az Simonyi nyelvtanában (28. és 49. §.) ki van mondva, Göcsejre is áll, tehát a mássalhangzók alkalmazkodnak a rájuk következő mássalhangzók keménységéhez vagy lágyágához; csak hogy a hasonulás néha messzebbre terjed, máskor kisebb körre szorítkozik, néha meg más irányban fejlődik Göcsejben, mint a köznyelvben.

V előtt a hangok nem szoktak meglágyulni; Göcsejben a foghang alkalmazkodik a *v*-hez, mint: ödvén (ötven), hidván (hitvány), id van (itt van); vazsvár (vasvár), tezs vir (tesvér, testvér). A köznyelv *t* előtt megtűri az ajakhangú nasalist. Göcsejben az is foghanggá lesz, pl.: szántalan (számtalan), szöntelen (szemtelen), terént (teremt). Hasonló esetek a köznyelvben: bont — bomlik, szánt — számlik, hánt — hámlik.

A bamba szónak *b*-je *g*-re válván, természetes, hogy az előző *m* is *n*-nek ad helyet; lesz tehát: banga.

De Göcsejben ellentétes hasonulás is terjed, t. i. az első mássalhangzó lesz irányadóvá és hozzá alkalmazkodik a második. Így a *v*-t a megelőző kemény hang *f*-fé asszimilálja, úgy hogy a főntebbi szókat következőképpen is halljuk: ötfen, hitfán, tesfir, vetfe, ütfő, kötfő (vetve, ütve, kötve), köszfin (köszvény), Istfány, hatfan, hetfen, kilencfen stb. A hasonulásnak ily kétféle irányát mutatja a köznyelvben a *vel* rag, melynek *v*-je az előző mássalhangzóhoz alkalmazkodik, azaz kipusztul utána, kivéve az *avval* — *evvel* alakokat, az általános szabály érvényesül.

Avval — *azzal* oly hasonulást tüntetnek elénk, mely alig is illelhető e névvel. Ez esetben ugyanis az egyik hang elvész és nyomát csak a másiknak hosszúsága őrzi. A hasonulásnak ezen nemére számos példával szolgálhat a göcseji nyelv, mely példák két csoportba sorakoznak, a szerint, a mint két mássalhangzó küzdelméből az első vagy pedig a második kerül ki győztesen.

Az első osztályba tulajdonképen beletartoznak a név- és igeragozásnak mindazon alakjai, melyekből a *j* személy- vagy módjel kiveszett, mint a köznyelvben: hozzá (hozja, jelentő mód), húzzon (húzjon, fölszólító mód) stb.

Ilyenek Göcsejben a harmadik személy birtokszavai: koáccsa, pereccze, királla (király-ja), köszfinnye, kossa, ihássza (juhász-ja) stb., csak hogy ezekben a köznyelv már nem ösmeri a *j*-t, míg pisztolla (pisztolja), kazalla (kazalja)-félékben mintegy szemmel látjuk, hogy a kiesett *j* helyében mint nyúlik meg az *l*; a *j* ilyen kiesett többször látjuk az igeragozásban, pl.: halla (hallja), állon (álljon), kinálla (kinálja), kiméllé (kímélje), nevellük (neveljük), tellen (teljen), megcsinálla (megcsinálja), gyomlállák, csufollák, használlák, tanálla stb. A kiesett *j* elem pótlására van hosszú *l* az ilyenekben: illen, ollan, küllebb, föllebb, bellebb, lellebb, továbbá: fejall, járomall, fenyalla (fenyőalja), nyárala.

Az első hang győzelmeskedik még ezekben: semedni (semved, senyved), hammas (hamvas), hamma (hamva), a melyekből *v* szorult ki.

Az itt felsorolt példákban, a melyeknél sokkal többet aligha lehet fölhajhászni, föltűnő, hogy csak is a gyönge *j* és *v* mássalhangzó hajol meg az első hang uralma előtt. Ez csak a hasonulás törvényének általánosságát bizonyítja, t. i. azt, hogy minden mássalhangzó csoportban a második hang asszimilálja magához az elsőt, kivéve a *j*-t és *v*-t, melyek, mint gyönge hangok, egyrészt csupán módosulnak (habgya, aptya, hitván), másrészt egészen ki is szorulnak az első mássalhangzó hatása alatt. (Néha *l* is így viselkedik, pl. parrag, tarró, sarró).

A második csoportra, ha az ilyen közönségeseket (atta — adta, fattak — fagytak, hattam — hagytam) mellőzöm is, számos érdekes példát szolgáltat a göcseji nyelv, mint: anna (adna), tunna (tudna), künné (küдне, küldne), szenne (szedne), szunnya (szunnyadna), szinnya (szidni), fuakonnya (fuvalkodni), harmannap (harmadnap), fanna (fagyna, fonna (fogyna), a melyekben a *d* (mert *gy*-ből is előbb *d* lett) *n*-hez asszimilálódott; (v. ö. onnan — ondan); továbbá: bozza (bodza) és mazzag

(madzag)-ban *z* elől, pallás (padlás)-ban pedig *l* elől, szorúlt ki ugyancsak a *d*; pállani (párolni), vásállani (vásárlani), mészáll (mészárlani), kollát (korlát), ölleni (örleni), ballang (barlang), sallu (sarló), tallu (tarló) szavakban *l* pusztította ki az *r*-t; killik (kinlódik) úgy támadt kinlik-ből, mint ajáll, reméll a régibb ajánl, reménl-ből; *s* elnyeli az *r*-et háss (hárs) és bossos (borsos)-ban, különös, hogy a *g*-t is vendiség-ben (vendégség).

A hasonulás ily nagy foka nem szorítkozik a szó belsőjére, hanem kiterjed a mondatban egymás mellé kerülő önálló szavakra is, pl.: an nekün ellehet; as sem köll mondanyi, ha un nincs; eb bokrot kihuzott; naf feje van; csag van aj is; ollan okozs vuót; ot csem láttom stb.

E nagyobb mértékű asszimiláció mellett a nem hasonulásra is található egy-két példa, mert a közlésekben elvéve azt is olvashatjuk: aznak, azho, késvel, kenyerel; az össze és vissza határozókat pedig egész Göcsej eredetibb öszvő, öszhő és viszha (régén: ‚viszhát vontak‘) alakokban őrizte meg. Ezzel áttérünk a mássalhangzók megőrzésére és elveszésére.

A mássalhangzók megőrzése és elveszése.

Először mint fontosabb jelenséggel a mássalhangzók elveszésével foglalkozunk.

A csángó nyelvjárás a *v*-t, a göcseji pedig a *v* mellett még az *l*-t szereti pusztítani.

A *v* csak is szó közepén, leginkább magánhangzók között vész el. Hogy mássalhangzó mellől elkopják a *v*, arra csak egy biztos adattal szolgál a göcseji nyelv, t. i. pitar (pitvar). Hüsít-öt nem vihetjük minden bizonytalansággal husvét-ra vissza, mivel már igen korán él a husét is, melyet Erdősi Sylvester a maga grammatikájában mint öszszetett szót nem hús és vét, hanem hús és ét (étel) alkotó részekre bont. Még kétségesebb a *v* kieste feké és alás szavakban, mivel ez alakok már a nyelvelmékekben találhatók, különben is a fekszik és alszik igéknek tulajdonképpen fek és ala tövük, a mit nem csak a régi nyelv, hanem a mai fektet és olt, altat kauzativ igék is bizonyítanak.

Magánhangzók közül kieshetik a *v* minden nyom nélkül, mint: koács, koász, kuasz, sau (savu, savó), loa, suaszt (suvaszt, kitép), szia (sziva, szilva), Sziágy (Szilvagy), sziaács (szivács, forgács), fuát (fuvat), fuatig (fuvatag), fuakonnya (fuvalkodni), tául (távol), toa (tova), bial (bival); dölögtéü nap; üög (üveg), süög (süveg), hüöl (hüvely), hüök (hüvelyk), hüös (híves), füet (füvet), süöt (süvölt), — köeszt (köveszt — kovaszt. kifejt — bont, v. ö. köpeszt, söt köppeszt).

Az így egymás mellé került magánhangzók kiejtésben igen közelednek a diftongusokhoz, úgy hogy *oa*, *ua*, *au* és *ia*, de főképp *oa* és *üö* (üő) bátran tekinthetők kettőshangzóknak, honnan csak egy lépés a hosszú hangzó, a mivé a *v*-t közrefogó két magánhangzó elég gyakran összevonódik. Így halljuk: ög, sög, söt (üveg, süveg, süvölt), tâ (tova); ezenkívül: há, sohá, valahá (hova, sehova, valahova), sónyu (savanyu), sókodik (sivalkodik), csórint, csóringál (csavarint, csavaringál), fókodik (fuvakodik, szárad), fóros (fuvaros), eggyü (eggyüvé), győhét (jövőhét), méllü nap (mivelő nap, hétköznap); kűmés (kőmives), dölögté nap, harmadén (harmad éven). A csórint azért is érdekes, mert újabb bizonyíték azon etimológia mellett, mely a csür-t csever-ből származtatja, úgy hogy ez ikerszónak: csür-csavar, tulajdonképen csever-csavar-nak, vagy csür-csór-nak kellene hangzania.

A *v* azonban nyomot is hagyhat maga után; így zártabbá teszi a magánhangzót, pl.: küecs (kövecs), küet (követ), küér (kövér), gyüő (jövő); luank (lovunk), tuábbat (továbbat).

Néha azt gondolhatnók, hogy a *v* *j*-re vagy *k*-ra változik, holott e hangok csak úgy kerülnek a *v* helyére, hogy a kiestével támadt hiatust töltik be, mint: bihal, lohainkak, főhény (fővény); fuját, fujátég, tojébb (tovább), ójok (óvok), fujok (fúvok). réjok (rivok), rójok (róvok), löjöget, vőjöget (leveget és teveget), vijjás, fűjjet, kapájje, gulájje, szójje, pusztájja (pusztává), feketijje stb.

Azon esetet, midőn a *v* kiesése pótló mássalhangzó nyújtást szül (semmed, hammas), már a hasonulásnál tárgyaltuk (V. ö. könny — könyv).

A pusztulásnak még többször esik áldozatául az *l* szó végén és szó közepén egyaránt; gyakran minden hatás nélkül tűnik el, de sokszor nyomot hagy az előző hangnak hosszúságán vagy színén.

Nyom nélkül vész el az *l* majdnem mindig a -vel. -bul-bül, tul-tül raggal ellátott szók végéről, mint: hákke, loppe, kapájje, fűjje, házbu. kerbü, anyátu, istentü stb.; sokhelyt nélkül is nékü-nek hangzik: az ül-ül (Göcsejben ul, ül) rag is válhatik *u*-vá, *ü*-vé, pl. tótu, niemetü stb.. hasonlóképp rövidülhet az ül-ül reflexiv igeképző, mint: térü-fordu (térül-fordul); továbbá az igeragozásnak -ál-él végü személyragjaiból is bátran elmaradhat az *l*, mint: vuótá, igyá, születté, egyé, mind meg annyi egyes második személy.

Ha o_l, é_l, ö_l szóvégből, legyen az akár gyakorító vagy denominális igeképző, akár az egyes második személy jele, akár a szótőnek kiegészítő része (a mikor o_{ly}, é_{ly}, ö_{ly} is lehet), tűnik el az *l*, akkor a magánhangzó egyrészt megnyúlhatik, másrészt zártabb, még pedig leginkább rövid zárt hanggá is válhatik, mint: hajczó — hajczu (hajszol), kerepő — kerepü (kelepél), énekő — ünökü (énekel), szentő — szentü (szentél), füstő — füstü (füstöl), óvasó — óvasu (olvasol), vesző — veszü (veszél); sindő (zsindély), messző (meszély), tengő (tengély), poku (pokol), konku (konkoly).

A *l* végszótagból is kipszutulhat az *l*, pl.: fiata (fiatal), kazu (kazal). Ilyen hangkopás következtében a szótő egészen megváltozhatik, mert ez a ragtalan alak analógiául szolgál a ragozásban vagy képzésben; ezért halljuk: fiatát, fiatább, (de fiatalok), kazut (de kazlak), vagy a főntebbiek közül konkus (konkolyos). A kazal régebben, vagy az idegen nyelvben zárt hanggal volt második szótagában, ezért válhatott belőle kazu; kazol alak mellett bizonyít az is, hogy e szó is az u. n. hangugrató tövekhez tartozik (kazlat, kazlak).

Mind e hangváltozás könnyen érthető; azonban áltálból a göcseji áti-t nehezebb kimagyarázni. Az *al* végszótagból talán előbb *u* vált, mely *ü*-vé gyöngült (v. ö. Ormányságban: ulta, ilta).

Szintoly bajos az etimologikus megfejtés, mely szerint azt kell föltennünk, hogy az *é* vagy *i* egy lativ rag maradványa, s hogy azonos avval, a melyet a messzi és össze-ben látunk és melynek nyoma megvan a hováfélékben.

A míg szó végén az *l* a fölsorolt esetek majdnem mindenikében, meg is maradhat, addig szó közepén, más-salhangzó előtt, — azt hiszem — kivétel nélkül elvész. — Nyoma leginkább hosszú vagy volt hosszú magánhangzók után nem marad meg, mint: leszát (leszállt), áti (által), átit (álltit, állít), ámos (álmos), zabát (zabált), déhajlat (délhajlat, délután), fének (félnek); egyedült (egyedült, magába vonuló), tapam (talpam), nyeves (nyelves), közebb (közebb, közelebb). suk (sulk, sulyok), kucs (kulcs).

Ez utolsó adatok bizonyára hosszú vokállissal voltak előbb, mert az *l* helyében elég gyakran nyúlik meg az előző hang, mint: hákke, ákomast, ákszik (alkuszik). meghát, megcsát (megcsalt); kêne (kelne), szëntji (szelni), éremüt (elremült), ésirta; ótár (oltár), ókor (olykor), dóga (dolga), vót (volt); ünyi, merünyi, sünyi (sülni); zöd (zöld), töt (tölt), föld (föld). Máskor a hangszin mutat vissza az *l*-re; a megváltozott hangszínnel azonban sokszor a hangzó megrövidülése is velejár, mint: bóta (balta), óma (alma), szóma, fóka, tálányi (tálalni), bóha — búha (balha), póka (pulyka), dúga (dolga), gondúnyi (gondolni), szöntünyi (széntelni).

Az *ú* és *ü* meg is rövidülhet: koczunya (koczolni), parancsutam (parancsoltam), országunya (országolni), ünökünek (énekelnek), pörünyi (perelni) stb.; ha *éí*-re változik, a mi nem az *l* hatására történik, szintén rövid magánhangzót fogunk találni, pl. beszinek (beszélnek), kepinek (kepélnek, kévét kötnek) stb.

A *gy* is a gyöngébb és így könnyebben pusztuló hangok közé tartozik; két magánhangzó között gyakran elvész, minden hatás nélkül, mint: vaok (vagyok), vaon (vagyon, van). vaunk, naon (nagyon), naobb, viáz (vigyáz), méék (mégék), eéb (egyéb), peig is talán pegyig-ből fejthető. — Néha az így támadt hiátust *j* tölti ki, mint: vajok, najon; ámbár a göcseji nyelv éppen nem ellen

sége a hézagnak, mert eredeti *j*-t is szeret két magánhangzó közül kivetni, pl.: *s a o g* (sajog), *s z á a* (szája).

A *j* a rákövetkező magánhangzóval *i*-vé vonódik össze ezekben: *v a r i* (varju), *s a r i* (sarju), *h o s s z i* (hoszjú, hosszú); és talán könnyi is könnyü-ből ered; szó végén lekopott a *für*-ből (fürj).

Magánhangzók között a *z* sem áll meg mindig, pl.: *b i o n* (bizony), *a o k* (azok), *a u t á n* (azután); szó elejéről is elvész a következőkben: *á p* (záp), *á s z l u* (zászló), *á v á r* (zavár), *á l o g* (zálog). *a b á l* (zabál), *a b* (zab), *a c s k u* (zacskó). Budenz magyarázata szerint e szókban a *z* közvető *h*-n keresztül veszett el, de minthogy a történeti magyar nyelvben *h* nem igen tűnik el a szó elejéről, sokkal valószínűbb az a másik vélemény, hogy t. i. a névelő hatása alatt kopott le a *z*, a mennyiben a szókezdő *z*-t a névelőhöz zzámították. Szó végén csak a *h o z* ragból marad el a *z*, pl.: *f i r h o f ő d h o* stb.

Mássalhangzó csoportban egyéb mássalhangzó is elenyészik. Így a *h* itton, otton-ban; továbbá: *terbe* (terhbe, teherbe), *f ő l ü s* (felhős); a *d* is, mint: *á l j a* (áldja), *t ő k i n a* (tökinda), *h o r t a m* (hordtam). *m o n t a* (mondta); egyszer így is tölfában (tölgyfa); hasonlókép a *t*, pl.: *r o h a d* (rothad), *t a r h a t* (tarthat), *h a j h a t* (hajthat), *k e r b e* (kertbe), *m é r* (mért), *a j i r* (azért); *a k k é n* (akként), *s z e r é n* (szerént); gyakrabban az *n*, mint: *i k á b b*, *m u k a* (munka), *k i s z ö r i t* (kénszerít), *h a r m i c z* (harmincz), *k é t e l e n* (kénytelen), *s t r á g* (istráng).

A mássalhangzók különösebb elhagyását látjuk ezekben: *e g* (meg), *e s e g* (esmég), *ü s t ö n t* (tüstént), a melyek Göcsejnek csak egy részén járatosak.

KARDOS ALBERT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

III.

Gála. — ol. *gala* ünnepi ruha és busenstreif der frauen. Eredetere nézve különbözök a vélemények: gör. *τὰ καλὰ*, v. *ἀγάλλειν* ékesít, vagy arab *chalaah* királyi ajándék, ruha, vagy ófn. *geilí* prunk, stolz. (Diez.).

Gavallér. — ol. *cavaliere*, közbeszédben *cavalier* lovas, nemes, gavallér; Friaul: *cavallir*, piac. *cavalier*. Nem szükséges éppen a piacenzai alakból magyaroznunk a magy. *gavallér*-t; a *cavalier* *ie*-je a magyarban is *é*-re vált volna, mint pl. *attéd*: a tied. Az *i* kiveszése, de talán még inkább az utolsó szótagon nyugvó hangsúly okozta az *l* meghosszabbodását: *gavallér*: *cavalièr*; ugyanilyen jelenséget látunk a *pantalló*: *pantalon* szóban is. A *kavallér*-ből épügy vált *gavallér*, mint *kányá*-ból *gánya*, Nyr. VI. 272, krajczár-ból *garajczár*, krétá-ból *geréta*.

Gavar. — tarokk-kártyában a lovas: k.-ol. *cavallo* ló és lovas. (Cr.Ak.) vel., mil. *caval*. Az *r:l* hangváltozásra nézve v.ö. *fátyor*: fátyol Nyr. VII. 378; *paszur*: paszuly II. 421, 334; *sikér*: sekély VI. 523.

Gesztenye. — Mikl. az ószl. *kostanl*-ből magyarazza. Minthogy azonban a gesztenye Olaszországból került hozzánk, sokkal valóbbsinű, hogy az olasz *castagna*. páv. *căstegnă* alakot vettük át; a magyar alak még az *e* hangok nyíltsága és zártságára nézve is teljesen megegyezik a páviai alakkal: *geszténye*. A kezdő *k:g*-re változott épügy mint a föntebbi példákban.

Gondola. — vel. *gondola*, *gonda*. Velence képezte a gör. *κόλβη* „ívóedény“-ből. (Diez.).

Gúla: piramis, *gúla* alakú; v.ö. *gúlába* rakják a fegyvert. — Vajjon a tudományos nyelv vette-e át az olaszból, vagy mint mesterműszó került-e nyelvünkbe, határozottan el nem dönthetem. Az olasz geometriában a *gúla*-nak *piramide* a neve, a *guglia* szó inkább a mesterségekben használatos; építők, képfaragók, de asztalosok. sőt czukrászok is használják, mert *guglia*-nak neveznek minden készítményt, mit csúcsosra és szögletesre idomítanak. Az olasz *guglia* (olv. gulya) régi alakja Tomm. szerint *aguglia*, mely a lat. *aculeus*, *acucula* vagy *acucula* „tű“ szókból, még pedig a Teod. cod.-ben is előforduló *acucula* alakból származik. E szerint tehát az *acumen* és *acus* szókkal függ össze. Nevezetes, hogy a magyarban a *gúla* alak mellett az olaszsal teljesen egyező *gulya* alak is (NSz.) megmaradt.

Guta. — közol. *gota* gicht és csöpp; *gota caduca* falende sucht; mil. *gota* podagra és gutaütés. A közolaszban

mai napság *gocciola*, a *gotta* diminutivuma, fejezi ki a „guta-ütés“-t; mindkét szó a lat. *gutta*-ból ered; azt hitték ugyanis, hogy a podágrát meg a gutaütést is a velőből csöpögő csöppek idézik elő (Diez). Mi csak a „gutaütés“ jelentését vettük át. Molnár Albert még két *z*-vel írja és csakis összetételben használja: *g u t t a ü t é s*, *g u t t a ü t ö t t*. Az *u: o* hangváltozásra nézve v. ö. f. *butélia*, *butika*, *csutora*.

Istálló. — Riedl a ném. *stall*-ból magyarazza. Ha azonban meggondoljuk, hogy *stab*-ból a magyarban *istáp*, *strang*-ból *istráng*, *kristall*-ból *kristály* lett, azonnal szembetűnik, hogy a *stall* szót a magyar *istály*-ra változtatta volna. Az olasz *stalla*, vel. *stalo* lehetett tehát a mi *istállónk* kölcsönző alakja. Lehetséges, hogy a németből jutott az olaszba, csakhogy Du Cange szerint már a barbár latinságban is megvolt a *stalla* szó, „mercatorum sedes, stabulum“ értelemben; v.ö. még MA. *istállón*, *szálláson* vagy *ok stabulor*.

Kagyló. — ol. *cochiglia* (l. Nyr. XII. 338).

Kaka. — ol. *cacca*, mil. *caca*. Különösen kis gyerekek beszédében használatos. Képes beszédben is dívik: *L'è cacca*: Piha! kakás! (Cr.Ak.).

Úgy látszik, a *cacare* igéből képzett főnév; mert a latinban megvan ugyan a *cacare* ige, de a megfelelő főnevet hiába kerestem; megvan azonban a görögben a *κακαί* szó. Már most azt lehetne mondani, hogy a magy. *kakál* ige a lat. *cacare*-ből származik, s ebből, a *kapál*: kapa, *piszkál*: piszka(fa) analógiájára maga a magyar vonta el a főnevet. E föltevés nagyon is jogosult, csak az az egy körülmény szól azonban az olasz kölcsönvétel mellett, hogy a „jelentésenyhítő“ *kakál* szónak párja: *pisál* is az olaszból került hozzánk; ol. *pisciare* (olv. *piššáre*).

Kandalló. — Furcsa, hogy éppen abból az országból kaptuk a kandallót, melynek egyik felében azt se tudják, mi az a tél. Nápolyban fogalma sincs a népnek arról, hogy a nap sugarain kívül más melegítő eszköz is létezik; Rómában híre sincs a kályhának, de barátságatlan, téli, esős napokon ott látod a nők ölében a parázssal telt kis rézüstöt: *caldanino* „kis melegítő“ a neve az irodalomban, de közönségesen csak *marito*-nak, *férj*-nek nevezik. Vastag bolt-

hajtásos, nyilvános termekben, pl. a vatikáni múzeumban. négy lábú, cifra művü, eleven parázssal telt, nagy kerek rézedény áll a termék közepén; *caldano* „nagy melegítő“ a neve. Flórenczben már mosdószekrény alakú és nagyságú *kandallók* vannak; szájuk öblös, munkájuk cifra, s nagyon emlékeztetnek még a *réz-caldano-ra*, ámbár mai napság már nem így hívják, hanem mint a többi új divatú kályhákat: *stufa*. A sütő kemenczének azonban megmaradt a *caldano* neve egész Olaszországban. Ebből a rézüstből *kandalló*vá lett *caldano*-ból vettük mi a *kandalló* nevét; az olasz szó *l* és *n* hangjai helyet cseréltek, úgy mint a *konkrétus*: *kontraktus*, *türköl*: *kürtöl*, *ögyvez*: *özvegy* szók hangjai (l. még több példát is NyrKal. 76. l.). Az olasz szóban a hangsúly a második szótagon nyugszik; a magyar az első tagot hangsúlyozva, a második szótag elejtett hangerejét csak időmennyiségileg pótolhatta ki: megnyújtotta az *l*-et: *kandalló*-ból *kandalló*, mint *cavaliér*-ből *gavallér*, *pantalon*-ból *pantalló*. Meg kell még említenem, hogy Czuczor-Fogarasiék is sejtették már, hogy *kandalló* olasz kölcsönszó.

Kapitány. — ol. *capitano* kapitány, generalis, városkapitány, népkapitány, hajóskapitány, rendőrkapitány. (Cr. Ak.). Velence önállóságának idejében a provincia kormányzójának is ez volt a czíme, s hatalma főkép a katonaságra terjedt ki; v. ö. nálunk *jászkapitány*, *kúnkapitány*, a *hajdúk kapitánya*. *Capitano dei birri*: fogdmegek kapitánya. A *capitano* kétségkivül a lat. *caput*-ból származik, melynek *capitaneus* származéka a középlelatinban is megvolt.

Káplár. — ol. *caporale*, *caporal* „auch *coporal*, *corporal*, ein in Italien entstandenes, aus *capo* durch einschlebung fast seltsam gebildetes, möglicherweise dem adj. und subst. *generale* nachgeformtes wort“ (Diez). A magyarban *caporal*-ból metathesis útján *káplár*.

Kassza: pénzláda. — ol. *cassa* láda; almárium; kopersó; szemüreg; agyüreg; pénztár: a láda, meg a helyiség is továbbá a pénz, a mi a kasszában van; pénztárkönyv. A lat. *capsa*-ból. (Cr. Ak.).

Kokárda. — mil. *cocardda*, k.-ol. *coccarda*, a francia *cocardde*-ből.

Kompánia. — ol. *compagnia* társaság, *compagno* társ.

Kontó adósság. — Olasz vendéglőkben *conto* kiáltással szólítják a vendéglőst, ha fizetni akarnak. A vendéglős ilyenkor írott számadást ad át a vendégnek. *Conto*: „számadás“, a *contare* „számolni“ igéből.

KÖRÖST SÁNDOR.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

XV.

Az *-ül*, *-ül* rag.

Társamat segítségül hívom, a gyermeknek könyvet adnak ajándékul, másnak őszinte bizalmát a barátság zálogául fogadjuk: minő funktiója van e kifejezésekben az *-ül*, *-ül*-nek? Az első példában megmutatja, hogy társamat úgy hívom, mint segítséget; a másodikban megmutatja, hogy a gyermeknek ajándékképen adják a könyvet; a harmadikban feltünteti, hogy a bizalmat a barátság záloga helyett vegyük, vagy a mi egyre megy: úgy fogadjuk, mint a barátság zálogát.

Ha már most a felhozott példákban az *-ül*, *-ül*-nek viszonyító értelmét szorosán vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a szó, a mellyel az *-ül*, *-ül* egybe van kötve, tulajdonképen önmagát mutatja, s a mennyiben némi hasonlító vagy helyettesítő értelemmel is bír: kizár minden egyéb fogalmat, a miül még az illető szó esetleg vétethetnék.

Az *-ül*, *-ül* funktiói:

1. Rámutatás különböző fogalmakra. Pl. Mygh vilagh wilaghwl leszen Kat. leg. és az kyral zerze evtet tartany es taneytani dyakvl ev fyay kevzy. ben Corn. c. 322. Pallérül hadià Sigmond Benedeket Helt. canc. Y. Nagyob bizonságáért zálagul vennéc u. o. X3. Segitségül legyenec veg Egernecc. u. o. S3. Kérlec népet mellém adgy oltalmazoul u. o. 11. nem adom tanácsul nekik, hogy Pázmánnal feltegyenek Bal:Ep. 9. Maria özvegyül marad Petthő krón. 69. Es valamit magadnak tzélul fel-tészesz vidd végben hamarsággal Com. Jan. 223. ki anyul nem akaria venni az Anyaszentegyhatat Mon:Apol. 21. ezt pelda beszédül hozza elő u. o.

322. leányasszonyt vessz magadnak feleségül Vit. én. I. 361. Az ezerjó füvet írúl sem találja Ar. Toldi 4. én. vagy válttságúl az aranszakállú embörér' kügygyön neki tizönkét aran' kost Népk. Gyüjt. I. 417. Ezt adjuk anyjának, Főzelékül fiának u. o. 36.

2. Rámutatás helybeli fogalmakra Pl. arczwl wereek Winkl. c. 192. Te arczul tellyes, szép piros valál Sz. Dom. él. 127. l. az gyermeket arczul az földre fordítván öntsed az fejere a vizet Ny. VII. 27. Szárnyul meg segitic aszt reménli vala Helt. Canc. 16. vágd pofúl Nyr. III. 181. világúl ment Nyr. X. 39.

A -vá, -vé rag.

A -vá, -vé alapjelentése az átváltoztatás; vagyis jelenti: hogy valamely fogalom a vele egybekötött fogalommal változik át. Minthogy pedig az átváltozás mindig bizonyos konkrét vagy absztrakt mozgással, irányulással megy végbe, a -vá, -vé is tulajdonképen bizonyos lativitást fejez ki s valójában ezen kérdésre felel hová?

Funciói:

1. Átváltoztatás különféle fogalmakká. Pl. es odutta vola neki paradisumut hazóá H. B. barrattaia vallani Bécsi c. 44. es Judit nağğa lön Betuliaban u. o. 28. ez iffyv jmmar pappalet vala Corn. c. 323. azonkepen hagyom istennek bwnese magamat Virg. c. 260. te valazthaal enghemet ielews zolgalo leanyodda Winkl. c. 82. Jai ennekem mert ymmar arwawa leezewk een anyamtól ez wegge lewzeewk een iegeseemteel u. o. 79. hog neköd hyrre tennőyök Sánd. c. 30. luciper ki nem gondola őmmagat sem mie lenni Nagysz. c. 265. my ziwenketh tegye ew lakodalma ya Thewr. c. 127. por wagy es porra leez Weszpr. c. 143. Egész fel föld Török kéleszen vala Helt. Canc. X4. mert Kunoc is Keresztjén né löttec vala u. o. 6. az idén Francisca nussá leszen Petthő Krón. 226. Ha Tudatlan Szamár volt volna, miért töttéc volna tudva Pápává Czegl. Japh. 43. Ha Papistác-cá nem akarnac lenni az Eretnekec u. o. 129. minden tehetségével azon vala, hogy ütet Cardinál-lá tegye u. o. 145. az hideg tunyaua teszi az lüstákat Mon: Apol. 330. ezt teszem è varasnac pispókéue u. o.

227. minec előtte szent Antal baratta lenne u. o. 262. Sem iue te ne vegyed az véneknek beszédet u. o. 25. az Christus sz: Pétert tötte fundamentumává és fei é u é az Anyaszentegyháznak Csepr. Isk. 408. Hogy ne esnének fejenként császárnak rab b á Tisz: Zsigm. kir. a' nehéz koros idejű vénec ismét gyermekecké lesznek Com. Jan. 45. a' szükön költés jószágo ss á teszen u. o. 189. nuncio, ich verkündige, hirré adom Com. Vest. 138. vérré változtatom a tiszta vizemet Népk. Gyüjt. I. 439. Tedd hóté magadot u. o. 173.

Ide tartozik még a hangtanilag érdekes o l y b á (értsd: olyanná).

1. O l l y b á tartom rosz embernek reám szólását, mint szeméten gubás ebnek ugatását Vit. Én. II. 125. S mint mikor egy fészek lódarázs fellázad o l y b á képzelhetni most az egész házat Arany, Toldi 6. én.

2. Helybeli irányulás. Pl. tétová kapdosva Com. Jan. 196. Fél nyommá sem menni Decs: Ad. 30. hannyatta, avagy Artzal alá fekűvén Com. Vest. 81. Menj világgá Népk. Gyüjt. II. 375.

3. Időbeli irányulás. Pl. es meghalni touabba soha nem felönc Nagysz. c. 211. mind öröckel öröcke u. o. 218.

4. Részekre változtatás. Pl. Kettő szakasztom Várad. Disp. 168. kettő szackasztá Helt. Canc. S. vékony lába szára ketté tört Misk: Vadk. 335. kit azután a Király négygyé vágata Petthó krón. 22. ugy vágta fejét egy nagy fába, hogy ketté hasadt Népk. Gyüjt. I. 437.

Az -ig rag.

Az *-ig* jeleli a tér- vagy időbeli határt, a melyig bizonyos mozgás vagy cselekvés történik. Alaki használatára nézve meg kell jegyeznünk, hogy a régi irodalomban gyakran előfordul *-lan*, *-len*-nel egybekötve.

A jelzett alapmeghatározás szerint az *-ig*-nek funkciói tehát:

1. Térbeli határjelelés. Pl. talán azt tudgya, hogy mind övé a' dió fáigh Czegl. Japh. 108. csad addigh nyujtozzéc, meddig a' Lepel éri u. o. 156. Croeso ditior, Földîg gazdag u. o. 409. Az aradi vár-

tömlöczben talpig vasban vagyok Népk. Gyüjt. I. 193. feiedtől fogwan labyd talpayglan meg sephötteel Winkl. c. 256.

2. Időbeli határjelelés. Pl. es lakozanac ot tiz eztendeiglen Bécsi c. 1. Mynd eez napeegh Winkl. c. 93. mind éltig-is reá emlékezik Misk:Vadk. 193. Jó pap hóltíg tanul Decsi Ad. 375. még meg sem fogta, s addíg mellyezti u. o. 127. fejünk fennálltáig, jozzagunk fogytáig mindeneket elviselünk Törtt. XIX. 33. mindétig Rák-tár. I. 238. napedlen napestig u. o. I. 65. lábán fennáltáig kiteszen magáért az italhartzban Fal:Nem. assz. 2. Majden is mögjárom lábom unottáig Népk. Gyüjt. I. 209.

3. Határjelelés különféle dolgokban. A tisztán tér- és időbeli határjelelésen kívül az *-ig* még egyéb fogalmakat is határuj jelöl pl. Egy pénzíg meg fizetni Decsi Adag. 355. Hasonlók a közbeszédből: mindene odaveszett az utolsó rongyig; mindenét eladta az utolsó szegig; jó gazda, áll vagy tíz ezer forintig; vesztek vagy két forintig.

KÖNNYE NÁNDOR.

KAZINCZY ÉS A NYELVŐR.

Azt hittük, elég értelmesen beszéltünk; minden további szó unalomkeltő fecsegés volna, sértő azokra nézve, a kik szóvitába álltak velünk, bizalmatlansági szavazat, hogy ítélőtehetség dolgában nem valami fönnjáró véleménnyel vagyunk felölük; azt hittük, megértettek bennünket. Hogy még mindig nem, egyebek közt bizonyosság rá Komáromy Lajos cikke is (Nyr. XIII. 73—76. és 130—133. l.), a mely íme szavakkal veszi kezdetét: „Emberi gyarlóság az oka, hogy a kire egyszer rákaptak, annak aztán erényeit sem látják, sőt gyakran erényeit is épen hibáknak róják föl. Így vagyunk mostanában Kazinczyval. Mert ő a nyelvbővítésben kétségkívül sok hibát követett el, sokan nem akarják látni, hogy a széphalmi reformátor mily óriási hatást gyakorolt nemcsak nyelvünk fejlesztésére, hanem közvetve társadalmi életünk ébresztésére is. Pedig nem volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Kazinczy nem csak az idegen

utánzása által újított, hanem, mint a régi- és népnyelv ismerője, archaismusok felélesztése, népies sajátságok fölvétele, s a nyelvünkben meglevő képes kifejezésre való hajlam felhasználása által is“.

Le kell végre ezzel a kérdéssel számolnunk. a mi ijesztő van rajta, azt a kísérteties fehér lepelt le kell rántanunk róla, azért megbocsát a t. olvasó, ha újonta ott, a hol keletkezett, egészen kútfejénél kezdjük az agg regét.

Akadémiánkat egy magyar nyelvészeti folyóirat meg-alapításában az a gondolat vezérelte, hogy egy organumot teremtsen, mely kiváló föladatának tekintse, hogy a megingott s szemlátomást bomladozó helyes nyelvhasználat visszaállítására tőle telhetően közremunkáljon. S a Nyelvőr, a mi kötelességévé volt téve, el is kezdte a különféle helytelenségek kimutatását, köztük sok olyat, a melyet helyesnek tartva mindenki aggodalom nélkül használt, meg sok olyat is, a melyek irodalmunk egyik-másik, még élő vezérférfiának alkotásai voltak. Emberi dolog, hogy ezeket a fölfedezés kellemetlenül érintette, s szintoly emberi, hogy védelmükre keltek; jobb okok híjával azonban tekintélyek sáncza mögé huzódtak, s támadásaikat nagy nevek puskatüzével fődözték. Mint leghatásosabb különösen Kazinczy neve hangzott föl újra meg újra ajkukon.

„Jobb okok híjával“, mert azt kellett volna bizonyítaniok, hogy ama használatok, a melyeket mi a helytelenségek nagy osztályába foglaltunk, épen nem helytelenségek, s e helyett azt állították, hogy a Nyelvőr hadat üzent a nyelv csinosodásának s gazdagodásának, s a mi szépet és jót a lángelmék, Kazinczy és követői ihlettségük pillanatában alkottak, az új orthologia tüzzel-vassal ki akarja irtani.

Tételcsere s bizonyítatlan állítás minden esetben világos bizonyítéka annak, hogy nem ily czímer alatt tartózkodik az igazság s elég czáfolat lett volna rá a hallgatás; tudva azonban, hogy a gondolkodás a nagy közönségnek nem szokott mindennapi kenyere lenni, bele kellett ereszkednünk a váltott tétel taglalásába.

A tétel, a mint már hallottuk, az volt, hogy a Nyelvőr hadat üzent a nyelv csinosodásának, termékenyítésének, hadat a szépnek és jónak, a mellyel Kazinczy és követői

nyelvünket gazdagították. Ez az állítás erős valótlan­ ságot foglalt magában, ki kellett tehát mutatnunk tarthatatlansá­ gát; bebizonyítottuk ennél fogva, hogy azok az alkotások, a melyeknek kiirtását sürgetjük, se nem szépek, se nem jók, hanem erős fonákságok, s hogy e kétségtelen fonákságok­ kal, nem hogy csinosodott, gazdagodott volna, hanem inkább eléktelenült és sok tekintetben szegényebbé lett a nyelv; s bebizonyítottuk, hogy a rosszalt alkotások s használatok főképen Kazinczy példaadásának s hibás elveinek fakadécai.

Több czáfolni s bizonyítani való nem volt a tételben; a vita tárgyát tudvalevően egyedül a helytelen hasz­ nálatok alkották, azok, a melyeket mi rosszaltunk, elle­ neseink védelmeztek; a jóról, helyesről szó se volt, s mint a kérdés keretébe be nem illő pontokról okszerűen szó se lehetett. Más dolog, ha általában az egész nyelvújítás lett volna a vitatkozásnak tárgya s nevezetesen ha a körül for­ gott volna a kérdés, minő hatást gyakorolt Kazinczy külö­ nösen nyelvünk fejlesztésére; akkor kötelességünk lett volna megemlíteni s egyéb kiváló érdemei közt bizonyára meg is említettük volna, hogy nyelvünk fölötte sokat köszön a nagy reformátor fáradhatatlan tevékenységének, lelkesítő buzdí­ tásának; szóltunk volna arról, a mit se okunk, se szándé­ kunk nem volt tagadni soha, hogy sok helyes szó megalko­ tásával, elavultak megelevenítésével, tájszók forgalomba tételével gazdagabbá, változatosabbá s szabatosabbá tette az irodalmi nyelvet.

Méltó okunk van tehát kérdeni, mire alapítja Komá­ romy Lajos abbeli vádját, hogy „sokan nem akarják látni, hogy a széphalmi reformátor mily óriási hatást gya­ korolt nyelvünk fejlesztésére. Nem lett volna szabad figyel­ men kívül hagyni, hogy Kazinczy az archaismusok felélesz­ tése, népies sajtáságok fölvétele, s a nyelvünkben meglevő képes kifejezésre való hajlam felhasználása által is újított?

Talán a Nyelvőrben foglalt eme nyilatkozatokra: „Kazinczynak van tömérdék új szava, melyet sem mi kifogás sem érhet, nagyon sok, mely sokkal jobban van képezve, mint a helyette ma használt szó. (Nyr. IV. 456. VIII. 248). Kazinczynál a nyelvújításnak majd minden hibáját és minden jó tulajdonságát megtaláljuk (IV. 454, VIII. 248). (Kazinczy) sok régi szót élesz-

tett föl (IV. 454). Az irodalom nyelvébe vett föl táj-szókat is“ (IV. 454)?

Ennél érthetőbben már nem beszélhetni.

Vagy talán azt kívánják tőlünk, hogy minden egyes hibáztatott szóhoz egy „de azért Brutus“-féle záradékot csatoljunk; pl. A szent-mártoni olvasó-társaság az idegen *smizli* helyébe a helytelen alkotású *előny*-t, a szintén idegen *májszter* helyett pedig a még fonákabb *oktár* szót ajánlotta. De azért a szent-mártoni olvasó-társaság készített jó szókat is?

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Supplicáló levél*).

„Edes **Uraságos** Uram!

Csikszögödi Bedenök Andoriás uram supplicál Uraságos Uram kigyelmednek.

Ahajos ahajban, ottogyon a ponkon szántunk vala, egyszer valami varasbéka forma kurucz kölykök reánk akadának, egyik czedele szabásu dolományban, a másik ganarátos dolományban; egyik a buffantó vasval, másik egy bolond hojszu forma vasval ugy meg sudita és futyoritta, hogy maig is a vajnokomon a pilattja.

Azért édes uraságos uram kukutsáljon le kigyelmed onnét a hijuból, sudittsa es futyorittsa meg azokat a varasbéka forma kurucz kölykököt osztán édes anyám is szittyel, szottyál hodos vakarut süt“.

E levelet egy ismerősöm fedezé fel a volt erdélyi Gubernium levéltárában s betűről betűre lemásolva az én kezemhez juttatá. A levél egy székely góbé folyamodványa I. Apafi Mihály fejedelemhez.

Egyes szavaihoz, melyeket most is használ a nép. a commentárt is azonnal kiállítám.

B e d e n ö k	A n d o r i á s :	maig is ezt használják a
alias Benedek András;	maig	hely jelzésére; az elsővel
is így cserélgeti a nép a	is így cserélgeti a nép a	a távolabb, az utóbbival a
szótagokat.	szótagokat.	közül fekvő helyet jelzik.

ahajos ahajt vagy ehelyt:

*) Vö. Nyr. I. 428. és II. 223.

ottogyon: ottugyan v. ugyanott helyett.

czedele: a felső öltönyt sok helyen ma is így nevezik.

dolomány: dolmány; két mássalhangzó közé magánhangzót tesznek; ezt a szokást azonban, kivált Háromszéken, az újabb időben kezdik² lehagyni.

buffantó vasval: buzogánnyal.

sudita: maig is ezt használják a sujta helyett.

futyorita: futyorónak nevezik a hosszú vékony suhogó magyarófa vesszőt; innen a futyorita.

vajnokomon: ma is használják; vajnok a homlok oldalán a vakszem tája.

pilattja: az ütés helyét ma is így nevezik.

szittyel-szottyál: Csikba ma is így nevezik a szilvaízét.

OLASZ KÁROLY.

ADATOK A NYELVUJITÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Érdekes könyvre hívom fel a Nyelvőr t. olvasóinak figyelmét. Részint az idő, melyben megjelent, részint tartalma teszik becsessé a magyar nyelvész előtt. Mikor megjelent, a nyelvujtás már megkezdte romboló munkáját és az ósdiak még nem tettek le a latin szavakkal rutított, lapos stilus műveléséről. Könyvünk csipős gúnyját a két felekezet közt igazságosan megfelezi. Hangja általában mégis inkább méltóságos, mintha ellenfeleit kicsinyelné; erre pedig velük szemben a tartalom alapján ítélve teljes joga van. Az egész józan észjárás műve, melyet nem foltosít egyetlenegy nyakatekert új szó sem. Különös, hogy irodalmunk történetének írói nem foglalkoznak vele, sőt említésre méltónak se tartják, pedig hivatalos nyelvünk alapjai vannak benne lerakva s már terjedelménél fogva sem illik könnyeden elmellékelni.

Ez a könyv a következő címet viseli: „Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról az oda tartozó kifejezések gyűjteményével, mellyeket a haza eleibe terjeszt Veszprémvár megye. Veszprém-ben, özvegy Számmer Klára betüivel 1807“. Az 1805-i 4. t.-cz. követeztében bocsátották ki Veszprém megye rendei.

Az előszóban a rendek örömeiket nyilvánítják a magyar nyelvnek a közigazgatásba és törvénykezésbe való behozatalán; majd kimondva, hogy a nyelv a tudományok kulcsa, annak ápolására buzdítják a nemzetet, mert „a tudós, csinos nyelv fentartja századok múlva is dicsőségét az időnek viszontagságai alatt elenyészett népnek“. Azért Veszprém megye is a törvény értelméhez képest rögtön gondjává tette annak a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmazását. Kinyomatta e könyvet s bővebb megvizsgálás és tökéletesítés végett megküldte a többi megyének azzal a bizalmas kéréssel, hogy követeik által egy magyar tudós társaság felállítását eszközöljék s a magyar törvényhez és nyelvhez igazán értő férfiakat neveztesse ki, hogy ezek összegyűlvén a több rendbeli gyűjteményekből egy tökéletes és országszerte beveendő munkát készítsenek.

Ezután a könyv két főrésze oszta szól a magyar kifejezések szaporításáról és értelmüknek meghatározásáról. E két cél elérésére szükségesnek tartja a nyelv teljes és alapos ismeretét; máskülönben ha valaki ezekkel nem bír s azonban az új magyar szók csinálásában szerfelett buzgólkodik, az olyan éktelenül megrontja diszes nyelvünket helytelen új kifejezésével, mint ez az újabb időben sok szókoholóval meg is történt. Ne is mentsék ezek magukat azzal, hogy *verba valent usu*; mert ez nem azt teszi, mintha akármely rossz szót is a vele való élés jóvá tenne, hanem azt teszi, hogy akármely jó szó is csak a használat által nyerhet az életre jogot.

A kifejezések szaporításáról szólva azt a józan elvet követi, mely szerint a meghonosodott idegen szókat békén hagyhatjuk, másrészt azonban a nyelvet az oly idegenségektől, melyek helyett „nyelvünk tárházából“ jó eredetieket állíthatunk elé, megtisztítani igyekszik. Keményen kikel a deákoskodók ellen s szörnyeteg példával gúnyolja zagyvalék nyelvüket.

A szók szaporítását illetőleg következő tizenegy módra mutat:

1. Hozzuk forgalomba az elhanyagolt szavakat, minők felperes: actor, alperes: incattus, főváltság, nyelvváltság: emenda capitis et linguae, iktatás: statutio stb.

2. Meglevő szó helyett ne csináljunk újat, hanem tart-
suk meg a már megszokottat. „Szükségtelen és egyszer-
smind rossz szók mostanában már mutogatják is magukat,
mint: éle mény, hire mény, körny ülmény, cse-
lekvény, szerzelet, széptelen, ezen megszokott
jó szavaink helyett: élelem, hiradás vagy hirdet-
mény, környülállás, cselekedet, megszerzés
vagy toldalék, rút stb.“

3. Vessük el a rossz új szókat, inkább használjunk ide-
gen, míg jó újak keletkeznek.

4. Vegyünk fel tájszavakat. (Könyvünk me g y e b é l i -
nek nevezi). Pl. sz a v a t o s: evictor, követel: praetendere,
kamat: interes.

5. Fordítsuk magyarra az idegen szót; pl. abalienare:
elidegeníteni, recognitio: megismerés, depositum: letéte-
mény sat. Óva int azonban a szóról szóra való fordítástól.
ha az nyelvünk természetét sérti.

6. Az új szók felvételében (értsd alkotásában) figyel-
jünk a közönséges szólás formáira; pl. beletudta fize-
tésébe; egykét nap megválasztja; megmásolta a
szavát; feltette a levelet; eszerint concipista: irásfel-
tévő, dies fatales: megválasztó napok sat.

7. „Olyan elnevezéseket vegyünk fel, a midőn lehet-
séges, melyek az idegen szónak minden jelentéseire alkal-
maztathatók“. Tehát végrehajtás: effectuare, executio
pedig maradjon exequálás. praescriptio: időmulás,
időmulta, időeltelés, elidősítés; az alkalom adja
meg ezekre nézve a választást.

8. Az ugyanazon jelentésű szavakat fejezzük ki e g y
magyar szóval; pl. intabulare. inprotocollare: bejegyezni,
adjutor, adjutans, adjunctus: segéd.

9. Szokjunk a kerek rövidséggel való szóláshoz, mert
csak az a törvényes foganatja van, mint a szószaporításnak.
Figyelemre méltó a következő is: „az activum participiumo-
kat mint: ver tt, meg ir tt. bizott, elmulaszt-
tott sat. substantivumok előtt a magyarok mindenkor
szenvédő értelemben vévén, azért hiba volna azokat a pas-
siva formával hosszabbítani, így: ver et et t pénz sat.“

10. Ha az idegen szót egy szóval ki nem fejezhetjük, ne erőltessük nyelvünket, fejezzük ki többel; pl. örökbe fogadás: adoptio, jóváhagyás: approbatio.

11. A műszavak készítését bizzuk az oskolákra.

Ezután ismét felhíván a nemzet figyelmét egy tudós társaság felállítására, a szóknak a) származtatás, b) összetétel, c) a synonymák egy tárgyra való határozása s d) kölcsönzés által való szaporításáról szól.

A származtatásban — a ‚törvény‘ szó hiján — helyes úton jár. Megjegyzi, hogy az *-ás*, *-és* képző a verbumokból „csak activum substantivumokat formál, a melyek t. i. cselekvést jelentenek; ezekből pedig adomány; szerzemény, gondolat, látnivaló, hogy a *-mány*, *-mény* és *-at*, *-et* végzetek azt jelentik, a mi már a cselekvés által lett, — és így passivum substantivumokat formálnak“; tehát teremtés: creatio, munkálás: operatio, teremtmény: creatura, munkálat: operatum; hibás képzések: testemény, példamány, hiremény, oltalmány, környülmény, felület (superficies), mivel az alapszók nem verbumok.

Ép ily éles pillantást vet az *-ász*, *-ész* képzőre, mely — úgymond — csak nomenekből formál szót s testi látható dolog körül forgót vagy azzal bánót jelent. Kárhóztatja az ügyészt. ajánlja helyette az ügyviselőt, mert — úgymond — sokkal illendőbb hangot ad, mint a kanással, ökrésszel sógoros ügyész. (Advocatus. agens jelentését lásd a szójegyzékben).

Az összetételre kimondja, hogy többnyire ellipsis által történik.

Synonymákul. felhozza a következőket: okosság: ratio, elme: ingenium, bölcsesség: sapientia, eszesség: prudentia, ész: mens, tudós: eruditus, tanult: doctus.

Így hát „nem kell mindjárt új szó teremtésére fakadnunk“.

Az idegen nyelvekből való átvételnél felhatalmaz bennünket arra, hogy a kölcsön vett szavakat régi szokás szerint megmagyarosíthatjuk.

A következő két §-ban a szólások formáinak szaporításáról szól, mit kétféleképp lehet elérni: az idegen nyelvbéli szólások követése által, de nyelvünk természeti tulaj-

donságainak megsértése nélkül; pl. *legem ferre*: törvényt hozni, *propria oris fassio mille testibus aequiparatur*: saját szája vallása felér ezer tanúval. Azonban szemesen bánjunk az effélék fordításával. „Mely rosszúl ütne ki például, ha ezeket: *promissum cadit in debitum, visum et repertum*, szórul szóra így fordítanánk: az ígéret a tartozásba esik, láttatott és találtatott; jól esik ellenben azokat így kitenni: ígéret adományt vár. orvosi vizsgálat“. Másodszor szaporíthatjuk a szólásformákat az előadandó dolog természetének csupán követése által; pl. *deutri punctum*: vallatás pontja; *quod differtur, non aufertur*: a mi nyúlik, nem múlik; *ratio commendat legem*: okosan kell venni a törvényt.

Itt megemlíti a közmondásokat is; belőlük azonban szerinte nem igen gyarapíthatjuk törvénybeli szólásainkat, mert a törvénybeli előadásoknak méltósága kizár minden mulattató enyelgést és alacsonyyságot. Pl. ezt: *dignus est operarius mercede sua*, a köznép így teszi ki: a Krisztus koporsóját sem őrzötték ingyen — ez már illetlenség; míg az elmés, velős és tanító kifejezések különös dísz és erőt adhatnak az „írásbéli feltételeknek“.

Ezután megrója a hivatalos stílust különösen a jelzőknek hibás helyre való tételeért.

Ugyane §-ban hibáztatja az ily szólást: uraknak urok, e helyett uraknak ura, mert — úgy mond — akkor kell a *k* a *suffixum*hoz, midőn az előtte álló szóban nincsen *k* a *pluralis* jelentésére, pl. az ő törvényeik.

KULCSÁR ENDRE.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szimátra. A múlt számban Szarvas Gábor a sajtóhibás *linkábásból* elvont *linkába* koholmányról szólva, a 462. lapon megemlíti, hogy Ballaginál a „Magyar nyelv teljes szótárában“ *linkábás* annyi mint: boszorkánynyomás, *szimátra*, s ez utóbbira azt az észrevételt teszi, hogy „nincs meg Ballaginak se teljes, se magyar-német szótárában“, valamint „nincs meg a Nagy Szótárban se“. Tökéletes igaza van. Hanem azt mégis „tudni róla, honnan került a magyar szavak sorába“. Ballaginál ugyanis jócskán van sajtóhiba s a

szíváttra is határozottan az. Az igazi szó magánál Ballaginál két helyen van meg: a „Magyar nyelv teljes szótárában“ tájszónak jelölve és „alvásközben vértolódás miatti szív-szorulásnak“ magyarázva, meg az „Uj teljes német és magyar szótár“ utolsó kiadásában a német-magyar részben, a hol mint a lidércz egyértékűje der *Alp* fordítására szolgál. Ez a szó pedig *szíváttra*. Hogy ez, noha se a „Tájszótár“, se Czuczor-Fogarasiék szótára nem ismeri, sőt még magának Ballaginak magyar-német része is mellőzi, teljesen hiteles szó, arról magam is bizonyosságot tehetek. A *szíváttra* Czegléden közönségesen ismeretes és csakugyan azt a betegséget értik rajta, melyet maguk a czeglédiek még más szóval boszorkánynyomásnak neveznek, különböző vidékiek pedig lidércnyomás néven is ismernek. E baj ellen Czegléden a ládafiában fenyütobzot tartogatnak s „arról isznak“ vagyis ivóvizükben áztatják. A fenyütobzot azért *szívörözsza* néven is nevezik és minthogy náluk nem terem, nagy becsben tartják.

VOLF GYÖRGY.

Bones, boncz. Kresznerics mind *boncs* alatt, mind *virág* alatt közöl egy *boncsvirág* összetételt, mely szerinte télizöldet jelent. Forrást nem említ és másutt e *boncsvirágnak* semmi nyoma. Czuczor-Fogarasiék is, meg Ballagi is, habár nem mondják, csak Kresznericsből vették. Mind a mellett a *boncsvirág*beli *boncsnak* hiteles voltában, Kresznericset ismerve, nincs okunk kételkedni. Van azután egy egészen kétségtelen, az országnak igen sok tájékán, sőt a régi nyelvben is ismeretes *boncz* szavunk, mely mind értelme, mind származása szerint a közönséges *czomb*. Szótáraink azonban ennyivel nem elégszenek meg; nekik még egy másik *boncsuk* is, meg egy másik *bonczuk* is van. A nyomok Baróti Szabó Dávid „Kiseded szó-tár“-ának Kassán 1792-ben megjelent második kiadásáig vezetnek vissza; hátrábbfelé megszakad a fonál. Már ennek a másik *boncsnak* meg másik *boncznak* a hitelességében erősen szabad kételkednünk. Lássuk egyenként.

A kérdéses *boncs* az első följegyzőnél, Szabó Dávidnál (id. h. 23. l.) „fürt. tzafrang. rojt“; Sándor Istvánnál (Toldalék a' magyar-deák szókönyvhez. Bécs 1808. 31. l.) és Kresznericsnél (Magyar szótár. Buda 1831. I. r. 47. l.) ugyanaz; Kassainál (Származtató, 's gyökerésző magyardiák szó-könyv. Pest 1833. I. csomó 351. l.) „rojt“; Czuczor-Fogarasiéknál (A magyar nyelv szótára. Pest 1862. I. k. 727. l.) „rojtokból, rostos szálakból, szőrből, hajból, serényből stb. álló czafrang, czifraság, bakalló, melynek részei bomlékonyak, mozgatáskor bomladozó“; végre Ballaginál (A magyar nyelv teljes szótára. Pest 1873. I. r. 123. l.) „szőrből, hajból készült rojt, bojt“. Az utolsó kettő rendes

szokása szerint nagy urasan elhallgatja forrását; a többi mind Szabó Dávidra hivatkozik; maga Szabó Dávid pedig csillagtalanul hagyja a szót s így azok közé sorozza, melyeket nem másoktól kapott, hanem maga hallott vagy olvastott. Azért Kassai a kérdéses *bonsot*, Szabó Dávid hazájára gondolva, erdélyi szónak veszi s csak annyit jegyez meg róla: „Non est in usu communi“. Hogy Szabó Dávid honnan vehette ezt az ő *bonsát*, azt megtudjuk abból, hogy Kresznerics rajta kívül még Faludi Téli éjtszakáinak 22. lapjára is hivatkozik. A „Kiseded szó-tár“ első kiadása 1784-ben jelent meg; itt még hiába keressük a *bonsot*; ellenben a Révai 1787-ben kiadta „Téli éjtszakák“ után megjelent második kiadásban megvan. A „Téli éjtszakákra“ utal különben a „fürt, tzafrang, rojt“ magyarázat s ennek határozatlan volta is. Íme a hely egész összefüggésben: „Nem győzte az Udvar dítsírni Persiai jól termett lovát, annak magosan költ nyakát. száraz fejét, széles melyét, vékony lábát, kis körmét. Tsodálták mások a' válogatott szerszámat rajta. Tenger színű vont arany tsáprággal kengyelig megvölt terítve, skofiomos sűrű rojtok minden szélén. Homlokán, melyén terepes rubintos rózsák, tizen két rétű zomántzos tsengő bontsok, nyakán minden szijazatja veres bársonnyal bélelve belől, kívül rakva külömbféle drága kövekkel, melylyek meg ütközvén a' nappal, minden felé szikrát hánytak“ (Téli éjtszakák. Faludi Ferentz' maradvány munkája. Holta után darab írásaiból közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsony 1787. 21—22. l. Faludi Ferencz Minden munkái. Kiadta Toldy Ferencz. Pest 1853. 638. l.). A baj csak az, hogy itt „bontsok“ nem többes, hanem egyes szám. (A *bons* tehát hibás elvonás és az igazi szó *bonsok*. Szabó Dáviddal nyilván az előző „rózsák“ alak gondoltatta a „bontsok“-ot is többes számnak s követői e tévedést nem vették észre.

Még különösebb szó a kérdéses *bonsz*. Ez már szándékos elvonás, mely szintén Szabó Dávidot vallja mesterének. A „Kiseded szó-tár“ első kiadásában (14. l.) olvasható „bontzok“ („nyaki ékesség“) a második kiadásból eltűnt s helyébe (ugyan azzal a jelentéssel) „bontz“ lépett. Ez aztán az egy Kassait kivéve mind tévedésbe ejtette a következőket; így Sándor Istvánt, Kresznericset, Czuczor-Fogarasiékat és Ballagit; sőt az utóbbi kettőt annyira, hogy a *bonszot* és *bonszokot* két szónak tartják és bona fide közlik mind a kettőt. Hogy *bonsz* csak elvonása *bonszoknak*, azt már Kassai kimondta, mikor a Pápai Párizból vett „bontzok“-hoz ezt a jegyzetet csatolta: „Ebből Szabó szótár pag. 23. Bontz szót rövidített“. Szinte megfoghatatlan Kresznericsnek hivatkozása Molnár Albertre és Pápai Párizra, a hol *bonsz* egyáltalában se a latin, se a magyar részben nem található. Az

előbbi szónál még hagyján; azt csak Szabó Dávidnál találta s mikor ez már elfogulttá tette, könnyű volt a „Téli éjtszákák“ különben is homályos „bontsok“-ját többes számnak nézni. De itt nem volt Szabó Dávidra szorulva s mind Pápai Páriz, mind Molnár Albert elég hangosan tiltakozik Szabó Dávid *boncza* ellen. Mind a kettőnél a magyar részben találjuk a keresett szót. Pápai Páriznál (Dictionarium hungarico-latinum. Lőcse 1708. 21. l.) így van: „*Bontzok*: Monile“, és ez így maradt minden kiadáson végig; Molnár Albertnél meg (Dictionarium ungarico-latinum. Norinberga 1604.) így van: „*Bonczoc*, Monile“, és ez is így maradt minden kiadáson keresztül. A magyar szó végének következetes meggyezése, valamint a jelentését kifejező latin szónak egyes számú volta eléggé meggyőzhették volna különösen a gondos Kresznericset, hogy se Pápai Páriz „*Bontzok*“-ja, se Molnár Albert „*Bonczoc*“-ja nem egyes szám.

Az igazán különös még csak most következik. Szabó Dávidnak mind két elvonása ugyanis egyazon szón alapszik; mert Pápai Páriz „*Bontzok*“-ja csak hibás olvasása Molnár Albert „*Bonczoc*“-jának, mely az ugyancsak Molnár Albertben levő *Czaczagas*. *Czak*, *Czaklya*, *Czaland*, *Czalaný*, *Czaland*, *Czalfa*, *Czálóka*, *Czapás*, *Czaplár*. *Czarnok*, *Czászar*, *Czata*, *Czatorna*, *Czattanas*, *Czavargó* és a többi *Cz*-vel kezdődő összes szók tanúsága szerint nem *bonczok*, hanem a lehető legvilágosabban *b o n c s o k*. Hogy pedig Pápai Páriz az ő „*Bontzok*“-ját csakugyan Molnár Albertből vette, az kitűnik abból, hogy ép úgy „*Bomlok*“ és „*Bongás*“ közt említi mint Molnár Albert, holott nem mint ez *cz*-vel, hanem *z*-vel írja s így „*Bontom*“ és „*Bor*“ közé kellett volna iktatnia, a mint pl. a „*Botsánandó*“, „*Botsánat*“ s a többi szókat, melyek Molnár Albertnél *cz*-vel írva „*Boborczos*“ és „*Bodnar*“ közé esnek, a megváltozott orthographiának megfelelően jóval hátrább „*Botránkoztatom*“ és „*Boza*“ közé helyezte. Nyilvánvaló, hogy Pápai Páriz a *b o n c s o k* szót maga soha se hallotta, hanem csak Molnár Albertből ismerte; csak a kiejtést nem tudva hibázhatta el az olvasást. Pápai Páriznak ez a tévedése oly nevezetes, hogy még tájshavaink közé is keveredett, de csak papiroson. Ott étkelnekedik a „Magyar tájszótár“-ban (kiadta a magy. tudós társaság. Buda 1838. 46. l.) „*Bonczol*, nyaki élcesség“ (értsd: *Bonczok*, nyaki *élcesség*) mint Cserey Elek beküldte „székely szó“. Ez pedig csak annyiban székely szó, a mennyiben Cserey Elek a székely eredetű Baróti Szabó Dávid „*Kisded* szó-tár“-ának első kiadásából halászta.

Az eredményt könnyű összefoglalni. A keresett *boncs* meg *boncz* Szabó Dávidnak helytelen elvonása és az utóbbinak alapul szolgáló *bonczok* Pápai Páriznak hibás olvasása. Mind a három pusztá koholmány. Az igazi szó pedig *b o n*

cso k. Ez aztán nem csak Molnár Albertben, hanem mint már Kresznerics észrevette, Mikes Kelemen Törökországi leveleiben és Sándor Istvánban is található. A mely utóbbi egészen Mikes használatának megfelelően „Lófark, Török zászló“ szókkal magyarázza Megjegyzendő, hogy Czuczor-Fogarasiék egy „boncsik“ alakot is ismernek, melynek „csimbók“ és „böncsök“ értelmet tulajdonítanak. De akármi legyen vagy akárhonnan származzék az a b o n c s o k, pusztán csak alakjának megállapítása is újra kézzelfoghatóvá tette, hogy nincs olyan szótárunk, mely igen nagy mértékben megbízhatatlan ne volna, különösen pedig, hogy e tekintetben a szomorú elsőség elvitázhatatlanul Czuczor-Fogarasiékat és Ballagit illeti.

VOLF GYÖRGY.

Csentész. Bojtár. Körösi Sándor az olasz kölcsönszavak közt a *cs*-vel kezdődők sorában nem említette föl a *Acs* szót. Ez az ismeretlen szó Marosvásárhelyt és vidékét, egész Marostorda megyében közkeletű, s legmindennaposabb szavaink közé tartozik. Értelme a *csentész*nek: f é l k r a j c z á r ; — de ezt a régibb nevezetet tökéletesen kiszorította a használatból, mert nem csak a nép, hanem a műveltek nyelvében is ez járja; magam is önkéntelenül mindig ezt használom. Még egy népetimologikus figurában is ott kapjuk a *csentész*-t; egy Szentpéteri nevű fiúcskát, mert nem mondotta elég tisztán, érthetően ki a nevét, fölötte kis mivolta miatt Csentész Peti-nek kereszteltek. Eredetije e szavunknak az olasz *centesimo* lesz, s az Olaszországban szolgált székely katonák révén kerülhetett, valószínűleg újabban, nyelvünk szókincsébe.

Meg akarom még említeni Kossuthnak is a nézetét egy másik szavunkról, a melyik szintén hibázik a Körösi értekezéséből. 1883 nyarán Turinban jártamban a Vámbéry-Budenz-téle nyelvészeti harczról szólván Kossuth, nekem a kölcsönszókra tett egy megjegyzésemre említé meg, hogy szerinte a mi *bojtár* szavunk is az olasz *boitaro* mása. Nincs módomban, hogy utána nézzek a dolognak, s így nem tehetek másként, mint hogy megkérem a t. szerkesztő urat meg Körösi Sándort is, hogy szóljanak hozzá a dologhoz, vajjon helyesen vélekedett-e Kossuth.

KISPÁL MIHÁLY.

Miklosich a *bojtár* szót a szláv kölcsönvételek közé iktatja (Nyr. XI. 117.); mi azonban nem járulhatunk e nézet elfogadásához. A *bojtár* ugyanis a szláv nyelvek közül csak a tótban van meg; ennek pedig az úszl. *bojta*-ból származása, a mint Miklosich véli, már jelentésénél (*casa*, hütte) fogva is elfogadhatatlan; s nagyon valószínű, hogy a *bojtár* a tótba a magyarból került.

Hogy azonban e szó honnan jutott mi hozzánk s melyik nyelvre kell visszavinnünk eredetét, arra nézve biztos fele-

letet nem adhatunk. A Kossuth vélte *boitario* a rendelkezésünkre álló olasz szótárak egyikében se található; a mi azonban nem zárja ki azt, hogy valamelyik tájnyelvben meg ne legyen. Az *-ario* végzet latin eredetet gyanítat s nem volna épen lehetetlenség, hogy a középlatin *bovetta*: *bucula*, *juvenca* (Duc: Gloss.) az alapszava neki, úgy hogy a Kossuth említette *boitario* egy klatin *bovetarius*, *bovetarius*-ra volna vissza vezetendő.

SZARVAS GÁBOR.

APRÓLÉKOK.

Ugor vagy török rokonság? Az Akademia nyelv és széptudományi osztályának nov. 3-iki ülésén V á m b é r y Á r m i n „A magyarok eredete s a finn-ugor rokonság“ című legújabb dolgozatát mutatta be az Akademiának. A dolgozat védelmi s vádirat egyszersmind: Vámbéry védi magát Budenz támadásai ellenében, s a csapást csapással viszonozza. Hogy a két vitatkozó félnek mindegyike a maga számára követeli az igazságot s ellenfelétől el iparkodik vitatni, az a dolog természetében rejlik; hogy tehát turkologusunk tüzes támadást intézett ellenfele ellen, abban semmi meglepő nem volt ránk nézve; nem lepett meg az sem, hogy egész sorát hallottuk a kemény vádaknak, de nyomukban nem jártak sehol, a mint ez mindenha szokás, fegyveres bizonyítékok; pedig ha az egyiket hallatták velünk, illő lett volna, hogy hallassák a másikat is, az elmaradhatlant; hanem volt a vádak közt egy, a melyet nem vártunk s a mely méltó megütközést keltett bennünk, az, hogy „Budenz módszere nem érdemli meg a tudományos módszer nevét; hogy Budenz elavult, oly nyelvészeti elveket követ, melyek régen, e tudomány megalapításakor állítottak fel; hogy a Magyar-ugor szótár oly hasonlítások által tűnik ki, melyekben a hangok és szójelentések különbsége épen nem jön tekintetbe; s végre, hogy Budenz nyelvtudományi működése nem hogy használt volna, hanem ártott a magyar nyelvtudománynak, s jön idő, mikor a magyar tudomány pirulva tekint e korszakára“.

E vádak hallattára elgondolkodtunk. Elgondoltuk: Budenzet vádolják módszertelenségéről! Budenz nem veszi figyelembe a hangtörvényeket! Régi, elavult nyelvészeti elvek után indul! Kárára van a magyar tudományos s a jövő kor pirulva tekint e tudományos működés korszakára! És elgondoltuk, hogy mindezzel V á m b é r y vádolja Budenzet! Aztán kérdeztük magunktól, melyek lehetnek azok az új nyelvészeti elvek, a melyek a magyar nyelvtudomány előtt még mostanság is ismeretlenek! És

láttuk a jövő kor tudományát pirulni azokért a „zajos“ éljenekért, a melyeket egynémely referensnek a magyar török rokonság dicsőségétől nagyot csendült füle hallott.

Valóban ideje lesz gondot fordítani arra, hogy a mit a szakértők már rég tisztán látnak, a nagy közönség is megtudja, a kettő közül melyik részen van a tudomány, az igazság.

Nyelvtörténeti újdonságok. A nyelvtudományi osztály ugyanezen ülésében Simonyi Zsigmond több ritka szót és kifejezést ismertetett, melyeknek észleletére a Nyelvtörténeti Szótár munkálatai vezették. Előre bocsátotta azt az olvasóinkra nézve is érdekes kijelentést, hogy a Szótár — a munka jelenlegi gyorsasága mellett — másfél vagy legföljebb két év múlva mindenesetre sajtó alá kerülhet.

Érdekes közléseiből — melyek a „Nemzet“ 309. számában (novemb. 9.) egész terjedelmükben megjelentek — fölemlítjük a *vanalat*, *lewzag*, *fiat*, *ara* szókat. A *vanalat*, *vanalatus* többször előkerül a Németújvári Glosszáokban, egy legújabban felfedezett XV. századi nyelvemlékben, s megerősíti a MünchC. *ἡπαξ λεγόμενον*-ját: *megvanal* a. m. bene habet, meggyógyul. Ugyanezen Glosszáknak *lewzag* szava az EhrC. *leuzat*, *lewzat*-jára vet némi világot. A *fiat* szó pedig, mely most mint Nominativus is előkerült, a MünchC. *fiatim* alakjának eddigi magyarázatát megdőnti. Az *ara* szónak eredetileg ‚avanculus‘ ‚nagybátya‘ volt a jelentése, tehát férfi-re vonatkozott; mai nőnemű jelentése csak későbbi szótáraink félreértésein alapszik.

Rámutat itt a felolvasó több érdekes újabb észleletre. szótáraink egymáshoz való viszonyát illetőleg. Felemlíti, hogy a párhuzamos helyek egybevetése sokszor irodalomtörténeti tények felderítésére vezeti a szótárírókat. Így vette észre, hogy Pethő Krónikája Heltaiénak, Kisviczai Adagiái pedig — a mit, pár év előtt, már Ballagi Mór is kimutatott — a régiebb Decsinek másolata.

Nemcsak irodalomtörténeti, de nyelvtörténeti szempontból is fontosak a codexek egyezéseiben tett észleletei; hogy pl. a DebrC. két terjedelmes része szószerint megvan a NagyszC.-ben. egy nagyobb részlete pedig és a WeszpC. egy része egyazon latin szövegnek fordításai, hogy a SimorC. szövege mindenestül benne van a VirgC.-ben, stb.

De valamennyi közt legfontosabb az, hogy a fönmaradt legrégebb magyar bibliának egy eddig észre nem vett részét fedeztette fel Simonyi az Apoc.-ben, melynek első része (az első kéz írása) minden kétséget kizáró módon magán viseli a Bécsi és Müncheneri codexek jellemző vonásait. E felfedezésre először is a szó-

kincs teljes egyezése vezette a felolvasót. Czáfolthatatlanul bizonyítja a nyelvazonosságot a ritka szóknak egy egész sora, melyek a Bécsi és MünchC.-en kívül csak az AporC.-ben fordulnak még elő, s a hangtani, alaktani és mondat-tani sajátságoknak részletekig menő föltűnő egyezése. Erősen támogatja a felfedezést még az a tény is, hogy a codex 126-128. lapja szórul-szóra a MünchC.-ből van kiírva. *Münch. C. 109. 110.*

A Bécsi. Müncheneri és Apor codexek nyelvsajátságai-ból, melyek legnagyobb részt félreismerhetetlenül erdélyiek. azt következteti végül a felolvasó, hogy Erdély nemcsak a biblia fordításának, hanem maguknak a fordítóknak is szülő-helye, s kétségbe vonja a Döbrentey combinatióját, ki leg-régibb magyar bibliafordításunkat két, Szlavóniából menekült husszita papnak tulajdonította. *li*

Codexekről levén szó, megemlítjük, hogy ugyanez alkalommal Volf György bemutatta a Nyelvemléktár XI. és XII. kötetét, melyeknek elseje a Debreczeni és Gömör, *li* másika a Döbrentey és Teleki codexeket foglalja magában. *ly.*

A halászati eszközök. Multkori észrevételeinkre vála-szul H'erman Ottó a következő sorokat intézte hozzánk.

„Tisztelt szerkesztő! A M. Nyelvőr XIII. köt. 466-dik lapján az „Aprólékok” rovatába kerülök, oly könyv miatt, a mely ma még nem esemény, így „előrevethető árnyéka” sem lehet; hanem hát festenek; ezért a Nyelvőrben befes-tenek, ergo ki kell mosakodni. A reporteri virtusok leg-főbbje parancsolja a leghatározottabb módok alkalma-zását, mert így „jobban fest” a tudósítás; e tipikus magyar reporter pedig akkor nyomja meg a tollat amúgy isteniga-zában, a mikor dicső fajunk eredetéről elmélkedik. Hazafias képzelődésében ott állok én egy kerítő szigonnyal kezem-ben — ott Ázsia térképe előtt. Hajamat lobogtatja a szél, szemem szikrát hány, egy iszonyú sujtás és — Vámbéry. Hunfalvyval együtt oda van tűzve a mappa kellő közepébe, a honnan a magyarság ered, a mint ezt az a szigony, alak-jánál és elnevezésénél fogva, minden nyelvész et-nél jobban bizonyítja.

Hogy az a barátom, a ki azt az értesítést írta, félre-értett, már abból kitűnik, hogy az elnevezést, mely mindenestre nyelvészet s a melyre én nagy súlyt fektetek, szembeállítja a nyelvészettel, a melynek tárgya.

A mit mondtam, az a következő: az elnevezés egyna-gában is becses; de nem minden, jelesen ott, a hol úgy-szólván az emberiségnek ős foglalkozásáról, pl. a halászatról van szó.

Ismernünk kell az eszközt magát is, mert ha az elne-vezés nyelvészeti szempontból becses, becses az eszköz alakja, szerkezete ethnographiai szempontból és nyelv-

szetiből is. Nemcsak lehetséges, hanem való, hogy egy-azon eszköznek számos az elnevezése, pl.: a régi Vaal*) haló = teszi-veszi, emelgető, csuhi, pók, rengő. dobbantó sat. A mi itt az elnevezésben szétágazó, azt az eszköz ismerete fogalom szerint egyesíti.

Sok eszköznek elterjedés tekintetében határai vannak, pl.: a rokkolyaháló a tatároknál divik, nyugot felé Magyarországra a határa sat.

Tudva már most azt is, hogy a legtöbb halászeszköz szerkezet szerint a halasvíz természetéhez és a hal életmódjához van alkalmazva s így — eltekintve az ős foglalkozásoknál tapasztalható conservativismustól — már ezeknél fogva is berendezés, szerkezet szerint állandó, úgyannyira, hogy bizonyos alakok még a praehistoricusokkal is azonosak, mindez együttvéve mindenesetre alkalmas, egy adott népcsoport mozgalmaira oly világot is vetni, a minő a nyelvészettől magától nem telik“.

Gyanításunk nem csalt; a hírlapi tudósító hatáskeltés végett kelletténél vidámabb színeket használt s nagyító üvegen mutatta be olvasóinak kutató tudósunk szavait. Anonymustól kezdve le egész az Egyetértés referenséig sok jó magyarunknak szeme fényét kápráztatta már el az a „mélyen enyésző fényvel járó régi dicsőség“, s láttatott-hallatott velük nem egyszer látatlan és hallatlan dolgokat; s ha a szemkáprázat egészséges állapot volna s nem akadályozná a tiszta látást, még meg is volna bocsátható nekik.

A mit Herman Ottó fél szemrehányáskép említ, hogy már könyve megjelenté előtt rostára vettük szavait, arra nézve nincs szükségünk menteni magunkat. Mi nem neki, hanem a tudósítónak szoltunk: nem gondoljuk, hogy H. O. ily alakban tette volna ama nyilatkozatot; nem gondoljuk pedig azért, mert — . Most hiteles alakban áll a nyilatkozat előttünk, s látjuk belőle, hogy nem ugyan a nyelvészeti rovasára, hanem rajta kívül az eszközök formájának, szerkezetének, berendezésének is tulajdonít bizonyos fontosságot tudósunk valamely nép eredetének meghatározásában.

A mi meggyőződésünk semmikép se tud egyességre lépni azzal a nézettel, hogy az eszközöknek, legyenek bár azok a legősibb foglalkozás, a vadászat, halászat eszközei, még volna az a tulajdonságuk, hogy belőlük akár csak csekélyke fény is áradhatna két vagy több nép rokonságára, a közös eredet sötétének eloszlatására.

Csak fontoljuk meg jól, hány ezer év röpülhetett el az emberiség feje fölött egész addig az időpontig, míg az ős magyarok csak a fontosnak említett rokkolyaháló ismeretére jutottak. Ki felel meg nekünk arra, hány-szor változ-

*) L. M. Nyelvőr VII, 416.

tatták tartózkodásuk helyét, minő földeken barangoltak, hány különféle s minő népek szomszédságában éltek, míg megtanulták, hogy a halat a mai értelemben vett hálóval lehet fogni? Ki felel meg arra, saját találmányuk volt-e a háló, vagy más néptől kölcsönözték-e, s melyiktől? S ez ismét magának tulajdoníthatja-e a föltalálás dicsőségét, vagy ő is csak más, s talán harmadik, negyedik kézből kapta. Tettek-e őseink, vagy más népek, s minő változtatásokat rajtuk? Mind oly kérdések, a melyekre se a rokolya, se semmiféle más hálónak alakjától, se szerkezetétől, bárhogy zaklatjuk is, nem kapunk feleletet; s ha egyéb jel útba nem igazítana bennünket, a háló, horog, szigony, csolnak, nyíl. íjj, kelevéz s a többi kezdetbeli szerszámok alakja és szerkezete miatt akár örök időkre rokonság nélkül maradhatnánk.

A tyúkszem és az ős magyarok. A B. Hirlap 309. számának ujdonsági rovatában olvassuk: „H o n n é t s z á r m a z i k a t y ú k s z e m ? Egy német tudós magyarázata szerint a ‚Hünerauge‘. *tyúkszem* szónak a tyúk szemével semmi köze sincsen, mert az a *hörnin ouge*, hörnernes Auge-ból származik. Ebből még az is következik, hogy a magyar *tyúkszem* szó szerinti fordítása a ‚Hühnerauge‘-nak, tehát nem ősmagyar kifejezés, a mi azt bizonyítja, hogy eleinknek egyáltalán nem voltak tyúkszemeik“ — ‚illetőleg‘ c s i z m á j u k ! mondaná Hombár Mihály.

Különben igaza van az ujdonság írójának: a *tyúkszem* a ném. *hühnerauge*-nak fordítása, s e szerint a jelentés-kölcsönvételek közé tartozik. Hogy azonban helyes-e az említett német tudósnek ez az állítása, arra, minthogy bizonyító adatait nem ismerjük, biztos itéletet nem mondhatunk; valószínűnek tartjuk azonban, hogy kombinációja nem állja ki a tűzpróbát. A mint sejtjük, tudósunkat az egynémely román, nevezetesen a francia nyelvbéli kitétel vezethette e gondolatra, a melyben a ‚tyúkszem‘ neve *cor*, s mely a *corne* = *szarv* szónak a rövidülése s teljességében így hangzik: *cor au pied* = a lábon levő szarv, a láb szarva. Ez a fel fogás érthető; de hogy magyarázzuk a *szarv-szem* = *hörnin ouge*? Egyébiránt más nyelvekbéli kitételek is a *hühnerauge* mellett szólnak: ol. *occhio pollino* = tyúkszem, fr. *oeil de perdrix* = fogoly szem.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

(K ú n s á g a i k).

A ruha meghagyja a színt: Elhagyja a színét.

Ódzik mán a bocskora: Kezd ingadozni elhatározásában.

Úgy pofon türüleek, hogy arrú kántász.
 Ha gyün-ketek, lesz ketek, ha hosz (hoz) ketek, esz ketek.
 Nem füllik a fogáhó: Nem tetszik neki.
 Nem fog csudám rajta: Nem győzőm elegendé bámulni ezt v. azt.
 Jártányi alig volt: Alig birt menni.
Legjelke, a földnek: Legjava.
 Elállik a szén: Elhamvad.
Mit para?: Mit parancsol?

BAKSAI KÁROLY.

Hasonlatok.

Gyün megy, mint a zsidóba a szegedís.
 Tipródik, mint a szargalamb.
 Ég, mint mesteribe a ludkatroc.
 Kóborol, mint a jótít lélek.
 Összöllenek, mint a csális ökör a hajszássó.
 Mindig tejet ennék, mint a garabonczyás diák.
 Ugy áll, mint egy tánibaba.
 Ugrál, mint a fücs csikó.
 Fűzess, mint a köles.
 Örűnek neki, mint a bűdös firegnek.

(Torna. Veszprém megye).

KARÁCSON IMRE.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

K₂ Adott valami kenőléket, az hibásította meg a szemem.

(Udvari, Bihar m.).

Eccer csak úgy bele szuródott a szemembe (a fájás), egészen elvíresedett, az orrom víge felől tetszett, hogy víres ér van.

Gyakoroltam én orvossággal.

Magátul nem térűt.

Hozzám nem láttak.

Lekopott rúla a vír (ilyen gyuladásos esetekben általában a a „vér“ annyi, mint vörösség, gyuladás, dagadás, a mi a látást akadályozza).

Nagyon fájt a gubója.

Bele-bele fájul.

Rettenetes melegsége, lobbanása, gyuladása vót.

Zúgott, skótgott a két vakszemem (hálánték).

(Kójs, Bihar m.).

Termis van a szemén (hályog).

(Jász-Apáti).

Negyed napra elindút fojni.

ídésre fogtak; mikor az ídést kiéltem stb. (az „ídes“ bizonyos népies izzasztó kura, melyhez „római gyökeret“ használnak).

Né fürdőzzük.

Rakjak hidegvizest rá.

(Karczag).

Mindig hidegvizellem (hideg vízzel borogatja).

Csak úgy magától apatt, fogyott el a szemem, úgy veszett ez ki, egyszer csak összelöttyent.

Elkezdte a nagy tüze~~ll~~ést, roppantúl tüze~~ll~~.

A fülem megindút futni, folyni.

Borzasztóan gengülnek a fejemben az erek.

Tüze~~ll~~éssel fáj.

Villámlások lövöldöznek belőle (villog, káprázik a szeme).

Mingyár homályosan fo~~g~~tam vele látni.

Minden nap fo~~g~~ fájni.

(Jász-Kisér).

CSAPODI ISTVÁN.

Tájszók.

I.

Alföldiek.

Habók: veszekedő kedv. „Ne szólj hozzá, látod, hogy rájött a habókja“.

habókos: félkegyelmű, együgyű, hóbortos „Hagyj békét annak a habókosnak, nincs mit azzal kezdeni. Ne állj vele szóba, látod, hogy habókos“.

hadara: szócivódás. „Micsoda hadara az gyerekek?“

hajadontam: hajadon koromban. „Hajadontam én sem voltam ám utolsó a faluban“.

hajagmeggy: vékony héjú meggy, hólyagos meggy. „A hajagmeggyet ne bántsátok; mert az még nem érett“.

halámol: erősen dolgozik, töri magát, hogy minél több vagyont szerezzen. „Ugyan ne halámolj, mintha a világot akarnád elnyelni, van már neked elég“.

hallint: egy keveset hall. „Hogyvan Gyurka a fülével? Hát biz az csak hallint“.

háncs: hántalék, héj. „A háncsot szedjétek össze, jó lesz vele kötözni“.

háncsol: hánt, héjaz pl. fát.

„Háncsoljátok meg azokat a fűzvevzőket, de a háncsot ne hányjátok el“.

hasznavétlen: hasznavehetetlen. „Már, hogy tudtál azért a hasznavétlen avatagsáért annyi pénzt kidobni?“

haszura: gyékényből, czirok-ból vagy kukoricaszárbból zsineggel összefont takaró, melylyel a dohánybálat befödik és bálfával leszoritják. „Ide legények fonjatok haszurát“.

házbeli: házhoz való cselédség. „El nem gondolhatom, itthon volt az egész házbeli cselédség, még is szőre-szálán elveszett. Hátha valamelyik szomszédbeli cseléd révén akadt gazdája“.

háznügy: bajszerző a háznál, házi kereszt. „Hogy vagy hékás? Ne is kérdezd, csak attól a háznügytől szabadítana meg az Isten“, t. i. mostohájától“.

hederít: fel sem vesz, oda sem néz neki. „Gonosz egy

kölyök az, a szép szóra még csak rá sem hederít“.

hékám: kedvesem. Csak férj és feleség vagy jegybe járók között fordul elő, mint belső, bizalmas megszólítás.

hékás: leánypajtás. „Tudod hékás, úgy kitánczoltam magamat, hogy elég lesz jövő farsangig“.

hekkre: nagy hijába, nagy fittyre. „Nagy hekkre vagy nagy fittyre oda mentünk, azután azt sem mondták: befellegzett“.

heppen, beheppen: köszönés nélkül jön be és kinálás nélkül ül le. „Csak behepent hozzánk, azt sem mondta: jó reggelt“. Ilyenről mondják

azután: heppendi
herget: bosszant, ingerel pl. kutyát. „Ne hergesd azt a kutyát te; mert neked ugrik“.

K
v. hergesel
[Maga?]

herkentyű: morzsolt tészta.

„Mit főzött anyád Pali? Herkentyűt tejben“.

hetrefüles: szeles, hóbortos.

„Ne vidd magaddal azt a hetrefülest; mert azzal nem jársz búcsút“.

heventiben: hevenyében.

„Csak menj utánna heventiben, ott lesz az nála“.

hőmpölyeg: hógömb. „Gyer-
tek gyerekek, csináljunk hőmpölyeget“.

huzat: légvonatot. „Mért csuk-
tud be azt az ajtót? Azért,
mert, huzat van.“

hütytenty: hüty hangot ad
pl. juhász, midőn a birkákat
össze akarja terelni; ebben
rendesen segítségére van egy
kis kutya, mely a hütytentyt
már érti és a falkát körülfut-
ja. Ezt a kutyát azután néhol
hütyü-kutyának mondják.

SAMU JÓZSEF.

2.

Erdélyiek.

du má t o l: gyur, kínoz; ne du-
mátold annyit a gyermekeket.

dö me c z k e l: nyom, töm; hadd
el, ne dömecczkeld.

f l a n c s i k a: rongy, ringy-rongy
jaj beh flancsikás a zingem.

f r a j b a menni: vendégségbe
menni; menyek frajba.

g a j d a s: részegecske; ekkicsit
megajdasadott a zemberem.

g a g y a - b u g y á l: zavar, ha-
boz, nem beszél tisztán; a nem
beszél, csak gagya-bugyál.

g a g y a - b u g y á s: részeg; a
hányan vannak, mind gagya-
bugyások.

h a n g a s; nagyralátó, kevély;

csakis nőszemélyről: aj, jaj
nem lehet mondani semmit,
met hangas asszony.

h a n y a r: bolond, tekergő, szé-
gyentelen; menny el te hanyar.

h e m é r e l: veszt, elveszt, puszt-
tít; hemérelődik: pusztul; ugy-i
elheméreltél mindent.

k e s s e d, k e s l i k (k e s k e d t):
szakad, elszakad.

l i p i s t e s: aljas, csak nősze-
mélyről; menny de lipistes.

u s z u k, u s z u k a s: piszok, mo-
csok, piszkos, mocsokos; ajan
uszukas a fejem, mind a ku-
tyájé.

(Domokos. Szolnok-Doboka m.).

C. NÉMETH SÁNDOR.

3.

Nagybányaiak.

- Álongál:** itt is amott is megáll, késlekedik. „Egész nap nem dógozik semmit, hanem csak itt-ott álongál“.
- Ácsorog, áncsorog:** egy helyen áll, várakozik. Ácsok vagyunk, ácsorogunk, fenyőfából fát faragunk“ stb.
- Árvahodik:** elárvul, elszegényedett; „ugyancsak elárvahodott az isten adta!“ Elszegényedett, a ruha levedlett róla.
- Álingat:** állítgat.
- Álomszuzsi:** igen álmos; másként: álomszuzsék.
- Alamusz, alamuszi, alamuszta:** olyan alattomosforma, de nem épen az; a kiből kevés tehetség látszik ki, de azért van benne. „Alamusz macska nagyot ugrik, s egeret fog“.
- Ácsingózik:** valamire vár, óhajt, kíván valamit. „Addig ácsingózott az ajtó előtt, míg adnom kellett néki valamit“.
- Ákácziós:** akadémikus, mindenki szavába beleakaszkozik, zavarja a beszédet minden ok nélkül.
- Aggatózik, aggaszkodik:** ruháját a kast elől magán felaggatja; amaz elsőt beszédbeli ellentmondásra is szokták alkalmazni. „Nem mond semmi okosat, hanem csak aggatózik“.
- Adornyáz:** valamely hordó tartalmát megméri. A latin *adurnare* szótól.
- Álltó-helyibe:** egy helyen állva.
- Angyalbakkancs:** a leöltseretés lehuzott körmét szokták tréfásan így nevezni.
- Annyikó:** csak annyikó ember volt mint az öklöm, mint az ujjom.
- Arunnan:** arrul-felől, arrul-onnan.
- Accza, acczi:** addsa, addsi.
- Beboroz:** lecsipi magát. „Úgy beborozott, hogy olyan részeg volt mint egy tök“.
- Bóbíta:** konty, a madaraknál. Némi gunnyal szokták mondani a női cifra fejdíszre is.
- Belekandal:** kíváncsian bele néz valamibe. „Miféle ítel az mama? ez, fiam! belekandal“.
- Belőrünnen:** belőlrül, onnan belül.
- Boróka:** a sásnak pelyhet eresztő fás virágszára.
- Bojtorkodik:** a ki mindenki-vel veszekedni szeret. Másba, okkal, ok nélkül beleköt, belevész.

(Nagybánya, Szatmármegye).

KATONA LAJOS.

Felköszöntések.

I.

Ádott légyén az az ádott szémpillantás,
 Méjben lejárt a tisztálás.
 Dicsirjük az Urnak nevit,
 Ugy igyuk a rozsnek levit.

2.

Aggyon Isten szent ádást,
Az uraknak szájfájást,
Nézzék azt a szép ádást,
Kiből tisztéjjük egymást!

(Udvarhelymegye).

BODÓ ÁDÁM.

Mesterműszók.

A pozsonyi gombkötők műszavai.

(L. Nyr. XI. 286).

II.

- kötő*: pipakötő --- pfeifen-schnur.
övkötő --- gürtelbund.
pálczakötő --- stockband.
komlós vagy rojtos kalapkötő ---
hutschnur mit quasten.
köpenyekötő --- mantel-
schlinge.
vadáskötő --- jägerbund.
lánczolás: vetett --- geschlagene
kettl.
horgon szedett --- glatte kettl-
schnüre.
lapos --- bärteln.
makk: tsonka --- stumpfe eicheln.
öv --- gürtleichen.
nyereg --- sattel.
öv: koczkás --- gewürfelte gürtl.
egész, fél --- ganze, halbe
gürtl.
poliom drót --- polion draht
rojt sodró --- franzen-spindel.
rojt deszka --- franzen-brett.
rojt fésű --- franzen-kamm.
ránczra való --- pelzfalten-arbeit.
rózsa-bádóg --- rosen-maschine.
rózsa-kortás --- rosen-kamm.
sodrófa --- hölzernes spindel.
sodró bőr --- drehleder.
szövőláda --- würg-maschine.
sikáló tsonk és tő --- reinigungs-
bein und nadel.
sujtás: lánczolás --- gekettelte
schmalschnüre.
katona sujtás --- uniform
schmalschnüre.
sinór: gömbölő --- runde schnüre.
négyzetletes --- viereckige.
kurkolt szegletes --- gekettelte
eckige.
lánczolt gömbölő --- gekettelte
runde.
négyfás --- vier glöckel schnur.
hatfás --- sechs glöckel schnur.
filegrám --- filegrán schnur.
gyűrűs --- geringelte schnur.
sodrás --- gedrehte schnüre.
spenczel munka --- kurzröckel ar-
beit.
tekerelő --- haschpel.
tsive --- spühlen.
tsivés deszka --- spühlenbrett.
tsipő fogó --- zwing-zange.
tekerőfa --- windeholz.
törk --- eisen-frimm.
vető-fa --- zuricht-holz.
vilézkötésforma --- heldenbund-
form.

FRECSKAY JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XIII. kötet.

1884. DECEMBER 15.

XII. füzet.

HANGTANI ALAPELVEK ÉS VITÁS KÉRDÉSEK.

VI. Hangkapcsok.

A hangok, ha önállóan ejtjük őket, egész másformák, mint hogyha más hangokkal állanak kapcsolatban, mert minden hang mihelyt szótagban fordul elő, képzési módjában valami változást szenved. És hogy e változást megérthessük, minden hang képzésénél három momentumot kell megkülönböztetnünk. Első, hogy a hangszervezetet nyugalmi helyzetéből az illető hang képzésére szolgáló helyzetbe hozzuk; második, hogy e helyzetben tartjuk a szervezetet, a míg csak a hangot hallatni akarjuk; végre harmadik, hogy az egész szervezetet ismét visszahozzuk nyugalmi helyzetébe. A középső momentumnál képezzük a hangot; s ez a momentum mindig állandó, változást csakis a másik kettő szenvedhet, melyek a hang bevezetésére és befejezésére szolgálnak. E részeket nevezte Ellis először hangkapcsoknak (glide), s őt követi ebben minden angol fonétikus, a németek közül azonban csak Sievers. Az első momentumot nevezzük kezdő kapocsnak (initial glide, lauteinsatz), a harmadikat végző kapocsnak (final glide, lautabsatz).

A hangzóknál kétféle lehet mind a kezdő, mind a végző kapocs. A hangzókat úgy képezzük, hogy előbb a szájüregnek bizonyos alakot adunk, azután a hangszalagokat rezgésbe hozzuk, s az így keletkezett hangnak ad a szájüreg bizonyos színezetet. Tehát vagy úgy kezdjük a hangot, hogy a léleket megindul mielőtt összezártuk volna a hangszalagokat, s ekkor előbb a még nem egészen zárt hangrésnél surlódik a levegő, tehát egy *h* hallatszik; vagy pedig a már összezárt hangszalagokra bocsátjuk a lehelletet, s ekkor mindjárt a tiszta hangzó kezdődik. Épügy lehet a

végző kapocs is kétféle: vagy előbb nyílik meg a hangrész, a míg még a lehellet tart (*ah*), vagy a lehellet szűnik meg, míg a hangrész zárt (*a*).

A zárt mássalhangzóknál (explosiva), kezdő kapocs a szájüreg elzárása, végző e zár kinyitása. A nyílt hangoknál kezdő kapocs a hang létre hozására szolgáló nyílás képzése, végző e nyílás megszüntetése. És így tovább minden hangnál meg van e három momentum.

A folyó beszédben azonban mindig elhanyagoljuk e hangkapcsokat. Ha kimondjuk e szót *adok*, nem hozzuk a hangszervezetet minden egyes hang után nyugalmi helyzetébe, hanem csak akkor, mikor már az egész szót elvégeztük. A szóban egyik hangról a másikra a nyugalmi helyzet érintése nélkül megyünk át és pedig mindig a legrövidebb úton. Ez által az egymás mellett álló hangok kezdő és végző kapcsai egybeolvadnak, s egy egész más hangkapocs jő létre, mely sem az egyik, sem a másik, hanem mind a kettő együtt véve. Ezt nevezzük átmenő kapocsnak. Sweet ezeknél is megkülönböztet kezdő és végző kapcsot (on- and off- glide, ein- und ausgang), csak hogy ezt már fölöslegesnek tartom, mert e kettő soha sem lép föl önállóan, hanem mindig csak egy kapocs; s Sweet maga is megjegyzi, hogy e szótagban *ki* a *k* végző kapcsa ugyanaz, mint az *i* kezdő kapcsa (Handbook of Phonetics 192).

Ez átmenő kapocs egy hangnál is nagyon különböző a szerint, a mint más és más hang áll mellette. Leggyakrabban úgy jő létre, hogy az első hang végző, s a második hang kezdő kapcsa egybeolvad; de az ily kapcsolatoknál a hang egy része gyakran teljesen el is vész. Így az orrhangok s a nekik a képzés helyére nézve megfelelő zárt hangok kapcsolatánál, ha a zárt hang áll elül, akkor egészen elvész az orrhang kezdő kapcsa. Ha ejtjük *abma*, a *b* után nem nyitjuk meg az ajkakat, hanem csak az orrüreget a lágy iny lebecsátásával, s e működés, mely különben a *b* végző kapcsának csak egy része, lesz itt az átmenő kapocs; az *m* kezdő kapcsa pedig egészen elvész. Ép így van ez, ha ilyen kapcsolatokat ejtünk *adna* vagy *agqa*. Ha ellenben az orrhang áll elül, pl. e szóban *ember*, teljesen elvész az orrhang végző kapcsa, mert az *m* után csakis elzárjuk az orrüreget a lágy innyel, a mi a *b* kezdő kapcsa; az ajkak összecukása

már elmarad, pedig ez is még a *b* kezdő kapcsához tartozik, mert az ajak az *m* után zárva marad. Épígy történik ez az ily kapcsolatok kiejtésénél is, mint *anda* vagy *anga*.

Ha zárt hangot akarunk ejteni, és elzártuk valahol a szájüreget, már is halljuk, hogy milyen hang lesz belőle. Ilyenkor az illető hangnak csak kezdő kapcsát halljuk még, de már ebből következtethetünk a hangra, mely utána következni fog. Az ilyen kapcsolatban, mint *atta* nem is hallunk mást a *t*-ből, mint annak kezdő kapcsát, mert a zárt hangoknál a középső momentum néma, a végző kapocs pedig ez esetben elvész, mert nem vesszük el előbb a nyelvet a fogaktól, hanem csak két oldalt megnyitjuk, s ekkor már az *t* hallatszik.

A hangok még sok érdekes változást szenvednek a kapcsolatok folytán, csak hogy itt nincs arra terünk, hogy e változásokat mind elsoroljuk.

A hangkapcsoknak egy másik neme úgy jó létre, ha egyik hangról a másikra átmenve, nem a legrövidebb utat választjuk, hanem előbb érintjük — de csak érintjük — egy másik hang képzésének helyét. Az így keletkezett hangkapcsot tisztán lehet hallani s megkülönböztetni a többi teljes hangoktól, s nevezzük kapcsoló hangzóknak (glide-vowel). Sweet az ilyeneket nem valódi hangkapcsoknak nevezi (unessential glide). Sievers egyáltalán nincs rájuk tekintettel; pedig ezek sokkal fontosabbak az előbb tárgyaltaknál, mert a diftongusok megértéséhez okvetetlenül szükségesek.

Az első, ki velük részletesen foglalkozott, Bell volt. Ő így szól róluk (*Visible speech* 69—71. l.): Ha valamely mássalhangzó képzésére szolgáló nyílás annyira tágul, hogy ott hang nem képződik, akkor egy fél-magánhangzó, fél-mássalhangzó féle hangot kapunk. Az ilyen csak átmeneti hang, s ha határozott képzési helye van, akkor hangzó lesz belőle. Tehát a hangkapcsok középállást foglalnak el a hangzók és mássalhangzók közt. Ez alapon nála csak négy féle hangkapocs van: a *j* hangzóvá változása (front-glide), pl. ang. *boy*, magy. *ajtó*; az *r* hangzóvá változása (point-glide), pl. ang. *air*, *ear*, a német nyelvjárásokban ejtik szóvégző *er* helyén *einer*, *besser*; a *w* hangzóvá változása (lip round glide), pl. ang. *house*, *now*, ném. *haus*, *baum*. S

mivel e három még nem meríti ki az angol nyelv kapcsoló hangzóit sem, felvesz még egyet (voice glide), mely nem felel meg egy mássalhangzónak, pl. ang. *weary, fiery*.

Már e negyedik hang is mutatja, hogy nem helyes a kapcsoló hangzók összekötése a mássalhangzókkal; s azért igen helyesen tett Sweet, midőn a hangzókkal hozta őket kapcsolatba, s kimutatta, hogy minden hangzónak megfelelőleg van egy kapcsoló hangzó, mely akkor jó létre, ha egyik hangtól a másikig az ő helyzetén megyünk keresztül.

Az ilyen hangokat nevezhetjük tökéletlenül képzeteknek is. A német fonétikusoknál igen gyakran találkozunk e kifejezéssel *unvollkommene gebildete vocale*, csakhogy más értelemben, mint a milyenben őket mi itt vesszük. Ők azon törekvésükben, hogy a hangzókat valami formába szorítsák, sok hanggal, különösen az angol nyelv hangjaival nem tudnak boldogulni, s azért igen könnyen akarva végezni dolgukat, e hangokat tökéletlenül képzeteknek nevezik. Ilyenek azok a hangzók, melyeket az angolok ejtenek az ily szavakban *but, sun, bird, lord*; vagy a német szóvégző *e: sonne*. Csakhogy mind e hangzókat a szájüreg egy bizonyos, egész tökéletesen meghatározható állásával ejtik, s az angol hangzó rendszerben meg is van mindegyiknek a maga helye. Tehát nem a hangzók tökéletlenek, hanem a rendszer, melybe a németek a hangokat szorítani akarják. Tökéletlenül képzeteknek csak olyan hangokat nevezhetünk, melyeknél képzés közben nem állunk meg a szájüreg egy bizonyos helyzeténél, s ilyenek azok a hangok, melyeket mi kapcsoló hangzóknak nevezünk.

A magyarban, a hol a hangzó rendszer oly szoros határok közé van szorítva, kevés szerepük van az efféle hangoknak. Több van a német nyelvben, legtöbb az angolban. Nálunk a köznyelv csak az *i*-nek megfelelő kapcsoló hangzót használja, ott hol a *j* egy szótagot képez az előtte álló hangzóval, így e szóban *hajt*; s ha összehasonlítjuk ezzel *hajó*, mindjárt halljuk, hogy mily különbség van e két hang között, melyeket az írásban egyaránt *j*-vel jelelünk. A nyelvjárások, melyekben gyakoriabbak a diftongusok, más kapcsoló hangzókat is használnak. Minden diftongus ejtésénél ugyanis, hallunk tisztán egy hangzót, melyet vagy megelőz, vagy követ egy tökéletlenül ejtett hangzó, tehát

egy kapcsoló hangzó. Ha e szót ejtjük *hajt*, midőn az *a* helyzetéből a *t* helyzetébe megyünk át, érintjük előbb az *i* helyzetét, tehát így ejtjük *hait*. Vagy ha e német szót mondjuk ki *haus*, akkor is az *a*-ból a *z* hangra menve át, érintjük az *u* helyzetét, tehát ejtjük *hauz*. Így van ez minden diftongusnál. S e kapcsoló hangoktól függ a diftongusok különfélesége is a szerint, a mint a kapcsoló hang a teljes hangnak előtte vagy utána áll; másrészt a mint nála magasabb vagy mélyebb ejtésű. E szerint négyféle diftongusok vannak:

1. A kapcsoló hang elül áll, s magasabb ejtésű: *ie* (göcs. *sziép*, *ién*), *uo* (göcs. *juó*, *luó*), *oa* (pal. *toan* = tán, *oam* = ám).
2. A kapcsoló hang hátul áll s magasabb ejtésű: *ei* (magy. *éiben*, ang. *name* olv. *ném*), *ou* (ang. *know* olv. *nóu*), *ao*.
3. A kapcsoló hang elül áll s mélyebb ejtésű: *éí*, *oí*, *uó*.
4. A kapcsoló hang hátul áll s mélyebb ejtésű: *ie*, *uo*, *oa*.

BALASSA JÓZSEF.

A HELYNEVEKBEN LEVŐ NÉPETYMOLOGIÁRÓL.

III.

A népetymologiai átalakulások második és egyuttal tökéletesebb fokához jutottunk el. Ama határához a szó átalakításoknak, melyek az alak megmagyarosodtát elválasztják az alak megértelmesedésétől. Ha már az alak népetymológiát is a népszellem öntudatlan magyarosításának vettük, mennyivel inkább vehetjük annak a tartalmi népetymológiát, a népszellem ez öntudatlan értelmesítőjét. Az idegen hangtömeg amott még csak magyar hangtömeggé, emitt meg már értelmes szóvá változott át. Nem az alakon ütközik meg többé nyelvérzékünk, hanem az alak tartalmatlanságán; nem a jelentéstelen hangsor idegen volta egyedül a bántós, hanem az idegen hangsor jelentéstelen volta. Magyar szó támad az idegen hangtömeg helyében, értelemmel ellátott alak az érthetetlen helyett.

A szó szoros értelmében vett népetymologia csak a tartalmi népetymológiánál kezdődik. Egyuttal ama fokánál a megmagyarosításoknak, mely a tulajdonneveket még leg-

inkább jellemzi és mely őket a köznevektől a legélesebben elválasztja. Míg az alaki népetymologia körében a köznevek ugyszólván csak itt ott teremőznek, addig a tulajdonnevek, mint mult cikkünkben is láthatni, ugyancsak szaporásak rajta. De nem csekély tere jutott azért a tulajdonneveknek a tartalmi népetymológiánál is. Csakhogy jóval alacsonyabb fokon és merőben más természettel. A nomen propriumoknál pusztán csak értelmes, magyar alakot akarahat a nyelvtudat, de már a közneveknél az értelem összefüggő volta is számot szokott tenni. Kérdésnek sincs helye amazoknál, hogy vajon beválik e az értelmesített alak helynévnek, és hogy nem mondhat-e esetleg ellent a helység idegen nevéhez füződő jelentésnek. De mit is jöhetne számba, ha a nép eleven képzelete magyar *Szikrát* pattant ki a komor idegen *Siegraben*-ből, és hogy a szintén idegenből települt *Schönwies* helyébe hol *Semvizet*, hol meg *Szemvizet* fakasztott a profánabb felfogás. Értelmetlen helyett értelmes hangsort kapott, se többet se kevesebbet. Merő játéka a véletlennek, pusztá ötlete a népi felfogásnak, hogy egy idegen hangsor hallatára ép oly magyar szavak jutnak világgá, melyeknek hangzói néha rokonok néha meg azonosak is az idegenéivel.

A nomen propriumos hangsoroknak értelmes, de összefüggéstelenül értelmes volta még külömb eredetű alakulatokat is teremt nyelvkincsünkben. Itt-ott megeshetik, hogy idegen közneveket még meg is tulajdonnevesít a sötétben tapogatózó nyelvtudat; különösen akkor, ha az az idegen köznévi vagy egészen ismeretlen. vagy pedig fogalmát vesztette a nép képzeletében. Ha az ily módon érthetetlennek maradt hangtömeget egy ismertebb tulajdonnével hozhatta összefüggésbe, egyszeribe kész az idegen köznévből lett tulajdonnév. Mikor először hallotta az egyszeri ember az *ázsio* szót, másnap már *Ázsiában* járt nála az ismeretlen fogalom és mikor *pavillont* hallattak a bakával, *Babillon* honosodott meg tőle a kaszárnyában. Ny. VI: 44. Még külömbül tette az s*-i primás, a ki *Zajzon* csárdást szokott volt elhúzni, noha a *saison*-nak akkor is megvolt már az évadja. Ny. VIII: 29. Az erdélyiekről meg Jósika beszéli (Abafi), hogy a Báthori Zsigmond idejében Kolozsvárott járt kardinálist *komlósi* (c u m u l e u s) kardinálisnak nevezgették.

Az ismeretlen alaku helynevek megértelmесítésekor nem egy fokozatnál állapotodott meg a nyelvtudat. Néha az egész hangsor, néha csak egy-egy része váltott értelmesebb szint, sőt sokszor még az összetételes magyarázatra is rászorult az apperceptio. Adataink elrendezésekor is abból kell kiindulnunk, hogy az értelmi elváltozások milyen fokán állapotodott meg a hangsor. Töredékes e a megértelmесítés avagy teljes, egészében változtatott e a szó avagy részekre bontotta. De nem mindig választható el a magyarosítás az értelmесítéstől. Van úgy, hogy kétség fér hozzá, hogy vajon nem látszólagos e csak a két alak azonossága, és hogy a mit mi egy magyar szó hatása alatt keletkezettnek tartottunk, nem véletlen egyezés folytán jutott-e ilyen alakjához. A vulgaris vagy jobban mondva individualis népetymologia értelmесítheti ugyan magának az *Esztergom* nevet, de az irodalmi népetymologiaiba jutását még is csak gátolhatja a latin *Strigonium* meg a szláv *Ostrihom*. Ép így vagyunk több más helynevünkkel. Már az alaki népetymologia adatai közt is kérdés alá eshetett volna, hogy az efféle magyarosításoknál mint Höflány v. ö. Höflein, Ingodály v. ö. Engenthal, Kabold v. ö. Kobersdorf, Kentelke v. ö. Kindel, Langató v. ö. Langenthal, Szomorfalva v. ö. Sommersdorf, gondolhatott e a nyelvtudat a megmagyarosított alaknak ha csak részbeli értelmére is, és hogy vajon nem azért változott e *Bolfau* (német: Wolfsau) Bol-fő-vé (Kor.*), hogy a név utórészét az ismertebb fő szóval hozhassa összefüggésbe. Adatok, melyeket csak az individualismus avathat népetymologiaivá.

Megint másképp vagyunk egyéb helyneveinkkel. A csak részben értelmесedett szót véve az átalakulás első fokának, legelsőbb is az eredetiség kérdése áll elő zavarával. Nyelvtörténeti adataink oly annyira szórványosak, oly kiapadtaknak tetszenek forrásai, hogy a legtöbb esetben csak a meglevő adatok egymás mellé helyezésével kell beérnünk. Egyes nyelvi kriteriumok adhatnak ugyan néha némi eligazodást, de csak annyiban, hogy népetymologiai esetet bizonyíthatunk vele. A helynevek eredetének kutatójára vár

*) Korabinsky: Geographisch-historisches und Produkten-Lexicon von Ungarn. Pressburg, 1786.

annak eldöntése, hogy a bánát vidéki *Deliblat* előrésze valóban a *Dettelblatt* megfelelő részének az elváltozása Kor., hogy *Obersdorf* vagy *Urbersdorf* közül melyik az ősi birtok, hogy *Pinkafej* az eredetibb, avagy csak *Pinkafeld* adott neki lételt, és hogy a német *Berkhaus*, vagy talán *Berghaus* (im *Gebürge an der Mura. Kor.*) szülte *Berkeházát*, nem pedig megfordítva. Ép ekkora a kétség *Stampfen* és *Stompfa*, *Schomberg* és *Somberek* ősisége közt, noha sok más esetben, különösen ha a szó etymológiája is eléggé világos, könnyebb az eligazodás. A lipótmegyei *Rásztóka* magyaros kihangzása pl. a szláv *Rastoky* mellett emennek az eredetibbségét bizonyítja; hasonlóan *Csákovár* tartalmaz utórésze, mely úgyszólván előttünk egészedett ki *Csákovából*. A mai nyelvtörténet alakulatai, mint *Hostáncz* a *Hochstatt* révén, még legtisztábban tükrözik vissza a magyarosodást, sőt egykét újabbkori adatunkból még az összefüggő értelem keresésnek is ki-kivillanik egy-egy fellobbanó fénye. Mint ama szegény legény nótájából, a ki bús keservesen panaszolja, hogy: „Holnap után *Illavárba* évisznek“. Ny. XIII: 431. Az ily összefüggőbb értelmű nomen propriumok vesztik is ám tulajdonnévbeli funkciójukat és jelentésükkel inkább a köznevek felé sandalítnak. Az „*erlauer apfel*“ is csak úgy válhatott *elállli* almává, ha a hire se járt el *Egerbe*, noha többszomszédja az *erlacher* közönségesebben *erlai* körte, *egrinek* ismerteti el magát (Thewrewk E. adata). A debreczeni ember se sokat gondolhat *Paráddal*, mikor *parádés* vizet iszik a bor mellé, de már az *Eliziumot*, egynémely korcsmának a nevét, szándékos vonatkozással ferdíti *Aziliomra*, mert könnyen elázhatik benne az ember. V. ö. *Aziliomban van*: részeg. Ny. II: 143.

A legtöbb esetben úgy járt el az átalakító nyelvész, hogy az egész hangsort megértelmesítette. Csakhogy nyelvünk természete, grammatikai jellemzetessége ezúttal is csorbítatlan maradt. Nagyobbára oly magyar szavak képzete ébred az idegen hangsor hallatára, melyek az értelmetlen alakok hangmennyiségének és minőségének nagyjában megfelelők. Inkább az idegen szó hangtestén változtat, hogy csak hozzá illedjen magyar köntöséhez; inkább fogyasztja is meg növeszti is, csak hogy egyesülhessenek. Az alakok eredetibbségét azonban ezúttal se bolygathatjuk job-

ban. Annyival inkább, mert egyforma fegyverekkel is küzdhetnek, egyforma okokkal és erővel. A sopronymegyei *Petőfalvára* pl. egy másik járatos neve a *Koldusfalva* bizonyítgatja, hogy *Bettlsdorf*ból származik. Ámde a száz éves Korabinsky csak *Pettlsdorf*ot említ és így az se lehetetlen, hogy *Pető-* volt az eredetibb és ebből csinált volna a német népetymológiát. Az átmeneti alakot a *Petts-* örizte volna meg. A legtöbb esetben ilyenmő tapogatózásokkal kell beérnünk. És ép azért csak odáig megyünk feladatunkkal, hogy egymás mellé állítjuk az eredeti és idegen alakokat és nagyobbára nem zárjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy az idegen nyelv példájában lappang a népetymologia. Az eredetibb alak had elégedjék meg az ősiség dicsőségével, a származottnak meg népetymologia jusson kárpótlás fejében.

Az értelmesítés második fokánál az egész szót fogta a nyelvtudat magyarosítás alá. Homályba se hagyott belőle, részekre se bontogatta. Amattól a hangtest minősége, ettől meg a mennyiség kímélte meg; amannál csak hangrendi zavarokkal kelle küzdenie, emitt még a hosszúság vagy rövidség kérdése sem okozott zavart. Kéttagu szónál sohse terjedt többre a megmagyarosítás. Csakhogy ezúttal is merő bizonytalanságban kell hagynunk a feleket, hogy a magyar keményítette-e *Aczéllá Hezelt*, hogy magyar fán termett-e *Ágfalva* nem pedig *Agendorfon*, hogy *Aldorfé* az ősiség babéra vagy *Wallndorfé*. Egy-kettőnek az eredetibbsége mellett tettek ugyan némi tanuskodást és *Arapataknak*, *Bogácsnak* juttatták az elsőbbséget a német *Arendorf* és *Bugschdorf* rovására, de a legtöbb esetben még szabadon kétkedhetel benne, hogy magyar népetymologia mond-e *Búcsút Butsching-*nak, hogy ez csinált-e *Bürgisch*ből *Bürköst*, és hogy ez edzette-e *Siegendorf*ot *Czinfalvára*. Ám gondolhatod, hogy a magyar szaggatta *Tschurndorf*ot *Czundrává*, a magyar emel *Csákányt Zackensdorfra* és nem a német öltözteti *Darócza*ba az idegen *Draast*. Még eddig megadatott a hatalom, hogy *Dolmányt* öltessen *Thalheimmal*, *Féllé* tegye *Feilendorf*ot, *Füzes*t fonjon *Fidisch*ből, *Görbedjen* az oláh *Gurbegy*, *Hámor* és *Tó* teremjen *Hammer* és *Teucht* helyén, hogy *Hasfalva* éktelenkedjék *Hatschendorf* gyanánt, *Homokká* zuzódjék *Amhagen* és *Kapusnak* szegődjék *Kopisch*. Emitt

Kreisch kínálkozik, amott meg azzal biztatnak, hogy *Keresd*; itt *Kirtsch* amott *Körös* támad belőle; *Lépesfalvával* csalogatnak *Leipersdorfból*, *Mardos-sák* *Mardischt*, *Mesével* áztatják *Esche* vagy *Meschendorft*, *Nemességgel* biztatják *Niemescht*, *Omlás* fenyegeti *Amnast*, *Ostros* pattog *Hochstrassra*, *Ro*-*vásra* kerül az érthetetlen *Rosch*, *Szakált* eresztenek *Sackel*-*dorffal*, *Szemétnek* vetik *Semethet*, *Szombatfát* növesztenek *Sumetendorfból* és végezetül *Vesszöd* fenyegeti *Wassiedot*.

Még a holtak is elevenekké válnak, hogy síkra kelhessenek *Darászfalva* a *Traisdorffal*, *Ebesfalva* az *Eppes*-*dorffal*, és *Elefánt* a *Levantovével* (v. ö. Lefant Kor.). *Farkasszemet* mereszt *Farkisch*, *Sárkány* élemedik meg *Sirkonjeu* porából, *Sasvár* meg *Saskő* száll ki *Schossberg* és *Sachsensteinből*. — Még az értelmesebb teremtmények is hozzájuk csatlakoznak, a névért küzdő névtelen hősök és vijják a harcot *Pulya* és *Pullendorf*, *Balászfalva* és *Blasendorf*, *Gergely* és *Gergisch*, *István* és *Steffel*, *Konrád* és *Korláth*-, *Márkus* és *Marksch*, *Márton* és *Matter*, *Mátyás* és *Maths*, *Móricz* és *Morcz*-, *Pető* és *Popen*, *Salomon* és *Solmers*, *Simon* és *Seimes*.

Az értelmesítésnek megint egy másik foka a kéttagunál hosszabb szókat foglalta magának. Ezeket nem hagyhatta meg a nyelvtudat egységes résznek, fogta és ketté választotta őket. Nagyon sok a magyar helynevek közt az összetétel, a jelzős kifejezés. E grammatikai formát akkép alkalmazta a népetymologia, hogy a rendesnél hosszabbra nyult, vagy az egy szóval alig értelmesíthető helyneveket szintén összetételekké alakította. A hangtömeg értékű idegen névből nem következtethetni ugyan mindig a szó egyszerű vagy összetett voltára, de már hangrendi eltéréseit is összetételből keletkeztette a nyelvtudat. Ismét feloldotta őket értelmes alakokká és a mi benne magashangu rész volt, magashangu szóvá változott, a mélyhangu pedig mélyhangu fogalommal egészedett. Csak így vált lehetségessé, hogy ma *Borbereket* látsz diszelegni, a hol régente *Burgberg* meredezett ég felé; a hol még ezelőtt *Gatyilet* (v. ö. *Kotyiglet* Kor.) értelmetlenkedett, ott a magyar *Gatyáületrre* helyezkedhetett és a hol másnak *Hotzing* járta, nekünk *Hátszeg* jutott belőle. *Hogyis* kérdi a magyar, ha nem érti az oláh *Ozsestet* és a hol a németnek csak valami *Hatvelagen*-

féle borong, ott a magyarra *Holdvilág* süt. A zalamegyei *Hosszuölgyre* nagyon rá jár a gyanu, hogy nem igaz birtoka a *Langviz*, *Miglész* és *Miglész* is inkább az értelmetlen *Miglecs*ből telhetett ki, ép úgy mint *Sárpatok Scharpendorf*ból és *Szépnyir Zippendorfból*. — De még akkor is előállhat összetétel, ha hangrendi zavarok nem állják a magyarosodás útját. Így került ki *Alkut* a homályos alaku *Zalkod* mellől, továbbá *Kéthely* és *Sebeshely* a csalódásig hasonló *Ketel* és *Schebeschlból*, noha e példákban a magyar alakok valódisága is számba jöhet. Hosszallotta egy szónak *Wurmlochot*, csinált belőle nyelvérzékünk *Baromlakot*, kettőre osztotta *Aigirbitst* és lett belőle *Egerbegy*, *Selyemberket* terített *Schellenbergből* és *Sachsenhausnak Szászaházt* emeltetett. Néha meg épen a magyar rendezkedett az összetétel kedvéért, mint *Malmkrog* esete bizonyítja, mely *Almakerékké* volt kénytelen idomúlni.

Egyes esetekben, a mikor az értelmetlen alak idegen eredete kétséget sem tűrhet, sokkal könnyebb az útja az igazságszolgáltatásnak. Igaz, hogy ez értelmetlen hangsorok jobbára ismeretes elnevezések. és hogy megértelmességük csak a vulgaris népetymologia akaratával történhetik. Nyilvánvaló pl. hogy a lantos Sebők *Nagy-Ájának* és *Mihályának* egyenesen *Aachenben* és *Mylauban* jelölhetni ki eredetét RMK. III:446., és hogy a kuruczok mivelkedetével *Bodonynyal* a megkárosított *Badent* elégíthetni ki. Még az őshíres *Pusztaszernek* is nyakas ellenfele támadt a szláv *Pustejo Ozeroban* Ny. VII:21, de még sem olyan veszedelmes, mint jó Mikesünk *Oroszcsikja*, mellyel a pogányok *Ruszsukját* ijesztgette. De már sokkal békésebb szándékkal volt az a földink, a ki még *Asztrakánt* is hozzánk akarta csalogatni, csak hogy *esztergály* kucsmát húzhasson télire, de meg a szentlőrinczi bíró is, a ki a *Finnországból* visszatérő Budenzet, emilyen szókkal fogadta: No nagyságos uram, hát megjött *Finomországból*? Pedig épen nem Dugonics regényeiből tanulta el rokonainak rokonítását.

KÚNOS IGNÁCZ.

MÉG EGYSZER A „FORDUL ELŐ”.

Dr. Simonyi Zsigmond a *fordul elő* szórendet védelmezve a Magyar Nyelvőr XIII. 358—63. lapjain, annak helyessége mellett a következő három tételt állítja fel: az igető hangsúlyozása s az igekötő hátravetése által jeleljük: 1. a cselekvés kezdetét, épen beálló voltát; 2. a cselekvés folyamatosságát; 3. az igetőnek e kiemelése által nyomósabbá tesszük az állítást.

A cselekvés beállításának jelzésére idéz ilyfajta példákat: „tüzet a kaszaj fának, ^{gy}ul meg”. Kriza 398. „Zeus uccse már nem (ülök), már ^{ál}lok fel éppen. Arany. Arist. III. 110. sat.

A folyamatosság kifejezésére ilyeket: im már a nap ^{hal}adott el. Kriza 402. Olvaszt viaszat s ^{gy}úr gömbölyüvé, ^{önt}i be, mintáz. Arany. Arist. III. 10. sat.

Az állítás nyomósítására: ^{fordul} meg abban a vásárban ezer meg ezer ember sat. Bajza (Munk. 2. kiad.) II. 50. 1. Nagy medve ^{bont}ja meg a hajtók sűrű elősorját, ^{ráz}za le nyil vesszőt, valamint pozdorját. Arany BH. VIII. én. sat.

Elfogulatlan embernek el kell ismernie, hogy itt dr. Simonyi az igék használatának oly jelenségeit világította meg, a melyek eddig tárgyalva nem voltak. s a melyeknek kifejtésével a magyar mondattan csak nyerhetett. S ha nem látjuk is itt ama jelenségeket teljesen kifejtve, a mire sem tér, sem idő a mondott helyen nem lehetett, a figyelem már föl van hívva, hogy az ahhoz értők felette gondolkozzanak és kibővítsék saját észleleteikkel.

És csodálatos, hogy a tételek bizonyításához tartozó példák elég bősége sem volt képes, hogy úgy szóljunk, a hitetleneket megtéríteni, a kétkedőket a *fordul elő* helyességéről meggyőzni. Nem, mert íme a Simonyi czikke megjelenése után is, Joannovics György (Nyr. XIII. 393—6), Csapodi István (u. o. 423. 1.) és Király Pál (Egyet. Phil. Közl. VIII. 851—53) egyértelműleg állítják, hogy a *fordul elő* ott, a hol Simonyi használta (Antibarb. 9. lap), nem helyes. És pedig nem csupán a nyelvérzékre támaszkodva,

mint Király Pál (Nyr. XII. 422), hanem, miként Joannovics Gy. „Szórend“ című cikksorozatában az idei Nyelvőrben, főleg a 393—6. lapon kifejtette, megfigyelt és életben levő nyelvtényekre hivatkozva állítják, hogy a kérdéses *fordul elő* szórend nem helyes. Az ilyen nyomatos szórendnek ugyanis csak akkor van helye, midőn az ígét határozatlan fogalom előzi meg. A nyomósítás akkor sem az ígetőre esik, hanem a határozatlan fogalmat kifejező mondatrésze, azon célból, hogy a határozatlan fogalom ez által kellőleg kiemeltessék. A Simonyi kérdéses mondatában: „Az *e* mélyhangu szavakban is fordul elő“, nem határozatlan, hanem határozott fogalom „az *e*“ előzi meg az ígét, tehát így lenne a helyes rend: „Az *e* mély hangu szavakban is elő fordul, az *e* nem“.

Mi is Joannovics és Király Pál véleménye mellett nyilatkozunk.

Tesszük ezt, nem csak a Joannovics által kimondott és Király Pál által az Egyet. Phil. Közlönyben részletezett bizonyítékoknál fogva, hanem egy más körülmény folytán is, melynek meg gondolására a Simonyi példáinak látása vezetett.

Elismerjük, hogy a Simonyi által kimondott tételek helyesek, s hogy a felhozott példák azokhoz illők; ezek által a tételek elfogadhatólag bizonyítva vannak. De nincs a *fordul elő* helyes volta a kifogásolt mondatban. Véleményünk szerint azon a helyen a nyomatos szórend nem volt alkalmazható.

Mert miről van szó az Antibarbarus 9-ik lapján? Az *e* és *e* hangok előfordulásáról a magyar szavakban. Már pedig szeretjük fölteni, s azt hisszük, ebben nem is csalódunk, hogy mindazok, a „kik magyarul írnak és tanítanak“, mert ezek számára van írva az Antibarbarus, jól tudják, gyakorlatilag tán még jobban, mint elméletileg, hogy a magyar nyelvben micsoda az a hangrend, s hogy mik annak a törvényei. Hiszen a hangrend megismertetése a magyar nyelv-tan legelemibb és legelső tételei közé tartozik. A magyar nyelvet a ki tanulni kezdi, ezt jó előre meg kell tanulnia. Ha pedig tovább megy a betüknél, a szóképzés és a szóragozás minduntalan emlékeztetni fogja reá. Elannyira, hogy a ki a magyar nyelvben az írás és tanítás fokához jutott,

annál a hangrend törvényének már incarnalódottnak kell lenni. A hangrend a magyarban ép oly praedomináló saját-ság, mint pl. a *genus* a román és germán nyelvekben. A mint a német szabály- és szükségszerűnek érzi, hogy „*der Mann*“, „*die Frau*“ és „*das Kind*“-et mondjon és írjon (a ki t. i. ír és tanít), ép oly szabályszerűnek és törvényesnek találja a magyar is, hogy mély hangú szavakban *a, á, o, u*, magas hangú szavakban *e, ö, ü*, magánhangzók fordulnak elő; az *é, é, í, í*, pedig mély hangú szavakban is előfordul. Annyiszor találkozunk ezzel a jelenséggel, hogy ezt ép oly szabályszerűnek és törvényesnek találja, mint bármely előforduló természeti jelenséget.

Az a kérdés már most, hogy szokásban van-e, szüksé-gese ily általános tudalomban élő, mindenki által minden-nap tapasztalt és ismert jelenségeket a Simonyi által muto-gatott mód szerint fejezni ki. Ha az előadásban a felhozott jelenségek közül bármelyikről egyszerűen csak értesíteni kívánjuk az olvasót, hogy az megtörténik, kell-e az igető nyomósítását használnunk s az igekötőt hátravetnünk?

Midőn dr. Simonyi az Antibarbarus említett helyén az *é* és *e* betűkről szólva ezt mondja: „Az *é* mélyhangú sza-vakban is fordul elő, az *e* nem“, azt hiszem, maga sem gondolt arra, hogy *e* szórend által a *cselekvés kez-detét, beállító voltát* jelezze. Annak ott semmi értelme és helye nem volna.

Volt-e szükség a *folyamatosság* jelzése vé-gett? Ezért sem volt szükség, mert az a tény, hogy az *é* mélyhangú szavakban is előfordul, nyomatos szórend nélkül is állandó érvényűnek van ismerve, s az is marad, míg a magyar nyelv mostani hangrendi törvénye meg nem változik.

Hátra van még az állítás nyomósabbá tétel-e. — Ha egyik ember beszéd közben a másiknak, az előadó a hallgatóknak valami jelentéktelen, ritkán előfor-duló eseményt, állapotot, szándékot különösen figyelmébe akar vésni, akkor mindig helye van az állítás nyomósításá-nak. De magyarul író és tanító ember előtt nem szükséges nyomósított állítással fejezni ki az *é* hangnak mélyhangú szókban előfordulását, mert azt a nélkül is tudni fogja.

Ha a Simonyi mondatában: „Az *é* mélyhangú szavak-ban is fordul elő, az *e* nem“, a hangsúlyt a *fordul* szóra

kell tenni, akkor a fennebb előadottaknál fogva így kellene hangsúlyozni és rendezni a következő mondatokat is:

A víz 0 foku hidegben is [˘]f a g y m e g, a higany nem.

A fecske a tengeren is [˘]r e p ü l á t, a veréb nem.

A nap minden reggel [˘]j ö f e l, a hold nem.

A levél minden ősszel [˘]h u l l l e, a virág nem.

A genus a latin nyelvben is f o r d u l e l ő, a hangrend nem.

Mi azonban úgy tudjuk, hogy ha ilyen általánosan ismert tényeket egyszerűen értesítő mondatokban fejezünk ki, mint az épen idézettek, az igetöt hangsúlyozni nem szükséges. Még mi erdélyiek sem hangsúlyozzuk ezen esetekben, pedig a mint a Nyelvörbeli adatokból látszik, az igető hangsúlyozása s az igekötő hátravetése itt gyakoribb, mint az ország más részeiben. A Simonyi példáinak is legnagyobb része a székely nyelvjárásból van idézve, mint székely és csángó sajátság. Hanem azért a fennebbi mondatokat egy székely se mondaná az igető hangsúlyozásával, hanem így: „A víz 0 foku hidegben is m e g f a g y, a higany nem“. „A nap minden reggel f e l j ö, a hold nem“. „A levél minden ősszel l e h u l l, az ág nem“. „A genus a latin nyelvben is e l ő f o r d u l, a hangrend nem“. Így mondaná a Simonyiféle állítást is: „Az *e* mélyhangú szavakban is e l ő f o r d u l, az *e* nem“.

A ki ezek után megtekinti a Simonyi példáit s összehasonlítja ezekkel, melyek szakasztott olyanok, mint a Simonyi hibáztatott mondatának a javított alakja, látni fogja, hogy azok a *fordul elő* helyességét nem bizonyítják.

Nem független, általános érvényű állítások azok, hanem idő és alkalom viszonyokat kifejezőleg más cselekvésekhez vannak kötve.

Ezt mutatják egyfelől, az „immár“, „épen“, „mikor“ sat. határozók, másfelől az a helyzet, hogy akár fő-, akár mellékmondatban fordulnak elő az igék, a velük összefüggésben álló másik cselekvéshez való viszonyt is kell jelezniök. Így beállhat aztán annak a szüksége, hogy egyikben a c s e l e k v é s k e z d e t e, másikban a f o l y a m a t o s s á g a, vagy az állítás nyomósítása jeleztessék. De a kérdéses mondatban annak helye nem volt.

Úgy tetszik, hogy Simonyi nagyon fontos bizonyító példákul hozza fel a következőket: „ha mindazonáltal *f*ordulnak elő hiányok e tekintetben“ . . . sat. (Finály). „A hanemha latinus helyzete, mely már régóta *f*ordult elő“ . . . (Imre S.). „Gyakran *f*ordultak elő a sok példák közt olyanok“ . . . (Gyarmathi). De ezek sem bizonyítanak többet, mint az előbbiek.

Az *e*-nek és a többi középhangnak mélyhangu szavakban előfordulása oly tömeges, oly gyakori, hogy nem kivétel, hanem szabály, általános érvényű tétel a magyar nyelvben. Mi ezt a szabályt nem tartjuk kivételesnek, mint a hiányok előfordulását valamely könyvben, sem esetlegesnek, a mely régebben előfordult, de ma már nem; sem olyanak, mint a Gyarmathi által értett melléknevek természetűek, „melyek ámbár közönségesen nem hasonlíttatnak, de még is azok is fordulnak némely alkalmatosságokkal hasonló grádicsban elő“. (II. 31. l. 10. jegyz.).

Végül még ennyit: az Antibarbarus 15-ik lapján ezt olvassuk: „A z o n b a n a z *e*, *é*, *i*, *í* mélyhangu szavakban is *előkerülnek*“. Itt ugyan az a tárgy, ugyan az az állítás más szórendben van kifejezve. Kérdhetjük tehát, melyik a helyes? „fordul elő“ vagy „előkerülnek“? Vagy a magyar szórend így is lehet, úgy is lehet?

LAKATOS SÁMUEL.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

IV.

Kontráz, kontrás. — ol. *contra* ellen. A mai *contrabasso* „nagy bőgőt“ jelent, a régi nyelvben azonban *contra* mindenféle zene kíséretet jelentett: *contralto* a sopran kísérete és *contrabbasso* a bassus kísérete (Boccardo: Encicl. ital.). A magy. kontráz képes értelemben is használatos.

Kuka, kóka, kukáz, kukás. *Kuka* „Kenessy Albert szerint horgas fa, melyben a lovaskötél csúszik, t. i. a lovaskötelet kísérő dereglye közepén egy két ágú, villaalakú fácska van e végre s ezt nevezik kukának, máskép: *dereglyebak-nak*“ (NSz.). — *Kuka* „kajmót is jelent, mellyel a tiszamelléki dohányosok a felfűzött dohányt száradni ki-

akasztják“ (NSz.). — Az olaszban *cocca*: die kerbe (a nylon), a mankó félíve, melyre támaszkodnak, orsó, orsógerenda, keréktengely. „Horgas eszköz“ tehát az eredeti jelentése s ez van meg a magyar kukában: „kajmó, melyre a dohányt akasztják“, *kóka*: „a szőlő kacsója“, *kuka*: „kétágú, villaalakú fa, melyen a vontató hajó kötele csúszik“. Már most számot vehetünk e szók származékaival is: a felső tiszavidéken *kukás*-nak hívják a dohányost, mert *kuká*-val foglalkozik. *Kukáz* hajósműszó; ha se lóval, se emberekkel nem vontathatják a hajót, előreviszik a vasmacskát, ráerősítik a hajó kötelét s úgy vontatják előre a hajót, miközben a kötélnél a *kukán* csúszik. (NSz.). A hajófüdélnek azt a részét, hol a kukázók foglalatoskodnak, *kukajáró*, *kukajárás*-nak nevezik. Talán fölösleges is megemlítenünk, hogy a Nagy Szótár szerint *kuka* a görbeiséget jelentő *ku*, *ko* gyökből származik.

Kukó, kokó, kisdedek nyelvén *tojás* értelemben. *Csalóközi kukkó*, a csalóköziek csúfneve. — Az olaszban *cocco*, *cucco* szintén „tojást“ jelent és ugyancsak a gyereknyelvben; a család kényeztetett kicsinye, a Herzpinkerl is *cucco*; így csúfolják az ismét gyermekké lett öreget is: *cucco vecchio*, *cucca vecchia*, vagy csak egyszerűen *cucco*, *cucca*. A magyarban tehát két különálló kölcsönvétellel van dolgunk: *kukkó*: tojás, és *csalóközi kukkó* — esetlen, ügyefogyott.

Kúp. — Miklosich a szl. *kopica*, *kopice*, *kopec* szóból magyarazza. Ezekből átvehettük ugyan a m. *kupac*-ot, *kupiczdát*, de *kúp*-ot nem. A magyar *kúp* egyértelmű a *kupolá*-val, de általában „kerekded, vagy hosszúkás gömbölyű, hengerded vagy dudorosan összehalmozott valami“ (NSz.). Olasz *cupo*: homorú, mély (Vall.), mondják hegyek közé zárt mély völgyről is; páv. *cup* és piac. *copp*: kettévágott csőalakú, tehát fölfelé dudorodó, homorú cserépszindely, a milyent általában egész Olaszországban használnak; vel. *cuba*: kupola, ív. dob, a hintó fedele stb. A magy. *kúp*-nak „gömbölyűen, vagy hengerdeden fölfelé dudorodó“ alapelteme hangosan rávall az olasz *cupo*, *cup*, *copp*, *cuba* szókra. mint kölcsönző alakokra.

Kupola. — ol. *cupola*; a középlatinásban *cupula* (Cr. Ak.).

Kurta. — ol. *corta*, a *corto* „rövid“ melléknév nőneme. A magyar alak nem származhatik a latinból, mert *c u r t u s* a magyarban *kortos*-sá vált volna, arra pedig semmi ok sem volt, hogy a nőnemű alakot vegyük át. Az olaszban ellenben önállóan csakis a nőnemű *corta* alak használatos: *la più corta*, *per la corta*, *la corta* „legrövidebben, a legrövidebb úton“; e kifejezésekben ugyanis el van hallgatva a *via* „út“ szó s a melléknév önállóan van forgalomban.

Malom; molnár. — Miklosich a *malom* szót az úszl. és szerb *mlin*-ből magyarázza. A magyar *molnár* azonban háttározottan rámutat az olasz *mulinaro*, régibb *molinaro*, vel. *molinér* szókra, mely utóbbi előbb *molinar* hangzású volt. Az olasz *molinar* szó a *molino*, *mulino* „malom“ szóból származik, mely a velencei dialektusban *molin* alakban él, ez meg a latin *mola*-ból képződött. Már most sokkal valószínű, hogy onnan vettük a *malom* szót is, a hol a molnárságot tanultuk; ez az oka, a miért Miklosichtól eltérően nem szláv, hanem olasz kölcsönszónak tartjuk.

Mandula, mandola. — ol. *mandola* v. *mandorla* ἀμυγδαλῶν-ból elferdítve (Diez).

Marczipán. — vel. *marzipan*, közol. *marzapane* mandulás, cukros tészta. Diez szerint a lat. *maza* „mehlbrei“ és az olasz *pane* összetétele. A magyar szón népetymologia hatása látszik: *marcza*-ból *Marczi*. Ép úgy mint az olaszban, nálunk is valami különös jónak tartja a nép a marczipánt. V.ö. „Még marczipánnal se lehetett elcsalni“; mil. „*Bon come el marzipan*“: Olyan jó (ember), mint a harapás kenyér.

Maródi beteg katona. — vel. *marode* a csapattól az úton, v. erdőben prédálás végett elmaradozó katona. Az ol. *marode* a fr. *marander*-től származik (Diez).

Maskara, maskora álarcz, **maskura** csúf, eltorzított alak. — vel. *mascara*, közol. *maschera* 1) álarcz, 2) a hagyományos costume-ös szerepek képviselői, pl. Arlechino, Brighella, Pulcinella; 3) costume-ös alak, ha nincs is befödve az arcza. *Maschera* a latin *masca*-ból képzett szó.

Narancs. — A mai közolaszban a régi *melarancia* „aranyalma“ helyett csak röviden *arancia* a neve. Az északi dialektusokban, mint Velenczében, Milánóban *naranza* *naranz* a neve. A népetymologia, de meg az olasz linguisták

nagy része is úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy *naranja*: *un aranza*-ból vonódott össze: a sebes beszédben ugyanis nem hallatszik a kezdő *u* s az *n* hozzáforrott² a szóhoz. Ez nagyon csinos magyarázat volna, de azért nem sajnáltam a fáradságot, utána néztem a velencei és milánói dialektusok szótárában s először is azt vettem észre, hogy nem található analog példa: a határozatlan *articulus n-jét* nem szokta a magánhangzón kezdődő szók elé ragasztani egy dialektus sem. Tovább kutatva azt találtam, hogy Elena Velenczében *Nene*, Eugenio = *Neno*, *novanta* (90) helyett *nonanta*-t, *novantesimo* helyett *nonantesimo*-t mondanak. Az *n* tehát nagyon szívesen assimilálja az előtte álló, vagy a kézbeeső idegen mássalhangzót: *melarancia*-nak tehát *menarancia*-ra kellett változnia s ebből rövidült el a mai velencei *naranja*-nak eredeti *nancia* alakja, a mely nekünk a *narancs* szót adta.

Naspolya, lasponya, nespolya. — ol. *nespola*. Miklosich az úszl. *nešplja*-ból magyarázza, csakhogy a lat. *mespilus* azt vallja, hogy az olaszból kapta maga a szláv is.

Orgona. — ol. *organo*; a lat. *organum* „eszköz“-től származik (Diez).

Osztriga. — Miklosich ezt is szláv kölcsönszónak mondja, mintha nem is idegen földön járt gurmándjaink, vagy olasz osztriga-árusok hozták volna hozzánk az osztriga hírét és nevét, hanem csak úgy adogatták volna kézzel a horvátok és szerbek, és népünk tanulta volna meg tőlük, hogy osztriganak híják ezt a nagyúri nyalánkságot. Vel. *ostriga*, közol. *ostrica* a gör. *ὄστρεον*-tól.

Pagát. — Az olaszúl tudó azt hihetné első pillantásra, hogy a *pagare* „fizet“ igének származéka, még pedig csak 3. személye *pagat*. vagy participiuma: *pagato* s azért nevezik így, mert legtöbbet fizetnek érte a tarokkjátékban. A tarokkjáték hazájában azonban, Velenczében és Milánóban *bagatt* a neve. A milánói szótár megemlíti, hogy Alberto Lolio a tarokkról írt költeményében *bagattellá*-nak nevezi. Velenczében meg *bagatela*: „haszontalanság, ostobaság, pojáczababa“. Ime a *pagát* eredete: *pojáczababa*, mert ilyen alak volt eleinte a kártyára festve. Diez a nélkül, hogy ez adatot ismerné, a *bagatella* főnévből, *bagattare* pfuschen és *bagattino* kleine kupfermünze szavakból egy eredetibb

bagatta vagy *baghetta* főnévre következtet s véleményem szerint ez a szó maradt meg a vel. és mil. *bagatt* „haszontalanság, pojáczababa“ szóban. A *p:b* hangváltásra nézve vö. *patália*: ol. *battaglia* harc, összetűzés, veszekedés.

Pálya (*pályabér, pályadíj, pályafutás*). — Futtatások alkalmával régente színes szövetet kapott jutalmul a győztes. Flórenczben mai napig is szokásban van (Tomm.), hogy symbolumképen színes szövetet adnak át a győztesnek. Az olasz *pallio* (lat. pallium) ilyenképen nagyon megváltoztatta eredeti értelmét: 1) jelentése: A győztesnek szánt szövet; 2) A verseny; pl. 3 órákor lesz a pálio; 3) A tér, hol a futtatás történik: van hosszúkás és kerek pálya (pálio); 4) Bármiféle jutalom, mivel valakit fáradozásáért jutalmaznak. A magyar *pályabér, pályadíj* tehát vagy úgy magyarázható, hogy olyan összetétel, mint *fogolymadár* (vogelmadár) és *fátyolkendő*, vagy pedig „a futásnak, a versenyesnek bére“; *pályafutás*: jutalom kedvéért való futás, *pályamunka*: jutalom reményében készült munka.

Pantalló. — vel. *pantalon*. A velenceiek nagyon tisztelték Szt. Pantaleonét; az újon szüültek nagy száma lön ez okból Pantalonnak keresztelve, úgy, hogy fukar, zsgori, pedans velencei kereskedő és Pantalone egyértelművé lettek. Még az olasz vígjáték is felvette a Pantalont stereotyp alakjai közé: a velencei kereskedőknek hagyományos fekete ruhájában, fekete harisnyában, csatos cipőkkel jelenik meg mai napság is az olasz színpadokon. A jó velenceieken rajtuk ragadt a Pantalon csúfnév. Ez volt e az oka, vagy más valami — arról már nem szólnak a szótárak — elég az hozzá, hogy egyszer csak elkezdtek a tengerészek módjára hosszú nadrágot viselni. Tőlük tanulta el az egész világ s róluk nevezték el pantalon-nadrágnak (Tomm. Diez. Boerio). Hogy mért lett a magyarban *pantaló* helyett *pantalló*-vá, arról már a *kandalló* cikkben szóltunk.

Papagály. — vel. *papagal*, közol. *papagallo*.

Parola: kézcsapás, különösen annak jeléül, hogy a kezet adó ura lesz szavának. — ol. *parola*: szó. Érdekes jelensége ez az értelemmódosításnak: az olasz *dar parola* „szavát adja“ annyi mint „megenged, megígér, kötelezi magát, beleegyezik“. A magyar embernél maga a kézcsapás is jele már az ígélet megtartásának; így tör-

tént, hogy a „kézcsapás“ kifejezésére foglalta le a *parola* szót. Parolát rá: „kezet rá“; a szó nem szükséges, elég a kézadás. Ez magyarázza meg a *paroláznak* képes kifejezést is; *paroláznak*: nagy barátságra lépnek, örök barátságot ígérnek.

KÖRÖSI SÁNDOR.

PETÉNYIANA.

Egy szegény magyar rajongva szerette a természetet. érezte azt, hogy nemzetének szüksége van a természet ismeretére, mely nélkül igazi szellemi fejlődés nincs. A feladat nagy, szép, nemes volt s az a szegény magyar rászánta életét. Célja az volt, hogy megírja majdan a magyar állatvilág természethistóriáját. Ismerte a földadat nehézségét, a legnagyobbat is, azt, hogy még a nyelvet is meg kell teremtenie; ismerte a föltételeket, s helyes nyomon indult: a tárgyakat tanulmányozva. gyűjtötte a nyelvyanyagot is, szedte pedig ott, a hol terem, a nép ajakáról.

De hát, ő szerencsétlen volt, mert oly időben fáradozott, a mely nyelv dolgában szerencsétlen irányt váltott: B u g á t szóhalmaza korában, mely a nyelv géniusza ellenében alkotott s elérte azt, hogy a nemzet, a melyhez szólni kívánt, nem értette meg.

Petényi Salamon volt az a szegény magyar, ki akkoron helyes nyomokon indult; de elbukott.

Hol vannak hátrahagyott kéziratai, azok, a melyeket mint jó hazafi nemzetének örökségül hagyott?

Elkallódtak, a java egy tüzvész áldozata lett! Apró töredékek hü kezekben lappanganak, mert azok, a kiknek a sors véletlenül kezükre játszotta a kincset, nem biznak az emberekben s hiven, gondosan őrzik a féltett hagyatékot.

Nem kérem számon azokat, a kiket számon kérni írói tisztemben, jogomban állna — végezzék önmagukkal; de kimondom s bizonyítom, hogy ha azok, a kiknek kezére bizva volt e becses hagyaték, Petényi kézirataiból csak azt szedették volna ki, a mi eredeti szógyűjtés volt: a magyar természethistóriai nomenclatura kincses házával ajándékozhatták volna meg a nemzetet. És kimondom, hogy mindaddig, a míg odáig nem jutunk, hogy az utódok hüsé-

gesen kiadják azt, a mit az előd gyűjtött, de már ki nem adhatott: valóságos, messze- és mélyreható tudományos életünk nem lesz.

Petényi hagyatékából látott ugyan egy rész napvilágot, de épen az, a mely jelentéktelenebb volt. A madártani és halászati rész „elbiráltatott“, a mint értesültem azért, mert a jegyzetek csak „holmi papirokra“ voltak jegyezve, vegyesen német, magyar, latin, sőt tót nyelven is, s voltak köztük oly bárgyúságok is, mint pld: mit akarnak a denevérek czinczogásuk változatosságával kifejezni“.

Az agyonbirált rész, egy nagy halmaz kézirat, ládába tétetett s lepecsételve egy padlásra helyeztetett, hol később a ház kigyuladván, a lángok martalékává lett; csupán az a rész menekült meg, a mely véletlenül másnemű kéziratok közé jutott; így a halakra vonatkozó is.

Igaz, hogy Petényi csak „holmi papirokra“ jegyeztetett, mert szegény ember volt; de ezek a jegyzetek rendezve voltak, ez tehát nem ok az elbirálásra. Igaz, hogy Petényi több nyelvet használt, hiszen magyar terminologia nem létezett, hát mit tett? szórúl szóra feljegyezte, mit mondott a tárgyról a magyar, a felvidéki tót, a szepességi német. Lejegyzí pld: „Parus major, Pintyes Czinke, Czinege, Spiegelmeise, Sjkorka pinčastá“; vagy „Parus palustris, Bábaczinke (czi-bába szavától), Sumpfmeise, Štipljawa“; vagy „Lota communis, Menyhal, Eulraupe, Mjeň, Mentauz“; vagy: „K ü s z fors. Alburnus, kommt im Balaton zu 1000 den vor, wie die Fischer sagen „szekér számmal összejár“, auch K i s z h a l genannt: sujtásos, eledele a csukának, keszegének, fogasnak, harcsának, gardának s a legtöbb halnak“; vagy: „K e l e h a l kommt bei Keszthely vor: Ön formájú, pirosszárnyú, barnássárga“; vagy: „P a d u c z, verosimiliter cum Podustwa; P a t i c z forsidem cum Paducz“; vagy végre: „K o z i c a - e, tenke, sychlawjma ušami. Nalezaj se wŭkol Rastoky a we čemicách. Procul dubio Acanthopsis taenia, Vág folyó“. Hát nem ez a helyes út?!

Tudva azt, hogy számos név közös eredetű, vajjon nem épen érdem-e a több nyelven való gyűjtés? Magyar. *Menyhal*: tót *Mjeň*, m. *Kóczhal*: t. *Kolec*, m. *Harcsa*: t. *Hrča* sat. ez mind „holmi papirokra“ lejegyzett semmi?

Lássuk, hogy hova jutott el Petényi az ő módszerével. Azt mondja pl. „Aspro vulgaris Cuv. *Orsófarkú Buczó*. synonym: Buczó, Durbancs, Orsófarkú hal, Orsóhal, Kerékszeg (Nyitra) Buczok (Zala-Tapolcza); Streber, Ströberbarsch, Pfeifferl; Kolok (Vág, Garam)“. Az „Orsófarkú Buczó“-t, mint legmagyarabb s egyszersmind legjelentősebb nevet fölhuzza, mint végérvényűt s igaza van a magyar nyelv szelleme és Linné módszere értelmében. Ez tudomány.

És hova jut a Bugát iskolája Petényi agyonbírálása után? Ám lássuk abban a munkában, a melyet az említett iskola hívei kitüntetésre érdemesnek tartottak:*). „Aspro Streber Sieb. vulgaris Cuv. *Közönséges Érdesz*, buczó, répahal, orsófarkú hal, orsóhal, durbancz“. Az a „Közönséges *Érdesz*“ is föl van huzva a magyar nyelv szelleme ellenében s daczára annak, hogy a jó névhez való anyag meg volt.

A *Pelecus cultratus*, a Balaton Gardáját, Petényi elnevezi „Kardos Vágóhal“-nak; a kitüntetett munka ezt „Vágó *Szobbár*“-nak mondja. S vigan készül az *Orsa*, *Tüskér*, *Pontyár*, *Porcszáj*, a *hátuszony*, *alfeluszony*; összevétel a Sőreget a Kecsegével s megkoronázza művét ilyenekkel: „szájhasadéka test végén van“; vette pedig a némettől: Mund endständig“. Ezen a soron eljuthat addig is, hogy pl. a tehén leírásánál a tölgyét csakugyan a szarva közé tegye.

Elég ebből ennyi; a maga helyén s a maga idejében majd kifejtem tüzetesebben is.

Annyi bizonyos, hogy az újabb halászati irodalom, a mely szörszálhasogató a latin nomenclatura és terminologia dolgában, oly könnyedén sőt könnyelműen bánt el a magyarral**); nyelvérzéke semmi s elérte azt, a mi természetes: magyarul ír s a magyareMBER nem érti meg. Igen, mert szakított az élő nyelvvel s Budapest aszfaltján keresi azt, a mi csak folyómentén, tópartján terem és él s a mi-

*) Halaink és haltenyésztésünk. Irta Kriesch János kir. József-műegyetemi tanár.

***) Chyzer Cornél Heckel értekezésének fordításában (M. O. halainak rendszeres átnézete. A m. orvosok és term.-vizsgálók VIII-dik nagygyűlésének évkönyve 1847, megjelent 1863) nagy könnyedén odaveti, hogy a hol halnévben kifogyott — hát csinált!

ben az élő hatás u. n. titka rejlik: a nyelv szabálya, géniusza.

Petényi a Székelyföld kivételével Magyarország minden pontján gyűjtötte a halászati nyelvyanyagot, minden halfaj számára külön ívet tartott, hova a jegyzeteket be rendezte. Eljutott a magyar nomenclatura összeállításáig, a mint ezt az Aspro fajnál látjuk. Eredeti gyűjtése 48 halfajhoz tartozó 168 népies elnevezés; a gyűjtés oly lelkiismeretes, hogy nem egy helyen még a halászt is megnevezi, a kitől a nevet vette. Ezen a nyomon indultam el én is s eljutottam az ötödik százba — csak halnevek dolgában, s ez — eltekintve a nyelvészeti és szótárirodalom érdekeitől — lehetővé teszi azt, hogy Magyarország minden halfajának jut egy igazi magyar elnevezés, még pedig Linné módszere értelmében; pl: a Keszeget Abramis-nak elfogadva, az ismert fajok a következők: Abramis Brama Cuv. Dévér Keszeg; A. ballerus Cuv. Balin Keszeg; A. vimba Cuv. Éva Keszeg; A. sapa Pall. Tányér Keszeg.

És most következik Petényi anyaga, melyet báró Nyáry Jenő barátom szivességének köszönök, a ki a véletlenül kezébe került Petényi-féle halászati jegyzeteket teljesen rendelkezésemre bocsátotta.

1. *Perca fluviatilis* (L.): *Süger**, Sigér, Súdér, Dúbér, Durbancs, Dürgencs.
2. *Lucio perca Sandra* (C. V.): *Süllő* (1 $\frac{1}{2}$ kilón alúl), *Fogas* (1 $\frac{1}{2}$ kilo és nagyobb) — egyedül a Balaton körül így.
3. *Aspro vulgaris* (Cuv.): *Buczó*, Orsó farkú hal, Orsóhal, Kerékszeg, Buczok (Zala-Tapolcza), Répahal.
4. *Aspro Zingel* (Cuv.): *Kócz*, Kóczhal, Kolcz, Kólcz, Czingel (Czingli H. O.).
5. *Acerina cernua* (L.): *Paptetű*, Kis-Dürgencs (Duna), Durbincs (Tisza H. O.).
6. *Acerina Schraitzer* (Cuv.): Sréczer, Srácz, Sráczhal; *Selyemhal*. Vaskó (Zala-Tapolcza), Varsinta, Vasinta (Balaton, Petényi Phoxinusnak tartotta. H. O.).
7. *Cottus gobio* (Cuv.): Kolty, Putra (oláhos), *Békahal*.
8. *Cyprinus carpio* (L.): *Ponty*, Potyka, Pozsár (Erdély, már 1622-ben is így).

Fajták: Duna- v. Taviponty = *C. hungaricus* H.;
 Király- v. Tükrősponty = *C. macrolepidotus*; Csupasponty = *C. nudus* s. *alepidotus* Ag.

*) A felhuzott nevek közkeletűek.

9. *Carassius vulgaris* (Nils.): *Kárász*.
10. *Tinca chrystitis* (Ag.): *Czompó*, *Czigányhal*, *Vargahal*, *Aranyczompó*.
11. *Barbus fluviatilis* (Ag.): *Márna*, *Marczihal* (Martihal v. Keszeg, Szeged H. O.).
12. *Barbus Petényi* (Heck.): *Bartafia*, *Zsemling*, *Zsemlehal*.
13. *Gobio vulgaris* (Cuv.): *Görgöcse*, *Görgöcsehal*, *Görgicse*, *Göbhal*, *Köviponty*, *Küllő* (Zala-Tapolcza).
14. *Rhodeus amarus* (Ag.): *Laponya* (Balaton), *Ökle* (Duna).
15. *Abramis Brama* (Cuv.): *Dévér*, *Dévérkeszeg* (Duna, Tisza), *Keszeg* (Balaton), *Lapátkeszeg*.
16. *Abramis ballerus* (Cuv.): *Balinkeszeg* (Tisza).
17. *Abramis vimba* (Cuv.): *Évakeszeg* (Ercsi).
18. *Blicca argyroleuca* (Heck.): *Fász*, *Jászkeszeg*, *Jásponty*.
19. *Pelecus cultratus* (Ag.): *Kardos*, *Karda*, *Kardkeszeg*, (Tisza), *Garda* (Balaton, Duna), *Gyargya* (Körös), *Kaszakeszeg* (Szamos, Maros), *Kardahal*, *Gárdakeszeg*, *Szabó*, *Szabóhal*, *Heringhal*.
20. *Alburnus lucidus* (Heck.): *Szélhal*, *Szélhajtó Keszeg*, *Pisze*, *Piszehal*, *Bökle* (Duna).
21. *Alburnus bipunctatus* (Heck.): *Piszke*, *Küsz*, *Kisz*, *Kiszhal* (Balaton).
22. *Aspius rapax* (Ag.): *Ön*; *Küsz*, *Ragadozó Küsz* (hibásan mind a kettő, mert az *Alburnus*-ra tartozik H. O.), *Torzáskeszeg*, *Baksa*, *Baing*.
23. *Idus melanotus* (Heck.): *Önkeszeg*, *Ön* (hibás H. O.), *Szélhal*.
24. *Scardinius erythrophthalmus* (Bon.): *Veresszemű Keszeg*, *Bódorkeszeg*, *Buzaszemű Keszeg* (Duna), *Buzaszemű Kárász* (Győr), *Pirosszárnyú Konczér* (Balaton), *Kelehal* u. o.
25. *Leuciscus rutilus* (Kl.): *Vörösszárnyú Konczér* (Balaton), *Domolykó* v. *Veresszárnyú Keszeg* (Tisza), *Böke*, *Büke*, *Börke* (Balaton, somogyi part).
26. *Squalius dobula* (Bon.): *Dobáncs*, *Domolykó*, *Egérfogó* (Ercsi).
27. *Phoxinus laevis* (Ag.): *Csetri* (Zala-Tapolcza), *Tökhal* (Szatmár).
28. *Chondrostoma nasus* (Ag.): *Paducz*, *Paticz* (Léva, tótos), *Stenger*, *Tintafosó* (Duna).
29. *Thymallus vexillifer* (Ag.): *Márnafiú* (Szatmár), *Lepényhal*.
30. *Salar Ausonii* (Val.): *Pisztráng*.
31. *Salmo salar* (Val.): *Loszos Pisztráng*, *Lazac*.
32. *Salmo hucho* (L.): *Galócza*.

33. *Esox lucius* (L.): *Csuka*.
34. *Umbra canina* (Mars.): Ribahal, *Ebihal* (Tihany, Zala-Tapolcza). Petényi az illető jegyzetben azt mondja, hogy az Ebihal a magyarságnál, a fejletlen békán kívül, a *Cottus gobio* is; de a Balaton felsorolt pontjain a halászok kétségkívül az *Umbra* halat nevezik így, leírásuk ez volt: „*pénzes, szilvónyos, kisfejú, nagyhasú hal*“, mi tökéletesen helyes is. H. O. A Bodrogközben *Pócz*, Biharban *Bobály*.
35. *Cobitis fossilis* (L.): *Csík*, Csikhal. Réticsik.
36. *Cobitis barbatula* (L.): *Kövecsik*, Kövihal (Veszprém, Zala), Kúhal, Kőhal (Keszthely, Zala-Tapolcza).
37. *Cobitis taenia* (Ag.): *Égőfűróhal* (Szatmár), Halbába (Tisza), Kővágó, Kőrágókoltó, Gömőhal, Sibrikhal (Kőrös, Szarvas táján, tótos).
38. *Silurus glanis* (L.): *Harcsa*; Pumaharcsa és Sárgaharcsa fajtákkal.
39. *Lota vulgaris* (Cuv.): *Menyhal*, *Törzsőkhál*.
40. *Anguilla fluviatilis* (Ag.): *Angolna*.
41. *Acipenser Huso* (L.): *Viza*, Vizahal, *Órhal*.
42. *Acipenser stellatus* (Pall.): *Sőreg*, Sireg, *Csilagostok*, *Királyhal*.
43. *Acipenser Güldenstädtii* (Br.): *Szűkhal*, Halszűke, Tetemes Tok. A Halszűke omen, akkor jelenik meg, mikor szűken van a hal (Tisza-Földvár).
44. *Acipenser glaber* (Heck.): *Szintok*.
45. *Acipenser schypa* (Güld.): *Tok*, Tokhal.
46. *Acipenser Ruthenus* (L.): *Kecsege*, Kőcsöge.
47. *Petromyzon fluviatilis* (L.): *Orsóhal*, *Vakcsík*, Ólhal, Olajhal (nyilván a német „Uhle“).
48. *Ammocoetes branchialis* (Cuv.): *Kopótyók*.

Egy kiválóan magyaros hangzású sorozat, melyet Petényi nem tudott beosztani, a következő*).

Buczókeszeg (*Aspro*), Dévérkeszeg (*Abramis*), Gelesztás- vagy Pohoskeszeg (*Scardinius*), Jászkeszeg (*Idus*), Vadászkeszeg (*Aspius*), Kardakeszeg (*Pelecus*), Hosszúkeszeg (*Pelecus*). Pápakeszeg (*Leuciscus*), Szápakeszeg (*Leuciscus*), Csabak, Hatszárnyúkeszeg, Vezérhal (*Aspius*), Éléskeszeg. Halélés (*Alburnus*), Gallakeszeg (*Pelecus*). Bagolykeszeg (*Abramis*), Ilonahal v. Ilonkakeszeg (*Perca*), Kárászeszeg (*Carassius*), Kerekkeszeg (*Abramis*), Martikeszeg (*Barbus*), Vereszárnyúkeszeg v. Piroska (*Leuciscus*), Tamáskeszeg (*Leuciscus*).

*) A tudományos meghatározások tőlem valók. H. O.

Forrás gyanánt megnevezi Tolnamegye főorvosát, Tormayt, ki a magyar orvosok és természetvizsgálók 1846-ik évi nagygyűlésén egy dolgozatot nyújtott be, mely a mondott megye természetrajzi viszonyaival foglalkozott. Ez a dolgozat lappang; Szinnyey „Repertoriumában“ elsorolja, de hozzáteszi, hogy nem látta; magam is így vagyok vele.

Petényi a következő pro memoriát is csatolt hozzá: „requirendus supranominatus Tormay ut hos pisces notatos nominibus suis submittat“. Tolnába készültem, hogy végire járjak a dolognak; de előbb Szegedre kellett mennem s elámultam, a mikor a szegedi halászember szakasztott azokat a neveket mondta be, a melyeket Tormay Tolnából valóknak mondott. Végigmenve a „Tájszótáron“, kistúlt, hogy valami hiba van a kréta körül. A dolog t. i. így áll: Azt a magyaros sorozatot annak idejében Nátly József gyűjtötte a Tisza mentén, beküldte a Tájszótár szerkesztőjének, ki az egészet a 203-dik oldalon a *Keszég* alatt vette be; Tormay ezt a tiszamelléki sorozatot a Tsz. ből kiírta — mihez semmi kétség sem fér. mert a nevek sorrendje ugyanaz — s Tolnára ráfogta. Hozzá teszem, hogy Nátly József kitűnő gyűjtő volt; eddig egy szavában sem csalatkoztam.

Közös eredetű halnevek.

1. Márna, tótúl: Mreña, Mreñica; ide tartozik a Márnafiú, Bartafia, Martikeszeg.
2. Pisztráng, tótúl: Pstruh.
3. Paducz, tótúl: Podustwa, a tót elnevezés a szájnak torokfelől való nyílásáról van véve.
4. Czompó, tótúl, de csak Túróczban: Tompow.
5. Csuka, tótúl: Štuka.
6. Csík, tótúl: Čjk.
7. Kárász, tótúl: Karašek. lat. Carassius. ném. Karausche, Gareisl.
8. Menyhal, tótúl: Mjeň, Mentauz.
9. Harcsa, tótúl: Hrěa, Szarvas körül; a „hrěa“ farkót jelent s a tót név nyilván a Harcsa nagy fejétől, vékony farkától (a farkó analogonja) ered.
10. Kócz, Kóczhal, Kolcz nyilván a tót Kolec. Kolok (= czövek, faszeg) másolata. A nevezet a hal alakjáról van véve.

11. Okle, Bökke, Böke, Büke, Bürke, nyilván a német Auklei, Uckelei nevekkel egy töből fakadt.
12. Lazacz, lengyelül: Losoř.
13. Czingli, német triv. neve: Zingel.
14. Srácz, német triv. neve: Schraetzer, melyet Cuvier francziásan Schraitzer-nek írt.

Így dolgozott, ilyen munkát végezett Petényi Salamon; ilyen ,bárgyuságokból' állott az a gyűjtemény, a melynek félre kellett állnia, hogy utóbb helyére léphessenek a *szobár. pontyár* sat. isten nyomorékjai!

Nincsenek álmatlan éjszakáik, nem éreznek lelki furdalást, a kik ,elbírálták' őtet?

HERMAN OTTO.

ADATOK A NYELVUJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

„Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, mellyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye“. 1807.

A második részben előre bocsátva, hogy a kifejezések és szók elfogadására közmegegyezés szükséges, s hogy azok értelmének meghatározása végett tanácsos volna szakértő férfiakból országos bizottságot választani, melynek munkáját aztán a megyék elfogadni „kisebbségnek nem tartanák“: bele bocsátkozik a „terminologia készítésébe“.

Szójegyzékéből a következő szemelvényt tartottam érdemesnek a közlésre, a többi szókat és kifejezéseket részint már említettem, részint a közhasználat által ismeretes voltuknál fogva elhagyhatóknak véltem.

Eligazítás: rectificatio.	illendő becsű: condigna
öregbbség: senioratus.	aestimatio.
atyai testvér: carnalis frater.	fogóbér: taglia.
anyai testvér: uterinus frater.	ítélőszékbeli királyi személyviselő: personalis praesentiae regiae in
keresztes prépost: praepositus infulatus.	iudiciis locumtenens.
megmásolni a szavát: revocare.	vértagadás: proditio fraterni sanguinis.
	élésház: domus annonaria.

jövendőlet: vaticinium.	megtérit: bonificare.
teljes hatalmazott: plenipotentiarius.	hatalomkar: brachium.
ügyviselő: fiscalis.	számozás: calculus.
ügyellő: agens.	kerülő levél: circulares litterae.
ügyvédlő: advocatus.	újszálló, telepedő: colonus.
személyviselői szék: sedes personalitia.	újszállás. telepedék: colonia.
foglalat: occupatum.	általtevő v. általlépő levél: compassuales.
égvizsgáló: astronomus.	bukás: crida.
időhatár: terminus.	bukott vagy on: cridalis massa.
lakásbeli elválasztás: divortium a thoro et mensa.	büntetőség: criminalitas.
negyedlevél: expeditoriae super solutione quartalitii.	gondviselő: curator.
határlevél: litterae metales.	futólevél: currentales litterae.
kincstartó: custos.	futólevelezni: curren-tare.
zártartó: contralor.	viszhang: echo.
lőtófutó: cursor.	öszhang: harmonia.
íróházbeli hites jegyző: cancellariae iuratus notarius.	hatható erő: } hathatóság: { energia.
rendtartó: praefectus.	elélhető: fungibilis.
szemmeltartó: contra-agens.	avatkozó: ingerens.
pénz-szedő: cassirius.	kótyálni: } kotyavetyélni: { licitare.
felfejtő v. kinyomozó: liquidator.	szószóló v. } meghatalmazott: { mandatarus.
levéltartó: archivarius.	határvitel: metalis ductus.
építőmester: architectus.	vontató: forspont, prae-junctura.
földmérő: geometra.	hátralétel: restantia.
tollvezető: actuarius.	szórszálhaso- } gató v. } akadékos: } scrupulosus.
nevelék: accrescentia.	
ágyus: artillerista.	
ludas: ancarius.	
hallott tanu: testis auritus.	

világcsalás: stellionatus. nyomtatóműhely: typo-
világcsaló: stellio. graphia.
könyvnyomtató: typo- látomásozni: vidimare.
graphus. halókölcson: vitalitia.

KULCSÁR ENDRE.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A székely instáncziához. A Nyelvőr XIII. k. 509. lapján Olasz Károly egy supplicáló levelet közöl, melyet egy ismerőse a volt erdélyi gubernium levéltárában talált és a mely szerinte egy székely góbé folyamodványa volna I. Apafi Mihály fejedelemhez. E vélemény tévedés, mivel ilyen supplicatio a népi elme sajátos, tréfás szülötte, mely más-más változattal nemcsak a székelyek között, hanem Baranyában is, az Alföldön is otthon van, a mint a Nyr. I. 428. és II. 223. lapján megjelent hasonló tréfás kérelmek bizonyítják. A nép e humoros termékeit nézetem szerint épen oly helytelen személyhez és időhöz kötni, mint pl. az okos leány esetét Mátyás királyra vonatkoztatni.

KARDOS ALBERT.

Gyaksa. A NSzótár így magyarázza e szót: „Hegyes karó vagy nyársféle eszköz, melylyel valamit megerősítés végett leszúrnak“. Ballagi Teljes szótára szerint *gyaksa* tájszó, s jelentése: „1. szűrő eszköz, melylyel vmit megerősítenek; 2. hegyes pálczikából álló játékszer“.

Ez a ,tájszóbeli' *gyaksa* a frequentativ képzős *gyakos* (alapszava *gyak*) cselekvő igenevének (*gyakosó, gyakosa, gyaksa*) mutatkozhatnék. Ballagi a NSzótárból (a 2. alatti jelentés Ballagi toldaléka), ez Kresznericsből, Kresznerics pedig vagy Baróti Szabó Kisdéd Szótárából, a hol ,hegyess-fa, hegyess bél-fák' jelentéssel van beiktatva, vagy pedig, a mi valószínűbb, minthogy latin egyértékeseit belőle idézi, Bod-Pápaiból írta ki e szót, a kinél az ,Addenda'-ban meg is találjuk „palus acuta, veretrum“ magyarázattal.

Van azonban a dolognak egy erős *de-je*. Kresznerics t. i. s. előtte B. Szabó is BPP. adatában az *f* betüt *f*-nek nézvén, *gyaksának* olvasta, a mi, bár a szónak *f* betűje kissé el van mosódva, *gyakfá*-nak olvasandó.

Ez a *gyakfa* megtalálható Sándor Istvánnál, a ki e magyarázatot csatolja hozzá: spanischer reiter („Friesische oder spanische reiter bei verschanzungen ein dem vorrückenden feind entgegengelegtes hindernis, bestehend in vier oder sechseckigen balken mit löchern, wodurch kreuzweis spitze, eisenbeschlagne pfähle gesteckt sind“

Sand.); meg van továbbá Kassai szótárában is: „*gyak-fa*: loco, *gyakó-fa*: palus acutus, hegyes karó“.

A *gyakfa* láthatólag összetett szó, melynek első tagja: *gyak* végtagja kopott igenév („*szuromgyak*: kétfelől hegyezett asztag tetejében levő fa, mely a szalmát tartja, hogy le ne hulljon“). Tsz.), mely azonban önállóan csak teljesebb alakjában fordul elő: „*mergae*: ein korngabel oder schauffel; villa, *giaka*, mereglye (Cal.); *gyaka*: a szalma fedelet lecsiptető karó (Tsz.); *gyaka*: a szekér oldalát tartó löcs felnyuló hosszú vége, mely a kévét megfogja; asztagkarimába szurdalt fedéstartó apró hegyes fák; asztag és csűr hegyébe állított hegyes rúdak“). (Kriza).

SZARVAS GÁBOR.

Boncs. I. A Nyelvőr XIII. k. 515. lapján ezeket olvasom: „Kresznerics mind *boncs* alatt, mind *virág* alatt közöl egy *boncsvirág* összetételt, mely szerinte télizöldet jelent. Forrást nem említ és másutt e *boncsvirágnak* semmi nyoma“.

Erre vonatkozólag bátorkodom a t. szerkesztőségnek tudomására hozni, hogy nálunk, Völcsében, (Sopron megye, Répczevidék) a *boncsvirág* szélében-hosszában ösmertes. A nép érti rajta a természetrajzban „*vinca minor*“ néven előforduló növényt. A lányok koszorút is csinálnak belőle. Boncsból font koszorút tesznek fejükre az első szent áldozáshoz járuló lányokak is.

HORVÁTH ANTAL.

II. Volf György a *boncsok*-ról szoltában a „*boncsvirág*“ értelmű *boncs* jogos voltában csak azért nem kételkedik, mert Kresznericsben nincs oka kételkedni, bár a szónak egyébütt semmi nyoma. Nehogy azonban e megjegyzése félreértést keltsen és a virág értelmű *boncs*-ot gazként kiirtásra kárhóztassa valaki, utalok a Nyr. IV. kötete 181. lapján tőlem közölt sopronymegyei tájszókra, melyek közt a *boncs Vinca minor* értelemben olvasható. És most ismételten is fölhipom rá a figyelmet, hogy Soprony megyében a „téli zöldet“ csakis *boncs*-nak nevezik és csakis a „téli zöldet“ hijják *boncs*-nak. Boncsból kötnek koszorút, eljárnak boncsot szedni az urasági nagy kertbe, a hol a kék virágú vad boncs bőven belepí a bokrok alját. Egyéb értelemben járatos *boncs* vagy *boncz* ismeretlen. A Vinca-nak egyébaránt Gönczy „Pest megye viránya“ nevű kézikönyve a következő „népies“ szinonimáit közli: „*bervéng*, *börvény*, *meténg*, *százfű*, *loncz*, *erdei puszpáng*, *földi borostyán*“.

CSAPODI ISTVÁN.

Házasodik. Úgy látszik, csakugyan meg kell előbb németül tanulnunk, ha a mai magyar nyelvet meg akarjuk érteni. Legalább a Nemzet, melynek fordított cikkeiben és ollózott híreiben a magyartalan és gondatlan stilusnak föl-

tünő példáival találkozhatunk, oda törekszik, midőn így ír: „Vargács Franciska *házasodni* készül“. (1884. okt. 22. esti kiadás).

Eddigelé a magyar leány férjhez vagy nőül ment, de *házasodni*, minthogy családot, házat alkotni a férfi feladata, csak is férfinak volt fentartva. De a Nemzet dolgozótársai a nőt nem akarják jogától megfosztani, hadd *házasodjék* a nő is. Miért ne? Ha a németeknél férfi és nő egyaránt képes *heiraten*, miért becsülnők mi kevesebbre magunk leányait, a magyar nőket? Mi azonban kérjük a Nemzet dolgozótársait, hogy a német (*heiraten*) példájára ne *házasítsák* meg leányainkat; elég, ha *férjhez* vagy *nőül* a *dják*.

KARDOS ALBERT.

Közöltük e helyreigazító sorokat, de nem azért, mintha magunk is egy véleményen volnánk a helyreigazítás írójával, hanem mert alkalmat szolgáltat nekünk rá, hogy e sokszorta hallható kifogás alaptalanságát kimutassuk.

Hogy a *házas* nem csupán a férfi jogos czímzete, hanem a nőé is, bizonyítják ezek az eléggé ismert s megszokott kifejezések: „házastársak, házasságok“. Ha *házastársakon* (többes szám) nincs magyar ember, a ki mást értene, mint férfit és nőt, nincs magyar ember, a ki kétségbe vonhatná, hogy *házastárs* (egyes szám) egyként férfit is nőt is ne jelentene; ha tehát nem csak a férfi, hanem a nő is *házastárs*, *házasság* fél, akkor a nő is *házasság* személy vagy egyszerűen *házasság*; következésképp *házasságra* léphet a nő is, *megházassodhatik*; valamint hogy fő-törekvése is volt „magyar embernek mindétig“, hogy leányait jól házassíthassa ki.

Hogy a nő is nemcsak manap, hanem már réges-régen *házasság* volt, ha férjhez ment, bizonyoságot tesznek róla ókori irataink. Íme néhány példa: „Vala kynek keth *házasság* (uxor) leend, mynd az kettew megh eeghettesseek (JordC. 106.). Vala ky megh veyendy karyath-seeferth, neki adom axa leanyomat *házasság*: qui ceperit Cariath Sepher, dabo ei Axam filiam meam uxorem (u. o. 318.). Pal csak önnön maga marada egi *házasság* hugaua (DebrC. 113.). O zerelmes atyamffyay awagy kyk zyzek *házasság* awagy penitencia tarto ewzwegyek vattok (ÉrdyC. 76.). Eliud *házasság* ueue maganak amaz özueg azzonth: kynek fya halua vittettetik ky (KazC. 45.). Azt is elvégezésé, hogy ötet elvenné, senki egyéb néki *házasság* nem lenne (Istv: Volt. 134. v.). Ezt is gondolhatják hogy nem kárhoztatom, *házasság* *házasság*; hanem csak próbáltam (u. o. 794. v.). *házasság*: matrona MA. *házasság*: maritata u. o. *házasság* *házasság* nem vetetnec azzonoc (KazC. 171.) Torniot rakattata zent Borbalanak es zeep hazakat benne hogi ot lakneiek

leaniual mygh valameli nagi vrnak hazzasitanania (DebrC. 10.). E nõmõs zvw mikoron embõr korban iutot volna az õ attia házasa õtet ah romai publius pogan vrnak (u. o. 59.). Leanyat neki házasa (Pécsi: SzüzK. 67.). Collocare filiam alicui: valakinek el-házasítani leányát (PPBl.). Collocare in matrimonium: ki-házasítani (PPB.). Istennec kõueti monda: anna ne zegenled ha istennec paranõolattabol harmadzor házassulz (TelC. 49.).

Ezekbõl látnivaló, hogy Vargács Franciska egész jogosan készülhetett házassodni: ha a pap nem tett, mi se tehetünk ellene semmi kifogást. SZARVAS GÁBOR.

Melleszt. Bátorodom véleményét a következõkre vonatkozólag kikérni.

A M. tud. akad. nyelv- és széptud értek. X. k. 5. sz. (1882) 14. l. Ballagi Mór ezeket írja: „Itt-ott oly nevetséges kocsintással ejti szavát, hogy szinte az a kérdés támad lelkünkben, vajjon magyar ember volt-e Kis-Viczay? Így mikor e latin mondatot: Exiguum munus cum dat tibi pauper amicus, Accipito placide, et plane laudare memento, ekkép magyarázza: Ha adnak malacot, ott ne tarts tanácsot, azt miképen mellyeszszed. Magyar ember lúdját kappanját igen is melleszt; azaz: melle tollait szedegetve kopasztja; ellenben malacját, ha nem pörköli. csakis kopasztja. de sohasem mellyeszti“.

Ennek ellenében Pesti Gábornál azt olvasom, hogy Aesopus megmellyesztette — nem is a disznót, de horrendum dictu — a disznólabát! (L. Toldy: A XVI. és XVII. szd. prózairói. I. A Pesti-féle mesék elé vett „Aesopus életében“).

Ballagi szerint már most „kérdésnek kell támadni lelkemben, vajjon magyar ember volt-e az a Pesti Gábor“? Avagy talán a mellyeszt szónak volna tágabb értelme, mint a minõt neki B. szabott? S én kötve hiszem, hogy B. megállná szó nélkül, ha szakácsnéja olyanmódon kopasztott ludat, kappant tálalna, melyet az õ definitiója szerint mellyesztett, azaz csak melle tollait szedegette le. KRAMER Gy.

Bizonyára van benne valami csodálni való, hogy egy nyelvész ajkáról hallunk ilyen kárhoztató itéletet. Hisz ha a metaforáknak szándékunk hadat üzenni, akkor bátran hozzáfoghatunk a tilalomfa fölállításához is, a melyen vastag betűkkel oda legyen írva: Tilos a beszéd. Mert ha a szók eredeti jelentésének korlátai közt maradva akarnók fölépíteni a helyesség alkotmányát, akkor akár örökre lepecsételhetjük, a melybõl irunk. a tintatartót, s a beszéd miatt bátran lakatot vethetünk a szánkra; nem támad belõle semmi baj

Ha Ballagi természetesnek találja, hogy a „ludat mellesztik“, de meg nem foghatja, hogy Kisviczai „miként mellesztheti a malacot“, más emberfiának is meg van engedve, hogy míg természetesnek találja, ha „a hordót borral töltik“, csodálkozását fejezze ki azon, ha valaki „naplopással“ tölti az időt. Azt értjük, hogy a hóhér az elítéltnak „nyakára köti a kötelet“; de mi az, hogy az apa fiának „lelkére köti a tanulást?“ S hogy ne kezdjünk bele annak elszámolásába, a mi lehetetlen, föl hagyunk az idevágó példák hosszú sorának idézésével s a többi helyett még csak ezt az egyet beszéltetjük: „A vezérkar kebelében e pillanattól kezdve lábra kezdett kapni a fejetlenség“. Kérdés: hogy lehet a k a r n a k k e b e l e; miként juthat a k e b e l b e a f e j e t l e n s é g; hogy kaphat lábra a f e j e t l e n s é g; s végre: hogy kaphat lábra a k a r k e b e l é b e n a f e j e t l e n s é g?

Ha a szók eredeti jelentését tekintjük, ennél nagyobb abszurdumot képzelni is alig lehet. Pedig ha e kifejezést egyik napi lapban olvasta volna Ballagi, meg vagyunk győződve róla, hogy ép úgy nem akadt volna fönn rajta, mintha ezt olvasta volna: Az éjjel nagy hó esett.

Különben Kisviczai mellé oda állanak még kocsintóknak Pesti Gáboron kívül a következő régi írók. K o m j á t h y: „Nem de valaky által azokkŕwzŕl, kiketh thyhoozzatok kwltem, megfostottalake, meg mellieztetteleke, tyteketh“ (Sz. Pál levelei. 241). M o l n á r A.: „Jobbágyokat mindenképpen nyuzta, fosztotta, mellesztötte“ (Disc. de summo bono. 117). R u m y M o n u m.: „Köyveitől és ruházatjától megfosztatik, felesége is mindenből kimelylyeztetik“ (I. 91). T ö r . - M a g y. E m l é k e k: „Hajóvonókért kijött pesti három melyesztő agáknak adtunk 17. t.“ (I. 316).

Különben, ha Kisviczai „a malacot mellesztve“ kocsint, nagyobbat kocsint Bod-Pápai, a ki meg a d i s z n ó t melleszti, midőn e latin mondást: „glabrare sues aqua candente“ ekként fordítja: „disznót mellyeszteni“.

SZARVAS GÁBOR.

Bojtár. E szóra nézve Kispál Mihály a következő közli velünk: „A „Nyelvőr“ XIII. k. 518. l. közöltem volt, hogy Kossuth nekem azt mondotta, hogy a *bojtár* is valószínűleg az olasz *boitario* szóból eredett; de a szerkesztő megjegyze, hogy e szónak — melyet Miklosich a tőből származtat — Kossuth által említett olasz eredetije nincs meg a szótárakban, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy mint tájszó valahol ne legyen esetleg közhasználatban. Ez iránt kérdést intéztem nagy hazánkfiához, a ki azonnal válaszolt

is nekem egy levélben, a mely a *bojtár* sorsát véleményem szerint eldönti s melyet íme itt közlök'.

„Tisztelt uram! Szívesen megadom a kívánt felvilágosítást a *bojtár* szó iránt.

A *boitaro* (nem *bojtario*) olasz tájszó. Romagnában él vele a nép, mely (a mint bizonyosan tudja ön) legtisztábban megtartotta a régi római typust. Ott van a Rubicon, mely Julius Caesar idejéből a világtörténelemben forduló pontot képez. Az ottani nép az ökrö pásztorra más szót mint a *boitaro*-t nem is ösmer. Ezt Ferencz fiamtól tudom, ki több mint 10 éve e nép közt Cesenában, a hajdani Rubicon táján lakik, mely népből a kénbányákban, melyeknek fiam igazgatója, pár ezer ember dolgozik, kikkel fiam folytonos érintkezésben áll; s kinek az ökrö pásztor ság terminológiájának ismeretére annál biztosabb alkalma volt, mint-hogy jó ideig ökrökkel szállította le a bányákból a ként (mint csak még kevéssel ezelőtt a carrarai márványbányákból a márványt szállították); tehát a *boitarok*kal sok dolga volt.

Nem gondolom, hogy a *boitaro* szó Dantében előfordul, mint a koczan tás (dan di cozzo) előfordul. Nem classicus szó; tehát az olasz szótárakban sem fordul elő; azokban a *boitaro* fogalmára a *bovio* vagy *bifolio* szó adatik; de a tiszta római eredetű romagnai nép *boitaro*-t mond, s nekem, ki nyelvtudós teljességgel nem vagyok, fülérzékem azt sugja, hogy a magyar *bojtár* szóban a római *bos*-ból eredett *bove*, *bovi*, *boi* szó határozottan benne van; s mikor a „Tarnóczára elszegődött bojtár“ azt dalolja, hogy „jó legegője van ott a birkának“, csak annak adja jelét, hogy a bojtár elnevezés az ökrökről (boi) a juhokra átsikamlott.

De ismétlem, én nyelvész nem vagyok, hanem azt mint tényt mondhatom, hogy a „*boitaro*“ szó romagnai olasz tájszó. Az olasz vette-e a magyartól vagy a magyar az olasztól vagy mindketten valamely más nyelvből, biz én nem tudom, nem is kutatom, nem mesterségem; hanem az igaz, hogy midőn a magyar nyelvnek a magyar tudós akadémia megbizásából szerkesztett szótárában azt láttam, hogy a *bojtár* szót a *bojt*-ből vagy *bolyt*-ből származtatja, a mi „mozgatásra vonatkozik“, ezt majdnem oly mulatságosnak találtam, mint azt, hogy a *könyv* szót onnan származtatja, hogy a *k* hang valami gömbölyű, mely az *ö* betűvel még erősíttetik'.

Uram irgalmazz az én tudatlan árva lelkemnek, melynek az ily tudósságra egy mákszemnyi érzéke sincs!“

KOSSUTH I.

A levélnek e soraihoz a levél közlője, Kispál Mihály, e záradékot csatolja: „Azt hiszem, hogy ezek után nem lehet kétségbe vonni, hogy a magy. *bojtár* az olasz *boitaro*-ból eredett“.

Helyes állítás; csakhogy, a mire minden állításnak támaszkodnia kell, megokolása hiányzik. El kell mondanunk tehát az okokat, a melyek e nézet elfogadását ránk kényszerítik.

Hogy a szónak két birtokosa közül melyiket illeti meg az elsőbbség, az eredeti birtokjog, arra nézve nem lehet semmi kétség. A magyar nem lehetett kölcsönadó, mert nyelvünkben a *bojtár*-nak se alapszava: *boj*-, se a végtagbeli *tár* elemek alkalmasan ki nem magyarázhatók. Az olasznak ellenben minden jogcíme megvan, hogy a szót saját birtokának mondja. Nevezetesen alapszava a lat. *bos*-nak (ökör) tőalakja: *bove*-, mely a megrövidült s általános használatú *bue* mellett szintén még eléggé járatos; kiválóan olasz tulajdon a deminutiv *-etto*, *-etta* képző: *bovetto*, *bovetta*. úgy hogy a klat. *bovettus*: tinó, *bovetta*: üsző szókat is olaszból eredettnek kell tartanunk; s továbbá az *-iere*-vel váltakozó *-aro* szintén ismeretes személynévképzője e nyelvnek: *bovetтары*: ökrész, ökörpásztor; végre a két magánhangzó közti *v* kiesése is megszokott jelenség benne, a mint ezt maga a *bove*-ből rövidült *bue* mutatja; ilyenek még: lat. *bovianum*: ol. *bojano*, lat. *civitatem*: ol. *città*, lat. *Faventia*: ol. *Faenza* (Diez, Gramm. I. 286.).

Bizonyos tehát, hogy a *boitaro* eredeti olasz szó; valamint bizonyosnak vehető az is, hogy a magyar egyenest tőle vette át; mert a tót kivételével a velünk szomszédos nyelvek egyikében sincs meg e szó. De hogy mi úton-módon jutott el hozzánk, mert a velencei dialektus, a honnan olasz kölcsönvételeink legnagyobb része került, nem ismeri; Boerio szótárában legalább nem találjuk följegyezve a *boitaro*-t — olasz térítők ültették-e át, vagy Anjou-korbelt ajándék-e. arról nem tudunk számot adni.

E szerint Miklosichnak különben is nem nagy valószínűséggel járó nézete, hogy a *bojtár*-nak *baita*: *casa* az alapszava, s hogy a magyarnak a tót *bojtár* az eredetije, tarthatatlannak bizonyult be; mert az ellenkező áll: a *bojtár*-t a tót vette tőlünk kölcsön.
SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FEJELETEK.

I. K é r d é s. A Nyelvőr XIII. k. 488. lapján e mondat ütötte meg fületem: „mert *neh ezen kiejthető*“. Valahányszor ilyet hallok, pedig jobb írótól is elég gyakran hallom, mindig kísértetbe jövök a szórendet megváltoztatni ilyen formán: mert *neh ezen ejthető ki*. Azt kérdem tehát a t. szerkesztő úrtól, valóban egységes, elválaszthatatlan szó-e az ilyen igenév: *kiejthető*? Vagy talán mégis igaz úton jár az én nyelvem, mikor ez összetételt el meri választani? K. A.

Felelet. Nem kutatjuk ez alkalommal az okokat, hogy miért, hanem annyi való, hogy művelt osztályainknak egyike sem árt annyit a nyelvnek, egy sem árasztja el oly nagy számával a gyakorta legkirívóbb idegenszerűségeknek nyelvünket, mint jogászaink. Ez a visszás szörend, a melyen a kérdéstevőnek ép nyelvérzéke nem ok nélkül ütközött meg, szintén az ő, német forrásokra valló munkálkodásuknak a gyümölcse. Meghonosítását a Bachkorszak beálltával kezdték meg. Maig is jól emlékszem az előadásra, a melyet N. N. egyetemi tanár tartott. Akkor, az ő szájából hallottam először az ilyenfélét: „Ha a birtok nem *elidegeníthető*. Az ilyen tanuk nem *meghitelhetők*. Nem *beszámítható* állapot“ sat.

Az előadás végeztével egyik jogásztársam, a kinek szintén akkor ütötte meg először fülét ez a szörend, így szólt hozzám: Hallottad, hogy fűzte N. N. tanár a szavakat: ez nem *behajtható*? — Hallottam. Nagyon furcsa! — Nekem tetszik: „nem behajtható“! sokkal hangzatosabb mint: „be nem hajtható“; asztán több is a logika benne: „behajtható“ pozitív, „n e m behajtható“ negatív. Ezután én is így fogom használni.

S használta is; és használta vele a tanítványok legnagyobb része is, s ma, rövid harmincz év után, ott állunk, hogy az összes irodalom, alig itt-ott egypár magyarosabb író kivételével, a kire azonban nem sokára az a sors vár, hogy ó s d i a k n a k fogják őket nevezni, egészen a német (*nicht genügend*) példaképre szabott, eredetiségéből kiforgatott (*nem kielégítő*) szörendhez kezd átszegődni.

De még nem jutottunk annyira, hogy ne találánánk tanult embereink osztályaiban olyanokra, a kik romlatlan nyelvérzékük szavával hathatósan ne támogatnák s meg ne erősítenék abbeli kijelentésünket, hogy a tagadó *nem* s az ugyanily természetű *alig*, *ritkán*, *nehezen*, *bajosán*, *kevésbé*, az igekötőt mindenkor elválasztják igéjétől, pl. „Én, atyafi, azt magának *meg* nem *mondhatom*, mert nem tudom. N e m *mondhatom meg* neki; gyerekek az illet tudni még nem szabad. *El* n e m *gondolhatni*, hova czéloz e kérdéssel. Egy szusszal *el* n e m *mondható*. Ennyi széna egy szekerre *alig rakható föl*. Olyan meseszerű, hogy *nehezen hihető el*. Nagyon merész a terv, *bajosán vihető ki*. *Meg* n e m *emészthető* eledelek. *Be* n e m *hajtható* követelés. *Ki* n e m *elégítő* felelet“ sat. sat.

A mint tehát nem mondható s nem is mondja senki: „Ilyen nehéz tárgyat gyermekeknek n e m *előadhatunk*. Ilyen rövid ésszel, a minő a tied, azt n e m *fölérhetni*. Ez magyarul se *kifejezhető*“ sat., nem mondhatók, akár állítmányul, akár jelzőül álljanak, a cselekvő igenevek se illetén szó-

renddel: „A latin nyelvben tett előmenetel nem *kielégítő*. E követelés alig *behajtható*. Nem *kiejthető* hangok“ sat.

A kérdés azonban sokkal fontosabb és sokkal részletekbe hatóbb tárgyalást kíván, mint hogy itt e helyen néhány rövid sorral el lehetne végezni, azért megvilágítását külön fejtegetés számára tartjuk fenn.

2. Kérdés. Egy alapszabály tervezet bizonyos szakasza így volt megírva: „Rendkívüli közgyűlést a központi igazgatótanács vagy önmagától vagy legalább 20 társulati tag megokolt kérelmére rendelhet el“.

A szöveg aláhúzott szava ellen fölszóltak, némelyek azért, mert szokatlannak tartották, mások, mert rossz; többen pedig így gondolkoztak: majd az utánunk következő nemzedék használja e megújított kifejezést, mi ne!

A szövegező nem tágított azt mondván, használható s megmaradhat, mert először jobb az *indokolt*-nál; másodsor rövidebb az *okadatolt*-nál, habár még nem eléggé megszokott kifejezés; harmadszor él vele több ismertebb író is, kik öntudatosan teszik gondolatukat papirosra.

Meg tudnám ugyan mondani, kinek volt több igazsága, s hogy az *ind(it)okolt* miféle fán terem, de az én szavamnak aligha volna kívánt eredménye; azért kérem a t. szerkesztő urat, döntse el, helytelen-e, a mint az egyik rész állította, a fentebbi szövegezésben a *megokolt* szó használata.

N. N.

Felelet. A kérdésbeli szó mind képzésére, mind jelentésére nézve kifogástalan. A denominatív *-l* képző ugyanis, mint a *vas*: vasal, *pánt*: pántol, *fej*: fejel, *talp*: talpál, *jel*: jelel, *kert*: kertel (bekerteltetem a földemet = kerítéssel vettem körül) sat. mutatják, egyebek közt az alapszójelölte tárgygyal ellátást fejez ki: „Megfejejtetem a csizmámat“ = fejfel láttatom el. E szerint *meg-okol* — okkal ellát, fölruház, fölszerel; tehát tökéletesen kifejezi azt a fogalmat, a melyet a német *beweg-grund* mintájára készült *indokol* szóval szoktak jelölni; s bátran ajánlható a további terjesztésre.

3. Kérdés. Egy társaságban valaki azt a kérdést veté fel, hogy hogyan származott e szó: *buborék*. Egy tanár, a ki foglalkozására nézve nyelvész, következőképen magyarázta ki: Midőn egy esőcsepp a földön levő vízre esik, ez búszerűleg felugrik és visszaesve hólyaggal takartatik be, tehát *búb-(b)or(it)ék*. A társaság egy másik tagja még furcsábban bontotta e szót elemeire: Ha eső esik avagy ha borult az ég, az ember búsul, tehát *bú(sul)-bor(rult)-ég* (—ék).

Én részemről az egyik magyarázatot sem tartom komolyan számbavehetőnek, de őszintén megvallva a szó száрма-

zását nem tudom. Midőn tehát a fenebbieket a „Csigabigák“ rovata számára a t. szerkesztő úr becses figyelmébe ajánlani bátorkodom, egyszersmind arra is kérem, miszerint e szó származását közlönye hasábjain közölni méltóztassék.

B. I.

Felelet. A *buborék* szónak föntebbi megfejtései elméseknek elég elmések, de annál tarthatatlanabbak.

A szónak származását biztosan mi sem mondhatjuk meg; azonban megközelítjük vele a valószínűséget, ha azt állítjuk, hogy ugyanegy ama *bugyborék* szóval, mely némely vidéken, nevezetesen Bácskában használatos s ugyan azon *bugybor(og)* igeinek eresztéke, mely ugyanott *bugyrog* alakban is él s minden bizonnyal a *bugy-og* származékai közé tartozik.

4. Kérdés. Magyar ember létemre szeretek magyarul, magyarosan beszélni mindenkivel — következőleg: istenemmel is; már pedig magyar imádságaink nyelvezetét senki — én pedig épen nem mondhatnám magyarosnak. Teszem azt, csak a „Hiszek egyet“ veszem, a mint mi katolikusok használjuk: „ki fogantaték Szent Lélektől, születék, kínzaték, meghala és eltemetetéék“; a sok *taték, teték* elveszi az ember kedvét az imádságtól. Nem lehetne, illetőleg nem kellene-e ezt, és többi imádságainkat is szabatosabb magyarsággal felcserélni? S ha igen, mi módon? H. F.

Felelet. Tagadhatatlan, hogy különösen főbb imádságaink nem épen a szinejava magyarság tárházából valók, s például „a mi kenyerünket mindennapit adjad nekünk ma“ a legszemenszedettebb latinizmusok egyike: panem nostrum quotidianum da nobis hodie, mindamellett mint az ősmült ereklyéi tiszteletre méltók, a melyeken, legalább nekünk, változtatnunk nem szabad. Ezt, ha szükségesnek mutatkozik, megteheti, a kinek jogkörébe tartozik, a katolikus, vagy más hívek számára, az illető egyház.

5. Kérdés. Pozsonyban a ligetben padok vannak, melyek következő felirattal vannak ellátva: „Pozsonyi város-szépítő egyesület. — Pressburger Verschönerungs-Verein“.

Többen a felett vitatkoztunk, vajjon a magyar felirat nyelvta nilag helyes-e vagy sem; vagy hogy helyesebb volna-e mondani: „Pozsony városi szépítő egyesület“.

Igen lekötölné a t. szerkesztőség, ha ezen vitában szavát hallatná s az igazságot eldöntené. G. B.

Felelet. Az első kérdés: a kettő közül „nyelvtanilag melyik helyesebb?“ Helyes mind a kettő.

Ha a kérdés célja az, melyik adja vissza hívebben a német „Pressburger Verschönerungs-Verein“ feliratot, azt kell felelnünk, hogy az utóbbi, a „Pozsony városi szépítő

egylet'; de ha azt kérdezzük, melyik fejezi ki helyesebben a fogalmat, akkor az előbbire kell szavaznunk; mert a 'szépítő egylet', vagy helyesebben 'szépítő egyesület' valamint eredetije, a 'Verschönerungs-Verein' határozatlanul hagyja, hogy mit akar szépíteni az egyesület, míg az előbbi azt is kimondja, hogy a várost: 'Város-szépítő (egyesület)'.

6. Kérdés. Sziveskedjék becses folyóiratában megmondani, vajjon „Egyenest énhozzám jöni parancsolta“ avagy „Egyenest énhozzám jöjjön, parancsolta“, továbbá „Azért követekkel szerződni javallom“ avagy „Azért követekkel szerződjön, javallom“ helyesebb-e? K. L.

Felelet. A parancsol, rendel, tanácsol, javasol, kér, követel sat. kifejezésektől függő célzatos mondatok a magyarban helyesen csakis kötőmóddal állanak; pl. Megparancsoltam fiamnak, hogy beteg nényét látogassa meg. A bírónak tanácsoltam, hogy a csavargót fogassa be. Kérve kértem, hogy bucsúvétnel ne távozzék. Sat. Ilyenmű mondatokban az accusativus-infinitivus alkalmazása kirívó germanizmus, melynek meghonosítását jogászainknak köszönjük: A bírónak a csavargót befogatni tanácsoltam. Kértem őt bucsúvétnel nem távozni. Sat.

Különben bátran *hog*y nélkül is mondhatni: Megparancsoltam fiamnak, beteg nényét látogassa meg.

7. Kérdés. „A ki vizet prédikál és maga bort iszik, ne várja, hogy a 'keresztyén atyámfiak' bölcs tanácsát befogadják. A Nyelvőr is hiába papol, hasztalan sürgeti a törvényességet, mikor maga rossz példával megy elől a szabálytalan nyelvkezelésben. Ha más a *nem* és más a *ne* (az egyik tagadó, a másik tiltó): más a *sem* és *se* is, ezek közül is az egyik tagadó, a másik tiltó; és a Nyelvőrben mégis csaknem következetesen ilyeneket olvashatni: „Még*se* tartotta fölvehetőnek (XIII. 460.). A 'föveget' *se* a régi irodalom, *se* az élő beszéd nem ismeri (461.). A 'szimátra' nincs meg Ballaginak *se* teljes, *se* magyar-német szótárában; nincs meg a Nagy Szótárban *se*“ (462.) sat.

Miért írnak hát az orthologusok = helyes beszédűek helytelenül *se*-t mikor *sem*-nek (tagadás) kellene állni? Azt csak ők tudják, de én *ne'* tudom“. V. K.

Felelet. Az orthologusok azért írnak tagadás esetében is *se*-t, mert minden ember úgy mondja, bizonyosan még V. K. is, ha jóízűen beszél s nem akar pipeskedni. „Oda *se* hajtott a jó szónak. Meg *se* mozgatja füle botját. Ebből *se* lesz prédikációs halott. *Se* lát, *se* hall, mint az ostornyél. *Se* ki, *se* be, mint az ajtófélfa“. Nem hisszük, hogy a legbuzgóbb *sem*ista is így tudná ajkára venni az ismeretes mondást: *Sem* bűt, *sem* bāt nem mondott.

Ha tehát nem fordul ki sarkaiból a világ s vele a grammatika, ha évek hosszú-hosszú során át minden magyar anya szülötte kivétel nélkül *m*-telenül használta s használja a következő tagadókat: *se*-hol, *so*-ha, *se*-hová, *se*-honnán, *se*-hogya, *se*-merre, *se*-mikor, biztat a remény, hogy nem fordul ki ezentúl se, ha a tagadás ellenére se írjuk *m*-mel azt és ott, a mit s a hol mindenki *m*-telenül mond. Sőt még a tagadó *nem* helyett is mindegyikünk *ne*-t használ bizonyos esetekben pl. „Ki *ne* tudná? Nem hiszem, hogy *ne* olvasta volna. Ha itt járt, lehetetlen, hogy meg *ne* látogatott volna“, annélkül, hogy a legridegebb elmélet is föl merte volna tiltó szavát emelni e közhasználat ellen“.

8. Kérdés. A Pesti Napló egyik számában (1882. május 1.) az óvanta g féreg kiirtásáról szólott egy kis czikk a gazd. rovatban. Minthogy én e szólást: „megette volna az óvanta g férget is, olyan éhes volt“ már hallottam Sió mentén, de az óvanta g szót se Ballagi, se a Nagy Szótár nem említi, bátorkodom annak értelméért a t. szerkesztőség-nél kopogtatni.

B. J.

Felelet. A kívánt felvilágosítást mi sem tudjuk megadni; mindazáltal közöljük a kérdést s fölhívjuk az óvanta g szóra olvasóink s különösen gyűjtőink figyelmét.

EGY KIS APOLOGIA.

(Levél a szerkesztőhöz).

Tek. Szerkesztő Úr! A Nyelvőr f. évi novemberi számának egyik cikke: „Kazinczy és a Nyelvőr“, engem egy kissé meglecczkéztet azért, a mit én a Nyelvőrnek ugyancsak jelen évi folyamában, a februári füzetben elmondtam. Ez a lecke, megvallom, engem egy kissé meglepett; valódi indító okát napok mulva sem vagyok képes fölfedezni, s azt tartom róla, a mit a szent írás a szélről mond, hogy nem tudni: honnan jó és hová megy.

Mert ha a cikkemben kimondott s a Nyelvőr novemberi számában megrótt nyilatkozat e folyóirat irányelveivel nem egyező, akkor azt egyszerűen nem kellett volna ott kiadni, vagy legalább szerkesztői megjegyzéssel kell vala kísérni. S ha már egyszer, — nem tudni hogy, hogy nem, — ott mégis napvilágot látott: nem tudom megfogni, miért kellett a szerkesztői megrovó rostálgatásnak majdnem egy évig, 9 hosszú hónapon át késedelmezni.

De ettől eltekintve, nem vagyok képes felfogni azt sem, mért számít engem a Nyelvőr, melynek én megalapításától fogva dolgozótársa, s bár nem hangos, csak csendes

szavú párthíve voltam, az ellentáborhoz; s mért beszél velem úgy, mint az ellenpárt tagjaihoz szokott. Hiszen ha a Nyelvőr több ízben hangoztatta már a múltban, hogy Kazinczynak a nyelvújítás körül nemcsak hibái vannak, hanem érdemei is, a mint e nyilatkozatok tételére az engem rostálgató cikk hivatkozik is: akkor miért támad meg engem a szerkesztőség azért, hogy kérdéses cikkemben ugyanezt hangoztatom.

Az én kérdéses cikkem, az igaz, bírálat; de nem a Nyelvőr irányát, hanem a Nyelvőr tavalyi VIII—XII. füzetében megjelent „Kazinczy idegenszerüségai“ című cikksorozatnak szerintem téves állításait veszi bonczolgatás alá. Ide czéloz, s nem a Nyelvőr irányára, cikkem bevezető részében az a hely, hol azt mondom, hogy sokan, mert mostanában annyiszor hallották fölemlegetni Kazinczy nyelvújítási hibáit, Kazinczynak még erényeit is hibáknak róják föl. Cikkem középrése, melyben kimutatom, hogy az általam bírált cikksorozat Kazinczynak sok, igazi magyaros kifejezését idegenszerű gyanánt rója meg. épen ezen általános állításom részletes bizonyítgatása. A figyelmes olvasó tehát, miután e részletes bírálgatásokat elolvasta, kétségkívül nem a Nyelvőr irányára, hanem a bírált cikksorozatra vonatkoztatta amaz állításomat.

Cikkem bevezetésében, s itt már nem a bírált cikksorozatra czélozva, még azt is mondom, hogy mostanában „sokan nem akarják látni, hogy a széphalmi reformátor mily óriási hatást gyakorolt nemcsak nyelvünk fejlesztésére, hanem közvetve társadalmi életünk nemesítésére és szunynyadó politikai életünk élesztésére is“. Én azt hittem, ezen állítás sem ellenkezik a Nyelvőr irányával. Úgy gondolkoztam, hogy a Nyelvőr, a maga elé tűzött célhoz híven, ám mutogassa Kazinczy nyelvújításbeli botlásait; de e mellett, habár ez munkásságának nem tulajdonképeni célja, olykor mutasson rá legalább a kép másik oldalára is, s legalább úgy általánosságban mondja ki néha azt is, hogy nemzeti kegyelettel gondol Kazinczyra, kit, az embereket s korokat lényegükben megítélni tudó Kemény Zsigmond Széchenyi elődének nevez. Az igaz, ehhez semmi köze a grammatikának; de féltő, hogy a Nyelvőr olvasói közül sokan megszokják, sőt talán az ifjabb nemzedék már meg is szokta, csak a grammatika szemüvegén nézni Kazinczyra. Cikkem itt idézett helyével tehát azt akartam elérni vagy elősegíteni, hogy a Nyelvőr, az akadémia megbízásából szerkesztett folyóirat, csupán opportunitásból is nyilatkozzék egyszersmáskor irodalom- és általános művelődés-történeti szempontból is Kazinczyról. Bocsásson meg tehát, szerkesztő úr, én azt, hogy manapság sokan nem akarják látni Kazinczy érdemeit, korántsem a Nyelvőr széles látáskörű vezetőire,

hanem inkább azon, koránál fogva rendszerint tájékozatlan ifjabb nemzedékre értettem, a mely, mert a Nyelvőrnek csak ezt hangoztatni volt fő feladata, a közel múltban oly sokat olvasott s hallhatott is Kazinczynak csupán csak botlásairól.

Íme ezekre s nem egyébre czéloztam én a Nyelvőr novemberi füzetében megrostált cikkemmel, s azt hiszem, hogy ily nyilatkozataim mellett még mindig jó békességben maradhatok a Nyelvőrrel.

KOMÁROMY LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nem drémál, hánem süti márkát a cselekédet: nem szunyókál, mikor dolgozik.

Á lejányásszony olyan ürge, mint az ürge, kettőt lép égy nyombá: nagyon friss.

Igy veti még a feje állját: így teremt magának szorgalma által jó helyzetet.

Fussék ki a látója: a szeme.

Tudálmás embernek nem váló az ásszonyszemélyt részkirozni: a feleséget szekirozni.

Áz ilyen dolog nem kápácítál: nem illik.

Á fiu esze fogja a bétyüt, szive félvészi a tudálmát: könnyen tanul, fogékony esze van.

Tessék ádni olyan apró pondrócskákát, a miket az urák a töttött káposztábá ráknák: riskása.

Czibákon ván vágy pécsérén: meztelen.

Nem sokát ér biz már ő kigyelme, mert igen huzvá beszél, az a nágy bájusz is hátráltáttá a beszédet. Ezt jegyezte meg egy paraszt az öreg papra. Egy másik pedig felelt: Ezért ván hát, hogy mindig álomrá ver a prédikációjá.

Éjnye, éjnye! a hirtelen munká sosé vót jó! ászontá a csigá, mikó nyócz esztendeig mászott a fárá, s a közepéig jutvá visszasesett a földre.

(Rozsnyó vidéke).

GLOSZ GIZELLA.

Hasonlatok.

Csupa élet, mint a Bukiné macskája.

Úm megy, mint a hatszellepedő.

Tészi magát, mint a Szalay tehene.

Ollan, mint a ki a pad alá bújt.

Ollan, mint a ki a szappant mégétte.
 Még van esve. mint Kelemének macskája az öntött-laskáér.
 Úk kívánom látni, mint a hátam közepit.
 Sē árt, sē használ, mint a Tassi áldáso.
 (Gelse, Zala megye).

SIMON GYÖRGY.

Babonák.

1. A kinek a szeme viszket, sírni fog.
2. Ha ebédkor többre teritenek, vendég jön.
3. A ki a kenyeret nem egyenesen vágja, akkor az nap hazudott.
4. Mikor valamit orvosságképpen adnak, ne hogy megköszönd, me nem használ.
5. Ha mindent megesznek az asztalnál, jó idő lesz.
6. Ha valaki álmodik, ne mongya el senkinek, osztég be tejjesedik.
7. Mikor valaki var, osztán a czernát kirántja abból, a mit var, egy szabót ránt ki a pokolból.
8. Ha két tesvír köszt egy jány ül, ne fíjjen semmit, me nem sokára férhe megy.
9. Ha valaki főző kanállal eszik, nagy száju anyóssa lesz.
10. Ha asszony hajtya a lovat, nagy szél lessz.
11. Ha valaki var valakinek valamit, osztán az ujját megsúrja, az, a kié, kényes lessz vele.
12. Ha a drótos kiábál, eső lessz.

(Szatmár m. Patóháza).

BARTÓK JENŐ.

Népmesék.

A három kiráji.

Vót éccér, hol nem vót, még a tibériás tengéren is tul vót egy kiráj; vót annak három fija. Mikor má nagyok vótak a fiuk, a szülék előregéttek, monta a kiráj, hogy ményyenek az országba élelmét keréssni. Hát a legöregebb fiu azt monta, hogy ű elmín napnyugotnak, a hol aranyfák vannak, hogy aranyleveléket szégygyén; a közípsű pedig elmént északnak, hogy a hajójára drágaköveket szégygyén. A legkissebbik még elmént a nagy tengérré, hogy őstörténetéket tuggyon és tanujjon.

Amint méntek a tengéren, elfogyott az élelmük, nem tanáltak sé várost, se szárazfódet. Éccér nagyon messzire mégláttak egy kis feketesigét, — kijátottak, hogy ott föld van. De nagyon messzi

vót. Űk pediglen nagyon ki vótak az éhségtől fáradva. Még éccér oda értek; kiszált a kis kiráji hajójából, de nem tanáltak ottan sémmit. Mégis a kiráji csak bójongott. Éccér az éhségtől égyg küsziklára rárogyott és ott elalutt. Éccér csak azt vette észre, hogy jámborul mégsímogatták; fölveti szémit, hát látott égyg gyönyörű szíp tündérléányt. A léány kérdezte, hogy gyütt ára a pusza szigetre? Azt felelte a kiráji: őstörténetéket tudni és tanulni. És kért tülle valami énnivalót; mer az éhségtől van ű ott, és nem csak ű égyedül van ott, hanem a hajón vannak még többen. Azt felelte a tündérléány: ű nem adhat, mer nem hord vele énni és inni valót, hanem mēnyén az édes anyához, az talán majd segít rajta. A kiráji elment.

De a tündéraszony nem akart rajta szánakozni, hanem a léány elkezdett ríni, és könyörgött az anyának. Akkor mégszánta, elővette a ládából a fehér rózsás keszkenyőt, elterítette; parancsolt neki: Tündérendő, parancsolom, étel, ital rajtad ájjon égyg kiráji számára! Mingyár a kis kendőn vót a drága jó ételék. A kiráji nem nagy uralást várt, hanem mellé űlt és jó ízűn falatozott. Osztán a lány könyörgött, hogy vigye el űtet is magával. mer az anya má nem soká méghal: tengérbe lóp és hab lészén, mer ijen a tündérek halála. De azt monta a kiráji, hogy most nem viheti magával, mer még nagy útat köll tēnnie, hanem majd visszagyüvőbe elviszi.

Osztán a léány ellopta az anyától a tündérendőt, oda atta a kirájinak, és a kiráji elbúcsúzott, elmēnt hajójára és ottan a többi embérenek is elmonta a varázsszavakat, és azok is éttek. Vigan elindultak, közelibe égyg másik szigetét tanáltak.

A kiráji ott kiszált, vitte magával a tündérendőt; a sziget közepin léült és évett. Méglátott messzirül égyg öreg vínasszont, a ki így könyörgött: csak égyg falatot nyúccson neki. A kiráji mégszánta, mellé hitta énni. Az öregasszon, mikor jólakott, fölált, nem vót többé vín mamóka, hanem égyg gyönyörű szíp tündérrirájné. Kezibe égyg tarka köpönyegét tartott, oda atta a kirájinak: Tudd még, hogy én vagyok a tündérrirájné; ha nem attál vóna énném, nem kaptad vóna el. Még a kendő sé lét vóna tized. Ezt a köpönyegét, ha szíjjel bontod, ha szítszórod a darabját, a hun égyg ződ darab esik lé, ott égyg gyönyörű szíp nagy ződ kert léssz. A hova kik esik, ott léssz égyg nagy tó. A hun fehér esik, ott léssz égyg nagy kiráji palota. Hogyha összecsapod a kezédet, azt mondod: palota, tó, kert szünnél még, légyél mégint köpönyeg, mind eltűnik.

Onnét elmín a szigetrül a hajójára. Ottan nem sokára attul tanált égyg harmadik szigetét. Mégint kiszált a hajóbul, mént mégint a sziget közepin; mégint chézett, mégint a tündérendőt elővette, évett. Méglát messzirül égyg öreg vínembért; messzirül összekúcsolva a kezeit könyörgött, hogy az éhségit ha valamivel el birná csillapítani; odahitta magáhol. Éttek vigan. Mikor víge

vót, mégint fölált a vín ember; elővész éggy aranypácát, végin vót éggy ezüsgomb: Ha ezt lécsavarod, ha parancsolsz elő lovas-huszárt, a hányat akarsz, annyi léssz; osztán kigyűnnek a bakák, a hogy akarsz velük banni; osztán hogyha vissza akard őket mégint, parancsojj nekik: nem köll mán többé! — visszaménnék, akkorákká lésznek, mint éggy darázs, mikor a botba visszaménnék.

Onnét elmént a szigettrül, hazafelé indult; a mikor a tündérlányhoz ért, akkor mán ott vót a tündérlány az annyával. Avval csak fölvette a hajóra és az anya belelípött a tengerbe, habbá változott. És a kiráji elmént. A mikor elérte hazáját, nagy pusztulás vót, mer az angolok elvétték túllük a várost; az apja pedig mán akkor bujdosóba vót, a két kiráji kincsit mán elélték azok. Azt monta az apja:

— Most má csak üjjünk a té hajódra, oszt ménnünk, a mérül gyüttél.

— Nem úgy van az, nem hagyjuk a mi hazánkat.

Elővette az aranypácát, lécsavarta rúlla a gombot és parancsolt temérdek katonát, elsőbb a lovast, osztán a gyalogost. Aztán körülkapták a várost, léverték a kegyetlen pusztítókat. Mikor a köpönyeget szíjjelbontotta, szíjjelszórta, az atya nagyon örült, hogy a kis haszontalan posztóbul mijen szíp palota. tó, kert létt. Az apja azt monta:

— Most mán a városombul kiméntenk a pusztítókat, most má hun vészünk énni ennek a sok katonának?

— Ó atyám, nem kell búsulni!

Elővette a botot, parancsolta nekik: nem köll má többé!

Akkor az atya nagyon mégörült; azt monta, hogy a másik két fíja nem hozott ojan gazdagságot neki, pedig rakott hajóval tértek vissza, az mán eddig mind elfogyott: de té ojat hoztál, a mit soha el nem élhetünk. Azután előhozta a szíp tündérlányt is. Éltek boldogan, még most is élnek, ha még nem haltak.

(F.-Varsánd, Arad megye).

STEUER JÁNOS.

Találós mesék.

1. Mikor van a vásárba legtöbb hó?

Mikor az ökröket téringetik.

2. Kécczer születik, ecczer hal?

Csirke (mint tojás, mint csirke).

3. Úton megyen, dölle, bölle,

Hátán viszi ecze ficze,

Szeme négy, füle négy,

Körme pedig huszonnégy? — Lovasember.

4. Krassón fát vágnak, ide hull a forgácsca?

Harangszó.

5. Micsinál az ács, mikor fát farag?

Forgácsot.

6. Nekem ojan kis lovam van, a mék kihánnya maga alúl a
ganét? Fúró.

7. Mikor van a tyúkon legtöbb tallu?

Mikor a kakas is rajta van.

(Patóháza. Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Karácsoni köszöntők.

Laudêtor Jêzus,
A ki ma született,
Á Száento Mária
Jászobja tétetett,
Et a pásztóribusz
Ki fölkerestetett,
Kondevócióne
Fel is szenteltett.
Noszmet ipszó ili
Béajállására
Mi és ide jöttünk.
Itt legyenek, ammen,
Mü asztot kévannyuk,
A jó gazdát pedig
Bódognak állittyuk,
Hogyha izadását
Nyilván tapasztajjuk.
Tuggyuk, a mezőben
Sok búzát vetettek,
Kiből kevés kalács
Kőccség nélkül kikel.
Tuggyuk, a gazdasszon
Sok pálnkát főzött.
Meg és terektája

Ma az éneklőköt;
Kétfülű fazakba
Belé tette mézit,
Mejjel megvigyiti
Pálnkának ízit.
Tuggyuk a gazdának
Hires vadászattyát,
A nyulaknak pedig
Serény szaladását;
Tuggyuk, a gazdasszon
Rántya már kolbászát
És nem és sajnájják
Mekkóstoltatását.
De félünk attól és,
Hátunk mellé állnak
S disznyókolbász hejjett
Magyarósból *) vágnek.
Az éjent ne tegyék
Inkább a mit kérünk,
Abból se aggyanak,
Hocsem az éneklők
Futva szalaggyanak!
Szállására, szállására,
Szállására adja Isten!

(Csik-Csekefalva).

BODÓ ÁDÁM.

Lakodalmi mondókák.

A ki kinéz az ucczára,
Rozmaringszál a markába.

A kinek ma kedve nincs,
Annak égy csöpp esze sincs.

A ki minket mégítél,
Pokolba légyén sintér.

Ez a zuccza háromfelé,
Mast ménék a babám felé.

*] Mogyorófa-pálcza. B. Á.

Éz a zuccza szöglet,
Hazamének ha lehet.

Piczin apró szőlőszém,
Éz a beszéd sémmisém.

Éz a zuccza kanyarékos,
A ményasszon takarékos.

Sárgo csikó selém nyereg,
A vőlegén dérék gyerek.

Fejér galamb száll a házra,
Uj ményasszon szált a házba.

Ucczu bizon lakočalom,
Magam is még házosodom.

Nyoszorulány még a vőfén
Csak ur ragyog mint a napfény.

Happ rózsám kapaskoggy,
Ha piczin vagy ágoskoggy!

(Gelse, Zala megye).

SIMON GYÖRGY.

Gyermekmondókák.

Csizmadlija inasostól
Elbucsuzott a Krisztustól.
(Székely-Keresztúr).

Hónapután délután
Fut a pap a nyúl után.
(Háromszék Zágón),

Dani, Dani, denevér
Összeveszött két egér.
(Székely Udvarhely)

Üllü, kara (karvaly), héjja
Három pipém héjja.
Tédd a lábad vastángyérba
Vidd a bíró kirájnéra. Üllülü!
(Erdővidék).

Cserembika vadalma
Kerék alá fokhagyma.
(Udvarhely m. Olasztelek).

Oláfata, fáj a háta
Meggygyó-gyicscsa járom-pácza.
(Székely-Udvarhely).

Ha olá vagy bocskort köss
Met a veled örökös.
(Erdővidék).

Hilib, Haraj, Gelencze.
Éz a három egy mégye,
Nincs a papnak kinyere.
(Háromszék. N.-Borosnyó).

Csábé Binda borozdába
Nincs kényér a tarisnyába.
(Erdővidék)

VERES FERENCZ.

Tájszók.

I.

A l f ö l d i e k.

I g á l k o d i k: valami fontos
ügyben fáradozik, serénykedik.
„Hol volt kend szomszéd?
Annak a fiúnak ügyiben-bajá-

ban igáلكodtam. Azután jól
igáلكodjál ám öcsém“.
i l l a s z t: szalaszt. „Éds anyám,
Gyurkát ugyan megillasztották“.

- illog-villog:** jobbra, balra tekinget. „Ugyan mit illogsz-villogsz, még bele botlasz valamibe“.
- inogtat:** ingat. „Gyerekek, ezt a fát meg ne inogtassátok“.
- istengtet:** Istent emleget. „Ugyan ne istengess, mint a kárvallott cigány“.
- iszánka:** ironga, csicsonka. „Gyertek gyerekek, tudok ám a laposban jó iszánkát“.
- iszánkodik:** irongál, csicsonkázik. „Gyerünk iszánkodni“.
- ivad:** abból a családból vagy atyafiságból való. „Meglátszik rajta, hogy annak az ivadja. Mit bánom én, nekem sem ivadom, sem csimotám“.
- ívású, egyívású:** egykorú. „A kend fia az én leánnyommal egyívású“.
- ízigen:** ízig. „Megver az Isten heted ízigen“.
- izzákony:** izzadékony, gyakran izzadó. „Én nem tudom, mi lelt, egy darab idő óta olyan izzákony vagyok“.
- járt-költ:** jártas-költés, tapasztalt. „Ugyan bátyám uram, adjon nekem tanácsot, kelmed már járt-költ az ilyen dologban“.
- jóiható:** jó inni való, pl. víz. „Hallja-e kend bátya, jóiható ez a víz?“
- jókelető:** jó, erős kovász. „Van-e jókeletője szomszéd asszony? Van bizony, térül-fordul az ember, már olyan a tészta, akár a hab“.
- juttig való:** elegendő. „No Pista, ott jó helyed lesz, van ott főzelék, sütelék juttig való“.

SAMU JÓZSEF.

2.

Nagybányaiak.

- Boribácsi:** asszonyos-hajlamu, természetü férfi gúnyneve.
- bakaraszt, v. -arasz:** mérték, melyet a hüvelyk és mutató ujjak szétfeszítése által szoktak eszközölni.
- Bukó:** szénacsináláskor az apró csomókba rakott szénamennyiség neve. Ezen bukókból rakják a boglyát, kazlat. (Szatmár-vidéki szó. Rudasnak. s ha jó nagyok: vontatónak is szokták nevezni).
- Bika:** gyermekjáték neve, három, vagy öt sima kavicsal szokták játszani. Innen: bikázni eme játékot játszani.
- Bónyál:** gondosan betakargatja magát, gyermekét.
- Birtóka:** bizonyos légy szurása miatt felpuffadt szilva. Nevezik kokas-szilvának is.
- Barbanók:** bédera helix minor.
- Bagolytűdő:** az aszalt almát, körtét szokták tréfásan így nevezni.
- Buzáta:** duzzogó, haragoskodó, neheztelő.
- Bicsaklik:** helytelen, sikamlós szavakat használó emberre szokták alkalmazni, kinek nyelve gyakran fajtalan szavakra bicsaklik. Megbicsaklott a nyelve, helytelenül beszél.
- Bizsu:** a ludakat elő és összehívó szó.
- Bongyor:** göndörhajú.
- Bingyeredik:** fejlődésben lévő női csecsbimbóra szokták alkalmazni.
- Balustya:** ügyetlen, gyámoltalan, magával jó-tehetetlen.
- Botos:** deszkakerítéseknel azon

- oszlop melyet a földbe lemélyeszteti szoktak. fazéknak begy, vagy has-alakot adnak.
- Berekaró: azon szőlőkaró, melyet nem hasított, hanem egészen ép, vékony tölgy- vagy más fából készítenek. Bepopott(?) Bekapott Bekaparászott } elittasodott.
- Bangó: ügyetlen. Ezzel csaknem egyjelentésűek a Csapatos: akit többször megcsaptak, megverték. Csak rosszéletű nyilvános nőkre szokták alkalmazni. Várj! csak várj! te nyerni való csapatos k... a!
- Buháló, bugyuta } Baszuta } szavak. Czika: a savanyított fejes káposztának felvágott egyes része, czihleje.
- Buha-mári } Bolond csóva } Berekenyér: sorbus domestica. Csihol } Czihol } aczél- s kovával való tűz előállítás műtétnek elnevezése.
- Begyegez: fazekas műszó. Jelenti azon műtétet, mellyel a (Nagybánya, Szatmármegye). KATONA LAJOS.

Gazdasági műszók.

A szekér és részei.

Szekér: egészvágás szekér, félvágás szekér. — Kerék: vasas és fakó kerék; kerékfej, fentő, kerékfal, ráf, tőkarika, pėrséj, singszég. — Előszekérajj: előágas, előtengéj, vánkös v. párna, szekérijja, fűrgentyű, dőrėkszég, félhőcz, kėsefa, (hámfa), félhőczvas, rúd, (ló v. ökörrúd) rúdszárnyábalı szég, guzs. — Utószekérajj: utótengéj, utóágas, nyujtó, párna, dőrėkkötés, kapocs, rákláb, kapocsfej, fojtó karika, marokvas, karikás marokvas, tángyérkarika, kerėkszég, lőcs, lőcskáva, lőcsguzs (játék támad akkor, ha a kerékfej rövidebb, mint a tengelynek szára: Nagy játėka van ennek a kerėknek = nagy tágassága van). Szekėrlajtorja: lajtorjaáll, lajtorjazáp; csatlás; szekėrfenekibe való dēcška. — Elő- és utó-sorogja: sorogjaáll, sorogjakáva, sorogjakas; sővény v. szekėrkas.

Az eke és részei.

Ekegėrėndėj, ekefej, ekeszarv, kődők, lapossvas, hosszúvas, feszittő lapocška, feszittőfa, czibakk (farszég), kakasszég (gerendėjszég), patıng; tajiga, tajigaajj, tajigakerék, sikóttıy, vátószég; tézsola. — Járom: járomfej; járomajj, járompácza, bordicza; borna; ėszkėte.

A szán és részei.

Szánáll, szánláb, eplėny, orszok, rókincza. (Erdővidék, olasztelek). KOLUMBÁN SAMU.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Balassa József:</i>	Valami az <i>ó_ö</i> és <i>ú_ü</i> hangokról 1
	Hangtani alapelvek és vitás kérdések:
	I. Tájékozás 289
	II. A vocalisok osztályozása 337
	III. Fortis és lenis 385
	IV. A liquidák 433
	V. A mássalhangzók osztályozása 481
	VI Hangkapcsok 529
<i>Fialowski Lajos:</i>	Csaba-íre 62, 114, 155, 205. 397
<i>Füredi Ignác:</i>	Genitivusnak látszó dativus 123
<i>Goldziher Ignác:</i>	Mecset-e vagy mosé? 22
<i>Halász János:</i>	Rábaközi nyelvsajátságok 25, 72
<i>Joannovics György:</i>	Szórend 53, 103, 197, 299, 391
	A dativusnak nincs birtoka 439
<i>Kardos Albert:</i>	A göcseji nyelvjárás 160, 211. 253, 306. 351. 493
<i>Kiss E. János:</i>	Valamt helyeiveinkről 457
<i>Könnye Nándor:</i>	A névragok és névutók használata 20. 67, 165, 219 263, 503
<i>Kőrösi Sándor:</i>	Olasz kölcsönszók 414. 451, 499, 544
<i>Kúnos Ignác:</i>	A helynevekben levő népetymológiáról 346, 487, 533
<i>Lakatos Sámuel:</i>	Még egyszer a 'fordul elő' 540
<i>Lauka József:</i>	Az -ási, -ési melléknévképzés 6
<i>Lukács Lőrincz:</i>	A plurális mint főnévképző 3
<i>Munkácsi Bernát:</i>	Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára 11
	Zamat 49
	Adalékok a magyar nyelv török elemeihez 258
	Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez? 312, 364
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	A többes szám továbbképzése 120
	A magyar tagadó szók eredetéről 241
	'Fordul elő' 356
	Szóegyeztetés az állapothatározásban 404, 446
<i>Szarvas Gábor:</i>	Szómagyarzatok: Egy idegen szócsalád 97
	Filkó 152
	Kazinczy és a Nyelvőr 506
<i>Szilasi Móricz:</i>	Nyelvtudomány és őstörténet 249, 293
<i>ifj. Szinnyei József:</i>	Volt-e a magyar nyelvnek tagadó igéje? 145, 193
<i>Vass Bertalan:</i>	A Zrínyiász mondattana 26, 69, 127, 168, 224
<i>Volf György:</i>	Nyelvünk és szótáriródmunk 58
	Német-magyar egybevetések 110

Ismertetések, bírálatok.

	Oldal
Észrevételek a „Kazinczy idegenszerűségei” cikksorozatra <i>Komáromy Lajos</i>	73, 130
Egy jeles fordító <i>Lehr Albert</i>	76
Budenz-Album. Budenz J. XXV. éves nyelvészeti működése emlékére kiadják Tanítványai. — <i>Tömlő Gyula</i>	133, 175
A törvény nyelve. <i>Szarvas Gábor</i>	140
Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft. Von Dr. F. Wagner. — <i>Kúnos Ignác</i>	265
A nyelv életéből. A nagy közönség számára írta Peisner Ignác. — <i>Kúnos Ignác</i>	315
Nyelvtudományi Közlemények XVIII. köt. I. füz. — <i>Kúnos Ignác</i>	367
Nyelvészeti kutatások eredményei. <i>Kúnos Ignác</i> :	
I. A tárgyias ige vonzata	409
II. A magyar -stül, -stül	413
Petényiana. <i>Herman Ottó</i>	549
Egy kis apologia. <i>Komáromy Lajos</i>	569

Nyelvtörténeti adatok.

Pápai Páriz Ferencz magyar orvosi nyelve. <i>Csapodi István</i>	30
Eszterházy Miklós munkái 1582-1645. (Toldy-kiad.) <i>Márki Sándor</i>	78
Nyelvtörténeti apróságok. <i>Deák Farkas</i>	227
Szavak és szólásmódok Mikes Kelemen „Mulatságos napok” művéből. <i>Feleki Sándor</i>	269, 371, 419
Szólásmódok Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből. <i>Katona Lajos</i>	317
Supplicáló levél <i>Olasz Károly</i>	509

Nyelvújítási adatok.

Bugát Pál életben maradt szavai. <i>Lukács Lőrincz</i>	321, 374
„Észrevételek a magy. nyelvnek a polg. igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról Veszprém vármegye. 1807.” <i>Kulcsár Endre</i>	510, 556

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Ezten. -mányoz, -ményez. <i>Szarvas Gábor</i>	32
Ezten. <i>Hunfalvy Pál. Simonyi Zsigmond</i>	79
A pluralis mint névképző. <i>Hunfalvy Pál</i>	80
Réteg. <i>Szarvas Gábor</i>	82
A genitívus datívus helyett. <i>Alexander Bernát</i>	83
A „Tájszótár árvái”. <i>Herman Ottó</i>	181
Szijalt hal. <i>Herman Ottó</i>	182
A genitívus datívus helyett. <i>Simonyi Zsigmond</i>	183
Ezsten kedd. <i>Szily Kálmán</i>	184
Ezten. <i>Simonyi Zsigmond</i>	184
Illa berek. <i>Szarvas Gábor</i>	228
Búnak hajtotta fejét. <i>Simonyi Zsigmond</i>	231
Csoma. <i>Szarvas Gábor</i>	271

	Oldal
Ezten. <i>Szarvas Gábor</i>	273
Kalap. <i>Szarvas Gábor</i>	275
Illa berek, nád a kert. <i>Irsik Ferencz</i>	275
Igazoló adatok. <i>Szarvas Gábor</i>	322
Idegen hatások a hangtanban. <i>Balassa József</i>	422
„Fordul elő. <i>Csapodi István</i>	423
Éhomra <i>Szarvas Gábor</i>	459
Föveg. <i>Szarvas Gábor</i>	460
Linkába. <i>Szarvas Gábor</i>	462
Mátkapár. —s —t	464
Szimátra. <i>Volf György</i>	514
Boncs, boncz <i>Volf György</i>	515
Csentész. Bojtár. <i>Szarvas Gábor</i>	518
A székely instáncziához <i>Kardos Albert</i>	558
Gyaksa. <i>Szarvas Gábor</i>	558
Boncs. <i>Horváth Antal, Csapodi István</i>	559
Házasodik. <i>Kardos Albert, Szarvas Gábor</i>	559
Melleszt <i>Szarvas Gábor</i>	561
Bojtár. <i>Kispál M. Kossuth L. Szarvas G.</i>	562

Aprólékok.

A Nyelvőr szerkesztőjének	33
Forduljunk a néphez	35
A magyar és a horvát nyelv	37
Hogy ne legyen ok panaszra	84
Eztenkedd	85
Czímjavítás	86
A helynevek	86
In usum Delphini	185
Ildomos	186
„A török tatár rokonszenvek	186
A török-magyar atyafiság egy új „érve”. — á —r—	188
A legújabb czímkérdés	276
Kazinczy és Révai	277
Hogy, hogy, hogy	278
A szegény magyar nyelv	278
Hangsúly. <i>KN.</i>	324
A népnyelv	325
A grammatikusoknak „megszívlelésül”.	325
Szem Károly tanácsos úr. Homa patika. Ókulárium. <i>K.</i>	376
A nép szóalkotásai	424
A paragrafus!	425
Igények	426
Az elégedetleneknek	465
Halászati eszközök és a nyelvtan	466
Főlvilágosításféle	467
A bevélatlanok sorából	470

Ugor vagy török rokonság?	Oldal 519
Nyelvtörténeti újdonságok	520
A halászati eszközök	521
A tyúkszem és az ősz magyarok	523

Csigabigák.

Peccavi domine	280
A magyarság díszvirágaiból	427
Hivatalos „meghagyatik”	473

Kérdések és feleletek.

Úrnak vagy urnak? <i>Szarvas Gábor</i>	39
„Nászolás” helyes-e „házasság” helyett? <i>Szarvas Gábor</i>	39
Jó-e „A váczy süketnémák intézete?” <i>Szarvas Gábor</i>	39
„Vállat vonít”, „önző”, „bele árja magát” helyesek-e? <i>Szarvas Gábor</i>	40
Barát: monachus, barátom, -od: amicus? <i>Szarvas Gábor</i>	40
Kérdések a Nyelvőr gyűjtőihez <i>Jialowski Lajos</i>	41
Önkényes-e vagy önkéntes? <i>Szarvas Gábor</i>	472
Jó-e a „holteleven” és az „elrejtőzött”? <i>Szarvas Gábor</i>	473
Helyes-e ez a szórend: „mert nehezen kiejthető”?	564
Helyes-e a „megokolt” szó?	566
A „buborék” szó eredete?	566
„Pozsonyi város-szépítő egyesület” helyes-e?	567
Az acc. c. inf. használata helyes-e?	568
Helyes-e a <i>se</i> használata <i>sem</i> helyett?	568
Mi az „óvantag” szó jelentése?	569

Népnyelv hagyományok.

Nyelvsajátságok	328, 377
Szólásmódok, hasonlatok, közmondások 42, 88, 90, 190, 232, 282, 328, 377 428, 475, 523, 571	
Párbeszéddek	233, 329, 378
Elbeszélések	283, 475
Népregék, népmesék	88, 283, 378, 429, 477, 572
Babonák	89, 190, 233, 572
Orvosi kifejezések a nép ajkán	477, 524
Levelek az orvoshoz	380, 430
Gazdasági levelek	43, 90, 284, 330
Népbotanika	92, 191, 235
Népetymológiák	329
Misztériumok	381
Találós mesék	234, 285, 574
Köszöntők, mondókák	45, 334, 382, 527, 575
Gyermekversikék, gyermekjátékok	45, 93, 287, 335, 384, 432, 576
Szóhabarlatok	336
Tájszók	43, 91, 192, 236, 286, 331, 382, 432, 478, 525, 576

	Oldal
Ikerszók	287
Mesterműszók	47, 95, 237, 432, 479, 528, 578
Bányanevek	332
Családnevek	47, 333
Gúnynevek	48, 234, 333
Népdalok, néprománccok	48, 96, 239, 288, 336, 384, 431

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

Alapelvek és vitás kérdések 289, 337, 385, 433, 481, 529. Magyar hangok fölosztása 138. Hangkapcsok 529. Idegen hatás a hangtanban 422 | Hangsúly: az ugor nyelvekben 13, 16; fontossága a hangtani tüneményeknél 19; különös hangsúlyozás 324 | Hangtani sajátosságok Göcsej nyelvében 212, 253, 306, 351, 493.

I. Magánhangzók: Osztályozásuk 138, 337. Schwa 12, 341. Kapcsoló hangzók 531 || Diphthongusok: az ugor nyelvekben 12. Göcsejben 164, 213; felosztásuk 533 | *ie* 213. *ie* 25, 215. *oa* 215. *ua* 214. *uo* 213. *üö* 26, 213. *i* végű diphth. 212 | *au*: *ó* 3; *ou* *öü*: *ú* *ű* 2; *ó*: *uó* 25; *ö*: *üö* 26; *é*: *ie* 25; *al*: *uó* 25 || Magánhangzók megőrzése és elveszése, tárgyalva 309; szókezdő hangzó elesése 17, 19 || Időmérték: eredetibb hosszú hangzók 218; hosszú hangzók az ugor nyelvekben 13 | magánhangzók rövidülése, tárgyalva 215 || Hangrend: illeszkedés 72; magas hang helyett mély 377; hangrendi tünemé-

nyek Göcsejben 306 || Hangszín: Göcseji nyelvjárás hangszínbeli tüneményei 253. *ü* *ű* Dévainál 1 | nyiltabb hangzók a Palóczságban 377; *ú*: *ó* 2 | zártabb hangzók a Palóczságban 377; zártabbá válás *a*: *ó* 154; *é*: *i* 25 193; *é*: *i* 25, 26; *ó*: *ú* és *ö*: *ű* 2, 25, 26, 214; *o*: *i* 26, 53 | *é*: *ö* 164 || Járulék-magánhangzók 12, 52.

II. Mássalhangzók: Osztályozásuk 138, 481. Fortis és lenis közti különbség 385. Liquidák, tárgyalva 433 | Mássalhangzói sajátosságok: Göcsejben 310, 351, 493 Palóczságban 377 || Mássalhangzók megőrzése, Göcsejben 495 || Mássalhangzók elveszése, Göcsejben 495; *l* elvesz 3, 25, 164, 212; *r* 212; *n* 150, 194; *v* 1, 26, 164; *t* 26; pótló mássalhangzó nyújtással (ú. n. teljes assimilatio): *gyl*: *ll* 26, *gyk*: *kk* 26; *-va* *-ve* igenév assim. 328 || Mássalhangzók időmértéki jelenségei, Göcsejben 310 || Hangváltozások: *l-n* 193, *b-p* 416, *s-cs* 101 | *k-t* 51, 451, *cz-cs* 98,

ty-es 451; jésülés: 377, *t-ty* 451 | ízületbeli változások Göcsejben, tárgyalva 351 | Hasonulás, keménységi fok szerint 26; Göcsejben, tár-

gyalva 493 | Dissimilatio: *r-l* 418 | Metathesis 502.

Orthographia: *úr*nak-e vagy *urnak*? 39; önkénytes-e vagy önkéntes 472.

Alaktan.

- I. Összetétel: Ikerszók 287. Hibás összetételek: 143; *indó-ház* 276, *tetszhalott* 473.
- II. Szóképzés: Rhythmus hatása a szóképződésre 139. Többes szám továbbképzése 3: 80, 99, 120. Pleonastikus képzés 4, 99, 164 | -g dimin. 82; -ó -ő nom. agentis 2; -talan -telen 196; -ű -ű nom.

possessoris I; -va -ve igenév alakjai 328.

- III. Szóragozás: I. Igeragozás: ikés igék 164, 425 | 2. Névragozás: -ból (2), -ként (472), -ról (1), -stül -stül (413), -tól és -ül -ül (1) ragok eredete; önállósított határozók 137; *bennünket*, *benneket* 176.

Jelentésán.

- I. Alakij.: *ki-* igekötő használata 180; -*ható*, -*hatatlan* jelentései 326; -ó -ő igenév jelent. 7, 179; reflexiv ige 76; melléknév főnévül 130; többes mint gyűjtő fogalom 122.
- II. Anyagi j.: ném. *all* jelentései 110, *barát* szó jelentései 41, *bejön* 75, *bele ártani* magát vmibe 40, *búnak hajtotta fejét*

231, *czímer* 103, *egy* mint határozatlan névmás 74, *házasodik* 560, *kert* jelentései 231, *kiáll* 74, *melleszt* 561, *vállalt vonit* 40 | Adalékok: 73, 75, 155, 272, 295, 323, 416, 452, 520 | Synonymumok 110. Népetymologiai adatok: 87, 102, 346, 376, 487, 533.

Mondattan.

Állítmánykiegészítő alanyeset 449.

Állítmány: tárgyragozás használata 409; föltétes mód 76; meg *lesz* csinálva 164, 422; *kell* ige személyesen 72.

Határozók: Latívus használata locativus helyett 72 | Ragok használata: -*ért* 263, -*ig* 505, -*kép* 447, -*n* 447, -*nek* 123, 131, 165, 407, 439, 446; -*ról* 20, -*t* módhatár. 130, -*től* 67, -*ül* -*ül* 406, 446,

503; -*vá vé* 406, 446, 504; -*vel* 219 | Névetők: *felől* 131, *kívül* 131, *mellett* 143.

Jelző: birtokviszony -*ási* -*ési* helyett 9; genitivusnak látszó dativus 123; genitivus dativus helyett 83, 183; dativusnak nincs birtoka 439; személyragos infinitivus 72.

Szögyeztetés az állapot-határozásban 404, 446.

Szórend: 39, 53, 103, 132, 197, 224, 299, 390 | Igekötős ige szórendje (*fordul*

- elő*) 356, 393, 423, 540, 564 |
 Kötőszók szórendje: *de* 225,
-é 225, *ha* 225; *is* 29, 197,
 299, 390, 423; *mert* 225,
noha 225.
 Összetett mondat: Kap-
 csolt mondatok 27, választó
 m. 127, ellentétesek 69, kö-
 vetkeztetők 127, magyarázók
 128; összevont m. 30 | Ala-
 nyi m. 128, tárgyi m. 128;
 határozói m. 129, 168, 404,
 446; jelzői m. 174 | Monda-
 tok rendje 225.
 Kötőszók: *avagy* 127, *azért*
 72, 127, *azonban* 69, *bár* 169,
csak 71, 171, *de* 70, *és* 27,
ha 132, 170, 173, *hanem* 70,
hát 127, *hiszen* 128, *hogy* 74,
 128, 169, 170, 172, 173, 175,
hogysem 171, *holott* 169, *is*
 28, 29, 197, 299, 390, 423,
meddig 173, *meg* 72, *mégis*
mégsem 71, *mert* 172, *midőn*
mihelyt 173, *miként* 171, *mikor*
 173, *mind-mind* 28, *mindamel-*
lett 72, *mindazáltal* 71, *mint*
mintegy mintha 171, *minthogy*
 172, *mióta* 173, *mivel* 172,
noha 169, *pedig* 70, *sem se* 29,
 568, *sőt* 28, *szinte szintén* 28,
tehát 127, *ugyanis* 128, *vagy*
 127, *valamint* 171.
 Ellipsis: 72.

Antibarbarus.

- Idegenszerűségek, hibás
 szók és kifejezések 142, 469,
 474; mutató névmás hibásan
 143; *ildomos* hibás használata
 186 | Hibás összetételek: 143;
túl-sok, *túl-okos* stb. 36, 279;
indóház 276, *tetszhalott* 473 |
 Hibás képzések: *-ási* -*ési* mel-
 léknevek 6, *-ász* -*ész* hibásan
 513, *-da* -*de* 141, *igény* 426,
-mányoz -*ményez* 32, *-oncz* -*öncz*
 144, *-talás* -*etés* 470 || *-and*
-end hibásan 470; *mellett* ger-
 manizm. 143; *míszert* 278 |
 Hibás szórend 141. V. ö.
 sz ó r e n d.

SZÓMUTATÓ.

<i>Ágoda</i> 364.	<i>bársony</i> 371.	<i>borza</i> 258.
<i>akcsa</i> 369.	<i>bátor</i> 369.	<i>botor</i> 258.
<i>alma</i> 369.	<i>béka</i> 368.	<i>bögöly</i> 259.
<i>alt</i> 110.	<i>bennünket</i> 176.	<i>buborék</i> 566.
<i>ara</i> 520.	<i>berbics</i> 417.	<i>buda</i> 259.
<i>arany</i> 253.	<i>bicsak</i> 369.	<i>buga</i> 259.
Báb , <i>baba</i> 414.	<i>bimbó</i> 415.	<i>búlsú</i> 369.
<i>bajusz</i> 369.	<i>bliktri</i> 417.	<i>burcsella</i> 419
<i>bamba</i> 415.	<i>bodza</i> 258.	<i>burdu</i> 259.
<i>banda</i> 416.	<i>bojtár</i> 518, 562.	<i>busz</i> 259.
<i>bankó</i> 416.	<i>boncs</i> , <i>boncsok</i> 515,	<i>buta</i> 259.
<i>baráncsik</i> 369.	559.	<i>butélia</i> 419.
<i>bárka</i> 417.	<i>borbély</i> 418.	<i>butika</i> 419.

- Csaba-íre* 62. 114,
 155, 205. 287,
 397.
csécs 369.
csemelet 100.
csemete 99, 452.
csentész 518.
cseplész 364.
csepeű 260.
cserkész, -ik 451.
csibe 370.
csicsóka 364.
csikó 259.
csíhol 260, 368.
csillehajó 451.
csima 452.
csimota 452.
csinger 365.
csipa 260.
csipke 365.
csiribiri 452.
csóka 370.
csoma 99, 271.
csóva 365.
csőlék 464.
csömörlet 97, 102.
csuma 97.
csutora 453.
csülleng 365.
czabár 364.
czifra 453.
czím, -er 102.
czink, -os 323.
czipő 364.
czitrom 453.
Dara 369.
daru 369.
duga 453.
Éhomra 459.
elrejtözött 473.
ész 368.
ezten, -kedd 32, 79,
 85, 184, 273.
ezüst 297.
Fáklya 365.
fántom-fánt 365.
fátyol, -at 454.
fial 520.
fiaskó 456.
filkó 152.
fordul elő 356, 393,
 423. 540.
forint 457.
föveg 460.
furfang 457.
füge 456.
Gála 499.
gavallér 500.
gavar 500.
gesztenye 500.
gondola 500.
gödény 260.
görény 260.
gözü 260.
gugyi 365.
gúla 365, 500.
guta 500.
gügyü 260.
gyak, gyaka, gyakfa
 558.
gyaksa 558.
gyalom 261.
gyapot 369.
gyékény 370.
gyertya 261.
gyom 261.
gyökönke 261.
gyöngy 368.
gyümölcs 370.
Hanga-fa 261.
hangyál 370.
harács 365.
házasodik 39, 559.
házasság 39.
henyél 365.
hír 370.
hód 370.
holteleven 473.
hombár 371.
honcsok 261.
Ildomos 186.
illa berek 228, 275.
ing 263.
istálló 501.
Kagyló 501.
kaka 501.
káka 262.
kalap 275.
kalpag 368.
kandalló 501.
kapitány 502.
káplár 502.
kapu 369.
kassza 502.
katáng 370.
kecske 368.
kelengye 262.
kép 370.
kepe 262.
kéreg 4.
kert 231.
kéve 262.
kikirics 262.
kobak 368.
koboz 369.
kocsány 262.
kóka 543.
kokárda 502.
kokó 545.
kompanya 503.
kontó 503.
kontrás 543.
korlát 365.
kóró 262, 369.
kökörccsin 262, 369.
kölcsön 262.
kudarcz 322.
kuka 543.
kukó 545.
kúp 545.
kupa 370.
kupola 545.
kurta 546.
kút 369.
Lasponya 547.
lewsag, lewzat 520.
linkába 462.
lombik 365.
lotyó 365.
lovag 4.
lovagol 122.
lovasokság 3, 122.
Malom 546.
mámor 365. 370.

mancs 365.
mandula 546.
mangolicza 365.
marczipán 546.
márga 365.
maródi 546.
maskara 546.
mátkaipár 464.
mecset 22.
megokol 566.
melleszt 561.
mogyoró 262.
molnár 546.
mosé 22.
Naranacs 546.
naspolya 547.
ne 150, 241, 569.
nem 150, 241.
nincs 193, 241.
nyereg 368.
Okosdi 36.
orgona 547.
osztriga 547.
óvantag 569.
Önként, -es 472.
önző 40.
ör-vessző 181.
Pacsmag 313, 368.
paducz 313.
pagát 547.
pakocsál 313.
palócz 313.
pálya 548.
pamuk 370.
pantalló 548.
pányva 313.
papagály 548.
paravető 182.
parola 548.
paszita 313.

pásztágy 313.
pata 313, 314.
patyolat 455.
peczér 314.
peczkel 314.
pedző 182.
percz 364.
perdocz 314.
perge 314.
pergyó 314.
pícze (tutalyos) 182.
pinczike 314.
pípere 314.
pípogya 314.
pisál 501.
piszkál 314.
pityke 314.
plutaj 364.
pocz (-egér) 314.
porhajaz 314.
porhál 315.
porka 315.
portyáz 315.
poszáta 315.
potomra 315.
potroh 365.
pöcsik 262, 370.
pöcsök 364.
pöcz 364.
pöcze 364.
pör 364.
pöröz 364.
pösz 364.
Rajtó 37.
rejtem 37.
remek 323.
réteg 3, 81, 82, 120.
robot 471.
rokkolyaháló 522.
Sás 370.

sáska 370.
sátor 371.
se 568.
serke 370.
serleg 366.
sör 370.
süveg 461.
szál 263.
szám 369.
szárcsa 370.
szárma 366.
szél 370.
szíjalt hal 182.
szimat 52.
szimátra 462, 514.
szivórsa 515.
szófia-beszéd 348.
szomak 370.
szurok 370.
Tanú 369.
tar 369.
tarló 369.
tetszhalott 473.
teve 368.
top 369.
toportyán 263.
torma 263.
töporlyü 366.
trágya 99.
tyúkszem 523.
Ugorka 471.
urda 366.
Üreg 4, 81.
Vanalat 520.
viganó 366.
Zamat 49.
záp-fog 366.
zimankó 366.
zseb 371.
zuzmora 366.

senki } 241. s. köv.
semmi }
nincs

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

Dunántúl:

- a) Dráva-mellék: 234, 283, 475.
 b) Göcsej: 160, 211, 253, 306, 351, 493; (Alsó-Lendva): 328, 331, 382; (Resznek): 239.
 c) Őrség: 383.
 d) Rába-vidék: 25, 72, 190, 429; (Kemenesalja): 234, 285.
 e) Baranya megye: (N.-Harsány): 88 | Esztergom m.: (Párkány) 328 | Fehér m.: (Csurgó): 384, (Lovasberény): 47, (Székes-Fehérvár): 477 | Somogy m.: (Babod): 43, 90, 284, 330; (Szólád): 381 | Veszprém m.: (Torna): 524, (Várpalota): 381, (Veszprém): 42 | Zala m.: (Gelse): 572, 575; (Keszthely): 431, (Kis-Kanizsa): 45, (Tapolcza): 333.

Dunáninnen: Pozsony 479, 528.

Palóczság: Bars m.: 377, (Nagy-Endréd): 430 | Borsod m.: (Szihalom) 336 | Gömör m.: (Felső-Hangony) 380, (Rozsnyó vid.) 571 | Heves m.: (Eger vid.) 432 | Nógrád m.: (Karacsallya): 48, (Lapujtő): 96. (Szalmatercs): 333.

Duna-Tisza-köz: Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún m.: (Halas): 336, (Kún-Dorozsma): 333,

(Nagy-Kőrös): 45; Kunság 523.

Tiszáninnen: Zemplén m.: (Deregyő): 92, 191, 235; (Szürnyeg): 48.

Tiszántúl: Arad m.: (F.-Varsánd) 572 | Bihar m.: (N.-Szalonta): 93, 428 | Hajdu m.: (Debrecen) 46, 288, 432 | (Fász-Nagy-Kun-Szolnok m.: (Nagy-Kún-Karcszag): 432, (Szolnok): 334 | Krassó m.: (Lugos vid.) 287 | Szatmár m.: 287; (Kömörő): 233, 384; (Nagybánya): 527; (Patóháza): 233, 282, 335, 572, 574; (Szatmár vid.) 335, 475 | Torontál m.: (Nagy-Becske-erek) 381 || Tisza-vidék: 88 | Alföld: 192, 236, 286, 382, 478, 525.

Erdély:

- a) Székelység: 576 | Csík m.: 329, 378; (Csík-Csekefalva): 575 | Háromszék: 576. (Árkos) 328 | Udvarhely m. 527, 576.
 b) Alsó-Fehér m.: (Korna): 332, (Verespatak): 332, (Zalatna vid.) 237 | Kolozs m.: (Hidalmás) 89 | Szolnok-Doboka m.: (Apa-Nagyfalu): 283, 331, 377; (Domokos): 378, 526.

Jelölés nélkül, vegyes vidékekről: 42, 43, 47, 90, 91, 95, 190, 232, 286, 287, 329, 477, 524.

SAJTÓHIBÁK.

388. l. alulr. 16. sor: *hammer* h. olv. *jammer*.
 437. l. felülr. " " : §. 15. " " 15. lap.
 485. l. " 21. " : }
 486. l. a foghangok b) csoportjában : } § h. olv. ζ.

